

ТЕМУРНОМА

امیر تیمور کورگان جنگ نامہ

ТЕМУРНОМА

امیر تیمور گورکان جنگنامہ

Амир Темуր Кўрагон жангномаси

ТОШКЕНТ
«ЧУЛПОН»
1991

*Нашрга тайёрловчи, сўзбоши ва лўғат муаллифи филология
фанлари номзоди ПОЁН РАВШАНОВ*

МУҲАРРИР ЧОРИ АВАЗ

4903620101—29
Т қўш — 91
360(04)91

ISBN 5-8250-0285-5

© С. Тошкандий, 1991.

Мулло Салоҳиддин ибн мулло Алоиддин хожа эшон (Салоҳиддин Тошкандий) қаламига маъсуб бўлган «Темурнома» ноёб асарлардандир. Бу китоб Тошкентда, Ильин босмахонасида 1327 ҳижрийда, милодий ҳисоб билан 1908 йилда чоп этилган. Тош босма нашрларнинг нусхалари ниҳоятда кам бўлганлиги маълум. Шунга қарамай, бу асар соҳиблари уни не-не уқубатлар билан сақлаб қолганлар. Яқинларгача Гитлер, Наполеон билан тенглаштирилган. Чингизхонга қиёс этилган (Чаковскийнинг «Қамал» романи) Амир Темур ҳақидаги китобни 30-йиллардан омон сақлаб қолиш ўзи бўладиган иш эмас-ку, ахир?! «Темурнома»нинг дарагини Қалқама тоғларидаги овуллардан, ахёнда эса, Шаҳрисабз ва Китоб фузалоларидан эшитиб қоларди. Ниҳоят, 1989 йилнинг охирида, аниқроғи, октябрь ойи бошларида Салоҳиддин Тошкандийнинг «Темурнома»сини қўлга олишга муяссар бўлди. Мамнуният билан айтиш жоиз бўладики, шаҳрисабзлик зиёлилар, айниқса, партия ва шўро ходимлари китобнинг юзага чиқишида жуда катта сиёсий-ҳаракат кўрсатдилар.

Китоб ноҳияси фирқа қўмитасининг биринчи котиби Абдураҳмон Ашуров, Шаҳрисабз ноҳияси ижроқўмининг раиси Ғузор Маматов, шу ноҳиядаги «Ўзкомпартия XX съезди» совхозининг директори Жалил Рўзиев, Қашқадарё вилоят маданият бошқармасининг бошлиғи Зиёдулла Бегимқуловларга осори атиқаларни излаб топиш йўлидаги фидоийликлари учун сидқидилдан миннатдорчилик изҳор этамиз. «Темурнома»ни кўз қорачиғидай асраган, уни фарзандларига комил ишонч билан қолдириб кетган Шаҳрисабз ноҳиясининг Эски Чоршанба қишлоғи фуқароси, марҳум Каттахон эшон руҳини хушнудлик билан ёд этамиз. Асарни еру кўкка ишонмай, авайлаб сақлаган, бугун эса авлодлар баҳраманд бўлсин деб, кенг феъллик билан уни бизга тақдим этган муҳтарам Ғуломхон Каттахон ўғлига самимий ташаккуримизни баён этишдан бахтиёрмиз.

Амир Темур тарихан жуда қалтис вазиятда сиёсат майдонига кирди. XIII асрнинг биринчи чорағида босиб олинган (Ўрта Осиё салхам уч йил ичида, яъни 1219—1221 йилларда истило қилинган эди), асоратга солинган Мовароуннаҳр ва Хуросон, қолаверса, рус, хуллас, мўғул босқинчиларининг оёғи етган ҳамма минтақаларда эзиш, талаш, хўрлаш сиёсати давом этаётган эди. Мовароуннаҳр Темучиннинг ўғилларидан бири Чигатойнинг суюрғол мулкига айлантирилган, қарийб бир ярим асрдан буён унинг уруғ-аймоқлари бу ўлжанинг қонини зулукдек сўрмоқда эди.

Мўғул босқинчиларининг ёвузлиги ҳақида шундай бир нақл тўқилган: Чингизхоннинг асосий рақиби бўлган Жамухадан бир киши сўрабди: «Қўй подасини қўйхона эшигигача қувиб келаётган бўрилардек бизнинг одамларни қувиб келаётганлар кимлар?». Шунда Жамуха: «Булар Темучиннинг одам зўшти бериб боқилган тўртта ити; у, буларни темир кишанга солиб қўйган эди; буларнинг пешоналари мисдан, тишлари қайралган, тиллари бигиз сингари

ўтқир, юраклари темирдан ясалган. Буларда қамчи ўрнига қайралган қилич бор. Улар шудринг ичади, шамолда учади, жангларда одам гўштини ейди. Ҳозир улар занжирдан бўшатиб юборилган, уларнинг оғзидан сўлаклари оқмоқда. Улар шод, хурсанд. Бу тўртта ит: Жабба, Қубили, Жалма ва Субутойдир», деб жавоб берган экан.

Урта аср муаррихларидан бари мўғул лашикарини «қумдан ҳам кўн» деб таъриф қилган эди. «Занжирдан бўшатилган», «қумдан ҳам кўн» бўлган одам хўрларни тасаввур қилайлик. Шу юришларнинг шохиди бўлган араб тарихчиси Ибн ал-Асир (1160—1233) бу ҳақда: «қуну туларда мисли кўрилмаган ва ҳамма ёқни, хусусан, мусулмонлар яратган бойликларни қамраб олган гоят катта бир фалокат бўлди. Агар биров ҳамма нарсага қодир Оллоҳ одамни яратгандан буён дунё бундай нарсани кўрмаган, деса ҳақ гапни айтган бўларди. Дарҳақиқат, йилномаларда бунга ўхшаш ва унга тенг келадиган бундай зўр фалокат бўлмаган. Уларда тасвирланган воқеалар ичида Навуходоносорнинг исроиллийларни қалтаклаши ва Қуддусни вайрон қилиши бобидаги қилмиши энг даҳшатлисидир. Бироқ бу лаънитилар (мўғуллар — П. Р.) вайрон қилган мамлакатлар олдидан Қуддус нима бўлипти? Бу мамлакатлардаги ҳар бир шаҳар Қуддусга икки баробар келади! Мўғуллар қириб ташлаган одамларга қараганда исроиллийлар нима бўлипти? Ахир, битта шаҳарда мўғуллар қалтаклаган аҳоли барча исроиллийлардан кўн бўлган. Улар ҳеч кимни аяшмади: аёлларни, эркакларни, гўдакларни шафқатсиз дўппослашди, ҳомиладорларнинг қорнини ёриб, болаларини ўлдирдишди», деб ёзган эди.

Мўғул босқинчилари даҳшати шу тариқа ҳад-ҳудудсиз бўлган. Орадан аср кечса ҳам кишилар уларга қарши бош кўтаришга ботина олмаган. Бу ҳолни Чингатой улуси мисолида ҳам кўриш мумкин. Чингатой улуси Или водийсидан то Хоразмга қадар чўзилган, улкан сарҳадларга ёйилган эди. 1318 йилдан эътиборан бир қанча вақт бу улус пойтахти Қарши бўлиб турган эди.

XIV асрнинг 60-йилларига келиб, аввал Хуросонда кучайган озодлик ҳаракати Мовароуннаҳрда ҳам куртақ ёза бошлаганда келгинди ҳукмдорлар — мўғуллар салтанатидан пўтур кетаётганди. Бу ҳолни, ҳатто, мўғул хонларининг исломга бўлган муносабати бобида ҳам кузатиш мумкин. Қаршида 1318 йилдан то 1326 йилгача ҳукм сурган Кепакхон ислом динини қабул қилмаган, мажусий эди. Ҳокимият Тармаширин қўлига ўтгач (1326), у мусулмончилик ақидасини қабул қилади. Мўғул хонларининг ислом динига киришини эътиқод, юмшоқ кўнгиллик оқибати эди, деб бўлмайди албатта. Бу замонасозлик, сиёсий тангликдан чиқиб чораси эди, холос. Агар Тармаширин исломни қабул қилиб, «Алоуддин» — дин улуғи уновини олган бўлса, ундан кейин тахтга чиққан Бўзан исломга киришга чек қўйган. Кўринадики, бу масалада ҳам ҳукмдорлар тоифаси ичида чуқур ихтилофлар ҳукм сурган.

Чингизхон вафоти (1227) дан кейин ҳам жуда иноқ, босиб олинган мамлакатларни мувофиқлик билан идора қилиб келаётган унинг авлодлари XIV асрнинг иккинчи чорагидан эътиборан бир-

бири билан жиққа мушт бўла бошлайди. Ҳокимият учун талашиш авж олди. Ҳокимиятни Бўзандан тортиб олган Қозонхон ибн Ясир ўғлон яна қароргоҳни Қаршига кўчириб келди. Қозонхон ҳам ўзaro тожу тахт курашларига тоб беролмайди. Унинг кушандаси амир Қозағон бўлди. Қозағон тахтга Дошмандчи ўғлонни (у Угедей насабидан эди) чиқаради. Кўп ўтмай Дошмандчи ўғлон ҳам фитнанинг қурбони бўлади. Қозағон бу сафир Мовароуннаҳр тахтига Баёнқулини хон кўтаради.

Амир Қозағон анча кучли қўшинга эга эди. Унинг ўғли Абдуллоҳ ҳам вақти-вақти билан ёндош ўлкаларга юриш қилар, мулкни кенгайтиришга интилар эди. Жумладан, у 1353 йилда Хоразмни босқин қилади ва у ерда ўз ҳукмини жорий этади. 1357 йилга келиб, иккинчи бир мўғул амири Қутлуғ Темур Бўлдай амир Қозағонни ясоққа етказди. Отаси ўрнига тахтга чиққан амир Абдуллоҳ саройиди фисқу фужур зўрайди. Энди мўғул ҳокимлари фақат тахт талашибгина қолмай, ишратпарастлик бобида ҳам юзтубан кета бошлайдилар. Абдуллоҳ, масалин, хотини билан ишқий можароларда айблаб, Баёнқулихонни қатл этдиради. Мўғул аслзодаларининг жирканч ҳаёт тарзи ҳокимият учун бўлган тубан курашларга уйғун бўлиб кетган эди.

Мўғул феодалларининг ўзaro низолари норозилигини кўпдан буён ичига ютиб келаётган туркий аҳолининг нуфузли вакилларига таъсир қилмаслиги мумкин эмасди. Бунинг устига, гарчи пинҳона бўлса-да, Хуросон билан алоқа ўрнатилган, сарбадорларнинг озодлик жураши алангаси уларнинг зулмат оғушида қолиб келаётган ватанига ҳам учқун сачрата бошлаган эди. Туркий аҳолининг етакчилари мўғул тўраларининг ўзaro тўполонларида гоҳ у томонда, гоҳ бу томонда туриб бўлса-да, аста-секин сиёсий курашларга аралаша бошладилар.

XV аср муаррихи Фосиҳ Аҳмад Хавофийнинг «Мужмал-и Фосиҳий» асарида қайд этилишича, 1358 йилда амир Абдуллоҳ ибн Қозағонга қарши кураш бошлаган мўғул амири Баён Сулдуз ёнида туркий аҳолининг етакчиларидан бири амир Ҳожи Барлос ҳам бўлган. Бу, ўша, Кеш (Шаҳрисабз) вилоятининг ҳокими, Амир Темурнинг амакиси Ҳожи Барлосдир. Айрим тарихий манбаларда, хусусан, академик В. В. Бартольд ишларида ҳам ўша пайтларда мўғуллар билан барлос амирларининг муносабати маълум эмас деб кўрсатилади. Шунингдек, илмий асарлар, дарсликларда XIV асрнинг 50-йилларига келиб, Хуросонда сарбадорлар мўғуллардан Сабзавор шаҳрини тортиб олганликлари, ўзларининг мустақил давлатини вужудга келтирганликлари айтилади-ю, Шаҳрисабз ва Қаршида туркий аҳолининг ҳам айнан шундай қилганликлари ҳақида лом-лим дейилмайди.

Фосиҳ Хавофий келтирган далилдан маълум бўладикки, амир Ҳожи Барлос мўғулларга қарши курашиш учун қулай имкониятларни қўлдан бермаган. Унинг Баён Сулдуз билан биргалашиб қилган жангида Абдуллоҳ енгилиб, Мовароуннаҳрни ташлаб, Андараб томонга қочади ва шу ёқларда ўлади. Мовароуннаҳр ҳокимияти Баён Сулдуз ва Ҳожи Барлос қўлига ўтади. Афтидан,

Ҳожи Барлос худди шу йили — 1358 йилда Шаҳрисабз ва Қарши ҳокимиятини қўлга киритган.

Мўғуллар ҳокимияти анча мустаҳкам бўлган Шарқий Туркистонда 1348 йилда хонлик маснадига жўтарилган Тўқлуғ Темур Чигатой улусида юз бераётган воқеаларга бефарқ қараб туролмайдди. Айниқса, уни маҳаллий аҳоли — доимо итоатда бўлишга маҳкум этилган халқ вакиллариининг ҳокимият ишларига аралашаётганлиги қаттиқ ташвишга солиб қўяди. У 1359 йилда мустақиллик даъво қилаётган барлосларнинг танобини тортиб қўйиш учун катта қўшин билан йўлга чиқади. Кешни ён-вериға қараб, қўрқа-писа идора қилиб турган Ҳожи Барлос мўғул хонининг йўл-йўлакай эришиб келаётган ғалабалари хабаридан гангиб қолади. Чунки ҳеч кимдан нажот кутиб бўлмас, ён-атрофдаги мулкларнинг ҳаммаси мўғуллар қўлида, тинч пайтларда бир-бирининг гўштини ейишга тайёр турган нўёнлар қалтис дамларда бирлашиб ҳаракат қилиши тайин эди.

Тўқлуғ Темурнинг асосий зарбаси ўзига қаратилганини, санокли йигитлари катта қўшинга бас кела олмаслигини амир Ҳожи Барлос яхши биларди. Шу боисдан у жангсиз Хуросонга қочиб қолиш йўлини танлайди. Ҳожи Барлоснинг оғир дамда элини ташлаб кетишга қарор берганини ақлли кишилар маъқулламаган. Унинг обрўси мўғулларга қарши кайфиятда бўлган ёшлар ўртасида ниҳоятда катта эди. Ахир у нима бўлганда ҳам узоқ истибдоддан кейин ҳокимиятни мўғуллардан биринчи бор қўлга олган киши эди-да. Мўғулларга қарши кайфиятдаги ватанпарвар йигитлар Ҳожи Барлосга бўлган ҳурмат-эҳтироми зўридан уни юрт этакларига қадар кузатиб келадилар. Улар орасида Амир Темур ҳам бўлган. Аммо у билан бирга кетишни ор биладилар. Ҳар ҳолда, Амударё бўйидан орқага, Шаҳрисабзга қайтганлар ёлғиз бир киши — Амир Темур эмасди. Бир нарса аниқки, уларга энди Амир Темур бош бўлиб қолган эди.

Темур ибн Турағай баҳодур номи биринчи бор шу қалтис вазиятда тилга тушади. Унинг довураклиги, шижоаткорлиги болаликдан маълум эди.

Темурнинг ўз амакисига бўлган хайрихоҳлигини тушуниш қийин эмас. Чунки Ҳожи Барлос илоҳий (нурдан бино бўлган) деб қаралган, метин деб ҳисобланган мўғуллардан ўз вилоятини тортиб олиб, уларга қарши курашиш мумкинлигини амалда кўрсатди. Зеро Маҳмуд Торобийдан кейин бу ўлкада ҳеч ким бош кўтара олмаган эди.

Ҳожи Барлос Хуросонга кетган, юрт эгасиз қолган пайтда Амир Темур, ўзини нима кутаётганини билмаса-да, ҳеч бир иккиланмасдан Шаҳрисабзда ҳокимиятни қўлга олади.

Болаликдан кураш, ов ҳадисини олган Амир Темур, академик В. В. Бартольд айтганидек, валломатлик — жанговарлик руҳида тарбияланган эди. Ориятни қўлдан бериш унинг учун ўлим билан барабар эди. У кейинчалик ҳайратомуз шону шавкатга эришгач, ўтказган қурилтойларида мудом бир нақлни такрорлар экан. Эмишки, икки сайёҳ, бири араб, бири эрони, беҳудуд саҳрода

адашиб қолишибди. Эрони сувини ичиб тамомлабди. Арабнинг кўзачасида бир қулатум оби ҳаёт қолибди. Офтоб тигида эрони сулайиб, тамомила мадордан қолибди. Ўлими муқаррар бўлибди. Сўнгги кучини йиғиб ҳамроҳига дебди: «Сен арабсан, халқингни олижаноб, деб эшитганман. Агар шу рост бўлса, сувингни менга бер, халқингнинг олижаноблигини кўрсат». Араб бир зум ўйлаб қолибди-да, хуржундан кўзачани чиқариб, уни ўлим билан олишга шериғига узатиб: «Халқимнинг олижаноблиги олдида менинг ўлимим ҳеч нарса эмас, мен бу удумга шак келтирмайман, мана сув, ичақол», дебди.

Амир Темур бу нақлни бежиз такрорламаган. Халқининг озодлиги кўндаланг турган маҳалда у Ҳожи Барлос сингари йўл тута олмасди. Унда ҳамият ниҳоят даражада кучли бўлган. Келинг, шу ўринда Амир Темурни майдонга чиқазган сиёсий ва тарихий вазият ҳақида сўз юритайлик.

Тарихий асарларда Амир Темурнинг Шаҳрисабзда ҳокимиятни қандай йўл билан сақлаб қолганлиги сабаблари номаълум деб кўрсатилади. Тарихнинг қизиқ бир тугуни шундаки, Мовароуннаҳрда осойишталик қарор топиб, Тўқлуғ Темур қайтиб кетгандан сўнг, орадан бир йил ўтар-ўтмас амир Ҳожи Барлос яна Шаҳрисабзга қайтиб келади. Фосих Хавофий очиқдан-очиқ эътироф қилганидек, у яна ҳокимиятни бошқаришдан умидвор бўлиб келган эди. Амир Темур ўз халқига хос жўмардлик кўрсатади: юзи шувит амакиси Ҳожи Барлосни дарвозадан киритмаслик ўрнига, Кеш ҳукуматини унга беради.

Амир Темур айрим илмий манбаларда 1360 йил тахтга чиққан, деб кўрсатилади. XV асрга оид тарихий асарларда бундай таъкидларга дуч келиш маҳол. Тарихий житобларда Амир Темурнинг Мовароуннаҳр тахтини расман қўлга олиш йили сифатида 1370 йил қайд этилади ва бу музаффарият Балхда юз берганлиги айтилади. Ҳақиқатда амир Ҳусайн ибн Мусаллабни енгиб, қўли баланд келган Амир Темур жами ақобирлар, қўшин бошлиқлари томонидан Мовароуннаҳр ҳукмдори деб тан олинган эди. Бинобарин, Амир Темур ҳозирга қадар айтиб келинганидек, йигирма тўрт-йигирма беш ёшида эмас, ўттиз тўрт-ўттиз беш ёшида тахтга чиқишга эришган.

Амир Темур ибн Турағай Муҳаммад баҳодур ҳижрий 736 сичқон йилида, шаъбон ойининг 25 кунда (1336 йил, 8 апрель) Шаҳрисабздан ўн уч чақиримча келадиган Хўжа Илғор қишлоғида туғилади. Унинг отаси амир Турағай баҳодур давлатманд киши бўлиб, Баёнқулихон салтанатида катта мавқе тутган.

Амир Темурнинг онаси Тегуна хотун (Тегина Бегим Моҳ) бўлган. Фосих Хавофий Амир Соҳибқироннинг шажарасини шундай кўрсатади: Амир Темур кўрагон ибн амир Турағай ибн Барқал ибн Иланғири Ижил ибн Қоражор нўён ибн Суқу Сижон ибн Иримхи ибн Қожулай нўён ибн Туманайхон ибн Бойсунғур хон ибн Қайдухон ибн Дутам ибн Маннон ибн Бўка ибн Буданжир ибн Алан Тава хотун. Бўлак манбаларда айрим исмларда озгина фарқ бўлмаса (масалан, Иримхи — Иримчи, Қорачор сингари), шажара

айнан шундай такрорланади. Шоҳлар, султонлар шажарасини олисдан бошлаш. Одам Атога олиб бориб тақаш ҳоллари Шарқ тарихнавислари учун удум бўлганлигини унутмаслик лозим. Бу ҳолни, ҳатто, XVI асрда яшаган Абдуллахон авлоди мисолида ҳам кўриш мумкин. Амир Темурнинг шажарасини битган тарихнавис уни Чингиз билан бир сулолага тақаб қўяётир. Чунки Алан Тава ёки Алан Қува «Шарафномаи шоҳий» («Абдуллонома») асарида қайд этилганидек, Темучиннинг улуғ момоси. У нурдан ҳомила пайдо қилиб, фарзандлар кўрган. Зуваласига илоҳийлик ҳамиртурушидан қўшилган бундай шажарининг ҳақиқатга қанчалик тўғри келишини бу ўринда баҳс қилишга эҳтиёж йўқ. Нурдан ҳомила пайдо бўлмаслиги ҳақ бўлганидек, Алан Қуванинг суюқ оёқ бўлганлиги ҳам эҳтимолдан унчалик узоқ бўлмаса керак.

Муҳими шундаки, Чингизхоннинг шажараси ҳақидаги асли қозиғи бўш бўлган афсонага Амир Темурнинг уруғ-аймоғини ҳам келтириб боғлаш ақлга тўғри келмайди. Амир Темур юртларни, ҳокимиятларни мўғуллардан тозалаган бўлса ҳам, улар даҳшати таъсиридан онгни тозалашга батамом муваффақ бўлмаган кўринади. 1219 йилдан то 1370 йилгача давом этган мўғул истибдоди онгни ҳам, қонни ҳам кўп асрларга етадиган даражада захарлаган эди. Шу боисдан кейинги даврларда ёзилган тарихий асарларда ҳам Чингизийларни илоҳийлаштириш, ҳатто, уларни исломлаштириш каби уринишларга дуч келамиз. Уша, Алан Қуванинг ўтовига тўйнуқдан кириб келган нур араб сифатли киши деб талқин қилинишини бундан бошқа қандай изоҳлаш мумкин?!

Бироқ Амир Темурнинг болалик йиллари, ўсмирлик даври, аниқроқ айтганда, 1360 йилгача бўлган ҳаёти манбаларда зикр этилмайди. Бундай ҳолат кейинчалик турли тавсифларнинг рўёбга чиқишига туртки берган бўлса ажаб эмас. Ўтмиш Туркистонда салтанатлар тарихи битилганда Амир Темурга алоҳида эҳтиром кўрсатилган. Унинг йўлтўсарлиги, қароқчилик қилгани, саводсиз, жоҳил эканлиги фақат бизнинг замонамизга келиб «кашиф этилди». Амир Темур девонида ўтириб, туркигўй шоирларнинг шеърларини тўплатиб, «Манзумоти туркий» мажмуасини туздирганида, ўзининг ёшлиги билан боғлиқ воқеа-ҳодисаларни «одамлар бу ишларга ишонмайди», деб атайлаб киритдирмаган экан. Бунга афсус қилмаслик мумкин эмас. Алишер Навоий «Мажолис ун нафоес» тазхирасида дўсти Шайхим Сухайлийни таъриф қилиб келиб, бундан ортиқ мақтасам ўзимни улуғлагандек бўламан, деб дўсти ҳақидаги сўзни мухтасар қилган эди. Амир Темурнинг шу ишдан камтарлик бўйи кўринмайдими? Ёки Амир Темурнинг Ғиёсиддин Али Яздийнинг «Қитоби рўзномаи ғазовоти Ҳиндустон» асари хусусида тутган йўлини эсга олайлик. Далиллардан кўра мақтовларга тўла бўлган бу асарни Амир Темур пучга чиқарган эди. Хўш, энди Амир Темурнинг ёшлигида қилган, «одамлар ишонмайдиган ишлари» нималардан иборат бўлган, шу вақтга қадар бу ҳақда ҳар ким ўзича каромат қилиб келди. Шарафиддин

Али Яздийнинг машҳур «Зафарнома» сида ҳам Соҳибқироннинг бу умр фасли қаламга олинмаган. Тарихга идолат кўзи билан қарайдиган олим В. В. Бартольд ҳам охирида «Темур ҳам худди Чингизтон каби фаолиятини қароқчиликдан бошлаган», деган хулосага келган эди.

Бу ерда ортиқча тафсилотбозликдан қочиб, бир нарсани айтиш ўринли бўладик, Салоҳиддин Тошкандийнинг қўлингиздаги мазкур «Темурнома» си ана шу саволга биринчи марта очиқ-ойдин жавоб беради. Албатта, «Темурнома» илмий манба ёнги тарихий асар эмас. «Темурнома» энг аввало — бадиий асар. Бадиий асар бўлганда ҳам бир неча форсий манбалар асосида (қайси манбалар асосида эканлигини аниқлаш — бу келажакнинг иши!) битилган, дейиш мумкин. Шу боис асарни таржима, дейиш бир ёқлама бўлиб чиқади. Чунки у мутлақо эркин, ижодий ёзилган. Шу билан бирга воқеа-ҳодисаларни диллалашда тарихий манбаларга мурожаат этилган ўринлар кўп. Бу ҳол асарда бошдан-оёқ давом этади. Ана шуларга асосланиб, «Темурнома» ни бир неча тарихий-бадиий китоблар умумлаштирилган янги асар дейиш тўғри бўлади. Ҳали қуйироқда бу масалага яна қайтамиз.

Биз юқорида Амир Темур шахси ҳақида сўз юритиб, уни йўлтўсарликда, қароқчиликда, жоҳилликда айбловчи олимлар, адиблар, арбоблар билан мунозара қилдик. Ҳозирга қадар бу олимлару арбобларнинг фикрлари аниқ мисоллар билан далилланган эмас. Салоҳиддин Тошкандийнинг «Темурнома» си бу даъволарни инкор этиш учун атайлаб ёзилгандек. Ваҳоланки, китоб бундан роса саксон икки йил муқаддам, Октябрь инқилобидан тўққиз йил олдин нашр этилган. «Темурнома» кўп жиҳатдан, айниқса, қамрави эътибори билан «Бобурнома» га, «Қиссас-ул-анбиё» га анча яқин туради. «Бобурнома» учун ҳам тарихийлик, ҳам бадиийлик нечоғли хос бўлса, унда ҳам шу фазилят бўртиб туради. «Қиссас-ул-анбиё» да пайғамбарлик ва оддий инсонлик нечоғли қўшилиб, уйғунлашиб талқин этилган бўлса, «Темурнома» да ҳам шу ҳолни кўрамиз.

«Темур тузуқлари», «Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи» (Г. Вамбери), Ғиёсиддин Али Яздийнинг юқорида номи зикр этилган асарининг рус тилида, Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома» сининг форсий тилда нашр этилиши («Фан», 1972), Иброҳим Мўминов рисоласи Амир Темурни билиш йўлидаги дастлабки қадамлар бўлди. Айниқса, Фосиҳ Хавофийнинг «Мужмал-и Фосиҳий» асарининг рус тилида бўлса-да, чоп этилганлиги Амир Темурни билиш, таниш йўлидаги муваффақиятдир. «Мужмал-и Фосиҳий» на бадиий, на тарихий асар, унинг жанрини хроника ёки жангнома деб белгилаш тўғрироқ бўлади. Муаллиф ҳар бир йил воқеа-ҳодисаларини ҳеч бир шарҳсиз жунма-жун, ойма-ой, йилма-йил ёзиб борган.

Ўқувчида тўғри тасаввур ҳосил қилиш учун Фосиҳ Хавофийнинг «Мужмал» дан Амир Темур йилномасининг асосий ўринларини айнаб келтиришни лозим топдик, токи китобхоннинг ўзи воқеаларга ҳакам бўлсин, ўзи бир хулосага келсин.

ФОСИҲ ХАВОФИЙ. «МУҶМАЛ-И ФОСИҲИЙ».

АМИР ТЕМУР ЙИЛНОМАСИ:

1335—1336 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг шаҳ-
боннинг йигирма бешида туғилиши.

1357—1358 ЙИЛ. Амир Абдуллоҳ ибн амир Қозагон томонидан
Баёнқулихоннинг қатл этилиши.

1358—1359 ЙИЛ. Баён Сулдуз ва амир Ҳожи Барлоснинг амир
Абдуллоҳ ибн амир Қозагонга ҳужум қилиши. Абдуллоҳнинг
Андариб томонга қочиши ва ўлими. Мовароуннаҳрни Баён Сулдуз
ва амир Ҳожи Барлосларнинг эгаллаши.

1359—1360 ЙИЛ. Мовароуннаҳрга жатта (мўғул) подшоҳи,
Чигатой уруғидан бўлган Тўқлуғ Темурхон ибн Ўғул хўжа ибн
Дувахоннинг келиши. Бу хабарни эшитиб амир Ҳожи Барлоснинг
Тўқлуғ Темур билан учрашмасдан, Мовароуннаҳрни тарк этиши ва
Хуросонга йўл олиши.

1360—1361 ЙИЛ. Тўқлуғ Темурхон фармонида биноан Кеш
ҳукуматининг Амир Темурга ўтиши. Тўқлуғ Темурнинг Моваро-
уннаҳрдан ўз пойтахтига қайтиши. Амир Ҳожи Барлоснинг
ўз мамлакатини бошқариш учун Мовароуннаҳрга қайтиб келиши.
Амир Турағай Муҳаммад Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг отаси
вафот этиши.

1361—1362 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг Хизир
Ясурий сарига амир Хусайн ибн амир Мусаллаб ибн амир
Қозагонга Баён Сулдуз билан бўладиган курашида ёрдам бериш
учун келиши. Баён Сулдузнинг қочиши.

1362—1363 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темур амир Хусайн
ибн Мусаллаб билан Сейистон юришига отланиши. Амир Соҳибқи-
роннинг қўли ёй ўқидан яраланиши. Тузалиб, тагин амир Хусайнга
қўшилиши, сўнгга иккаласининг Мовароуннаҳрга қайтиши. Амир
Хусайннинг Амир Темур билан иттифоқ бўлиб жатта қўшини
билан жанг қилиши. Самарқанд ва Кешнинг қўлга киритилиши.

1365—1366 ЙИЛ. Жатта қўшини билан Хусайннинг машҳур
Лой жанги. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг бу жангда жатта
жасорат кўрсатиши, бироқ, амир Хусайн лашкарининг бўшанглиги
туфайли жатта қўшинининг галаба қозониши. Амир Темур
Хусайнни қанча қувватламасин. унинг доқайдлиги. Шу сабабга
кўра Амир Соҳибқироннинг унга нисбатан гина, кек сақлаганлиги.
Иккаласи ўртасида нифоқнинг пайдо бўлиши.

1366—1367 ЙИЛ. Бадахшон подшоҳининг амир Хусайнга
душманлик қайфиятида бўлиши. Амир Хусайн билан Амир
Соҳибқирон Амир Темурнинг ярашиши ва уларнинг Бадахшонга
биргаликда юриш қилиши. Амир Соҳибқироннинг амир Хусайндан

олдинроқ Бадахшонни забт этиши ва уларнинг биргаликда қайтиши.

1368—1369 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темур билан амир Хусайн ибн Мусаллаб ўртасида низо чиқиши.

1369—1370 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг амир Хусайн ибн Мусаллаб ибн амир Қозағонга қарши чиқиши. Балхда Амир Соҳибқирон томонидан амир Хусайннинг ўлдирилиши. Амир Соҳибқироннинг тахтга чиқиши.

1370—1371 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон жатталар билан жанг қилишга отланади. Амир Соҳибқироннинг жатта устига иккинчи қатла қўшин тортиши. Кенак Темурнинг қочиши ва Амир Темурнинг Самарқандга қайтиши. Зинда Чашмнинг фитнада айбланиб ҳибсга олиниши. Амир Соҳибқиронга қарши уюштирилган бу фитнада амир Мусо, Абу Исҳоқ Хизир Ясурий ва шайх Абул Лайс Самарқандийлар қатнашганлиги. Зинда Чашм ҳоким бўлган Шибиргон ҳукуматининг Баён Темур ибн амир Оқбўғага берилиши.

1371—1372 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Хоразмга отланиши. Хоразм ёнида Хусайн Сўфи билан бўлган жанг. Хусайн Сўфининг қочиши. Хоразмнинг қамал қилиниши. Хусайн Сўфининг вафот этиши (1372 йил 5 январь), Юсуф Сўфининг Хоразм шоҳи бўлиши. Найхусрав Хатлонийнинг Хусайн Сўфи билан воситачилик қилгани учун қатл этилиши.

1372—1373 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Хоразмга иккинчи қатла юриш қилиши. У Юсуф Сўфи аҳдни бузганидан ғазабга келган эди. Юсуф Сўфи битим йўлини излаб, кечирим сўраши ва Амир Соҳибқироннинг ярим йўлда изига қайтиб кетиши.

1373—1374 ЙИЛ. Малика Хонзоданинг Хоразмдан олиб келиниши ва унинг амирзода Муҳаммад Жаҳонгир ибн Амир Темур кўрагонга ақд қилиниши. Амир Соҳибқироннинг Конигилда мисли кўрилмаган катта тўй қилишга амр этиши.

1374—1375 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг жатта томонга учинчи бор юриш қилиши. Амир Соҳибқироннинг Дилшод оғога уйланиши.

1375—1376 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг жатта сарига тўртинчи марта қўшин тортиши ва йўлдан қайтиши. Кўп ўтмай унинг мўғуллар устига бешинчи марта отланиши. Амирзода Жаҳонгир баҳодурнинг ўлими. Тўхтамишхоннинг Ўрусхондин юз ўғириб, Амир Соҳибқирон ҳузурига паноҳ истаб келиши. Бу пайтда Амир Темур жатталар билан бўлган жангдан қайтганлиги. Амир Соҳибқирон Тўхтамишхонга Ўтрор ва Сабранни инъом қилиб, илтифот кўрсатиши. Амирзода Жаҳонгирнинг ўғли Муҳаммад Султоннинг туғилиши.

1376—1377 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темур фармониға кўра Тўхтамишхоннинг Дашти Қипчоқ ҳокимиятини қўлга олиши.

1377—1378 ЙИЛ. Шохруҳ баҳодурхоннинг ўн тўртинчи раби ас соний, пайшанба кунида (1377 йил 20 август) туғилиши. Амир Соҳибқироннинг аслзодалар зотидан бўлган Туман огога уйланиши. Амир Темур кўрагоннинг Занжир Сарада қишлаши.

1378—1379 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Хоразмга тўртинчи бор қўшин тортиши. Хоразм ёнида Юсуф Сўфи билан жанг қилиши, Сўфининг қочиши ва ичарида мустаҳкамланиши.

1379—1380 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Хоразм қамалидан қайтганида Юсуф Сўфининг вафот топиши. Хоразмнинг фатҳ этилиши. Кешда Оқсаройнинг қурилиши. Кеш кўрғонини вужудга келтириши.

1380—1381 ЙИЛ. Амирзодн Амироншоҳнинг кўп кишилик қўшин билан Хуросонга отланиши. Амир Соҳибқироннинг Эронни фатҳ этиш учун желиши. Муҳаммад ибн малик Муъзиддин Кўртнинг Сарахсдан Амир Соҳибқирон ҳузурига желиши. Унинг иззат-обрўга ноил этилиши. Амир Соҳибқироннинг Қусуйяга желиши. Паҳлавон Маҳди Қусуйянинг Амир ҳузурига желиши ва сийланиши. Амир Соҳибқироннинг улуғ шайх ул ислом, Мавлоно Зайниддин Абу Бакр ат-Таййободий билан учрашуви. Шайхнинг Хирот аҳолисини таламаслик, қирмаслик ҳақидаги илтимосига Амирнинг аллақачон шу қарорга келганлиги ҳақидаги жавоби.

1381—1382 ЙИЛ. Хиротнинг Амир Соҳибқирон томонидан фатҳ этилиши. Худодод Жўйин аҳолисининг Ҳожи Барлос хуни учун қатлағи ҳукм қилиниши.

1382—1383 ЙИЛ. Нишопурнинг олиниши. Малик Ғиёсиддин Кўрт хонадонининг Самарқандга кўчирилиши. Фанокат мавзидидаги Шохруҳия шаҳрининг тикланиши. Бу шаҳар Чингизхон ҳукм сурган йилларда вайронага айланган эди. Шаҳар тикланиб, Амир Соҳибқирон фармониға кўра ўғли Шохруҳ номи билан аталади.

1383—1384 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг жаттага Қамариддинни маҳв этиш учун қўшин юбориши. Қамариддинни излаб тополмаслик ва қайтиш. Амир Соҳибқироннинг Мозандаронга юриши. Амир Соҳибқироннинг Сейистонни фатҳ этиши, малик Қутбиддинни ҳибсга солиш. Малика Дилдош ого вафоти.

1384—1385 ЙИЛ. Амир Темурнинг Астрободга юриши. Шерозда Шох Шўжоннинг вафот этиши. Ироқда бўлиш, Райда қишлаш. Баҳорга келиб Султонияга қадамжо қилиш. Сарик Одилнинг Шох Шўжондан элчи бўлиб желиши, унга ҳурмат кўрсатилиши.

1386 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Табризга келиши, моли омон пешкаш этилиши. Гуржистон ҳукмдори Буқротнинг асир қилиниши, унинг ислом динини қабул этиши. Амир шайх Иброҳим Дарбандийга эҳтиром кўрсатилиши. Ғилон маликларининг Амирни кутиб олиши.

1387 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Қорабоғ қишлоvidан Гуржистон сарига жўнаши. Тўхтамишнинг тузкўрлик қилгани ва итоатдан чиққани хабарининг келиши. Амирзода Амирошоҳнинг Тўхтамишхон билан жанг қилиши, Тўхтамишнинг қочиши. Амир Темурнинг Кўкча Тенгизга отланиши, Самарқанддан Сарой Мулк хонимнинг Шохруҳ султон билан Халил Султонни олиб келиши. Олатоғда Қора Муҳаммад кишилари билан жанг. Шерозни олиш.

1388 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Форсдан қайтиши. Бешинчи марта Хоразмга юриш. Абул Фатҳ — Амир Соҳибқирон куёвининг қочиши ва охир-оқибатда қатл этилиши. Амир Темурнинг Хоразмга желиши, Тўхтамишхон қўшинининг қочиши. Хоразмни вайрон этиш. Дашти Қипчоққа, Тўхтамишхон билан жанг қилиш учун отланиш. Жангдан сўнг Тўхтамишнинг қочиши, Айди Берди бахшининг асир тушиши ва кечирилиши.

1388—1389 ЙИЛ. Тўхтамишхон билан бўлган жангдан сўнг Самарқандга қайтиш. Кўп ўтмай яна Тўхтамишхон устига юриш. Тўқмоқ қўшинининг маҳв этилиши. Тўхтамишнинг енгилиб қочиши. Султонбахт беғим — Амир Темурнинг қизи билан амир Сулаймоншоҳ баҳодирнинг тўйи.

1389—1390 ЙИЛ. Рай атрофидаги Оқйар деган жойда Қурултой ўтказиш. Амирзода Умаршайхнинг Севинч Қутлуғ оғога уйланиши. Амир Соҳибқироннинг Дашти Қипчоққа юриши. Унинг жасалланиши. Амир Темурнинг тузалиши.

1390—1391 ЙИЛ. Амир Темур буйруғи билан амир Муסיқанинг вайрон этилган Хоразмни обод қилишга киришуви. Муסיқанинг бу ишни уддалаши. Баҳорда Амир Темурнинг Тошкентдан Дашти Қипчоққа, Тўхтамишхон устига отланиши. Тўхтамишнинг енгилиши, катта ўлжа билан қайтиш. Амирзода Амирошоҳнинг Хуросонга жўнаши.

1391—1392 ЙИЛ. Амир Темурнинг Тошкентдан Самарқандга желиши. Унинг Табаристонга юриш қилиши.

1392—1393 ЙИЛ. Шохруҳнинг Самарқанддан Шасфанга чақирилуви. Шерознинг иккинчи қатла фатҳ этилиши. Амир Темурнинг Бағдодда қишлови. Султон Аҳмаднинг қочиши.

1393—1394 ЙИЛ. Муҳаммад Тарағай Улуғбек кўрагоннинг туғилиши. Бағдод ёнидаги Хармату қалъаси учун бўлган жангда амирзода Умаршайхнинг ҳалок бўлгани ҳақидаги хабарнинг келиши.

1394—1395 йил. Тўхтамышхон билан жанг қилиш учун Дашти Қипчоққа қўшин тортиш. Дашти Қипчоқнинг, Черкас, Уруснинг катта қисми фатҳ этилиши.

1395—1396 йил. Амир Темурнинг Сарой ва Ҳожи Тархондан қайтиши. Мардин хукмдори Исонинг ғибсдан озод қилиниши ва Мардинни идора қилишни унга топшириши.

1396—1397 йил. Самарқандда Боғи Шамол қасрининг қурилиши. Малика Хонзоданинг Озарбайжондан келиши ва эри Амироншоҳдан шижоат қилиши. Конигилда Боғи Дилқушо қасри ва боғининг барпо этилиши.

1397—1398 йил. Амир Темурнинг Хизир хожанинг қизи Тўғал хонимга уйланиши муносабати билан Конигилда байрам. Султон Муҳаммадни Мўғулистон чегарасига жўнатиш. Астрободдан Шохруҳнинг Кешга, отаси билан учрашувга келиши.

1398—1399 йил. Амир Соҳибқироннинг Ҳиндистонга қўшин тортиши. Деҳли ёнида султон Маҳмуд ва Маллу хон билан бўлган жанг. Уларнинг Деҳлидан чекиниши. Ҳиндистондан қайтиш. 1399 йилнинг 10 майида Самарқандда Масжиди жомеъининг Ҳиндистондан келтирилган бойликлар ҳисобига қурдирилиши. Ҳиротда Боғи Шаҳр қасрининг қурилиши.

1399—1400 йил. Амир Соҳибқироннинг Озарбайжон сарига юриш қилиши. Гуржистонни фатҳ этиш, гуржилар қўлида асир бўлиб ётган мусулмонларни озод қилиш.

1400—1401 йил. Амир Соҳибқироннинг Шомни забт этиш учун қўшин тортиши, Сивасга келиш ва уни эгаллаш. Мардинга келиш, Қора Усмонга эҳтиром кўрсатиш.

1401—1402 йил. Қорабоғда қишлаш. Дорулфатҳ қасрининг тугалланиши. Амир Темурнинг Рўмга отланиши. Тартум, Кемах, Харуқ, Қайсария, Ангурия, Қорашаҳар қалъаларини олиш. Елдириш Боязид билан жанг. Елдириш Боязиднинг Султон Маҳмудхон томонидан асирга оlinиши.

1402—1403 йил. 1403 йил 9 мартда Рўм подшоҳи, ғибсда бўлган Елдириш Боязиднинг вафот этиши. 1403 йил 13 мартда Султон Муҳаммаднинг вафот этиши.

1403—1404 йил. Гуржистоннинг Қартин қалъаси оlinиши ва унинг Бўрон подшоҳга топширилиши. Арманистон ва Гуржистонга юриш. Асир тушган мусулмонларни қутқазish. Байлақан шаҳрининг қурилиши, Барлос наҳрининг қазилиши. Шероз хукмдори, халққа зулм ўтказган Қутбиддинни жазолаш. Шерозга махсус кишилар юбориб, Қутбиддин етказган зарарни тиклаш, халққа офият беришни ташкил этишни топшириш.

1404—1405 йил. Амир Темурнинг Озарбайжондан қайтатуриб, Нишопурга тушиши. Уни Шохруҳнинг кутиб оlinиши. 1404 йилнинг

19 июлида Амир Соҳибқироннинг Рўм ва Шом юришидан қайтиб, Самарқандга келиши. Шаҳзодаларнинг уйланиши муносабати билан Конида тўй тантаналари. Масжиди жомеъ қурилишини бориб кўриш. Қурилишда ортиқча сарфга йўл қўйган меъморларни жазолаш. 1404 йилнинг 27 ноябрида Хитой сафарида отланиш. Амирнинг Ўтторга яқин Оқсулот деган ерга тушиши, бу жойда 28 кун яшаши. Шайх Нуриддин ва амир Шоҳ Маликдан ва амир Хожа Юсуфдан бошқа жами қўшин бошлиқларини қишлаш учун Тошкентга жўнатиши. 1404 йилнинг 25 декабрида Ўтторга жўнаш ва 1405 йилнинг 9 январиди шаҳарга келиш. Бу ерда қирқ кун сог-саломат туриш, нард ва шахмат ўйнаш билан машғул бўлиш.

Амир Соҳибқироннинг касалланиши ва 1405 йилнинг 18 февралда вафот этиши.

Фосиҳ Хавофий тилга олган тарихнинг бу саналарида бемисл ҳаёт, курашларда, суронларда кечган умр мужассам. Амир Темурнинг ўз душманларига нисбатан тутган сиёсатини бир ёқлама баҳолаш нотўғри. У хоинликни кечирмаган, халққа зулм қилувчи ҳукмдорларни аёвсиз жазолаган. Шу билан бирга тинчлик, омонлик истаган юрт эгаларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаган, уларни сийлаган. 1370 йилдан то 1404 йилга қадар қарийб 30 марта қўшин тортган Амир Темурнинг ҳамма вақт қўли баланд келди. Фосиҳ Хавофий асаридаги қисқа сатрлар ортида минг-минглаб тақдирлар туради. Масалан, Нишопур учун бўлган жангни эсга олайлик. Тарихчи олим бу ҳақда бир оғиз сўз айтган, холос. «Темурнома» муаллифи эса Нишопурни қўлга киритиш Амир Темур учун қанчалик машаққатли бўлганлигини, ҳатто ўзининг ҳалокат ёқасига келиб қолганлигини ишончли чизгилар орқали тасвир этади.

Авлодлар йиллар, асрлар ўтган сари ўз юртига озодлик бахшида этган, Ўрта Осиёда қудратли марказлашган давлатни қарор топдирган, биргина номининг ўзи жаҳоннинг кўпгина ҳукмдорларини зирқиратган Амир Темурга қизиқиш билан қараганлар. Унинг ҳақида қанчадан-қанча ривоятлар тўқилган, асарлар битилган. Замонанинг зайли билан осори атиқаларнинг фақатгина Амир Темурни мазах қиладиган нуқталаригина танлаб олинган. Амир Темурнинг ҳаёти, сиёсий ва жанговар фаолияти ҳақида ҳикоя қилувчи китоблар «унутилган». Шулардар бири Мулло Салоҳиддин эшон ибн Мулло Алоиддин хожа эшон қаламига мансуб «Темурнома» («Жангномаи Амир Темур кўрагон») асаридир. Бу ҳақда муаллифнинг ўзи шундай дейди:

«Тарихнинг бир минг уч юз йигирма еттисида (1908 йил), товук йилида Тошканд мамлакатлик аҳқарулабад Мулло Салоҳиддин хожа ибн Мулло Алоиддин хожа эшон айтурким, бу «Темурнома»-ни бир неча қардошларни илтимоси бирла туркий тилида тартиб бермоқга кўйиш қилдик».

Мулло Салоҳиддин узоқ вақтлар давомида номаълум муаллиф бўлиб келди. Унинг қаламига мансуб асарни мутахассислар билмаган дея олмаймиз. Турли сабабларга кўра билиб-билмасликка олиш бу ҳилдаги асарларга бўлган муносабатнинг бир йўли эди.

Шу боисдан асар ва унинг муаллифи ҳақида шу вақтга қадар бирон бир манбада фикр юритилмади. Холбуки, муаллиф XIX асрнинг охирларида вояга етган, Тошкентда яшаб, ижод қилган эди. Бу вақтда Тошкентнинг асосий маданий марказ бўлиб қолганлигини таъкидлаш ортиқча. Афсуски, Салоҳиддин Тошкандий ҳақида етарлича маълумотлар мавжуд эмас. Унинг ҳақида «Темурнома» орқалигина фикр юритиш имкони бор. «Темурнома»нинг бадиий савиясига қараб баҳо бериладиган бўлса, муаллифнинг ўз даври-нинг пешқадам зиёлиси, теран билим соҳиби бўлганлини қайд этиш лозим бўлади. Салоҳиддин Хожанинг диний илмлар, бобиди етуклиги асаридан яққол кўзга ташланиб туради. Унинг яхшигина шоир эканлигини ҳам таъкидлаш жоиз.

Қайд этилганидек, «Темурнома» уч йўналишдаги асарларнинг, охир-оқибатда, бадиий мажмуаси сифатида майдонга келган. Китобни яратишда энг аввало тарихий асарлардан («Китоб ул ахбор», «Тарихи Табарий», «Зафарнома» сингари), бадиий асарлардан («Искандарнома», А. Хотифий асари ва б.,) ва диний асарлардан (масалан, «Або Муслим», «Қисасул анбиё» каби) ижодий фойдаланилган. Муаллифнинг XIV — XX асрларда вужудга келган тарихий-бадиий китоблар билан танишлиги ҳам сезилиб туради. «Темурнома» ниҳоясида Салоҳиддин Хожа: «фақир муаллиф ҳазрат Амир Темур раҳматуллоҳ алайҳа дostonларини кўб мўътабар нусхалардан неча меҳнат ва машаққатлар чекиб, форсий тилидан турк тилига таржима қилдим. Илоҳи, ҳаммага маҳбуб ва марғуб қилғил они», дейди. «Кўб мўътабар нусхалар» (албатта, форсий тилдаги) назмий асарлар бўлганлигини муаллиф ишора қилаётир, бироқ уларнинг қайси шоирлар ёки адиблар қаламига мансуб эканлигини айтиш қийин. Салоҳиддин Хожа кўп ўринларда А. Хотифий номини, унинг Амир Темур ҳақидаги асарини эсга олади. Аммо айнан Хотифийдан таржима қилди, дейишга ҳали асослар етарли эмас. Яна бир ўринда муаллиф «эмди бу боғни атроқ алфозин гулларидин тартиб бергилким, турклар кўруб, шод бўлсун. Илоҳи, бу боғ атроқ аро абадул-абад обод ўлсун», дейди. Чамаси, муаллиф форсий «Темурнома»ларга туркий жавоб айтишни зиммага олган кўринади. Чунки, асарда берилган 1030 мисра шеърнинг асосий қисми Салоҳиддин Тошкандий қаламига мансубга ўхшайди. Бундай дейишга маълум асослар бор. Муаллиф кимдан шеър келтирмоқчи бўлса, албатта шоир номини тилга олади. Масалан, Камол Хўжандий, Шайх Саъдий, Саййид Аҳмад, Имом Ҳофизиддин Бухорий, Хўжа Абдулла Хотифий, Шарофиддин Яздий, Хожа Исмадулло Бухорий шеърлари турли муносабатлар билан келтирилган. Амир Темур, унинг ўғиллари Мирзо Шохруҳ, Амироншоҳ, Шох Шўжоъ, Шайх ул аълам ва бошқа тарихий шахсларнинг номидан келтирилган шеърлар, шубҳасиз, Салоҳиддин Тошкандийнинг ўз ижоди. Асар мана шу жиҳати билан ҳам «Бобурнома»ни эсга туширади. Салоҳиддин Тошкандийнинг билим доираси, қамрови жуда кенг эканлигини эътироф этиш керак.

Салоҳиддин Тошкандий тарихни мукаммал билади. Халқимиз

ҳаётининг энг нозик, энг қалтис, энг мураккаб даври бўлган XIV — XV асрларни шу давр учун бош мавқени ўйнаган шахс ҳаёти мисолида ёритиш, табиийки, осон иш эмас. Бунинг устига Мовароуннаҳрда ҳукм сурган мўғул хонлари образларини ишлаш ҳам муаллифдан катта куч, улкан билим талаб қилиши тайин эди. Биз, хусусан, «Темурнома»нинг айнан бир асардан таржима қилинган деган фикрни сира ёқлай олмаймиз. Гарчанд, муаллифнинг ўзи уни форсий тилдан таржима қилганлигини айтаётган бўлса-да, бунда у ўзига қадар Амир Темур ҳақида форсий тилда ёзилган асарлардан баҳраманд бўлганлигини, баъзи тарихий воқеаларни, шеърӣ парчаларни улардан олганлигини кўзда тутаётган бўлса, ажаб эмас. Асар шу ҳолида таржима эмас, аслиятдир.

Салоҳиддин Тошкандӣ «Темурнома»ни «бир неча қардошларни илтимоси бирла туркий тилида тартиб бермоққа кўшиш қилганлигини» таъкидлайди. Бунини қуйидаги мисраларда янада очиқроқ ифода этиб, ёзади:

Назм ила бўлсун дедимким илтимос этганлара,
Қофия, вазн ила тартиб айласак бу дафтара.
Назмнинг қадрига етмас даҳр аҳли, дедилар,
Кошки назм ила бўлса ҳар китоб ўлғай сарара.

Кўринадики, муаллиф «Темурнома»ни дастлаб бошдан-оёқ шеърӣ йўлда яратмоқчи бўлган. Чамаси, дўстларининг истак-хоҳиши билан асарни насрий ўзанга бурган. Назмӣ асарларни тушуниш мураккаблиги, эҳтимол, шу йўлни тақозо қилгандир. «Темурнома»нинг асл бадиий асар эканлигини далолат этадиган яна бир жиҳат мана бу сатрларда ҳам очиқ-ойдин кўриниб туради дейиш мумкин:

Жаҳд айла бу достона хома,
Турки тилда айтиб «Темурнома».
Боғлаб белинг, эй бу дам, қалам, сан,
Қутқор мени меҳнату аламдан.

Салоҳиддин Хожа мўғул ҳукмдорларининг кам маълум бўлган, аммо асл қиёфасини очиб берадиган жиҳатларини топиб, қаламга олади. Масалан, «Тарих етти юз йигирмада (1320) Қозонхонким, Малик шоҳ машҳурдур, Бухоро тахтига ўлтурғон эрди... Қозонхон андоғ золим эрдик, ҳар кишини талаб қилса, аввал хотун ва болаларига васият қилиб, андин кейин Қозонхонни олдиға борур эрди», дейилади бир ўринда.

«Темурнома»да икки йўналиш чизиғи мувозий давом этади. Булар бири — тадриж, бири — таназзул чизиғи. Тадриж — болакай Темурнинг ҳаётини тавсифласа, таназзул — мўғул ҳукмдорларининг жирканч турмушини тасвирлайди. Асарда яна бир, ислом ва унинг вакиллари ҳақида ҳикоя қиладиган ўзан борки, у ҳаминча бир меъёрда оқади. Айтиш ўринлики, ислом Мовароуннаҳрда мўғуллар истибдоди қутурган йилларда ҳам путурдан кетмаган,

ажсинча, сиёсатга, босқинчилар феъл-атвориға таъсир ўтказиб турган. Юқорида мўғул феодалларининг ислом диниға киришини айтаб ўтдик. «Темурнома»да ана шу жиҳатлар анча мукаммал талқин этилган. Бу амир Турағай Муҳаммаднинг Бухоро Садр аш шариъатининг қизи Тегина Бегим Моҳға уйланиши, Баёнқулининг хон кўтарилиши, Дашти Қипчоқнинг исломни қабул қилиши, хулласе, бирон бир воқеа йўққи, унда дин вакиллари иштирок этмаса. Бу исломнинг мавқеини ошириб кўрсатиш эмасми, деган андешалар туғилиши мумкин. Йўқ, аслида ҳаётда шундай бўлган. Масалан, тарихий манбалар Хиротнинг фатҳ этилишини шайх Тайободийға боғлайди. Амир Темур ҳужум олдидан Шайхнинг мададиға умид боғлаб, унинг ҳузуриға келади. Ўрта аср мусулмон Шарқиди бундан бошқача бўлиши мумкин ҳам эмасди. Мўғуллар чамаси, бу ҳақиқатға ўз салтанатларининг сўнгида ишонч ҳосил этган, шу сабабли, мусулмонлиқни қабул қилганлар.

«Темурнома» анъанавий ҳамддан бошланади. Сўнгра Мовароуннаҳрда ҳукм сурган сулолалар тилға олинади. Асосий қисм — дostonлар (муаллиф бобларни шундай атайди) сони 47 та. Мовароуннаҳрда ҳукм сурган шoҳлар ҳақида йўл-йўлакай еўз юритилгач, «Эмди келдук дostonи Амир Соҳибқиронға, яъни Амир Темур кўрагон Искандари сонийға» деб илк боб бошланади. Бу қисмда Амир Темурнинг шажараси берилади. Бу шажара Фосиҳ Хавофийдасидан фарқли ўларoқ, охир-оқибатда Алан Қува хотунға олиб бoриб тақалмайди: Амир Темур ибн амир Турағай баҳодур ибн Барқул баҳодур ибн Илонғиз баҳодур ибн Инжил баҳодур ибн Қоражор нўён ибн амир Сўғичин ибн Бердиқутон ибн Иримчи Залостон ибн Қожувли баҳодур ибн Тарбонхон. Бу боб қолган қирқ олти фасл учун режавий йўналишиға эга.

Салоҳиддин Тошкандий «Темурнома»ни битар экан, ўзи тасвирламоқчи бўлган шахсға бемисл ҳурмат билан ёндошади. Бу бежиз эмасди, муаллиф Амир Темурнинг халқи олдидаги хизматини босқинчи хонларни «Самарқанддин ихрож қилишда» деб тушунади. Ана шу гоё кейинги дostonларда Амир Соҳибқироннинг ўттиз-ўттиз беш йиллик кураши орқали бадиий жонлантирилади.

«Аввалғи дoston: ҳазрат Амир Темур Соҳибқиронни оналаридин туғулмоқларини баёни»да Бухоро Садр аш шариъатининг қизи Тегина Бегим Моҳ билан шаҳрисабзлик амирзода Турағай Муҳаммад никоҳи, бу шoҳда уламолар, ислом пениволарининг бошқош бўлиши ҳикоя қилинади. Қадим замонлардан Бухоро ва Шаҳрисабзда яшовчи туркий аҳоли қуда-анда бўлиб келган. Турағай Муҳаммад билан Тегина Бегим Моҳнинг топилуви ҳам одатдаги ақдлардан бири бўлиб қолиши мумкин эди. Бироқ, бу никоҳдан кейинчалик жаҳонни титратган ўғил туғилди. Шайх ул аълам Сайфуддин шундай бўлишини олдиндан билган. Амир Темур туғилмасдан бурун унга «Соҳибқирон» лақабини ҳам у берган. Диний қаромат билан боғлиқ талқинни тушуниш мумкин, албатта. Лекин шу бобда яна бир ҳақиқат ўрин олганки, бунга жиддий аҳамият бермаслик мумкин эмас. Тегина Бегим Моҳ амир Турағай

Муҳаммадга никоҳ қилинган, амируннос Қозагон (мўғул) орага суқилади. Достонда Тегина Бегим Моҳга талабгор бўлган амир Қозагон тақдири Шайх ул аъламнинг аралашуви билан осонгина ҳал қилинган деб кўрсатилади. Хушфаҳм ўқувчи мўғуллар билан туркий аҳолининг низолари фақатгина сиёсий жураш доирасида чекланиб қолмай, Ўрта Осиё халқи учун ниҳоятда муқаддас бўлган оилавий масалаларга ҳам бориб тақала бошлаганлигини сезади. Амир Қозагон билан Турағай Муҳаммад — қайнота ва кўев. Амир Қозагоннинг қизи Йўқун Бегим Турағайнинг биринчи хотини. Амир Қозагоннинг Тегина Бегим Моҳга илиниши қалб амри эмас, балки мўғул амирлари билан ҳисоблашилмай, бу иш амалга оширилганлиги учун, унинг иззат-нафсига тегади. Йўқун Бегим ҳам ўз наебатида Тегина Моҳга қўлидан келган барча ёмонлиқни қилади. Тегина Бегим Моҳ бошига тушган, афсонага ўхшаб кетадиган жирканч ишлар кундош аёлнинг қилмишигина эмас, отасининг ўчи деб ёнган қасоскор фарзанднинг ёвуз ниятидир. Бинобарин, XIV асрга келиб ҳукмдор мўғуллар билан тобеъ аҳоли (шунда ҳам ҳар икки томоннинг аслзодалари) ўртасида яқинлашув — қуда-андачилик, исломга кириш расмийат учунгина бўлган. Ўнғай келган ҳар бир ишда миллий адоват бўй кўрсатиб турган. Йўқун Бегим амир Турағайнинг Қошғарга ҳарб иши билан кетганидан фойдаланиб, Тегина Бегим Моҳни ўлдириш пайига тушади. Бунга сабаб, унинг тушида Тегина Бегим Моҳдан туғилажак ўғил соҳибқирон бўлиши, куннинг кўзини, ернинг юзини олиши аён бўлади. Тегина Бегим Моҳга отаси номидан қалбаки хат қилдириб, уни Бухорога жўнатади. Амир Қозагондан қолган қули Мойдунга Тегина Бегим Моҳни йўлда ўлдириш топшириғини беради. Қорнида олти ойлик ҳомиласи бўлган Тегина Бегим Моҳ ўлмай қолади. Унинг ўғли амир Чокуга қарашли элда (амир Чоку амир Турағайга қариндош, Қарши ҳокими бўлган. Баёнқули томонидан бу ишдан бўшатилган), Занжир Сара мавзисда туғилади. Занжир Сара (баъзи манбаларда Занжир Сарой) ўрни аниқланган эмас. Акад. В. В. Бартольд Занжир Саройнинг Қаршидан икки кунлик йўлда эканлигини айтади. Тахмин қилиш мумкинки, Бухорога, қасал ётган отасини кўриш учун (Йўқун Бегим шу ҳийлани ўйлаб топган эди) йўлга чиққан Тегина Бегим Моҳ қайси йўлни танлаши мумкин эди? Бу ўринда тахминлар бор. Шаҳрисабз — Бухоро йўли Қарши орқали ҳам, шунингдек, Миёнқола орқали ҳам ўтган. Шаҳрисабзликлар кўпинча иккинчи йўлни танлаганлар. Занжир Сара ўрни ҳам Каттақўрғон — Чироқчи (Ўмакай) оралиғида бўлган, деб ўйлаш мумкин. Буни, албатта, изчил тадқиқ йўли билан аниқлаш тарихшуносларимиз бурчи. Амир Темурнинг Хўжа Илғор қишлоғида туғилганлиги расмий тан олинган. Бу, шубҳасиз, унинг ота авлоди яшаб келган жой. Салоҳиддин Хожа Занжир Сара ҳақидаги ривоятни нимага асосланиб келтирган, айтиш қийин. Амир Соҳибқироннинг туғилиши билан боғлиқ афсона ва ривоятларда қанчалик ҳақиқат бор, бунга жавоб бериш учун вақт талаб қилинади. Лекин бир нарсани ишонч билан айтиш керакки, Шарқ

тарихнавислигида, бадиий ижодиётида набилаар, пайғамбарлар, султонлар у ёқда турсун, тўқима шоҳлар образи яратилганда ёки улар ҳақида гап борганда, албатта, уларнинг тақдири азалдан белгилаб қўйилганлиги, илоҳий қудрат ёрлақанлиги тавсиф этилади. Бу анъанани «Темурнома» ҳам четлаб ўтмаган.

Темур — отасининг ёлғиз ўғли. Ота-ўғил ўн икки йилдан сўнг топилдилар. Шу ўринда отасининг исми Тарағайми ёнжи Турағайми, бир мулоҳаза қилсак. «Темурнома»да «т» ҳарфи билан «р» ҳарфи оралигида «вов» ҳарфи келади. Демак, Турағай деб ўқилади. Одатда ўзбекларда баъзи оилаларда ёлғиз бола кўриш солув бўлади. Бундай хонадонларда болаларга Темур, Пўлат, Чўён, Тошболта ва бошқа исмлар улаштирилиб қўйилаверади. Баёнқули амир Турағайдан «яна бошқа ўғлинг борми?» — деб сўрайди. Амир унга «йўқ» деб жавоб беради. Амир Турағайнинг ўзи ҳам ёлғиз ўғил эмасмикан? Турағай — турақол, яшайқол маъносиди эмасмикан? Масалан, Тўхтамиш, Тўхтасин сингари исмлар ҳам аслида шу мантиқдан келиб чиқиб қўйилади-ку?! Салоҳиддин Хожа, «Шаҳрисабзни ҳозир ҳам (XIX аср охирилари XX аср бошлари) Турағай» деб атайдилар, дейди. Бунининкор қилиб бўлмайди, Китоб, Шаҳрисабз, Чироқчига яқин тоғлик маъво ҳозирда ҳам Тарағай, Тарағай қишлоғи деб юритилиди. Занжир Сара қудуғи (Салоҳиддин хожа бу қишлоқда қудуғ қовғасига занжир боғланганлиги учун шу ном берилган дейди) шу жойда бўлмаганмикан? Акад. В. В. Бартольд бунининкор Сарой деб таъжидлайди. Сувлоқ жойларда бинолар бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Хуллас, мушоҳада қилишга ўрин бор.

Темурнинг пешонасига соҳибқиронлик битилган эди. Бунининкор мунажжимлари ҳам олдиндан каромат қиладилар. Икки сайёранинг — Зуҳал билан Муштарийнинг яқинлашуви даврида (Оллоҳ таоло шу соатда оламни яратган экан) туғилган ўғил соҳибқирон бўлар экан. Юлдузлар ҳарахатидаги бу ҳолат ҳар саккиз юз йилда такрорланар экан. Шундай пешонаси ёрқираган зотлар Амир Темурга қадар иккита ўтган экан. Булар — Искандар Зулқарнайн ва Муҳаммад пайғамбар. Амир Темур Муҳаммад пайғамбардан сўнг саккиз юз йил ўтиб, учинчи соҳибқирон бўлиб туғилган экан. Тўғри, айрим тарихий асарларда, масалан, «Абдуллонома» («Шарафномаи шоҳий») асарида Ҳафиз Таниш Бухорий бу мундарижага Абдуллохон номини ҳам киритади.

«Шоҳнома»даги аксар шоҳлар болаликда азоб-уқубатларни, айниқса, бир неча бор ўлим хавфини бошдан кечиридилар. Бўлажак соҳибқирон эса туғилмасдан бурунроқ етти икким султонлари томонидан ўлимга ҳукм этилади. Етти иккимдан Бухорога элчи келиб, Баёнқулихон ижозати билан яқин орада туғилган болаларни жўриқдан ўтказадилар. Мақсад — жаҳонни олувчи (Бухорога элчи жўнатган етти мамлакат ҳақиқатан ҳам кейинчалик Амир Темур томонидан олинади) чақалоқ Темурни топши ва ўлдириши эди. Лекин булар ниятига эришолмайди. Афсоналар, ривоятлар асосида ёзилган бу боб жуда қизиқарли, айни вақтда ишонтирарли йўриқда ёзилган. Айрим саҳифаларда

афсонавийлик босим бўлса, кўпгина ўринларда ҳақиқат уруғи ҳам гуржираб кўкариб туради. Темур болалиқдан кучли, жўрабоши бўлиб ўсади. Хали амир Чокунинг уйида эканлигида Занжир Сара қудуғидан қирқ қул сув тортадиган қовғани ёлғиз ўзи тортади, одамларга сув улашади. Қассобнинг зил-замбил қанорасини бир бармоғи билан отиб юборади. Бунинг ўз тенгқурлари билан баҳслашиб қилади. Болалар Або Муслим кучли эканлигини китобдан ўқиб билганмиз дейишади. Темур ўз кучини намойиш қилишда Або Муслимни йўлда қолдиради. У қудуқдан қирқ мартаба сув тортиб, чарчаб ухлаб ётганида бир илон кўксига чиқиб, кулча бўлиб ётади. Шу дақиқада отаси уни излаб келиб, шу қудуқ ёнида тўхтаган эди. Одамлар ёрдам беришдан ожиз, салгина қалтис ҳаракат бўлса, илон болани нобуд қилиши мумкин. Одамлар саросимада турганида Темур уйғониб қолиб, кўрқмасдан, пайт пойлаб илоннинг бошини тишлаб узиб ташлайди. Майли, буларда озми-кўпми муболага бўлсин дейлик. Темур болалигида етти йил кўтир бўлиб, сира қашинмаган экан. Бунинг учун темир ирода керак бўлган, албатта. Мол боқувчи болаларда бу хасталик учраб турган.

Бобдан бобга ўтган сари асар мураккаблашиб, кейинчалик тақдири у ёки бу даражада Амир Темур билан тўқнашадиган, учрашадиган кишилар кўз ўнгимиздан ўтаверади. Шулардан бири Баёнқулихоннинг ўғли Бароқхондир. Бароқхон Темурнинг аҳси. У тажовуз қилишга, зулмга уста. «Темурнома» XIV асрдаги сарбадорлик ҳаракатини четлаб ўтиши мумкин эмасди. Бу масала асарда бошқачароқ йўсинда берилади. Бир томондан пайғамбарлик даъво қилувчи Носир Хисрав (бу номнинг шоир Носир Хисравга дахли йўқ) сингари кишиларнинг ҳокимият учун кураши талқин этилса, иккинчи томондан оқ кийимлилар — сарбадорлар ҳаракати тасвир мавзуси қилиб олинади. Бунда ғайри табиийлик йўқ: ўша йилларда мўғулларга қарши курашнинг шакллари ҳам курашувчиларнинг гуруҳ ва тоифалари ҳам кўп бўлган. Чамаси, бу курашларга сиёсий руҳ бериш учун муаллифда маҳорат етишмайдиган, ҳатто, сарбадорлик ҳаракати тасвири ҳам изчил ва ёрқин эмас. Носир Хисрав исломда ўзгариш ясашга интилувчи шахс сифатида тор мақсад доирасида қолдирилади. У халқни орқадан эргаштириш учун ўзини пайғамбар деб эълон қилади. Бир вақтлар Муқанна ҳам арабларга қарши курашда шу йўлни танлаган эди. «Бухоро тарихи»да муаллиф уни шу қилишини учун роса қоралаган эди. Носир Хисрав ҳақиқатда шу йўлни тутганми-йўқми бундан қатъий назар, айтиш мумкинки, ислом сиёсий курашдан четда турмаган.

Шу жиҳатдан Шайх Шамс Кулол ҳақида фикр юритиш лозим бўлади. Темур болалигидан бу шайхга иҳлос қўйган. Ҳаётининг энг оғир дақиқаларида унга мурожаат қилган, маслаҳат олган. Биз «Темурнома»даги илоҳий қудрат билан боғлиқ саҳифалардаги пардани аста кўтариб, асл моҳиятга боқайлик. Шайх Шамс Кулол ёш Темурни мўғулларга қарши кураш руҳида тарбияладимикин? Амир Темур улуг мавқега эга бўлганида ҳам уни асло ёдидан чиқармаган-ку?! Асарда талқин этилган яна бир шайх самар-

қандлик Бурҳониддин Соҳиб ҳидоят ҳам кураш майдонига тушган Амир Темурга раҳномалик қилади. Унинг олдида тушиб, муҳолифлар билан ғоявий жангга киришади. Ватанпарвар дин арбоблари кураш бошида турганлигини асар муаллифи ҳамиша ҳам очик тасвирламайди. Шундай бўлса-да, бу руҳ бутун асар мазмунидан англашилди, бўртиб кўриниб туради.

Темур ҳаёт қозонида жуда эрта қайнай бошлайди. Отаси амир Турағайнинг эътиқоди сусет кетган ҳоллар бўлади. Аммо ёш Темур метин иродали, айтганидан сира қайтмайдиган йигит. Мағлубият аламлари, тазйиқ ҳам уни йўлдан қайтара олмайди. Аксинча отасини ҳам мухолифларга бўйин эгмасликка даъват этади. Асарда ғира-шира бўлса-да, ўсмир Темурнинг кураш йўлида гоҳ Қаршига, гоҳ Самарқандга қатнаб турганлиги, ҳайрихоҳлар излаганлиги берилади. Афтидан ота-боланинг муносабати бузилишига ҳам аслида Темурнинг тутган йўли сабаб бўлса керак. Чунки амир Турағай «кўб ғани, бой киши эрди. Ҳар ижнос моллари бор эрди». У, ўғлини ҳалоқатли йўлдан қайтармоқчи, мухолифлар билан тил топмоқчи, ҳатто, улар томонига ўтмоқчи бўлади. Ота-боланинг арази сиёсий келишмовчиликка эмас, маънавий масалага олиб келиб боғланади. Юқорида айтилганидек, Салоҳиддин Хожа воқеаларга сиёсий нуқтаи назардан баҳо беришда баланд нуқтага кўтарила олмаган.

Амир Турағай бир кун йўлга кўп қўй бериб, Самарқанд бозорига жўнатади. У, «қўйларни ҳаммасини минг олтунга сотиб, пулларини белига боғлаб, бозорларни сайр қилиб юрур эрди, бир ерда қаландар маърака қилиб сўзлаюр. Қўлида қоғоз, шеър ёзилгон». Одамларни йиғиб, шеър ўқиб, маърака қилган шоир Камол Хўжандий эди. Унинг қўлидаги рубоийни Темур минг тангага — қўйлар пулига сотиб олади. Уйга бир парча қоғоз билан қайтган ўғлига амир Турағай «сени бир банги фириб бериб, алдаб кетибдур. Уғул бўлсанг тузук бўл, бўлмаса йўл», деб кўп дашном беради.

Камол Хўжандий рубоийсининг мазмуни яхшиликка даъватдан иборат: зулм билан дунёда ном қолдириб бўлмайди, Жамшид, Сулаймон, Искандарлар ўтиб кетди, навбат сенга ҳам етиши тайин, яхшилик қил. Шеърдаги ҳикматни англаган Темур отасининг «бўлмаса йўл» деган гапидан аччиқ қилиб, Бухорога чиқиб кетади. Энди унинг саргузаштлари мўғул хонларининг қароргоҳида давом этади.

Бухорога келган Темур биринчи кунданоқ адолатсизликни ўз бошида синаб кўради. Бароқхоннинг мужиби ичиб, бозорда тўполон қилади, унинг дастидан одамлар зир титрайди. Темурнинг сўнгги умиди — қўлидаги лаълни ҳам тортиб олиб кетади. Бобо порадуз образи ғоят ибратли. Бу қўхнадўз чолнинг хон олдида обрўси катта. У адолат тимсоли, адолат олдида нўёнлар ҳам, қози, мингбоши, юзбошилар, ҳатто подшо ҳам қўрқиб-қалтираб туради. Баёнқулихон Бобо порадузга ихлос қўйган, унинг гапини тинглар эди. Аммо Баёнқулининг арзандаси Бароқхон ва унинг ҳамтовоқлари кўнглига келган номаъкулчиликдан қайтмайдилар. Темур лаълни олдириб (бегона шаҳарда яшашининг ўзи бўлмайди),

саройнинг бижғиган муҳитини яқиндан билиш имжонига эга бўлади. Шу баҳонада Баёнқулининг кенжа қизи (хоннинг тўғқиз қизи бор эди) Сарой Мулж Хоним билан танишади. Сарой Мулж Хоним — Биби Хоним «Темурнома»да Баёнқулихоннинг қизи сифатида берилади. Тарихий манбалар унинг Қаршида ҳукм сурган, амир Қозонхоннинг қизи бўлганлигини, 1341 йилда Қаршида туғилганлигини далолат этади. Бадиий асарларда кузатилганидек, Салоҳиддин Хожа ҳам тарихий далилларга эркин ёндошади. Масалан, Ўлжой Турхон (Қамол ой) Хонимни Хоразм шоҳининг қизи деб тақдим этади. Биламизки, у Хусайн ибн Мусаллабнинг синглиси. Бундай мисолларни яна келтириш мумкин.

Баёнқулихон ўлгандан сўнг, тахтга унинг ўғли Бароқхон чиқади. Бароқхоннинг золимлигини Темур синаган эди. Тахтга чиққанининг учинчи кuni у отасининг донишманд вазири Сирож Қамарийни қатлага буюради.

Ун иккинчи дostonга келиб яна бир ўзан очилади. Бу бобда шайх Саййид Отанинг Қалмоқ юртларида олиб борган тарғиботлари нақлидир. Саййид Ота — шоир Саййид Аҳмад эмасми деган фикр кўнгилдан кечади. Маълумки, насл-насаби жиҳатдан Саййид Аҳмад Темурийларга яқин туради. У ўз замонасининг йирик шоири бўлган. «Таашуқнома» асарининг муаллифи. Асарда шоир Саййид Аҳмаднинг шоирлик салоҳиятидан кўра дини ислом йўлидаги кураши кўпроқ ёритилади. Саййид Отани шоир Саййид Аҳмад билан айнан бир киши дейиш тўғри бўлмас. XIV — XV асрларда ислом динини тарғиб этиш, уни Ўрта Осиё бўйлаб кенг ёйиш ҳаракати кучли бўлган. Саййид Ота исломнинг ана шундай фидоий тарғиботчилари вакили сифатида талқин этилган.

Мўғул хонларининг ўзбошимчалиги борган сари ҳаддидан ошади. Амир Темур Қаршида бўлганида буни яна ўз бошида синаб кўради. Оқтемурухон зўрлик билан унинг севимли хотини Сарой Мулж Хонимни тортиб олади. Сарой Мулж Хоним қанча бедодлик бўлмасин эрига содиқ қолади. Хонимчани (асарда у шундай аталади) қутқозишда қаршилиқ жўмард қиморбоз Иноқ Қиморий ёрдами аямайди. Оддий сўфининг ўғли бўлган чапани, мард Иноқ умрининг охирига қадар Амир Темур ёнидан бир қадам жилмайди. Амир Темур Иноқ ёрдамида Оқтемуруни ўлдиради. Бу унинг мўғуллардан шахсий ўч олиши эди. Шахсий адоват аста-секин ижтимоий мазмун касб эта боради. Чунки Бухорода у минглаб билимли кишиларнинг аёвсиз қурбон бўлганлигини ўз кўзи билан кўради. Тўқтемуру отасининг норасмий хотини бўлган канизакни олмоқчи бўлади. Ислом руҳонийлари бу ахлоқ доирасида эмаслигини айтадилар. Ҳалиги фохиша канизак истаги билан муллолар қатли ом этилади. Бу қаттолликни асарда Саййид Ота «алар қони билан боғ кўкартмишсан», деб лаънатлайди.

Ун учинчи дostonдаги бир ибратли, нақл шундаки, Қаршига акаси Оқтемурухон ўлгандан сўнг ҳоким бўлган Қизил Темур хун олиш учун тиш қайрайди. У Оқтемурунинг қотилини топиш учун Қарши халқини қиличдан ўтказа бошлайди. Муаллиф Амир Темур

сийсий фаолияти бошланган даврнинг бошдан-оёқ синов йиллари бўлганлигини шу воқеа тасвирида жонли кўрсата олган. Қаршида донишманд Шайх Умар деган киши яшайди. Унинг илми Жаъфардан хабари бор. Қасд қилса, Оқтемурухонни ким ўлдирганлигини айтиб бера олади. Лекин Шайх Умар сотқинлик йўлини рад этади. Унинг ўғли отасига, элига хоинлик қилади, сеҳр илми китобини ўғирлаб, Қизил Темурга олиб бориб беради. Яна бир аёл ҳам Амир Темурнинг раиш эвазига Оқтемуруни ўлдирганлигини айтиб беради. Бу билан «Темурнома» муаллифи халқ ичида ҳамиятсиз, рўдапо сотқинлар бўлганлигини таъкидламоқчи бўлган.

Амир Темур Оқтемур хуни учун Қарши халқи қатли ом қилинаётганлигини эшитиб, Қизил Темур ўрдасига мардонавор кириб келади ва дейди: «— Эй Қизил Темур, оғанни қотили мен — Турағай баҳодур ўғли бўлурман, бу фақирларда ниманг бор?!».

Яна бир эътиборга молик мисол. Амир Темур Балхда эканлигида содир бўлган воқеа шундай. «Бир кун Амир саройдан чиқуб, ўрамаларда юрур эрди, бир киши, соқоли мош биринч каби бўлгон, нола бирла йиғлаб борур, айтадурки, эй яратган тангрим, бизларни бу кофир золимдан йироқ қилгил. Амир анинг елкасидин ушлаб кўрди, танудиким, отаси қўлидин бир замонда мунинг озод қилгон эрди»: Амир Темур қўлликдан озод қилгани чолнинг ўғлини ҳам жонини гаровга қўйиб бўлса-да озод қилади.

Амир Темур улғайгани сари ҳамфикрлари сони ортиб боради. Бунга у ўзининг ақл-идроқи, мардлиги, шижоати, кўрқмаслиги билан эришади.

Ун тўққизинчи бобда Сейистонда бўлган воқеалар тасвир этилади. Бароқхон неча бор номардлик қилади, аммо Темур барибир уни қўллаб-қувватлайверади. Чунки Бароқхон бу ўлкалардаги мўғулларни қувиб чиқаришда восита мавқеини ўйнаши керак эди. Шунинг учун ҳам Амир Темур унинг нодонликларига, бемаврид ҳукмларига тишини тишига қўйиб чидайди. Қўшин бошлиқлари бир сафар Амир Темурни Бароқхон ўрнига хон кўтариш талабини ҳам қўядилар. Амир Темур рад этади. Амир Темурнинг ҳарбий ишдаги билоғонлиги ақл билан жасурлиқнинг уйғунлигида кўринади. У ҳеч ким бўйнига олмаган ишларга қўл уради: жосус бўлиб, муҳолифлар ўрдасига боради, қўшинлар ичига киради. Ўзини гунг, карга солади. Пухта тадбирлар ана шундай қалтис йўللар билан пишитиради.

Амир Темур маълум нуфузга эга бўлагач, Тўқтемурухонга қарши кураш тадориқини кўради. Йигирма тўртинчи достонда жатта сипоҳининг тор-мор этилиши ёрқин тасвир этилади. Шу жангда кўрқоқлик қилган Бароқхонни Амир Темурнинг ўғли Жаҳонгир Мирзо қутқизади. Асарда тасвирланишича, Бароқхон Сарой Мулк Хонимнинг акаси, бинобарин, Жаҳонгир Мирзонинг тоғаси. Мирзо Жаҳонгир тоғасини ўлим чангалидан қутқарганида, орадан вақт кечиб, ана шу тоғаси ўзининг қотили бўлишини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Барибир, Сейистон жангидан кейин Бароқхоннинг обрўси тушиб кетади, унинг гапи ўтмайдиган бўлиб қолади. Хатто, у Амир Темурни ҳам қатлга буюрган пайтлари

бўлган. Бу ҳукми ижро этадиган киши бўлмайди. Хулоса шулки, 60-йилларнинг охирларига желиб, Амир Темур мавқеи бениҳоя даражада ошиб кетган эди. Бу эса унинг тез орада ҳокимиятни расмий равишда қўлга олишига имкон беради. Амир Темур ўттиз тўрт-ўттиз беш ёшида жами амир ва беклар томонидан Мовароуннаҳр ҳукмдори деб тан олинади. Ҳамма унга хизмат қилишга қасамёд қилади. Асардаги қуйидаги сатрларни ҳаяжонланмасдан ўқиб бўлмайди:

«Тамоми мулки Мовароуннаҳр, Тошканд ва Хўжанд ва Хўқанд ва Марғинон ва Андижон ва Кошғар ва Туркистон жатта зулмидан омон топилар».

Амир Темур халққа бемаврид солиқ солишларга қатъиян қарши бўлган. Унинг ўзи кейинчалик халқини неча бор солиқдан озод қилган. Хали Бароқхон куч устида эканлигида «элдин солуқ олурмиз, деди. Соҳибқирон манъ қилдилар, бу йил барча эллар қашшоқдурлар, элни тархон қилурмиз, деди». Бароқхон кўнмайди. Амир Темурнинг ўзи элга тушган солиқни тўлаб юборади, ҳатто, хотинининг тилла-жумуш зийнатларини ҳам қўшиб топширади. Бароқхон синглисининг зийнатларини таниса ҳам, қайтариб бермай, хазинага олдиради.

Йигирма олтинчи дostonда Амир Темурнинг икки ўғли қисмати ҳикоя қилинади. Йиллар кечиб, мирзолар улғайган эди. Мирзо Жаҳонгир билан мирзо Умаршайх самарқандлик Хўжа Абдулланнинг дилбар қизи, оқила Сокина Бонуға бирваракайига кўнгила берадилар. Ака-ука низоси ёмон тус олади. Мирзо Жаҳонгир ишқ йўлида қўлини қонга бўяйди. Сокина Бону ноҳосдан ўлдирилади. Ғазабланган Амир Темур уни зиндонга солади. Мирзо Жаҳонгир қочиб Балхга, тоғаси Бароқхон ёнига кетади. Уни бу ерда ҳам ажал кутаётган эди. Бароқхон жиянини ҳийла билан чавоқлатиб ўлдиради. Салоҳиддин Тошкандий кимки жиноятга қўл урса, у жазосиз қолмаслиги керак, дейди: «ровий айтурким, Бароқхон била Мирзо Жаҳонгир тўра иккови беодоблиқидин икки ойга етмайин ҳалок бўлдилар». Ҳа, чакки босилган қадам ҳалокат билан якун топиши жуда тиниқ чизилган.

Кейинги дostonларда Амир Темурнинг Ўрта Осиёни мўғуллардан тозалаши, Дашти Қипчоқ, рус мулклари, Урал сари қилинган юришлар, Эрон ва Ироққа, Туркияга қўшин тортишлар ўз навбати билан талқин мавзуи қилиб олинади. Ҳиндистон юриши ва у билан боғлиқ саргузаштлар қизиқарли баён этилади. Асарнинг марказида Тўхтамиш билан бўлган тўқнашувлар асосий ўринни ишғол қилади. Вақтида Амир Темур ҳузурига паноҳ излаб келиб, сийлов ва рағбатга ноил бўлган Тўхтамиш охир-оқибатда кўрнамаклик қилади. Тўхтамиш билан бўлган можаролар илдизини асар муаллифи ишқий мезонда талқин этади. Мирзо Амироншоҳ Тўхтамишнинг гўзал хотини Севин Бекани ёқтириб қолади. Афд қилинганч, Амироншоҳ бу ҳусн маликасининг Тўхтамиш хотини эканлигини билиб, қаттиқ пушаймонлик ҳис қилади ва юртига қайтади. Тўхтамиш Севин Бекани унинг изидан Самарқандга жўнатади. Амироншоҳ унга яқинлашмайди. Фалакнинг гардиши

билан Тўхтамиш Самарқандга келиб, Оқсарой қурилишида меҳнат қилади. Амир Темур уни таниб, алоҳида ғамхўрлик кўрсатади. Севин Бежа билан улар яна топишдилар. Амир Темур Тўхтамишни Дашти Қипчоққа валий қилиб тайинлайди. Шу орада Амир Темурнинг беш йиллик, етти йиллик ва уч йиллик сафарлари юз беради. Амир Темурнинг Самарқандда йўқлигидан фойдаланган Тўхтамиш унинг мулкларини бирин-кетин босқин қила бошлайди, Амир Темурнинг хотини Сарой Мулк Хонимга кўз ола қилиш даражасига қадар боради. Гарчи бу бузуқ кирдикор амалга ошмаган бўлсада, кейинчалик Сарой Мулк Хоним билан Амир Темур муносабатларида миълум ўзгаришлар юз беришига олиб келади. Бунини тарихий асарлар ҳам далолат этади.

Тўхтамиш Бухорони қирқ кун қамал қилади. Амир Чоку у билан олти ой курашади. Бу ишда Сарой Мулк Хоним тадбири иш беради. Тўхтамиш орқага қайтади. Бироқ у қатта ўлжи ва кўп асирлар билан қайтади. Тўхтамишнинг номардларча қилган босқинини сафарда эшитган Амир Темур Хоразм бўйлаб унинг йўлини қирқиб чиқади. Тўхтамиш Амир Темурнинг босиб келиб қолишидан кўрқиб, қаерда қўнган бўлса, манзил атрофига асирга олиб келаётган хотинларни, бола-чақаларни қўйиб, сўнгра ором олишни одат қилган. Бу худди иккинчи жаҳон урушида чекинаётган немис қўшинининг қилган безбетлигига ўхшайди. Демак, макр ва ёзувлик ҳамма асрларда ҳам бир хил қийфага эга бўлар экан. Немис фашистлари ҳам аёлларни, болаларни пана қилиб ҳужумга ўтар, чекинади эди. Бунини вақтида Тўхтамиш ҳам қўллаган экан. Жанг тафсилотларини тасвирлашда «Темурнома» ақлимизга қатти озиқ беради.

Тўхтамиш турган манзилга келган Амир Темур «сипоҳлар айди, холо, шабихун; урайлик. Амир Соҳибқирон айдилар, йўқ. Чунки асирлар бор, алар оёқ остида қолурлар». Тун бўлганлигидан фойдаланиб, Тўхтамиш қароргоҳига ҳужум қилайлик, деган таклифга Амир Темур шу жавобни беради. Ўз элидан олиб кетилаётган асирлар оёқ ости бўлишини истамайди.

Тўхтамиш, бинобарин, мўғулларни қувшида давом этган Амир Темур қўшини «икки ярим йилда ўрус вилоятигача бордилар. Ҳар бир кишида икки саноч бирла икки киши бир тевага миниб, арра, теши, кетмон, бел, чопқу, боғталар олиб» сафар тадориқини кўрадилар.

Тўхтамиш қатл этилади. Ўруслар мамлакатининг пойтахти Москов ҳам забт этилади. Бунгача князь Золотоус ҳам жангда мағлуб бўлган эди. Московнинг фатҳ этилиши осонликча кўчмаган.

Султон Муҳаммад (Амир Темурнинг набираси) Москва остоналарига етиб келади: «Московнинг дарвозасига етиб келди. Аммо қўрғонларини тошдин ясоғон эрди. Ҳар бурчида байроқ қўйғон, ҳар кунгирасида занбурак, милтиқ, ҳар занбурак бошида икки қоравул кеча-кундуз била турур. Шаҳарни қирқ дарвозаси бор эрди».

Турк қўшинини замбарақлар бир дастда қийратиб, сийрак қилиб қўяди. Сўнг ақл-тадбир билан иш кўрадилар. Ёмғир

ёғишини жутадилар (асарда бу ҳам каромат туфайли юз беради), чунки замбарахлар пилтаси ивиб, ёмғирда аланга олмайди. Шаҳар фатҳ этилади. Жанглар жуда қаттиқ кечади, яна неча бор улуғ мухораба такрорланади. Оқ маликанинг яқин кишилари сотқинлик йўлига жирадилар. Амир Темурга хизмат қилишга ўтадилар. Пудий образи шу жиҳатдан эсда қоларли. Унинг жўнглида ўзининг ҳоким бўлиши палак отиб ётарди. Рус мулкларини фатҳ этишда Амир Темурни заҳарлашга уриниши юз беради. Бу унга қилинган иккинчи фитна эди. Амир Мусо Жалойирнинг ўғли Аҳмадбек тиш тозаласи — мисвокка заҳар суртади. Қасд фош этилади. Аҳмадбек шу усул билан ўз отасини ҳам заҳарлаб ўлдирган эди.

Москва қўлга олинади, рус ерларида Амир Темурнинг юриши давом этади. У зулмот чизигига қадар боради. Асарда зикр қилинишича, Москов князлиги то Шохруҳ вафотига қадар Темурийларга бож тўлаб турган. Дарвоқе, Ҳусайн Бойқора тахтга чиққан дастлабки йилларида Москвага элчилар жўнатганлиги маълум. Бу қандай мақсадни кўзда тутган, айтиш қийин. Москвага жўнатилган элчиларнинг тақдири номаълум. манбаларда бу ҳақда бошқа маълумот учрамайди.

Амир Темурнинг Шом, Ироқ юришлари бир неча дostonга мавзу бўлган. Боғдод амири Султон Аҳмад ҳисобсиз қўйишга эга эди. Шу боисдан ҳам у Амир Темурга нописандлик билан, масхараомуз мактуб йўллайди: «Эй Амир Темур оқсоқ, билгил ва хабардор бўлғилким, мени султон Аҳмад Рустами соний атарлар, етти юз минг қўшун бирла бу ерга келиб туштум».

«Темурнома»нинг бир ибратли томонини алоҳида таъжидлаш лозим. Қирғин барот жанглари журашаётган икки томон учун ҳам бирдек қон тўкиш деган гап. Айниқса, жанг бир диндаги кишилар ўртасида бўлса, бу кечирилмас хатодир. Амир Темур билан Султон Аҳмад яккама-якка олишаётганда ғойибдан пайдо бўлган бир қўл уларни ҳавога кўтариб: «эй густоҳлар, икки мусулмон на учун низо қилурсиз», деб дашном беради. Дин аҳлининг аралашуви билан низо сулҳга тортади. Султон Аҳмад Бағдодга амир қилиб қолдирилади. Умуман, Амир Темурнинг юришларида бир хусусият кўзга яққол ташланиб турадики, у мумкин қадар ишни жанггача олиб бормаслик пайдидан бўлади. Уни яхшилик билан қариш олган мамлакат ҳокимларини ўз ўрнида қолдиради, уларга мурувват кўрсатади. Аксинча, гапида турмаган, сотқинлик йўлига кирган, рақиблар билан тил бириктирган юрт эгаларини у аёвсиз жазолаган, бадарға қилган. Энг сўнггида охирги чорани қўллаган. Буни Хоразм ҳокимлари билан бўлган бир қанча тўқнашувлар мисолида кузатиш мумкин. Хоразмни ер билан яқсон қилган, аҳолисини кўчишга мажбур этган (улар Тўхтамини билан тил бириктирганлиги учун жазога мустаҳиқ этилган эди) Амир Темур орадан бир неча йил ўтиб, ўзи буздирган шаҳарни тиклаш вазифасини қўяди.

Охирги dostonларда Елдириш Боязид билан бўлган жанг тасвир этилади. Елдириш ўғли Султон Шаблини Амир Темур олдида элчи қилиб жўнатади. Урушмаслик ҳақида аҳднома етилиб келаётганда,

Елдирум сабрсизлик қилиб, жангни бошлаб юборади: «Қайсар то ўғли боргунча бўлмай, бир юз етмиш кишини бошлиқ қилиб, аларга вазири аъзам Темуртошни амири аскар қилиб юбордилар. Тўрт сон киши денгиз каби ошиб-тошиб йиғирма кунда Олатоғ бағрига етдилар. Бу ғазголарни данғқини Миср аҳли эшитдилар».

Елдирум билан бўлган жангда Амир Темурнинг лашкарбошилари катта жасорат кўрсатади. Бағдод ва Шом жангларида ҳориган қўшинга Қайсар лашкари билан журашши жуда қимматга тушади.

Тахтга чиққанидан то сўнгги нафасига қадар ҳарбу зарбга умрини боғишлаган Амир Соҳибқирон Ўтрорда касалланиб вафот этади. Кун совуқ, ҳукмдор соч олдиради. Икки бор заҳарланганида ҳам омон қолган Амир Темур қаруви етган эди, ўлим бу сафар уни омон қўймайди.

«Темурнома» мазмунига кўра жангнома асар. Бироқ Салохиддин Хожа таъкид қилганидек, «бу ўзга жанг китобларидек эмас, чунки мунда ақлга далолат қиладиган ҳикмат сўзлари кўбдур». Бу ҳикматлардан желиб чиқадиган хулоса битта: «Темурнома»ни мутолаа қилган ўқувчи жангу жадалларнинг инсоният учун мутлақо жераги йўқлигига ишонч ҳосил қилади. Амир Темур ўз мухолифларини қанча мағлуб этмасин, барибир, унинг қўшини ҳам кўп талофат кўради.

Асарнинг қамрави кенг эканлиги ҳақида юқорида сўзланди. Буни яна шундан ҳам билса бўладики, «Темурнома»да беш юз дан ошиқ киши номи тилга олинади. Буларнинг кўпчилиги тарихий шахслар, Шарқ мифологияси орқали бизга таниш сулоалар вахиллари. Муаллиф айрим тарихий шахсларни яшаган даври нуқтаи назаридан янглиш талқин этади, айримларининг исмларини ўзгартиб қўллайди.

«Темурнома»нинг тили бир қараишда анча мураккабдек туюлади. Бу ҳол дастлабки бобларда айниқса сезилиб туради. Аммо, умуман олганда, асарнинг тили, ҳикоя қилиш усули оддий ва мароқли. Афсоналардан ижодий фойдаланиш, руҳий олам ҳақидаги талқин кишини ўзига жалб этади. Айниқса, бугунги кунда инсон ақл-заковатининг янгидан-янги қирралари қайта бошдан кашф этилаётган бир даврда биоток ёрдамида касалларни даволаш (Тегина Бегим Моҳ, Носир Хисрав, Ҳаким Низорий), руҳларнинг мавжудлиги (рижол ул ғойиб), тилсимот ва жаҳонномалар ҳақидаги нақллар қизиқиб ўқилади.

«Темурнома» жаҳонга таниқли улуғвдор тарихий шахснинг ҳаёти мисолида кишиларни бир-бирига меҳр-оқибатли бўлишга ундайди, ўтмишда юз берган қирғинлардан сақланишга, тинчликнинг, офиятнинг қадрига етишга даъват этади. Ҳолбуки, биз тарихимизни жуда-жуда саёз биламиз, ўтмиш — эртанги куннинг дарслиги. Дарс эса ҳамisha ибрат йўлига бошлайди.

ПОЁН РАВШАНОВ,
филология фанлари номзоди

TEMYPHOMA

Амир Темур Кўрагон жангномаси

Ҳамд бағоят ва ситойиш бениҳоят ул халлоқ қадимул вужуд парвардигори оламга, вужуд жамъи музоҳир ва муботин баҳр жудин бир қатра шуҳуд нур зуҳури — зуҳур нур шуҳудидин бир ламҳа ўлуб, байн ул каф ва ан-нун анвоғи мавжудот ибтидоғи асрор макнунот буюруб, вужуди инсоний калимайн жамоға ва саҳифаи комила қилиб, нусхайи кубаросини ва сойар ашёддин имтиёз ва интиҳоб бирла сувар жамъи маоний ва калимайн сабъ ул масоний дарж ва маҳз истифо ва ихтиёр ила мажмуъайи Одамдин иктисор жаридайи сулола акроми-ла Лой бинни Одама сойае андоз мафориқи олам бўлуб, ҳамул хилғати иззат ва манишур тугройи хилофот бўлганроқ.

Арсан габродин восил мало ағло ўлмишдур. Саловот, салом ул раҳномайн шохроғи худо ва пешвойи жодайн худо, сардафтари саҳифайи анбиё ва феҳрасти жаридайи авлиё, офтоби фалак истифо, моҳтоби буржи асфиё, яъни ҳазрат Муҳаммад мустафо саллалло алайҳи вассаломни ўзларига бўлсунким, жумла авлиёга раҳнома ва барча умматларга муҳтадий ўлмишдур, ризвон таоло алайҳим ажмайн.

Аммо баъд, тарихшуносон, арбоби ирфонга махфий эмасдурким, жаноб ҳазрат Одам сафийалло замонларидин бизни вақти замонимизгача жамъи одамлар икки қисм бўлуб: аввалги қисм тўфони ҳазрат Нухдин илгаридур, иккинчи қисм кейиндур. Аммо қисми аввални ҳақиқати ҳоллари ва ниҳояти аҳволлари ва асомий ансоблари камоҳий маълум эмасдур. Агарчи баъзи аҳли таворих бу мақолада пирояи сахойиф этмиш, аммо индалаклан мусаллам ўлмаганлиги ошкорадур ва лекин баъзи ҳодиса вуқуъига илмимиз фақат Қуръони шарифнинг нотик ўлдиғи Қисасдин ва анбиё-у аъзам ва расул киром афандиларимиз ҳазратларининг ахбор мўъжиза осоридин лоҳиқ ўлмишдур. Ҳатто, «Қитоб ул ахбор»дан манқулдурким, тўфондин илгари олам зери ҳукумати жабобирда бўлуб, кўб олим, фозил ва файласуф, оқил кимарсалар кўб-кўб бўлуб, анвойи илмлар ижод, гуногун санъатлар ихдос этиб, илми тилеим ва илми афсун каби ва мунга ўхшаш эшитилган ва эшитилмаган неча ҳунарлар ижод қилмишлар эрди. Ҳатто Идрис алайҳиссаломни шогирди Искилинус отлиғ гоятда аҳли ҳунарманд киши эрди.

Аммо аҳли таворихларга маълумдурким, замони Одамдин ҳазрати фаҳри оламнинг арсаи шуҳуд бўлдиқлари овонигача аҳли аҷамлар айтур: олти минг ўн уч йилдур ва баъзилар айтур: беш минг тўққуз юз йилдур. Асҳоби ҳисобнинг аксари иттифоқлари абжад ҳуруфининг жамъи адади миқдоричадурким, беш минг тўққиз юз тўқсон беш санадур. Аммо, тоифаи Яҳуд Тавротдин нақллари узра Ҳабут Одам алайҳис салом ила ҳижрати Хотамул анбиё-у алайҳа вассалом вуқуъи мобайни беш минг қирқ уч йилдур ва миллати насоронинг Инжилдин ривоятлари замони мазкурдин Саййиди ҳашрда зоҳири олам ҳазратларининг нури заҳуригача беш юз минг етмиш йилдур. Аммо, Саййидиннос ибн Аббос розалло инна ҳазратларини қавли шарифлари узра Ҳазрат Одам софийдин жаноб Нух набийни тўфонигача икки минг икки юз эллик олти йилдур. Андин ҳазрат руббулжалил Иброҳим алайҳиссаломгача минг етмиш йилдур.

Андин ҳазрат Сулаймон алайҳиссаломгача беш юз ўттиз олти

йилдур. Андин хазрат Мусо алайхиссаломгача беш юз беш йилдур. Андин хазрат Искандарни садд Яъжужигача етти юз ўн етти йилдур. Андин хазрат Исо алайхиссаломгача уч юз олтмиш тўққуз йилдур. Андин Саййид ал кавнайн расул ас сайқалинни зухурларигача тўрт юз ўттуз тўрт йилдур. Бу тақдиргача жаноб хазрат Одамдин хазрат Саййид ул оламгача беш мишг тўққуз юз эллик олти санага болиғ эрур. Аммо ҳисоб қамарийяи арабиймудур, бўлмаса шамсияи рўмийямудур, маълум эмас. На учун, шамсияни қамарийядин ўн бир кунга яқин тафовути бордур. Яна хазрат Одам замонидин бизларни замонимизга келгунча садрнишин салтанати жаҳон бўлган беклар, подшоҳони аслоф икки синф узрадур. Аввалги синф хазрат Саййид ас-сайқалиндин илгари. Алар тўрт табақотдур. Табақан аввал — Ишододиён, табақан иккинчи — Каёниён, табақан учунчи — Ашканиён, табақан тўртинчи — Сосониёндур. Лекин аксар ақволда диёри Арабга анбиё ва диёри Ажамга салотин келдиғи машхур ва мутавотирдур.

Аммо синфи иккинчи замони хазрат Саййид ас сайқалин алайхиссаловот вассалом сўнграги афрод иқбол бўлгонлар ўн табақотга восил бўлмишдур: аввалги табақа — бани Умийядурким, чаҳорёр гузин ризвонулло таоло алайҳим ажмайин; иккинчи табақа — Аббосиёндур; учунчи табақа — Сомониёндур; тўртунчи табақа — Ол Пуъахдур; бешинчи табақа — Сабук Тегиндур; олтинчи табақа — Хоразмиёндур; еттинчи табақа — Салоҳидат ул мавтдур; саккизинчи табақа — Салжукниёндур; тўққузунчи табақа — Чингизхониёндур; ўнуинчи табақа — Усмониёндур.

Аҳли таворих қавлида ибтидои дунёга султон бўлгон Каюмарсдур дерлар, қирқ йил салтанат сурди, етти юз йил умр кўрди. /тафсилин истогон «Тарихи Табарий»га борсун/, анинг ўғли Сиёминг, анинг ўғли Хушанг, анинг ўғли Тахмурас, анинг ўғли Жамшид етти юз йил салтанат сурди. Охирида Заҳҳокни танасига арра солиб ўлдурди. Булар барчаси тўфондин илгари муқаддимдур. Аммо Афросиёб, Рустам ибн Зол, Кайковус булар Жамшидни авлодидур. Афросиёб Пушангни ўғли эрди, туркларга малик эрди. Жамъи Туркистон ва Мовароунахр ва Машрик халқи они ҳукмида эрдилар. Ҳисобсиз аскар ва қўшунлари бор эрди. Аскарини тортиб Манучехрнинг устига келди. Етти йил муҳосара этиб, охир яраштилар. Бир баҳодури бор эрди, оти Арш эрди, Замованд тоғини устига чиқиб бир ўқ отти, ул бир қарқасни қанотиға тегиб, учуб Замованд ва Табаристондин ўтуб Жайхун ёқасига тушти. Ул юртни барчасини Афросиёб забт айлади. Хазрат Мусо алайҳис салом замонида оламга вужуд тобдилар. Мусо алайҳис саломдин хазрат Искандарни саддигача етти юз ўн етти йилдур. Хазрат Искандар Зулқарнайн Ёфас авлодидиндур. Файлокус кизидин, Дороб ўғлидур. Файлокус ёнида юрмак ила анга Файлокус ўғли дерлар. Шарқга ва Ғарбга ҳукм этиб, Яъжуж ва Маъжужга садд тортти. Зулмат ичра ҳайвон суйиға борди, андин қайтиб Ироқга борурда шаҳри Заворда вафот тобти, ўттуз олти йил баъзи қавлда султон бўлди, баъзики, дерлар бидъат ўғлиға таклиф қилдилар, қабул этмай ибодатга машғул бўлди. Тафсилин истасалар «Искандарнома»ни мутолаа қилсунлар.

Эмди келдүк табақан Чингизхонийларға. Хазрат расул акром саллалло алайхи вассаломдин сўнгра тарихнинг беш юз тўқсон тўққуз (1203) хижрати нубуввий эрдиким, давлати Чингизхон воқеъ ўлмишдир. Чингизхон ибн Бийнукахон ибн Хонфил ибн Бойсунқурхон ибн Нумийъахон ибн Қайдухон, насли мўғул-тотор авлоди Ефас Нух алайҳис саломға борур. Аммо, Чингизхон ўн уч ёшида эрди, отаси ўлуб йигирма етти йил паришонҳол бўлуб юрур эрди, мундин ҳеч кимса воқиф бўлмади.

Иттифоқо, ҳақ таоло анга давлат бериб, бора-бора Хитой ва Хўтан иклинмида тахтга жулус айлади ва ул павоҳини мусаххара этиб, йигирма беш йил салтанат сурди ва Ироқ жонибиға таважжух этиб, тамоми мулкни фатҳ айлади, отини Чингизхон лақаб қўйдилар, яъни беклар беги ва подшоҳларни подшоҳи демакдур. Андин Бухорон шарифға борди. Бухоро аскарлари юз йигирма минг эрди, урушлар қилиб Чингизхон ғалиб бўлди. Андин кейин Самарқанд борди. Султон Муҳаммад Текиш Хоразмға бек эрди. Анда Мовароуннахр подшоҳи беадад ва беҳисоб аскар бирла етиб келди, юз минг одам бирла муқобил бўлуб, мунҳазим бўлди, Арзизижонға қочти. Чингизхон вилояти Хуросонни забт этиб, аксар вилоятни қатли ом айлади. Чингизхондин тўққуз ўғул бўлди, бирини оти Тулуйхондур, анинг ўғли Хулогухондур, анинг ўғли Ғазон Маҳмудхондур, исломға мушарраф бўлуб, подшоҳи ислом эрди. Мақкаға ва Мадинаи мунаввараға ҳайрати кўб воқеъ бўлмиш.

Фирот денгизидин бир ариғ чиқориб, отини Наҳри Мавсум қўйди.

ЭМДИ КЕЛДУК ДОСТОНИ АМИР СОҲИБҚИРОНҒА, ЯЪНИ АМИР ТЕМУР ҚўРАҒОН ИСКАНДАРИ СОНИЙҒА

Б а й т :

*Дабдибаи салтанати кўб баланд,
Зилзиласи олам орадур начанд.*

Аммо қавли саҳихда булар авлоди Ефас бин Нух алайҳис салом аммо ахборларда мундоғ келтурубдурларким, Амир Соҳибқирони Искандари соний беклар беги, хонларни хони, султони рубъи маскун хону ҳоқон ибнан Ҳоқон, яъни исми обо ва аждодлари Амир Темурибн амир Турағай баҳодур ибн Баркул баҳодур ибн Илонгиз баҳодур ибн Инжил ибн Қоражор Нуён ибн Амир Сугучин ибн Иримчи Залосхон ибн Қожувли баҳодурхон ибн Тарбонхон.

Чингизхон Бартонхонға набира бўлур. Ибн Қобулхон ибн Тумғахон ибн Бойсунғурхон ибн Қайдунхон Дутманинхон ибн Буқахон ибн Анку ибн Дапун Поён султон ибн Чўбинахон ибн Менгихон ибн Ойхон ибн Офтобхон ибн Темуртошхон ибн Қаёнхон ибн Элхон ибн Юлдузхон ибн Мўғулхон ибн Элчихон. Тоторхон Элчихонни ўғлидур. Ибн Илёсхон ибн Қорахон ибн Шамархон ибн Туркхон ибн Ғомур ибн Ефас ибн Нух алайҳиссалом ибн Малик ибн Идрис алайҳиссалом ибн Бурда ибн Маҳлойил ибн Маннон ибн

Пуш иби Шинно иби Одам Ато алайҳис салом. Ушбу мазкур оталар бирла баъзи қавда мундир ҳам зиёда Ҳазрат одам Абул Башарға борурлар. Дерларким, тарихнинг етти юз ўттиз бешинчисида /1335 й/ сичқон йилида вужудга келиб, сана саккиз юз саккизда /1405 й / олами фанийдин олами бақоға интиқол қилдилар.

Назм:

*Ушбу жаҳон икки эшик уй каби бўлур,
Биридин неча чиқор эса биридин неча келур.*

Садр аш шариатни қизлари Тегина бегим моҳдин туғулуб, Тегина бегим моҳ бу ўғул сабабидин кўб машоққатлар тортиб, андин кейин амир Чокунинг уйида бўлуб, Амир Темур ўн ёшқа келганда Амир Турагай баҳодур ўғлини топиб, андин кейин Баёнқулихонни хизматида бўлуб, андин кейин қипчоқ элидин Тўқтемурухон хуруж қилиб отасини ўрнига Бароқхон салтанат тахтига миниб, андин кейин Тўқтемурухон Самарқандга пойтахт қилиб, Бароқхонга қолиб келиб, андин кейин Бароқхон Чигатой беклари бирла Шаҳри Балх сариға қочиб, андин кейин Амир Темур Хожам Баҳовуддин ёрдамлари бирла бориб, Бароқхонни шох Мансур кўлидин тошиб келтуруб, андин кейин Қипчоқ хонларини Самарқанддин ихрож қилиб, андин кейин Амир Темур Соҳибқирон Самарқанд тахтига ўлтуруб, аммо Бароқхон Балх шаҳрига бориб пойтахт қилиб, Мирзо Жаҳонгир тўра Бароқхон тоғасини қошига бориб Мирзо Жаҳонгир тўрани Бароқхон қатл қилиб, анинг сабабидин Амир Темур бориб Бароқхонни ҳалокатга текуруб, андин кейин Хоразмга бориб, Ҳасан сўфини ўзиға тобеъ қилиб, андин кейин Хуросонга бориб Шерозгача мусаххара қилиб, Ол Музаффарни олиб, андин қайтиб Дошти Қипчоққа бориб, ўзбекларни ўзиға тобеъ қилиб, андин Қорақурумгача бориб, андин кейин Мирзо Шохрух тўра Тўхтаминхонни қатл айлаб, андин кейин Ўрус мамлакатларини мусаххара қилиб, андин келиб яна Ҳиндустон ва Хуросон, Ироқга бориб, Мироншоҳ тўрани Бағдоди шарифга ҳоким қилиб, ул султон Аҳмад жалойирни кўлида ўлуб, андин кейин тамом Мозандарон, /Гур/ Жистонгача олиб, Шом, Халаб, Дамашқни ўзиға тобеъ қилиб, Қайсари Рўмга бориб, султон Боязид Елдирымдин Рўмни тобеъ қилиб, Улуғбек Мирзо Шохрух тўра ўғлини Мағрибга юбориб, Хутбани Амирни отиға ўқуб, андин тарихни саккиз юз еттисида /1404 й/ Самарқандга келиб, Мирзо Шохрух тўрани Хиротга юбориб, султон Муҳаммад тўра набирасини Қандаҳорга юбориб, валиаҳд қилиб, ўзга авлодларини Самарқандга кўйуб, ўзлари Ўтрорга бориб пойтахт қилиб, умри шарифлари етминш икки йил ва бир ойу ўн саккиз кунда тамом бўлур. мавзий Ўтрорда ҳукми Кирдикор ила шаъбонни ўн еттиси сешанба /1405 йил 18 февраль/ куни оқшом вақтида дорулфанодин дорулбақоға рихлат қилиб, раҳмати парвардигорга уландилар. Андин кейин Сарой мулк оғим ҳазрат Амир Соҳибқирон жасади муборақларини Самарқандга олиб бориб даҳма ичра дафн қилдилар. Андин кейин султон Мирзо Халил Самарқандда тахт

узра ўлтурди. Андин кейин султон Абдул Қосимхон бўлди. Ун икки йилдин кейин Хўжа Ахрорни ёрдамлари бирла Султон Саид Мирзо, Жаҳонгир тўрани набираси, салтанат тахтига ўлтурди. Йигирма уч йилдин кейин рофизийлар ўлдурди. Андин султон Хусайн тахтга ўлтурди. Ўттиз саккиз йилдин кейин анинг ўрнига Бобуршоҳ салтанатга ўлтурди.

Тарих тўқуз юзга келганда /1495 й./ шоҳ Исмоил қизилбош хуруж қилиб Бобуршоҳ Ҳиндистонга қочиб, Шайбонийхон Марвда қизилбош қўлида ўлуб, андин кейин ўтуз йилгача мулк безобита бўлди. Ани амакбачаси Убайдуллахон Мир Араб ёрдами бирла тахт узро ўлтуруб, яна ушбу мамлакатларни мусаххара қилиб, етти йил салтанат сурди. Яна ўтуз йил безобиталик бўлуб, ўзбеклар ичра ҳар тўра сиккасини ўзини отиға қилиб, андин кейин хожа Саъдулдин Имодий ёрдами бирла Убайдуллахон Карманадин хуруж қилиб, ўтуз тўрт йил салтанат сурди, чўлларни обод қилди. Эронийларни подшоҳи Аббосхон била жанг қилди; вақти бўлуб Абдулмўминхон ўз ўғлини салтанат тахтига ўтқузди. Муҳаммадқулихон жўш мушнинг улуг бобоси, они Зомида қатл айлади. Андин кейин Ҳонихон салтанатга ўлтурди. Андин кейин Боқи Муҳаммадхон беш йил тахт узро чиқти. Андин кейин Имомқулихон ўтуз саккиз йил салтанат тахтига ўлтурди. Тарихнинг бир минг эланик учда (1643 й) Нодир Муҳаммадхон қардошига бериб, ўзи ҳажга кетти. Икки йилдин кейин Абдулазизхонни Боқи Бенқанд мавзидида тўра кўтариб ўтуз беш йил салтанат суруб, андин кейин сана минг тўқсонга (1679 й) етганда ҳаж зиёратига кетти. Андин кейин Субҳонқулихон Балхдин келиб, онинг ўрнига ўлтуриб ўн саккиз йил салтанат суруб, вафот тобти. Андин кейин Убайдуллахон анинг ўғли салтанат тахтига ўлтуруб, тўқуз йилдин сўнг ўз мулозимлари шаҳид қилдилар.

Тарихнинг бир минг бир юз йигирмасида (1708 й.) Абул Файз Муҳаммад баходурхон Бухорой шарифга тахтини қарор бериб, ўтуз саккиз йил салтанат сурди. Эл ва улус, фуқаролар барчаси тинчликда бўлдилар. Ул зотни Раҳим оталиқ шаҳодат даражасига еткурди. Андин кейин Абдулмўминхон отасини ўлдурди, ани қудуқга ташилаб барҳам бердилар. Ани қардоши салтанат тахтига минди. Ани ҳам ўлдурдилар. Андин кейин Абдуллахон тахт узра ўлтурди. Тўқуз йил салтанат сурди. Ул замонда Сўфи Оллоёр ҳам асир эрдилар, онда тарих бир минг бир юз ўтуз учда (1724 й.) эрди. муҳолифлар шаҳид қилди. Андин кейин Раҳим оталиқ ўзи тахтга чиқти, анга ҳам дунё вафо қилмади. Андин кейин Дониёз бий оталиқ, Раҳимхонни амакисидур, лақаби Абул Ҳазийхондур, ани салтанат тахтига ўтқуздилар. Аммо вилоятлар ани амрида бўлуб, андин кейин Шохмуродхон салтанат суруб тамом юртни ёмонларини барҳам бериб, масжид ва мадрасаларни обод қилди. Анда тарих бир минг икки юз еттида (1792 й) эрди, андин кейин анинг ўғли салтанат тахтига ўлтирди. Ул зот Олтин бешик хонни авлоди амир Умархонга замондош эрдилар. Анда тарих бир минг икки юз ўтузда (1815 й) эрди. Андин кейин амир Насрулло баходурхон ибн Хайдархон салтанат тахтига қарор олдилар. Андин кейин султон

Музаффархон амирлиг маснадига ўлтурдилар. Ул зоти бобаракот ҳам оламдин ўтиб, раҳмати парвардигорга уландилар. Оталарини ўрнига амир Абдулахадхон салтанат тахтига жулус қилгон замонларида тарихнинг бир минг уч юз йигирма еттисида (1908 й) товуқ йилида Тошканд мамлакатлик аҳқар ул абад мулло Салоҳиддин хожа ибн мулло Алоиддин хожа эшон айтурким, бу «Темурнома»ни бир печа қардошларни илтимоси бирла турки тилида тартиб бермоқга кушин қилдик.

Назм:

*Назм ила бўлсун дедимким илтимос этганлара,
Қофия, вазн ила тартиб айласак бу дафтара.
Назмнинг қадрига етмас даҳр аҳли, дедилар,
Кошки назм ила бўлса ҳар китоб, ўлғай сарара.*

Олло таолонинг инояти бўлуб, бу достон бўстони ичра кўнгул сандугочлари сўзласа.

Назм:

*Кўнгулмни гайри лаби қилғай ажаб фано,
Чунки ҳазор достон заррасидин баёна.
Борди ҳаё элчиси ҳар соридин ахториб,
Келтурубон лисона, зоҳир этар жаҳона.*

Эмди мунга назар қилгувчи ва ўқиғувчи қардошларга албатта баъзи сўзимда хатоси бўлса, илтимосимиз шулки, ақл кўзи била кўруб, ислоҳ қалами бирла тузатиб, таъна тилини сақлаб, афв этаги бирла ёйсунлар.

Назм:

*Қорилар қилманг манга қажру итоб,
Чун хато бирла бўлуб деб бу китоб.
Ҳар хатосини билиб тасҳиҳ этинг
Ким, билур валлоҳи олам биссавоб.*

Эй дўстлар, в-эй қардошлар, ушбу китобга назар қилгонларингда ман фақир, гуноҳ домига асирни дуода ёд этгайсиз. Илоҳи, ўтган ота-оналарингизни раҳмат қилиб, тирикларингизга тавфиқ ато қилгай. Омин.

Бул ерда муаллиф оёғчи бирла дўмбурачига хитоб қилгани.

Назм:

*Оёғчи, на эрди бу гулранг май,
Ўлуқлар агар ичса бўлғуси хай.
Муғанний, таронанг қўшуқму лафар,
Қулоғина тегса киши жон топар.
Оёғчи, надандур бу берган сувинг,
Мани сархуш этти, қўй, аччиғ увинг.
Муғанний, на эрди бу бонг товуш,*

Анинг таъсирига келиб ақлу ҳуш.
Оёғчи, на эрди бу ўтлуғ шароб,
Шарориға бағрим бўлубдур кабоб.
Муғанний, на эрди бу деган улан,
Уланму уландин ўлан жон-тан.

Бу ерда қаламга хитоб қилиб, муаллиф бу ғазални айтгани.

Назм:

Жаҳд айла бу достона хома,
Турки тила айтуб «Темурнома».
Боғлаб белинг, эй бу дам, қалам, сан
Қутқор мани маҳнати аламдан.
Саъйи айлаки, сўзла килк рафтор,
Вақт ўлдики, бўласан манга ёр.
Денгиз довотиға ур ўзунгни,
Майдони суҳанга сол сўзунгни.
Эй килк ғаввоси оғзинг очғил,
Бу сафҳага турла лўғлў сочғил.
Сан бизки Темур йўлиға тушсак,
Воқиф бўлажўр бу ишқа андак.
Гўё йўли бўлса хор, оҳин,
Яъни бориси Темур Тегиндин.
Меҳнат тегинидур, эгма шуйун.
Кел, бу тегинни айла гулшан.
Гулзор сифатла дoston эт,
Ҳар достонини бўстон эт.
Бўстонида турфа гул очилсун,
Ҳар яфроида қуқу сочилсун.
Қилғилки бу боғни андоғ обод,
Бўлсун киши кўзи хўрраму шод.

Эмди бу боғни атрок алфозин гулларидин тартиб берғилким,
турклар кўруб, шод бўлсун. Илоҳи, бу боғ атрок аро абад ул обод
бўлсун. Эмди, эй қариндошлар, валиларға беодобона сўз деманглар,
нечун муаллиф дерким, физзамонина уламолардин бири Амир
Темур ҳазратлариға андак кўтоҳлик ила бир сўз деб эрди, андин
яна бир сўз дини куфрға оид бўлуб, ўз қавми ичра кўб шарманда
бўлди. Бу ҳам қаттиғ жазо. Эмди, агар андоғ ноинсоф бўлса, дуо
қилинглр, олло таоло тавфиқ берсун. Валиларни ҳамма ишлари
ҳикматдин ташқари эмасдур. Ўзини билган кишиларни ҳақиға
беҳуда сўз демас.

Назм:

Худо ҳар кишини сарафроз этар,
Бериб анга иқбол оғоз этар.
Кишиким сазовор илоҳи бўлур,
Дей манзури лутфи илоҳи бўлур.

Хануз сурати замирға муртасим эмас эрди, жангу жўй мухолифлари хабе тадбир била мутобъат тузоқиға асир бўлдилар ва тундхўй душманлари инқиёд домиға мутиъ бўлдилар. Хар киши итоатидин бўйун товласа изд иқобатиға гирифтор бўлур эрди. Бир ишорати хусравона бирла дарёларни хомун қилиб, сахроларни жайхун қилур эрди. Қайсари Рўм ила анга ҳоқони Чин бўлуб тобеъи Эрон, Турон Замин қилиб, ибтидоси Булғордин интихоси Чин Мочингача анинг қаҳридин тарсида бўлуб, Жоблиқодин Жоблисоғача анинг салобатидин ларзада эрдилар.

Назм:

*Асоси Мусулмонлиғ обод ўлуб,
Ривожи топиб дин, эли шод ўлуб,
На ерда иморатдин най тузуб,
Яна бўлса фассоқ аҳлин бузиб,
Бўлуб барҳам авсону асномлар.
Ўлиб динни тонги, кетиб шомлар,
Кетиб куфр бирла жаҳолат туни,
Чиқиб дини ҳақни қуёшдек қуни,
Адолатлигин донг овозаси—
Етиб элу юртға чу афрозаси.*

Шухрати адолатидин Кайқубод, Нўширавон номаълум бўлди, шон-шавкатидин Фаридун ила Кайхисрав гум бўлди. Рустам Достон ҳикояси мансух бўлди. Ва анинг шижоатидин мухолифларни юрак бағри мажрух бўлди.

Назм:

*Ҳеч сув қилмади шамолдин дод,
Ҳеч гул бағрин пора қилмади бод.
Кўю қўзиға теғмади қашқир,
Бирга юрдилар шер ила нахчир.
Эғнидин ўзга йўқ бараҳна киши,
Ғайр мутрафни йўқ ўғурлуқ иши.
Ёрла қилош барчаси хандон,
Тул хотун сабраси ўлуб маржон,
Эшитиб барча бўйла шухрату донг,
Кетти Жофон ила Хитою фаранг.*

Вақтики, Чингизхон Эронни қатли ом қилиб, пойтахтни Мўғулистонға қарор айлаб, Қорақурумға келди. Ўзига дўстроқ ўғлидин Чигатойхонни Фарғона ва Мовароуннаҳрға ҳоким қилди. Қорачор нўённи анга рафиқ этиб, Чигатойхон Қошғарға пойтахт қилди. Фарғонани Қорачор нўёнға берди. Мовароуннаҳр ва Фарғона шаҳрларида батнан баъд батин беклиқ қилдилар. Токи навбат Баёнқулихон ибн Довонхонким, Малик шоҳ машҳурдур. Бухоро тахтиға ўлтурғон эрди, ўшал вақт авлиёи бани одам Шайх ул аълам, яъни шайх Сайфиддин Бухороға келиб эрдилар. Бухоро одамлари барчаси мурид, мухлис бўлдилар. Худо таоло ул кишиға

кўб-кўб дунёликдин берган эрдиким, етти юз от оғулда бойлик турар эрди. Қозонхон андоғ золим эрдиким, ҳар кишини талаб қилса, аввал хотун ва болаларига васият қилиб, андин кейин, Қозонхонни олдига борур эрди. Мунинг ҳолини баъзи одамлар шайхга араз қилдилар. Бул киши сабр эттилар. Хон бир кун айти: «Шайхни келтиринглар, дарвиш кишига мунча давлатни нима кераги бордур»деб. Ходимларидин бирини шайхни олдиларига юборди. Ходим бориб шайхга воқеани баён қилди. Шайх бу сўзни ходимдин эшитиб, ранжиб, газаб ила рубойини дедилар.

Байт:

*Эй ситамгар, бу кўнгул озоридин сан хавф қил.
Элга кўб қаҳр айлама, қаҳқордин сан хавф қил.
Бир кўнгул озоридин бўлғай жаҳон зеру забар,
Мунча зулм этма, бу кирдордин сан хавф қил.*

Ул киши келтуруб хонга рубойини берди, мутолаа қилиб ўқуб, яна аччиғи ва қаҳри зиёда бўлуб айти:қандоғ иш буюрма, хур бу ерга келиб, манга мундоғ рубойи битиб юборур деб. Буюрдиким, отин эгарлаб келинглари, бориб шайхни ўлдурурман. Умаролар манъ қилдилар, бўлмади. Охир от узра минди. Хабарчи келиб шайхга айдилар, андин кейин, шайх қўлларига бир олдани олиб ҳавога оттилар, келгунча ҳикмат худо таолодин деб, сўнгра муруқаблага бордилар. Муддати мадиддин сўнг «оллоҳи акбар» деб бош кўтардилар. Аммо бул сўзни эшитмак керакким, иттифоқо, Қозонхон ариг ёқасига келиб эрди, анда бир деҳқон киши сабад ичра тўла олдани кўтариб Қозонхонга кўрсатти, хонни оти бирдан ҳурқуб кетиб, отдин йиқилиб бўйни синди. Барча халқ билдиларким каромати шайхдур. Умаро ва фуқаролар барчаси келиб шайхни оёқларига йиқилдилар. Шайх анда бу рубойини ўқудилар.

Байт:

*Соф тийнатким, ҳисори офият озодалиғ,
Кимки каж юрди, ўзини ҳолига афтодалиғ.
Ушбу дунё давлатидин кимсага беҳбуд йўқ,
Бу ўтар дунёга мағрур ўлмоқ кўб соддалиғ.*

Олон одамлар ҳайрон бўлуб айдиларким, қайси киши хон бўлур? Баъзилар айдилар: «султонга шайхни қилурмиз, нечунким, бу киши дунё ва диннинг султонибурлар». Анда шайх айдилар: «биз лойиқи хонақоҳмиз, тахтимиз бурё, тожимиз эски такя, бас, мани дунё ва охиратда шарманда қилманглари». Аммо бир йилгача дод-адлни шайх сўраб турур эрдилар.Бир йилгача ҳеч киши бир-бирига таъадди қилмадилар. Аммо бир кун одамлар хужум бўлуб, шайхга араз қилдилар:юртимиз подшоҳсиз бўлмасун, олти жихатни подшоҳ ва беклари эшитибдурларким, Бухорои шариф подшоҳсиздур деб, Бухорога қасд қилибдурлар, фикри кима бўлур? Шайх айдилар бу асони ушланглари, кимнинг бўйига мувофиқ келса, агарчи фодачи бўлса ҳам, хон қилинглари. Халқ кўб жидди

аахд қилдилар ҳеч кимарсанинг бўйини асога мувофиқ тобмадилар. Мардуми Бухоро яна келиб арз қилдилар, анда шайх Сайфиддин овозларини чиқариб айдилар: «Баёнқулихон деб, тоғларга боришлар, ҳар кимни кўрсанглар, бу асони мувофиқ қилдинглар». Андин кейин одамлар шайхни асосини олиб чиқтилар, ҳар ким олдиларидан ўтса бўйига ўлчаб кўрдилар, мувофиқ келмади. Андин кейин Баёнқулихонни сўрдилар, ҳеч кимдин хабар эшитмадилар. Аммо ул вақт Баёнқулихон ўн саккиз яшар эрди. Амир Қозонхон ани қатлга буюриб эрди гаразлиқ бўлуб. Жаллодга олтун бериб, беклар пайранг бирла қочуруб эрди, нечунким, Давонхонни мундин ўзга ўгли йўқ эрди. Ул тўра бечора тоғларда саргардон бўлуб, айланиб юруб, Орлот деган элга келди. Бу йигитни кўзи ногоҳ ҳавода бир калхатга тушти, учуб юруб, тумшугида бир ҳамён тўла олтун, ул калхат Орлот элига келиб тушти, бу йигит анда ҳамёни таниб, олиб амир Муаййидин олдига келди. Ул олтун амир Муаййидинки эрди. Амир айди, «Ман булогқа тушиб, гусл қилиб чўмулдим, кўрдимким, ҳамён йўқдур, сан ўғурлабсан». Бу калхатни воқеасини айди, қабул қилмади. Амир Муаййид мунин бойлаб қўйди, бу бола «ман тўразодаман» деб ўз воқеасини айтмади, кўб замон ўтти, бир кеча ҳазрати Шайх ул аъламни тушида кўруб уйғонди. Кўрдик, бойлуқлари ешилибдур. Андин кейин қочиб Ғазном деган ерга келди. Бир девор остида гариблардек бўлуб йиглаб ўлтурди. Анда бир қари камшир кўруб, анинг бир қари эри бор эрдик, подачи эрди, алар мунин кўруб ўгул бола қилди. Андин кейин ул қари подачи ўлди, ўзга боласи йўқ эрди, ўрнига неча кунлар бу пода боқиб юрди, токи Бухоро одамлари келиб Баёнқулихон деб сўроқлаб, иттифоқо мундин сўрдиларки, «эй йигит, Баёнқулихонни кўрдингму?» Бул айди, «нима ишларинг бордур?» Воқеани баён қилди, асони қўлига бердилар, кўрсалар мувофиқ келибдур. Барчалари таажжуб қилуб айдилар: бекликга подачи қандай лойиқ бўладур? Аммо Баёнқулихонни Бухоро шаҳрига келтуруб, шайхга олиб келдилар. Анда тўрани боғлагон Қозонхонни мулозимлари ошиқиб келиб, оёғига йиқилдилар. Ул кунин шаҳрга ойин боғлаб зийнат бердилар, кўб садақат, хайрот бериб тўрани бошидин олтулар висор қилиб Бухорон шарифда ул кунин тўрани салтанат тахтига ўтқуздилар.

Байт:

*Хоннинг ўрнига бўлди янги хон,
Фитнау фисқни қилиб вайрон.
Ҳиммати бўлди уни дарёдек,
Адли бирла шижоати чандон.*

Ўтуз йил беклик маснадида ўлтурди. Баёнқулихон адолатда шундоғ эрдиким, биров ов қилмоқ учун сайдаг отланиб боролмас эрди, кушлар озор тонар деб, манъ қилур эрди. Аммо анинг замонида шароб ва чоғир ичмак мутлақо йўқ эрди. Лекин ўгли отасидин шаробни отини эшитиб сўрдик, шароб ва чоғир не нимарсадур? Бир кунин иттифоқо хонни қошига бир мойчи келди.

Сўрдики бир дона кунжуддин на миқдор мой олурсан деб. Мойчи айди: «тирноғ юзида мой олурман». Андин кейин яна намоз ва рўзадин сўрди, мойчи дармонда бўлди. Филҳол, ўлдурмоқга буюрди.. Ўғли мулло эрди, бориб хонга арз қилдиким, «эй хоним афандим, амакинг Қозонхон зулмидан отам мактабхона юзини кўргани йўқтур, нечувким. Қозонхон амр қилиб эрдики, мактаб ўкуманглар деб, ман сани адлиягдин мулло бўлдум, чунки сан ўкумоқга амр қилиб эрдинг».

Андин кейин отаси боласини сабаби бирла озод бўлди. Вой баъзи одамларни жонигаким, ўғлонларини мактабга бермабдур?

АВВАЛҒИ ДОСТОН. ХАЗРАТ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОННИ ОНАЛАРИДИН ТУҒУЛМОҚЛАРИНИ БАЁНИ

Алқисса, Турағай баҳодур насли Қорачор нўёндин эрди. Қуилардан бир кун Нўён хонадонидин чиқиб кетиб эрди. Аммо давлати зўр эрди. Одамлар ани иззат қилур эрдилар. Шахрисабзки, холо ул мавзигъани Турағайия дерлар, ўшал ерга бориб эрди. Етмиш олтин қалодалиг ити бор эрди. Қўб қўй рамаларини атрофида юрур эрди. Аммо ўзи қавий жўша ва майгунлаб эрди. Аммо ўшал замонда Бухорон шарифда Садр аш шаърият соҳиби шарҳи вуқойи ўшул асрнинг мулласи эрдилар. Бир кун дарс айтиб ўлтуруб эрдилар бир қаландар келди. Айди: «Тегина бегим моҳ деган қизни куёвга беринг, андин бир ўғул тугуладур, ани жаҳонгир ва соҳибқирон дерлар». «Эй девонани телба, қайдин бўлурсан», дедилар. Қаландар айди: «Асрори гойибни билурман». Садр аш шаърият буюрдилар, «бу девонани уйга қаманглар» деб. Филҳол воқеани хонга келиб арз қилдилар. Баёнқулихон буюрдики, «олиб келинглар» деб. Дарҳол келиб қаландар турган уйни очиб кўрсаларки, қаландарни ўрнига бир қиз бойланибдур. Қаландар йўқ. Кўрган кишилар ҳайрон бўлдилар, қиз телба бўлуб қолибдур. Харчапд дуолар ўқидилар, бўлмади. Оқибат қизни Шайх ул аъламни қонларига олиб келдилар. Шайх кўруб, табассум қилиб айдилар: «Ул руҳи Қудс эрди, қаландар суратида бўлуб келиб эрди. Акнун, бу покиза қиздин бир яхши муборақ ўғул вужудга келадур».

Лекин шайхнинг шарофатидин қиз ўзига келиб, хушёр бўлди. Андин кейин шайх айдилар, «бу қизни куёвга берайлук». Садр аш шаърият айдилар: «Ихтиёр Сизга». Одамлар эшитиб, билдиларки, ул қиз шайхга назр бўлгандур. Хар тарафдин уламо ва умароларни хостакорликга йўқладилар. Шайх айдилар: «куёв бўлгувчи Бухорога келгани йўқтур». Одамлар айдилар: «Шайхни ўзи олур».

Эмди икки калима сўзни Турағай баҳодурдин эшитилсун. Шахрисабзда ов қилиб юрур эрди. Бир кийик келиб қўйлар рамасига ўтти. Ногоҳ қўйларни кўрса, хар тарафга қочиб, хуркуб юрур. Қўйларин ичида бир қанқир турур. Филҳол, бўрини ўқ бирла урди. Қўйчини уйкудин тургузуб, заҳр қилди. Қўйчи айди: «мендин қохимагил, сенинг сабабингни тушумда кўруб эрдим». Турағай баҳодур айди: «Нима кўрдунг?» Чўрон айди: «яшил

кийимлик киши келиб индо қилдики. Турагайга айтгил. Шайх ул аълам қошларига бореун. Садр аш шаъриятнинг қизларини олсун, муиндин бир соҳибқирон ўгул пайдо бўлур». Бу айди: «қўрққаннингдан алдаюрсан». Қўйчи айди: «эй баҳодур, ман ҳеч Садр аш шаърият ила Шайх ул аъламнинг отларини эшитганим йўқ, тагри ҳақи, ёлгон демайман». Амир Турагай қабул қилмади, қамчи бирла урар бўлди. Чўпоннинг ити овоз қилиб, акиллай берди. Амир Турагай баҳодир билдики, ит-да бул сўз чинлигина ишорат берур. Турагай баҳодир айди: «ит нима деюр? Чўпон айди: «Ит мани сўзумни чин деб айтур». Баҳодир тасдиқ қилдики, шул чўпон рост деюр. Андин Бухорои шарифга етгач, тўғри Шайх ул аъламни олдиларига кириб келди. Шайх ул аъламни кўрди, сўфилар халқасида муроқабада ўлтурурлар, андин кейин Шайх ул аълам бошларини кўтариб, айдилар: «Мархабо, сафо келдинг, эй соҳибқирон отаси».

Аммо Амир Темурга Соҳибқирон лақабини Сайфиддин Шайх ул аълам қўйгонлар. Хануз тугулмасдин Соҳибқирон мазкур бўлди. Амир Турагай баҳодур чўпон воқеасин баён қилди. Шайх ул аълам айдилар: «чин сўздур». Биз Тегина бекамни. Сизга сақлаб қўйбдурмиз, аммо аҳд қилгондурман, ҳар ким бир кечада масжид, хонақоҳ бино қилса анга берурмиз». Амир Турагай баҳодур айди: «Нима десангиз, Сизга кул бўлурман». Шайх ул аълам айдилар: «эй баҳодур, гам емагил, ҳар киши ушбу дуони ўқуса ҳар ишни ухдасидин чиқар». Анда Турагай баҳодур шайхни оёқларига ўзини ташлади. Шайх ул аълам тамоми муридларига рухсат бердилар. Амир Турагай баҳодурдин ўзга киши қолмади. Буюрдилар. «тургул, таҳорат қилгил». Баҳодур туруб, таҳорат қилиб, якки ракаат намоз ўқуди. Шайх бир хат анга бериб, айдилар, «боргил, шаҳрдин ташқари мазори Файз Осор ҳазрат Айюб бордур, яна хонақоҳ бор. Анинг олдида булог бор (ул мазорни Абдулазизхон ибн Абдуллахон шаҳр қўргони ичра олиб эрди). Аммо хонақоҳ эшиги берк бўлса, зинҳор очмагил, булог ёқасида ўлтиргил, нима эшитсанг сукут қил. Андин кейин сўфилардин бири сани олдинга оёғ илтида, ўроғлиг бир нимарса келтурур. Ул таом мубоҳот жумласидин бўлса, санга худон таоло бир ўгул берур, шарияти Нубуввийда мустақим бўлур, агар маҳрамот жумласидин бўлуб, бола тугулса, фисқ фужурдин ўзга иш қилмағай. Таомни еб бўлгач, хатни сўфига бергил. Сўфини орқасидин бормагил, гунбаз ичра асло кирмагил, аларга назар солмагил, ҳар ким санга нечук назар қилмадинг деса, ани сўзин қабул қилмагил, мани олдимга келгунча». Амир Турагай баҳодур таъзим ва тақрим қилиб, хатни олиб мазори Файз Осорга йўнаб кеттилар. Андин кейин бориб ҳазрат Айюб мазорига еттилар. Назар қилдиким, бир гунбаз нури қуббаси афлокга стар. Садон ва нолаи най ва барбат ва арғанун ва дўнбира ва рубоб овози қулогига етти. Баҳодур айди: «Субҳонилло, бу воқеани сирри нимадур?»

Алқисса, Шайх ул аълам нима амр қилиб эрдилар, амал қилди. Қудуқ ёқасида ўлтурди. Ногоҳ хонақоҳ эшиги очилиб, яшил кийимлик сўфи дастурхон ила оёғ илтида келтуруб амир Турагай

баҳодур олдиға қўйди. Баҳодур таваҳхумда бўлуб, «бу таом махрамотдинму ё мубохотдинму, қандай бўлғай» деб ёшқин очиб кўрдиким, тўла сут турур.

Ўшал сутни ҳаммасин тановвул қилди. Хатни сўфини қўлиға берди. Ўзи бир тарафға икўнаб кетти. Орқасидин «оллоҳи акбар» деб овоз келди. Турағай баҳодурни тамоми аъзосига ларза тушти. Андин Шамс ул малик чорбоғига етиб эрди — ҳоло Намозгоҳ дерлар — шул ерда бир оқсоқоллиқ киши келиб айди: «На учун олдингға ва кейнингға қарамайсан, ажаб тамошаларға назар қилмайсан, Шайх ул аълам сўзига амал қилиб, махрум қайтурсан», деб васваса қилаберди. Турағай баҳодур анда назар қилмоқға майлон бўлди. Ногоҳ Айюбдин сели яъни бир шафалоқ келиб, амир Турағай баҳодурни юзига тегди. Кўрқуб Шайх ул аълам саройига юзланди. Ул қари одам ғойиб бўлди. Баҳодур тавба ва истиғфор этиб, хонақоҳға келиб шайхни топди. Айдилар, «ул қари одам Иблис алайҳил лаънадур. Ул ғойиб сели биздин эрди. Агар мундоғ қилмасам, кейин бориб назар қилсанг, амалинг зоеъ бўлур эрди. Эмди келгил мани бармоқларим орасига назар қилгил». Филҳол, келиб назар қилди, кўрдиким, барча яшил тўнлук ва оқ тўнлук кишилар, ҳар бирларин орқаларида кирпич ва карж, келтурурлар. Ҳазрат шайх Сайфиддин таъйин қилурлар, дерларким, булар риждол ул ғойибдур, яъни ғойиб эрлардур. Баҳодур сўрдиким «Қутб қайсидур?»

Шайх ул аълам айдилар, «Қутб фавт бўлубдур. Булар бизга Қутб Сиз бўлунг дерлар». Аммо Турағай баҳодур айтур: «асқарларим танудимким, зоҳирда ҳар бири бириншга машғулдурлар. Аммо ботинда риждол ул ғойиб эканлар». Шайх ул аълам айдилар, «эй Турағай баҳодур, агарчу, оз офиятимиз, бўлмаса буларни кўрмоқға тоқат қилолмассан». Аммо риждол ул ғойиб барчалари келиб шайхға таъзим қилиб айдилар: «аввал мартаба Сизга келдук маснади Қутаботга ўлтурсангиз деб, қабул қилмадингиз, яна мулозимингиз китобатни бизни олдимизга олиб борди, бизлар хурсанд бўлуб Сизни хизматингизга келдук». Шайх айдиларким, «аввал биз ул давадга пай тутмаб эрдук, эмдиким, шул маснадга ўлтургумиздур, илтижо қилибдурсиз, баҳодур хотири учун қабул қилдук, аммо шул шарт бирлаким, ушбу эртағача бир хонақоҳ тартиб беринглар». Риждол ул ғойиб барчалари хурсанд бўлуб, мотам кийимин солиб, шодмон либос кийдилар. Хонақоҳ таъмириға машғул бўлдилар. Тонг отқунча қазо ва қадр меъморлари кўк ранглиқ, фалак қуббасига еткуруб, каржи субҳ ила қуёш гириҳидин таъмир қилдилар. Қундузи бўлғач, Бухоро одамлари кўрдиларким, гунбази олий фалакға етар, Шайх ул аълам устиларида бино бўлубдур, барча одамлар таажжуб қилиб, айдиларким, каромати Шайх ул аъламдур. Анда шайх айдилар, «бу хонақоҳ таъмирин Турағай баҳодур тартиб бергандур». Андин кейин Тегина бегим моҳни амир Турағай баҳодурга ақд қилдилар. Қуёш жадй даражасида эрди. Ўшал нутфан пок соати зухалда ота силабидин она ботинига боғланди. Аммо бу воқеадин илгари Амир Қозағон, мансаби амир ун нос, бөр эрди — ҳоло оталиқ дерлар, туви қўнғирот элидин эрур — андоғ эрдиким, хутба ва сикка мунинг

хукмидин ўзга амир, бекларга йўқ эрди. Барча оталик қўлида эрди. Бу Тегина бегимга талабгор бўлуб келиб, хонга маъқул қилдиким, манга берилган қизни ҳоло Қарачор нўён авлоди Турағай баҳодурга берибдурлар, ман бориб Шайх ул аълам бирла жанг қилурман. Харчанд хон манъ қилдиким, асло қабул қилмади. Бир одам бориб шайхга хабар берди. Анда Шайх ул аълам айдилар, «агар анга берилган бўлса, на учун қиз телва бўлмасдин илгари қадам қўймади, ҳоло биз мунини никоҳи мусулмоний бирла Турағай баҳодурга бердук. Нима қўлидин келса, они қилсун». Аммо амир Қозағон қўшун тортди келди.

Шайх ул аълам бу рубойини айтиб, юбордилар:

Байт:

*Чун сайди қазойи қадрдин желди қулга,
Сен қўйма қадам хонки юрган йўлга.
Аҳволи Малик шоҳни кўрубсан охир,
Кўрқ тангеридин, берма изза кўнгулга.*

Амир Қозағон рубойини ўқуб кўрқуб қайтар бўлди. Шайтон васваса қилдиким, «Малик шоҳни ажалини каромати Шайх ул аъламга ҳамул қилмагил». Яна шайтон йўлига кириб, шайх сарига йўл олди. Хонақоҳларига етти. Баҳодур кўруб қайтурдиким, «Мани оталаримда амир ун носдин ўтуб келди, менинг орзум Амир Қозағон жангидур, анинг ўқ отмоқиға бадали йўқтур». Шайх манъ қилдилар. Турағай баҳодур кўб тавалло қилди. Ноилож жавоб бердилар, анга тўрт юз мурид қўшулуб, жангга муқобил бўлуб чиқтилар. Амир Қозағон саф тортти. Ўшал кун куёш чиқар вақтиға етиб эрди, амир Турағай баҳодур тўғрисиға келиб ташвишда бўлди. Шайх хонақоҳда намоз ўқуб турур эрдилар, ҳавода булут пайдо бўлуб, осмон юзин олди. Амир Қозағон лашкари баҳодурга қараб тамасхур ила кулди. Шайх ул аъламнинг байроқларин баҳодур бошида ушлаб турур эрдилар. Барчалари яёв, баҳодур ўзи отлиғ эрди. Амир Қозағон байроқи оқ, кийуми қизил, оти қора эрди. Шайх баҳодурга айтиб эрдиларким, майдонда Амир Қозағонни ёлғуз талаб қилғил. Шайхни сўзлариға амал қилиб, ўзи борди. Қозағон ҳам ёлғуз келди.

Алқисса, жангда Қозағон ўқи баҳодурни ўнг кўзин ёнидин ўтуб отиға тегиб йиқилди, хоҳласаким, бошин кесиб олса сўфилар шайхга хабар бердилар. Шайх ул аълам бурёдин бир тора олиб, ёй каби қилиб, Қозағон сарига оттилар. Бу байтни дедиларким:

*Кишиға берсаким ноҳақ иззойи,
Топар бул қилғондин бад жазойи.
Биров ноҳақ бировга қаҳр этарму—
Анга қаҳр айлағай қодир худойи.*

Шайх ул аъламни ёйлари хонақоҳ деворидин ўтуб Қозағон шоҳни кўксига андоғ тегдиким, орқасидин ўтуб кетди. Филҳол ўлуб, йиқилди. Барчалари онда мушоҳада қилдилар. Баёнқулихон

подшоҳ келиб, Шайх ул аъламга узр айтди. Шайх айдилар, «санга гуноҳ йўқ». Аммо Амир Турағай баҳодур Тегина бегимни олиб, Шахрисабзга борди. Ушбу йил ҳазрат Сайфиддин Шайх ул аълам дорулфанодин дорулбақога рихлат қилдилар. Руҳи поклари тан қафасидин учмоқ ёғочларин бутоқина тайрон қилди. Анда Тегина бегимни олти ойлиқ ҳомиласи бор эрди. Ўлмасидин илгари ушбу рубойини ўқудилар:

*Дунё мисоли уйдур, икки эшик анга бор,
Ул биридин нечалар кирмак эса сазовор.
Хоҳ катта ё кичикдур келса керак бориға,
Бу бирисидин они чиқмоғи лозим, эй ёр.*

Юз ўн беш йил умр кўрубдурлар. Аммо Турағай баҳодур Шахрисабзда мунтазир эрдиким, қуёш каби бир ўғул буржи раҳим Тегина бегим моҳдин қачон тулуъ қилғай деб. Шул вақтларда Баёнқулихондин нома Шахрисабз сари амир Турағай баҳодурга келди. Ўқуб кўрди, айтибдурким, лашкари Ўғлон Қошғарни мусалҳара қилибдурлар, Ангиз, тўғён қилибдур, албатта амир Турағай баҳодур Қарқондин қўшуи олиб, барвақт Ўғлон лашкарига борсун. Анда хон фармониға ҳаракат қилиб, катта хотуни Қозағон шоҳ қизи эрди, анинг оти Йўқун хоним эрди, Тегина бегим моҳни анга тобшуруб, Қошғар сариға кеттилар.

ЭМДИ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОННИ ОНАДИН ТУҒУЛМОҚИ ВОҚЕАСИНИ ЭШИТУНГ

Тегина бегим моҳни туғори яқин келган вақтда, Йўқун хоним бир кечаси туш кўрдиким, Тегина бегим моҳ этакидин қуёш тулуъ қилиб, машриқдин Мағрибга боруб тамом оламни олди. Андин Ҳиндистон сариға майл қилди. Филҳол уйқудин турди, ақл била тофтиким, Тегина бегим моҳга давлат юз қуйубдур. Аввалдин Йўқун хонимни ўзини кўнглида сақлаб юрган кина ва кудурати бор эрдиким, нечук, анинг отаси Қазоғон шоҳ мунинг сабаби ила ўлуб эрди, яна муни рашкидин бир гинаси юз ҳисса бўлди. Ўрнидин туруб отасидин қолғон бир ғуломи, яъни қули бор эрди, оти Мойдун эди, они чақириб айди: «Эй ғулом, мани бир сиррим бордур, сан манга маҳрами роздурсан. Аммо мани сирримни пардасин сен йиртгайсан». Қул айди: «Ман отангдан қолғон қулман, сани сиррингни фош қилмоқга хоҳишим йўқ».

Йўқун хоним айди: «Тегина бегимни тушумда андоғ кўрдим, бир таъбирға етук киши бўлса, ушбу тушни сўргил», деб воқеани баён қилди. Қул айди: «бу юртларда таъбирға етук киши йўқтур, аммо эшитурманким, Самарқанд вилоятида бир мағорада оти Сабулак ота деган киши ҳар қандай мушкул сўз бўлса ҳал қилур эрмиш», дегач, Мойдунни Сабулак ота сариға юборди. Қул Самарқандга келиб анда мағорани топти, Сабулак ота ўлтурур,

одамлар атрофларида кўбдур. Бир куну бир тун туруб, воқеани махфий баён қилди. Сабулак ота айди: «Тарихнинг етти юз ўтуз бешида бир ўгули сохибқирон вужудга келадуру. Гумон қилурман, тулуғи Кавкабнинг вақтига қарагонда яқиндурким, ул ўгул онадин ер юзига туғулур сохибқирон бўлуб, етти иқлимни олғай, анинг авлоди саккиз юз йил салтанат сурғай». Мойдун Сабулак отадин бул сўзни эшитиб Йўқун хонимга келиб баёни воқеа таъбирини айди. Анга рашк ўти шуъла урди. Қулига айдиким, «бир иш қилиб, Тегина бегим моҳни ўлдурайлук». Қул Турағай баҳодурдин кўрқуб, анда кўб манъ қилди, бўлмади. Охир кўрдиким, Йўқун хонимни ғазаби келиб, хафа бўлди. Ноилож ўлдурмакга ихтиёр қилди. Андин кейин ёлғон сўз била бир нома Садр аш шарифат тилларидан ёздуриб, Тегина бегимга бердурди. Андин кейин Тегина бегим моҳ номани ўқуб кўрдиким, мазмунни булдурким: «Ман отанг Садр аш шарифат касал ва бетоб бўлуб ётурман. Сани кўрмоқга иштиёқим кўб ва ҳолатим заифдур. Келсанг кўрсам, келмасанг, дийдор қиёматга қолур.» Тегина бегим моҳ мун эшитиб бағри кабоб, холи хароб бўлуб, югуруб Йўқун хоним олдиға келди. «Манга Садр аш шарифат отамдин нома келди», деб шарҳи воқеани баён қилди. Амир Турағай баҳодур Тегина бегим моҳни анга тобшуруб кетган эрди. Андин рухсат талаб қилди. Тегина бегим моҳни икки чўриси бор эди, икковин анга йўлдош қилиб, Мойдунни аларға бош қилиб йўлга солиб юборди. Шахрдин алар чиқиб бир қудук бошиға келдилар. Анда Мойдун қул аввал иккала чўрини ўлдурди, андин кейин Тегина бегим моҳни ўлдурмоқға ҳаракат қилди. Тегина бегим моҳ кўб зори қилиб айди: «Эй бобо, мани ўлдурмокни қандай хоҳлаюрсан, манда гуноҳ бўлса, қорнимдаги боланинг нима гуноҳи бор?» Анда Мойдун айди: «Сани шу бола сабабидин ўлдурурман», деб қилични кўтариб солгач, жон ваҳмидин Тегина бегим моҳ ўзини қудукға ташлади. Иқболи амир Темур ногоҳ ҳавода барқ пайдо бўлуб, яшин келиб қулни кўкракидин уриб, икки бўлак қилди. Тегина бегим моҳни тангри таоло они шарридин омон сақлади. Лекин қудукни тубидин чиқарға қуввати бўлмади. Андин кейин бир қўйчи келиб, сув олмоқ бўлуб, қудукға челақ бирла арқонни ташлади. Қудук ичра бир маликани кўрди. Хайрону саросима бўлуб, Тегина бегим моҳни қудукдин тортиб олди. Назар қилдиким, бир маликаи даврон, жамоли мисоли хуршиди тобон, қомати сарви хиромон, юзи тўлган ойдек, кўзи чўлпондек, бир нодиран хўбондурким, андин чўпон сўрди: «Қай элдин бўлурсан?» Тегина бегим моҳ айди: Аймоқийя бўлурман, бизлар шул қудук ёқасиға келиб эрдуқ, ман билмасман бул тарафда элатларни. Яна ҳийла бирла айди: «бу ўлган киши эрим бўлур, мунга яшин тегиб ўлубдур, ман кўрққанымдин қудукға тушуб кеттим». Аммо чўпон нафси шахват тақозосин қилди. Анда Тегина бегим моҳ тангри таоло даргоҳиға нола қила берди. Ногоҳ араб янглиғ бир киши келиб, воқеаларни эшитиб билди. Қўйчиға ваҳшат қилди, айди: «Эй малика, мани амир Чоку дерлар, бул одам мани қўйчимдур. Эмди мани уйимға борғил, мани қизимдек бўл, ман сани болаларим каби тарбият қилай. Андин кейин.

ўз эллариингга борурсан» деб уйига бирла олиб бориб, хотунига тобшурди. Ўшал вақт Тегина бегим моҳни вазиъи ҳамали етиб, чаҳоршанба кечаси, шаъбоннинг йигирма бешиди, сичқон йилиди, тарихнинг етти юз ўтуз бешиди толеъи саратони шамсиди жадъи аввал даражасиди, дилви йигирма тўнгуз даражасиди эрди, иккала қирон. Ўзгалар бу воқеани шарҳи шул бўлур дерким, қай вақт ҳар етти кавкаб толеъи саратонда жадъ буржинда маъитда бўлса қирон бўлурлар. Шундай вақтга ўғул вужудга келса, толеъи масъуд ўлур. Шул соатда тангри таборак ва таоло оламни яратибдур. Ҳар фарзанд шул соатда таваллуд бўлса, онинг толеъи охир умригача доимо иқболи масъуддур.

Айтибдурларким, уч ўғил шу соатда туғилди. Аввал Искандар Зулқарнайн ҳазратлари афандимиз, иккинчи Муҳаммад расул акром саллоллоҳу алайҳи васаллам саййидимиз, учинчи Амир Темур Кўрагон хонимиз ва бегимиздур, дерларким, таваллуди Искандардин таваллуди расул алайҳис саломгача саккиз юз йил, таваллуди Муҳаммад алайҳис саломдин таваллуди Амир Темургача саккиз юз йил. Ҳар саккиз юз йилда кавокиб жадъ даражасиди бўлгандурлар. Аммо Соҳибқирон Амир Темурни оналари Тегина бегим моҳ дерларким, таваллуд маҳаллиди захмат ва машаққат сира кўрмадим ўзга хотунлардек.

Б а й т

*Фаридун, Кайхисрав номлиғ,
Манучеҳр, Искандар комлиғ
Чу мавлуди Искандару ҳам расул,
Жаҳонга келиб топти анжомлиғ.*

ДОСТОН:ЕТТИ ҲАКИМ ЕТТИ ИҚЛИМДИН ЭЛЧИ БЎЛУБ КЕЛУР АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚАТЛИ УЧУН. АНИНГ БАЁНИДА

Эмди ҳазрат Жалол ул ҳидоят камоли самадийят ила хоҳлабдурким, камоли қудрат бирла, мабдаи фитрат бирла кавкаб толеъ соҳибқиронни авжи ирважи афлокка иқбол ва комронлигини жилвагар қилғай. Аввал тангнойи музояқа паришонлиғда. Ҳобут бесомонлиғда қолиб, кўб-кўб меҳнат ва кулфатдин сўнгра камолот баройи бўлуб, бора-бора давлат иқболига юз қўйғай: «Яфъалуллоҳу мояшау ва яахкуму мо йўр ид»¹. Ушбу мақолани маъниси: аҳволи Соҳибқирон неча кунлар умри паришонлиқ ила ўтуб, қачон ихтиёр жиловини иқтидор тутамига олғай. Аммо Амир Темур таваллуд бўлгандин кейин Амир Чоку анинг тарбиятига муқаййид бўлди. Ўшал йил Соҳибқиронни умри олти ойга етар-етмас иқболин қуёши рабъул маскунга таъсир қилиб, ҳар гўшада овозаи ва ҳар шаҳрда хангомаи беадада бўлаберди. Ўшал вақт Рўм мамлакатиди

¹ Оллоҳ нимани хоҳласа ўз иродаси билан шунни ҳукм қилади.— Ушбу ва бундан кейинги барча оятларни Анвар Турсун ўқирган.

Усмонхон Ғозийнинг набираси Елдириш султон Боязид Рӯм халифаси эди. Улар насли Ёфосдиндур.

Алқисса, кунлардан бир кун султон санжари мозий Рӯм мамлакатларин Ол Салжуқийдин олиб эрди, ул мамлакат бекларига хитоб айлаб шарҳи Нубуввийни ошкора қилиб эрди. «Сабхат ул ахбор» китобида дерларким, шаҳри Рӯм салтанати Усмон Ғозий наслидиндур. Рӯм беклари Турон бекларига насабда яқин бўлур. Иккаласи Ёфас ибн Нух алайҳис салом авлодидиндур. Аммо султони Рӯм етмиш шаҳрни Фарангистондин тасаххира қилиб олиб эрди. Оталаридин зиёда ишларни кўрсатур эрдиким, етти иқлим салотинлари анинг қиличи зарбидин кўрқуб ларзада эрдилар. Айтур эрдиким, «халифат ул муслиҳиндурман». Нечунким, Макка ва Мадина манбаъи исломдур, филҳақиқат, султони Рӯм султони исломдур. Бир кун Қайсари Рӯм овға чиқиб эрди, кўрдиким, бир тоғ бағрида ғори бордур. Сўрдиким, бу қандай ғор? Айдилар, «Искандар туғилган ердурким, амир, султонлар бу мақомни зиёрат қилурлар». Қайсари Рӯм кириб заёрат қилғоч, бир лавҳани кўрди. Ҳукамон Рӯм лавҳани ўқидилар, мазмуни шу эрдиким, Искандар Зулқарнайн таваллудидин саккиз юз йил ўтгандин кейин расул акрам саллаллоҳу алайҳи вассалом таваллуд бўлурлариндин саккиз юз йилдин кейин шахсе таваллуд бўлғайким, ер юзини ва кун кўзини олғай, салотинларни забун қилғай, бу ёзилган Аристотелис деган ҳақимни хатидур. Қайсари Рӯм айди: «ушбу соҳибқирон мандурман, чунки кўб-кўб юртлар ва мамлакатлар мани қўлумда мусаххира бўлубдур. Анда Абулмуфохир отлиғ ҳақим Қайсарни хизматида эрди, султони Рӯм анга қараб айди: Эй ҳақими замон, сан бу сўзга нима дейурсан?» Абулмуфохир айди: «ман ҳикмат китобларида кўрдиким, шу бу йил Мовароуннахрда бир ўғул туғулмишдур, уни Искандари соний дерлар, Вилояти Рӯм онинг тахти ихтиёрида бўлур. Қайсари Рӯм анга асир бўлғай». Султони Рӯм бу сўзни эшитиб, Баёнқулихонга нома ёздурди. Абулмуфохирни элчи қилиб юборди, айдики, албатта, албатта, ўшал бачани ҳалок қилғай. Андин кўб-кўб тухфаларни хизмати хонга келтуруб, элчи арз қилди.

Аммо айтибдурларким, етти ўлка яъни барча ақолимда уч мусулмон, тўрт кофир подшоҳлардин бор эрди. Иккинчи Дилшод хотун Бағдод шарифда малика эрди, вақтиним, Абу Саидхон Ҳолоку наслидин эрдиким, барҳам топиб, ҳеч киши Ҳолоку наслидин қолмаб эрди. Аммо Дилшод хотун салтанат тахтида ўзи ўлтуруб эри бирла ўгли онинг фармонида эрдилар. Чақимний ҳақимга андин бир ҳикмат китоби қолғондур, ҳоло машҳурдур. Ўз еридин интиқол қилиб, Бағдод юртина келди. Аммо Дилшод хотун қасре бино қилғон эрдиким, ҳеч кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган эрди. Чақимнийни ул қасрида ўлтуруб талаб қилди, ҳақим бормади. Айдики, «бориб маликага денгким, тезлик била қасридин ўзин олсун, йиқилиб кетадур». Малика қабул қилмади, айдики, бу қаср ҳафт жўшдин, яъни филиззотдин бунёд бўлғондур. Вақти ярим кечада ул қаср йиқилиб, Дилшод хотунга тушуб, минг машаққат ила чиқиб, Чақимнийдин сўрди. Бу

айдиким, Мовароуннахрда бу кеча бир ўгул тугилмишдур, ул соҳибқирон бўлур, қасри толеъимиз анда бунёд бўлгондур. Мезон уйи шамолдур, анинг иқболидин бу қаср йиқилибдур. Дилшод хотун бу сирни кайфиятидин сўрди. Ҳаким айди: «Эй малика, ул ўгул санга мусаллат бўлғай, юртингни кўлингдин олғай». Анда Дилшод хотун ҳакимни элчи қилиб Бухорога, Баёнқулихон олдига юборди, албатта, ул бачани ҳалок қилгайлар. Учунчи шох Шужоъ отасин кўзига мия тортиб, подшоҳ бўлди. Бир кечаси туш кўрдиким, кўкдин куёш Мовароуннахрга тушти. Ҳукамолардин сўрди. Бир ҳаким айди: Мовароуннахрда соҳибқирон тугулуб, хуруж қилғай. Шох Шужоъ ўшал ҳакимни элчи қилиб Бухорои шарифга юборди. Тўртинчи Ҳиндистон беги ва подшоҳи Малик Раъно Баллухон Ҳиндистон мамлакатларин барчасига султон эрди. Амир Соҳибқирон таваллуд бўлғонин эшитиб ҳакимлардин бирини элчи қилиб юборди. Ўшал болани ҳалок қилмоқ учун. Бешинчи Фаранг подшоҳидин элчи келди. Олтинчи Хитой подшоҳидин элчи келди. Еттинчи Тотару Ўрусдин ҳам элчилар келиб барчаси аҳли ҳукамодин эрдилар. Лекин мусулмон элчилар товарих китобларда ёзилгандурлар, валло кофир элчилар ёзилмагандур.

Аммо Баёнқулихонга хабар еткуздиларким, етти қирондин етти элчи келибдур. Хон буюрдиким, «Бухорога зийнат беринглар, элчиларга яхши жойдин ўрин кўрсатинглар». Анда элчилар айдилар: «бизларга рухсат берсунлар, бизларда таваккуф қилмоқ йўқ». Анда Баёнқулихон элчиларга айди: «фалон кун», деб бир ерга кўриниш муқаррар қилди. Жаноб Мавлоно Бурхониддин соҳиб ҳидоятни Самарқанддин чакиртуруб олиб келди. Мусулмондин келган уч элчи ўнг тарафида бўлдилар. Кофирдин келган тўрт элчи чап тарафида бўлдилар.

Соҳиб ҳидоят айдилар: Рўм элчиси муқаддам ўлтурсун, андин кейин Ироқ элчиси ўлтурсун, андин кейин Хуросон элчиси ўлтурсун. Яна кофирлар элчисига ўзига лойиқ ўрунда қарор бердилар. Аввал номасин Рўм элчиси берди. Ўқуб кўрсалар, нома мазмуни буким, «ҳамд ўшандог таигри таборақ ва таологадур, ерни мутаббақ, кўкни муаллақ тираксиз ва танобсиз яратибдур. Ою кун ва юлдузлар бирла анга зийнат берибдур. Яна дуруд аниингдек шафоатхоҳимиз расул акром саллаллоху алайҳи вассаломга бўлсун, андин кейин дуомиз Мовароуннахр султониға бўлсунким, вилоятингизда бир ўгул вужудга шу бу йилда келмиш. Ҳукамоларимиз Искандари Соний отарлар, тамоми ер юзини ва кун кўзини олиб, салотинлар анга асир ўлмишлар. Албатта ўшул ўгулни барҳам бўлмоқиға ҳаракат қилурсиз, зиёда ассалом». Етти элчи барчасин номаси ушбу мазмунда эрди. Андин кейин Баёнқулихон Соҳиб ҳидоятга қаради. Соҳиб ҳидоят айдилар: Худой аззи жаллнинг тақдирин зўр бирла табдил қилиб бўлмас. Анда Сирож Қамарий отлиг хоннинг вазири бор эди, хон анга кенгаш қилди. Ул айди: шариятда қавли ҳукамо манъ қилибдур, аммо арбоб қавлида қилса бўлур, нечук, ҳукамо саъй қилибдурлар, дегач хон ўлдурмоққа ризо берди. Соҳиб ҳидоят айдилар: «тангрим хоҳламаса бир мўйини йўқ қилиб бўлмас», деб Самарқандга

кеттилар. Баёнқулихон ҳукамоларга айти: Сизлар болани қайдин билурсенлар? Элчилар айти: эй хоним, сиз ушбу йил туғулгон ўғул болани бизни назаримиздин ўтказурсиз, бизлар уни қуръа бирла топиб олуризмиз. Хон амр қилдиким, ҳукамолар масжиди жомеъга келесунлар, юртга жарчи қўйдиким, ушбу йил туғулгон ўғул бўлса, ота-онаси келтуруб, бир мунча олтуни олиб кетаверсун. Бир ойча ҳар ерда гўдак бола бўлса келтурдилар. Элчилар кўруб, яна ота-онасига тобиwurур эрдилар. Шаҳри Бухорода янги туғилган бола қолмади. Андин кейин хон Сирож Қамарийни элчиларга йўлдош қилиб атрофдаги кентларни ахтардилар. Миёнкол, Самарқанд, Хўжанд, Хисор ва Шаҳрисабзга келдилар. Туроғай баҳодур аларни зиёфат қилди. Андин Қаршига ва Занжир Сара барлосга келдилар. Анда амир Чоку аларни зиёфат қилди. Аммо Амир Темур олти ойлик, амир Чокуни уйида эрди. Элчилар ул боланинг нишонин амир Чокуга айдилар. Амир айти: эртага болаларимизни назарингизга келтурурман. Амир Чоку келиб воқеани хотунларига айти. Тегина бегим моҳ эшитиб билди. «Нишони аломат менинг ўғлумдадур», деб хайрону саросима бўлуб эрди, ярим кечада туш кўрди. Тушида ҳазрат Шайх ул аъламни кўрди. Шайх ул аълам айдилар: «Бухорога келгил, мани қабрим ичида тургул, такяни худон таолога қилиб, яратганга сизингил. Бу ўғлунга қазон муаллақ юзланибдур». Тегина бегим моҳ ноилож ўшал тун ярим кечада туруб, боласини кучогига олиб, Бухоро тарафига йўнадилар. Қаромати Шайх ул аълам: тонг отқунча Бухорога етиб, мазори Файз Осорга кириб, ўғлин бир сандукқа нинхон қилиб, беркитти. Аммо эрта бирлан ҳукамолар Амир Чокудин сўрсалар Тегина бегим моҳ ўғлин олиб қочибдур. Элчилар айти: «Нима учун мундай қилдинг?» Амир Чоку айти: «бу заифа неча кундин бери меҳмон эрди. Ман билмадим, ўғлин қаён олиб кетибдур». Ҳукамолар қуръа солиб, топтиларким, Бухорога қочиб кетибдур. Орқасидин элчилар тезлик бирлан Бухорога келиб хонга арз қилдилар. Баёнқулихон юртга жарчи қўйиб ҳар ким ушбу сифатдаги болани сақласа боши ўлаумда, моли толонда. Андин кейин Мозори Шайх ул аъламга келиб, болани топтилар. Гулбазин атрофин олдилар. Тегина бегим моҳ зolimлардин кўрқуб, боласин кучокга олиб йиглар эрди: «Замон-замон, — айтар эрди, — валлалло, бу бачани бегуноҳни накидип тутунг». Баёнқулихон хабар топиб келиб, Мозори Шайх ул аъламни зиёрат қилди. Элчилар айдилар: бу бачани шул ерда ўлдурурмиз. Анда Тегина бегимга айдилар: «сандукни бизларга келтур. Санга ишимиз йўқ». Бегим моҳ кўб зори қилиб, келтурмади. Аввал Хуросон элчиси болани олдиға, Мозори шарифга кирди. Тегина бегим моҳ муни-кўруб нола қилиб Қутбул Қатобдин истиъноот тилаб, олло таолога зори қилиб айти: «Эй яратган тағрим, мазлумларни додига етгил, муножотимни қабул этгил», деб йиглар эрди. Анда элчи сандукга яқин келиб эрди. Ногоҳ муборак қабр ичварисидин кўтарган гойибдин бир қўл чиқиб, ҳақонни бўйинига уруб, калласи олма қаби беи қадам нарига юмалануб кетти. Шул сабабдин аввал Хуросон мусаххира бўлур. Иккинчи Прок элчиси келди, қабрдин яроғлу қўл чиқиб, калласин

қалам қилди. Ул ҳам ҳалок бўлди. Кейин Ироқ мусаххира бўлур. Учунчи Ўрус элчиси келди, ул ҳам ўлди. Тўртинчи фаранг элчиси келди, ул ҳам калласи узулуб ўлди. Бешинчи Хиндистон элчиси фарангни таъна қилиб, ул ҳам ўлуб қолди. Олтинчи Рўм элчиси ниҳоятда ғайратда бўлуб қадам қўйуб эрди, ғойибдин яроғлу қўл чиқиб андоғ урдиким, дарҳол ҳалок бўлди. Дерларким, ҳар элчи келди, ҳалок бўлди, бирин-бирин мамлакатлари мусаххира бўлур. Еттинчи Хитой элчиси айди: ман ҳам кирсам албатта ҳалок бўлурман, энди эй муслимлар, агарчи ман кофир бўлсам ҳам, билурманким, авлиён оғло қабрларида фаришта бўлур. Бу яроғлу қўл аларни қўлидур. Мунда ит бирла кирса фаришталар қочар эрди. Буюрдиларким, ит келтурунглар, андин кейин ит келтурдилар. Элчи кучук бирла кириб, қабри шарифдин Тегина Бегим моҳни ўғли бирла олиб чиқти. Анда қуёш амири офоқ сандуқина беркинди. Мухолиф юлдузлари кўк сафҳасида жилва қила бошлади, яъни кун кеч бўлуб қоронғу бўлди. Ҳаким айди: ҳоло бу болани олиб ўлдурурман. Хон айди: «Сабр қил, тонгла бўлсун, барча кўрсунлар. Аммо шу кеча Баёнқулихон Мозори Шайх ул аъламда эрди, тушида кўрди, айдилар, «биз сани подачи мартабасидин султонга еткурдук. Бул бечора бул ерга сизиниб келса, куффорлар сўзига амал қилиб, бегуноҳ болани ўлдурмоққа ҳаракат қилурсан. Муни Амир Чоку олдиға Занжир Сараға юборгил». Дарҳол ўрнидан туруб, Тегина бегим моҳни хон ўғли бирла, либоси шоҳона бериб, Занжир Сараға юборди. Бул элчи ҳам муддаосига етмай ҳалок бўлди. Бу ишлар Амир Темур иқболидур.

Б а й т :

*Чироғини ки тангрим ёндурубдур,
Ани ким пуф деюб риши куйубдур.*

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон ўн икки ёшга келди. Амир Чоку уйида эрди. Амир Чоку халқга айтур эрдиким, бу бола гуломзодамдин, деб. Ўз болаларидек яхши кўрур эрди. Аммо ровий дерким, амир Чоку мундин илгари Қаршиға ҳоким эрди. Баёнқулихон муни бекор қилиб, Амир Мусо Жалойирни ҳоким қилиб эрди. Аммо Тегина бегим моҳ ўн икки йил Амир Чокуни уйида бўлуб кўб-кўб тоат қилиб, мустаҷоб уд даъва бўлуб ҳар касал ва нуқсон бўлса келтурур эрдилар, дуо қилса, шафоат берарди. Амир Чоку Тегина бегим моҳга ихлоси зиёда бўлуб, анга жойи ҳос қилиб берган эрди. Анда мангу тоат қилиб ўлтурур эрди. Амир Чоку барлосда давлатманд эрди. Кўб-кўб моли ва қирқ қули-бор эди. Инъом, товар ва улоғлари кўб эрди. Уларга қирқ қул бир улуг қовғада қудуқдин сув тортиб берар эрдилар. Қовға занжирга бойлуқ эрди. Шул сабабдин: ўшал ерни Занжир Сара атарлар. Аммо Амир Темур Миразо Сайфиддин Амир Чоку ўғли бирла ов овлаб юрур эрди. Ҳануз Амир Чоку билмас эрдиким, бу Амир Турағай баҳодур ўғли эканин. Тегина бегим моҳ ҳам айтгани

Чокуни ҳовлисида бўлдилар. Андин кейин, аларга видоъи қилиб, Шаҳрисабзга йўл солиб, ҳаммалари шаҳрға доҳил бўлдилар.

БУ ДОСТОНДА РИЖОЛ УЛ ҒОЙИБНИ АМИР ТЕМУРҒА КЎБ-КЎБ ИЛТИФОТ ҚИЛГОНЛАРИН БАЁНИ

«Қолаллоҳу таоло йухриж ул ҳаййа минал маййит ва йухруж ул маййита минал ҳаййи.¹ Ялинмоқ ва ёлбормоқ ва ўқунмоқ худойи аззи жаллга бўлсунким, қора ерға уланлар бериб, кўкариб ва қурук йиғочларға яфроғлар бериб, либослар кийдуруб хабототдин наботот пайдо бўлуб, вақти келиб ранго-ранг гуллар ва чечаклар очилиб, андин турлу-турлу емишлар ўлубдур. Ҳазрат Шайх Саъдий раҳматуллоҳ алайҳа фәрсий тилинда дерларким,

Б а й т :

*Барги дарахтон сабз дар назари ҳушёр,
Ҳар варақ дафтарист маърифати кирдикор.*

ЭМДИ КЕЛДУК БУ МАҚОЛАҒА: АХВОЛИ СОҲИБҚИРОНҒА

Аммо Турагай баҳодур Амир Темурни Шаҳрисабзга олиб келди. Соҳибқирон умри ўн иккидин ошуб, туғилгон ёши атрок ҳисобларида сичқон йил доҳил бўлуб, наврўз, йил боши, кўклам бўлубдур.

Эмди ҳазрат Амир Темурни давлат анқариби очқуси қўлга қандай келадур, қандай мамлакатларни уҳда қиладур. Ровий айтурким, Амир Соҳибқиронға жаҳонбонлиғни осори тез оид бўлаберди, доим мақсудин қуши юқори парвоз қилаберди. То сарҳадиға етгунча ушқоқ болаларни ўртасида салтанат русумин қилур эрди. Ҳар бачаға бир мансабни муқаррар қилиб, ўзи амир бўлуб, ўзгаларни вазир, бакавул, яна ҳар ерға қоравул қилиб, аларға сипоҳлиқ илмини ўргатур эрди. Одамлар анға узоқ-яқиндин тамошо қилур эрдилар, ҳар кун ушбу одатда лаъбат ила ўйнар эрди. Бир кун бир оқсоқол қари киши айди: «агар амир бўлсанг жаҳонни уҳдасидин чиқармусан?». Амир Соҳибқирон айди: Эй бобо, шул қадар ҳимматим қуши баланд парвоз қилгондурким, агар рубъи маскун тахти тасарруфимға келса, бир каф туфроқ каби эмасдур». Бобо айди.

Н а з м

*Ҳар нарса талабдадур, топарсан,
Мақсудинг иморатин ёпарсан.*

¹ Оллоҳ таоло айтди: ўликдан тирик чиқарди ва тирикдан ўлик чиқарди.

Эй ўгул, не ҳавасдасан, зинҳор маюс бўлмагил. Яқиндурким, макрунни ижобатда эурсан. Филҳол, ўшал оқсоқол киши ғойиб бўлди. Соҳибқирон мулҳам-болҳам бўлуб, айди: «бул киши аҳлаи-лодин бўлур, умиди карам худодин. Ҳар нимарса дебдур мани ҳаққимға ижобатдур». Яна болалар ўйнаб бирини гунаҳкор қилиб, Амир Темурни олдиға келтурди. Буюрдиким, бу бола гуноҳкор бўлубдур, подшоҳлар каби ани жазоға ижозат берди. Филҳол Соҳибқиронни нафасин таъсири бирла ушоқ болалар оғи йиғочға остилар. Ушал ҳолда бу бола жон берди. Ушоқ болалар ҳар тарафға қоча бошладилар. Соҳибқирон ўзи ёлғиз ҳайрон бўлуб қолди. Аммо ғайрат қочарға ёри бермади. Андишада ўйлаб, амир Турағай ҳисориға борди.

Ушал вақт шайх Ҳасан Кулол ҳаёт эрдилар. Минбарда муридларига ваъз айтур эрдилар, дедиларким, «ер юзин шохин мушоҳада қилинглар тонгла кун чиқмасдин илғари Турағай йўлиға мунтазир бўлунглар». Эртаси барча муридлар йўл узра бориб, кўз тутуб турдилар. Кўрдиларким, бир ўгул бола келур, асари жаҳонбонлиғ манглайида хувайдодур. Мундин ўзга кишини кўрмадилар. Барчалари анда тавоф қилдилар. Соҳибқирон танудиким, минбар узра ваъза айтиб турган киши вақтики ўйнаб юрган кезида назар қилгон шайх турурлар. Соҳибқирон минбарни қуйи поясиға келиб ўлтурди. Шайх айдилар, «бу кун бизларни суҳбатимизға келган нимарсани дунё ва охирати маъмур: ер юзин анга тангрим бергандур». Соҳибқирон хотирида айди: «ман шундай кишидурким, қайғу ҳасратда қолгон, ғамзода, бекасдурман». Шайх бу сирдин огоҳ бўлуб, ваъз узра ҳазрат Одамдин нақл қилибдурлар: Одам алайҳис саломни халқ қилурида ҳар қайси нимарса «мандин» деб ноз қилдилар. Аммо ер ўзини заиф кўруб сукутда бўлуб, давлати узмо анга муяссар бўлди. Анда Амир Темур шайхға қўл бериб, мурид бўлди. Соҳибқирон Искандари Соний айтур эрдиким, «аввал кунларимда етмиш пири комилға қўл бердим. Етмиш мартаба ўлимдин нажот топтим, етмиш денгиздин ғаввос каби сузуб ўттим. Ҳаргиз шароб-чағир ичканим йўқ ва намоз тарк қилғоним йўқ».

Алқисса, пири комил ой каби хирқан пурнур била мано бир хутбасида «Йухри жуҳм миназулимоти шалнур»¹ ўқуб Соҳибқиронни ўзларига яқин қилди. Муридларига рухсат бериб, айдилар: «келгил, манга йўлдош ва рафиқ бўлгил»; деб андин Соҳибқирон ила бир булоқ ёқасина келдилар. Анда бир гунбази турур, сира кўрмаган. Шайх амирни қўйуб, гунбазға кирдилар. Ногоҳ бир киши пайдо бўлуб — анга бир йигит рафиқ эрди — ани ташқари қўйуб, ўзи гунбаз ичра дохил бўлди. Яна бир киши келди. Ёнида бир ўгул йўлдошдур. Бул ҳам йўлдошни қўйуб, ўзи гунбазға кириб ғойиб бўлди. Аммо ул иккала йигит кийум ва либослари ўзгадур, тилларин киши англаёлмас, алар Соҳибқиронға таажжуб қилдилар. Лекин учовлари бир бирларин тилларин билёлмас. Ногоҳ ҳалиги гунбаз эшикин очиб бир сўфий, яшил кийумли киши чиқиб, бу

¹ Уларни зулматлардан нурга чиқарди.

учовуни ўртасида мухаййир бўлуб туруб, муборак оғзиларидин сув олиб, буларни оғзига томуздилар. Анда бир-бирларини тилларини англамоқ осон бўлди. Бири айди, «ман Мағриб бекин ўғлидурман, сайд узра ов қилиб юрур эрдим, бир қуш олиб қочиб бул ерга келтурди. Отим Султон Муҳаммаддур». Яна бири айди: «Ман Яман бекбачасидурман, ҳаж тавофиға борур эрдим, мани ҳам бир қуш келтуруб бул ерга қўйди. Отим султон Зуннундур. »

Булар сўфидин сўрдиларким, «бу сирни воқеаси нимадур». Ул киши айди: «бу ер рижол ул ғойиб, яъни ғойиб эронлар ўрунларидур. Дунё мадори алар била. Агар хоҳласалар подшоҳлиқ тахти иззатидин ани маззалад туфроқиға тортадурлар ва агар хоҳласалар ерли ва гадони хорлиғ туфроғидин олиб, шаҳриёрлиғ авжиге еткурурлар. Барча иш худойи таоло тақдири ила бўлур, ҳар кишига афъолиға яраша ёри берилур, хусусан , ушбу йил тақдири азал кетибдур, бир подшоҳи ишлари юзланадурким, тамоми шаҳар, ўлка яъни иқлим ва кишвар анга мусаххире бўлғай. Рижол ул ғойиб анинг тарбиятиға маъмур бўлубдурларким, анинг ишида тараққий пайдо бўладур, давлати мадораға келиб авлодигача саккиз юз йил амирлик ва беклик маснадида ўлтурғайлар. Бу сўздин хулоса шулки, рижол ул ғойиб қайси кул давлатға лойиқ бўлса, анга тарбият қилурлар. Сизларни икки қуш келтурубдурлар. Рижол ул ғойибдин булар. Ҳоло сизлар ҳам ушбу суҳбатға дохил бўлурсизлар. Сизға назари марҳамат айлагайлар. Зинҳор ишларингизни билиб қилурсиз. Савол қилса, сўзини билиб дерсиз. Имтиҳон қилурлар. Бу уч киши ифтиёол ва атворидин. Қимни хоҳласангиз салтанат либосин кийурсиз. Амирзодаи Яман айди: «бу давлат маникидур, нечунким, илмға етук киши бўлурман, ҳар илмдин хабарим бордур». Бек бачаи Мағриб айди: «имвари илмда бўлса, давлат мани қўлимға теккай, кўб-кўб ҳикмат билурман, хоҳиши давлат манга юзланғай». Амир Темур сукутда бўлди. Ул сўфий айди, эй турк бача, сан сўзламадинг? Соҳибқирон айди: «ҳарчанд ўзимға назар қилурман, эй сўфим, манда қобилият йўқтурким, рижол ул ғойиб хизматиға борсам». Амир Соҳибқиронга айди: «сандин аҳлалло исм ва қуқуларин келур».

Алқисса, учовлон тўрани таклиф қилди. Ичварига дохил бўлуб, кўрдиларким, ана базм: барча соғари муҳаббат ила саршор бўлубдурлар. Анда иккала амирзодаи подшоҳлиқ ушвонига келтурдилар. Яман бекбачаси айди: ман юқори ўлтургайман. Султон Муҳаммад айди: ман юқори ўлтурурман. Аммо Соҳибқирон ҳеч нима демади. Охир ходим бирини ўнг тарафға, бирини чап тарафға ўрин берди. Қутб маликлар дастурида ўлтуруб, рижол ул ғойиб умаро каби қарор олиб эрдилар. Аммо Соҳибқирон сафда қўлин қовуштириб, таъзим узра туруб эрди. Ходим айди: «ўлтурғил». Соҳибқирон айди: «бу макони олийда ўлтурмоқ жойи эмас, хизмат жойидур». Бу сўз барчаға манзуру мўтабар бўлди. Шайх Шамс Кулол зоҳир бўлдилар. Ҳар подшоҳға рижол ул ғойиб бирлари тарбиячи бўлуб, Амир Темурға шайх Шамс Кулол мураббий бўлдилар. Айтадилар, «эй ўғул, бу лойиқи амвори

салтанатдур». Муқарраблар расмига мулкларни мажора қилурлар. Анда бир киши суҳбат гўшасида бу байтни ўқидиким:

*Амирлар узуги ақиқдинки, бас,
Узук мамлакатларгадур дасти рас.
Бўлуб шах Муҳаммад жаҳон тозаким,
Муҳаммад отига ҳам овозаким.*

Соҳибқирон ходимдин сўрди: «бу киши ким?» Айди: «бу шайх жаноб султон Муҳаммадга тавожжих қилур». Уч шайх ўз амирзодасига тавожжих қилиб, таъриф қилурлар. Қутб булар ҳар бирин сўзларин эшитурлар. Рижол ул ғойиб барчалари сукутда эрдилар, тамоми арвоҳ тойинбалар ҳозир бўлуб, руҳи хожайи жаҳон ва хожайи ориф чун моҳ тобон Хожа Аҳмад Яссавий ва султон Боязид шайх Мансурларни тамомин сўфи таъйин қилди. Қутб бошларини кўтариб, Нақшбандий пирлари Мир Қуллолға айдилар: «бу мақомни имтиҳондур. Булар ҳар бирин имтиҳон қилмоқ керак». Шул сўзда эрдилар, бир йигитни келтурдилар, маст, лозақл, бир қўлида шиша ва шароб ва бир қўлида яроғ. Қийган либоси қора. Ҳар жонибга қараб бози қилур. Қутб айдилар: «бу мани ўғлумдур, ҳарчауд тавба бердим, қабул қилмади. Уч мартаба тавбасин синдурди. Сиз учовингиз мунинг борасига ҳукм қилинглар. Яман бекбачаси фақих эрди, айди. «Мунга худ ўзингиз». Мағриб бекбача ҳаким эрди, айди: «яна тавба берингиз». Соҳибқиронга айдилар: «сан нима дерсан». Анда Соҳибқирон ирғиб туруб андоғ урдиким, рижол ўлди. Ул иккови Соҳибқиронга таъна қилдилар: «бу Қутбни ўғли эрди, на учун ноҳақ ўлдурдинг? Шароб ичган жазоси худдур, ўлдурмоқ эмас». Соҳибқирон айди: «Сиз икковингиз ўз хуналарингизни айдингиз, манга лозим бўлди, ўз хунарим кўрсаттим, мен турк, хунарим ўлдурмоқ ва боғламокдин ўзга ишим йўқтур. Бу мақомга маст келмоқ лозим эмасдур». Боз уч тўрани тарбиятчилари муноқашада бўлдилар. Бири «султон Муҳаммад тўрани сўзи хўб эрди, агар тавба берсалар, яна қилмасмуди» деди. Яна бири айдилар: «андишаъи назарга келса, таъзир лозим». Шайх Қуллол айдилар: «салобати амирлик шулдурким, гунакорни ўлдургай, хусусан гунакорким, тавба синдурган бўлгай».

Ровий айтур, ўшал мақомиким рижол ул ғойиб эрдилар, маълум эмас эрдиким, қайси ердур. Ахир, Қутб айдилар: «бу учовларинг амирлик давосин қилурсиз. Бу хонақоҳ томи узра давлат нақораси бор, яъни борабони бордур, ҳар қайсиларинг чалиб кўрунглар, кимга овоз ва садо берадур». Андин кейин уч тўра хонақоҳ томи узра чиқтилар. Аввал Яман бекбачаси чалгач, садо чиқти, андин кейин султон Муҳаммад чалди, овоз бермади. Андин кейин Амир Темур чалиб эрди, овози дилнавоз ун ва садо чиқа бердиким: «давлат, давлат Амир Темурий» деб. Таворихларда келтурубдурларким, ўшал кун рубъи маскун овозаи давлати Амир Темурий барча олам қулоқиға етиб эрди. Ногоҳ бир тарафдин боғи кўрунуб, андин бир неча ғуломлари азрак сурат келиб, борабон чоғгучини талаб қилдилар. Ул ики йигит Соҳибқирондин рад

қилди. Амир Темур бейбо бораберди. Соҳибқиронни қасрига келтурдилар. Етти дарвоза қуфлиқ, ҳар қуфлини очиб барчадин ичкари кирсаким, афақ этаги тўла қон, мисли дийдан ошиқон, гулгун тан, яъни эркак одамларни танаси мармар тошидин қонлари қуруб, бир курси тарошланган, атрофида яна эркак одамлар каллалари терилгандур. Аксар ушбу каби тошларни Соҳибқирон кўб кўрди. Улуслари ул вақт қолмабдурлар. Бир қизил парда, ўшал уй ўртасига торттилар, муваккиллар айдилар: «ўшал кишиким подшоҳлик даъвосин шул ўриндин ўтқузилгай, деб, сандалига ўлтурғил» деди. Амир ўлтурди, ўзини хонақоҳда кўрди. Яна Қутб олдида турар эдилар: «Муборак бўлсун етти иқлимга амирлик. Агар ўз ўтлуғи ёзуқлу бўлса ўлдурмоққа таваққуф қилмайсан. Бу мисолдур, ўшал табали давлатдур. Ўшул уйким, Зол дунё эрди, кўрдинг минг-минг эрларни бошларин ебдур. Ўшал муваккиллар асбоби подшоҳлигинга керак эрди, буларни барчаси тимсолдур.»

Алқисса, Қутб Соҳибқиронга кўб-кўб насиҳатлари қилди. Кейин Шайх Қудолға тобшурдилар. Шайх айдилар: «оёқингни мани қадамим устига қўйғил. Амир Соҳибқирон оёқин шайхни муборак оёқларин устига қўйди. Кўзин очиб ўзларин Шаҳрисабзда, шайхни хонақоҳларида кўрдилар. Мунда Турағай баҳодур ул ёғоч узра ўлган болани қонига тавон тўлаб, бериб эрди. Эшиттиким, ўғли шайхнинг хонақоҳларида эрмиш. Анда хизмати шайхга келди. Турағай баҳодурга шайх айдилар: бу ўғлуғини яхши сақлагил. Андин Амир Темурни баҳодур олиб борди. Соҳибқирон ажойиб кўрганларин сўзлар эрди. Одамлар бовар қилмас эрдилар.

Байт:

*Қутбдин топди назар Соҳибқирон,
Анинг учун бўлдиким шоҳи жаҳон.
Ёши ўн иккидин ўтув ул писар,
Ғойиб эронлар этиб анга назар.
Неча санъатни кўруб, бориб келуб,
Нечасини эшитиб, англаб билуб,
Минди давлат маркабиға ул сабий,
Шуҳрати топтиким Искандар каби.*

БУ ДОСТОНДА МУКНО РАСУЛЛИҚ ДАЪВОСИН ҚИЛМОҚИН БАЕНИ.

Ҳамд ўшандоқ аъзи жаллғаким, шаърият биносин андоғ мусулмонлар кўнглида мустаҳкам қилибдурким, малоҳидаларни сийлаб, гуфтугўси ила бузолмас, ниҳоли иқбол Қалимаи таййибат жонлар бўстонида бутоқу яфроғлар бўлиб кўкарибдурким, мубтадаъалар номубарак қавли бирла ўролмас, бу сўз шарҳи Носир Хисравдурким, ани мукно дерлар, воқеаси шулким, анинг асли-Бадахшонда туғулган эрди. Ул лаъиннинг табъи зеҳни кўб етук эрди. Неча йил Бухорон шарифда таҳсили илм қилди. Ул амир

Тегин Салжутни уйига кўб келар эди. Бир кун айди: агар менга йўлдош бўлсанг, дини Мухаммадини барҳам урарман, деди. Бу койиди. Андин кейин гойиб бўлуб, қирқ йилгача ҳеч киши уни кўрмади. Қирқ йилдан кейин ўзига Мукно от қўйиб келди. Талли деган жойига бир мағора қилди. Ул жой Шаҳрисабзга яқин эрди. Ҳар илм ва адивияларни билиб, ҳар қайси ерда касал ва ноқис бўлса, келтурсалар шифо тонар эрди. Кўзи кўр бўлса, очилур эрди. Бари элат оқ кийумли бўлиб, анга муътаққид бўлдилар, уч кун горға кириб, гойиб бўлуб, кейин чиқиб, айди: «мани бу эрта расул, яъни ялавоч қилдилар». Яна ул лаъин айди: «барчаларингиз айтингиз: Носир Хисрав расули ҳақдур». Одамлар айдилар: «бу даъвои қилсанг, мўъжиза кўргузгил». Бу бадбахт айди: «ушбу чинор ёғочи узра Жаброил манга сўзлаюр». Барчалари чинор олдиға келдилар, ёғочдин овоз чиқтиким, «ман Номус Акбар, яъни Жаброилалдурман, Носир Хисрав пайғамбари худодур». Барчаларини ақллари қусур ўлуб анга имон келтурдилар.

Байт:

*Ул эски дарахтдин чиқибким тавуш,
Эшитти ҳаммадин кетиб ақлу хуш.
Мани бул сўзимдин еманг сиз малул,
Бу Мукно бўлубдур, худоба расул.*

Наузибиллоҳ мин залика¹, барча халқ айдилар: «расули охир замонға нима дейурсан?» Носир айди: «ман шарҳи Куръондурман, ул нима маъмулдур, амал қилурман». Расулдин кейин асҳоби нафсониятлиқ келтируб, йўлни йўқоттилар. Ушбу Жабройил манга рисолат еткурубдур. Бу шаърият етмиш икки мазҳаб бўлубдур». Носир айди: «ман расулманким, етмиш икки мазҳабни бир мазҳабға мусаххира қилурман. Тобеълари айдилар: «сани мазҳабинг қайси?» Бу бадбахт ботин ва малохида ва қароматларға ривож бердиким, ани «чароғ куш» дерлар, оятни таъвил қилибдур. Анда бу лаъин айди: мани мазҳабимда намоз ўқулмоқ ҳожат эмас, нечук, айтилибдур «ётуйкул иққин»,² бизлар худони танурмиз, худони танугандин кейин, мундин ўзга нима ҳосил? Яна имом пайғамбардин зиёда, нечук, Мусо расул эрди. Ҳазрат Мусоға имом эрди, Мусо шогирд эрди. Яна мўъмин мўъминға қариндошдур, ҳаргиз мўъмин молини мўъминдин хасият қилмасун, агар сизлар мўъмин экансиз, молингизни бир-бирингиздин дариг тутмангиз. Ҳеч мол сизға хотундин яхши эмас. Хотунларингизни бир-бирингиздан аёмангиз, мавтуқабулон тамавтуға андоғ маъни бердиким, «хотунларингизни биров зино қилса, кўрсангиз, ҳеч нима демангиз, гўё ўз нафсини ўлдургандек бўлгай. Ҳар ким нафсини ўлдурди, вали бўлди». Яна айди: «шаръи зоҳирдур, зоҳирда сўфи бўлунг. Ботинда ҳар суратеким, ўзингиз билурсиз,

¹ Бу нарсадан оллоҳнинг ўзи асрасин.

² Бизга гайб-сеудан ато бўлди.

фисқи ботинда ҳалолдур. Агар хотунингизга биров яқинлик қилса хурсанд бўлуб, севунинг. Майни ичингиз. Алъёзибиллоҳ, Хамру майун одамдур, гусл ҳаргиз қилманг, деб мардумларни ўзига тобеъ қилиб, атроф-жавонибга юбордим, эй одамлар, гулли шартини сизларни бўйнигиздин кўтарурман, яна қиёмат кунин азобидин нажот берурман. Дунё ҳаргиз охир бўлмас, қиёматдин мурод ўлгандин кейин тирилмақ йўқ, саккиз учмоқ маънавийдур. Ҳар кимни яхши феъли маншати жаннатдур, томуғ дерларким, хуйи баъддур, қибла сизларга даркор эмас. Киши худони талаб қилса, қибла нима даркор? Олам қадимдур, хотунларингизни ўзгалар зино қилса, зиёни йўқтур, яна шароб, чоғир ичинглар, мастлик қилманг, мастлик ҳаром. Холо рамазон ўн еттисини ўзларингизга ийд билинг. Ҳазрат Али ўлган кунларидур. Тарих етти юз қирқ тўққузда (1348 й.) эрди, тарихи ҳижрийни барҳам берди, ул кунни тарихин «Чароғ куш» деди, ўзига «Абдулқиём» от қўйди. Ул бадбахтни иши ўшал кунларда авж қила берди, хабари Мовароуннаҳрга машҳур бўлди. Аммо ҳар жойда касал бўлса, онинг олдига борса сихҳат топар эрди. Носир Хисрав қавми оқ кийимликларни барча бошлиғи бирла уламолар кофир деб ҳукм қилдилар. Носир эшиттиким, аларни аиммаи дин, уламолар куфрға ҳукм қилибдур. Анда ул «Фидойи Носир» деб қавмига от қўйиб, начанд мусулмонларни ўлдуруб, хусусан, аиммаи динни кўб ўлдурди. Ўшал йил Бухорода ва Самарқандда ва Балхда тўрт минг муллони мусулмонлардин қатл қилибдур. Буларни хавфидин ер остига уламолар беркиндилар. Носир эшиттиким, Соҳиб ҳидоят Самарқандда ани кофирлигига ҳукм қилибдурлар. Анда фидойининг бир кишини юборди, ул Самарқандга келиб, табиб суратида бўлуб, Соҳиб ҳидоят кўзлари қарилигидин хира бўлуб эрди. Айди: «мен сизни кўзингизни равшан қилурман», деб бир доруни кўзларига қўйиб, ул ҳароми чиқиб кетти. Дарҳол кўзлари кўрмас бўлди. Кейин шогирдларига дарс айтмоққа машғул бўлдилар.

Бу сўзни Баёнқулихон эшитти, яна Бухорога Носирдин нома келди, мазмуни шулким: «бизга имон келтурсун» деб буюрубдур. Хон анда уламоларни талаб қилди. Ул кун барчалари қора кийиб бордилар. Хон сўрдиким, на учун қора кийдингиз? Уламолар айдилар, эшиттукким, сиз малоҳидага, яъни Носирға рағбат қилибсиз, деб фироқи шарият нубиввийға қора кийдук. Хон анда қасам ичиб айдиким, малоҳида динига эътиқодим йўқдур, агар буюрсаларингиз фидойини элчисини ўлдурурман. Уламолар айдилар: «фидойининг кулоқ-бурнин кесиб юборинг». Носир эшитти. Аммо амир Тегин Салжук Носирға тануш эрди, вақтини тошиб, анинг уйига келиб, айдиким, агар икки йўлдошни муяссар қилса, Малик Ол Чигатойни барҳам бериб, балки шарияти Мухаммадиға ҳалал еткурурман. Амир Тегин: «бу жинни бўлубдур, мунинг савдосин тарбиятиға шарбат беринг», деб буюрди. Носир шарбатни сабабин сўрди. Амир Тегин айди: «сенинг касалинга дафъдур». Носир кулди, ўшал кеч гойиб бўлди. Ул вақт бу сўз амир Тегин кўнглида эрди, англадиким, фидойини элчиси кулоқ-бурни кесилиб, Носир олдига келибдур. Носир номани амир

Тегинга юборди. Айдиким, «эй амир Тегин, ман шул Носирманким, қирқ йилдин илгари айтиб эрдим, агар икки йўлдош топсам, шариъатга халол еткургайман», деди. Наузибиллох, Малики Ол Чигатойни олурман, ҳоло бир йўлдош Замонбек оқ кийумлуларга бошлиқ бўлубдур. Яна бир йўлдошга маъталман. Йўлдошлиқ айлаб, Баёнқулихонни ишини тамом қилмоқ учун зиёфат қилиб уйунгга чорлагил, ман кўшун қилиб, тайёр қилиб юборай», деди ул они ваеваса ила. Йўлдин чиқиб, фидойиларга қўшулуб, «олдингга еттим», деб хонни ишини фикрига мутаффик бўлуб, Носир олдиға бир нома ўз мулозимидин юбориб эрди. Ул нома шаҳар дарвозасига тушуб қолди.

Сирож Қамарийни мулозимларидин бири топиб олиб, Сирож Қамарийга берди. Мазмуни шулким, «Носир Хисрав, ўз ишингни фикрида бўлғайсан, биз олдингга еттук», дебдур. Сирож Қамарий номани амир Чокуга дарҳол еткузди. Нома мазмунидин огоҳ бўлуб, анинг фикрида бўлди. Амир Чоку айди: «талаб қилиб, анинг ишини қилурмиз, валло, ул соҳиб қибладур, зарбани тўғри келтурган бўлғай». Ўтуз кишини уй ичра мукамал қилиб, қўлларида қилч, ул кишига юбордилар. Улар чиқиб келиб, нечани ўлдурдилар. Охир, аъзолари яра бўлиб, бирини бойладилар. Ҳарчанд қилдилар: «йўлдошларингни айтгил», айтмади. Охир ўлдуруб юбордилар. Хон анда аскарлари бирла Носир олдиға бормоқ бўлуб, аскарларига айди: «аввал бориб Балх қофиласин уринглар». Аскарлари бориб яроғ-аслаҳа топтилар. Кўби тўфангчи эрди, сотмоқ учун келтуруб эрдилар, буларни ҳам эътиқоди малохидага эрди.

Алқисса, Баёнқулихон Шаҳрисабзга келиб тушди. Турағай баҳодур хон олдиға чиқти. Амир Темур ўн тўрт ёшга келиб эрди. Хон аскарларин кўрук кўрсатти. Аввал амир Чоку бўз отга миниб қарқарасин дўбулғасин устиға қўйиб ўн минг йигит бирла барлосдин чиқиб яроғларин тақиниб ўта берди.

Хон чодирин зонгорини Шаҳрисабз дарвозасин устиға тикиб ўлтуруб эрди. Буларни кўрди, андин кейин Турағай баҳодур саманди белина миниб, найза санчқу қўлида, ўн минг фўлод кийганлар бирла ўтаберди. Андин кейин, амир Муъайяд орлот, амир Боязид Жалойир, яна амир Мусо баҳодур, ҳар қайсилари икки минг, уч минг қўшун бирла ўта бердилар. Микдор ўн икки беклар бошлиқ ўттилар. Ногоҳ хонни кўзи икки йигитчага туштиким, келур арғумоқ отга минган, қалқонларини олиб, бошу юалари очуқ заррин пўта белларида, найза қўлларида. Хон сўрдиким, «бу иккови кимдур?» Айдилар, «улуғи Мирзо Сайфиддин амир Чоку ўғлидур». Яна хон сўрдиким, «тўруқ отлиғ кимдур?» Анда биров туруб айди: «бу Турағай баҳодур ўғлидур, Амир Темур». Хоннинг назарига ёш бола кўрунуб, буюрдиким, «Турағай баҳодурни ўғли жангга бормасун». Анда Амир Темур ўқ ёсин олиб, тоблаб юборди. Отилиб эллик қадам ерға бориб тушти. Мирзо Сайфиддин анга тақлид қилиб, ани ўрнига юборолмади. Андин кейин Соҳибқирон дастури Чигатой бирла хонга келиб, тизин букуб, дуо қилди. Айди: «илтимос қилиб сиздин хоҳлаюрман, давлати ҳумоюнингизда ушбу қўшун мен бирла талош қилсалар».

Анда уч кун талош қилдилар. Барчалари ақалли анинг кўлидин яроғин тортиб ололмадилар. Бу журъатни Соҳибқирондин кўруб, баъзилар ёшурун зўр қилдилар, кучлари етмади, тортуб ололмадилар. Хон айди: «хасбингни кўргузгул, қай мансабни талаб қилурсан». Амир Темур айди: «қуллиқ расани бўйнимда, тақозаи мансаб қилмасман». Анинг бу қилғони хонга манзур бўлуб ўн минг олтун инъом қилди. Ўшал кун кечгача Соҳабқирон барчага ул пулни эҳсон қилдилар.

Алқисса, хон сешанба куни ражаб ойини ўн бешинчисида малоҳидалар бирла жанг қилмоқга бордилар. Аммо малоҳидалар оқ кийумлу бўлуб бошларига салла ўраб, Носир қора от миниб, Мукно от қўйғон чинорни олдиға келиб, қарор олди. Тўрт тарафга тўрт ялов қўйди. Сўфилари атрофида жаҳр қилур эрдилар. Бир ёглиғни боши узра солиб айдиким, «манга Жаброил жангни аҳволидин хабар берур». Бул тарафдин Баёнқулихон бориб, бир девор яқинида турди. Яшил байроқ бирла тамоми уламо, аиммадин атрофларида хатми Қуръон қилиб, руҳи расулилло алайҳиссаломга бағишлар эрдилар.

Атроклар расми Чингизхонийда саф бойладилар. Амир Чоку бир микдор ўқ отимлиқ нарида оқ байроқни ҳавога кўтариб келур эрди. Кейин тарафда амир Боязид Жалойир, анинг кутосдин байроқи келур эрди. Хон лашкарида ўн саккиз туғ байроқ бор эрди. Турағай баҳодур қизил байроқ бирла хоннинг жиловида эрди. Минг тўфангчи олдиларида эрди. Қўрхонани Турағай баҳодурга тобшурдилар. Аммо Амир Темур хонга айди: «Мани Чокарбоши қилинглар», ҳеч ким анинг сўзини қабул қилмадилар. Ҳавуз ёш бола деб. Ўшал кун Соҳибқирон яшил либос кийуб, қора ранг отга рокиб бўлуб лашкар ичра келур эрди. Ҳар ким кўзи анга тушса, кўрқар эди. Амир Турағай баҳодур ўғли деб хон ситойиш қилур эрди.

Алқисса, майдон ораста бўлди. Носир фидойи қавмлари била икки лашкар тўғри келдилар. Аммо Носир аскар ичра икки кўзи кўр киши бор эрди. Анинг отин Откин отғувчи дер эрдилар, отса бир тош ерға борур эрди. Ул айди: «ҳар вақт икки қўшун муқобил келса, манга хоннинг байроқин тўғри қилинглар, ман ҳаргиз ул ердин ўтмасман. Аммо ул кўр байталиға миниб, кўзини лунги ила боғлаб, они хон байроқиға тўғрилаб қўйдилар. Ул сўкўр андоғ оттиким, бир мил йўлдин алами хонни қалам қилди. Хон байроқи йиқилди. Қўшунлар саросима бўлдилар. Дарҳол Турағай баҳодур ўз байроқин хон бошиға еткурди. Малоҳидалар югурдилар. Жалойир лашкаридин юз киши шаҳид бўлди. Амир Боязид жасадиға ўқ тегиб, аъзолари ярадор бўлди. Яна Жалойир лашкари қувват топиб ул аскарға ғолиб келдилар. Яна ул сўқури қув ўқ отти, балки байроқ кўтарган бирла аламини қалам қилди. Хон келтурди, малоҳидалар яна югурдилар, амир Чоку икки минг отлиғ йигит била олдини туттилар. Мирза Сайфиддин отасин кўруб, беш юз отлиғ била йўлин олдилар. Яна шум кўр байроқға ўқ отти, ҳар дафъа нобакор кўр байроқға ўқ отса, байроқ йиқилиб, аскарлар остин-устун бўлур эрди. Малоҳидалар кўб-кўб одамни ўлдуруб

юборди. Умаролар кинакаш қилиб, хонни ўрнин тағйир бердилар. Ул шум сўкурни авсофин барча билдилар. Ўшал вақт Соҳибқирон кўлда қилич, қизил қонга бўёлгон эрди. Аммо Носир Хисравни Маҳмуд деган ўғли бор эрди. Ул ҳам баҳодур эрди. Ногоҳ Амир Соҳибқиронга тўғри келди. Малоҳидалар ғавур қилдилар, бўлмади. Ани уруб калласин танасидин жудо қилиб тамуқга юборди. Соҳибқирон ўз қўшунлариға келди, кўрса умаролар аламни ўз ериға тикмакга кенгаш қилурлар. Амир Темур Соҳибқирон айди: бу иш ғалатдур, байроқни қайси ерға қўйсалар ангиз сўкурни ҳам ўшал ерға тўғри қилурлар. Мунинг фикри шулким, бир йигит бориб сўкурни бошини келтурсун. Анда Жудин баҳодур отани йигит фотиҳа олиб, иложин қилолмай қайтиб келди. Айдиким, ики минг киши атрофида турурларким, анга қасд қилса хабар берур. Хон айди: ким бориб ўшал сўкур бошини олиб келур? Анда амир Ёдгор шоҳи орлот икки юз кишини ўзиға ҳамроҳ қилиб борди. Малоҳидалар сўкурға хабар бердилар. Ул айди: манга эллик киши ўқ етқузуб туринг. Дарҳол ўқ келтурдилар. Ёдгор шоҳ кўрдиким, ҳар ким анга тўғри келса, ҳалок бўлур. Ҳеч кишини кўрмас ва билмас, ўқин отиб турур. Яна Жудин отиға миниб ёсин қўлиға олиб, ўқ ота бошлади. Ул кун миқдор уч юз киши анинг ўқи тегиб шаҳид бўлдилар. Барча бу ишға ҳайрон бўлуб эрдилар. Амир Соҳибқиронни ғайрати жўшға келиб, хондин фотиҳа талаб қилди. Хон сўрди: Турағай баҳодур, мундин бошқа ўғлинг борму? Айдилар: йўқ. Хон айди: санга нечук фотиҳа бергайман, отанг доғингга қолмасун. Турағай баҳодур айди: ўғлимга ризолик йўқ. Яна Соҳибқирон айди: тақсир хоним ва бегим, отамни рози қилиб, манга фотиҳа беринг. Хон отасидан сўраб, ноилож фотиҳа берди. Амир Темур Соҳибқирон чодирға кириб, малоҳида суратида кийум кийуб, қўшундин чиқиб, малоҳида лашкариға кирди. Муни кўруб Турағай баҳодур хондин руҳсат олмай, бул ҳам жўнади. Соҳибқирон сўкурни кўрдиким, байталға минган, қўлиға ёсин олган, эллик киши анга ўқ етқузурлар. Малоҳидалар кўзин шамғалот қилиб, сўкурни орқасидин келиб, андоғ урдиким, томуғ чуқуриға ул қув сўкур туртунуб йиқилиб кетти. Соҳибқирон калласини танасидин жудо қилиб, соқолидин тутиб хон олдиға келтурди. Ул кун тўфони Ажий бўлдиким олти жихатдин лашкари Чигатой югурдилар. Малоҳида мунҳазим бўлдилар. Қуёш нури кўздин ёшунди. Ул кун одам боласиға андоғ қирғин бўлдиким жасади фалакидин каллаи ҳандалаки узулуб, қулайберди. Фалокат деҳқони ул ҳандалакларни ҳалокат аробасиға солаберди. Таналари ханнот қофидек туб-туб бўлуб, ажал вагончилари анинг бир донасин қўймай олаберди. Ул кун қизил денгиз тошти. Ғовго ҳаддин ошти. Аммо хон муқаррар қилдиким, аларни нўён деб, малоҳидалар тамоми Носир Хисрав туғин остиға келдилар. Хон тўрт тарафдин аларни қамаб келаберди. Носир бадбахт ул кун бошиға ёвлик солди, кўрдиким, атрофдин Чигатой қўшунлари тошиб-ошиб келаберди. Ул Носир кофир ҳийла бирла жарчиға буюрдиким, нидо қилиб чақирғил. Жарчи анда чақирдиким, бу лашкари Чигатой, сизларни ўртангизда амир Тегиндин киши

йўқтур. Амир Тегин бизлар учун бош берди. Сизларни Носир давлатга еткургай. Чиноқ баҳодур амир Тегин қардоши, Салжутдин Чигатой аскарда эрди. Миқдор беш минг киши Салжут лашкаридин эрдилар, ул лашкар бу сўзни эшитиб, Чиноқ баҳодур Салжут лашкарин ўзиға олди. Бирдан хон кўшунига ҳамла қилдилар. Лашкарлар шикаст еди. Лашкари Чигатой аксари талонда бўлдилар. Ногоҳ хон байроқи девор такида эрди, девор йиқилиб алам бирла икки минг киши девор остида қолди. Хонни оти ҳуркиб қочди, ҳар киши ҳар тарафга қочиб кеттилар. Амир Чоку хонни жиловидин тутуб, Бухорога юзланди. Турағай баҳодур Амир Темурни топиб, жиловини ушлаб айди: Эй ўгул, аскарлардин хабаринг йўқ. Соҳибқирон кўрдиким, кўшунлар барчаси тарқашибдур. Андин Шаҳрисабзга келдилар. Кўб мол-ғаниматлардин малоҳидаларга қолди. Бу воқеани фидойилар мўъжиза ҳавола қилур эдилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОННИНГ БУРҲОНИДДИН СОҲИБ ҲИДОЯТГА КЕЛМОҚИ, УЛ КИШИНИ МУНОҚАШАЛАРИНИ БАЁНИ

Олон, Носир Хисрав лашкари Баёнқули қулига Зафар топиб, фидойилар қай ерда мулло бўлса, ўлдира берди. Мовароуннаҳр му-сулмонлариға замон тор бўлди. Ҳар жонибдин ақли қисқа кўплар ул шумға имон келтурдилар. Носир малъун кофир фидойидин би-рини Шаҳрисабзга хат бирла ханжар қўлиға бериб юборди. Ул ҳароми Шаҳрисабзга ярим кечада кириб, Турағай баҳодур ётган ўрнида ёсдуқ узра ханжарни, кўкеси узра хатни қўйиб чиқиб кетти. Тонгла баҳодур уйқудин туриб хатни ўқуб кўрдиким, айтибдур: «Носир расули худодур, амир Турағай баҳодур келиб, имон келтур-сун, бўлмаса омон йўқ ҳалок бўлғай». Турағай баҳодур Амир Темур-ни талаб қилиб, машварат қилди. Соҳибқирон манъ қилди. Турағай баҳодур айди: замонасозлиқ учун олдиға борурмиз. Андин ке-йин Соҳибқирон икковлари мубоҳаса қилмоқ учун бордилар.

Арбоби таърих дерларким, ўшал йил Носир ҳикматда топиб эрдиким, Амир Соҳибқирон хуруж қилғай. Аммо билмас эрдиким, қайси кишидур. Носир қавмлари буюрдиким, Турағай баҳодур ўғли бирла таҳаййит учун сажда қилсун. Носир айди: «булар ҳали янги келган, аввал менга имон келтурсун, сўнгра сажда қилмоқға буюргайман» деб ўз шариъатин баён қилиб, буларни чинор такиға келтуруб, айди: «Эй мукно, сан шаҳодат берғил мани набилиғимға. Ўшал замон йиғочдин овоз чиқтиким: «анта расулиллоҳ».¹ Аммо Жаброил андоғ фасоҳат ила сўзлаюрким, Турағайни сайд қилса. Соҳибқирон кўрдиким, отаси анинг сўзиға эътиқод қилгудек. Амир Темур айди: «Эй Носир, шарҳи Қуръонман деюрсан, Қуръонда саждаи таҳаййит манъдур». Бовужуд, Соҳибқирон қуввати муноқашаси бўлмаса ҳам кўб сўзларни деди. Носир айди: «эй амир

¹ Сен пайғамбарсан.;

Турагай баҳодур, ўғлунгга айғил, хомуш бўлсун». Турагай баҳодур Амир Темурни кўлидан ушлаб келтурди. Носир кофир айди: «Нима жавоб дерсан, имон келтурурсанму ё йўқ». Турагай баҳодур тонгла жавоб берурман, деб уйлариға ёндилар. Келиб ўғлига гинакаш қилди. Амир Соҳибқирон айди: «Эй ота, имон келтурмангизким, ул кофирдур. Ман бу кеча Самарқандға борурман, айммандин олдилариға, кўрайким, нима деюрлар. Бир киши уламолардин келиб Носир била ижлос қилсун, сиз андин тонгла ўн кунға муҳлат сўранг». Аммо Соҳибқирон отасига видоъи қилиб, Самарқанд сариға юзланди. Амир Турагай баҳодур эртаси Носир олдиға бориб, айди: «ман санга имон келтурсам, ўн кун муҳлат бергил». Носир шум айди: «санга омонлwg бердим, ўғлунг Самарқандға бориб, ижлос учув киши келтурурман деб кетими?»

Алқисса, Соҳибқирон Самарқанд ичра кирди. Чақириб айди-ким, «эй аҳли ислом, ҳар киши уламодин бўлса бориб Носир Хисрав била муноқаша қилсин, шарифатдин сўзласун, қиёматга шафоат истаса, дини расул алайҳиссаломға ривож берсун». Эшитиб барча мусулмонлар йиғладилар. Амир Темур ҳам йиғлар эрди. Одамлар айдилар: «уламоларимиз фидойидин кўрқиб ер остида беркинуб ётурлар. Олимлар муаллими Соҳиб хидоятдурлар». Соҳибқирон: «мани ул азизга олиб боринг», деди. Анда мударрис олдилариға бордилар. Соҳибқирон кўрдиким, ҳазрат Соҳиб хидоят мударрис афандимиз кўзларини рўймол ила боғлаб дарс айтиб ўлтурурлар. «Ман қулингиз амир Турагай баҳодур ўғли бўлурман, хизматингизға келдим. Қадами шарифингизни Носир олдиға еткурсангиз».

Соҳиб хидоят айдилар: «ман ҳам малоҳида кофир деб ҳукм қилиб эрдим. Ул шумлардин бири табиб бўлуб келиб, кўзумға дору қўйуб, кўрмас қилиб қўйди. Ман ҳам алардин кўрқувда эрурман».

Аммо Носир шум фидойидин бирини юбордиким, Амир Темур мулоқатда бўлгач, шаҳид бўлуб, ёлғончи дегил. Ўшал ҳол ул шум фидойи келди. Амир Темур Соҳиб хидоятга сўзлаб ўлтуруб эрди, дарҳол маърака ўртасига кириб, айди: «ман билурман бу йигит фидойидин, мусулмонларни барҳам ургали келибдур». Анда Амир Темур: «Турагай баҳодур ўғлидурман», деди. Халқ бовар қилмадилар. Яна қасам ичти қабул қилмадилар. Охир, Амир Темурни ушлаб, ўшал кеча мадрасаи Низомулмулкда сақладилар. Соҳиб хидоят воқеаъда кўрдилар. Ўшал кеча тушларида расул акром саллаллоҳу алайҳис салом афандимиз қора кийум кийиб келдилар, айдилар: «эй Бурҳониддин, турғил ул йигит чин сўзлаюр. Ул йигитни топиб, малоҳидалар олдиға анинг бирла борғил, зафар топгайсиз».

Филҳол, уйқудин турдилар, кўзлари мунаввар бўлуб, очилибдур. Олам муаттар бўлубдур. Ўшал соат йиғлаб, Амир Темурни топиб келтурдилар. Одамлар барчаси эшиттилар Соҳиб хидоят кўзлари сикхат топубдир, деб хосу ом зиёратға келдилар. Амир Соҳибқиронни яна навозиш қилиб сийладилар. Соҳибқиронға Соҳиб хидоят айдилар: «эй ўғлум, сан борғил, кетингдин тезлик ила ман борурман». Амир Темур илгари жўнади. Ҳазрат Соҳиб

хидоят асбобларни муҳайя қилиб, неча теваларга китоб юклаб, миқдор тўрт минг улуғ, мащохур муллалар била йўлга туштилар.

Аммо Соҳибқирон ўнинчи кун деганда Шахрисабзга келиб кўрдиким, Носир кофир Амир Турағайга гавго қилиб турур. Баҳодур айтур: «тавфиқ қилғил, ўғлум келиб санга имон келтурса, ман ҳам имон келтурай». Ўшал вақт Соҳибқирон бориб айдиким, «Соҳиб хидоят яқин келурлар. Эй Носир, санга муноқаша қилурлар. Агар Соҳиб хидоят Бурҳониддинга ижлосда голиб келсанг, ман санга имон келтурурман», деб уч кун муҳлат сўради. Уч кун ўтгандин кейин Носир шум ўз кўнглида айди: «агар Турағай баҳодурни ўғлини йўқ қилмасам, ул мани динимни барҳам ургай», деб, Турағай баҳодур олдиға келди: «Тез бўл, ўғлунг билан имон келтур, бўлмаса, санга омон бермасман».

Соҳибқирон ҳар замон Самарқанд йўлиға қараб-қараб турди. Носир кофир келиб, Амир Темурни белиға қўл уруб, фўтасидин тортти. Филҳол, юз киши фидойидин келиб ул малъунлар Амир Темурға ёпунштилар.

Турағай баҳодур ҳайрон бўлди. Амир Соҳибқирон чин кўнглида нола қилаберди.

Б а й т:

*Илоҳи, подшоҳи кирдикор,
Санга очуқ ниҳон ва ошкор.
Умид бирла кўтарибман билагим,
Илоҳи, сан қабул этғил тилагим.
Илоҳи, бандани еткур мурода,
Қилибон мубтало, қўйма орада.
Илоҳи, дўстларингни ҳурматидин
Чиқарма ул ҳабибинг суннатидин.*

Ногоҳ, Самарқанд тарафидин чанг-тўзон ҳавоға чиқа бошлади. Чанг орасидин оқ кийумлилар кўрунди. Фидойиларға ларза пайдо бўлди, барчалари овозларин чиқариб айдилар: ла илаҳа иллаллоҳу Муҳаммадур расувлуллоҳ.¹ Фидойилар Соҳибқиронни кўлдин қўйиб юбордилар. Соҳиб хидоят етиб келдилар. Аҳли ислом Соҳибқирон бирла олдиларига келдилар. Носир кофир чодир ичра ва олту курси узра ўлтуруб эрди. Соҳиб хидоят Носир шумни олдиға кириб айдилар: «Эй Носир, сан савол қилурмусан, ё биз?»

Носир малъун айди: «Ман савол қилурман». Кўрсалар такаббурлик ила курсида ўлтурур. Яна курсидин тушурмоқ учун айдилар: «соил зиёдаму ё масоил?» Носир айди: «масоил зиёдадур». Айдилар: «турғул, тахт узра ман ўлтурурман, масоилдурман». Жавобиға дармонда бўлуб айди: Сиз савол қилинг. Бурҳониддин айдилар: мунофиқдурсан, сўзингни мувофиқи йўқтур. Соҳибқирон курси келтурди. Соҳиб хидоят курси узра ўлтурдилар. Яна айдилар: сўзлагил, нима дейурсан? Анда саросима бўлуб айди: ман расул бўлурман. Бул киши айдилар: «мўъжизанг

¹ Оллоҳдан бошқа маъбуд йўқ ва Муҳаммад унинг пайғамбаридир.

нимадур?» Ул маълун айди: манга фаришта ваҳий келтургандур, оти Мукнодур. Чинор йигочи ичрадур. Бурҳониддин айдилар: агар Жаброил бўлса, буюргил андин ўзга ерда сенинг нубувватингга гувоҳлиқ берсун. Ул айди: худо ўшул йигоч ичра ҳукм қилибдур. Яна айдилар: буюргил, ўшул йигочни бутоқ-яфроғида сўзласун. Ул малъун маҳзул бўлуб, жавоб бермади. Айдилар: шариатингда нима бор? Айди: мўъминлар бир-бири ила қариқдош, мол-аёлда шерикдурлар. Соҳиб ҳидоят айдилар: масалан, барчани молини келтуруб, бир-бирига аралаш қилса, ани яна тақсим қилсалар, мол муштарақ, савоб кимга бўлур жазм қилгил, нима ҳукм қилурсан? Ул лаъин жавоб тополмади. Яна айдилар: аҳли аёлга шерик дейурсан, масалан, бир хотунни неча киши келиб зино қилсалар, андин бола тугулса, қайси бириники бўлар, эмди айгил? Анда маҳзул бўлуб, ул шумнинг қора юзидин поноқ тери оқа бошлади. Соҳиб ҳидоят Турағай баҳодурга қараб айдилар: Ёфас ибн Нух алайҳис салом замонларидин бери ота-боболаринг барчаси подшоҳлик, амирлик ва беклик қилиб ўтубдур. Уларни замонларида мундай кишини сўзин хотунларингга ўзгалар шерик, молларингга ўзгалар меросхўр деб эшиттингму? Турағай баҳодур айди: худо гувоҳ бўлсунким, ман мундин кечтим, безордурман. Носир шум айди: Эй Соҳиб ҳидоят, Мукно амри била пайгамбарлик даъво қилурман. Тонгла Мукно олдига боргил, анда ижлос қилгил. Анда ҳам маҳзул бўлсам, ўз даъвомдин ўттим.

Соҳиб ҳидоят Турағай баҳодур ила Соҳибқирон жалавларин бўйнига солиб аҳли ислом барчалари йиғлашиб баҳодур уйига бордилар. Аммо Носир муқаррар қилиб эрдиким, тонгла яроғ-аслоҳа келтурмангиз, бизларда ҳам олоғи ҳамла бўлмағай.

Алқисса, эртаси Соҳиб ҳидоят отларига миниб, Амир Темурни талаб қилдилар. Соҳибқирон хотирига келдиким, мабодо Носир макр қилмасун деб қилични ёнига беркитуб олди. Аммо Носир шум фидойилардин ўн кишига яроғ ва аслаҳа беруб, бошига салла, эгнига жанда кийдуруб, қаландар каби бўлуб, Мукно йигочин атрофида турдилар, айдиким: ҳозир бўлурсиз. Ҳар вақт Мукно қатлга ҳукм қилса, таваққуфсиз мусулмонларни ўлдурурсиз.

Анда Соҳиб ҳидоят Турағай баҳодур бирла Амир Темур олдиларида, келдилар. Бул тарафда Замонбек ўн фидойи била оқ кийумлу бўлуб яқин келдилар. Носир айди: Мукно, агар ман пайгамбар бўлсам, жавоб дегил? Чинордин овоз келди: манга бетоблик юзланубдур, Турағай баҳодурни ўлдуруб, қонин бул йигочга тўксаларингиз соғажурман. Андин кейин, шаҳодат берурман, деди. Фидойилар бирдан баҳодурни ўлдурмоқга қасд қилдилар. Соҳибқирон кўлга қиличин олиб, отасин олдига келган фидойини андоғ урдиким, қалам қилуб, томуг элатига юбора берди.

Анда аҳли ислом форигбол яроғ-аслаҳалари йўқ эрди. Ул ўн киши ҳарба ила мукамал эрдилар, савго кўзголиб, кўб мусулмонларни шаҳид қилдилар. Малоҳида қувват топти. Соҳиб ҳидоят ва Турағай баҳодур яна Соҳибқирон шаҳр кўргони ичра қочиб кирдилар. Келган фидойини ўлдурдилар. Фидойилар муқаррар қилдиларким, тонгла шаҳрга от қўйурмиз. Аммо ул шум

Мукно йиғочи атрофида кўб-кўб йиғилди. Ул кеча тонг отқунча аҳли ислом йиғида бўлдилар. Андин Соҳибқирон жонсус¹ каби бўлуб, Носир лашкари ичра кирди. Кўрдиким, бир қора кийумли Носир қулидин Мукно сариға борур эрди. Амир Темур икки кишини ўзига ҳамроҳ қилиб, анинг орқасидин борур эрдилар. Кўрсалар, гор олдиға келиб тўхтади. Гор эшики очилди. Андин бир киши чиқти. Анга айди: Тонгла, йиғоч, андоғ дегил — мундоғ дегил. Соҳибқирон танудиким, қора кийумли Носир ўзидур, кўб сўзларни анга таълим бериб, ул шум қайтти. Соҳибқирон ҳамроҳларига айдиким, ман шул ердин хабар олурман. Гумон қилурманким, шул гордин чинор остиға йўл бордур. Албатта, ул йиғоч ичра киши бор. Хар кун йиғочдин сўзлагувчи Мукно ушбу турур, деб эшикни уруб синадирдилар. Андин чинор такиғача бордилар. Кўрсалар бир одам ухлаб ётур. Ани ушлаб, бошини ўраб орқаларига кўтариб олиб чиқтилар. Овозини чиқаролмади. Чинор атрофиға ўтун йиғиб, ўт кўйиб юбордилар. Ул одамни Соҳиб хидоят олдиларига келтурдилар. Шарҳи воқеани андин сўрдилар. Ул бадбахт айди: Мани отим Мукнодур, қирқ йил бўлубдур ман ва Носир иккимиз ушбу киши ўйлаб топиб эрдук. Қирқ йиллик меҳнатимизни бу ўтул шу кечада зое қилибдур. Сиримиз шулки, аксар ман чинорға кириб Носир Хисравға сўзлар эрдим. Мандин ўзга киши бўлмас эрди. Нечун овозимиз тағаййир бўлса, ўзгалар билуб, анда Мукно лаъинни шахр кўргониға осиб кўйдилар. Фарёд қилдиким: «Эй, қавм, Носир сўзи албатта ғалатдур», деди.

Қавмлари кўрсалар анда чинор ўртаниб ёнадур. Носир қавминини ихлоси фосид бўлуб Мукноға ўқ отиб ўлдурдилар. Носир мунини кўруб: Эй қавмларим, Жаброил манга билвоситаи шажар ҳам келур, манга бу иш тухмат бўлубдур, деди. Қавмлари икки фирқа бўлдилар. Оқиллари кўргон тағига келиб, мусулмонларға йиғлаб айдилар: бизлар хатоға кетибмиз, энди мусулмон бўлурмиз. Турағай баҳодур хоҳладиким, шахар дарвозасин очишни Соҳибқирон манъ қилди. Агар Носир тўғри келса жантга муқайяд бўлурлар, деди. Соҳибқирон кўргон тефасига чиқиб кўрдиким, Носирни атрофида оқ кийумлардин ўзга киши қолмабдур. Замонбек аслаҳа ва яроғин тоқинуб қўшун атрофида юрур. Носир бир гўшада бошиға ёвлиқ солиб айтурким, манга Жаброил ваҳий келтурур, фатҳ ва нусратдин хабар берур. Анда Соҳибқирон икки минг йиғит жарожир била янги мусулмон бўлганларни ўзига ҳамроҳ қилиб, лашкари малоҳида сариға бордилар. Яна Замонбек лашкари ила жанг қилмоқға турди. Икки тарафдин икки қул бири бири ила тўғри бўлдилар. Хар замон Носир олдиға Замонбек келиб айтур эрди: Эй Носир, зафардин хабар борму, Амир Темур фидойиларни остун-устун қилгудек. Носир айди: шошма, хануз Жаброил келгани йўқ. Беш ва олти мартабадами яна еттинчи келганда айди: боргил, сени Жаброил Амир Темур урушиға юборди, отингни Музаффариддин кўйди. Онинг қони сани қиличингда тўкулсин, худо тақдир қилибдур, деди. Анда Замонбек

¹ Ж о н с у с — жосус

айди: бу сўз чинму? Носир айди: ёлгон десам каллам танимдин жудо бўлсун.

Андин Замонбек Амир Темури кўшунига борди. Фарёд қилдиким, мандурман Музаффариддин, қайси ерда бўлур Амир Темури, они қони мани қиличимда тўкилур, тақдири худо шулдур, деди. Соҳибқирон аскарини ўнг тарафида эрди, овозини эшитти. Замонбекни кўрдиким, қўлида санчқу, найза, Соҳибқиронга қарши келур. Замонбек кўрдиким, Амирни қора отлиқ қўлида қиличи, бир йигитдур. Филҳол, Замонбек айди: сан кимсан? Соҳибқирон айди: ман Амир Темури Турағай баҳодур ўғлидурман, нима дерсан? Ул айди: пайғамбарим хабар берибдурким, санинг қонингни тўкарман. Амир Соҳибқирон айди: пайғамбаринг номаъқул сўзлабдур. Анда Замонбекни аччиғи келиб, найзасин кўтариб, ҳавола қилди. Амир санчқусин ўтқузуб, қиличин кўтариб, андоғ урдиким, кулоқбурнин шипуруб кетти. Замонбек бир юзлук бўлуб қочиб, Носир Хисрав олдиға келди. Ҳануз бошиға ёвлук солиб ўлтурур. Замонбек айди: Эй Носир Хисрав, Жаброил нима дер? Ул айди: қотили Амир Темури Замонбек Музаффариддиндур. Яна айди: ёлгон айтмагил?! Носир айди: ёлгон десам бошим жасадимдин жудо бўлсин. Анда Замонбек аччиғидин ғазаби келиб, қилич бирла бўйниға андоғ урдиким, ул шумни калласи учуб икки қадам ерға тушти. Шу каззобни руҳи нажаси тамуғ шаҳриға элчи бўлуб етти.

Б а й т:

*Айди Мукнони, мулки девлар хайлиға учради,
Тобмади Жаброилни, Азроилға учради.
Қилди даъвойи расуллиқ, бўлди лаъин абад,
Топти маликни яна дўзах элиға учради.*

Алқисса, Замонбек бошни олиб Соҳиб ҳидоятни олдиларига келтурди. Турағай баҳодур кўруб, Амир Темурига киши юборди. Соҳибқирон айди: бу қавмни тирик қўймоқ ҳикматдин эмас, деб ўлдурмоққа муқаййид бўлдилар. Охир, баҳодурни ўзи келиб, Амир Темури жоловин ушлаб қайтти. Замонбекга саруполар бердилар. Соҳибқирон айди: бу қавм маҳраматдин, эрлар бир-бирларин хотунларига назар солурлар, буларни тирик қўймоқ сипочилиқ эмас. Соҳиб ҳидоят яна тақвия қилдилар, барчалари ул қавмни ўлдурмоққа иттифоқ қилдилар. Ул қавм ҳийла бирла бир ҳовлиға қамаб икки юз киши атрофиға ўтун қалаб, кун ниҳоятда совуқ эрди, катта-кичик барчасини ўт ёқиб куйдуруб юбордилар. Ул малъунларни жони дунё ўтиға тоб келтуролмай, томуғ шаҳриға қочтилар. Тонгла боқий қолганларини ҳам тутуб келтуруб ўлдурдилар. Булардин бир хотун қочиб кетти. Қолгон малохиди чароғ кушлар ўшал бир хотун авлодидур. Носир айтиб эрди.

Б а й т:

*Ким ўлуб қолса дашт оро нечун,
Еса они қарғаю қузғун.*

*Бул каби ўлгани яна қайтуб
Зинда бўлғайму тонгла — маҳшар кун?*

Бурҳониддин соҳибнинг жавоблари.

Б а й т:

*Қодир Зулжалол қилди ҳаёт,
Ҳашрда тиргузулса эса ҳар зот.
Барча аъзолари бўлуб жужав,
Қолмағай ҳеч Носир Хисрав.*

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОНИ БУХОРО БОРМОҶИ БАЕНҚУЛИХОННИ САРОЙМУЛҚ ОТЛИҚ ҚИЗИНИ ОЛМОҶИНИ БАЕНИ

Андин кейин малоҳида қавмларини Мавлоно Бурҳониддин афандимиз имдодлари ила тамомила ҳалок қилдилар. Итбоъларининг ҳеч киши қолмади. Андин Мавлоно Бурҳониддин олдин Самарқандга мурожаат қилдилар. Аммо Турағай баҳодур кўб гани, бой киши эрди. Ҳар ижнос моллари бор эрди. Бир кун кўб кўйларни Амир Темурга бериб, савдога юборди. Кўйларини ҳаммасини минг олтунга сотиб, пулларини белига боғлаб, бозорларни сайр қилиб юрур эрди, бир ерда қаландар маърака қилиб сўзлаюр. Қўлида қоғоз, шеър ёзилган. Айтурким, шул ёзувни қадрига ким етиб, минг олтунга олғай? Амир Соҳибқирон ҳиммати жўшга келиб, минг олтуни қаландар кўлига бериб, олди. Қаландар Амир Темурни бўйи, қоматига қараб, ҳасаб насабдин сўрди. Айдиким, отанг олдига борғил, муни отанг олдида ўқиғил, боргунча очмағил. Қаландар ҳу деб йўлига кетаберди. Соҳибқирон чақириб сўрадиким, отингиз нимадур? Айди: отим қоғоз ичра ёзилгандур. Андин кейин отасини олдига келди. Баҳодур айди: ҳеч матоъи олдингму? Соҳибқирон қоғозни берди. Амир Турағай хафа бўлди. Кейин Соҳибқирон очиб ўқуб кўрсалар, Хожа Қамол Хўжандий ўшал қаландар экан. Шеърлари форси рубоийдур:

*Он каски тамоми даҳр бизирфт нахуст,
Заврақи, замона ситами зулм бишаст.
Жамшиду Сулаймону Скандар гузашт,
Барҳез миён бандаки то навбати ту аст.*

Маълум бўлдиким, подшоҳи мутақаддимин ер юзин ва кун кўзин олғон ўшал уч киши эрур. Турағай баҳодур бу ибрат қадрин билмади, айдиким, сани бир банги фириб бериб, алдаб кетибдур. Ўғул бўлсанг тузук бўл, бўлмаса — йўл деб кўб койиди. Амир Темур хафа бўлуб шайх Шамс кулол хизматларига келди. Ўшал кун шайх муроқаба қилиб раҳматуллоҳга уланиб эрдилар. Ўшал йил тарих етти юз эллик беш эрди (1355 й.) дорулфанодин

дурулбақоға рихлат қилдилар. Соҳибқирон жанозаларини ўқуб, бир кеча шайхни қабрларида ётиб туш кўрди. Шайх келуб айдилар: Эй ўғлум, Бухороға боргил, худои таборак ва таоло хикматин кўргил. Андин кейин Соҳибқирон Бухороға юзланди. Начанд йўл юруб, яёвлиқдин кўб чарчади. Бухоронинг Қолақоқ дегаи дарвозасидин кириб борди. Бир саройға бориб, бир хужраға кириб қарор олди. Аммо дунёлиқдин бир лаъл Бадахшони киссасида бор эрди. Андин ўзга нимарса йўқ эрди. Лоилоқ, лаълни жавахир бозориға олиб чиқти. Анга ҳар ким харидорлиқ қилур эрдилар. Ногоҳ тўсиндан барча одамлар қоча бердилар. Соҳибқирон ҳайрон бўлуб, буларни қочганларини сўради. Ҳеч ким жавоб бермади. Ҳар ким ҳар тарафға кеттилар. Ногоҳ бир ўғул маст лоақл келур, қўлида ханжар. Биров айди: эй турк бача, қочгил! Амир Темурни ғайрати ниҳоятда баланд бўлуб, қочмади, турди. Ул ўғул қўлидаги ханжар билан Амир Соҳибқиронға солди. Соҳибқирон ўзини чаб бериб, лаъл Бадахшони қўлидин тушуб кетти. Ул мужиб лаълдин олиб кета берди. Амир Темур анинг кейинидин югурди. Бир одам тутуб айди: Эй турк бача, бу золим кейинидин бормагил, сани ўлдурур. Бу мужиб Бароқхон маҳбубидур. Бароқхон Баёнқулихонни ўғлидур, кўб-кўб мусулмонлар жойларига ўт кўйуб тамоша қилур. Муни тўғрисидин ҳеч ким хонға арз қилолмас. Баёнқулихон қартайибдур, мундин бошқа ўғли йўқтур. Хонимиз одилдур. Агар англаса ўғлини ўлдуarmoққа таваққуф қилмайдур. Агар Бароқхон барҳам еса, Чигатой тўраларидин ҳеч киши қолмас. Лоилоқ умаро бардош қилиб турур, шояд эпақаға келса. Кейин Соҳибқирон мусофирлиғини ўйлаб, саройға келди. Қўлида ҳеч нима йўқлиқидин саройбон қувлаб юборди. Соҳибқирон оч ва ташна бўлуб кўнглида айди: бориб додхоҳға арз қилай. Ул вақт додхоҳ Амир Ёдгоршоҳ орлот эрди. Бориб шарҳи воқеани баён қилди. Ул: туманбошиға боргил, ул мандин эътиборлиқдур. Андин туманбошиға арз қилди: ул ҳам айди: амир Жалойирға боргил ул мингбошидур. Анга бориб арз қилиб эрди, ул амир Баён Сулдузға юборди. Ул нўёнлардин эрди. Чигатой одамлари ичида андин зўр, паҳлавон киши йўқ эрди. Ул ҳам таҳаммул қилди. Айди: бу шарифат ишидур, қозиға боргил. Аммо қози имом Саъд эрдилар, анга борди. Арз қилди. Ул киши айди: аммо ман шарифатни олдида хонни андеша қилмайман. Лекин гувоҳ олиб келгил. Соҳибқирон хўб деб, андин заргар бозориға келди. Кўрган одамларни гувоҳлиққа талаб қилди. Алар айди: бизлар фуқаро бўлурмиз, гувоҳлик беролмасмиз. Жонимиз ўзимизға керакдур. Амир лоилоқ бир масжидға келиб, очлиқдин йиқилиб ётти. Ярим кеча эрди бир қаландар, қўлида чароғи, келуб Амир аҳволидин сўрди. Соҳибқирон анга воқеани баён қилди. Қаландар айди: орий, Бухорода шундоғ зулм қилғувчилар бордур. Яна айди: эрта намоздин кейин фалон минор тагига боргил, анда Малҳам порадуз ўлтурур, воқеани анга арз қилгил. Анинг риоятиға мулоқат бўлгил, сани додингни Бароқхонға ул киши етқузгай. Амир Темур айди: Эй қаландар, чин сўзлагил. Қаландар ҳақиқатин сўзлади. Андин кейин Соҳибқирон эрта намоздин кейин минор тагига борди. Анда бир дўкон ичра бир оқсоқол киши эски

нимарсаларни тикиб ўлтурар, кийумлари тамом-эски турур. Амир Соҳибқирон ҳайрон бўлди: Хотирага келдиким, бу киши мани фарёдима қандай етгай?! Охир они олдиға келиб салом қилди: Ул киши жавоб саломин бериб, ўз ишиға машғул бўлди. Бир ҳарф сўзламади. Соатидин кейин воқеани арз қилди. Соҳибқирон сўзин ҳўб тинглаб ўлтурди. Айди: умароларға арз қилмадингму? Амир арз қилдим дегач, шогирдларидин бирин Ёдгор шоҳға юборди. Амир кўнглида айди: бул гайр киши бўлса, умаро нечук мунинг олдиға келур? Ногоҳ кўрдиким, амир Ёдгор шоҳ рангги бўзарган, туси оқарган келиб бул кишиға таъзим қилди. Бу оқсоқол киши анга қарамасдан ўз ишиға машғул бўлди, соатидин кейин анга қараб айди: Эй яратгандан кўрқмаган золим, нечук адл ила сўзламайсан? Бул бечорани арзин англамайсан? Андин кейин амир Ёдгоршоҳ кўрқиб айди: оре, бул йигит манга арз қилиб эрди, амир Муъайяд туман бошиға юбориб эрдим, ул мандин илгаридур. Яна шогирдин анга юборди. Андак вақтдин кейин кайфи учуб, рангги қочиб амир Муъайяд келди. Бул кишиға таъзим-тавозеълар қилди. Бир замондин кейин анга айди: Эй жобир, нечук мунинг арзин англамадинг? Ул айди: ман амир Боязид мингбошиға ҳамол қилиб эрдим. Андин кейин кўрқуб букчайиб амир Боязид келди. Ул айди: амир Баён Сулдузға юбориб эрдим, андин кейин Баён Сулдуз саросима бўлуб, Нўён йўлдошлари ила келди. Алар барчаси жиғалиқ кимхоб тўнлик эрди. Бул қари киши сира илтифот қилмади. Улар мунтазир бўлуб, тавозеъ била турдилар. Амир Соҳибқирон бу ишларни кўруб ҳайрат денгизига ғарқ бўлуб, таажжуб бармоқин тишлар эрди. Бир фурсатдин кейин айди: Эй Баён Сулдуз, сан Қорачор нўён бўлсанг, бу мусофирнинг арзин нечук эшитмадинг? Ул айди: Эшиттим, шаръий шариф қозиға ҳавола қилдим. Буюрдиким, қозини келтурунг. Андин кейин қози имом Абу Саид келдилар. Амир Темур анинг иззатиға таажжуб қилур эрди. Ул қари бобо ўлтурган жойида айди: Эй қози, нечук шарият ҳукмин жорий қилмадинг? Қози айди: шохид талаб қилдим. Бул йигит чиқиб кетти, қайтиб келмади. Андин кейин Соҳибқиронға назар қилди. Амир айди: Ман заргарлик бозориға бордим, алар айдилар: биз фуқародурмиз, шаҳодатлиқ беролмасмиз, дедилар. Қари бобо айди: боринглар, аларни келтурунг. Бориб заргарларни келтурдилар. Алардин лаълни баҳосин сўрди. Алар айди: бизлар қозини олдида қандоғ гувоҳ бўлурмиз? Бароқхон золимдур, андин кўрқармиз. Анда ул қари кишини аччиғи зиёда бўлуб, ғазаби келиб, Бароқхонни келтурунглар, деди. Соҳибқиронни жигар-бағрида тамом тоқат қолмади. Айди: Эй бобо, на учун булар сизни мунча иззат қилур? Қари бобо айди: жим ўлтиргин, маълум қилурман. Аммо ўз ишиға машғул бўлди. Барча сукутда эрдилар. То қари бобо сўзламагунча, ҳеч ким сўзлаёлмас эрди. Ногоҳ шотирлар кўнғироғин садоси кела берди. Кўрсалар, асъасаю дабдаба ва шон-шавкат ила Бароқхон келур. Анда умаро ва фуқаро барчалари ўринларидин турдилар. Анда минор тағиға барча катта-кичик йиғилдилар. Анда қари бобо сукутда эрди. Бароқхон била барча умаро, беклар ул кишиға қараб мунтазир эрдилар.

Кейин қари бобо Бароқхонга қараб айди: Эй зодим, тоқайгача санга мадху сано қилурман ва зомин бўлурман, амди отанга айтурман, халок бўлурсан. Бароқхон айди: эй бобо, мани ёзуқим нимадур? Анга воқеани баён қилди, яна айди: эй бобо, хабарим йўқдур, деб махрамни талаб қилиб сўради. Бовужуд, маҳбуби эрди. Махрам айди: лаълини мастликда билмадим қайда қолибдур. Бароқхон қўлини кўксига қўйиб тавозеъ била айди: эй бобо, манга рухсат беринг, бул йигит эртага мани олдимга бурсун, лаълини икки баҳосини берурман. Заргараар айди: баҳоси минг олтун эрди. Хон айди: икки минг тилло берай. Анда ул кишинин барчаларига рухсат бўлуб, кеттилар. Андин кейин, Амир Темурга айди: йигит тургил, Бароқхондин бориб, молигини олгил. Соҳибқирон айди: даъвомдин ўттим. Сиз воқеани баён қилинг. Ул киши айди: сен ул ерга бориб, қайтув келгил, сенга айтурман. Андин кейин, Амир лонлож бўлуб хонни ўрдасига борди. Кўрдиким, Бароқхон айвон устида айш-ишрат ила ўлтурур. Амир Темурга кўзи тушти. Туриб ёнидан ўрин кўрсатти. Махрамларига буюрдиким, икки минг олтун келтурунг. Анда филхон Соҳибқирон олдинга келтурув қўйдилар, кўб узлар қилиб айди. Албатта, мани арзи ихлосимни бобога еткурурсиз. Андин кейин Амир Соҳибқирон олтуларин олиб яна истиқболи қари бобонин олдинга келди. Бобо айди: олдингму? Амир айди: оре, олдим. Андин кейин олтуларин икки тақсим қилиб бири бобонин олдинга қўйди, бул киши хафа бўлуб, айди: эй подон бола, дунёга мани ҳождатим йўқ, манга олтун қаҳат эрмас, ўзинг олгил, харажат қилурсан. Соҳибқирон айди: Эй бобо, манга сиригинизни айтиб, ман бечорани хурсанд қилинг. Қари бобо айди: Эй барно йигит, мани сўзимни эшитгил. Ман қирқ йилдин бери пораўзлик қилурман, Кишинин тамаъ қилмасман. Шул минорага чиқиб азон айтур эрдим. Ўн йил бўлубдурким, ахшом вақтида ёмғир ёғар эрди. Ўшал вақт бир хотун ўта берди. Ани қавми чигатойдин бир маст турки келиб шул хотунни қўлидин тортиб, бир уйга келтурди. Ул заифа фарёд қилдиким, мани қўлидин, эй мусулмонлар, халос қилинглар. Ман порсо бўлурман. Яна эрим айтиб эрдиким, шу бу кеча уйда бўлмасанг, талоқ қилурман. Яна мани бу аҳволда кўрса, балки ўлдурур, манга раҳм қилинглар, дер эрди. Ман ани қўлидин нажот бергали туркин уйига бордим. Анинг қуллари келиб мани ура берди. Ман алардин қочтим. Кўрдиким, ул мазлумани уйига олиб кирди. Ман ўйлаб, бул хотунни эридин талоқ бўлмасин фикрин қилдим. Ул вақт кечани аввали эрди. Минорага чиқиб овози баланд ила ассалату хайрум мин ан навм¹ деб чақира бошладим. Баёнқулихон арк узра Куръон тиловат қилур, экан, эшитиб, муқаррабларин чақириб, шул вақт азон айтур қимдур, деди. Алар айди: телбадур ё аблах жиннидур. Хон мунда бир воқеа бор, деб киши юборди. Ул келиб мани минорадин хонни олдинга олиб борди. Хон сўрадиким, телбамусан ё хушёр? Ман айдим: хушёр эрурман. Анга воқеани баён қилдим. Хон ул турк била мазлумага киши

¹ Намоз уйқидан афзал.

юбориб, келтурди. Яна ул хотунни эрини талаб қилиб келтурдилар. Туркни қоф ичра солиб, бўғуб ура-ура ўлдурдилар. Хотунда гуноҳ йўқлигини эрига маълум қилдилар. Андин кейин хон мани ўзига ота қилди. Айди: эй ота, мани томуғ ўтидин нажот бердингиз, энди ҳар воқеа шаҳр ичра бўлса, мани огоҳ қилгайсиз. Худои таоло учун онд айтурманки сиздин бошқа азони бемахал айтиб маълум қилгон киши йўқдур. Мазлумлар додига етсам, деди. Холо, муддат ўн йил бўлубдур, шул ишга маъмурдурман. Бул сабабдин шул кунгача умаро мандин кўрқарлар. Воқеа шулдур.

Амир анга видоълашиб, саройга келди. Саройбонга пул берди. Холо, Бобо породўз дерлар, қабрлари Бухорони жануб тарафидаги дарвозададур.

ЭМДИ СЎЗНИ БАЁНҚУЛИХОН ПОДШОДИН ЭШИТМАҚ КЕРАК

Бир кеча тушида Шайх ул аъламни кўрди. Айдилар: хилофи шаръий қилмагил, тургил, қизларингни эрга бергил. Баёнқулихонни тўққиз қизи бор эрди. Уйқудин туруб, барча қизларини жамъ қилди. Айди: Эй болаларим, эр ихтиёр қилинглар. Барчалари қабул қилди. Барчасидин кичиги Сарой Мулк хонимча эрди, айди, эй ота, сизни давлатингиз соясидан ҳеч жойга бормасмен, эр ҳам қабул қилмасмен, деди. Андин кейин хон бир қизини амир Чокуға ва бирини амир Жаҳон шоҳга берди. Бирин амир Ўлжойга берди. Ҳар қизини бир кишига берди. Кўб-кўб тўй-томошалар қилди. Бир кун яна Шайх ул аъламни тушида кўрди. Айдилар: қизингни эрга бергил. Уйқудин туриб кичик қизини чақириб айди: Эрга берурман. Қиз айди: мен ихтиёр қилмасман. Яна неча мартаба тушида кўрди. Шайх ул аълам ваҳшат ила айтурлар: қизингни эрга бергил. Анда хонимчани чақириб айди: Эй қизим, мани ризолиқимга қарасанг, эрга тегмоқни ихтиёр қилгил. Анда хонимча айди: мани хоҳлашимга қарасангиз?! Мани Турағай Баҳодир ўғлига берингиз. Хон амир Турағай баҳодурдин хафа бўлган эрди, қабул қилмади. Яна хонимча айди: мани хоҳлашим шулки, ким шатранж ўйнаб ютса, ман уни қабул қиламан, агарчи чўпон бўлса ҳам. Хон ҳайрон бўлди. Айди: номаҳрамни сенинг олдингга нечук келтурурман? Хонимча айди: ман кулбачаларингиз сифатида бўлай. Сиз айтинг, ким бизни кул бачамиз шатранж ўйнамоқ даъвосин қилур, ҳар ким шуни ютса ман анга қулумни инъом қилурман. Хон андин кейин қизин сўзин қабул қилиб, хўн деди.

Тонгласи муни эшитиб шатранж ўйнагувчилар кела берди. Барчасини хонимча юта берди. Аммо, Шайх ул аълам тушида айтиб эрдилар, қизинг кимни хоҳласа анга бергил. Яна хонимча айди: эй отажоним, жарчига айтинг, ҳар ерда шатранж ўйнагувчи бўлса, келсун. Андин кейин жарчи бозорларда нидо қилур эрди. Амир Соҳибқирон бу овозни эшитиб, чиқиб сўрди, жарчи воқеани баён қилди. Аммо шатранж ўйнамоқда мисли йўқ эрди. Амир айди: Мен ҳам билурман. Андин кейин Амир Соҳибқиронни олиб бордилар.

Хон кўрдиким, бир турк бача, эгнида чакмон, бошида телпак. Хон айди: бу йигит нимани билур? Жарчи айди: харчанд манъ қилдим, бўлмади, бирга келди. Амир Соҳибқирон ҳеч нима демади. Хон буюрдиким, қул бачани келтуринглар. Дарҳол келтурдилар. Амир билдиким, ўғул либосини кийубдур, аммо ўзи қиздур. Филҳол, кўруб бир-бирига кўнгул бердилар. Амир анда кўнглида деди.

Б а й т:

*Эй жамолинг партави хушиди олам тобдек,
Шавқдин айлар тепиш кўнглум мани симобдек.
Офият денгизидин ҳар дамда айлар баргарон,
Халқаи зулфунг кўнгул балиқларин қуллобдек.*

Шатранжни ўртага қўйдилар. Соҳибқирон айди: ман шарт бирла ўйнагайман. Хон айди: шарт шулки, агар ютсанг, бу қулбача сеникидур. Амир айди: бой берсам нима қилурман? Хон айди: Сандин ҳеч тамаъ йўқ. Амир айди: гар ман юткузсам шул гулом бачага қул бўлурман. Ўзи ёширун ошиқ бўлиб эрди. Эмди шатранж ўйнай берди уч бисотгача. Хар бисотиға бир кеча ва бир кун ўтуб кета берди. Амир Темур голиб келди. Ахир, хонимча этакин силкитиб, туруб уйига кетти. Хон хайрон бўлди. Бул анойи киши деб фаҳмлаб эрди, лекин Амир Соҳибқирон ман Турағай баҳодур, ўғлиман, деб маълум қилмади. Сабаб шулки, малоҳидалар жанггида хон қочиб эрди. Амир Турағай баҳодур айтиб эрдиким, хон номардлик қилиб қочмаса, ман дафъи қилуб эрдим. Бу воқеани хонга эшиттуруб эрдилар. Хон хафа бўлуб эрди. Соҳибқирон шул жиҳатдин кўрқиб ҳасаб ва насабни маълум қилмади. Хон айди: бу кун боргил, тонгла келгул. Қул бача сеникидур. Соҳибқирон андин саройға борди. Аммо хон уйига кириб, хонимча бирла кенгаш қилди, эй ота, аҳдингизга вафо қилиб, агарчандики, қул бўлса ҳам, анга беринг. Хон хайрон бўлуб ўйлаб, эшикига мулозим қўйди. Мулозимға турк бача келса, ичкари киргузмагил, деди.

Эртаси Соҳибқирон борди, дарвозадаги мулозимлар йўл бермадилар. Қайтиб саройға келиб, хужрасида қарор олди. Эртасиға бир чўри Соҳибқиронни ахтариб келиб, саройдин топиб бир қоғоз хат ёзилганни берди. Айтибдурким, «ҳамд ила дуруд адосидин сўнгра ул ёрижонимга салом ва паём бўлсунким, ушбу сиз билла шатранж ўйнаган қул бача хон қизи Сарой Мулк хонимча бўлурман. Иштиёқи муҳаббат манда бўлса ва соим боғинда жамолим чароғинда умид қилса хонга келиб арз қилсун. Отам одил бўлса мани анга берса керак. Мабодо бошқа қулбачани берса олмасун, нома тамом, вассалом».

Аммо Амир Соҳибқирон ул чўриға тавозеълар қилиб, йиғлаб арз-холини айтиб юборди. Эртасиға хон ов қилмоқ учун отланиб борур эрди. Амир Темур йўл узра бориб: Эй подшоҳи одил, аҳдингга вафо қил, деб хонга арз қилди. Хон саросима бўлуб, овга бормаи қайтиб эртасиға наҳанд бошқа қулбачаларни юборди. Соҳибқирон ман билла шатранж ўйнаган қулбача йўқ деб қабул

қилмади. Хон ҳайрон бўлуб, Сирож Қамарий вазирига қараб айди: боргил, ўшал турк бачага жавоб бергил, деди. Вазир дарҳол келиб айди: Эй йигит, ул хонни ўзини қизидур, боргил, мулукона тўй асбобини келтургил, деб қўлида бир қути бор эрди, Амирга очиб кўрсатти. Ичи тўла олтундур. Вазир айди: ақалли, мартаба шунча олтун келтуруб тўй асбобини муҳайё қилиб, олурсан. Вазирни мақсади бу эрдиким, албатта бу ишни ухдасидин чиқолмас деб қилгон эрди. Аммо Соҳибқиронни муҳаббати жихатидин уч кунга мухлат берди. Агар ондин ўтса, сўзинг қулогимга кирмас. Андин кейин Соҳибқирон хужрага келиб, фикр ила ўйлаб йиглар эрди.

Б а й т:

*Хар ошиқни қосан чашми нур об эмас,
Ёш тўкмайин юз узра дуо мустажоб эмас.*

Андин кейин Мозори Файз Осор ҳазрат Шайх ул аъламга бориб, бошин кўйуб, фитон нолан ва зори даргоҳборига қилиб айди: эй, яратган тағрим, мани жону кўнглимни ани ишқида кўйдирмагил ва бу хижрон тоғидин олиб, мани ёрим висолни боғига еткуртил, деб кўзи уйқуга борди. Ҳазрат Шайх ул аълам тушида келиб, айдилар: Эй Амир Темур, тургил, олдо таоло қудратини кўргил. Филҳол, Амир Темур туруб, ердин бир кесани олиб ҳолатга борди. Кўрдиким, девор тагида бир нимарса кўрунур. Бориб кўрса, бир қути турур. Они кўтариб қараса вазирни қўлида кўрган қутидур. Соати таажжуб қилиб, ўз кўнглида, муни манга худо етқузди, деб эрта намозин ўқуб, сабр қилмай қўлтукига қутини олиб, шаҳр ичра кирди. Кўрдиким, одамлар ҳар тарафга югуруб секин-секин сўзлашурлар. Андин кейин Амир ҳар қайсидин воқеани сўрди. Ҳеч ким жавоб бермади. Кўрса, Сирож Қамарий иштоб ила келур. Соҳибқирон ишқ голиб бўлуб, анга салом берди. Вазир фиҳол, қўлтукда қутуни кўриб, буюрдиким: бойла бу ўғрини. Оёқини кинчан бирла, қўлини занжир ила боғладилар. Воқеа бу эрдиким, ушбу кеча хон ўрдасига ўғри кириб, хонни жароҳатлантуруб, ўласи қилиб яна бул қутуни олиб кочиб, ҳолатхонага беркитиб эрди. Одамлар саросима бўлуб у ён бу ён югурмоқларига сабаб бу эрди. Амир Соҳибқиронни қўл-оёғини боғлаб, вазирни олдиға келтурдилар. Амир Темур айди: мани гуноҳим нимадур деса, одамлар сўкар эрдилар. Вазир Амирни хон олдиға келтурди. Кўрсалар хон тахт устида ўлтурубдур. Амирлар ва беклар хонни ўнг тарафида ва чаб тарафида ўлтурубдур. Бароқхон ўғли ҳам хонни ёнидадур. Вазир баргоҳға ўғрини тоғтим, деб кўрунун қилди. Хон айди: бизни қизни талаб қилган сан эрдингму? Амир Темур айди: оре, яна айди: бизга жароҳат салгонсанму? Ондин кейин Соҳибқирон бошдин ўтган воқеани бир-бир баён қилди. Хон илтифотга олмади. Амир Темурни олиб бориб зиндонга солдилар. Аммо хон ҳолати назъга етиб, дорулфанодин дорулбақоға сафар қилди.

Б а й т:

*Вақтики желиб фалак бериб иззатини;
Ўттиз йил адл узра кўруб давлатини.
Тушолди они умри кечиб, келди қазо
Соқиким анга берди ажал шарбатини.*

Жумаъ кечаси рамазон ойини еттисида руҳи пўр футиҳин қуши тан қафасидин учмох йиғочларин бўтоқиға тайрон қилди. Аммо ўлмасдин илгари Бароқхон ўглини тахтға ўтқазиб, анга васият қилдиким амирларни, вазирларни ва бекларни ўз ўрнида мандек кўргил. Сирож Қамарийни яхши иззат қилгил, деб эрди. Андин кейин хонни жанозасини ўқуб, Сирож Қамарий тобут олдида йиғлай-йиғлай олиб бориб, жасадини Шайх ул аълам ёниға дафн айлаб, қабрини устиға иморат қилдилар.

БУ ДОСТОНДА БАРОҚХОН ТАХТ УЗРА ЎЛТУРГОНИ, ҚОИДАЙ ПОДШОҲЛИҚ ХИРМАНИН ҚУЙДИРГОНИ БАЁНИ

Олам ҳар кун ўлуб, дигар кун бўлуб, аммо амирлик маснади узра Бароқхон қарор олди. Уч кундин кейин Сирож Қамарийни ўлдурмок андешасини қилди. Чунки, ани кўб ёмон кўрар эрди. Сирож Қамарийға буюрдиким, саллам била жиғамни келтургил. Дарҳол туруб олиб келиб, узатган вақтида қўлидин тушуб кетти. Мани саллам била жиғамни тушурдинг, гўё ўзумни тушурдинг деб жаллодға буюруб, қўлини кести. Вазир айди: бу қўлим била етти қиронға нома ёзиб, Чигатой авлодини дунё ва охиротини маъмуриға кўшиш қилур эрдим. Бул куни мани шаҳид қилурсан деб бу рубойни айди.

Н а з м:

*Ҳайф одил шоҳдин ушбу писар,
Талаб ўтидин бу танимда кўб асар.
Ман шаҳид бўлдим бу кун қон ичра ғарқ,
Фисқу исёнға ғарқ ўлуб, эй беҳабар.*

Аммо Сирож Қамарий шаҳид бўлгандин кейин юртға ғавғо пайдо бўлуб, Бароқхон нохуш қилди. Отасини тамом бекларини изл¹ қилди. Амир Чоку, амир Баён Сулдуз, амир Ёдгоршоҳ бу каби бекларни ҳукуматдин тушуруб ўзидин йироқ қилди. Одамлар ўз бошлариға ишлар қила берди. Аммо Амир Темур зиндонда

¹ И а л — хўрлаш.

қолиб, Бароқхонни ёдиға келмай, эсидин чиқиб кетти. Хаво кўб иссинг, ёз вақти эрди. Амир Темур ҳар кеча нола ва зори қилиб, кўб-кўб йиғлар эрди.

Б а й т:

*Маъбудига арз қилди зорин,
Даргоҳига тутуб рўйи ниёзин.
Дедики, ҳаками фарид сенсан,
Ва онаи жамъи дард сенсан.
Ман ожизам ва қавийдур агёр,
Ман бекасу хасмдур ситамжор.
Ожизлара лутф этиб жарам қил,
Бекасларни ғамин адам қил.*

Зиндонбон содот муътақидлардин эрди, Амирни оёқ-қўлини ечуб қўйиб эрди. Ярим кечада биров келиб Амир Соҳибқиронга салом қилди. Айди: Эй йигит, нечук мунча тушовда бўлгонинг менинг учундур, кути олгон ўғри мандурман. Тургил, санга нажот бергайман. Амир отини сўрди. Ул айди: ишинг бўлмасун, мани санга зорим йўқ, деб зиндондин Амирни чиқариб олди.

Зиндонбон, филҳол, уйкудин туруб ёнидагиларни уйғотти. Ғавго қилдилар. Одамлар атрофини олдилар. Бароқхон уйғониб, том узра чиқти. «Ўғриман», деган қора кийган эрди. Амир Темурга айди: мандин жудо бўлмағил, деб ҳар жонибдин келган киши ҳамла қилса, ул қора кийумлиқ дафъи қилур эрди. Одамлар била жанг қила-қила бир масжиди жомеъга яқин келдилар. Бир улуг йиғочга келиб қора кийумлиқ ғойиб бўлди. Амир Темур масжиди жомеъ ичра кириб, они олти дарвозаси бор эрди, одамлар ҳар қайси дарвозани олиб турдилар. Ҳеч киши журъати йўқким, ичкари кирса. Андин кейин Амир Соҳибқирон ўзини минор юқорисига олди. Анда тонг отқунча туруб кундузи бўлгоч Амирни ҳеч ким минордин тушуролмади. Ким юқори чиқса қўлида таблиқ била урар эди. Филҳол, ўлур эрди. Юз киши такида пойлар эрдилар. Ул кун ўтти, кеч бўлди. Ярим кечага боргонда ул қора кийумлиқ олдига чиқти. Амир они таёқ била урмоқга ҳаракат қилди. Бул айди: қўлунгни торт, дўстунг бўлурман. Амир бирла икков бўлуб туштилар. Барча уйқуда турар. Андин ўтса икки қора кийумлук турур, алар ҳамроҳ бўлуб, Амирни арқга еткурдилар. Қўрса даричалар очуқ. Амир айди: мани қаерга олиб борурсиз, минг машаққат била қочуб юрурман. Анда ул кулди. Амирни илтифот бирла қўлидин ушлаб етти дарвозадин киргузуб, барчасига қуфл уруб, бировига келтурди. Анда, рангоранг палослар солинган, турли-турли тўшақлар солинган, анда дарҳол мўм шамъларни олтул лаган узра ёқиб қўйдилар. Андин кейин айди: сиз била шатранж ўйнаган, яна бу мушкул ишлардин нажот берган Сарой Мулк бону бўлурман. Амир Соҳибқирон айди: Эй маликам хонимча, сани ишқингдин кўб балоларга гирифтор бўлдим. Алҳамдулиллаҳ, эмди висолингни майшатингни ўтоғи манга муяссар бўлди.

*Жонни ким жонони учун севса, жононин севар,
 Жони учун кимки жононин севар, жонин севар,
 Хар кимнинг оламда миқдоричадур табъида майл,
 Ман лаби жононими Хизр оби ҳайвонин севар.*

Алқисса, Амир анга асл насабини баён қилди. Хонимча билдиким, амир Турағай баҳодурни ўғли турур. Андин кейин икковлари ғаму ҳасрат деворини бузуб, маишат ўтоғини тузуб, неча кун айш-ишрат ила бўлдилар. Ногоҳ, фалакни гардиши, бир кеча Бароқхон том устига чиқиб кўрдиким, синглисини уйида чироғ ёнур, таажжуб қилиб, томдин-томга ўтиб хонимчани уйига келиб, секин эшикдин назар қилса, икков бўлуб намоз ўқурлар. Дарҳол, қулларидин ўн кишини мукаммал қилди. Хонимча салом бериб эрди, дупур-дупур оёқларни овози кела берди. Хонимча чиқиб кўрса, одамлар эшикни олдига йиғилибдур, фарёд қилдиким, «намозингдин тургил», хануз бўлмай намоз ичра келиб, Амирни аъзоси етмиш жойидин ярадор бўлуб, Амир ўзидин кетиб йиқилди. Муқаррар қилдиларким, ўлди деб оёқидин сургаб Шайх Ҳасан Бохурзий майдониға олиб бориб ташладилар. Андин кейин Бароқхон бир қулиға буюрдиким, секин хонимчани шаҳардин ташқари олиб чиқиб ўлдиргил ҳеч ким билмасун, чунки ман номус қилурман, ёмон от қолғай, деди.

Андин кейин Хонимчани отни орқасига миндуруб даштга олиб чиқти. Хонимча билдиким, албатта ўлдурур. Секин қулни ёнидин ханжарини олиб, бўйниға андоғ урдиким, боши олма каби отилиб, отдин танаси юмаланиб, том йиқилғондек ерға тушиб ҳалок бўлди. Андин кейин қулни кийумларини кийиб, эгар устига миниб, Бухородин Қаршиға юзланди. Икки кунда Қаршиға келиб, андин кейин Шаҳрисабзға йўл олди. Келатуруб, оти чарчаб ўлди, андин Кейин пиёда йуруб, Йиғочлик деган ерға етти. Анда бир сариғ туслик кишини кўрди. Қўйчиларни кутуб, бениҳоят қўйлар анинг атрофида йурур. Ул одам Турағай баҳодур эрди. Хонимча йиғоч остидин борур эрди. Бошида бўрк бор эрди, йиғочга тегиб ерға тушуб кетти. Бошидаги ҳайдар кокиллари кўрунди. Амир Турағай баҳодур сўрди. Қайдин келурсан, ким бўлурсан? Бул айди: Турағай баҳодур келини бўлурман, деди. Баҳодур ҳайрон бўлди. Хонимча бошдин ўтган воқеани бир-бир баён қилди. Андин кейин Турағай баҳодур йиғлаб айди. Эй келин болам, Амир Темур мани ўғлумдур, муддати икки йил бўлубдир, ман тополмайман.

Андин кейин келинни иззат-икром бирла ҳовлисиға олиб келди. Бировини анга бериб, неча чўриларни онга тайин қилди. Андин кейин Бароқхонға нома ёздурди. Айдиким, бизни ўғлумиз Бухороға бориб, сани отанг қизини бизни ўғлумиз Амир Темур била шатранж ўйнатиб, қизини бизни ўғлумизға бағишлаб экан, анинг учун Сарой Мулк хонимча сиҳат-саломат бул ерға келибдур. Айди: Амур Темурни яна саломат бизни олдимизға юборгил, бўлмаса лашқари кўрагон била бориб, Бухоро туфроқини кўкға совурғайман. Албатта

тезлик ила юборгайсая. Андин кейин нома келиб Бароқхонга тегди. Нома мазмунидин огоҳ бўлуб, хон ҳайрон саросима бўлди. Айди: ман билмадим ул амир Турағай баҳодур ўғли эканини. Они ўликидин ва тирикидин ному нишон йўқтур. Андин кейин ҳар тарафга одам юбориб ахтардилар.

ЭМДИ СЎЗНИ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Аммо ўшал Шайх Ҳасан Бохурзийни майдонида ётганида ярим кечада муридлари шайхни зиёратлариға бориб кела туруб, кўрдиким, бир нимарса ётур, келиб мулоҳаза қилиб кўрса бир йигит, барча аъзоси ёра, секин-секин қимирлаб ётур. Икки киши эрдилар, кўтариб уйлариға келтурдилар. Андин хўб тарбиятиға муқаййид бўлдилар. Қирқ кунда сихат топти. Андин кейин шайхнинг хизматиға келтурдилар. Шайх Ҳасан кўб навозишлар қилдилар.

БУ ДОСТОНДА ДЎНБОЙ БАҲОДУР АМИР ТЕМУР ҚЎЛИДА ЎЛГОНИ. АНИ СИНГЛИСИ АХТОРИБ КЕЛГОНИНИ БАЕНИ

Аммо ўшул вақтларда Урганж ҳокими Ҳусайн сўфи эрди. Ўғли бор эрдиким, оти Дўнбой баҳодур эрди. Доим сайд узра ов овлаб юрур эрди. Анинг бир куши бор эди, чангалида тевани кўтарур эрди. Ёлғуз келиб Бухорони афғор қилур эрди. Хабар бердиларким, Дўнбой баҳодур келур. Алқисса, Бароқхон нечанд одамларни рокиб қилиб юборди. Шайх Ҳасан муроқабада эрдилар, кўзларини очиб, буюрдиларким, бир от келтиринг, деди. Дарҳол бир от келтурдилар. Амир Темурға бердилар. Айдилар, эй Темур, сан хон олдиға боргил. Андин кейин Амир Соҳибқирон отиға миниб, шаҳар дарвозасидин ташқари чиқиб, йўлни йўқотти. Ҳарчанд ахтариб қўшунни тополмади. Кун туш бўлуб, ҳароратда сувсаб эрди, бир нима бир тарафдин яшнаб кўрунур. Отини анга югуртуб борди. Кўрса бир қора ранглик от қозуқдин айланиб турур, они ёнида найза ерга санчуклиқ. Анинг софида кўкарчин юмуртқаси каби олмос кўрунур. Қуёшни шуъласидин олмос яшнаб турур экан. Анда бир паҳлавон йигит ётур, шижоатда далир, бошидин олтун қуббалиқ дубулғасини ерга қўйубдур. Соҳибқирон ани олдиға бориб кўрдиким, от бағрида машқда сув кўрунур. Ул сувдин олиб ичти. Ул киши кўзини очиб кўрдиким, бир гўзал йигит, бугдой ранглик, қирра бурунлиқ, тиши-тишиға ёпушган турур. Анда ҳеч нима демай яна кўзини юмди. Соҳибқирон сўрдиким, очмусан ё сувсаған-мусан ё касалмусан? Яна кўзини очиб қўлтуқидин бир ҳуққани начанд машаққат ила олиб берди. Яна кўзини юмуб ёта берди. Соҳибқирон қутичани олиб кўрса, тарёқ исн келур, ҳеч нима йўқдур. Билдиким, они тарёқ хумори қилиб йиқилибдур. Соҳибқирон анинг

таковорини миниб, аттордин иеча пулга тарёк келтурди. Йўл узра полиздин уч-тўрт қовун олиб анинг олдига келиб, тарёкдин пичоқ бирла ўн мисқол кесиб берди. Зиёдасини ҳуққасига солди. Ани Дўнбой баҳодур истеъмоқ қилиб, андин кейин сўзга келиб, айди: Эй ўғул, мани ҳақимга ажаб яхшилиқ иш қилдинг, бу муҳлиқдин нажот бердинг. Амир Соҳибқирон сўрди: ким бўлурсан, қайдин келурсан. Айди: ман Дўнбой баҳодур бўлурман. Бул ерга келиб, хуморлиқдин ўлаёздим. Худо хайр берсун, вақти била тарёк еткурдинг, мани ўлжам сеникидур. Соҳибқирон анга ҳасаб ва насабин маълум қилди. Сан била жанг қилурни орзу қилурман. Дўнбой айди: манга фурсат бергил. Анда Соҳибқирон била қовунни коса қилиб едилар. Дўнбой айди: ман бир соат ухлайин, андин кейин, сен била муқобил бўлайин деб бошин кўйуб уйқуга кетти. Соатидин кейин туруб, кўзига қон тўлуб айди: эй бек бача, мани шартимдин эмин бўл, ман била жанг қилмагил. Амир айди: кеча сани авсофингни эшитиб эрдим, сан била жанг қилмоқни орзу қилурман. Анда кўб-кўб насихат қилди. Амир Темур тингламади. Анда икковлари рокиб бўлуб, Дўнбой баҳодур санчқусин кўлига олиб, Амир Темур ҳам найзасини кўлига олиб бир-бирига ҳамла қилдилар. Дўнбой баҳодур отига маҳмиз уруб, Соҳибқиронга санчқу ҳавола қилди. Амир даб қилуб, ёқасидин ушлаб, тизин тизига тираб, бир тортиб отдин йиқитти. Найзаси ушалди, яна жиловини кўймай отига минди, ёсини кўлига олиб. Амирга қараб ўқ отди. Соҳибқирон қалқон юзига тутти, яна ўқ отди, яна Амир қалқон тутти. Дўнбой ботир шиддатда бўлуб, қиличин кўлга олиб, Амирга қараб солди. Соҳибқирон қалқон тутуб эрди, дубулгаси икки пора бўлди. Амирга зиён қилмади. Амир қиличин кўтариб овоз била андоғ урдиким, Дўнбой ботир отдин юмаланиб, ерда ётур эрди. Амирини қиличи елкасига тўрт бормоқ ботди. Дўнбой қиличин кўтариб Амирга солгач, Амирини отини тўрт оёгини қалам қилди. Соҳибқирон ҳам яёв бўлуб, иккала баҳодур ҳарба олиштилар. Амирини совути Дўнбой яроғ қиличи зарбидин ушалди. Дўнбой совути Амир қиличи зарбидин ушалди. Иккала паҳлавон бир-бирларидин зарбу зарба қолдилар. Ғайрат жиҳатидин икков бир-бирини ёқаларига осилиб талаш қилдилар. Иккови ҳам бошидин оёғ терга ғарқ бўлдилар. Амирини боши ани кўлтуғида эрди. Чунки Амирдин бўйи ярим газ юқори эрди. Соҳибқирон бовужуд талош қила-қила кеч вақти бўлди. Дўнбой баҳодур воя ейдиган вақтим бўлди деб эрди. Амир андин кейин жудо бўлди. Яна ўн мисқол тарёк еди. Амирга айди: сан ҳам егил. Амир ўн мисқол тарёк еди. Амирга айди: сан ҳам яна егил. Амир қабул қилмади. Дўнбой баҳодур айди: эй йигит, мунда бир воқеа бор, сан билмадинг деб алдади. Андин кейин Амир ҳам еди. Сўнгра айди: кайфин билай десанг, суз ичгил. Пиёлада сувни кўйиб, лабига текузуб ичган кишидек Соҳибқиронга тутти. Икки пиёла сувни Амир ичти. Соати ўтмай оғзи қуруди, юраги оғриди, қуввати кетиб, заифланди. Дўнбойдин омон талаб қилди, нажот бермади, Амир кўнгли била тангри таборак ва таслога муножот қилди.

*Оё парвордигорим, биру борим,
Санга маълум ниҳону ошкорим.
Ўзинг бергил манга мундин нажоти,
Муножотим қабул эт, ушбу зорим.*

Ўшул вақт ғойибдин кўл пайдо бўлуб, Дўнбойни кўтариб ерга урди. Дўнбой айди: Эй йнгит, бу нечук? Амир айди: тургил, Хусайн сўфи отанг хизматига боргил, Бухоро одамига озор бермагил. Дўнбой айди: талабим бор. Амир айди: дегил. Анда Дўнбой кишига айтмагил деб амирға онд берди. Айди: бу ханжарни олғил, манга солгил, бошимни танимдин жудо қилгил, бўлмаса, сани ўлдурман. Эмди манга тириклик номус. Амир айди: Эй баҳодур, бу ерда бул ишларимизни ҳеч киши кўргани йўқ. Яна манга қасам бергил, кишига айтмайман, деб. Қабул қилмади. Ажали етиб эрди насихат фойда қилмади. Охир, калласини танасидин жудо қилиб, от ва қилич ва найзасига қарамай Амир хафа ва қайғуда бўлуб, Бухорога келди. Бароқхон кўшунлари ҳам Дўнбойни тополмай келуб эрди. Соҳибқирон аҳдида бўлуб, ҳеч кимга сўзламади.

Аммо бу сўзни эшитмак керакким, арбобдин икки ўгул, бирини оти Асадулло, бирини оти Саъдулло, иккови Хожау Убон зиёратига борур эрдилар. Бир сойда кўб қаргалар овоз қилур, нечаси чиқуб, нечаси тушур эрдилар. Икков бир-бирига мундин хабар олайлук, деб келсалар, Дўнбой ботир қизил қонига гарқ бўлуб ётур. Оти вафолиг қилиб, эгасини атрофини олиб, қушлар ва йиртқичлар келса, дафъи қилур. Булар Дўнбой ўлугини таниб билдилар. Маслаҳат қилдилар, хон олдига бориб, Дўнбойни ўлдурдук дермиз. Ўлугини от узра олиб, Бароқхонга келтурдилар. Бисёр ёлгон сўзладилар. Дўнбой баҳодур бошини хон дарвозага осинглар, деб буюрди. Аммо отини ҳеч ким минолмади, занжирлаб қўйдилар. Иккала арбоб бачани туманбоши мансабига еткурди. Лекин бул сўз Хоразмда Хусайн Сўфига етти. Уч кун урганжийлар мотам тутдилар. Урганж беклари айдилар: Бухоро борурмиз, Хусайн сўфи манъ қилди. Аммо Дўнбой ботирни бир синглиси бор эрди. Иккови бир кунда отга минуб эрдилар. Отини Камол ой дер эрдилар. Гўё гўзаллигда ҳусни ўн тўрт қуилик тўлган ойга ўхшар эрди, дудоғи маржон, тишлари мисли ишқу, ўзи шўху биқу эрди. Эгнига кўрк, бошига бўрк кийуб, халқа-халқа кокилларини одамлардин беркитуб доим газот узра юрур эрди. Кучи-қуввати огосидин неча даража зиёда эрди. Анинг баҳодурлигини барча ваҳм кўрқор эрди. Доим авқот кофирлар била урушуб, бисёр ўлжа олган сабабидин анинг лақабин Ўлжой Туркон дер эрдилар. Дўнбой Бухорога келуб ул қиз Хуросон бориб эрди. Хусайн Сўфи қизим эшитмасун деб, юртига жарчи қўйдиким, Дўнбой ўлди деб ҳеч ким сўзламасун. Андин кейин Ўлжой Туркон кўб мол била отасини олдига келди. Ҳеч ким бу воқеани сўзламадилар. Огосини сўрдиким, қайдадур. Айдилар: Бухоро бориб, келгани йўқтур. Отасига қараб айди: бир ҳодиса бўлгандурму, нечук келмас?

Ман борурман, деди. Отаси манъ, қилади қабул қилмади. Бир кун ул қиз ов овлаб юрур эрди бир тева, маст, анга келуб дафъи қилуб эрди, ани бир йўмриқ била бир уруб ўлдурди. Эгаси араби эрди, келиб айди: ботир бўлсанг, оғанг боши Бухоро дорида турур, зўрлиқни анда қил, мани тевам оғангни ўлдургани йўқ. Бу сўзни эшитуб кайфи бузулуб, зор-зор йиғлаб, отасига келуб, айди: ман Бухоро бориб оғам қонин даъво қилурман деб, баҳодурлиқига ишонуб, кечани кеча, кундузни кундуз қилуб, Бухоро шаҳрини дарвозасига келуб, бир ариғ ёқасида қарор олди. Анда Дўнбой баҳодурни отини кўрди, ўкраб йиғлаб юборди. Яна ўзини тўхтатиб, қараса, занжир ила тортиб қўйурлар, ёнига одам келолмас. Келган нимарсани ҳалок қилур. Бу қиз от олдига бориб эрди, исин олиб, тануб жим турди. Отини супуриб, қашилаб, эгар қўйди, устига минуб, регистонга борди. Ҳарчилар бир йигит келур, деб Бароқхонга воқеани билдурдилар. Анда хон олдига борди. Бароқхон курси узра ўлтуруб эрди. Қиз хонни тўғрисига келуб, қарши бўлуб, тиз букуб ўлтуруб шарҳи воқеани хонга бир-бир баён қилди, оғамни ўлдурган қотилни талаб қилурман, деди. Андин кейин Бароқхон иккала арбоб бачага киши юбориб олиб келтурди. Қиз айди: буларда ҳад йўқ, оғамни ўлдурса. Бароқхон айди: булар манга Дўнбойни ўлдурдим деблур. Мундин ўзга қотилни қайдин топуرمىз?!

Ўлжой Туркон айди: Эй подшоҳ, сиз энди катта-кичикга буюринг мани назаримдин ўтсунлар. Ман оғам қотилини ўзим таниб олурман. Анда хон Бухоро халқига етти ёшдин егмишгача, тўққуз ёшдин тўқсонгача барча одамни қизни назаридин уч кунгача ўтқузишни буюрди. Қиз бирин-бирин айди: бу тожик, бу араб, бу ажам, бу бўзчи, бу қўшчи, бу темурчи, бу турк, бу кўмирчи, булар ичра мани оғамни ўлдурган киши йўқ. Они башоратиға барча таҳсин қилдилар. Учунчи куни Амир Темур айди: ман ҳам назаридин ўтай, танурму ё йўқму, деб борур эрди. Яқин бормасдин назари тушуб, филҳол, Амирни салобатидин билиб айди: ана келур, мани оғам қотилини тобдим деб, Соҳибқирон олдини тўсув, ҳасаб ва насабдин сўрди. Амир они қиз эконини билуб, анга ўзин маълум қилди. Барча билдилар, Турагай баҳодур ўғли Амир Темур ушбу турур. Ўлжой Туркон айди: сандин оғам қонин талаб қилурман. Анда Бароқхон Соҳибқиронга яроғ ва аслаҳалар берди. Одамлар тамоша қилдилар.

Ўлжой Туркон айди: сену биз қадим паҳлавонлардек масоф қилурмиз. Аммо бир-биримизга ўқ отмаймиз, чунки тамошо қилғувчиларга тегмасун. Икковлари қўлга санчқу олдилар. Амир чаққонлиғ ила қизни найзасини уруб сиңдурди. Сўнгра қиз қўлига қилич олиб, Амирга солиб эрди, совутдин ўтуб, Амир елкаси андак яраланди. Яна Соҳибқирон қилични кўтариб, бошдин айлантуруб, урмасдин қайтти. Ўлжой Туркон айди: нечук урмадинг? Соҳибқирон айди: сан аврат қизсан, бошингга урсам, яланг бўлмасун деб уёлдим. Яна бошқа сўз: эрларни яроғи хотунлар қони била бўёлмагай. Анда яроғни қўйуб, Амирни ёқосидин ушлаб, эртадин кечгача талош қилдилар. Амирни кўтариб Бароқхонни равоқини тагига келтурди. Бароқхон ангашиб қараб ўлтуруб эрди, Амирни

орқаси Бароқхонга келуб тегди. Амир бир сакраб ерга тушуб Бароқхонни кўтариб яна Ўлжой Турконни қўшуб кўтариб олиб, неча қадам юруб, икковини саломат ер узра қўйди. Одамлардин бирдан овоз чиқти. Ўлжой Туркон келуб Амирни қўлини ўпти, айди: ман ўзимни санга бағишладим. Соҳибқирон айди: отанг олдиға борғил ман сани тўй-томоша била олурман. Андин кейин Ўлжой Туркон Хоразмға борди.

Алқисса, Турағай баҳодур Бароқхонга нома юбориб эрди. Бароқхон Амирни ҳар қаердин йўқлатиб эрди. Эмдилиқда хон Амир Темурни Шаҳрисабзға юбормоқ бўлуб, Амирға хилъати хослар кийдуруб отасини хизматига юборди. Турағай баҳодур ўғлини олдиға чиқуб, ота ва ўғул қучоқлашиб кўруштилар. Неча кун Амир Шаҳрисабзда Хонимча дийдорига мушарраф бўлди. Турағай баҳодур айди: Эй ўғлум, тўй асбобини тайёр қилуб, Хонимча била Бухороға борайлук. Аввал, Баёнқулихон таъзиясини адо қилуб, сўнгра кейин тўйин юртға берайлук. Амир Темур қабул қилди. Андин амир Турағай ҳар нима кераклигини олиб, Бухороға юзландилар. Уч юз қатор тева тўйға кераклик юкларни ортиб, минг қўй била Бухороға етуб келдилар. Бароқхон эшитуб, олдиларига чиқти. Муни Чигатой беклари кўруб, рашк қилдилар. Бухорода қирқ кун кеча-кундуз ойин боғлаб, тўй бердилар. Бароқхон мастлиқда айди: Эй баҳодур, сани оталаринг нўёндин келибдур, ман мансаби нўён демай, беандешалик қилдим. Баҳодур туруб, таъзим бажо келтурди.

Тўй тамом бўлгандин кейин, Бароқхон Турағай баҳодурни талаб қилди. Айди: Эй баҳодур, хонлиғ русумини санга бердим. Ман уй ичра неча кун тинчлик қилайин. Баҳодур айди: Эй хоним афандим, салтанатни манга берурсиз, юрт қабул қилмас. Хон айди: ҳар ким санга хилоф қилса, бўйинини узарман, қонин тўкарман. Анда беклар тамоми хондин кўрқуб, Чингизхон расмида келиб, дуо қилдилар. Турағай баҳодур саркутин ичтилар. Анда амир Турағай юртни адл била сўрай берди. Ушул вақт ҳукомодин бири айди. Чигатой авлодидин давлат мунқатиъ бўлуб, Қорачор нўён авлодиға давлат етуб, тараққий қилур, амди амирлик ва беклик навбати Амир Темур Соҳибқиронникидур.

БУ ДОСТОНДА САЙЙИД ОТА ШАРОФАТИДИН ҚАЛМОҚЛАР МУСУЛМОН БЎЛГЕНИ, АМИР ТУРАҒАЙ БАҲОДУР ДАШТИ ҚИПЧОҚҒА БОРИБ, ОЛАМ ФОНИЙДИН ИНТИҚОЛ ҚИЛГОНЕНИ БАЕНИ

Ҳазрат Худованд лам язил ва ла язал хилъати кароматни ва либоси қобилиятни кимни бўйниға муносиб қилуб кимни қад-қоматига лойиқ қилур, яна кимларни залолат тунидин, жаҳолат чўлидан келтуруб имони ислом қуёши ила мунаввар қилуб, шаръи шариф дарёсидин сувлар ато айлагай.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, ҳазрат Саййид Ота раҳматуллоҳ алайҳанинг муборақ исмлари Саййид Аҳмад эрди, алатларға Саййид Ота деб шуҳрат тобдилар. Қолу хол ул зоти шарифға мундариж бўлгон эрди.

Меърож кеча расул акром саллолоху алайҳи васаллам Ҳаким отанинг муборак руҳлариға бул зотни тобшурғон эрдилар, Саййид Аҳмад деган бир қобил зоти шариф бизни авлодимиздин туғулса керак. Етти ёшларида ҳазрат Ҳаким Ота кўб назри марҳамат қилғон эрдилар. Ламхот ва нафхотда дерким, Саййид Ота ўн тўрт ёшларида Хоразмдин Бухорон шарифға бориб, йигирма йил илм таҳсилиға машғул бўлдилар. Вақтики Баёнқулихон замонида Шайх ул аълам ва ҳазрат Саййид Ота иккала аҳлалони ўрталарида андак мунозаъат ўтуб эрди. Аммо Баёнқулихон Шайх ул аъламға продат қилуб, ҳазрат Саййид Отани шахрдин ихрож қилди. Саййид Ота теваға минуб, дарё ёқасиға келуб, андин ўтуб Тошкандға юзлануб борур эрдилар. Йўлда Бадр Ота, Садр Ота, Узун Ҳасан Ота Хоразмдин келуб, бул кишиға қўшулуб, бу тўртовлари ҳамроҳ бўлуб, пири комил талаб қилуб, Тошкандға яқин келдилар. Ул мавзеъ Тошкандға бир тош келур эрди. Онда бир жасади кўмирдек қора кишини кўрдиларким, намозда турурлар. Маркаблари пода боқар. Ул зоти шариф Зангги Ота эрдилар. Ул ерда подачилик қилур эрдилар. Булар аҳволидин сўрдилар. Эй йигитлар, сафар муборак бўлеун. Тўртовлари айди: пири комил талаб қилурмиз. Анда Зангги Ота ба-илми каромат олти жихатдин бўй олиб дедилар: ҳар қанча атрофни исини олдим, ўзимдин афзал киши кўрмадим. Филҳол, Бадр Ота, Садр Ота, Узун Ҳасан Ота мурид бўлдилар. Саййид Ота тавоф қилдилар, кўнгилларида ҳабаший каби қора кишиға ҳам ихлос қилса бўлурму, деб андек шак била мурид бўлдилар. Зангги бобо бу рубойни дедилар.

Б а й т :

*Эй дўстларим, келуб манга боқ,
Аъзойим қорадур, вале кўнгил оқ.
Атрофдин олдим бир исни,
Бул бандадин ўзга сини безроқ.*

Аммо ўшул уч кишини ишлари тараққий қила берди. Лекин Саййид Ота шак қилгонларига пушаймон бўлдилар. Ахир Анбар Онаға арз қилдилар: пир манга илтифот қилмаслар. Анбар Она Зангги Ота хотунлари эрди, Хоразм Бурҳонийни қизи эрди. Они арзини еткурдилар. Ҳазрат Зангги бобо айдилар, ул муллолиг ва сиёдатликға гурур қилди. Ахир, Анбар Она таълими била Саййид Ота бир қора тиламға ўралуб Зангги Ота йўлларида ётиб эрди, кечаси Зангги Ота юруб келуб кўкрагини бостилар. Саййид Ота ҳаракат қилди. Зангги ота кўруб табассум қилдилар. Ул кеча кўб совуқ, ер узра қор ёқгон эрди. Саййид Ота кўкракларида бир кумгон сувни олиб ётиб эрдилар, ҳароратлари била сув иссиг бўлуб эрди, филҳол Зангги бобога бердилар. Пир мун кўруб, назари марҳамат била бир тўжа қилдилар. Андин камол тошуб, сўнгра Саййид Ота ишлари тараққий бўла берди. Саййид отлари Саййид Аҳмад эрди. Бир кеча Саййид Ота туш кўрдиким, Дашти Қишчоқдин оламни тутуб қора сел келур. Дуо қилуб эрди, қора сел

оқ бўлди, онда яна қорайди, бир аждарҳо чиқуб, Мовароуннахрга келуб, оламни хароб қилди. Анда оқ селда йигирма етти алам пайдо бўлди. Ҳар қайсини орқасидин аждаҳойи ўн саккиз шоҳи бор. Шўни кўруб уйғонуб, кўрқуб келуб воқеани Зангги Отаға сўзладилар. Зангги бобо айтдилар: ул сел қавми қипчоқ кофирдур, сизни кароматингиз била мусулмонлар диниға дохил бўлурлар, ул йигирма етти алам, андин йигирма етти бек чиқар. Андин кейин аждаҳолар қалмоқ жамоасидур, Мовароуннахрни мусаллат қилур, ўзбеклардин Соҳибқирон вужудға келур, эи Амир Темур бўлур. Ул ўлка иқлим барчасини мусахарра қилур. Шариати расул акром саллоллоҳу алайҳи вассаламға кўб ривож бергай. Анинг авлод-авлоди салтанат сургайлар. Андин кейин яна мусаллат бўлган хонни лақабини Халифат туррахмон дерлар. Яна неча замондин кейин аҳли ҳукумат қалмоқдан келуб ўзбек мулкини олгайлар. Бўйи етти газ бўлгай, кўп соҳир бўлгай, ўн саккиз киши алардин подшоҳлик қилғойлар. Алардин неча йил ва неча замонлар ўтгандин кейин Дажжол алайҳал лаъина хуруж қилгай, валлоҳу олам.

Алқисса, Саййид Отаға Ҳазрат Зангги бобо Дашти Қипчоққа бергил деб ижозат бердилар. Айдилар: Эй Сайёҳ ўғлум, Сизни қўлингизда тотор ва Хоразм хонлари била, кўб элатлар мусулмон бўлиб сизға мурид бўлгайлар. Шул вақтда Хоразмға Жонибек қалмоқ хон бўлибдур. Расул алайҳиссалом пайғамбаримиздин бери ул юртлар мусулмон эрди.

Ул қалмоқ ўз диниға тобеъ қилубдур. Эмди, эй ўғлум, биздин рухсат сизға бўлсун ул юртларға бориб мўғул ва тоторларни мусулмон қилуб, шариатни жорий қилинг деб кулоҳ била асо бериб дуо қилуб фотиҳа бериб юбордилар. Бадр Ота айди: ман ҳам борурман. Зангги Ота ҳарчанд манъ қилдилар, бўлмади, икковлари ҳамроҳ бўлмоқға иттифоқ қилдилар. Зангги Ота Саййид отаға китоби қилуб бердилар. Ҳар ерда дармонда бўлсанг очиб кўргил, андин икковлари Дашти Қипчоққа равона бўлдилар. Начанд йўл юруб иккала мурид бир чўлистонға келдиларким, ошиқлар кўнглидин иссиғроқ, оташ ила кумлари баҳиллар кўзидан қаттиғроқ, ул миқдорда сувсаб ташна бўлдиларким, Бадр Ота оёқдин қолдилар. Шу даражаға еттики, рух тўтиси таян қафасин зиндонидин учмоқ шакаристониға тайрон қилди, яъни доҳили раҳмат бўлдилар. Анда Саййид ҳам чўлламоқлари голиб келуб Зангги бобо берган хатлари хотириға келуб, очиб мутоллаа қилсалар, дебдурларким, Бадр Ота қайси ерда оламдин ўтса, ўшал ерға дафн қилинг. Андин Айнинбуъ булоқи зоҳир бўлур. Ўшал булоқ бизни замонимизгача холо мавжуддир. Ул мавзеъни Куйук дерлар. Тошкандға тўрт тошдур. Яна айтубдурларким, соат таваққуф қилсанг, қавми ҳозир бўлурлар. Алар Бадр Ота жанозасини ўқурлар. Анда Саййид Ота гўр кавлаб эрдилар, булоқ зухур этти, ичтилар, сучук эрди, қондилар. Анда маййитни қуруқлаб турдилар. Ногоҳ бир тарафдин чанг-тўзон пайдо бўлди. Андин кўп-кўп оқ кийумлик одамлар кўрунди. Нечалари қоплонға минган ва қанчалари арслонға минубдурлар. Баъзилари бабрға

минуб, турлук-турлук хайвонларга минуб келдилар. Аларни улуғи Шайх Ҳасан Булғорий эрдилар. Бухорони шарифга келурдилар. Анда Бадр Отага намоз ўқуб, турбатга тобшурдилар. Саййид Ота уч кунгача ул ерда алар билан суҳбат туздилар. Шайх Ҳасан Саййид Отага айдилар: «бориб жатта қипчоқни мусулмон қилурсиз». Алар била видоъ қилуб, йўлга туштилар. Бир тоғни этакига келуб кўрсалар бир қоплон кийикни олиб емоқга қасд қилубдур. Анга сиёсат ила овоз қилдилар, кийикни ташлаб кетти. Бул кийик Саййидни оёқларига бош қўйди. Андин сайдни бир булоқ ёқасига келтурди. Анда бир йигитча ўн саккиз яшар мажнун сифат, сочлари белига тушган, тошдин камар боғлаган калласини кўксига ташлаб ўлтурур. Кийик келиши бирла йигит ўрнидан туруб эрди. Саййид анга келуб салом бердилар. Бошни кўтарди, ҳарчанд сўз сўрдилар жавоб бермади. Яна калласин кўкрагига ташлаб ўлтурди. Баногоҳ чангги бир тарафдин кўрунди, ул тўзон ичра минг чоқлук қора кийумли болалар олти ёшар — етти ёшар ўйнаб келурлар. Барчалари бу йигитни бошидин айландилар. Бўйнида бути бор эрди. Анга сажда қилдилар. Яна ўйинга муқаййид бўлдилар. Ўйунлари мисли ўқ ёй, пухтабозлик ва тупуқбозлик ва дарбозлик, неча ўйинлар шунга ўхшаш эрди. Аммо ул йигит ҳеч қарамайдур. Саййид таажжубда бўлдилар. Алар йигитга айтур эрди: Эй бек бача афандим, нечук қайғудасиз? Ул сўзламас эрди. Яна бир тарафдин чанг пайдо бўлди. Андин ўн минг қора кийумли йигитчалар барчаси ўн саккиз ёшар мукаммал ва мусаллах ёроғ-жабдуқ била отларга минган, бошларида жиға, келуб ул йигитдин булар ҳам парвона каби айландилар, бошларини оёқига қўйдилар. Айди: «Эй бек бача, аргумоқ отлар, аслаха-ёроғлар билан турур, баҳодурлар бекор юрур, турғил, мамлакатга муқаййид бўлғил» деса, асло гапирмас эрди. Андин кейин минг қиз, қўлларида дўнбура, рақс қилуб барчалари турлук-турлук либослар кийиб, гўзалликда раъно каби, зеболикда барно, алар келуб айдилар: Эй бек бача, хоним, сизга фидо жоним, бизлар сизга чўри бўлайлик шароб, чоғир, оёғлар тўла қўйуб берайлик, бул миқдор хафалигда ва қайғуда бўлманг», дер эрдилар. Аларга ҳеч илтифот қилмас эрди. Андин кейин ўн минг йигит келди. Ёшлари ўттиздин қирқгача, барчалари мукаммал ва мусаллах, андин кейин ўн минг киши келдилар, барчалари қора кийган, бўйниларида бут осган, мўйлаби оғзин босган, саф-саф кела бердилар. Саййид таажжубда эрдилар. Алар ўртасида бир оқсоқол қари киши йиғлай-йиғлай кўзлари кўрмас бўлубдур. Ул йигитни қучоғига олиб, зор-зор йиғлаб айди: Эй ўғлум, мани қарилигда заиф нотавон қилдинг, улус аҳли ўртасида қайғуда қўйдинг. Келғил, манга сўзлагил, тоқатим қолмади. Мунга ҳазрат Саййид Ота ҳайрат бармоқин тишлаб, воажабо, бу ўғулга нима воқеа юзланубдур дер эрдилар. Ул жамоа бул ердин қайттилари. Саййидни ҳар қайсилари меҳмон қилурга уйларига таклиф қилдилар. Агарчи кофир бўлсалар ҳам меҳмонни дўст тутар эрдилар. Саййид алар билан бордилар. Олдиларига ош-таом келтурдилар. Саййид емадилар айдилар: Сизлар кофирсиз, таомингиз макрух. Саййид ота ўшул қари кишидан телба йигитни

шарҳи воқеасини сўради. Қари киши сўзга келуб айди: шаро-
фатлиқ меҳмон, мани Жонибек хон дерлар, бу мамлакатлар барчаси
менга тобеъдур. Бу йигит мени ўғлумдур. Оти Ўзбекхондур. Ўғлум
қанча қўшун била Табризга ва Хўжандга борур эрди, табриз-
ликлар йўл узра келуб, Фарҳодбек, Хисравбек иккови бизни аскар
бирла жанг қилубдилар. Алар қўшунлари ичра қаландари Хожа
Камол Хўжандий — машхур киши келуб, мани аскаримни дуои бад
қилиб, қарғаб, бир овуч туфроғ сочиб экан, қанчаси жинни, телва
бўлиб ва қанчаси ўлубдурлар. Мани ўғлум ҳам телва бўлубдур.
Анда Саййид Ота муборак оғизларидин бир томчи ҳоқиқа томузиб
эрдилар, филҳол, ҳушёр бўлуб, соғайди. Анда Жонибекхонни элати
била бу кароматни кўруб мусулмон бўлдилар. Подшоси Ўзбекхон
ҳам мусулмон бўлди. Ҳар кунда Саййид Ота олдиларига алар
қавмидин икки қабила-уч қабила келуб, мусулмон бўлур эрдилар.

Алқисса, Саййид Ота Хоразм шаҳри ичра кириб, ҳар ерда
бутхоналардаги бутларни синдируб, масжид ва хонақоҳ солдуруб
илми қол, илми ҳол дарсида мавж урар эрдилар. Шариатни ул
юртларга жорий қилдилар. Кунлардан бир кун Хожа Камол
Табризда туруб эшиттиларким, ҳазрат Саййид Ота Қипчоқ
элатларини мусулмон қилибдурлар деб. Ушбу газални аytуб,
элчидин юбордилар.

Б а й т :

*Ибрат ила қил назар, бул ерға кел, бул ерға кел,
Бўлмайин зеру забар, бул ерға кел, бул ерға кел.
Сан бу дам қошимға кел, хизматда бўл, кўзингни оч,
Илкима тиғи ду сипор, бул ерға кел, бул ерға кел.*

Анда ҳазрат Саййид Ота бу сўзни эшитуб валоятлари ва
соёдатлари мавжига келуб, филҳол, қаламни қўлига олиб, ушбу
иншони битуб, Табризга Хожа Камол хизматиға элчиға бериб
юбордилар.

Б а й т :

*Ҳимматим жўш урса, мундин арши аъло бораман,
Сайр этарман бу жаҳонни, якка, танҳо бораман.
Мисрағим, мадди қиличдур. Умаро қатлидин нишон,
Қофир аҳлиға бўлиб шайх, калисо бораман.
Ихтиёрим йўқ ўзумда барча иш оллоҳ билур,
Амридаманки, асноға гоҳи боло бораман.
Фаҳри қилма гар қўлингда бўлса ул тиғи ду сипор,
Тиғингни айлаб яроғ этмоққа савдо бораман.
Саййид Аҳмаддур отим, пирим мани Зангги бобо,
Бохабар бўлғил сени айлабки яғмо бораман.*

Лекин икки азиз ўрталарида бу каби сўз кўбдур. Бир кун
Ўзбекхон Саййид Отанинг хизматлариға келуб, суҳбат қилуб

ўлтуруб айди: Эй Сирожиддин афандим, пирим, нима бўладур бизлар била Хўжандга борсангиз, андин Давити Қинчоқга борсак, эшитурманким: Хўжанд одамларин ярмисидин кўби кофир эмиш деб. Тангри иззи жалл ёр бўлиб, пирлар мадакдор бўлса, кофирларни мусулмон қилсак, мусулмонларни сизга баъйат қилдурсак. Саййид ота тузук, бу маслаҳатларинг яхши деб жавоб бердилар. Андин кейин Ўзбекхон ўттиз минг аскар билан Хўжандга юриш қилдилар. Аммо Саййид Ота ҳам мусулмон бўлган мурид элатлардин ўн минг йигитни Хўжандга ва Табризга олиб жўнадилар. Табриз ҳокими Фарҳодбек олдиларида Хожа Камол бор эдилар. Эшитуб шаҳрдин ташқари кўшун билан чиқтилар. Бу ёндин Саййид Ота бордилар. Тарих етти юз эллик тўққуз (1358-й.) да сафар ойини йигирманчисида, жумаъ кунин эрди, икки аскар бир-бирига муқобил бўлди. Саййид Ота ул кун бир яхши аргумоқ отга минуб, зарбофт, кимхоф кийуб кўшун ўртасида эрдилар. Барча ул кишига таъзим-тавозеъда эрди. Ўзбекхон аҳд қилдиким, мани авлодимда сизни зурриётингизга барча қул бўлиб абадул абад хизмат қилгай.

Анда Хожа Камол сўрдилар: зарбофт, кимхоф кийган киши кимдур. Айдилар. Саййид Ота. Андин кейин Хожа Камол ушбу рубойни ўқ билан боғлаб, ёйга солиб икки манзил йироқ ердин оттилар. Саййид хабардор бўлуб, ўқни қўллари била ушлаб олдилар. Бу кароматни Саййиддин сарих кўрдилар. Қоғозни олиб, хатни ўқиб кўрдилар.

Б а й т :

*Саййид ахлоқ ичра бу оромудур,
Зоҳирингда зийнату зебомудур,
Хилъати зор киймоқингдин не қиёс,
Икки ранг икки юз раъномудур?*

Анда Саййид Ота бу келган ўқга бу рубойни ёзиб бойлаб, бормоқлари билан ўқни чертиб юбордилар, гўё ёйдин чиқгон ўқ каби Хожа Камолга бориб етти. Ўқуб кўрсалар бу рубой ёзилгандур.

Б а й т :

*Ушбу оламда юрурман рангба-ранг,
Хожа, кўрғуз ғайратинг қилмай даранг.
Зебими раънога ўхшатма мани,
Шайхимиз Зангги Отадур англасанг.*

Алқисса, тонгласи куффор зулумоти беркунуб, қуёш сайёди кўн майдониға чиқуб, олам мўъмин кўнглидек зиё тошуб эрди. Анда икки тарафдин нақора, борабон, карнай чолиб икки аскар бир-бирга муқобил бўлдилар. Лекин Фарҳодбекни қалмоқлардин аскари, бало адад кўб эрди. Ул кун андоғ уруш бўлдиким,

Бірди як бора ки уруш қаттиг,
 Қўб синиб найзалар ушобиб тиг,
 Осмонга чиқуб ғубору гард,
 Қўлағи исбобини олиб ҳар фард,
 Марғ далаоли бўлди чобуки чуст,
 Ақд батйини анди айлаб суст.
 Гарм бўлди йлумни бозори,
 Малик ул Мавет бўлуб харидори.
 Сув каби эл қони тўкулмаклик,
 Танларидин боши сўкилмаклик,
 Ушлашиб, тишлашиб олишмоқдур,
 Рўбарў келса ким солишмоқдур.
 Барчаси бар-бирин суруб ҳар ён,
 Батъи жон ваҳмидин бўлуб ҳийрон,
 Ким қочиб, ким қуварни билмаслар,
 Гард ила бир-бирин кўролмаслар,
 Қиру сойда тўзон олиб кўзни,
 Ким тонур анди ёв билан ўзни,
 Ушлашиб бир-бирин қучоқлашмоқ,
 Гар қилич бўламаса фичоқлашмоқ,
 Сой тоши сонича кесиб бошни,
 Анди фарқ айламай қари-ёшни,
 Отлар ўз ҳолича юрур ўйнаб,
 Кимсалар жон берур тилин чайнаб,
 Кимсалар заҳмидин оқиб қони,
 Қийналиб чиқмойин неча жони.

Аммо ул куни уруш ҳадини ошти. Қалмоқлар қони дарё каби тошти. Саййид Ота муридларидин Қўнгир отлиғ йигит майдонга кириб бир-бир эллик қалмоқни жонин тамуг қазармасига юборди. Анда Саййид Ота айдилар: баракалло, Қўнгир отлиқ муридим. Они авлоди Қўнгирот отандилар. Андин кейин манглайи оқ қашқа отлиғ бир йигит майдонига кирди. Ул баҳодур қалмоқдин саксон кишини жаҳаннамга саксон қилди. Анга Саййид Ота: «баракалло, манглай отлиғ муридим» дедилар. Мангут отандилар. Мангут асли — манглай от. Аммо, мангут икки қисмдур: оқ мангут, қора мангут. Оқ мангут ҳазрат Амир Темур авлодидур. Яна бир баҳодир чиқуб юз қалмоқни ўлдурди. Ул Қонадул отлиқ паҳлавон эрди. Андин кейин Фарҳодбек Хожага таъзим қилуб, фотиҳа олиб, майдонга юзланди. Яна бул тарафда Ўзбекхон Саййидга таъзим қилуб, фотиҳа олиб, майдонга юзланди. Иккала авлиё ботинда бир-бирларига жанг-жадалла эрдилар. Анда иккови бир-бирига муқобил бўлуб, Фарҳодбек Ўзбекхонни белидан ушлаб кўтарди. Қўшунлар ҳар замон Саййидга илтижо қилдилар. Саййид Ота пирлари ҳазрат Заитги Отага мутаваассижих бўлдилар. Вақти келуб Ўзбекхонни пўтаси узулуб, ерга тушуб, кўли синди. Ўзбекхонни аскари қочти. Табриз қўшунлари голиб келди. Саййид Ота

пирларига мутаважжих бўлуб эрдилар. Ушам кечаси Саййидни тушида Зангги бобо келуб: мардона бўл, дедилар. Анда тун ярмида тоғ жонибидин садон гойиби келди. Табриз аскаринин тавғо ва шавқин чиқа берди. Ун киши жосус бўлуб бориб кўрсалар, Табриз кўшинларини сел келуб босибдур. Маълум бўлдики, каромати Зангги бободур. Ўзбекхон аскарини кўб ўлжа олдилар. Хожка била Фарходбек қочиб ёшундилар. Саййид ота кўшун била бостуруб Табриз қонқосига кирдилар. Хожка била бекни ҳарчанд ахтариб тополмадилар. Саййид Ота буюрдилар. Табриз уламоларини жамъ қилинглар, деб. Албатта, Хожка Камол ҳам кўрунса керак. Анда жамъи уламо келдилар. Саййид сўрдиларким, шу икки масалани сўргайман: Тангрим нимани яратмас ва нимани билмас? Анда муллолар қирқ кунга мухлат сўрдилар. Қирқ кундин кейин Ўзбекхон муллоларни қатли омга буюрди. Анда бир қари хотун келуб айди: Эй жамлод, қатли уламодин кўлингни торт, масала жавобини ман берадурман. Они хонни олдиға келтурдилар. Қари хотун айди: Эй хоним афандим, масалани иззат қилсанг, тахтдин тушгил. Хон Саййидға қаради. Саййид ишорат қилдилар, Ўзбекхон ерга тушди. Қари хотун анда айди: Масалани жавоби булдурким, тангри таборақ ва таоло ўзи каби худони яратмас, яна ўзинини ўзга худони билмас. Анда Саййид Ота «бу масалани санга Хожка Камол ўргатибдур», деб уч кун қари хотунни қамаб кўйдилар. Хожка Камол била Фарходбек бул хотун ҳовлисида эрдилар. Анда қари хотун қамалганини эшиттилар. Фарходбек бизлар учун хотун кишини азоб тортмоғи яхши эмас, деб Ўзбекхон олдиға борди. Орқасидин Хожка бордилар. Фарходбек неча кишини қилич билан уриб, «бул хотунда ниманг бор», деб қутқариб юборди. Хеч киши бек қошиға боролмади. Ногоҳ исқандар они отлик киши келуб, бекни қатл қилди. Хожка келгач, Саййид Ота Хожани тутуб олдилар. Ул шаҳар одамлари барчаси мусулмон бўлуб, ҳазрат Саййид Отага мурид бўлдилар. Аммо Ўзбекхон аскарига Табриз хавоси хуш келмай ўла берди. Хон Дашти Қинчоқа мурожаат қилди. Хожани келтуриб шаҳр ичра саройға кўйдилар. Анда Саййидға Хожка Камол бу рубойни айтиб юбордилар.

Б а й т :

*Илоҳи, мартабангни ҳақ паравон айласун, Саййид,
Мадад ҳолимға доим Шохмардон айласун, Саййид.
Мани фориғ қилуб ғамдин бу ердин сен нажот этгил,
Сани ҳам мушкулнинг тангрим осон айласун, Саййид.*

Андин кейин, Саййид Ота бу сўзини эшитуб, Ўзбекхондин рухсат олиб, Хожка Камолни Табризға юбордилар. Аммо Қамариддин отаниг бир тожик бор эди. У шумни асли Балхдин эрди, бўйи узун киши эрди, саёҳат қилуб юриб, Дашти Қинчоқға келди. Ул вақтларда Тўктемирхон, баъзи китобларда Тўклуб Темурхон дерлар, ёши ўн тўртда эрди. Ўғлон маснадиға ўлтуруб эрди. Қамариддин тожик расми айёрлик била бул ерга келуб аларға хизмат қилуб юрар эрди.

бул ерга келуб аларга хизмат қилуб юрар эрди. Ул вақтларда халқга ўғлон ҳукумати эътибор тошиб эрди. Хонлиқни Тўқтемур хонга ўғлонлиқни Давлат шайхга хоҳлаб, анинг укаси расми хонлиқни Тўқтемурга бердилар. Булар насли Шайбонийхон ибн Жўжихон ибн Чингизхондин бўлур. Баъзилари Тўқтемур жонибига ўғлонлиқни бердилар. Баъзилари Давлат шайхга ўғлонлиқни бердилар. Аммо Давлат шайх ўғлонлиқни олмади, балки қабул қилмади. Давлат шайх билан Тўқтемур иккови қардош эрди. Давлат шайх тўрт ёш қатта эрди. Ўн саккиз ёшар эрди. Охир, шул сўзга қарор бердилар, иккови отга минуб чонгайлар, қайси бири ўтса хонлиқ маснадига ўлтургай иккови анда отга минуб чопишдилар. Тўқтемурхон Давлат шайх била ўғлон нишонига тенг борди. Анда Давлат шайхни отини боши айланди. Тўқтемурхон оти ўтуб, хон нишонига борди. Давлат шайхни оти ўғлон мартабасида қолди. Тўқтемур хон бўлиб тахтга жулус айлади. Расми хонлиқ анга муқаррар бўлди. Аммо мулло Ғаниш Бухорий сўзи била шайх Худойдод деган азиз, яъни Худой берди, Худойқули ҳам дерлар. Қипчоқни мусулмон қилуб эрдилар. Аммо хон хануз кофир эрди. Шайх Худойқулига кофир бўлса ҳам мухлис эрди. Тўқтемурхон қошига бориб айдилар: «ман пиримдин эшитуб эрдим, амири жахон вужудга келур, ани Ҳадид дерлар, яъни оти Темур бўлур, ер юзин ва кун кўзин олур. Сани отинг Темурдир», деб хонга кашур кушоллиғни, яъни етти иқлимни фатҳ қилмоқни далолат қилдилар. Булар ҳазрат Саййид Ота сарига отландилар. Аммо Саййид Ота шайх Худойдодга нома юбориб, айдилар: баъзи қипчоқлар мусулмон бўлди, аммо қўброқи кофирдурлар, яна сиз келуб манга имдод беринг, барчасини мусулмон қилайлук. Шайх Худойқули айдилар: олдимга келуб мурид бўлсунлар. Қабул қилмадилар. Саъдот жиҳатидин ўрталарида низоъи кўб бўлди. Ўзбекхон Саййид Ота жонибидин эрди. Тўқтемурхон шайх Худойдод жонибидин эрдилар. Саййид аскарида мусулмон кўб эрди. Шайх лашкарида кофир кўб эрди. Иккала азиз кўп жанг қилдилар. Шайх Худойқули кўшуни ичра издиҳом кўп эрди, Саййидники озроқ эрди. Тўқтемур қули ғолиб келди, нечук анинг қўлида ҳар элатдин одам бисёр эрди.

Алқисса, Саййид Ота Бароқхон хизматида Бухорога нома юбордилар. Аммо Баёнқули вақтида ҳар йили Дашти Қипчоқга синоҳ юборур эрди. Лекин Бароқхон юбормади. Ушбу боб юқорисида мазкурдурким, Сарой Мулк хонимча сабаби ила Бароқхон хонлиқ маснадини, Амир Турагай баҳодурга бериб эрди. Саййид номасини эшитти, филҳол, отланди. Бароқхондин жавобсиз хазинадин беш юз тевага мол юклаб олиб, Бароқхонга хабар бермади. Иш бузулмасин деб Амир Темурни ўрнига ўтқузуб ўзига қанча аскар олиб Саййид Ота жонибига юзланди. Лекин Чигатой бекларидин ҳеч киши ҳамроҳ бўлмадилар. Турагай баҳодур кетгандин кейин Бароқхонга маълум қилиб, дедиларким, Турагай баҳодур Амир Темур ўғлини ўрнига қўйуб, ўзи хазинадаги бор нимарсани олиб, Дашти Қипчоқга Саййид Ота олдиларига кетти, қўнғлида бир ёмонлиқ борга ўхшайдур, аларни ўзига эл қилубдур, нечук, Сизга сира маълум қилмайдур. Бароқхон айди: ул

мани дўстимдур, анинг ихлосин сизлар билмассиз, деб салтанатни Амир Темурга қўя берди. Соҳибқирон юртин андоғ адолат билан сўрадиларким, етти туман Бухоро барча офарин дедилар. Бир кун Амир беклар била Бухорони дарвозасидан чиқуб, ов қилғоли борур эдилар. Абу Ҳафза Кабирийнинг иморатларини ёнида бир неча ушоқ болалар уйча ўйнаб ўлтурур. Алар ичра бир бола қаландар сурат, вали сийрат, қизил юзлик, қуралай кўзлик, кокиллари фатила-фатила, пўтасига ўролгон. Соҳибқирон ани томоша қилуб турдилар. Ул бола қараб айди: Эй Амир Темур, мани уйумни сотиб ол, санга фойда қилур. Амир таажжуб бармоқин тишлаб ул болани кўнгли учун бир кумуш танга бериб сотуб олдук деб Саййидга юзландилар. Амир овдин келуб ул кечаси туш кўрсалар, гўё қиёмат қойим бўлубдур. Ҳашр-нашр ғавғоси — туб-туб халойиқларни баъзиси мезонга хайдарлар ва баъзисини сирот куфрукига хайдарлар. Барчаси, во ҳасрато, во надомато, деб йиғларлар. Амир Соҳибқирон хайрат дарёсига ғарқ бўлуб туруб эрдилар, баногоҳ фаришталар келуб, Амирни бир тахтга чиқоруб, кўтариб учмоқга еткуздилар. Анда иззат-икром била иморати олийга кирғуздилар. Анда ҳисобсиз хуру ғилмонлар Амирни хизматида бўлдилар. Ризвоилар айдилар: бу кечаги шарофатли ўғлондин олгон уйунгдур. Филҳол Амир уйғондилар. Эртаси яна овга чиқтилар, борсалар болалар яна ўйнаб ўлтурур. Амир айдилар: эй бола, уйунгни сотармусан. Ўғлон айди: уйумни минг танга сотарман. Амир айди: кеча бир танга сотуб, бутун нега мундоғ қиймат қилдинг! Ўғлон айди:бу кун уйумни қадрин билдинг. Минг танг ҳам бўлса баҳоси оздур. Филҳол, Амир Соҳибқирони отдин тушуб ўғлонни оёғига йиқилдилар. Ул бола Хожам Баҳо ул Ҳақ вад дин (Баҳовуддин) эрдилар. Дерларким: аввал Амир Темур Соҳибқирони Шайх ул аълам тарбият қилдилар, иккинчи шайх Шамсиддин Кулол тарбият қилдилар. Учунчи Шайх Ҳасан Бохурзий тарбият қилдилар. Тўртинчи Нақшбанд пирим тарбият қилдилар. Оламдин витиқол қилғунларича тўрт вали тарбият қилур эрдилар.

Алқисса, Амир Темурни юртни муфаттинларидин ихтироз қилуб, хонимчани олуб, Шаҳрисабзга кеттилар. Беклар яна фитналияғни кўзғаб, айди: «агар мундоғ бўлмаса, ўғли ҳам Шаҳрисабзга бормас эрди». Бароқхон нома ёздиким, Амир Темур тез келсун. Бул нома бормасдин беклар хат юбордиким, агар келсанг жонингдан кечиб кел. Соҳибқирон келмади. Бароқхонни анда ғазаби келуб ва аччиғи зиёда бўлуб Саййид Отага нома юбордиким, Турағай баҳодурни тамом қилсунлар. Аммо Турағай баҳодур бориб Саййид ота Ўзбекхон била мулоқот бўлуб андин кейин шаҳрдин ташқарига чиқуб кўрдиким. Тўқтемурхонни лашкари Ўзбекхон аскарини атрофини олибдур. Келтурган олтуларни анда тўда қилуб, аввал Саййид қўшунларига берди. Барчалари бой ва ғани бўлдилар. Андан кейин жарчиға хабар бердиким, қайси ерда жатта элидин бўлса, чақирғил, қанча олтун, кумуш керак бўлса, мани олдимға келсун. Сўзни жарчидин эшитуб, ҳар ерда одам бўлса кела бердилар. Тўқтемурхон қўшунларигача бузулиб гуж-гуж бўлуб кета берди. Мани кўруб

Тўқтемурхон буюруб, Қамариддин тожик отга минуб харчанд сипоҳларга буюруб жамъ қилолмади. Бир кун кечгача қипчоқ аскари бузулуб, юз киши қолибдур. Ўшул кеча юз киши билан тоғдин ошуб қочиб кетубдур. Турағай баҳодур тамоми ўзбек қўлига олтун-кумуш берди.

Алқисса, Бароқхон номаси келуб, Ўзбекхонга тегди. Ўзбекхон мунн ҳеч кимга изҳор қилманг, деб ўзи ҳам ҳеч кимга изҳор қилмади. Ва яна Саййид Отага келуб бул воқеадин сўз цемади. Турағай баҳодур салтанатлиг дағдағасини қилгонда Саййид манъ қилуб эрдилар. Иттифоқо Амир Турағай мупозимларидин бири номани топиб келтурди. Баҳодур муталаа қилдиким, ўз қатлига аломатдур. Яна Саййид Ота они салтанатдин манъ қилуб эрдилар, анинг чун ғазабн ва аччиги зиёда бўлуб, ўшул кеча Саййид билан Ўзбекхонни бойлатиб, занжир ила кишанлатуб, аларни молин талон қилурди. Саййид мани хабарим йўқ деб онд ичтилар, қабул қилмади. Ўзбекхонни буюрдиким, танасига шизни суркаб етти кун офтоб рўёсига тўрт қозик қоқиб боғлаб, аъзосини доғлаб қўйдилар. Саййид Отани қатлга буюрди. Бул киши соёдотлигини шафет келтурди. Охир иккала кўзларига олмос қўйуб кажава ичра солиб Бухорога юборди. Олмос таъсир қилуб, кўр бўлдилар. Саййид қареишига учраб муҳрақ касалига мубтало бўлуб, бир кечада Амир Турағай ҳалок бўлди. Барчалари билдиким, Саййид Отани ғазабидиндур, тарих етти юз олтмиш эрди (1359 й.).

Б а й т :

*Ҳазрат Саййид Ота қаҳри била Турағайни кўр,
Бир кечада ул баҳодурни ҳалок эткурур.*

Алқисса, Турағай баҳодур қўшуни ҳар тарафга бўлуниб кетти, баъзилари ўлукни кўтариб Бухорога келдилар. Тўқтемурхон бул воқеани эшитуб, хуруж қилиб, Қамариддин тожик ва Шайх Худойдодлар келуб Турағайни хазиналарини олиб ўлжа қилдилар.

БУ ДОСТОНДА ҚИПЧОҚ СИПОҲИ МОВАРОУННАХР ШАҲАРЛАРИНИ ОЛГОНИ, АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН НЕЧА КУНЛАР МАШАҚҚАТ ТОРТГОНИНИ БАЁНИ

Вақтики Саййид Отани Бухорога кетурдилар, беклар ва амирлар эшитуб олдиларига чиқтилар. Кўрсалар, Саййидни кўзи кўр бўлубдур. Хонақоҳ ичра кириб, тоатга муқаййид бўлдилар. Яна баҳодурни ўлугини келтурдилар. Они Шаҳрисабзга Соҳибқиронга элтуб, отасига жаноза ўқуб, мазори шайх Шамс Кулолга дафн қилдилар. Соҳибқирон хонни бу ишидин ҳеч манзур қилмадилар. Аммо Бароқхон бир кечаси туш кўрса, Амир Темур қўлида тамоми мулк тасарруфидадур, уйғониб бекларга кенгаш қилуб айди: Амир

Темур Қорачор нўён авлодидур, ул Чингизхон вазири эмасму, Чигатой авлоди насли Чингизхондурму, албатта салтанатга Чигатой авлоди, ўлтургай. Аммо Бароқхон беклар кўринишида шиква қилдиким, сизларни бир қабилаи кўрагонга тоқатингиз йўқ, Чигатой ва кўнгирот эл ўлтуруб эрдилар. Кўрак бий деган киши қозокдин эрди, Амир Темур жангига ул муқаййид бўлди. Хон анга ваъда қилдиким, сани амир, нўён қилурман деб.

Алқисса, аскар била Қарши бориб, андин Шахрисабзга юзланди, бориб Шахрисабз атрофини олди. Анда бир қаландар Кўракни олдига келди. Андин Амир Темур ахволини сўрди. Қаландар айди: Амир Темур хонимча била элидин Даштга чиқуб сайд қилмоқ учун Дўнбой баҳодур отин минуб келуб, фалон ерда яшил чодир ичра ўлтурубдур. Ман анда эрдим, эт пишуруб манга бир андак бердилар. Хонимча иккови бир чора этни едилар, манга озроқ олтун бериб, бул ерда неча кун турғил, деди, қабул қилмадим. Начанд вақт Хиндустонни сайр қилдим, эмди иштиёқим Бухорога борурман. Кўрак бий айди: Амирни элдин узоғлиғи не миқдордур. Ул айди: бир кунлик йўл бордур. Кўрак бий қаландарга қанча олтун бериб, қаландарни жандасини олиб кийди. Аскарига аҳтиёт бўлунг, деб ўзи қаландар суратида бўлуб, Амир Темур жонибига юзланди. Бориб кўрдиким, беш-олти қул, чўри Амир хизматида эрди. Соҳибқирон этни пора қилуб ўлтурур. Кўрак бий бориб «шай олло» дедилар. Амир Кўрак бийни кўрмаган эрди, хонимча ёнида ўлтурди. Ул вақтларда хотунларга юзини беркитмоқ йўқ эрди: хоҳ сорт, хоҳ ўзбек, хоҳ тожик. Кўрак бий кўзи Амир ўқ ёсига тушти, ҳар ўқни қадди бир ярим найза келур эрди. Аммо Кўрак бий кўб сўзга етук киши эрди, Соҳибқирон андин Бухорони сўрди. Амирга хушомад қилуб ёлгон сўзларни муболага била сўзлади. Кўнглида шул эрдиким. Амир бир нимага машғул бўлса, ёй била ўқларини ўғирласа. Хонимча келуб айди: эй бегим афандим, туруб, хабар олиғайсиз мабодо ёв келган бўлмасин, нечун отингиз қуйруғин қиллари сочилибдур. Амир қабул қилмади, яна келуб айди: қозон ўртаси қайнар, мунда от кишна, турғил, отга минуб атрофдин хабар олғил. Соҳибқирон маъқул қилмади. Аммо Кўрак бий хонимчани туйғунлиғига аҳсан деди. Аммо Бароқхон айтуб эрди Амир Темурга голиб келсанг бир иш қилиб Сарой Мулкни келтур, анинг била бизни ўртамизда яқинлик бўлмасун. Алқисса, таом еб бўлгандин кейин Амир нақзу зувга ташқари чиқти. Хонимча яна бир ишга машғул бўлди. Кўрак бий анди секин ёй ва ўқларини олиб қочти. Бул тарафда тоғни остида сипоҳи тайёр эрди, овоз қилдиким, югуринг, отларни келтуринг дега, минг киши келдилар. Амир кўрдиким, иш мушкул бўлубдур. Филҳол, от устига ўзини олди. Хоҳласа Хонимчани отга олса. Оломонлар етти, хонимча ўзини бир тарафга олди. Лонлож, Амир қочти, киши анга етолмади. Оломонлар молларини олдилар. Хоҳласалар, Хонимчани яланғоч қилсалар. Кўрак бий аларни қилич билан урди, атрофга қочти. Кўрак бий Хонимчага таъзим қилуб айди: Эй Хонимчам, мани қариндошингиз Бароқхон сизга юборди. Хонимча замонасозлик

учун Амирдin пиқва қилди. Андин кейин Хонимчани Кўрак бий кайжава ичра солди. Мол, асбобларин юклаб олди, ўзи жиловини ушлаб йўлга тушти. Хонимчани кўнгли Амирда эрди. Аммо Соҳибқирон нари бориб ўз кўнглида ўйлаб эди: агар эл ичра борсам манга таъна қилурлар, нечувким, алар бизлардин жудо бўлмагил деб эрди. Бўлмаса, ёвга борсам, қўлимда ёй ва ўқларим бўлмаса, алар била жанг қилсам, шундоғ ҳам бўлса, бориб Кўрак бийни орқасидин етуб, чоқирди, айдиким, ҳар нимани олсанг ҳам хотунимни бергил. Кўрак бий айти: мани қаслим шул хотунини учун келуб эрдим. Лоилоғ Амир отини бошини силаб таваккуф қилди. Тоқати бўлмай яна борди, пачанд мартаба борди, ахир айти: Сарой Мулк завжамни ўзидин савол қилойин, агар ул қабул қилмаса, ихтиёрим йўқ. Анда Кўрак бийга Хонимча айти: мани тўхтотгил, анинг била сўзлашойин, нима дер, деб Амирни кўб ҳақорат қилди. Кўрак бий лоилоғ таваккуф қилди. Хонимча зарурат учун айёрлиг қилиб, бисёр аччиғ сўзларини Амирга сўзлади. Айти: боргил, чодир ўрнида туфроқ ичра мерос бир дўла қиммат баҳо қолибдур, ҳозир келтуруб Кўрак бийга бергил.

Соҳибқирон отини югуртуриб бориб ҳеч нима товолмади. Бир нимарса кўнглидин ўтқузуб, бир эски чопон чуруқини келтурди, айти: ушбу чуруқини тобдим. Хонимча айти: мунн ёқасида эрди, уни келтур. Амир отини чоптириб кетди. Кўрак бий Хонимчага айти: энди анга кўп гафурманг. Аммо Хонимча Кўрак бий олган ёй ва ўқларини бир эски чопон орасига ўраб, йўл узра секин ташлаб эрди. Соҳибқирон кела туруб, уни олиб хурсанд бўлуб, филҳол, ёй била ўқни тўғрилаб югуруб Кўрак бий қошига келди. Кўрак бий кўруб қўшунга буюрдиким, атрофини олинглар деб. Андак соат ичра Амир икки юз кишини ўқ била урди. Оломонлар қочтилар, анда Кўрак бий қочмоқни ихтиёр қилди, Амир қўлини узатиб жиловини тутуб, юзига бир шафалоқ уруб отдин йикти. Амирни кул хизматчилари ҳозир бўлуб эрдилар. Кўрак бийни қўл-оёғини боғладилар. Ушал кун Соҳибқирон қўлига оломонлардин юз киши асир бўлди. Аларни элатга олиб юруб ҳар кун зиёфат қилдилар. Охир бир кун Кўрак бий арз қилди, айти: Эй Амир афандим, бизларни ўлдурунг ё қўйуб юборинг. Анда Амир ул юз кишига либос бериб, Кўрак бийни бир кўзини ўйуб ташлаб, боргил, кўрганингни Бароқхонга сўзлагил деди. Аммо Бухоро халқи эшитмишларким, Тошканддин, Хўжанддин бениҳоят кўб аскар келур эрмиш деб. Хонга сўзладилар аларни бошлиғи Тўқтемурухон, шайх Худойберди Қамариддин тожикдурлар. Анда Бароқхон отига миниб Хўжанд дарёсини ёқасига келуб, кўрдиким, аскарни азимдур, ҳаргиз киши кўрган эмасдур. Дарё-дарё лашкари Тўқтемурухондурким, етмиш туғ ва байроқи бордур. Ондин кўрқуб қайтиб Бухорога келди. Уч кун туруб, бир кечада қочиб, Қаршига борди, анда бир кечани ўтқузиб, эрта билан Балх жонибига юзланди. Мунн жанг қилмай қочганини кўруб, Чигатой сипоҳи Бухорода қолмай бир тарафга кеттилар. Аммо Тўқтемурухон Жайхундин ўтуб, Хўжандни фатҳ айлаб, Самарқанд борди, анда кобиру ашрафларини жамъ қилуб, аларга мулозимат қилиб, Самарқандга пойтахт қилди. Амир

Қозагон қозоқ элидин эрди, они Бухороға ҳоким қилди. Оқтемурхон ўғлини юборди, яна бир ўғли Қоратемурни Шахрисабзга юборди. Қамариддинни ўн саркарда била ўз юртига, Балх жонибига юборди, Бароқхон орқасидин бориб, хон била жанг қилуб, Бароқхон мағлуб бўлиб, талонуб қалавдарлик қилуб, Қандохорга ўтуб кетти. Чигатой эллари тарқалиб Хирот, Кобил, Бадахшонларда бўлдилар. Қамариддин тожик Балхни олди, қипчоқ кўшунлари Бухоро ва Хисор, Тошканд, Самарқанд барча Мовароуннаҳр юртларин олди.

Алқисса, Соҳибқирон айш-ишратда эрди. Ҳожибек амакиси келиб айди: Эй ўғлум, тургил, айшингни вақти эмас. Тўқтемурхон аскарни тамоми юртни олибдур, Бароқхон бир кечада қочибдур, Чигатой беклари элати била ҳар тарафга тарқалиб кетибдур, бизлар ҳам қавми қариндошни олиб бир тарафга кетойлук, чунки Қоратемурхон эрта-бурун бул ерга келур эрмиш. Соҳибқирон айди: Эй амаки, аларни асли турк, бизлар ҳам турк, бир-биримизга ёвлит қилмаймиз. Бизларга ор-номус зўрлик қилса, сулҳ қилурмиз.

Ҳожибек қочмоқга кўб ҳаракат қилди. Амир лоилож амакисин уруб-сўкуб кўрқутди, тамоми оқсоқолларни чақирди. Барчалари Амирдин кўрқиб келдилар. Андин кейин шаҳардин ташқари Қоратемурхон олдига пешвоз чиқдилар. Бориб кўрсалар тоғ остида бениҳоят кўшун турур. Амир замонасозлик учун кўруниш қилди. Хонга айдилар: бул киши Турагай баҳодур ўғли бўлур. Тўқтемурхон деб эрдиким, Турагай ўғли қўлга тушса, албатта ўлдуринг. Аммо кўрагонлар беги деб бойлаб қўйдилар. Кўрагонлардин овоз чиқуб, Амир Темурни маломат қилдилар: агар қочсак, бизларга бу бало йўқ эрди. Амир аларга ҳеч нарса демади. Келтуруб Қоратемурхон олдига қўйдилар. Хануз қатлга буюргани йўқ эрди, тоғ ичиндин бир қафлон бир эчкини қувлаб чиқиб келди. Они кўруб барчалари қочтилар, асирлар ҳам қочти, жаллодлар ҳам қочти. Аммо, Амир Темур қочмади, қўли бойлик эрди, эчкини тутуб еб, андин Амирга ҳамла қилди. Соҳибқирон оёғи била тошиб юбордиким, суяклари майда-майда бўлди. Қоратемурхон келуб Амирни юзларидин ўшти, қўлларини ешти, сани қатлинтдин ўттум, агар отам буйруқ қилса ҳам. Лекин ўзга асирларни ўлдуринг, хон ҳукми тайгир бўлмасун деди. Амир айди: агар ўлдурсанг, мани ҳам ўлдур, агар ўлдурмасанг барчамизни ўлдурма. Амирни ҳимматини кўруб, ҳеч кимни ўлдурмади, барчасин озод қилди. Анда Шахрисабзга кириб Амирни ёнидин жудо қилмади, ҳар сўзни Амирдин сўраб қилурди. Аммо бир кун Амирни амакиси Ҳожибек ўпка қилди: мани хон муқаррабларига кўшмайсан. Анда амакисин риоя қилиб, хонга дўст қилди. Аммо Қоратемурхон чўрилари ичра бир гўзал чўри бор эрди, ани барчасидин яхши кўрар эрди. Иттифоқо, ул чўри Амир Темурга ошиқ бўлди. Бир кун Амирни хилват тошиб, арз қилди, айди: эй хоним афандим, Амир Темур, мани бағрим куйдуруб ишқ ўтига куйдурма, мани мақсудим ҳосил қил, деди. Соҳибқирон айди: хонни тузини ичиб туруб бул ишни қилмасман. Мундин Ҳожибек воқиф бўлуб, кўнглида кудурати бор эрдиким, қочайлук деганда Амир они уруб-сўкуб қайтаруб эрди,

муни қасди Амирни ўлдурмоқда эрди. Бул ҳам макр ила алдаб, шундоғ гўзал нимарса санга ошиқ бўлмиш, они мақсудини ҳосил қил, деб кўб муболага қилди. Анда макрига алданиб, Амир, наилож қилурмиз, деди. Ҳожибек айди: манга сандук ичра солиб бергил, ман уйга олиб борай. Анда ул чўрини мушк асфар била сандук ичра солиб Амир соддалугбила амакисига тобшурди. Они Амирни уйга элтуб, ул бевафо амакиси кечи била хонга келуб айди: мани қардошим ўғли фалони чўрингизни олиб кетубдур. Хон қабул қилмади. Ҳожибек сандукни маълаумин қилди. Қоратемурхон ўшул вақт қиличин кўлга олиб берди. Амир англаб уйидин чиқуб қочти. Ўшал чўрини толиб ўлтурди. Амир Хонимчага эр либосин кийдуруб, Бухоро сарига олиб кетти. Қоратемурхон ҳар тарафга юз киши-юз кишидин юборди. Тонгласи кўрғагон элидин уч юз кишини келтуруб бошин кесди. Ҳожибек қаландар суратида бўлуб қочти. Аммо юз киши Амир орқасидин Бухоро жонибига юзландилар. Аммо Амир чўлда бир ҳавуз ёқасига келуб туштилар. Анда наҳори қилдилар. Ногоҳ орқаларидин чап ва тўзон кўрунди. Хонимчани етти мисқол оғуси бор эрди, ҳар ерда зикликда қолсам, ичурман, деб эрди. Анда ўшул ёвни кўруб оғуни ичмоқга ҳаракат қилди. Амир кўруб қўлидин олиб ҳовузга ташлади. Иккови отга минуб жўнаб кеттилар. Ул юз киши ҳовуз бўйига келдилар, тушуб ул сувдин ичуб, оғу асар қилуб эрди, тўқсон киши ўлди. Ўн киши кўрқуб ичмадилар. Йўлга тушуб Амирни орқасидан бориб еттилар. Хонимчага Амир айди: сан бул ерда ўзингни сақлаб тургил, тангрим нимани хоҳлайдур. Филҳол, аларга муқобил бўлуб ўқ отти, уч кишига тегди, бир кишини кўзи кўр бўлди. Қолган кишини уруб қувлади, агар жонларингдин кўл ювган бўлсанг бери кел, деди. Анда кўр бўлган: мунга бас келиб бўлмас, деб ўлганларини ҳавуз ичра ташлаб, андин қайтуб Қоратемурхон олдиға келдилар. Айдилар, бир оғу қўйган сувдан ичуб барчамиз ҳалок бўлуб қайтуб келдук, деб хонга жавоб берди.

БУ ДОСТОНДА ҚИМОРИЙ ИНОҚ АМИР ТЕМУР

СОҲИБҚИРОНГА ЙЎЛДОШ БЎЛГНИ.

АМИР НАҚШБАНД ПИРИМ ХИЗМАТЛАРИГА

БОРГНИНИ БАЕНИ.

**АММО АҲВОЛИ СОҲИБҚИРОН ИСКАДАРИ СОНИЙ
НЕЧАНД КҮН МАШАҚҚАТ ЗИНДОНИДА БЎЛУБ, АНДИН
КАМ-КАМ ФАРОҒАТ МИСРИ УЗРА СУЛТОН БЎЛГНИ.**

Алқисса, Соҳибқирон ўзбек, қипчоқ элидин нажот топиб, Қаршиға келди. «Шарафнома»да мусаннифи дерким, ваҳҳи тасмия, Қарши уйғур тилида, Қарши деб қасри баландни айтур. Оқтемурхон ибн Тўқтемурхон ул ерда ўрдасини андоғ юқори кўтариб бино қилдиким, офтоб кўтарилса, сояси бир кунлиқ йўлга тушар эрди. Амир бечора бул ерға келуб, хайроқликда қолиб, бошини хотунини тизига қўйуб, андек уйқуға борди.

Анда бир тарафдин чанг чиқти. Кўрса Оқтемурхон сайрдин келур. Хонимча бўркига йиғоч тегуб, ерга тушти. Оқтемурхон кўрдиким, хотув кишидур. Амирдин сўрди: қандай кишидурсиз? Амир Темур айди: беклардинмиз, аҳли насаб бўлурмиз. Бул заифа мани хотунимдур, сизларни зулмингиздан кўркуб турурмиз, мабода бизларни ҳақорат қилмангиз деб. Бул сўз анга қаттиг тегиб, биз зolim бўлсак, бул хотун саники бўлса, бизга керак, деб бир йигитга буюрди, келиб Хонимчани от узра миндуруб олиб кетти. Сарой Мулк: ман малика бўлурман, кўлингни текузма, деди. Ул айди: мен ҳам хон хотуни малика бўлурман, деб бўркини бошдин олди. Амир гайратидин Оқтемурни жиловидин тутуб, бу қандог зулм, мани ҳақимга қилурсан деди. Хон қиличини кўтариб Амир бошига солди. Тўрт бармоқ ботти. Амир эси кетуб йиқилди. Оқтемурхон Сарой Мулкни ўрдасига келтуруб эрди. Анда куёш куёви дунё зулмотидин қочуб ёшунди, тун келини гаму қайғуда бўлуб қора чодир ичра беркинди. Кечаси бўлгоч, хон Хонимча олдиға яқин келди. Хонимча айди: биз мусулмонлар расмида ҳайз кўрган хотунға яқин келуб бўлмас. Мани иллатим бор, мани қўйғил, агар бўлмаса ўзимни ханжар била уруб халок қилурман. Охир, Оқтемурхон чиқуб кетти. Қирқ кун муҳлат сўради. Хар кун Оқтемурхон келса Хонимча кўлига ханжар олур эрди. Лоилож қайтур эрди.

Аммо Амир Темур ақли ўзига келуб кўрса, ҳеч ким йўқтур, ўрнидин секин туруб, йиғлай-йиғлай бир масжидга келиб йиқилди. Ул масжидни сўфиси келуб кўрса бир йигит ётур, боши ёрилган, аъзоси қон. Муаззин раҳми келуб ани уйига олиб борди. Амир анга айди: тўра бача бўлурман, жатта элати мани мажруҳ қилдилар. Сўфи айди: мани бир ўғлум бор, Иноқдур, анинг лақабин кал Қиморий дерлар. Боши тоздур, ўзи қиморбоздур. Ман они ишига поризолик қилурман. Андин кейин ўғли келди. Амир ярасини кўруб, ювиб бойлади. Амир хизматида доим бўлди. Холо, анинг қабри Соҳибқирон оёқи саридадур. Аммо ул сўфи қавчин элидин эрди, Амирни тарбиятига муқаййид бўлди. Андак вақтда Соҳибқирон соғолди. Аммо Иноқ хар кеча уйдин чиқиб кетар эрди. Бир кечаси Амир ҳам анинг орқасидин борди. Кўрдиким, хандакдин сакраб ўтуб шаҳр кўргонидин ошиб кетти. Яна бир фурсатда кўргон орқасидин чиқуб жойига келди. Амир анга сиррини айтур бўлди. Хотирда ўйлаб яна ман сўзим айтконим била ишимни удласидан чиқарму чиқмасму, яна сўзум у қулоқига олурму, олмасму деб айтмади. Андин бурун уйига қайтуб келди. Иноқ ҳам келди. Кундуз бўлганидин кейин муаззин Амирға айди: эй йигит, тожикни, накли бордурким, «одами бекор аст, аз ин худо безор аст», андак ишға машғул бўлғил, сабаби овқат бўлур. Иши йўқни тиши йўқ, дерлар яъни анинг сўзи ҳеч кимга таъсир қилмас, деб сўфи. Иноқ учовлари бориб қовун фолиз ўтини юлуб, туш бўлгач йиғоч соясида ухлар эрдилар. Бир кун Амир бошига бирикки кесакни яедук қилуб ухлар эрди, ногоҳ Иноқ уйкудин туруб кўрса, бир қуш товусга ўхшаш мунаққаш йиғоч узра кўнуб Амир бош узра соя солиб ўлтурур, тумшуқида эски сўнтак бор, секин

отасин уйқудин уйғотти. Иккови ани мушоҳада қилдилар. Бу қушни киши кўрган эмас, тайин билдиларким, ҳумоюн ушбу қушдур.

Иноқ айди: эй Ота, бул тўра бачага тангри таоло давлати азим карам қилғай, ман ақд қилдим, ушбу тўрани мулозиматидан асло жудо бўлмагайман. Андин сўнг ул қуш ҳавога учуб кетти. Амир уйқудин турди. Ота ўғул Амирни кўб риоят била иззат қилур бўлдилар. Соҳибқирон алар мани масхара қилур деб йиглади. Айди: эй қардош, мани бошимда шул кулфатлар бор экан.

Байт:

*Учарга келмаса лочин мадори,
Бўлув чумчуқга шумшук қор бори.*

Анда қиморбоз Иноқтоз айди: Эй тўра жоним, масхарам йўқлиғига қасам ичай, севганим сайру бўстон соёдат, бул кун бошинг узра латофатда бир қуш соя солмиш, кўрдим тумшуқида сўнган, ман анинг ҳумоюн ядрок қилдим. Анқарибдур, мулки афлоки Юсуф иқболига егуб, меҳнат зиндонидин чиқсанг, роҳат Мисри узра султон бўлсанг ажаб эмас. Эмди хотирингни жамъ қилуб, манга асли насабингни билдургил, деди, қўймади. Анда лойлоқ Амир Соҳибқирон чин сўзин анга зоҳир қилди.

Назм:

*Фалак манга қўймиш ушбу қаттиг от,
Амири Темурдур, темурдур қанот.
Яратган қулиман, Расул, онам
Бўлуб уммат анга алайҳис салом,
Яна раҳмат йлсун анинг олиға
Ва авлодиға яна асҳобиға.
Амири баҳодур отамдур мани,
Қорачору Анжил бобомдур мани,
Алар эрдиларким шоҳи сафшикан,
Қулоқ сол, Иноқим, эшитгил сўхан.
Қорачор нўён амалзодадур,
Темучин вазири ул озодадур.
Алар паҳлавонлиқда арслон каби,
Денгизда наҳанг, даштда қулон каби.
Алар аждаҳон замон эрдилар,
Шижоатда шеру жаён эрдилар.
Онамдин сўрасанг, бу ҳам асл зот,
Борий рўз, машҳар шаффеъ исот.
Соёдатда эрди, булар оқ суяк,
Шариат сутуни, эшит, як ба як.
Неча кун бўлубман чу ғурбатда ман,
Яна неча кунлар мазаллатдаман.
Будурким, ҳамма феълу атвор даҳр,
Бериб иқбол гоҳида уёр даҳр.*

Алқисса, Соҳибқирон асвил кайвонлигини жулус айвонлигини бир-бир Иноқга айтуб, огоҳ қилди. Яна Хонимчани Оқтемур олиб кетганин, кўнглин қайғуда бўлганин баён айлади. Иноқ Қиморий айди: Эй тўрам афандим, кўнглингни гулча киби қон ила олуда қилмагил, бағрингни доғ айламагил, эмди, ажаб эмас, умидинг гуллари очилгай, душман қонлари сочилгай. Ман санинг-чуи хизмат нўтасини белимга боғладим, қуллик халқасин қулоқимга солдим, ишпооллоҳ, Оқтемурхоннинг тоқи равоқига ўт қўйуб, Хонимчага нажот бергумиздур. Ушул кеч қуёш қуёви юзи шафак қизариб гойиб бўлганидин тун келини гам ва андуҳда бўлуб, боши узра қора чодрани солганидин кейин, Иноқ расми айёрликда ўзини тузатиб, Амир Темури иккови кеча била хандак ёқасига келдилар. Андин ўтуб Иноқ ўзини кўрғон остига олди. Амири ҳам олиб, шаҳар ичра дохил бўлдилар. Қазора, қоровулар барчаси уйқуда эрди. Андин ўрда сариға бордилар, дорвозабонларни ҳаммасини гафлат уйқусида кўрдилар. Эшикларда қўғли калид била турур, етти эшикдин ўтуб, оҳиста-оҳиста келсалар чирог асари зоҳир бўлди. Соҳибқирон назар қилса Оқтемур Хонимчага юзланибдур, они қўлида ханжар, айтадурким, эй жатта қофири, мани олдимга келмагил, ўзимни ханжар била ҳалок қилурман, ҳеч ким мани ўлумдин қайтаролмас. Ғайрат ўти Амир кўнглида алапга уруб, эшикни бир тепиб синдурди, ичкари кирди. Оқтемур қўлига қилич олиб, ирғиб туруб, кимдур, қандай уёти йўқ мани қасримга келур дегач, орқасидин Иноқ келуб хонни қилич била уруб ҳалок қилди. Хонимчани олиб, ўрдасини ўртасига ўт қўйуб, тева кўрдингму, йўқ деб муаззинни уйига келдилар. Тонгласи Қарши одамлари хабар топтиким, Оқтемурхон ўлубдур, қасрга ўт қўйуллубдур ва тамоми куйубдур, хавф Тўктемурхондин. Барчалари мотам либосини кийдилар. Аммо бир кеча Амир Темури туш кўрдиким, бир қаландар, атрофига сочлари тарқалгон, Амирга бир бутун нон берди. Бир чеккасидин ушотиб олиб, қайтуб берди. Уйқудин туруб Иноқга тушини айди. Таъбирига Иноқ айди: ул нон ер юзини барчасидур, бир чаккасидин олиб қайтуб берибсан, бу рубъи маскундур, азизлар мунини санга берибдур. Амир айди: ул қаландар жамолини шавқи мани Маънуни қилғудек.

Аммо Бухородин бул сўз эшиттиларким, амир Қозагон мулозимларга амр қилубдур ҳар ерда толиби илм қатлиға, холо, Бухорода мулламан деган киши қолмабдур. Амир Иноқга ул золимни бориб Бухоро халқидин дафъ қилурман, деди. Хонимчани Қаршига қўйуб, Иноқ била Бухоро жонибиға юзландилар. Андин Бухороға яқин бир чорбоғга бордилар, анда ҳавуз ёқасида суфа узра бурё солинган, Амир суфа узра чиқуб ўлтурди. Йиғоч бутўқида осилган хатни кўрди. Айтубдурким, шул йиғоч емишларидин ҳар ким еса ҳам зомин, емаса ҳам зомин. Амир хайрон бўлди. Иноқ айди: емайлуқ, зомин бўлмайлуқ. Амир айди: охир зомин, биз яхшиси шулким, ермиз, деб кўнгли тортганича емишлардин едилар, бир кеча бир кун турдилар. Ҳовуз маъжга келди. Анда бир ўғлон, ўзи қаландар сифат, келурким, шижоатидин барча оламларзаға келур. Иноқ айди: ана, боғ эгаси келди, бизни еган-

ларимизни кўрса, лат қилуб урушодор. Анда эгаси келди, овоз қилуб, «сиз қандог одам, бу емишлардин ижозатсиз ерсиз» деди. Амир айди: биз мусофир, бул ердин ўтуб борур эдук, бул боғ ичра йиғочда осилган хатни кўрдук, емаган киши ҳам зомин, бул сўздин «охир зомин эканбиз деб, едук». Боғ эгаси анда «илло, Турағай баҳодур ўғли Амир Темурсан», дедилар. Амир кўруб тануб, «тақсир, афандим» деб оёқлариға йиқилдилар. Ул киши, мани отим Муҳаммад Фазл Бухорий Нақшбанд Баҳовуддин шухрат бўлубдур, бул маникидур, худо йўлиға худойи қилубдурман, ҳар киши келуб меваларидин егай.

Аммо бул мавзеъни Қасри Орифон дерлар. Амир айди, хат ёзилубдур экан, еган-емаган бари зомин, бу нечук сўз? Баҳовуддин айдилар: ҳар ким еса, ман зомин, нечук онсиз жаннатға қадам қўймаман. Ҳар ким еса ул зомин, нечун ўзига ўзи жафо қилубдур.

Масоҷжатдин кейин кечаси Қасри Орифондин Амир ила Иноқ Бухороға дохил бўлдилар. Чаҳор сув (Чорсу) яқиниға етуб эрдилар қоровуллар табласини садоси келди. Амир ўзини бир бузулган дўкон ичра олди. Иноқ ажраб ўзга тарафға кетти. Амир кўрдиким, бир заифа, боши кесилган ётур. Амир ҳайрон бўлуб андин чиқуб кетмоқда эрди, асаслар етуб келди. Филҳол, кўруб Амирни тутуб бойладилар. Ҳарчанд Амир чин сўзлади, алар ёлғон деб қабул қилмади. Қоровуллардин бири Амирни уйиға келтурди, муқаррар қилдиким мақтул ила Соҳибқиронни амир Қозагон олдиға еткурмакни. Амир тун ярмигача нола қилуб йиғлар эди. Саҳарға яқин уй эшики очилди, қўлида чирог, бир чўри хотун чиқуб Амирни атрофидин айлануб йиғлаб айди: Эй тўра бачам афандим, санга на бўлди. Анга назар қилуб кўрса, бул чўри Амирни энагаси эрди, яъни Амирни эмизиб эрди. Вақтики, оломонлар борганда қўлга тушуб Бухороға келтуруб, асасға сотиб эрди.

Алқисса, Амирни ешуб нажот қилди. Амир андин чиқуб Иноқни тобмоқға муқаййид бўлди. Бир ерға келса, Амирни тутуб бойлаган асасни бўйни узулуб қон ила булғониб, танаси чўзилуб ётур. Андин ўтуб кўб боши кесилган қоровулларни кўрди. Андин бир ерда қора кийумлу киши қўлида ханжар келур. Амир ўзини бурчакға олиб қараса, Иноқдур. Анда бир-бирини тануб, Иноқ айди: сиз учун қоровуллардин етмиш кишини бошин кесдим, то асас уйиға бориб, муродим холос қилмоқда эрдим. Оллоға ҳамд, жамолингни кўрдим деб иккови ҳазрат Баҳовуддин хизматлариға келдилар.

Аммо Мавлоно Шарафиддин, «Жомеъул аъзам» да келтурбдурларким, амир Қозагон Тўқтемурхон буйруқи била Бухороға ҳоким бўлди. Аввал муътақидлар талабида эрди. Соний золим бўлди, сабаби шул эрдиким, отаси қалмоқ бекларини қизини олиб эрди, анга бул ошиқ эрди. Тўқтемурхон хизматида Самарқандда оламдин ўтти. Отаси ўлганидин кейин ул чўрини Бухороға олиб келди. Оти Бойгун эрди, ўзига хотун қилмоқ бўлди, амир Қозагонға ўғай она эрди. Бойгун айди: ман санга тегмасман, чунки ҳеч мазҳабда онани олмоқ дуруст эмас. Агар кофир бўлсанг ҳам, қабул қилмағайман.

Аммо алар занахи шундоғ эрдиким, ота-онамиз халқ қилгон деб, ота-онасига чўқунур эрди, тасалсулдур. Асли Одам Атони осмон яратган деб, Кўк тангрим, дер эрди. Наузибиллох, аммо амир Қозағон муллалардин ривоят олмоқ бўлди, ўз динига, лекин кўнглида динлар афзали Муҳаммад дини деб муҳаммадийлардин ривоят талаб қилди. Шул дастурда эрдиким, кишини отаси ўлса, андин мол қолса ворис ани тасарруф қилса, ривоят борму, деб сўрди. Ул вақтда имом Ҳофизиддин Бухорий муфти эрдилар. Ривоят бердиларким мерос ворис ҳаққидур. Ул ривоятни Бойғунни олдиға келтурдилар. Ул хотун сўзға кўб етук эрди, имом Ҳофизиддинға хат ёзиб, хитоб қилуб юбордиким, қайси мазҳабда онани ўғул олғай, агарчи бизлар кофир, сизлар мусулмонсиз, дунё деб охиротдин кечдингизму? Они сўзини эшитуб, жумъа кун имом Ҳофизиддин амир Қозағон қошиға келуб, говур қилуб айди: сан таблис била биздин ривоят олдинг. Муллоларға мухлис эрди, ҳеч нима демади. «Эмди ўттим», деб кўб узрлар қилди. Аммо бул воқеаъ етти ўлка, яъни иқлимларға шуҳрати кетти, Бухоро муллалари ўғай онани олмоқға ривоят берибдур, нечук, деб атрофдин нома кела берди. Бухоро муллалари бу сўздин шармисор ўлуб, йиғлар эрдилар. Имом Ҳофизиддин тушида Имом аъзам раҳматуллоҳ алайҳа пирим келуб айдилар: эй ўғлум, ҳар ким масала сўраса билуб жавоб бергил, шошиб жавоб айтмагил, эмди тургил, бул ишни олдини олгил, тонгла етти иқлимға етмиш икки мазҳабға нома юборгил. Андин кейин улусни алдаб ижтиҳод қилса, анга лаънати олло бўлғай. Имом уйқудин туруб кўб йиғладилар. Сўзларини халқға айди. Барча қабул қилди, рофизийлар қабул қилмади. Алар мазҳабда ижтиҳодларида қушодадур.

Алқисса, амир Қозағон Бойғунни олмади, имомлардин хавф қилди. Аммо Бойғун тожикдин бир кишиға кўнгил бериб эрди. Ўшал вақт Бойғун ани талаб қилса, бир катта қозони бор эрди, анга солиб келтурур эрдилар. Бир кун амир Қозағон ўлтуруб эрди, сўрдиким, бу нимадур, кўтариб келган? Хизматчи хотун айди: Бойғун хотун ошидур. Имом Ҳофизиддин ҳозир эрдилар, балъами каромат айдилар: қозон ичра одам бордур. Қозондин ул одамни олиб келдилар, тожик гуфт: «ман мулло мешавам, имом гуфтанд агар шаъни мулло ҳамчун бошад, дардики пухта шуд»¹.

Ул тожикни Қозағон қилич била уруб, ҳалок қилди, андин ҳарам сарига кирди. Бойғун қўрқуб сани қабул қилурман, деди. Анга ноз-ниёз қилуб, завқини келтурди. Аммо Бойғун малъуна эшиттиким, тожикни ўлдурмоқға имом сабаб бўлубдур, хоҳласа-ким, муллоларни барчасини ўлдурса. Қозағон макр қилуб айди: ўшал муфти имом мани иссиғ-совуқ била ўзига ром қилубдур, деб кўб муболаға сўзлар сўзлади. Анда Қозағонни қазаби келуб, агар муллоларни қони била йиғоч кўкартурмасам, деб онд ичти. Ул малъуна хотун муллоларни қони била йиғоч кўкартурсанг, сўнгра

¹ Ман мулломан, муллонинг шайни шундай бўлса, дарди қаттиқ экан, деб айтганди имом.

мани олурсан, деди. Анда ул нобакор имом Ҳофизиддинни чоқирди. Имом ҳар кун олдига борур эрдилар. Ўрнидан туруб, оғоз қилур эрди, бул кун жабҳаси мутағаййир бўлубдур, асло ўрнидин тебранимади. Ани кўруб имом жонларидин кўл ювдилар. Имом андин тақаддум ўлтуруб эрдилар. Қозағон айди: ман амр бўлсам, мандин печук илгари ўлтурдинг? Имом айдилар: ман олимдурман. Ул айди: олим бўлсанг нега бир масалага жавоб бермадинг. Имом айди: сўроғил. Ул айди: отадин қолгон хотунни ўгул олиб бўлурму? Имом айдилар: бизни мазҳабда жойиз эмас, аммо сан кофирсан, ихтиёринг. Филҳол, жаллодга буюрдиким, имомни ўлдилинг, деб. Шаҳид бўлурида имом Ҳофизиддин ушбу рубойни айдилар:

Байт:

*Тилим бирла ўқуб қирқ йил худони илми тавҳидин,
Қулоқ ила эшитдим шасти сол асрорини таъйин,
Не сир эрди бўлуб бул кун шаҳидим тиги қаҳринг ила
Яратгандин эрур бул лутфи раҳматдур манга ойин.*

Андин кейин, ул нобакор ва золим у кунхор муллоларни келтуруб шаҳид қила берди.

Ровий айтурким, қирқ кунгача тўрт минг мулло шаҳодат шарбатини ичтилар, руҳ тўтиси тан қафасидин учмоқ шакаристонига учтилар. Ҳар ерда мактаб ва мадраса ва масжидларни хароб қилди, толиби илм бўлса ҳар тарафга қочтилар. Кофирлар куфр гавғосини Бухорога сочтилар, сўфилар ҳар масжидларда овозини чиқориб азон айтолмадилар. Ул вақт рамазони шариф эрди. Буюрдиким, рўза тутманглар деб. Бир неча бебок ва беиद्रок тожиклар дини Муҳаммадни ташладилар. Чорбоғи Шамсулмулк, холо Намозгоҳдур, ани бутхона қилуб, катта сиҳоҳлари зоҳиран бутга чўқина бердилар. Ушал вақт мусулмонларга кўб шўришлар пайдо бўлди, гўё Нух тўфони мавжга келди.

Байт:

*Қизил қон бўлуб мавжи тўфонлар,
Шаҳид ўлдиларким азиз жонлар.
Кетуб арбоби дин, чу исломдин,
Алар ичра тушти ажаб кибру кин.
Жолойи ватан бўлди устодлар,
Дин аҳли хафадур, куффор шодлар.
Калисою бутхоналар зеб илан,
Бериб неча оройу тортиб илан,
Бўлуб мадрасаю масожд хароб,
Мусулмон паришону ҳайрон соб,
Шариат чироғи қолибдур ўчиб,
Шариатни талаби ҳар ён қочиб,*

*Мусулмон бариси ғаму қайғуда.
Фасад аҳли кўрким, кўзи уйқуда.*

Алқисса, фисқ-фасод шул даражага еттиким, қалам ани битолмай нол, тил ани аёнин зикр этолмай лол. Саййид Отадин ўзга Бухорода аҳли фузалодин киши қолмадилар. Саййидни келтургил, деб киши юборди. Бухоро халқи мунн эшитуб, барчалари Саййид Отани хонақосига келуб, сайҳа била йиғладилар. Бизлар ҳам яроғ ва аслаҳа олиб, жонимиздин кечдук, золим била жанг қилурмиз, дедилар. Саййид аларни манъ қилуб, айдилар. Эй қардошлар, сабр қилғайсиз, иншоолоҳ, бу золимни давлатига завол эмди бўлубдур. Андин эл-улус бориб ўрда эшикида турдилар. Саййид Ота ичкари кўрғонга Қозагон олдиға бордилар, айди: манга масала ҳожат бўлубдур, муллолар, дин ожиз келдилар, нечаларини ўлдурдум, нечук, ўз ишларига парволари бўлмади, бир масала ўхдасидин чиқолмадилар. Аммо сиз била сўзламайман, келгон йўлингизга кета беринг. Саййид айдилар: нечук мандин масала сўрамадинг, санга жавоб айтар эдим. Анда сўрдиким, ўгул ўгай онани олса бўлурму? Саййид ота анинг ўнг ва сўлиға қарадилар. Қозагон айди: ман сиздин савол қилсам, Сиз уён — бу ён боқарсиз, боқгон била ҳеч нимани кўрмайсиз. Саййид айдилар: мани кўзум кўрмаслиғи барчаға маълум, лекин сани тасаввур қилурманким, эркакдин бўлганмусан, хотундин туғулганмусан, маълум бермади. Ул айди: ман ота-она суратларидиндурман, менинг халқ бўлмоқимга алар сабаб бўлгандур, бизларни миллатимиз шулки, ота-онамизга ибодат қилурмиз, шунга ўхшаш муттасил борадур мабдаъиғача ул иборатдурким, Одам Атодиндур.

Қозагон уйи юқорисида бир улкан бути бор эди. Анинг юзини беркитиб қўйуб эрди. Саййид Ота айдилар: ул нимадур? Ул айди: ҳазрат Одам суратлари маъбудимиз, шароб ичарда уёлуб беркитуб қўйубмиз, анга мабдаъи қасри забаржаддур, бизлар уни Кўк тангри дермиз, деди. Наузибиллоҳ, Саййид айдилар: сани бу сўзингда ноқис бор, деб хотиримга келур, вой сени ҳолингга, дедилар. Қозагон сўрдиким, не учун? Саййид Ота айдилар: Сўзинг ноқис шулким, ота-онага ибодат қилурман, уёлурман, деб яна онамни хотун қилурман дерсан. Ҳеч киши маъбудига шахват ила назар қилурму? Қозагон қалласи андоғ тубан кеттиким, Саййидни жавобига мадор қолмади. Анда бировга буюрдиким, таом келтуринг. Бир киши анда таом келтурди. Саййид Ота таомдин бир луқма тановул қилдилар, печа қатра кўзларидин қизил ёш сочилди. Ногоҳ Саййид кўзлари чечак каби очилди. Бу ишга одамлар таажжуб қилдилар. Маълум бўлдиким, ул нобакор илон гўштини ҳалок қилмоқ учун пишуруб келтурган экан. Аксига кўзлари равшан бўлди, нечун, олмосдин кўр бўлган эрди. Они давоси илон эти бўлди, баъзилар кофир таомини еди, деб маломат қилдилар.

Назм:

*Тақозоки қудрат яратгандин,
Кўз очилди луқма еб илондин.*

Ўшал вақтда амир Қозағонга Тўқтемурухондин нома келди, айтубдур,эй Қозағон эшиттимким, аҳли ислом аиммаи динни ҳақорат қилуб, ўлдурмишсан, аларни қони била боғ кўкартмишсан, мундоғ қилмағил, бўлмаса санга сиёсат ила кўб жафо берурман, яна сўзум, Саййид Отани мани олдимга юборғил. Андин кейин Қозағон муллолар қатлидин қўл тортти. Сайид Отани Самарқандга юборди. Хон шаҳридин Саййид олдиларига пешбоз чиқти. Андин кейин Тўқтемур хон кичик ўғлини тавҳид илмига шоғирд берди. Сипоҳи жатта Тошканд, Самарқанддин Саййидга имон келтурдилар.

Аммо Амир Темур ҳазрат Нақшбандга таҳорат суви бериб, бир неча йил анда бўлдилар. Иноқтоз била бир кун Хожа Нурободга сайр қилуб бордилар. Анда амир Қозағон майда болаларга тош отмоқ жанггини ўргатиб ўйунга солиб эрди. Иноқ Амирга айди: шу золимни бир иш қилуб ўлдурурман. Амир Темур манъ қилмади. Иноқ қўлини чубрўк била ўраб болалар ичра кириб, кўрунмас бўлуб, бир тош олиб Қозағонга қараб отти. Тўғри келуб икки қошини ўртаси — манглайига тегуб, калласи таркидин ёрилуб, қон оқа берди. Болалар мунн кўруб ҳар тарафга қочиб кеттилар. Мулозимлар Қозағонни ўрда сарига олиб жўнадилар, жарроҳ талаб қилдилар. Иноқ ҳозир бўлуб, ўзини ҳаким сўратида қилуб, ман жарроҳлиқни яхши билурман деди. Мунн ҳам ўрдага бирла олиб келдилар. Иноқ Қозағонга секин айди: Эй амир бегим, ман тилим била тўхтаб қолган қонларни ялаб олурман, сиз сабр қилуб, сира оҳ-воҳ деманг, андак тоқат қилурсиз. Қозағон қабул қилди. Анда кал Иноқ калласини ёрилган еридин андоғ сўруб торттиким, мағзи миясигача қолмади. Қозағон кофир андоғ тинчиб ухладиким, лаъин хон томуғ сарига бориб асло келмади. Иноқ ўрнидин секин туруб мулозимларига айди: бегимиз андак осойишта, ухладилар. Ман уйимга бориб марҳам келтурай, деб ўрдадин чиқуб бадар кетти. Келуб воқеани Хожка Баҳовуддинга ва Соҳибқиронга баён қилди. Кофирлар алийг ўлгонини билуб, қотилинн ҳарчанд ахтариб тобмадилар. Самарқандга нома юбордиларким, Бухоро тожиклари Қозағонни ўлдурди, деб. Анда Тўқтемурухон ғазабда бўлуб, қасамёд қилуб Бухоро халқини қонин тўкмакга Самарқанддин Бухорога юзланди. Бу хабар Бухорога етти, барчалари йиглашиб, Баҳовуддин хизматларига келдилар. Хожам Нақшбанд аларга мутасадди бўлуб, Бухоро дарвозасидин Тўқтемурухон олдиға чиқтилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ТЎҚТЕМУРУХОН БИЛАН МУЛОҚОТ БЎЛГОННИ БАЕНИ

Анда Хожка Баҳовуддин ирим Тўқтемурухонни олдиға бордилар, қипчоқ сипоҳи Тўқтемурухонга айдилар: сиз ҳарам чодирн ичра бўлуиғ, хожка турсуиулар, тоиғла кўруиуиш берсуиулар, хонлиғни салобати маълум бўлғай. Хожам Нақшбанд хануз боғларига етгани йўқ эрдилар, хон ҳарамдин чиқти. Шайх Худойқули ва ҳазрат

Саййид Ота сўрадилар: Нега таваққуф бўлмади. Хон айди, агар таваққуф қилсам, ўтга тушгандек бўлдим, кўрқуб туролмадим. Саййид Ота инсоф юзасидин айдилар: девона Баҳовуддин жазабаси кўб зўрдур.

Аммо Шайх Худойберди манзур қилмади. Баҳовуддин бориб эрдилар, хон юқори ўрин кўрсатти. Шайх Худойқули харчанд журъат қилуб Баҳовуддиндин илгари ўтолмадилар. Хожам Нақшбанд салобатлари ул кишини бости. Аммо Амир Темур Баҳовуддин қадамлариға жойнамос солиб, қўлини алиф-лом қилуб турди. Анда хонни олдиға биров келуб ўлтурдиким, бўйи етти газ, атрофиға ўралган юзига пардалари, мушкбарни солгон, белиға пўта боғлагон тиз чўқуб, хон муқобилида ўлтурди. Хон айди: бул аврат мани хотунимдур, оти Шаҳр Орой, қипчоқ элатидиндур, бул чодир шунинг учун қурилгон, агар жанг ичра кирса, минг кишини бошини оладур, ўн минг киши ҳам муқобил бўлолмай, маъюб бўлур, бир катта бош ўқи бор, чодирдин туруб отадур, минг кишиғача қалқон тутуб турса, аларға таъсир қилуб, албатта, барчасини маъюб қилур. Эшитуб Хожам Баҳовуддин тамошо илтимос қилдилар. Хон буюрдиким, бир ўзга чодир тикинглр деб. Анда Шаҳр Орой ул чодир шикойдин ўқ отти, минг кишинин ўн минг кишиғача қалқон тутуб югурдилар, барчалариға асар қилуб, зарби катта тош била илож тополмай, маъюб бўлдилар. Тўқтемурхон айди: Бухоро одамлари қапча бўлса, ушбу Шаҳр Орой ўзи кифоя қилур, қандай тожик мани сипоҳимға кучи етадур, ҳар нима хоҳлаганимча тожикларға қилурман. Соҳибқирон қаҳр чапмда бўлуб, хон олдиға келуб айдилар: ман нотаваб бечора ҳам тожик бўлурман, Шаҳр Орой била жанг ҳавас қилурман. Хон манъ қилди, Соҳибқирон сўзидин қайтмади. Хон Хожам Баҳовуддинға айди: сўфингизни қайтаринг, ажали етубдур. Хожам Баҳовуддин айдилар: анинг кўнглиға келган ишни қайтариб бўлмас.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Шаҳр Оройға юзланди. Шаҳр Орой чодир ичра туруб ўқини отти, Амир уни иъода қилуб ўқини бошоқлари била олиб, рад қилуб чодир ичра кирди. Шаҳр Орой, филҳол, қўлиға қилич кўтарди, Амир қиличин қўлидин олиб, қайтариб ўзига андоғ солиб эрдиким, Шаҳр Орой бошидин белиғача икки бўлунди. Муни кўруб жатта сипоҳлари келуб Амирни, филҳол, ушладилар. Хон анда Амирни қатлга буюрди. Хожам мулоқабада ўлтуруб эрдилар, баногоҳ боғ тарафидин гулогулу овоз кела берди. Кўрдиларким, Тўхтамишхон, Тўқтемурхонни кичик ўғли баролуғ йиғоч узра чиқиб чумчуқни уясидин боласини олиб, қўйниға солиб эрди, йиғоч тешукидин бир илон чиқуб, чумчуқ уясидин ўтуб Тўхтамишхонни бўйниға ўролибдур, барча ани нима қилурин билмай, ҳайрон бўлуб, барчалариға ваҳима тушуб Соҳибқиронға қарамай уни фикриға мукаййид бўлдилар. Соҳибқирон онда туруб Шаҳр Орой хотун чодирига кируб ўқ била ёсин олиб шул ердин туруб йилонға қараб ўқ оттиким, йилонни қалласи узулиб тушти. Аммо Тўхтамишхон билмай қолди.

Алқисса, хон Амирдин бул воқеани мушоҳада қилуб, ҳасаб ва насабдин сўраб билдиким, Қорачор нўён авлоди, Чигатой қизидин

экан. Расми Чингизхон деб саждаи таҳийят қилди. Жўжи авлоди Чигатой авлодиға сажда қилурдилар, Амир манъ қилди. Хон анда Жўжихондин қолғон гурзини Амирға инъом қилди. Оғирлиқи ўн ботмон келур эди. Хон айди: аҳд қилуб эрдим, Бухоро халқини қонини тўкарман деб, тадбир қилингким, ҳукми тағайюр бўлмасун. Анда тамоми мардуми Бухорони томуридин қон олдилар. Ҳукми хон тағайюр бўлмади. Амир хожам Баҳовуддин хизматида бўлдилар, Тўктемурхон Бухороға кириб юртни адл ила сўрай берди: Вақтики, қипчоқ элатлари Шаҳр Орой ўлганини эшитуб, хеш-ақраболари они қонини талаб қилуб Бухороға келдилар. Хонға айдилар: бизларға Турағайни ўглини топиб беринг, ўлдурурмиз, хон кўб манъ қилди, бўлмади. Баҳовуддинға хабар юбордиким, бу жамоъни харчанд манъ қилдим, бўлмади. Анда хожам Соҳибқиронға назар қилуб, кўрдиларким, баҳодурликда арслондек, талаб жанггида қофлондек эрди. Айдилар, алҳол, сабр қилгил, агар аўрлик қилса, андин кейин ўзинг билурсан, деб бошларини кўксиларига ташлаб тафаккурға кетдилар. Анда хар қофир ҳовлиларига яқин келуб, отдин йиқилуб бўйни узулуб, жони томуг юртиға кетар эрди. Агар эшикларига қадам кўйса, ғойибдин яроғ келуб, бўйниға тегди. Одамлар тамошо қилур эрдилар. Баҳовуддин муридлари била ўлтуруб эрдилар, қипчоқлар сўрадилар: сочлик йигит ким деб. Тожиқлар айдилар: девона Баҳовуддиндур, муридлари, Турағай Баҳодур ўглиға ҳамийдурлар. Қипчоқлар айди: эй девона, сизға ишимиз йўқ бизларға Турағай ўглини келтуруб бергил. Хожам айдилар: ул мани муридим, нечук берай санға, асло бермасман. Анда аларни бир чол қарияси айди: бул девона тасаҳҳири малоика қилубдур, малоикани қочурмоқ осон, илло, бир туғулғон оға-синглини келтурурсиз, мунда оға синглисини зино қилғоч, малоика қочур. Анда Тотор отлу киши келуб, ўз синглини зино қилди, тарми эли андиндур. Хожам «оллоху акбар» деб, ранглари мутағаййир бўлуб айдилар: эй Турағайни ўгли, сани аллоға тобшурдим, анди ғайратинг ва журъатинг бўлса, кўргузгил. Амир, филҳол, яроғ-аслаҳаларини белларига боғлаб, кўлиға қалқон олиб, дубулғани бошларига кийуб, совутни эгиларига кийуб, Хожамдин фотиҳани олиб, бир тарафда Иноқ кўлиға ханжар кўтариб ул юзи қораларға юзланиб эрдилар. Карвон саройдин қипчоқлардин Қолто отлу киши чикуб, Амирға қилич кўтарди. Яна Амир Жўжихонни гурзисини кўлиға олиб они уруб, қиличин синдурди. Қолто қочиб девор тағиға ёшинди. Амир гурзи била деворға андоғ урдиким, устиға девор йиқилуб, жони томуг гориға беркинди. Қолтони иниси оғасини кўруб Амирға қилич кўтариб келди. Анинг кўлидин ушлаб, бир уруб икки тақсим қилди. Анинг ҳам жони оғасини ёниға борди. Анда Иноқ икковлари яёв карвон саройға бордилар. Иноқ айди: ман карвон саройни томиға ўзимни олиб бу ёвни тошқори чиқарурман, Амир ани манъ қилуб, мандин жудо бўлмагил деди, қабул қилмади, сарой томиға чиқти. Бири саройдин ани кўруб орқасидин чиқти. Иноқ полон остиға ёшунди. Иттифоқо, Иноқ бўйниға полон ифи тушуб, шошиб полон била ерга юмалануб тушти. Ани тутуб бойладилар. Амир

Иноқни кўлга тушганини эшитиб карвон саройин остидин келур эди, одам кўблигини сарой томи йиқилди, Амир остида қолди. Халқ Амир Темур ўлди деб гумон қилди. Қипчоқлар Амирни ўлугини куйдурурмиз деб очиб кўрсалар, Амир тирикдур, лекин хушсиз ётур. Келтуруб Иноқ била боғлаб кўйдилар. Амир анча вақтдин кейин ўзига келуб кўрса Иноқни олдидадур. Қипчоқлар хоҳласаним, икковини ҳолок қилса. Ўшал вақт дупур-дупур овози галоғул кела берди. Кўрсалар Тўхтамишхон Амирни бу ҳолда бўлганини эшитиб неча одамларни қалам қилуб келуб юз киши билан мулозимларидин бириси Амирни отни сағрисиға олиб, Иноқни яна бириси олиб Амирни яхшилик қилгани учун. Анда қипчоқлар Тўхтамишхонни ўртаға олдилар. Тўхтамишхон ҳийла била Амир ва Иноқ икковини Шамс ул мулк боғи деган жойи бутхонаға юборди. Қипчоқ элати Тўхтамишхонни кўб танг қилдилар. Тўхтамишхон эртагача деб алардин муҳлат сўрди. Тонгласи яна Тўхтамиш олдиға бориб гавго қилдилар. Тўхтамишхон айди: бориб бутхонадин хабар олинглар. Лекин аларни расмида бул эрдиким, ёзуқлу, гуноҳкор киши бутхонаға борса, алар даҳл қилолмас эрди. Анда лоилож бўлуб, қай вақт бутхонадин чиқса ҳолок қилурмиз дедилар. Тўхтамишхон икки қулидин Амирга таом юбориб, уч кундин кейин иккала қул Тўхтамишхонни амри била олиб борган сабат ичра Амирни олиб ва бири Иноқни олиб, беркитуб кўтариб шох Нақшбанд пирым хизматига келтурдилар. Хожам Амир Темурга айдилар: бориб Бароқхонни топиб келтургил, мулкни жаттадин олиб, анга бергил, буларни вақти ҳануз узокдур.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОН БАЛҲ ВА ҚАНДАҲОР САРИҒА БОРГОНИ, БАРОҚХОННИ АХТОРИБ ЮРГОННИ БАЕНИ

Ҳазрат Нақшбанд пирым амр қилдиларким, Бароқхон қайда бўлса, ахтариб топиб, келтургил, дедилар. Анда Соҳибқирон Иноқни олиб икковлари яёв бўлуб сафар йўлиға туштилар. Кўб-кўб заҳматлар чекуб юрдилар. Аммо вақтики Оқтемурухонни Соҳибқирон ўлдуруб эрди, анинг, ўрниға Қизил Темурхон Қаршиға ҳоким бўлди. Қаршини улугларини тамомига буюрдиким, мани оғамни қотилин топиб беринг, бўлмаса, барчангизни қатл этгумдур. Анда айдилар, сани оғанг бир йигитни хотунин олиб қочуб уйида сақлаб эрди, ул йигит ҳамийят қилуб бир кечада ўлдуруб кетубдур, маълум бўлмади кимдир. Ҳоким айди: ҳар кимарса ва ҳар нимарса шул шаҳр ичра хоҳ яхши ва хоҳ ёмон бордур, сизлар албатта, билурсиз, тезликда топиб берурсиз, бўлмаса барчангизни ҳолок қилурман. Биров айди: бул даштда бир азиз бор, илми Жафардин хабари бор, агар уни топиб келтурсанг, ул киши илми Жафар била оғангни қотилин топиб берса керак. Қаршининг саҳросида гор ичра шайх Умар тоат қилур эрдилар. Сипоҳларидин юбордиким, ул кишини бул ерға келтуринг, деб. Анда сипоҳларидин ким горға яқин келса, отдин учуб кета берди, жони томуг шаҳриға етаверди.

Сипоҳлардин кўб одам отдин йиқилуб, ул ерда ҳалок бўлдилар. Ҳоким бул ишқа ҳайрон қолди. Аммо шайх Умарнинг ўғлилари бор эрдиким, кўб сатанг ва чафани эрди. Қизил Темурхонга келуб айди: Эй хоним, манга инъом берсанг Жафар китобини ўғирлаб келтуруб берурман. Анга минг олтун инъом қилди. Ул кеча отасини олдига келди. Шайх айдилар: Ўғлум, ҳарчанд қиядим тургил, турмадинг, юзингда яхшилик нишони йўқтур. Бул анда, ота мани ёмонлигим йўқ деб онт ичти. Ул кеча вақтни ганимат билиб, китобни ўғурлаб олиб келуб ҳокимга берди. Тонгласи Шайх кўрсалар, китобларини ноқобил ўғиллари олиб кетубдур.

Алқисса, шайхни қўймасдин Ҳоким қошига келтурдилар. Ҳоким иззат қилди, айди: эй шайх афандим, мани оғам қотилини манга билдуришг, бўлмаса Сизни ҳам ўлдурурман. Шайх айдилар, асрори ғойибни оллодин ўзга киши билмайдур. Андин кейин Шайхни ўғилларини келтурдилар. Ул бебоки нопок Қизил Темурхонга айди: одамларни ўлдурмоққа талаб қил, алар фиғон қилуб отамга тазорруъ қилурлар, лоилож, отам қотилини топиб берур. Эртаси одамларни жамъ қилди, барчаларини қатлга буюрди. Андин кейин алар Шайхнинг этакига ёбушуб зори қилдилар. Шайх айдилар: Эй халқ, илми ғойибни тангри таборақ ва таолодин ўзга киши билмайдур. Шул вақт узра бир қари хотун келуб айди, оғангни қотилин ман хабар берурман. Аммо бул қари хотун Хонимча била тануш эрди, бир-бирига дўст бўлуб, анга маҳрами асрор бўлуб, Хонимчаи сода лавҳ сиррин айтуб эрди. Қизил Темурхон қари хотундин сўради, қотил кимдур? Қари хотун айди, оғанг қотили Турағай баҳодур ўғлидур. Ул фалон сўфини ўғли Иноқтоз қиморбоз била Бухорога қочиб кетгандур. Лекин хотуни сўфини уйидадур, деб бир-бир воқеани баён қилди. Филҳол, Хонимчага хабар келди, анда Хонимча ҳайрон бўлуб, сўфи била видоълашуб бошига телфак, эғнига тўн кийуб Бухоро сари юзланди. Анда бул хотунни тоболмай, сўфини тутуб кетти. Аммо Хонимча Мирзо Жаҳонгирга ҳомиладор эрди, йўл узра бир эски роботга йўликти. Анда важъи ҳомила яқин бўлуб, дарди зиёда бўлди. Ул эски робот жаҳонгир ибн Қизил Арслонхон Отабекдин қолгон эрди. Зўр ила ул робот ичра кириб эрди, бир ўгул вужудга келди. Аммо Бухородин Амир била Иноқ келур эдилар, шамол келуб кая Иноқ бошидин тўффисини тушурди. Шамол юмалонтуруб ер устида кета берди. Тўффисини орқасидин бул югуруб етолмай, Амир ҳам мунинг орқасидин кела берди, иттифоқо, бул роботга келдилар. Хонимчага мулоқот бўлуб, Хонимча бўлган шарҳи воқеани бир-бир баён қилди. Амир бул ўгулни кўруб отини Мирзо Жаҳонгир қўйди, нечукким, Жаҳонгир роботида таваллуд бўлуб эрди. Аммо Амир тезлик била Қаршига келдилар, ўлумдин одамларни нажот бергали. Аммо Қизил Темурхон сўфидин сўради, сўфи инкор қилди. Қаҳр-ғазабда бўлуб аввал шайх била сўфини шаҳодатга еткурди. Андин сўнг, ул золим тамоми халқни қатлга буюрди. Қарши элини андоғ ўлдира бердиким, катта-кичик, эру хотундин фиғон фалакка чиқа берди. Қарши халқини насафини ул

хунхор нобакор ўлдуруб эрди. Соҳибқирон етуб келдилар. Анда бировдин сўрдиким бу нима воқеадур? Ул айди, бир одам учун бу кофир золим барчамизни ҳалок қилур. Амир Хонимчани бир яқин одамга топшуруб, тўғри Ҳоким олдиға борди. Айди, Эй Қизил Темур Тўқтемурухон ўғли, оғанғни қотили ман бўлурман, бу фақирларда ниманг бор? Анда Иноқ, бурчакда турур эрди. Ҳоким Соҳибқирон баҳодурлиқидин кўрқти. Айди, эй Амир Темур, ажаб баҳодур йигит экансан, икки қўлингни бергил, боғласунлар. Амир қайдға қўлини берди, бойладилар, қатлға буюрди. Анда Жатта беклари манъ қилуб айдилар, бул тўра бачалардин экан, зиндонға солсанг, Бухороға Тўқтемурухон отангга нома юборсанг, они ҳукми била иш қилсанг яхши бўлур, дегач, Иноқ бу сўзни англаб, андин Хонимча олдиға келуб, видоълашиб, яёв Бухоро сари, Тўхтамишхон олдиға бормоқ бўлди. Шаҳрдин чиқуб бир ерга келса, Қизил Темурхон номи юборган элчилари ётур. Аларни отин олиб, Бухороға юзланди. Кечани кеча, кундузни кундуз қилуб, жўнаб кетти. Бу элчилар ўрнидин турса, отларини ўғри олиб кетибдур. Лоилонж бўлуб, яёв юрдилар. Аммо Иноқ ел каби учуб Бухороға етти. Анда болалар ўйнайдургон варрак қилуб учуруб, Тўхтамишхонға хатни юборди. Мунинг учганини, ҳавода турганини Тўхтамишхон кўруб, варракни асло кўрмаган эрди, таажжуб қилиб, бу нимадур деди. Айдилар варракдур. Анда айди, варракни эгасини келтуринг, деди. Анда Иноқни олиб бордилар. Тўхтамишхон тануб, навозишлар қилди Соҳибқирон аҳволидин сўрди. Анда Иноқ воқеани бир-бир баён қилди. Тўхтамиш, филҳол, нома ёзиб, отасини муҳрин босиб Иноқдин Қизил Темурхонга юборди. Ушал соат Иноқ номани олиб қайтуб Қаршиға юзланди. Йўлда қамишзор тўқай бор эрдиким, анга келса Қарши элчилари чарчаб тўқай ичра ухлаб ётур. Анда қамишға ўт қўйиб, тўқай тамомини куйдуруб юборди. Анда ул элчиларни жони ул тўқай ўтига тоб келтуролмай, қочиб кетти, томуғ юртиға элчи бўлуб етти.

Қал Иноқ Қаршиға келуб ҳукмномани Қизил Темурхонга берди. Номада дебдурким, харчанд, оғанғни ўлдургон бўлса ҳам, зиндондин олиб озод қилғил. Анда Амир Темурни, озод қилуб юборди. Соҳибқирон Хонимчани олиб Шаҳрисабзга борди. Қора Темурхон Шаҳрисабзни адл бирла сўрар эрди. Беҳавф Хонимчани ўғли била анда қўйуб, ўзи Балх тарафига, Бароқхонни ахтариб кетти.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН БАЛХ ШАҲРИГА БОРИБ, АМИР ЧОКУ БИЛА МУЛОҚОТ БЎЛҒОНИНИ БАЁНИ

Аммо Амир Соҳибқирон Иноқ била йўлдош бўлуб неча кун, неча тун йўл кезиб, чўл кезиб, кун туруб, тун йуруб бориб Балх вилоятига доҳил бўлуб, бир саройга кириб, хужрасида қарор олдилар. Бир кун Амир саройдин чиқуб, ўрамаларда юрур эрди, бир киши соқоли мош биринч каби бўлгон, нола бирла йиглаб

борур, айтадурки, эй яратган тангрим, бизларни бу кофир золимдин йироқ қилгил. Амир анинг елкасидин ушлаб кўрди, тапудиким, отаси қўлидан бир замонида муни озод қилгон эрди. Соҳибқирон анинг кайфиятидин сўруб, санга кимдин зулм етубдур, деди. Ул қари чол айди, мани бир гўзал ўғлум бордур, анинг оти Хинд Хожа. Юртни ҳокими Қамариддин тожикдур. Солқут қатагон анинг паҳлавонидурким, мени ўғлумни олиб қочиб, ҳаммомга кетубдур, билолмадимки, ул шум нима ҳақорат қилур. Амир айди, ҳеч кимга арз қилдингизму? Қари киши айди, Қамаридинга бориб арз қилуб эрдим, қулоқ солмади, лоплоқ, яратганга йиғлаб келурман. Амир анга, мен бориб ўғлингни нажот берурман, деди. Ул чол қолди. Амир анга ўзини аён ва баён қилуб билдурди. Андин кейин қари киши Амирни тапуб, уйига таклиф қилди. Амир айди, аввал ўғлунгни нажот бериб, андин кейин уйингга борурман. Амир Иноқ бирла андин ҳаммомга бордилар. Ул ҳаммомчиға ҳеч киши келмасун, деб эрди. Ҳаммомчи буларни манъ қилди. Амир ҳаммомчи сўзига қулоқ солмай ҳаммомга кира берди. Ҳаммом ичра кўрдиким Хинд Хожа ёлғуз турур, Солқут қатагон боши охур ичра, сув олур эрди. Амир, филҳол, бориб иккала оёғини кўтариб, бошини сувга тикуб турди. Солқут сув ичига кетти, жони узулуб томуг ҳаммомига етти. Муни Хинд Хожа кўруб урра қочти. Ўлуки охур ичра қолди. Қиморбоз Иноқтоз муни кўруб, дақ-дақ титраб берди. Иштон деб кўйлакни оёқига кийуб, кўйлак деб иштонини бошига кийуб, шошиб қолди. Харчанд Амир айди, мардона бўл, кўрқма, деса ҳам фойда бермади. Ҳаммомчи келуб кўрдиким, охурдин лунги чиқуб, сув томуб турур, бориб қараб ўлукин айди, ҳой усто, бу қандай бало. Солқутни охур ичра ўлдуруб кўйубсан, деб ҳамомдин чиқуб, шовқун қила берди. Қатагон элатлари эшитиб етиб келдилар. Ҳаммомчи мунда шу икки йигитдин ўзга киши йўқ, деди. Соҳибқирон Жўжиҳон чўқморини кўтариб, наъра тортиб, шовқун солиб, мандурман Турағай баҳодур ўгли, деб уруш қила берди. Қамариддин эшитуб, отга минуб келди. Аммо Солқутни, ишиси Иримчи йўлбарсени ёшлиқда тутуб олуб, устига эгар юкини қилуб минуб юрар эрди. Ул ҳам эшитуб, йўлбарсга минуб келуб, Иноқни қамчий бирла урди. Оғзиндин лахта қон келуб, ўзидин кетуб йиқилди. Они бойлаб қўйдилар. Андин Соҳибқиронга келди, қамчинини Соҳибқиронга ҳавола қилди. Амир ани дафъ қилуб чўқмор бирла уруб эрди, Иримчиға тегмай, Йўлбарсга тегуб бошини пачақ-пачақ қилди. Иримчи ерга тушуб кўб олишти. Амир чўқмор бирла андоғ урдиким, кўкейгача тегуб, пора-пора қилди. Соҳибқиронни бу қилгон ишини жатта элати кўруб, фиғон қилуб келдилар. Бир кечаю бир кундуз андоғ уруш бўлдиким, мундоғ масофни киши кўрган эмас. Амир жанг қила-қила шаҳарнинг дарвозасига келур эрди, анда кўпрук тешукига оёғи тушуб, тойиб йиқилуб эрди, келушуб боғлаб Қамариддинни олдиға олиб келдилар. Амирни Иноқ бирла икковини зиндонға буюрдилар. Андин Бухороға, Тўқтемирхон олдиға нома юбериб, дедиким, Турағай баҳодурни ўғли келуб, икки паҳлавонимизни ўлдурди. Ани элати қонини талаб қилур, берайму ё йўқ? Хануз нома жавоби

келмасдин, иттифоқо Амир бирла Иноқ зиндонда эрдилар. Зиндон эшикида қоровулга бир киши сабат ичра олма тухфа келтуруб, тўйга таклиф қилди. Қоровул икки кишини ўрнига қўйиб, тўйга кетти. Ҳалиги икки киши чоғир ичиб, буларга айдилар, сизлар сабабингиздин тамошодин қолдук, тўйга беролмадук. Иноқ аларга айди, Сизни хизматингизга қоровул бир йилга нима берадур? Булар айди, бергани овқатимизга етмайдур. Иноқ айди, ман сизга бир пора лаъли Бадахшоний берурман, оғирлики етти мисқол келур, қиммати етти минг олтун бўлур, бизни нажот қилурсиз. Алар қабул қилдилар, лаълни беркитуб қўйгон ерларидин олиб берди, иккови кўрдиларким, лаъл асилдир. Соҳибқирон бирла Иноқни зиндондин халос қилуб чиқарди. Иноқ кўнглида айди, бу икковиға лаълни ташлаб кетарманму, деб. Яна аларга айди, эй қардошлар, қоровул келуб зиндонийларни қаерга юбординг деса, нима дерсиз? Алар ҳайрон бўлди. Иноқ айди, икковингизни ман боғлаб қўяй, сизлар юмаланиб, ер узра ётунг, қоровул келса, айтурсизлар, зиндонийлар ҳийла бирла бойлаб қочиб кетти, десангизким, кўрса маъқул қилур. Агар ўзи қочиб кетти десангиз, ҳеч ким инонмас. Алар қабул қилди. Ул содда замирларни алдаб, оёқ-қўлини боғлади, иккисини бошини кести, лаълни олиб, Ҳинд Хожа уйиға юзландилар, билмадилар уйи қайда бўлса. йўл узра бир қора кийимлик учради, маълум бўлдики, Ҳинд Хожадур, икковини уйиға келтурди. Ул кеча анда бўлуб, тонгласи Ҳинд Хожани олиб, уччов бўлуб Бароқхонни ахтариб, шаҳрдин чўлга чиқтилар. Ҳиротга яқин еттилар. Чигатой эли жатта элатидан Ҳирот, Қандаҳорғача тарқашиб эрдилар. Овулдин овулга Бароқхонни сўраб ахтардилар, топилмади, балки билсалар ҳам кўрқуб айтмадилар. Жиройил элига келдилар. Алар Амирни зиёфат қилди, алардин Бароқхонни сўрди, алар айдилар, биз ҳам тополмай, ҳайрондурмиз. Алардин ўзларига йўлдош талаб қилдилар. Алар мол-манолдин кечиб бермадилар. Андин сулдуз элига келдилар, булардин ҳам йўлдош талаб қилдилар, қабул қилмади. Андин Соҳибқирон, Иноқ, Ҳинд Хожа уч киши йўл кезиб, кун юруб Бароқхондин асар топмадилар. Соҳибқирон йиғлаб муножот ила бу абётни ўқудилар:

Б а й т :

*Тополмай маҳсудим ҳайрон эрурман,
Биёбонлар аро сарсон эрурман.
Кўрунур ерда қум-тош, кўкда юлдуз¹,*

*Бу тошлардин қабарди ким оёқлар.
Бу чўлда йўқ қалов, зиё, на раҳбар,
Илоҳо, сандин ўзга Хизру Жаброил
Чирок эмас яшил, ҳоди эмас ел,
Ўзинг ҳоди бўлуб чин йўлингга сол,*

¹ Кейинги мисра асл нусхадан тушиб қолган.

*Адашган осий қулдурман, қўлум ол.
Ки сандин ўзга йўқдур ҳеч паноҳим,
Сигиндим даргоҳингга, ё илоҳим,
Йўл узра, қўймағил афтодаларни,
Хусусан, бизга ўхшаш соддаларни.*

Алқисса, Соҳибқирон тануш элатлардин рафиқ талаб қилдилар. Ҳеч ким рафоқатга ярамади. Неча кун йўл юруб, бир ерга келсалар, икки минг тева, ўн минг қўйга тўғри келдилар: Амир сўрди. Булар кимникидур? Қўйчилар айдилар: бул амир Чоку барлосникидур. Ул вақт амир Чоку элатлар ичра кўб гани киши эрди. Амир қўйчилардин сўрди, амир Чоку ўғли Мирзо Сайфиддин қайдадур? Алар айди: Мирзо Сайфиддин қудуқ бошидадур. Амир анда бордилар, кўрдиларким, мирзо қудуқдин нарида чодир ичра ўатурур. Қуллари ҳар қайси ўз ишида эрди. Амир қудуқ ёқасига келса, қирқ хўкизни терисидин қилгон қовға осилиб турур. Амир анда қовгани сувга солиб, ёлғуз тортиб олди, охурга тўкуб, иккинчи тортиб олурида арқон узулди. Андоғ садо чикдики, Мирзо Сайфиддин ирғиб туруб оёқ яланг югуруб келди, қуллари ҳам келдилар. Мирзо сўрдиким, нима гап? Айдилар, бу йигит ёлғуз қовгани сувга солиб, тортиб, иккинчида узулди. Барчалари таҳсин қилдилар. Амир ул вақтда йигирма бешда эрди. Амир Мирзо била чодирга бордилар. Мирзо Сайфиддин тануб, ўзини танумасга солди. Андин кейин Мирзо айдиким, ҳар ким ўз жойин билуб ўлтурсун, деди. Соҳибқирон Мирзодин юқори чиқуб ўлтурди. Мирзони аччиғи келуб, Амирга айди, қайдин келдинг, қаерлик бўлурсан? Амир айди, ман бухоролик бўлурман. Мирзо Сайфиддин айди: Амир Чоку барлос авлоди бул ерга келубдур, агар бухоролик бўлсанг бизни жуворилар Бухорода қанча бордур? Соҳибқирон жавобиға айди: Бухорода жуворилар, гурунч, мош баҳоси бирдек эрур. Мирзони аччиғи келуб, ғазаб бирла айди, эй бухоролик, на сўзни билуб гапурасан ва на ўрпингни билиб ўлтурасан?! Амир айди, ман тўра бача бўлурман. Мирзо Сайфиддин айди, ман мулла бўлурман. Соҳибқирон айди, «илм» лугатда нимадур? Мирзо Сайфиддин айди, ҳар ниманинг ҳақиқатини билмоқ. Амир айди, мени билсанг, Турағай баҳодур ўғлидурман, Бароқхонни ахтариб келдим. Мирзо анга нағий ният қилуб, билса ҳам қабул қилмади, инкор қилиб айди, ман эшиттим, Амир Темурни жатга сипоҳлари ўлдурди деб. Энди сан ман Амир Темурман, деб келдингму? Соҳибқирон айди, мажхул сўзга инонмағил, Амир Темур ман бўлурман. Яна Мирзо айди, Амир Темурни жатга элатлари бисёр кўб азоб ила ўлдурмишдур. Амир хоҳласаким, ўзини кўрсатса, яна туз ҳақини аянешасини қилди, ўзини сақлади. Ўз кўнглида ўз элимни ёв қилмойин, деб хафа бўлуб, андин жўнади.

Мирзо Сайфиддин хайрон бўлуб қолди. Ногоҳ, бир тарафдин чапг кўрунди. Чапг ичра фил минган бир киши келур. Аммо амири Хиндистон Амир Чокуга сийловга бир фил бериб эрди. Соҳибқирон кўрсаким, Амир Чоку эрур. Иккови бир-бирин тануб, қучоқлашиб кўриштилар. Амир Чоку элу юрти эсиға тушуб, аларнинг фироқида

кўб йиғлади. Андин кейин Амирни кўшга олиб келди. Мирзодин Соҳибқирон кўнгли хафа бўлганини англаб қаҳр-ғазаб бирла мирзони ўлдурмоқга қасд қилди.

Мирзо Сайфиддин Амирни анда ўзига шафеъ қилди. Амир шафеъ бўлуб отасидин сўраб олдилар. Анда Амир Темур Амир Чокуга бошидин ўтган воқеасини бир-бир баён қилди. Хеч ким рафиқ бўлмаганини айтиди. Анда Амир Чоку бу уччовларига от бериб, ўгли бирла ўзи аларга йўлдош бўлуб Қўшиғ қалъасига бордилар. Анда шахр ичра Иноқ кириб соатидин сўнг йиғлаб чиқа келди. Аммо Тугал бекким, туркмон эли Қўрагон элига кўб душман эрди, Соҳибқиронга айтиди: амакинг Хожки бекни буюруб, терисидин этини ажратиб, машаққат ила ўлдурурлар. Филҳол, Соҳибқирон қалъа ичра кириб, амакиларини аҳволини кўрдилар. Йўлдошларига, сизлар сукутда турунг, деб ўзи жаллод қошига секин бориб, амакини ўлукини неча олтун бериб, жаллодлардин олди. Этини терисига ўраб олиб чиқуб, салласин анга кафан қилиб, жаноза ўқуб, дафн қилдилар. Ўшул ерда бир бузуг кулбада ухлаб ётур эрдилар, туркмон эли чиқуб, бешовларини боғлаб олдилар. Қалъа ичра олиб кирдилар, беклари буларни ўлдурмоқга ҳукм қилди. Шул аснода шох Мансурдин шахри Машҳаддин нома келди. Дейдурким, хушёр бўл ва хабардор бўл, Чигатой беклари бизни мулкимизга қасд қилмасун. Алҳол, Тугал хотирига келуб, ўз кўнглида дилхоҳлик қилуб, шох Мансур олдиға буларни тирик юбормоқ лозим бўлди, деб бул беш кишини икки бутуқлук айри йиғочға маҳкам бўйниларидин бойлаб отларига миндуруб, бир неча муваккиллар бирла Машҳад сарига юзланди. Жом йўлидин Харзга бордилар. Уч кеча, уч кундуз бирдек йўл юрдилар. Тўртинчи кечасида муваккилдин бирини уйқу галаба қилуб, Амирни отини жиловни кўлидин чиқуб кетти. Соҳибқирон ишорат бирла ўзга йўлга юрди, аммо кун совуқ эрди, сахаргача йўл юруб, бир қишлоқға етти. чеккасида боғ бор эрди. Анда хонақоҳ ҳам бор эрди. Хофизларни овози, зокирларни сайҳаси чиқадуру. Анда Амир таваккуф қилуб, хофизларни ўқуганини, аларни оҳ ва ноласин эшитти.

Амир хоҳладиким, аларни бирини чоқириб ўзини бойлугун ештурса, яна душманлар хабардор бўлмасун деб сабр қилди. Ногоҳ бир сўфи чиқуб нола била йиғлаб, икки итни хонақоҳдин келтуруб боғлаб қўйди. Бирини семизу бири ориқ, яна бориб хонақоҳ ичра кирди, соатидин кейин ул сўфи кўлида қоф ичра таъом олиб чиқти. Амир уни кўруб, шовқун қилиб айтиди, эй сўфи, мани бойлугумни ештил, ўшал таъомингдин мани зоеъ қилмагил. Ул сўфи Амирга назар қилди, аммо таъомини икки итини олдиға қўйди. Амирга гафурмади. Таъом манга раво бўлмай, итларга раво бўлди, деб Амир бенихоят кўб хафа бўлди. Вақти бўлуб ўшул хонақоҳдин бир нур чиқуб оламни тутти. Жаҳон кундуздек мунаввар бўлди, гўё Амир кўнглига етти иқлим жилва қилди, мағриб, Яман, Хиндистон, Мозандарон, Ироқ, Форс, Туркистон, Ўрус, Хуросон барчаси кўрунди, яъни илқо бўлди, яна гойиб бўлди. Андин сўнг икки киши келиб Амирни бойлугини ештиллар. Бирини кўлида ниёла тўла сут, бирини илғида коса тўла шароб, ҳар

қайсилари ўз қосаларини кўб-кўб таъриф қилуб Амирга узаттилар. Амир шаробдин ичмай, сутдин ичти. Сўнгра бир арини кўрдиким, ўзи каби арини ўлигини кўтариб чиқиб кетти. Андин сўнг бир киши кўб чумчуқларни кўб машаққат бирла тутуб бир қафас ичра солди, лекин эҳтиёт қилмади, бир илон келуб чумчуқларни еди, кўби учуб кетти. Анда бир кирпитикан ҳозир бўлуб, илонни еди. Анда бир сайёд киши тулкини ўқ била уруб ҳалок қилди. Ўзи нари бормай оёқи тойиб йиқилуб бўйни узулди. Буларни барчасини бир соатда ҳалокатга етганини кўруб, Амир ҳайрон бўлуб, таажжубда эрди. Ўшул вақтда итларга таъом бергон киши чиқуб, Амир Соҳибқирон қошига чорада ўроғлуқ бир нима келтуруб қўйди. Амир айди: аввал таъомни итга бериб, эмди менга берурсан, деб сўфига бу кўшукни айди:

*Бу аҳволим санга қандай десам ман,
Бу ит арзиди, лекин арзимасман.
Бу хорлик бирла келтурган таъоминг
Агар бўлса самар, қандлик, емасман.*

Сўфи айди: ман хизматчи кишидурман, егил. Соҳибқирон дастурхонни очиб кўрса, қўйни тўши ишган этидур. Соҳибқирон уни завқ била хўб еди, таяғри таъолога шукр айди.

Н а з м:

*Ҳар паришон сўзки айдим, ё карим,
Бачадин истиғфор олло алъазим.*

Амирни кўнглига келдиким, Хуросон ер юзин кўкраги эмиш. Манга азиэлар муни бермишлар. Яна сўфи чиқиб айди: Эй тўра бача йигит, бери кел, азиэлар сани талаб қилурлар. Анда Соҳибқирон хошақоҳ эшикидин ичкарига кирди, кўрдиким, бир оқсоқол киши беқасам тўнли ва фўнли ва мисвоклу, ўгли бирла шатранж ўйнаб ўлтурур, ҳар вақт ўгли ютса ақча берур, агар оқсоқол киши ютса, боқий кўюр. Мунга Соҳибқирон ҳайратда қолди. Келуб бир чеккада қарор олди. Ул киши ўз ишига мағрур эрди. Ногоҳ тонг отиб эрди, эшикдан бир киши келуб, таъзим қилди, айди: йилқиларингиз ичра бир қайсар байтал бор эрди, асло тугмаган, андин бир таажжуб той туғулгондур, анинг отини Ақим қўйдум, ул той от йилқиларни ҳар тарафга қувлаб, агар бир одамни кўрса, филҳол, ўлдурур, кўб шугдур. Алар қонини сиздин талаб қилуб эшикга келубдур, ул киши йилқичига қараб айди: хўб яхши, аларга тавон беринглар. Яна Соҳибқиронга қараб айди: бул киши била боргил, ўшал отни бул ерга келтургил, санга инъом қилдим, яна санга кўб сўзлар гафургайман. Амир айди: Эй Шаҳриёр афандим, яёв қандай борурман?

Ул азиэ даҳшат қилуб айди: боргил, агар дармонда бўлсанг, манга сизингил, деди. Амир кўнглида айди, бул киши мутақийдин

бўлса фисқни олотларини хонақоҳга келтурмас эрди, қиморбознинг ёнига ёндошмас эрди. Анда Амирни йилқичига қўшуб юборди. Йилқичилар айдилар, сани бизга йўлдош қилвбдурлар, сан ул балони бошимиздин узок қилмасанг, биз сани қўймасбиз. Соҳибқирон хайрон бўлуб, лоил бж йилқиларга борди. Кўрсаким, Ақим тойи кўк ранглик от эрур. Аммо Амирнинг таковори шахри Кешда қолиб эрди.

Алқисса, Амир таваккални олло таълога қилуб, бошига дубулга кийуб, кўлига юган олиб, Ақимга яқин келуб, тўғри бўлди. Ул таковар дубулгасига бир зарб уруб эрди. Амир тизи бирла букуб қолди. Анда маъкур азизга сизинди. Анда бир қўл ғойибдин ҳозир бўлуб Амирни елкасидин кўтариб эрди. Амирга қуввати пайдо бўлуб, ўрнидин турди, ул отни ёнига ёшуб, бир ирғиб миниб олди. Хар тарафга чопа-чопа шиддат била хонақоҳ эшигига келди. Амир бир дафъ қилуб эрди, жумжумада қолди. Амир ўзини жумжума ёқасига олди. Харчанд зўр берди. Ақимни чиқаролмади, иложи бўлмади. Ул азиз хонақоҳдин чиқуб айдилар: эй Амир Темур, Соҳибқиронлик даъвосини қилурсан, отни буён келтурмоқга кучунг етмайдур. Ул азиз икки бармоқ била жумжумадин олдилар.

Деюрларким, замонида шох Мансур қатор филларидин бир фил ушбу жумжумага тушуб қолди. Бу азиз икки бармоқ била филни юқорига олиб эрдилар. Соҳибқиронга айдилар: Эй Амир Темур, сан подшоҳи азим бўлдунг, анда сан одоби салтанатини ўргангил, қазон-қадр санга хоҳладур, ул икки итти кўрдунг, бири семиз, бири орик, нафс оммоира бўлур, анга парво қилмагил. Андин сўнг нур кўрдунг, иқболинг қуёшин партавидур, олам санга мусаххара бўлур, ўшул икки киши санга сут била шароб бердилар, сан сутни ичтинг, шаробни ичмадинг, агар шароб ичсанг золим бўлур эдинг. Ул ариким бир арини ўликин кўтариб ҳавога учти, ул Яъқубдур, ариларни беги эрди, фуқаросидин бири ўлуб эрди, ўлигини кўтариб, ўз маъзилига олиб кетти. Сан ҳам фуқаро аҳволидин хабардор ўлуб, эҳтиёт қилгил, зомини қиёмат бўлмагил. Андин сўнг ул киши кўб чумчуқларни машаққат бирла тутуб жамъ қилуб, бир қафас ичра солди, ўзи кетгач, чумчуқлар учуб кетти. Ул дунёга ҳирени қўюб, ранжу машаққат бирла жамъ қилгон эрди, олам ҳодисасидин тараж бўлди, зинҳор дунёга меҳрингни қўймагил, они муҳаббатига бойлаймагил. Аммо илон қафасидин бир неча чумчуқни тутуб еди, кирпитикан келуб илонни еди, анда бир тулки ҳозир бўлуб кирпитиканни еди. Тулкини бир отлиқ киши келуб ўқ била уруб, ўзи йиқилуб бўйни узулуб ҳалок бўлди. Булар мисоли шулким, дунё жойи мукофотдур, яъни хар ким бировга зиён хоҳлади, ул зиёни бошида кўргай, мусулмонлик шул бўлурким, анга тўғри келса яхшилик қилурсан. Аммо қўйни тўшини бердук, яхши тамал қилким, Хуросон, ер юзини кўкси эмиш, муни санга инъом қилдук, эмди тургил, Жом ерига боргил, йўлдошларингни тобгил. Андин Амир Соҳибқирон Хайл ул Ақимга минуб йўлга

туштилар. Аммо Жом йўлида асирларни муваккиллар етаклаб юриб, тоғ отғач кўрсалар Соҳибқирон йўқ бўлбдур, ҳарчанд ахтариб тополмадилар, кўб ташвишда бўлб, лоилож, ул тўрт кишини олиб жўнадилар. Бир роботга еттилар, они Амир Салжук бино қилиб эрди. Анда қарор олдилар. Ҳаво кўб совуқ эрди. Ўзлари робот гунбази ичра кирдилар, асирларни ташқариға қўйдилар, ҳарчанд булар нола қилдилар, бизлар совуқ заҳматидин ҳалок бўлмайлуқ, бизлар ҳам ичқори кирайлуқ, деб, алар қабул қилмадилар. Ўшшу кеча робот йиқилуб, муваккиллар ҳалок бўлди. Асирлар айдилар, бул Амир Темур иқболи турур. Аммо бўйниларидин айри бутқони ҳарчанд зўр қилдилар: ешолмадилар. Ҳайрон бўлб турдилар. Шул вақт Амир аларни қошиға етуб бориб, аларни боилуқларини ешуб, нажот бериб, андин Зиндафил хизматлариға бориб дуоларини олиб, Бароқхон талабиға юзландилар.

БУ ДОСТОНДА БАРОҚХОННИНГ ШОҲ МАНСУР ҚЎЛИДА АСИР БЎЛГОННИНИ БАЪНИ

Эмди Бароқхон воқеасини эшитмак керак. Вақти бўлб Тўқтемурхон аскарлари жатта элати Мовароуннаҳр мамлакатларини барчасини олуб, анда Бароқхон ўз мамлакатаида тура олмай, кечи била қочиб Бароқхон эғниға жанда, бошиға кулоҳ, қўлиға сўта олиб, чўлистонларни кезиб эрди. Қавми Чигатоёидин баъзи ёмон кўнглилар Бароқхон ҳалокатиға қасд қилдилар. Аларни сирини бир ушоқ бола хонга ҳабар беруб, Бароқхон бечора душманлардин ҳеч шахр ичра киролмай, доим даштун биёбонларда юрур эрди. Ул қавмға армон бўлб. Бароқхондин ҳабар тобмадилар. Аммо Бароқхон яёв йўл кезиб, кеча-кундуз чўл кезиб, оёқ яланг, бош яланг бўлб, даштни ҳаво била елиға гаранг бўлб, гоҳ юруб, гоҳи чарчаб, даранг бўлб, олам ҳодисоти ранг-баранг бўлб, Тегин аскарлари оёқидин найза уруб, қуёш беги бошидин зарра-зарра байза уруб, андоғ ҳолға туштиким, оҳ, деса оғзидин яшин қаби ўт чиқар эрди. Салтанат ёдиға тушуб, ёғин қаби кўзидин ёш тўқар эрди. Гоҳи тангри тоборак ва таъоло ва қуддусға шукр айтув эрди. Гоҳи ўз аҳволини кўруб андешау фикр айтар эрди. Ва гоҳи, бу байтни фигон ва нола била зикр айтор эрди.

Назм:

*Биёбон аро ман ғарибу фақир,
Жафо жаврларға бўлб чун асир.
Қаёнда қолибдир беку хонлиғим,
Бу саҳро ародурму сарсонлиғим.
Бўлибдир элимдин вафо бир тараф,
Мани қатлимға тигу ханжар бакаф.
Жудо беклиғимдин қилиб шўр бахт,
На иззат, на давлат, на афсар, на тахт.
Утуб бу сифатда кеча кундузи,*

Чўлистонда қолдим манам ёлғузи.
 Бошимга ўтубдур қуёшдин асар,
 Оёғимга ургон тикон нашта.
 Оёғим ялангдур, бошим ҳам яланг,
 Оёғим қобартиб қуму тошу санг.
 Танзим узра жанда, қўлимда таёқ,
 Белимда расандур, элимдин йироқ.
 Қолиб мулк, боғу гулистонларим,
 Алар ўрнигаму чўлистонларим.
 Юрурга оёғимда йўқдур мадор,
 Чўлистон қилуб ҳолимни танг-у тор.
 Қуёш кетти, тўлғай самоға нўжум,
 Мани кўнгалум андоғ бўлуб ҳам ҳўжум.
 Илоҳи, ман бандаға раҳм этуб,
 Гуноҳим кечур, айбимни беркут.
 Бу олам, у олам ўзинг илғим ол,
 Адашганларни, худой, йўлга сол.

Алқисса, Бароқхон бечора сарсон-саргардон ҳар жонибга юруб
 Қандаҳор сариға борди. Қандаҳор ҳокими шоҳ Шужоъдин илгари
 шоҳ Мансур эрди. Аммо Бароқхон бисотида лаълдин бир узуги бор
 эрди. Анда бир булоқ ёқасига келуб, ёпинуб, ул булоқ ичра тушуб
 гусл қилди. Сувдин чиқиб кўрдиким, узук йўқ бўлубдур, ҳарчанд
 ахтардиким, топмади. Ҳеч киши кўрунмади. Хайрон бўлди. Бул
 узук йўқ бўлғониға кўп хафа бўлди. Лоилож Қандаҳор ичра дохил
 бўлди. Урамларда юрур эрди, баногоҳ дупур-дупур овози кела
 берди. Кўрсаким, начанд чапқар отға минганлар келур, қўлларида
 қушлари, олдиларида този итлари бўйнида олтун қуллода, бир-бир
 ўта бердилар. Аларни орқасидин шон-шавкат бирлан шоҳ Мансур
 кела берди. Бароқхон аниқг дабдабасига кўзи тушуб эрди.
 Барчалари шон-шавкат ила овдин келурлар. Анда Бароқхон
 ўз салтанати ёдиға келуб, ичи куйуб, юрак-бағридин бир оҳ тортиб
 эрди, мунинг оҳи шоҳ Мансурға маълум бўлди. Кўрдиким,
 қаландар сурат, салтанат сийрат бир киши. Буюрдиким, ўшал
 қаландарни олиб юринглар. Анда ўрда сариға бир боғ ичра кириб
 ўлтурди. Бароқхонни келтуруб, чодир ичра шоҳ Мансур қошиға
 жой кўрсаттилар. Шоҳ Мансур Бароқхондин ҳар тарафдин сўз
 сўрди, тамкин ила жавоб қайтарди. Шоҳ Мансур билдиким,
 салтанатлик кишидур. Буюрди бир каф олтун келтуруб бердилар.
 Бароқхон пўтасига солиб олиб кетти. Шоҳ буюрдиким, кўринглар
 нима иш қилур. Мулозимлар келуб кўрсалар, олтунни бир чеккаға
 тўқуб, парво қилмай борур. Алар айди, эй гадо, олтунни нега
 ташладинг, бегимиз санга илғом қилубдур?! Қулоқ солмай кета
 берди. Қайтуб Мансурға айдилар. Яна буюрдиким: Келтуринг,
 Бароқхонни келтурдилар. Шоҳ Мансур туриб, ўзин ўрниға
 ўтқузуб, хизмат пўтасини белиға боғлаб, уч кеча-уч кундуз айшу
 тароб қилдилар, шароб, кабоб келтурдилар. Бароқхон шаробни
 қўлиға олиб айди.

*Кўзда ёшим шаробдур, жону кўнгила кабобдур,
Недин ўзум тароб қилай, ҳол манга харобдур.*

Шоҳ Мансур хушлуқ вақтида арз қилуб сўрдиким, эй йигит, чин сўзлагил, қандай кишисан, гумон қилурманким, сандин шавкати салтанат иси келур, Бароқхон инкор қилди. Мансур айди, қайси кун юрак-бағрингдин оҳ тортинг, сабаб не эрди? Хон айди, бир узук йўқоттим, лаълдин эрди, оҳим анинг учун. Шоҳ Мансур, санга дунёни қурби йўқ, деб инонмади. Хон айди, ул узукда етти бобом отлари бор эрди. Мансур билдиким, узукни топмагунча бу қаландарни ҳасаби ва насаби маълум бўлмас, деб фикр бирла ўйланиб Бароқхонни либоси қаландарий бирла ўзига рафиқ қилуб, овға чиқуб борур эрди. Бир киши ўзидин ўзи улуглар каби таассуф бирла борур. Мансур кўруб они чорлатуб савол сўрди, ул айди, аввал ўтуни эрдим, қарға уясидин узук топиб, меҳнатдин ҳолос бўлуб, Мири шикор бўлдим, саллам би-ла қушимни бир ерга қўйуб эрдим, қушни оёғи бойлануб, салламни сургаб, кўтариб кетти, они орқасидин югуруб олайин десам, ул ерда отимни бўрилар еб қўйубдур. Энди Мири шикорлиқни қўйуб, хотиримга дағдағи қушбегилик тушубдур, энди ўз ақлимга назар қилсам, манга лозим лободи қушбегиликдур. Шоҳ Мансур кулди, айди; ақл бирла мансаби салтанатга етиб бўлмас, ало, ахчанг керак манга, ахчанг бўлса бергил, ман сани қушбеги қилайин, деди. Мири шикор анда ота-бобомдин қолғон деб бир лаъл узукни чиқориб берди. Мансур мутолаа қилуб кўрдиким, Бароқхоннинг етти отасини исми ёзилубдур, ушбудурким, Бароқхон ибн Баёнқулихон ибн Қорачорхон ибн Дунхон ибн Чигатойхон ибн Чингизхон ибн Бартохон ибн Қобхонга борур. Филҳол, шоҳ Мансур Бароқхоннинг асвал кайвон, жулус айвонлиғини билуб Бароқхонга шоҳона либослар ва хилъат кейдурди, олдидин тахтга ўрун берди, икковлари тахт узра оға-инилиқ аҳдини қилдилар. Бир неча кун машаққатдин кейин Шоҳ Мансур мастлик вақтида ўзига баҳодурлик лофини уруб хонга айди, ҳеч киши мани қўлумни қайиролмас, аммо ман ҳар қандай баҳодур кишини қўлини ушлаб қайиргайман. Анда Бароқхон табассум қилиб, Мансурни қўлини ушлаб, андақ қайириб эди, Мансурни ҳоли қолмади. Бароқхонни бу иши Мансурга огир бўлди. Аммо шоҳ Мансурни бир синглиси бор эрди — ким, оти Шижоат бекач эрди, кўб баҳодир, гўзалликда нодир бир қиз эрди. Мансур секин синглисига бориб, бу сирдин изҳор қилди. Анда Шижоат бекач айди: Эй оға, они манга тўғри қилғил, ман ондин сани қасосингни олайин. Мансур айди, ул санга маҳрам эмас, қандай бўлур?! Шижоат бекач айди, қийла шулки мани анга никоҳ қилуб бергил, мани қўлимни қайирса, никоҳ дуруст ва агар они қўлини қайирсам, никоҳ фасод бўлсун. Шоҳ Мансур Бароқхон қошига келуб айди, мани бир қариндош синглим бордур, они оти Шижоат бекачдур, сан бирла қўл қайирмоқ қилубдур. Аммо они санга ҳукми шаръи нубиввий бирла никоҳ қилуб берурмиз. Агар сан

они кўлини қайирсанг, сани хотунинг бўлсун ва агар кучинг етмаса, талоқ қилурсан. Бароқхон қабул қилди. Андин сўнг синглисин никоҳ қилуб берди. Бароқхон Шижоат бекач била иккови бир тўшакда ўлтурдилар. Шох Мансур ҳам ҳозир эрди. Аммо Шижоат бекач баҳодурлиқ ва паҳлавонликда Бароқхондин аўр эрди, лекин Бароқхонга ул киз ошиқ бўлди, Бароқхондин ажралмоқга тоқати бўлмади. Бароқхоннинг кўлини ушлаб қайиролмагандек бўлуб эрди, Бароқхон анинг кўлини қайирди. Андин сўнг икковлари кеча-кундуз айш-ишратда бўлдилар. Шох Мансур кўнглида кудурат қолди. Аммо бир кеча Мансур девор тешукидин қараб туруб эрди. Шижоат бекач Бароқхонга айди, ман ишқим сани кўлингни қайирғали қўймади, деб Бароқхонни нозлар била кўлини тутуб қайирди. Хонни анга ҳарчанд қилуб кучи етмади. Мундин Мансур воқиф бўлуб, аччиги келуб тонгла эрта саҳарда қаҳр-ҳашама бўлуб, начанд қулларини мукамал қилуб бекач бирла хонни бошига келди. Бекач уйғонди, кўплашиб Шижоат бекачни ўлдурдилар. Мансур уёлиб, кўрунмай қулларига айди, ғавғо қилманг, хонни уйқусида бойланг, ўзи шармандалиқдин Бароқхон тўғрисиға келмади. Оли бойлаб бир қулға топшурдилар, мунти тириклай ерга кўмгил, нафаси чиқмасдин ўлсун, деди. Алтнёз бо оллоҳ ўшандоғ аҳди бузуқ подшоҳлардин. Аммо қул уйига элтуб эрди, тангрим анга муҳаббат солди, ўлдурмади, айди: сан ҳозир шул ерда бўлгил, ман сўнгра, худо хоҳласа, ўз элигга юборурман, эмди сабр қил. Андин Мансур қошиға бориб, ўлдурдум, деди. Аммо ҳар кун эрта бирла хоннинг ҳолидин хабар олиб, сув била смак келтуруб берурди. Иттифоқо, ярим кеча Амир Темур Соҳибқирон ва Амир Чоку барлос ва мирзо Сайфиддин ва Иноқтоз қиморбоз ва Ҳинд Хожа барчалари Қандаҳорга бориб кирдилар. Соҳибқирон бир ерга отини бойламоқ учун қозиқ қоқиб эрди, мунти кўруб хонни келтурган киши хонга кириб, сани элигдин одам келубдур, танурмусан, деди. Бароқхон секин кўриб, Амирни отини айтиб чақирди. Соҳибқирон хайрон бўлуб, йўлдошларига айди, барчалари эшитуб, таажжубда қолдилар. Амир Чоку Бароқхоннинг товушин тануб, «Ушбу Бароқхон», деб хонни қошиға кирдилар Бароқхон кўрқуб, буларға секин-секин сўйлади, бир-бирларидин аҳвол сўрашиб, йиглашиб, бу назмни Бароқхон аларға айди.

Б а й т:

*Бўлубдур худодин қазо-у қадар,
Бу сарсонлуғумдур юруб дарбадар.
Ўрамлар кезарман неча йўл кезиб,
Юруб дашту саҳро неча чўл кезиб.
Элим барчаси қолди йўллар аро,
Адашиб ки юрдум не чўллар аро.
Бухорийларимдин манга йўқ хабар,
Жатта қилди юртимни зеру забар.
Биза қолмайин ору номус, нанг,*

Келуб Балх аро биза қилди жанг.
 Заъифдур элим, ёв қавий бўлдилар,
 Бизи барча душман кўруб кулдилар.
 Фалак Зол этибдур мани кўб хароб,
 Сочилган бошим узра ҳасрати туроб.
 Қилиб тошни ёстуқ, тикондин палос,
 Чурик жандаларни қилубман либос.
 Таним тош-тикондин бўлубдур яра,
 Соқолим оқарди бу ғамдин, қара.
 Чаманда тўлубдур бари зоғлар,
 Анодил қафасда юрак доғлар.
 Қани мулки молим, бўлуб бир тараф,
 Кетуб элларим барчаси ҳар тараф?
 Қаёнда қолибдур беку хонлиғим,
 Неча кун Бухорода султонлиғим?
 Қани дўстлар била қалин суҳбатим,
 Қани салтанат, давлату шавкатим?
 Қани тахту бахтим, қани боғлар?
 Қани ёрлар, жўра, ўртоғлар?
 Қани ул қариндошу туғқанларим,
 Қани ул аёлим, неча дилбарим?
 Қани мулку молим, бўлуб бир тараф,
 Кетуб элларим барчаси ҳар тараф?
 Бадахшону Кобил, юруб то Ҳирот,
 Қаландар ўзумни қилуб Мискин от.
 Қочуб Балх саридин, боруб Қандаҳор,
 Юрубман адашиб бўлуб хору зор.

Алиқисса, Амир Темур Бароқхонга кўб насиҳатлар қилди. Аммо Бароқхон мулкиндин ажраб қаландар бўлғониға уч йил бўлуб эрди, ёши қирқға бориб эрди. Ғам-ғуссадин соқоли кўб оқариб эрди. Аммо булар сўзлашғониға Бароқхонни ўлдурмай, тарбият қилғон қул бир тарафдин мўралаб туруб эрди. Соҳибқирон они кўруб, ёмон хаёл кўнглиға келуб, ёсини кўлиға олиб, анга ўқ отти. Ул бечора сайха тортиб йиқилиб, ҳалок бўлди. Бароқхон мунини кўруб йиғлади. Амир ҳақиқатни билиб, пушаймон бўлди.

Б а й т:

Яхшилиқ тухмидан экуб ушбу фалакни гардиши,
 Берди ул бечорағаким заҳар қотил емиши.
 Яхшилиқ дўстиға қилса, ёмонлиқ душмана,
 Алқашини дўстиға урмас, душманға қарғиши.

Алқисса, ул бечорани дафн эттилар. Бароқхон Амир Темурдин андак койиб хафа бўлди. Агар кучи етса қатлға таваккуф қилмас эрди. Бароқхон айди, бир узуким шоҳ Мансур кўлида қолди, бир киши они келтурса. Амир айди, турғил эртароқ ўз манзилға борайлук, узук топилмас мато эмас. Хон айди, ман сизға кёрак

бўлсам, манга ул узук керак, вechуққим, онда мани ота-боболарим исмлари бордур; бoринглар, узугимни шoҳ Мансур қўлидин келтуринглар. Барчалари сукут қилди. Ахир Амир Ақим отини минуб, хонни олдиға солуб борди. Ўрда сарига яқин етуб, буларни бир ерга қўйиб, ўзи Иноқ била ўрдаға кирди. Барoқхон кўрқуб, қолганлар била қочиб кетти. Ҳинд Хожа Амир келгунча турайлук, деди. Хон қабул қилмади. Аммо ўшал кеча, қудрати худо, дарвозабонлар ухлаб ётур эрдилар. Амир етти дарвозадин ўтуб, Иноқни ашиққа қўйуб, ҳарамға дохил бўлди. Шoҳ Мансурни кўрдиким, маст уйқуда ётур, қўлидин узукни секин тортиб олади. Бир хат қўлин устиға қўйди. Анда бир қули туруб хамла қилди. Они ўқ бирла теракка қоқиб қўйди. Андин Иноқ била келуб кўрсаким, йўлдошлар кетуб қолибдур. Амир лоилож бўлуб буларни ахтариб кетти. Шoҳ Мансур эртаси қўлини кўруб ҳайрон бўлди. Яна хатни мутолаа қилуб кўрса, айтубдур, биз тўра бача бўлурмиз, сани мулкнингни олурмиз, ўзингни ўлдурмасмиз. Мансур Амирининг баҳодурлиғина таҳсин қилди. Филҳол, отга минуб сaҳроға юзланди, орқасидин аскарлари юрдилар. Шoҳ Мансурни вазирини отини Шамс ул мулк дер эрдилар, кўб ақлга етук киши эрди. Булар сани ўлдурмабдур, деб Мансурни манъ қилди, санга аларни ишн йўқ, деди. Шoҳ Мансур қабул қилмади. Аммо Барoқхон тоғ бағрида туруб эрди, ногоҳ чапг чиқа келди.

Кўрсаким шoҳ Мансур келур. Орқасидин қўшунлари келуб, тор йўлда олдини олдилар. Мансур қўлиға санчқусини олиб, бошидин айлантуруб, «Амир Темур» деб чақира берди. Барoқхон айди: Муни фикрини нима қилурмиз? Ҳинд Хожа айди, бoриб ман Амир Темур бўлурман, дегайман. Барoқхон жавоб берди. Ҳинд Хожа майдонға бoриб, эй Мансур, ман Амир Темур бўлурман, не ишинг бор, деди. Мансур айди, галат айтурсан, Амир Темур эмассан, ҳаддинг йўққим, мани ҳарамимға киргайсан ва узукни қўлимдин олгайсан, қулимни теракка ёнуштургайсан. Ҳинд Хожа ман Амир Темур бўлурман, албатта деди. Мансур айди, агар Амир Темур бўлсанг, қули қайси теракға боғладинг? Ҳинд Хожа ҳайрон, бўлуб айди: шошиб қайси теракға бойлаганимни билмадим. Мансур айди, сўзингни чинлиги йўқ. Амир Темур бу ишға шошмас. Ана Ҳинд Хожа Мансурға ўқ отти. Мансур қалқонини тутти, отган ўқи ақалли ўзига етмади. Анда Ҳинд Хожа айди. Барoқхон вафоси йўқлиғина йиғлади. Мансурға айди: ман Амир Темурни қулидурман. Барoқхон мани санга юборди. Мансур айди, Амир Темур шундай киши учун ранж ва машаққат тортиб келурму? Бoриб Барoқхонға айгил, ўзи келсун. Ҳинд Хожа келуб Барoқхонға айди. Анда хонни аччиғи келуб, мани Мансурдин кўрқди, дерсан. Ё мандин Амир Темурни кинасини қилурсан, деб қилич кўтариб Ҳинд Хожаға солди. Анинг баданиға яроғи тўрт бармоқ қадари ботти. Ўзи майдонға борди. Шoҳ Мансур кўруб таъна ва маломат қилди. Хонға айди, шундай хизматчи кишини қўлдан юборурсанму? Барoқхон айди, жадал бирла ишингға машғул бўл. Анда Мансур қўшунларини чақириб айди, ҳеч киши манга кўмакға келмасун деб икковлари қўлларига санчқу олиб раддибадал айлади

уч мартабагача. Тўртинчида Мансур найзаси Бароқхоннинг совутига илиниб қолди. Бир тортиб эрди, хон отдин йиқилуб ерга тушти. Мансур мулозимига буюрдиким, хонни калласини танасидин жудо қилғил. Мулозим келуб, кўксига чиқуб хоҳласаким, Бароқхонни қатл айласа, Амир Чоку муни кўруб, йиглаб айди муножот.

Б а й т:

*Муножотим қабул эт, ё илоҳи,
Ўзингсан барча олам подшоҳи.
Сигиндим санга бул кун биру бору,
Бу ерга бизга сан берғил паноҳи.
Қидирдук тўрамизни, энди топдук,
Десак бул кунда бўлғай табоҳи.
Бу дардларга ўзинг берғил даволи,
Фақирларни ўзингсан такягоҳи.
Кўзимдин шашқатор ёшлар оқузиб,
Сурай даргоҳингга рўй сиёҳи.
Олибдур юртимиз кофир эликим,
Мусулмонларга бер оромгоҳи.
Сигинган даргоҳинга ман қўлингни,
Дуом айла қабул, кечгил гуноҳи.*

Банагоҳ, тоғ бағридин бир от минган йигит шовқун қилуб, наъра тортиб чиқа келди. Қўлида йўлбарс терисини сайд қилиб, орқасида бир киши бабр терисин хода учиға ялов қилуб келур. Кўрсаларким, Соҳибқирон бирла Иноқ эмиш. Анда Амир кўрдиким, хон кўксига чиқуб ўлтурур, қўлинда ханжар, хоҳласаким, Бароқхоннинг танасидин калласини жудо қилса. Амир Соҳибқирон найза сопи бирла андоғ урдиким, мулозим калласи узулуб, чаққон бўлуб хизмат қилмоқға қирқ кадамға юмалануб келуб турди. Бул ҳолни Мансур кўрди, билдиким, Амир Темур ушбу йигитдур. Амир хонға айди, эй афанди хоним, маъзур тутқил хизматингга таваққуф қилдим. Бароқхон уёлиб ҳеч нима демади. Амир Чоку ҳам мунфайл бўлди. Ҳинд Хожа мулойимлик қилди. Амир қайтуб бориб шоҳ Мансур йўлини олди. Шоҳ Мансур Соҳибқиронга айди, қатлни андеша қилгон тўра санму? Амир айди, эҳтимоли бор. Яна айди, мани ҳарамимга журъат била кирган санму? Амир айди, оре. Мансур, айди, қулни қайси теракға боғладинг, қайси жонибда эрди? Амир айди, қутб жонибдағи теракға бойладим. Шоҳ Мансур таажжуб қилуб билдиким, ҳақиқатини айтур, Амир Темурни ўзидур. Ваҳима тутуб қолди, бовужуд, билдирмади. Оғози мухораба қилиб, жанг ичра кируб, қилични кўтариб Амирға солди. Амирни бир қўлини мажруҳ қилди. Амир бир қўли бирла шоҳ Мансурни пўтасидин ушлаб ерга урди, пўтаси узилди. Ол Музаффар кўшунлари Соҳибқирон устига тўкилди. Мансурни байроқини остигача ҳамла қилуб борди. Бовужуди, бир қўлидин қон оқиб кета берди, қони тийилмади, гайратидин буюрдиким, ўт ёқинг деб. Ўт

ёқтилар. Ханжорни олов ичра қўйиб, қизил чўқ қилиб, қўлини томурни кўриқлиб эрди, анда босиб кўйдурди, жиз-жиз кўйиб овози чиқти. Анга йўлдошлари хайров, таажжуб қилдилар. Филҳол, қон тўхтади, лекин Амирни бир қўли маъжуб бўлб, инга ярамай қолди. Аммо шох Мансур қўшунари атрофини муҳосара қилдилар. Охири, Иноқга буюрдиким, йўлдошлар келб мадад беринглар. Шох Мансур занжари ичра туруб эрди, бир тоғ тарафдин сойга сел кела берди. Тоғни бир дўндади йиқилб, аскар узра тушти. Амир Темурга парар қилмади, ё пирим Нақибанд деб бир чеккасидин чиқти. Гўйибдики бир қўл ҳозир бўлб, Амирни тоғни юқорисига чиқориб қўйди. Шох Мансур қочиб Қандаҳорга кетти. Қўшунари сел ичра қилиб ҳалок бўлди. Соҳибқирон анда боши айлануб, Сеҳистонга бориб қолди. Иноқтоз яёв бир элдин ўтуб бир тоғ узра келб, чорукни йиртилб, тоғда қолди. Бирдан ёмғур ёға бошлади.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН СЕҲИСТОНГА БОРГЕНИ, АТРОФДИН ЭЛ АМИРНИ КЎРМАКГА КЕЛГЕНИНИ БАЁНИ

Аммо Иноқ ёмғурдин ўзини бир тоғ ичра олди, анда олов ёқиб оёқига туз суркаб, яёв юрмоқ учун қувват бўлурму деб оёғини оловга тутти. Ногоҳ ўт ёруғини тоғдин кўруб бир қоплон кела берди. Иноқ муни кўруб ўтни оз-оз ёқти. Қоплон олов ёнганига таажжуб қилб туриб эрди, орқасидин товуш келдиким, бу ерда биров ўт ёкадур, деб. Қоплон орқасига қайтуб, бу кишини ҳалок қилди. Иноқ оловни кўрқуб ўчирди, тоғ отқондин сўнг бориб кўрдиким, қоплон бир кишини пора-пора қилб кетубдур. Андин ўтуб, неча қадам юриб эрди, филҳол, икки киши келб Иноқни маҳкам ушладилар, бойлаб айдилар, кеча бизни қардошимизни қоплонга ҳалок қилдургон шул деб, ура-ура олиб кеттилар. Қўшунарига келтурдилар, улар ўн минг эрди, икки улуги бор эрди. Иноқдин сўрдилар, Иноқ аларга воқеани баён қилди. Алардин бири Иноқни тануди, анда Амир Темурни сўрадилар. Иноқ Бароқхон талабида келганини айди. Алар айдилар, бизлар ҳам Бароқхонни ахтариб келдук. Аларни бири Учқора баҳодур, бири Тоғабўга баҳодур эрдилар. Иккови Иноқни чодирга келтуруб кўб навозишлар қилдилар. Амирдин хабар тобмадилар. Анда бир галча келб, алар беш киши Сеҳистонга бордилар, дегаҳ, булар барчаси тоғдин ошиб Сеҳистонга яқин келб, бир улуг тошни кўрди, ости уй кабидур. Амир Чоку айди, эшитуб эрдим, бул тошни Зол ўгли Рустам сайдгоҳ учун уй қилгондур. Ул ерда Амирни қўлини яраси кўпайиб, ўзи заифланиб, бу уйга туштилар. Озуқлари қолмаб эрди. Аммо Сеҳистон ҳокими Жаён чашм отлу киши эрди. Ҳиндистон беки анга бир хўкиз юбориб эрди, турфа нақш-нигорлик тарғил эрди, бул ерда ўтлаб юрур эрди. Ҳақ киши они манъ қилолмас эрдилар. Иттифоқо ул хўкиз ўтлаганича булар қошига келди.

Алар очлиқдин ҳалокатга яқин бўлб эрди. Муни кўруб Амир

айди, бу бизларга таъгри-таъло юборган ризқ эрур, деб бошин кестилар. Анда этини шўрба қилуб, еб-ичиб Ҳинд Хожя терисини бозорга олиб чиқти. Подачилар ҳўкизни ахтариб тополмадилар. Ёиров савдо узра тарғил ҳўкиз терисидин тануб Ҳинд Хожани ушлаб Жаён чашм қошига келтурдилар. Ҳинд Хожя айди, ман ёлгуз эрдим, оч қолдим, лоилж ушбу ҳўкизни сўйуб едим, Жаён чашм қабул қилмади. Айди, бу қилғонинг бир кишини инни эмас, деб тутуб, қийнаб азоб берди. Андин кейин шәрҳи воқеани баён этди. Филҳол, Жаён чашм султон Қиличбек насли Ёъқуб Сафодин эрди. Андин тўрт юз киши била келуб, Амир Темурни атрофини олиб, ўшал тош уйга қамадилар. Лоилж, Амир қўли бирла бўйнига ҳамойил осиб, тўфанг ила ўқ ёсини осиб яёв кела берди. Султон Қиличбек ариг ёқасида от узра туриб, сув деб буюрди. Анга бир ниёлада сув туттилар, олай деб эди, бул тарафдин Амирни дубулга, совутини садосига от хуркаб, Қиличбекни ташилаб қочти. Амир келуб бир қўли била белидин кўтариб ерга секин ўтгузуб қўйди. Анда Қиличбек Амирни қўлини ўниб, айди: Санга жоним фидо, нима десанг, хизматингда бўлайин, деб аҳд қилди. Ёориб Жаён чашм корини адо қилай деб, оин қошига келди. Айди, мани Ҳинд Хожяга бадал қилуб юборди. Амир Темур санга сўзлар айтуб юборди. Анинг сўзини кулоқингга ёшурун айтурман, деди. Маҳрамдин бири Жаён чашмга секин ишорат қилуб айди, Қиличбекка омон берма: Жаён чашмга қараб айди, мани сандин хаворим бор, мабодо Амир Темур бирла мувофақат қилгон бўлма. Қиличбек анга айди, мундог сўзни гапурма, Амир Темур санга бу сўзни айтуб эрди деб, Жаён яқин келуб қўлига ханжар олиб, бирдан қасди солмоқ эрди, воқифлар, филҳол, ушладилар. Жаён чашм ўлдурмоқга амр қилди. Қилич айди, нима қилсанг, андог қилгил, ман Амир Темурга дўст, вафодорман, Жаён чашм: аҳдингдин қайтгил, деб, кўп насихатлар қилди, қабул қилмади. Кўзини олдига келтуруб ўгул-қизларини аҳли аёлларини бир-бир ўлдурди, аҳидин қайтмади. Жаён чашм айди, Амир Темур санга нима яхшилиқ қилубдур, мундог жон нисор қилурсан? Айди, манга ҳеч нима яхшилиқ қилмабдур ва лекин аҳдимни бузмасман.

Алқисса, анинг ўзини ҳам ҳалок қилдилар. Андин сўнг Жаён чашм ўзи филга рокиб бўлуб Соҳибқирон қошига келди. Амир Қиличбек қатлидин хабар тонуб йиғлади. Ул кун Жаён чашмин чўқмори бор эрдиким, Тошканд вазнига беш пут эрди. Ани қўлга олиб, тош уйга келуб, Амирга ҳамла қилди. Амир Темур бир қўл бирла ҳамойилларини бўйнига осуб, ташиқорига қадам қўйди. Анда фил хартумини бир қўли била ушлаб, бураб, бир тортиб эрди, фил хартуми узулди. Фил орқасига қочти. Жаён чашм яёв бўлуб, чўқморини кўтаруб, Амирга келуб ҳамла айлади. Соҳибқирон бир қўли бирла ўзига дафъ қилуб эрди, елкасига тегиб сўнгаклари синди, буюрдиким, тош уйни атрофига ўтни қалаб, ўт қўйиб юборгайлар. Ўзлари шаҳрга қайттилар. Амир йўлдовлар бирла барчаси хайрон бўлуб, йиғлар эрди. Соҳибқирон юзларини, меҳробга қилуб, қўлларини дуога кўтариб муножот қилуб, бу назмни айтуб эрди:

Соҳибқирон айладим муножот,
 Эй олам оллоҳи ва-л хаффиёт.
 Эй холиқи кулли барча олам,
 Ер юзи узра тушурдинг одам.
 Одам Атомиз, Ҳаво Онамиз,
 Кўз ёшларини этуб гуҳаррез.
 Юз йил адашиб бир-биридин,
 Одам занидин, ҳаво эридин.
 Бир-бирга қўшуб яна икковни,
 Халқ айладинг иккидин нечовни.
 Намруд олов ёққанда ул он,
 Иброҳима айладинг гулистон.
 Юнусни ютуб денгиз балиғи,
 Тоатлар этуб нур ўлди рўйи.
 Ҳазм этмоқиға йўқ эттинг одат.
 Миср ичра солиб Юсуфни зиндон,
 Тахт узра чиқординг, ўлди султон.
 Айюб жасадини қурт кўб-кўб
 Хўракиға айладингки буйруқ.
 Андин яна узвини этуб пок,
 Тут яфроғин эттинг анга хўрак.
 Оламға кетурдинг анбиёлар,
 Аҳмадни қилуб бориға сарвар.
 Бу Жаҳл ила Булҳаб бўлуб нав,
 Ҳазратга қилиб ёмон дав.
 Макрундин аларни сақладинг сан,
 Дўстингни камина умматиман,
 Эй зоти муназзах, ору ҳам пок,
 Зотингға етушмас ақлу идрок.
 Афтодаларингға сан пано бер,
 Бечораларингға яхши жо бер.
 Мақбул эта кўр, дуони, ёраб!
 Мағфур эта кўр хатони, ёраб!

Алқисса, Амир муножоти қозиюл ҳожат қилуб турар эрди, чўл тарафдин ғубор кўрунди. Анда бир отлуг киши кўрунди. Қўлинда санчқу, оловни кўруб отдин тушти. Хуржунда мешдин сув олиб, қумғонға солиб тўлғизиб, яна бир нимарсани қумғонға солди, ани эгар қошиға осиб, отини бурнини пичоқ била ёриб бир пиёлада қон олди. Анда қонни олти тарафға сочиб от узра қумғонни кўлға олиб жилва бериб, ҳар тарафға дафъ қилди, шовқин қила берди. Киши билмадиким, нима дейдур, нима қиладур. Аммо олов кучайиб ёниб, яқин эрдиким, Амирни йўлдошлари била куйуб ҳалок бўлса, ногоҳ ҳаво узра бир қитъа булут келуб ўтга ёмғур ёға берди. Тамоми ёнган оловни ўчурди. Маълум бўлдики, ул киши буларни кўруб, бу ишни муддао қилгон экан. Яна чанг-тўзон чиқа келди, кўрсаларким, Чигатой аскари, етти байроқ била келур, ул қилгон киши билдиларким, кал қиморбоз Ипоқтоз эрур. Аскар боши

Учқора ва Тоғайбўга келуб булар била мулоқот бўлдилар. Қавчин эли била Тархон эли келуб Жаён чашм лашкарини сўрдилар, ахтариб кейнидин боруб топдилар. Тоғайбўга жиловни тутуб турди, Учқора Жаён чашмини ушлаб келтурди, анинг кўшунлари қочиб Сеҳистонга бордилар. Чигатой беклари қайтуб Соҳибқирон хизматиға келдилар. Амир тош уйни олдида бир тош узра ўлтуруб эрдилар, Бароқхон била мулоқот бўлдилар. Бароқхон аларни қойиб, хуш кўрмади. Алар хондан хафа бўлуб, мурожаат қилур бўлдилар. Амир Соҳибқирон аларни қошлариға келуб, навозишлар қилуб, кўнгилларини олиб, аларға айди, маъзур тутарсиз. Хон қайгуда ғамгин турур, сизларға ноз қилур, ота-бобосини ҳурматини сақлаб, кўнгилдин гинани кўтаринглар. Андин сўнг ҳар тарафдин элу улус келуб хон мулозаматида бўлдилар. Амир Темур аларға асру меҳрибонлик қилдилар. Аммо Жаён чашмини тутуб келтуруб Амирга тўғри қилдилар. Амир онинг кўнглини олиб айди, ман сани қонингни хондин тилаб олайин дегач, киши келдиким, Жаён чашмини қўлга тушганини Бароқхон эшитуб талаб қилур, деди. Анда Амир Жаён чашмға Иноқни кўшуб берди. Айди, бизға муни гуноҳини кечсун, деди. Ўзи қўли озоридин ул ерда қолди. Иноқ Жаён чашмини хонға тўғри қилуб, шафеъ бўлуб Амирни арзини еткурди. Бароқхон сўқуб... сўзлаб айди, олиб бориб, бошин кесинглар, деди. Амирни айтганиға қулоқ солмади. Иноқ келуб воқеани Соҳибқиронға айди. Аяга Амир айди, ваъда қилуб, нечун вафо қилмагайман, деб ўрнидин туруб, хон қошиға келди. Аяга шафеъ бўлди. Филҳол, буюрдиким, Амир Темурни ушланг, муни ҳам ҳалок қилинглар, деди. Амир хотириға келди, хон ҳукми тағайюр бўлмагай деб, айди: келинг, мани Жаён чашмға кўшуб, бойлаб, элтинглар. Аммо улуглардин Амир Чоку, Мирзо Сайфиддин, Учқора баҳодур Амирга шафеъ бўлдизар. Буларни ҳам ўлдурмоқға ҳукм қилди. Анда барчалари ғавго қилдилар. Бароқхонни ўлдуруб, ўрниға Амир Темурни хон қавурмиз, дедилар. Анда Бароқхон қилгон ишиға пушаймон бўлуб, кўрқуб қочиб Соҳибқирон олдиға борди. Амир Бароқхон била элни яраштириб қўйди. Жаён чашм аларни шаҳр ичра келтуруб, сиккаларини Бароқхон отиға ёздурди, тахтини берди. Бароқхон улусни йиғуб, кўшун жамъ қилмоқ фикрида бўлди.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН БАЛХ ВИЛОЯТИГА БОРИБ, ҚАМАРИДДИН ТОҶИКНИ ҲАЛОК ҚИЛМОҚИ БАЕНИ

Чигатой улуглари эшитуб, Бадахшон тоғиға Бароқхонни келтуруб жамъ бўлдилар. Амир Мусо Жалойир, амир Боязид, Шер Баҳром қавчин баҳодур, амир Ёдгоршоҳ орлот, амир Муайяд орлот хонни мулозамат қилдилар. Элатлардин тўрт минг киши жамъ бўлуб кенгаш қилдилар. Айдиларким, бир киши жонсус бўлуб, жатта қипчоқ элидин хабар олуб келса. Анда кўрқуб ҳеч киши жонсусликни ихтиёр қилмади. Ахир Соҳибқирон ихтиёр қилуб бир

кишини тархон элидин, бир кишини эскай элиндин олиб, уч киши бўлуб, йўлга тушдилар. Келуб бир тоғни бағрида ухлаб ётдилар. Ногоҳ йигирма киши қипчоқ қоровулларидин келуб буларни уйқуда ушлаб олдилар. Амирни икки йўлдоши бирла боғлаб келтуруб оломонни бир қортисига тобшурдилар. Ул қорт киши буларни денгиз ёқасига келтуруб эрди. Тархон элини қўлинда бир лаъл бор эрди, оғзига солуб, ютуб юборди. Қорт ул бечоранинг қоринини ёруб, ҳалок қилуб, ул лаълни олди. Эскай эли муни кўруб ўти ёрилгудек бўлди. Лаълни сувга ювуб, андин сўнг Амирни ўлдурмоққа келди. Соҳибқирон ё хазрат Баҳовуддин, деб бир зўр урди, арқон узулуб, бўлак-бўлак бўлди. Қорт Амирни кўруб ёроғ ҳавола қилди. Амир баҳодур қортни билагидин ушлаб, яроғини қўлиндин олуб, бир уруб, икки бўлуб, ўзи анинг отига миниб, бир тарафга қараб йўналди. Билмадиким, йўл қайда бўлур, қирни юқорисига чиқуб кўрдиким, кўб аскар, эллик мингга яқин келур, денгиз орқасидин Бадахшон тарафга ўтуб борур. Аларни бошлиғи йигирма кишидур. Аларни бири Соҳибқирон минган отни тануб, «фалон баҳодурни оти» деб Амирни ушлаб, чодирга келтурдилар. Кўрсаларким, Қамариддин тожик жатта беклари бирла ўлтурур. Амирдин сўрдиким, Чигатой бекларидин хабаринг борму? Соҳибқирон онга тадбир бирла сўзлаб, айди: икки юз киши Сеҳистондин келуб қоровулларингизни ушладилар. Қоровуллар, эмди бизларни ўлдурманг, тавонимизни берайлик, киши бўлса ушбу отни минуб, бизлар бадалимизга Қамариддинга борса, деди. Ҳеч ким унамади, охир фақир аларга мутасадди бўлуб келдим. Агар мани ўлдурсангиз, пушаймон бўлурсиз. Қамариддин айди, агар сани ўлдурмасам йилги била сани юборурман, қоровулларни олиб еткузурсан, Амир айди: тузук.

Алқисса, қипчоқни сорик ва кенагас элидин ўн минг кишини Амирга қўшуб юборди. Амир бир тоғни бағрига келуб қулга айди, сизлар шул ерда тўхтанг, биз бориб қоровуллардин хабар олайлук, деб икки кишини ўзига йўлдош қилуб тоғдин ошиб, йўлдошига ҳарба қилуб бирини ҳалок қилди, бири қочти, анинг ҳам орқасидин югуриб келуб ўлдурди. Икковини от ва яроғ ва кийумларини олуб ўз қўшунларига келди. Воқеани бир-бир аларга баён қилди. Филҳол, Чигатой сипоҳлари отлануб келсалар, тоғни ёқасида қипчоқ қўшунлари баъзилар отларига ем бериб ва баъзилари ухлаб ётур. Бирдан аларга ҳамла қилдилар. Андоғ қирғин бўлдиким, қонлар ҳар жилғада ариғ-ариғ бўлуб оқиб кета берди. Жасадлари ханнотлар қофидек тўб-тўб бўлуб ётур эрди. Қалла ҳандалаки узулуб, тан фалаки чўзилиб, андин аксари қочиб, бир горга ёшиндилар. Гор ичра сомон солиб тутун била ҳалок қилдилар. Ўн минг кишидан йигирмаси тирик қолиб, қочиб Қамариддинга келуб воқеани баён қилдилар.

Аммо Чигатой сипоҳлари кўб-кўб ўлжа олдилар. Амир аларга қипчоқ аскарини кўблигини баён қилди. Амир Мусо Жалойир айди бизларни кучимиз қипчоқ сипоҳларига етмайдур. Харчанд Соҳибқирон кўнги аларини кўтарди, кўб сўзларни айди, қабул қилмади. Ахир, тўпларни ушотти, тўрт минг кишидин минг киши қўшундин

чиқуб, айттилар. Яна минг киши ҳар тарафга тарқаб кетдилар. Икки минг киши Соҳибқирон бирла қолди. Амир ҳайрон бўлди. Икки минг киши Амир фармонида тутуб, жоловинда бўлдилар. Кенгаш бирла ул кеча анда бўлдилар. Амир тушинда биров айди, тургил, зафар сеникидур. Уйқудин туруб, хуззор мажлисга айди. Алар айди, бизлар ҳам бу овозни тушимизда эшитдук. Амир айди, бу ривояти солиҳадур, эй улус, туринглар, тангри таоло карамига така қилинглари, аммо ҳар қайсыларингиз икки боғ ўтни отга сургатинг, ман жатта қипчоқларига айтиб эрдим, Чигатой аскарлари юз минг деб, чангу губорни алар кўруб ажаб эмас, қочса. Эртаси икки минг киши ушбу сўзга амал қилуб икки боғ йиғоч ўтунни арқон бирла боғлаб, ҳар бир киши отга сургатиб, ахшомига қипчоқ қўшунларига етуб бордилар. Бу чанг-тўзон ҳисобсиз кўрунуб, қипчоқ аскарини кўнглига кўрқинч тушуб, кўчуб, денгиздин ўтуб ором олдилар. Соҳибқирон ёв қочганини билуб, холо аларни фикрини қилмоқ керак, тонгла бўлуб бизларни ҳолимизни билса, иш қабоҳат бўлур, деб Амир беш юз кишини ўзига йўлдош қилуб, денгиздин ўтуб, тоғ устига чиқуб, ўтин йиғиб, олов ёқиб юбордилар. Тўрт киши қарнай чолиб эрдилар, ёв муни эшитуб олов ёнганини кўруб, қоча бердилар. Қамариддин ҳам қочиб Балхга келди. Шаҳар дарвозасини очмадилар. Кечаси бирла бир тарафга қочиб, қойиб бўлди. Амир ғанимат моллардин олиб, қўшунлари бирла Балхга келдилар. Амир Мусо Жалойир қилгон ишига пушаймон бўлуб келди. Амир эшитуб, Бароқхонга келуб кўриниш берди. Амирни навозишлар қилди. Амир Темур амир Мусога аччи қилуб, ғазабда бўлди. Амир Мусо муни кўруб, қочти. Амир Темур Шер Баҳромни анга юборди. Андин Бароқхон қочиға келуб эрди, хон амир Мусо гуноҳини Соҳибқирондин сўради. Хон амир Зуннун туркмонни юборди, Шер Баҳромга айғил, амир Мусога озор бермасун. Аммо Зуннун кўнглида адовати бор эрди. Шер Баҳром амир Мусонини жоловидин тутуб лашкар тарафига тортиб келур эрди. Амир Зуннун бул тарафдин қиличини қинидин чиқориб бора берди. Шер Баҳром муни кўриб хаёлида ўлдурмоқга ҳукм қилибдур, деб қиличини кўтариб амир Мусо Жалойирни бир уруб ўлдурди. Амир Зуннун айди, нега муни ўлдуринг, Амир гуноҳини кечиб эрди. Шох Баҳром айди, ман қайдин билурман, қилич яланг келди, деб иккови муноқаша қила-қила Амир била хонни олдиға келдилар. Хон Амирга, албатта, бу ишини сан қилубдурсан, деди. Амир онд ичти. Хон айди, агар ўлдурмаган бўлсанг, Шер Баҳромни ҳалок қилурман. Амир қабул қилмади. Бароқхон Амирга кина сақлаб, ҳеч нарса қилолмади. Балх одамлари жойларида қарор олдилар. Андин сўнг Қамариддинни ахтармоқга муқаййид бўлдилар. Амир буюрдиким, ҳар ким они тирик келурса минг олтин олсун, деб ваъда қилди. Ҳарчанд ахтариб тополмадилар. Иттифоқо, бир кун хон била Амир сайдга ов қилмоқ учун чиқтилар. Бир тулкини Амир отмоқда эрди, Бароқхон ҳам югуруб келуб, отмоқ бўлуб эрди, урунуб Бароқхон бошидин тожи тушуб кетти. Муни кўруб, аҳли ҳукуматлар айдилар, охир Бароқхон боши Соҳибқирон қўлида ҳалок бўлса керак. Муни кўруб хон аччиғи келуб, ғазабда бўлуб,

тожиға карамай, тулкиға ўқ отти. Тожи бир қудуқ ичра тушти. Анда бир кишини қудуқға тушурдилар. Қудуқда кўб замон тўхтаб қолди, сўнгра тожни олиб чиқти. Амир они тахайюр қилгонини сабабини сўради. Ул айди, тожни ахтариб, зўр бирла топиб чиқтим. Амир анинг сўзини қабул қилмади ва айди, бу қудуқ ичра албатта биров бордур деб. Эғнидин кийумларини ахтариб, бир лўълў бирла ёзилган хатни топиб олдилар. Анда Амир, чинингни айғил, деди. Лоилож, айди: Қамариддин ушбу қудуқ ичра, манга бул ийжунни берди, кўб ваъдаларни қилди, яна ушбу хатни Тўқтемурухонга, Самарқандға еткурурсан, деди. Хатни мутолаа қилуб кўрсалар, айтибдурки, эй Тўқтемурухон, ман ушбу қудуқ ичра ўлуб қолмайин, ўлтурса турсун, турса юрсин, деб кўб таъкид қилибдур. Барчалари Амир Темур Соҳибқироннинг фаросатиға ва басиратиға таҳсин ва офарин қилдилар. Бароқхон айди, они қудуқдин чиқоринг. Хеч киши кўрқуб тушмади. Яна Бароқхон, бул Амир Темур тушсун, деди. Соҳибқирон белини бойлаб тушмоқ бўлуб эрди, эл кўнмадилар. Хон аларға адоват қилди. Амир аларнинг сўзини қабул қилмади. Филҳол Амир қудуқға тушти. Хоҳласа, қудуқ остиндин Қамариддин Амирға ўқ отса, Соҳибқирон чаққонлиқ бирла қўлини қоқиб юборди, ўқ юқори чиқуб кетти. Оёқ-қўлини маҳкам боғлаб, арқон била белидин боғлаб юқорига чиқорди, кейнидин ўзи чиқти. Амир айди, энди нима деурсан? Қамариддин айди, филларимни олдинг, филбонни ҳарчанд ҳаракат қилуб, олиб боролмассан. Амир айди: нима талаб қилурсан? Ул айди, сандин талабим йўқ, нима иш қилсанг, андоғ қилғил. Амир ҳарчанд насиҳат қилди, қабул қилмади. Айди, амди бахт ва давлат мандин кетубдур, балки менинг тириклигимдин ўлганим авлодур.

Н а з м:

*Қўлимдин учти давлатни қуши бас,
Бу учган қуш манга ҳаргизда келмас.
Манга қилманг насиҳат дўсту душман,
Тирикликдин ўлумдур манга эҳсон.
Талаб ўз нафсиға топти ҳалокат,
Жаҳондин ўтти тожик фалокат.
Муни ўлганлиқин қипчоқи бебок,
Самарқандға етурди жусту чолок.*

Алқисса, Қамариддин тожик ўлганини қипчоқ элатиндин Самарқанд узра келуб, Тўқтемурухонға хабар бердилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОН ЖАТТА ҚИПЧОҚ АСКАРИ БИРЛА ТАБРИЗ ЙЎЛИНДА ЖАНГ ҚИЛМОҒИНИ БАЁНИ

Алқисса, уммулбилод Балхнинг хабари фатҳ бўлгонлиғи Тўқтемурухонға етти. Андин сўнг қўшун жамъ қилмоқға муқайяд бўлди. Саййид Отани талаб қилди, нома ёздуруб, Саййидни

элчиларға бош қилуб юборди. Соҳибқирон эшиттиким, Саййид Ота келурлар деб. Филҳол олдиларига чикти, мулозимат била келтуруб, элчихонаға тушурди. Уч кундин сўнг саломға келдилар, номани овозларини чиқориб ўқидилар. Нома мазмуни булким, аввал ҳамду сано тангри таборак ва таолоғаким, кўкни муаллақ ва ерни мутаббақ яратибдур ва дуо ва дуруд Муҳаммад алайҳис саломғаким, олло таоло анинг туфайлидин ўн саккиз минг оламини вужудға келтурубдур, шариат андин жорий бўлуб, залолат чўлида қолгонларни хидоят йўлиға солибдур. Андин сўнг, кўбдин кўб дуои салом Бароқхонға ва мусулмонларға Тўктемурхондин. Сўз шулки. бизлар ислом бирла мушарраф бўлдук, аксар сипоҳи ва фуқароларимиз барчалари мусулмон бўлдилар. Эмди сўз яхшиси шулки, Чигатой эли барчалари бизға сипоҳ бўлсун. Бароқхонни Бухороға волий қилайин. Мусулмонлар осойишта бўлмоқлари яхшидур. Нома тамом вассалом.

Жавобига Соҳибқирон дедиким, икки юз йил бўлубдур, оталаримиз ва оналаримиз мусулмон бўлгонларига. Агар исломдин сўрса, ул кеча мусулмон бўлубдур. Бизлар начанд йилдин бери шарофи ислом топгандурмиз. Агар асولاتдин сўрса, Чигатой авлоди бизлар эрурмиз, Жўжи авлоди сизлар, қипчоқдурсиз, иккови ҳам Чингизхон ўғли бўлур. Салтанатни Чигатой авлодига тобшургондур. Бизлар сизлардин зиёдадурмиз, қандай сизларға инқиёд қилурмиз. Анда Саййид Ота айдилар, қипчоқ қавмини тилим қиличи бирла мусулмон қилиб эрдим, деб айтур эрдим, ким расул алайҳис салом вақтларида бўлсам, тамоми арабларни фасех тил била мусулмонликға еткургай эрдим, деб сўзумға мағрур эрдим. Аммо Амир Темур Соҳибқиронға хайрон ўлдум.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Саййид Отаға рухсат бердилар. Саййид афандим Самарқандға келуб, нома жавобини Тўктемурхонға еткуздилар. Филҳол, Тўктемурхон эшитуб, юз минг ўзбакни отлантурди. Жонфур оталиқ қатоғонни қоровул қилди. Аммо бул тарафдин Амир Темур қоровуллик расмида отлануб икки минг киши бирла Термизға юзландилар. Келуб дарё ёқасинда ором олдилар. Аммо Жонфур оталиқ беш минг киши бирла етуб келди. Ўзга йўлдин ўтуб, Амирни қоровуллари хабар топмай, қипчоқ аскарини қўлинда ҳалок бўлдилар. Аммо кеч вақтиға яқин эрдиким, бир тарафдин чанг чиқа келди. Кўрса қипчоқ қўшунлари ҳозир бўлубдур. Соҳибқирон уйкуда эрди, уйғониб кўрсаким, ёв келуб босибдур. Саросима бўлуб, Амир, филҳол совут эғниға кийуб, ханжар била қиличин белиға осиб, форс Ақимға минуб, Чигатой қўшунларини чоқириб, айди: барчаларинг денгиз ичра кемаға тушунглар, деб ўзи ёвни саддин тута берди. Қипчоқ қўшунлари йигирма-йигирма, ўттиз-ўттиз ҳар жонибдин Амирға югурдилар, ҳар бора беш киши, ўн киши ўлдура берди. Ҳеч киши ёвдин булар қўшунига зарар беролмади. Барчалари кемаға молу амвол бирла қарор олдилар, бирортасини бир туки ҳам бўлмади. Аммо кема денгиз¹ ўртасига бориб эрди. Амир Ақимни олиб, соҳилға тушуб

¹Муаллиф бу ерда Амударёни назарда тутган.

хоҳласаким, кемага борса. Жонфур оталиқ айди, эй Ўзбекистондин келган қўшунлар, сизларга ору номус йўқдурким, бир одамдин барчаларингиз мунча қўрқасиз. Яна Амирға қараб чоқируб айди: Эй Чигатой йигити, тўхтагил, сан била жанг қилмоқ орзусидаман. Соҳибқирон соҳил ичра эрди, эшитуб қайтти. Жонфур ила Амир иккови бир-бирига тўғри келди. Ногоҳ Амири Ақим оти денгиз ёқасинда қумдин тойиб кетти, Кейнидин Амир ҳам кетти. Жонфур ҳам кейнидин тушуб, Амири кўксига чиқиб, қўлига ханжарин олуб, хоҳласаким, Амирға солса. Кема ичра мун Чигатой элини сипоҳлари кўруб, барчалари даргоҳи қазоюл хожатга муножот қилдилар. Қазодин бўлуб, бир улуг балиқ денгизидин чиқуб Жонфур оталиқни, нафасига тортиб, денгиз ичра олуб кетти. Бул ҳам Соҳибқирон икболи турур. Амир денгиздин шўнқиб чиқиб, суза-суза Ақим отига яқин келуб, ёлидин ушлаб денгиздин ташқарига — қуриққа чикти.

Аммо Тўқтемурхон Термиз кўргониға келуб тушти. Бул тарафдин Бароқхон етуб борди. Лекин Тўқтемурхонга бениҳоя ададсиз қўшунлар кела берди. Аммо Бароқхонға қўшун оа эрди. Лекин Соҳибқирон хонни кўнглини кўтарур эрди. Қирқ кун иккала аскар денгиз ёқасинда қарор олдилар. Бир-бирлари бирла жанг қилмадилар. Ушул вақт ҳаво кўб иссиғ эрди. Аммо Мирзо Сайфиддин ҳукм қилдим, ушбу йил беш кавкаб хут буржида эрур, қирон дерлар, Нух тўфони шул йилларда бўлубдур, ажаб эмаским, барчалари сувға гарқ бўлса. Аммо таҳсин ангаким, Чигатой ҳукамолари совуқға ҳукм қилдилар. Аммо жатта ҳукамолари совуқға ҳукм қилдилар. Қазодин бўлуб, куёш саратон буржинда эрди, иссиғ шиддати кўб зўр эрди, соатида шамол бўлуб қор ёға бошлади. Ҳаво андоғ совуқ бўлдим, гўё куёш жадй буржига нозул қилгондек, денгиз андоғ музладиким, гўё тоғни муз устиға қўйса кўтаргудек бўлди. Сипоҳи Чигатой мун кўруб, қайтуб Балхға келдилар. Ҳарчанд Соҳибқирон манъ қилдилар, бўлмади. Охири Бароқхонғача қайтуб Балх тарафига келдилар. Икки минг кишидин ўзгаси совуқни шиддатидин қочтилар. Булар Соҳибқиронға эътимоди бор эрди, буларни улуглари Амир Чоку барлос ва Амир Муайяд орлот, Амир Ёдгоршоҳ ва Амир Хусайн Жондарий ва Иноқтоз қиморбоз ва Ҳинд Хожа қушбеги ва Мирзо Сайфиддин ва Тоғайбўга ва Амир Ўлжой ва Тотлимиш баҳодур ва Амир Бонзид жалойир ва Жаён чашм сеҳистонлик. Булар сипоҳлари бирла қолдилар. Қишчоқ қўшунлари кўрдиларким, Чигатой қўшунлари совуқға тоқат қилолмай қочтилар. Филҳол, отлануб барчалари қорни туфроқға аралаш қилуб нақораларни чолиб ва карнай тортиб денгиздин, муз устида кела бердилар. Соҳибқирон ёрон қардошларға айдилар: булардин қочмоқимиз номусдур, агар ўлсак шаҳид бўлурмиз. Сизлар ҳам ёвға бостурунглар, дегач, доилож, сипоҳлар Амир ҳукмига амал қилуб, отландилар. Анда Соҳибқирон бу назмни айди:

*Дўстларни ўзиға ёрий айлаб,
Кўз ёшларин анда жорий айлаб,*

*Ул дамда ҳаққа деди Темуришох
Бу бандани ҳолидин сан огоҳ,
Синдурди кўнглини таъна тожик,
Ёраб, карам айла дўсти малик,
Келгай йиғилиб бу чанд қипчоқ,
Кўп-кўб кўрунур бўлуб қора, оқ.
Бергил зафари бу қулға, ёраб,
Бўлсун хотири у қулға, ёраб.*

Алқисса, ёронлар дилига дилбарлик бериб эрдилар, ёв денгиздин ўтуб, ғорат қилгудек бўлди. Филҳол, Амир Ақимга минуб, қора кийумлар кийиб, қилич қўлига олуб, бирдан ёвга ўзини урди. Қипчоқлар қочиб музга тушти. Иноқ бир ўқни қўлга олди, Амир анга денгиз ёқасидин узоқ бўлмағил, деди. Соҳибқирон қайси тарафга ҳамла қилса ёв қочар эрди. Тўқтемурихон кўрдиким, бўз от минган кимдур? Айдилар, Амир Темури. Яна айди, киши йўқму они келтурса. Зафарбек айди қизинг Туман оғани берсанг, ман бориб бошини келтурай. Аммо бул сўз хонга мақбул бўлмади. Шундоғ ҳам бўлса, минг кишини ўзига ҳамроҳ қилуб, овози баҳайбат бирла шовқун қилиб кела берди. Аммо Туман оға тоғ этакинда, муъофа, яъни кажава ичра ўлтуруб эрди, анга бир ўзбак келуб, сани Зафарбек талаб қилубдур, деди. Эшитуб, Зафарбекни ёқтурмай кўб табъи нозук эрди, кўплаб куёвга талаб қилсалар, қабул қилмас эрди. Онасига айди, мани каловатимни тоғни устига олиб кўйсунлар, ман жанг ичра бўлгон сўқишларни тамоша қилойин. Аммо қор ёғар эрди.

Алқисса, юқориға чўрилар олиб чикуб эрди, анда кўрдиким, Зафарбек бирла Амир Соҳибқирон муқобил бўлуб Амирни қиличи синибдур, Зафарбек Амирни бошига бир уруб дубулгани тушуруб, Амирни бошига яра солди. Иккинчи яна уруб Амирни калласини пора-пора қилгай эрди, Туман оға муни кўруб, Амир Темурига андак муҳаббати зиёда бўлуб, Амир Соҳибқиронга, тараххум айлаб, беш юз қадамлик ердин, филҳол, ёйига ўқ солиб отиб эрди, Зафарбек хоҳласаким, Амирни ишини тамом қилса. Филҳол, ўқ келуб, Зафарбекнинг кўксига тегди. От устидин йиқулуб кетти. Бул ҳам Соҳибқирон иқболидур. Амир билмадиким, бу ўқни отган кимдур, деб. Қимарса бўлмади, анга маълум қилса.

Алқисса, Соҳибқирон аъзолари яра бўлуб, байроқни остига тўхтади. Анда қипчоқ сипоҳлари бирдан ҳамла қилдилар.

Соҳибқирон буюрдиким, кечгача ўқ отинглар деб. Қипчоқ қўшунлари денгиз ичра муз устига туштилари. Амир денгиз ёқасида эрди. Аммо Мирзо Сайфиддин ҳар замон айтур эрди, эй аскарари Чигатой, дам ушбудур, тапгри таоло ишимизга фатҳ ва нусрат бергай. Аммо Соҳибқирон айди, эй қардош, ман ҳеч нимарсадин умид қилолмадим, иш қандай бўлур! Мирзо Сайфиддин айди, албатта умид худо таолодин. Ногоҳ ёғқон қор тўхтади, ҳаво очилиб, куёш нури зоҳир бўлди. Кун иссиқликга айлануб, совуқ босилди. Мирзо айди, энди қирон кавокиб даражасидин ўтубдур, вақти бўлуб, чарс-чурс шовқин денгиздин чиқа берди. Кўрсаларким, муз

ушолиб, юз минг, тўқсон минг қипчоқ қўшунлари ғарқ бўлуб, адам денгизига юз қўйдилар. Мунажжим сўзлари тўғри келди.

Аммо Тўқтемурхон ўн минг киши бирлан Самарқанд тарафига қочиб кетти. Аммо Чигатой сипоҳлари кўб ўлжа олиб, Чоржўй ва Хоразмга бордилар. Деюрларким, Абдулла замонида ўшал ердин бир сандуқ Тўқтемурхон сиккасида тўла танга топиб эрдилар.

Алқисса, Бароқхонга киши юбордиларким, тангри таоло бизларга зафар берди, деб Бароқхон эшитиб, хурсанд бўлуб, отлануб келуб, денгиздин ўтти.

БУ ДОСТОНДА ҚАРШИ ВА ТЕРМИЗ ФАТХ ЎЛУБ, ТЎҚТЕМУРХОН ҚАРШИГА КЕЛУБ ҚУЛ ВА ҚЎШУНЛАРИ АМИРДИН ШИКАСТ ТОПГОНЕНИ БАЁНИ

Аммо нўён ва туманот ва ҳазора жотни умаро ва беклари йиғилуб маслаҳат қилдилар. Айдилар, киши бўлса, бориб Қаршини мусаххара қилса. Анда Қоратемурхон Тўқтемурхон ўғли ҳокимдур; ҳеч киши бормоққа ихтиёр қилмадилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон Чингизхон қондасида ўн тўқуз хондин фотиҳа олуб, қирқ кишини ўзига ҳамроҳ ва рафиқ айлаб отларига минуб, ёбон тарафига юзландилар. Начанд кун йўл юруб, кўзларига узогдин бир кент кўрунди. Филҳол, Иноқтоз яёв бориб кўриб келди. Айди, бир неча баққолни кўрдум, узумни кажаваларда юклаб борурлар. Анда эшитуб айдилар: баққолларни талон қилурмиз. Соҳибқирон қабул қилмади. Айди, биз юрт олғали келдук, фуқаро ранжимасун.

Алқисса, Амир келуб баққолларга мулоқат бўлдилар. Баққоллар анда кент Лор келур эрдилар. Амирни кўруб кўнгилларига кўркунч тушти. Иноқ баққолларни бир-бир отини сўраб, воқеани баён қилди. Андин кейин баққоллар Амирга келуб мулозамат қилдилар. Соҳибқирон алардин Қаршини воқеасини сўрди. Алар Қоратемурни зулмидин кўб сўзладилар. Соҳибқирон айди, алар Чигатойдин сўзлаюрму? Баққоллар айди, Қарши одамлари Сиз жамоани кўб-кўб дуо қилурлар. Жатта зулмидин кўб қайғудадурлар. Анда Соҳибқирон бир тадбирни ўйлаб, ҳар киши баққолларни кажавасига тушинглар, деб амр қилди. Андин кейин узумларни бўшотиб, йигирма отга қирқ кажавани ортиб, қирқ киши аслаҳа-яроғ бирла кажаваларга тушуб, андин кейин, баққоллар ҳар қайсиси ўз отларини жиловидин тутуб, қирқ киши шаҳр ичра кирдилар. Ҳар ким сўрса, узум деб жавоб бердилар. Ул Амирни Ақим отига икки кажавани ортиб, анинг ичида Иноқ бирла Соҳибқирон эрдилар.

Аммо кажавани устига ток баргларини тўлгузуб эрди.

Алқисса, Қоратемур амр қилуб эрдиким, ҳар киши дарвозадин шаҳрға кирса, мунда келтур, деб. Баққол Қаршини дарвозасидан киргач, дарвозабонлар кўруб, буларни хон ўрдасига олиб борди. Қоратемур ўрда сахнида чодир ичра ўлтуруб эрди, баққоллар қатор турдилар. Амир Темур кажава тешукиндин аларга қараб турур эрдилар. Хон олдида бир қари-бобой бор эрдиким, кўб соҳиб басирот

эрди. Айди, бу от ёнидаги кажавада албатта одам бордур. Одамлар айдилар, нечук билдинг? Айди, кажавалар секин-секин қимирлай-дур, яна узумни мундоғ юкламаслар. Ҳеч ким бовар қилмади. Хон баққолларни талаб қилди. Баққоллар харжини кўб айдилар, маъкул бўлмади. Қоратемур буюрдиким, кажавани очинглар. Бир оқил баққол келуб. Амир турган кажавани келтурди. Филҳол, Соҳибқирон кажавадин туруб, наъра уруб, ҳайқириб юборди. Кажавадаги барчалари бойдуқ арқонларни қирқиб, кажавалар ерга тушуб, бирдан кажавадин чиқуб, қирқ киши, давлат, давлат Бароқхон, деб шовқун қила бордилар. Барча эл ҳайратда бўлдилар, ғавго кўзғалди. Андин кейин Қоратемур атрофиға икки минг жатта аскарини жамъ бўлдилар. Соҳибқирон кўшун ичра кириб, йўлбарс каби ҳайқуруб, одамлар тамошада эрдилар. Ногоҳ. Иноқни оёғи тойиб йиқилди. Ани қипчоқлар боғлаб, бир кишига топшурдилар. Ани девор тагида ушлаб туруб эрди. Анда бир хотун Иноқни тануди, нечуким, Иноқни асли қаршилик эрди. Қўлинда тоғорада тўла чўғ олиб борур эрди, қипчоқни бошига тўкиб эрди. Филҳол, кўйуб ўлди. Иноқ нажот топиб, Соҳибқиронга келуб кўшулди. Қоратемур қизил байроқ остинда қора от минуб туриб эрди, ўшул хотунни кўриб, буюрдиким, келтур, деб. Ул хотун қочти, буюрдиким, ул хотун маҳалласидаги заифаларни келтур, деб. Андин кейин шаҳр барчасига ғавго тўлди. Қарши эли ҳамийят қилдилар, олти тарафдин одамлар йиғулуб қипчоқ устига топш ёғилди. Икки минг жатта бирдан ўлдилар. Қоратемур қочиб, ўрда-сига қамалди. Бул қирқ киши ҳулкардек бир ерга йиғилдилар. Одамлар келуб, Соҳибқирон узангусини ўпар эрдилар. Уч кунгача хон қамалиб ётти. Қипчоқлар кўнглини олиб, ғам еманг, Самарқанд сари отангиз Тўқтемурхонга нома юбордук, дер эрдилар.

Аммо мақсади Соҳибқирон андоғ эрдиким, жатта кўшунлари келмайин, бир ишга дастгирлик қилса. Аммо бир йигит бўсаға остидин ковлаб чиқуб, Қоратемурга ўқ отти. Қоратемур ҳам чаққонлик бирла мунига қараб ўқ отти. Такдири худо ўқ эшик аралаш йигитга тегди. Йигитни ўқи Қоратемурхон кўксига тегуб, иккови ҳам ўлди. Муни кўруб Соҳибқирон ўрдадин хоннинг аҳли аёлини Самарқандга саломат юбордилар. Қаршини фатҳ қилдилар. Андин кейин Амир Табриз сари Бароқхонга нома юборди, албатта келинг, деб. Бу ҳангомаларни хабари Тўқтемурхонга етти. Самарқандни Тўқтемурхон эшитгач, Бухорога келди. Андин кейин Қарши жонибиға юзланди. Қаршига яқин етгач, қоровуллар Соҳибқиронга хабар бериб айдиларки, Тўқтемурхон бениҳоят аскари бирла келадур, филҳол, Соҳибқирон буюрдиким, дарвозаларни беркитинглар, деб. Фуқаролар барчаси келуб, Амирга аҳли аёлларимиз, бошимиз била сизга жонбозлик қилурмиз, деб онд ичиб, аҳд қилдилар. Андин кейин, жатта кўшунлари бўлак-бўлак, тўб-тўб, қабила-қабила, кўтос тугларини кўтариб кела бердилар Тутак мавзеъига. Қарийб туш вақти эрдиким, ўқчилар ва тўфангчилар йиғилдилар. Андин кейин Тўхтамишхон Саййид Ота бирла мусулмон бўлгон қозоқ ва қипчоқлар жамъ бўлуб, Қуръон бўйниларида, Тўхтамишхон Қаршини чор атрофиға чиқуб, Соҳиб-

қиронга нома ёздурди. Айдиким, агар бизни отамизга ўқ отсалар, биз ҳам ўқ отармиз. Ва илло, биз мусулмон, сиз мусулмон. Мусулмоннинг ака-укалик тақозоси била сулҳ қилсалар, биз ҳам сулҳ қилурмиз, деб Амирга юборди. Соҳибқирон эшитиб номани қайтарди. Айди, иш сулҳ қилурдин ўтти. Яна сўз шулки, аларни мадади манга керак эмас. Ман мадади ёрумни худой аззи жалнинг ўзидин тилаюрман, деб.

Алқисса, Соҳибқиронга хабар еттиким, Барокхон Чигатой аскари бирла Шаҳрисабзга келубтур, деб. Қаршига келмоқга кўрқувдадур, нечукким, қипчоқ ва жатта қўшунлари Қаршини атрофини халқа каби олиб, чодир қозуқини хандақ ёқасига тиккандур. Амир Соҳибқирон фикр бирла ўйлаб, Тўқтемурухонга нома ёздурди. Айдиким, эй Тўқтемурухон, бизни Чигатой сипоҳлари жанг қилурга орзудадулар. Бизларга майдонни холи қилса, биз алар бирла чиқуб, майдонда муқобил бўлсак, агар алар кучлик қилуб, бизларни зўримиз етмаса, анга итоат қилуб тобеъ бўлсак, деб номани юборди.

Номани Иноқтоз кал қиморбоз олиб, Тўқтемурухон чодирига келди. Кўрдиким, хон тахт узра ўлтурур. Махрамлар қўлларини кўкракларига қовуштуруб таъзим ва тавозеъдадур. Ўзини маълум қилди. Хон Иноқни талаб қилди, чодирга кирди. Номани берди. Тўқтемурухон айди, бу Амир Темурни тадбириду, биз ўрнимиздин тебранмасмиз. Бизларга сипоҳгирлиги керакмас, деб Иноқга бир ёрмоқ бериб жўнатти.

Иноқ бориб воқеани Соҳибқиронга баён қилди. Амир бошини кўксига қўйуб, тафаккурда бўлуб, ўйлаб кетти. Соатидин кейин бошини кўтариб, агар тангрим берса, урушсиз, бежангу жадал жатта, қипчоқ сипоҳларини қочирмасам, манам Темур бўлмадим, деди. Кечқурун бўлгач, Иноқга айди, тур ўрнингдан, йўрғил, бир ерга борурмиз, деди. Иноқ айди, қаён борурсиз? Амир айди, ман қаерга борсам, сан ҳам боравур. Иноқлари шаҳрни дарвозасидин чиқтилар. Жатта аскарини оралаб юра бердилар. Иноқ сўрдиким, эй тақсир афандим, борур жойни маълумини айтинг, ман билайин. Амир айди, Тўхтамишхон қошига борурман. Иноқ айди, мабодо қабоҳат юзланмасун?! Амир қабул қилмади. Ногоҳ бир киши, кўлида дастурхонда ўралғон нимарсадур, одамлардин Тўхтамишхонни чодирини сўраб келаду. Анинг кейнидин Амир бирла Иноқ кела бердилар. Ул киши қўшунларни ўнг тарафига ўтуб, чодирни топиб Тўхтамишхонга отасидин ош-таъом келтурди. Амир Тўхтамишхонни сўради. Ул айди, Саййид Ота мусулмонлиқ одобини ўргатиб турурлар. Амир айди, ман ани дўсти бўлурман, қошига кирсам, ижозат борму? Ул киши кириб сўради. Тўхтамиш, қандай дўстум, келсун деб ижозат берди. Соҳибқирон чодир ичра кируб, Тўхтамишхон ёнига ўлтурди. Тўхтамишхон сўрдики, сан кимдурсан, деб. Соҳибқирон қулоғига секин дедиким, Амир Темурман. Тўхтамишхон билуб, Соҳибқирон журъатиға таҳсин қилди. Анда буюрди, олдиндаги мулозимлар барчаси сахрога чиқтилар. Аммо, Саййид Ота, Тўхтамишхон ўзи, Амир бирла Иноқ тўрт киши қолдилар. Соҳибқирон айди, кеча Тўқтемурухонга нома

юборуб эрдук, бизларга ҳам майдон холи бўлсун, Чигатой, сипоҳлари жангни орзу қилурлар, деб. Хон қабул қилмайдур, ман бул сўзларни Тўхтамишхон эшитмаган деб, Сизни дўстлигингизга такя қилуб келдум. Эл ичра бизни шарманда қилманглар. Бир манзил сипоҳларингиз шаҳар кўргонидин узоқ турсалар, майдон васеъ бўлса. Тўхтамишхон Қуръон ила онд ичуб, Амир сўзини қабул қилди. Аммо Саййид Ота билдилар. Аксар Саййид Ота айтур эрдилар, Амир Темурни иқболи баланд, ҳаргиз сўзлаб бўлмас. Таъом келтурдилар, Соҳибқирон шавқ ва завқ бирлан ер эрди. Иноқ ишорат қилди, емагил, мабодо душманлар бир иш қилмасун деб. Соҳибқирон қулоқ солмади, айди: бизга Тўхтамишхон ёвлиқ қилмас.

Алқисса, Амир шаҳр ичра келуб кирдилар. Тонгласи Тўхтамишхон қизил кийум кийуб, қора отга минди, қилич кўлига олиб, Тўқтемурухон отасини чодирга бормоқ бўлди. Саййид Ота манъ қилдилар. Айдилар, бул ишга бормагил. Тўхтамишхон айди, не учун анинг ҳузурида ҳеч нимарса демадингиз, энди ман Қуръон бирла қасамёд қилдум, амал қилмасам, қасам жонимга уруб ё мусулмонлиқга нуқсон бўлса керак, деб.

Алқисса, отасини чодирга келуб, йигитларга айди, сизлар бирла Чигатой сипоҳлари майдонга келуб жанг қилмоқ орзусида эканлар, нечун йўл бермадинглар. Тўқтемурухон айди, эй ўғлум, бу Амир Темур тадбиридур. Аммо йигитлар Тўхтамиш сўзини қабул қилдилар, лекин сипоҳларни қариси қабул қилмадилар. Тўхтамишхон кўлига қилични яланғочлаб аскарни қалъадин бир манзил йироқ суруб қўйди. Амир мундин воқиф бўлуб, Бароқхонга филҳол киши юбордики, албатта тезлик бирла келсун деб. Ўшул кеча Бароқхон Қаршига дохил бўлди. Барчалари хурсанд бўлуб, Амир Соҳибқирон қилгон ишига аҳсанта ўқудилар. Нақора бирла карнай чолинди. Анда Тўқтемурухон билдиким, Бароқхон келубудур, бу Амир Темур ҳийласидур. Жатта сипоҳлари кўб безовта бўлдилар, лоилож, ўшал кеча Самарқандга қайттилар. Аммо Бароқхон Қаршида қарор олди, Чигатой эли бора-бора ҳужум бўлавердилар, ҳар қайсилари ўз ватанларини топтилар. Агар Соҳибқирон мундоғ тадбир қилмаса, буларни кўблари ватандин умид узган эрдилар. Эмди.

БУХОРИ ШАРИФДИН СЎЗ ЭШИТМАК КЕРАК

Бухорон шарифда Хўжа Саъиддин Абу Бакр хўжаи Жўйборийнинг улуг боболари бор эрдиким, ул зотга бир киши келуб, арз қилуб айди, эй тақсир афандим, Сиз Шайх ул ислом бўлурсиз, соёдетдин авлоди расул алайҳис салом бўлурсиз, жатта кофирлари бу мамлакатларни олуб ҳароб қилубдур, мусулмонлар жумъа номозиға ҳаргиз киролмаслар. Бу сўзни айтуб, шўру фиғон бирла бу сўзни ўқуди:

*Бу назмин деб ул мард шўридакор,
Ким эй шайх ул ислом олий табор.*

*Бағибрат назар қил бу масжидлара,
Бўлубдур харобот чу бўзакора.
Худо деб қилайлук биз анга уруш,
Шариат десак лозим эрмас туруш.
Мусулмонлара ким на ишдур бу кун,
Шаҳид айласак ўзни ислом учун.
Бу дин йўлида жон нисор айлалук,
Бақосиз жаҳондин гузор айлалук.*

Андин кейин, ҳазрат Абу Бакр Саъдиддин йиғладилар. Одамлар барчалари бирдан фиғон қилдилар. Хўжа Саъдиддинга айдилар, эй тақсир афандим, бизлар эшиттукким, Амир Темур бирла Бароқхон келуб, Қаршини олибдур, деб. Яхшиси шулким, ҳаммамиз хужуми ом қилиб, шул тоифа оёқиға ўзимизни ташлармиз. Мунинг барчалари қабул қилдилар. Анда яшил туғ келтуруб, Хўжа Саъдиддиннинг бошларига қўйдилар. Хўжа афандим яшия либос кийуб, қўлларига қилич олуб, маддоҳларга буюрдиладиким, тангри таолоға ҳамду, расул алайҳис саловату исломға наът ўқуб турдилар. Мўминлар кўнгли мўмдек эриди, ҳар жонибдин айтур эрдилар. Бухорода жатта аскарининг ўн минг эрди, мусулмонлар салобатининг титрар эрди. Ул кун андоғ уруш бўлдиким, жаттадин икки минг киши Самарқандга қочиб келди. Қолган барчасини ўлдурдилар. Масжиди жомеъага келуб, Бўза ҳам кўбларини ушоттилар. Ўшул кун Хўжанинг ўзларини амир кўтардилар. Аммо Самарқандга келгонлар воқеани Тўктемурга баён қилдилар. Хон эшитуб, ғазабда аччиғи зиёда бўлуб, Тоймуғур қатагон ва Темуртош кўнгиротларни юбордиким, бориб Бухорони қатли ом қилинглари, деб. Булар эллик минг киши била Бухорога отландилар. Аммо Темуртош соҳиби фикр эрди. Тўктемурхонга ўйлаб дедиким, Бухорога борсак, бир тадбир қилайлук, бу эллик минг киши малла тўн кийсунлар, бошларига оқ салла ўраб, ёпларига мисвок осиб, қўлларида тасбеҳ бўлсун. Бухоро барчаси мусулмондур, бизлар ҳам мусулмонлар расмида бўлуб борурмиз.

Хўжа Абу Бакрға хабаримиз борур, деди. Хонга бул сўз қабул бўлди. Бу эллик минг киши мусулмонлардек бўлуб Бухорога яқин келдилар. Ҳеч кимни молу амволига назар қилмадилар. Кечакундуз номоз ўқидилар. Бухородин неча-неча жонсуси чиқориб шул кайфиятда кўрдилар. Охир Бухородин бир сўзга етук киши бўлуб чиқуб эрди, начанд тухфалар бирла, булар тухфасини олмади. Айди, бизлар эллик минг киши Саййид Ота қўлларида мусулмон бўлуб эрдук. Бизларга Тўктемурхон айди, сиз мусулмонлар бизлар орамизда турманглари, деди. Лоиллож, бизлар бул тарафга келдук, деб. Тоштемур элчиға айди, хотиримизга келдиким, бизлар мусулмон албатта йўл берсалар керак деб, кўб инъом ва эҳсонлар фириб бирла элчининг Хўжага бериб юборди. Элчи келуб, ҳазрат Хўжага андоғ таъриф қилдиким, Хўжа афандим Темуртошни кўрмоқ орзусиға тушуб қолдилар. Неча-неча маротаба келсун деб киши юбордилар, келмади. Аммо Темуртош бир чорбоғни кўрди, ичида ҳовуз тўла суғи бир. Ул сувдин идишларга

олди ва сўрди, кимникидур? Хўжа Абу Бакр боғудур, дедилар. Темуртош ул ерга аскарини қўйуб, ўзи Бухорога юзланди. Тоймуғур бормағил, деди. Темуртош айди, ман бир ишни қилиб, шаҳрни олурман, деб дарвоза сариға келди, юзини қиблага қилуб ўлтурди. Тонг отғоч шаҳр ичра кирди, хўжанинг қошларига бориб, тишини бойлаб, йиғлаб айди, эй тақсир афандим, хато қилдим, ёзуқларимни кечуринг. Айдилар, тишингни нега боғладинг. Бул айди, сизни боғингиздин сув келтуруб таҳорат қилуб эрдим, ўшул ҳол тишим оғриди. Ман айдим, бул сув мусулмонлар ҳақидур, охир ҳақиқатни билсам, сизни боғингиз экан, деб оғзидин сўлагини оқиб йиғлар эрди. Барчалари мунинг ёлғон эътиқодига инондилар. Хўжа айдилар, жамоанг ичра сўзга етук сендурсан. Ул айди, ҳаммасидин ярамаси мендурман. Хўжанинг кўнгилларига келдики, бул киши яхши кўрунур, шаҳр ичра йўл берайлук, деб. Айдилар, эй Темуртош, элатларинг бирла шаҳр ичра киринглар дегаҳ, ул ўз қавмига қараб кетти. Бориб келурда шаҳр дарвозасига етгач, зикри жаҳрия қилуб, йиғлашуб, Айюб булогини ёқасига келдилар. Ул замонда ул ерда иморат йўқ эрди. Анда қарор олдилар. Ўшул кеча анда мукамал ва мусаллаҳ бўлуб, ёроғлануб, аввал Хўжани шаҳид қилдилар, Хўжани руҳи тўтиси ўчмак шакарестонга тайрон қилди. Яна беш юз кишини юрт улуғларидин шаҳид қилдилар, бошларини ёғочлар учига санчиб юрур эрдилар. Ҳеч кишида дам урмоқга ҳолат қолмади. Жамъи эру хотун масжидларга кируб, жой олдилар. Қизил Арслонхондин қолғон масжидни вайрон қилдилар. Жамъи Қуръон ва китобларни бир ерга тўда қилуб кўйдурдилар. Кўб одамлар ул кунни ҳалок бўлди. Бул кун Бухоро гўё қиёмати сағир бўлди. Аммо ҳар лаҳза ғойибдин садо келурдики, эй Бухоро аҳли, ўлумга ўзингизни урманглар. Аммо ушбу овозни мўминлар эшитуб, кофирлар эшитмас эрди. Замон-замон, кофирлар мусулмонларни қасос, деб ўлдурур эрди. Мол беринг, сизларни ўлдургумиз, деб эрди. Баъзиким, ақли муслимдин дер эрди, ҳаргиз сизлар бизларни ўлдуrolмассизлар, нечун, шавқун эшитурмиз, Бухоро қатли ом бўлмайду деб. Ани Темуртошга айдилар, ул мусулмонларга савол қилди. Мусулмонлар, оре, эшитурмиз, аммо билмасмиз, кимдур, дедилар. Темуртош ўз расмига кўра онд ичиб айдиким, то овоз қилғон кишини тобмағунча қатли ом қилмоқдин қўл тортмағаймен, деб. Яна бойму, қашшоқму барини молларини олур эрди. Барчалари нолада эрдилар. Аммо Соҳибқирон Қаршида бу воқеани эшиттилар. Бароқхон бирла маслаҳат қилдилар. Бароқхон парво қилмади. Аммо Соҳибқирон мусулмонларга ҳамият қилуб, қирқ киши бирла Бухоро жонибиға келдилар Бухоро атрофида юз киши қоровул эрди. Бир қоровул оти қочиб бўзачи кўлиға келди. Андин отни Соҳибқирон олдилар. Қоровул отини ахтариб Амирга тўғри келди. Қоровулдин шарҳи воқеани сўрадилар. Ўшул кеча келуб юз киши қоровулдин бош кестилар. Амир саҳродин бир туб қитъа қоғоз топиб олдилар. Битикликдур ул китобда рижол ул ғойиб мадад берурлар Бухоро ақли мўмин мусулмонларга деб. Они Соҳибқирон олиб кечи бирла Бухорога кируб, минора устиға чиқуб ул қоғозни

учуруб юбордилар. Андин рафиқларини қошларига келди. Аммо ўшал кун Темуртош муқаррар қилуб эрдиким, тонгла мусулмонларни қатли ом қилурман, деб. Ўшул қоғозларни шамол ҳар тарафга учуруб эрди, тонгласи битук қоғозни барчалари кўрдилар. Темуртош бидиким, ислом дини ҳақдур. Тоймуғур фуқароларини асир қилуб дарвозадин чиқоруб ўлдурмоқ учун Боғи Шаме ул мулкга келтурди, Бухоро жанибидур, холо Намозгоҳ дерлар. Аммо Соҳибқирон рафиқлари оқ кийуб, оқ байроқлари олдинда, отга минуб, шаҳр саройига юзландилар. Аммо жатта сипоҳлари Бухоро халқини ўлдурмоқга қасд қилғонда садолари рижол ул ғойибдин кела берди. Ногоҳ бир тарафдин чағ ва тўзон зоҳир бўлди. Кўрсаларким, Соҳибқирон қирқ киши бирлан такбири ташриқ айтиб кела берди. Темуртош оти хуркуб отдин йиқилуб, бўйни узулди. Жатта сипоҳларига зилзила тушти. Соҳибқирон илгари кела бердилар. Темуртош ўлугини кўнғироқ элати олиб кетти. Тоймуғур қўшунлари бирла жангга юзланди. Асирлар бойлуқларини пора-пора қилуб, жатталарни ўлдурди бердилар. Тоймуғур андоғ жанг қилдиким, сўзлагон бирла тўғри келмас. Соҳибқирон они йўлини олдилар. Ул келуб Амирни эгар устидин кўтариб олди. Соҳибқирон филхол қўлига ханжар олуб, бир уруб эрди, Тоймуғур калласи хандаландек узулиб кетти. Қолғон жатта сипоҳлари ҳар тарафга қочтилар. Андин кейин мусулмонлар тинчлиғда бўлуб олти йил Соҳибқирон қайин отаси Баёнқулихон тахти узра подшоҳлик қилуб ўлтурди. Яна Бухоро аҳли тинчлиғда бўлуб, шукрона келтурдилар.

БУ ДОСТОНДА САМАРҚАНД ФАТҲ БЎЛУБ, МИРЗО ЖАҲОНГИР ИБН АМИР ТЕМУР КЎРАГОН ХУРУЖ ҚИЛҒОНИНИ БАЁНИ

Аммо Тўқтемурухон бу воқеаларни эшитуб, олти йилгача ўзбак ва қалмоқ ва қипчоқ ва қозоқ ва қирғиз, ҳар қайси элатдин сипоҳ жамъ қила берди. То олти йилгача андоғ қул ва қўшун йиғдиким, аҳли таворих деюрларким, аскари Ҳалогудин ҳам зиёда эрди. Соҳибқирон эшитуб Бароқхонга киши юборди. Аммо Бароқхон кўрик қилғонда Соҳибқирон анинг олдиға кўриқга келдилар. Шул вақт Амир Темур ўғли мирзо Жаҳонгир Хонимчадин туғилуб, саккиз ёшга келуб эрди. Лекин Бароқхон мундин хабари йўқ эрди. Кўрмаган эрди. Қуйруқ ва ёлғиз ерра самандға муниб, қизил энгил кийуб, фўтасига Миср қиличини тоқинуб, атрофига икки минг нав-жувон йигитчаи даврон, ёшлари ўч етти ва ўн саккиздин ошмағон барчалари отга минуб, илми сиёсалиғда ўзларига оро беруб, ўта бердилар. Бароқхон сўрдиким, бу ёш бача кимдур? Соҳибқирон тиз букуб, арз қилуб, айди, эй афандим хоним, Сизни синглингиздин туғулғон жиёнингиздур, мави ўғлумдур. Бу сўз хонга қаттиғ тегди, манга бу ўғул қулбачангиз демади деб. Барча тамошпада эрдилар, хон рашк, қилуб, айди: мунинг оғзидин сўт исси келодур, мунинг жангга юбормоқ хўб эмас. Амир айди, бу ўғул ўқ отмоқни кўб яхши билур. Аммо Мирзо Жаҳонгир тоғасини олдиға келуб ўтурди.

чиндан таъзим ва тавозеъ қилмади. Тоғаси учун, лекин бу қилғони Бароқхонга оғир келди. Баногоҳ Шайх ул аълам мазори шарифларини қуббасида лаклак бўйнига илон ўралган, одамлар тамошада эрдилар. Муни кўруб мирзо Жаҳонгир филҳол туруб қўлига ёсини олиб ўқ отти, отган ўқи илоннинг калласини узуб тушти, лаклакга зарари тегмади. Барча кўрганлар офарин ва таҳсинлар қилдилар. Андин кейин бир бўйи узун киши беш минг йигит бирла келди. Яшил туслик соқоли мош биринч, оти хиноранг, қуйруки оқ, йўлбарсдин бўрк кийган, йигирма газ туг байроқи, они кўтарган кишини бўйи ўзгаларидин икки газ юқори туруп. Аларни бошлиғи амир Чоку барлос эрди, келуб Хонга таъзим, тавозеъ қилдилар. Яна андин кейин тўрт минг киши бирла келуб амир Ўлжой хонга таъзим ва тавозеълар қилди. Андин кейин икки киши келди, манглайи очуқ, оқ юзлу ва бири юзи очуқ, оғзи катта, қўли узун, бири амир Ёдгоршоҳ ва бири амир Муайяд орлот эрди. Олти минг йигит бирла барчалари қора от ва қора кийум кийган, байроқлари ҳам қора. Хонга келуб таъзим ва тавозеъ қилдилар. Андин кейин хонга айдилар, агар бу мамлакатларидин жатта кофирларини ихрож қилмасак, бу қора либосларни қўймасмиз. Яна андин кейин бир киши келди, тўфангги бўйнида ҳамойил, кўзи катта: соқоли кўб — бу амир Боязид жалойир эрди. Неча минг аскар бирла хонга келуб таъзим-тавозеъ қилди. Андин кейин бир киши келди, муъофа узра фўш ва мисвок осган, қуръон тиловат қилур, Шайх Хусаннўш эрдилар. Балх, Ҳиндустондин неча минг аскарни бирла келуб хонга таъзим ва тавозеълар қилдилар. Ҳаммалари жамоъ бўлуб маслаҳат қилдилар. Анда икки йигит тева минуб келдилар. Қўлларида қилич яланғоч, бири Аббос баҳодур, бири Усмон баҳодур эрди. Аларни хон хуш кўруб инъом берди. Андин ўзга яна икки йигит келди, қирқ киши бирла барчаларида яроғ ва аслаҳа сипогарлиқ била ораста, бири Ҳинд Хожа қушбеги ва бири Қаморий Иноқ. Андин кейин амир Худойберди ва Амир Хусайн, Жондарий ва амир Баён Сулдуз ва Олтмиш баҳодур, Тоғайбўга баҳодур, ҳар қайсилари шон-шавкат бирла кела бердилар. Чигатой аскарни юз мингдин зиёда бўлди. Етмиш туг бардори бор эрди. Аммо Бароқхон Мирзо Жаҳонгирни жангга бормоқини манъ қилди. Мирзо Жаҳонгирни кўнгли бузулуб қолди. Қўшунларни ўнг тарафини Соҳибқиронга бердилар, сўл тарафини Чокуга бердилар, Жаёнин яроғул қилдилар, амир Аргун туркмонни ясовул қилдилар, аскарларини илгари-илгари юргуза бердилар. Жумъа куни рамазони шарифни ўн еттиси, тарихга етти юз етмиш эрди, (1369 й) аскарни Чигатой Бухорои шарифдин Самарқандга юзландилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ТЎҚТЕМУРХОН БИЛА ЖАНГ ҚИЛИБ, ЖАТТА СИПОҲЛАРИ ШИКАСТ НИНИ БАЕНИ

Аммо Соҳибқирон Бароқхон бирла Чигатой қўшунларини олуб йўл олдилар, Самарқандга етганда қоровуллар Хонга бориб хабар

бердиким, Чигатой аскарни келадур деб. Аммо Тўқтемурхон Тўхтамиш ўглини Самарқандга қўйиб, ўзи Чархин роботига бориб эрди. Филҳол, Тўхтамишхон қоровул ва яровулларини қўшун била Чигатой аскарини муқобилига чиқориб, ҳайма ва чодирларни тика бердилар. Бир тарафдин Соҳибқирон қўшунлари туш вақтидан тун бўлгунча бориб қарор олдилар. Иккала аскардин чиндовул тонг отқунча айланиб юрар эрди. То уч кунгача икки қул маслаҳат қилдилар, жатта сипоҳиларини йигити қиличлар савқидин Чингизхон руҳига қасамёд айладиларки, урушлар қилуб Чигатой аскарини қонидин тоғ ва тузларни ранго ранг қилуб, жилга-жилгаларда қонларини оқузурмиз, деб. Тонгласи қуёш амири чодирин зулумотдин чиқуб, кўк майдонида жилва кўргузди, юлдуз жатталари тоб келтуролмай ўзларини ёшурдилар. Анда Тўқтемурхон қўшунлари бирла отланиб эрди.

Аммо Соҳибқирон қул атрофида юрур эрдилар, қоровуллар хабар бердиким, жатта сипоҳлари отланди, деб. Анда карнай овози кела берди. Соҳибқирон беклар бирла келуб Бароқхонга таъзим қилдилар. Хон маҳрамлари бирла шароб ичиб ўлтурур эрди. Соҳибқирон тиз буқуб арз қилдиким, эй хоним афандим, Тўқтемурхон отланибдур, сиз ҳам отлансангиз, бизлар қардошлар бирла сизни жиловингизда жонбозлик қилсак?! Бароқхон айди, Чигатой беклари Жўжа бекларидин зиёда, нечун сизларга шикаст етса, бизга така қилурсиз, вало бизга шикаст етса, кимга така қилурмиз? Соҳибқирон айди, бу сўз хатодур, барчамизни такямиз олло таолонинг ўзиғадур, агар хонимиз отлануб, йигитлар атрофида бўлсалар, яхши бўлур. Мабодо бул ерда мухолифлардин сизга зарар бўлмаса деб эрди. Бароқхон ўрнидин кўзғолмади. Аммо Соҳибқирон била баҳодур йигитлар отлануб Тўқтемурхон муқобилида қарор олди. Аммо Соҳибқирон ўнг қўл тарафни Орлот ва амир Муайяд ва амир Ёдгоршоҳга берди: Алар туғ ва байроғин ирмоқ ёқосига тикдилар ва сўлни Жалойир ва амир Боязид ва қавчин ва амир Чоку барлосга бердилар. Булар туғларини қир ёқосига тикдилар. Соҳибқирон туғлари яшил эрди. Хинд Хожа қушбеги ва Иноқтоз кал қиморбоз икковларига яёв Соҳибқирон жиловида эрдилар. Ўн икки минг тўфангчи барчалари яёв эрдилар. Амир Соҳибқирон ўнг ва сўл аскарларига тартиб бериб, ҳировул яна қул, яна жаранғар, яна баранғир, яна чиндовул, ҳар қайсини ўз навбати бирла келтурур эрди. Аммо бул тарафда Саййид Ота ўзбек қўшунларини жойига келтурур эрдилар. Баковул, эровул, ясовул, чиндовул, қоровулларни ҳар қайсисини ўз жойига, найман ва қозоқ ва кўнгирот элатларини ўнг тарафга кўрсаттилар. Ва арғун ва барқут ва қаҳод элатларига сўлга ўрун кўрсаттилар. Тўқтемурхон қошида кўтосдин байроқ эрди. Ногоҳ Соҳибқирон яшил байроқиға Тўқтемурхонни кўзи тушти. Мунда осори фатҳ ва нусратни мушоҳада кўрди. Сўраб эрди, «Амир Темур байроқи» дедилар. Андин билдиким, Бароқхон жангга келмабдур. Булардин Эртавул баҳодир Амирға келуб ваҳшат қилуб айдиким, Чигатой хони нечук отларига рокиб бўлмабдур деб. Яна қайтуб Тўқтемурхонга айди, эй хоним, ғам еманг бу ишдин булар Чигатой

сипоҳлари. Фириб бирла яна Тўқтемурухонга секин айди, ман Бароқхон чодирига бориб, ҳеч кимга билдурмай Бароқхонни асир қилуб келурман, деб ўзига беш юз қишини ҳамроҳ қилуб, бир тарафдин беркинуб кетуб бориб, Бароқхон чодирини топиб айдилар: бизлар Чигатой элидин бўлурмиз, хондин фотиҳа олғали келдук дедилар. Бароқхон буларни билмай, онларни талаб қилди. Филҳол, қиличларини қиндин чиқоруб, чодир атрофини олдилар. Гавго кўзгалди. Бир киши Соҳибқиронга келуб хабар берди, шарҳи воқеани айди. Соҳибқирон эшитуб, ҳайрон бўлди, нима қилурни билмади. Бул ердин кетса, икки аскар муқобилдадур, иш қабоҳат бўлур. Мухбирга ишора қилди, сукут қил, деб. Андин кейин бекларга секин айди, сукут қил, деб, эй қурдошлар, бул жанг ичра Бароқхон бўлмаса, иш бўлмайдур экан, ман бориб, хонни келтурайин. Андин келуб, Иноқга айди, сан туг остидин кўзғолма. Андин кейин Ҳинд Хожани юз тўфангчи била олуб, хон сарига борурди. Ҳар киши сўрса, дер эрдиким, бу кун ўзларингга эҳтиёт бўлунглар, ман хонни келтурурман деб сафдин чиққонларни уруб, сафга киргизур эрди. Аммо Эртавул қилич яланг қилуб, Бароқхон қошига бориб, буюрдиким, хонни бойланг, деб. Онда молларини ўлжа қилуб, отларга ортиб, ўзи аскар тарафга келур эрди. Бухоро тарафдин чанг-тўзонлар пайдо бўлди. Кўрдиким, мингга яқин йигитчалар келур. Яшил алам бирла. Барчалари ўн етти ва ўн саккиз яшар. Алар ичра бир бола бўз отга минган, ёши ўн иккидин ошғон, либослари қизил, боши узра қарқара. Бароқхон кўрдиким, мирзо Жаҳонгир келадур, фарёд қилуб чақирдиким, эй кўзум нури, кел, бизларга раҳм қил, дегач, мирзо Жаҳонгир тоғасини бу ҳолда кўруб, югуруб келур эрди. Эртавул буларни кўруб, Бароқхонга қилич солди. Бароқхон ўзини ерга ташлади, икки оёғини от қорнидин тортиб боғланган эрди, Бароқхон жон ваҳимидин ерга тушолмай, осилиб қолди. Эртавул баҳодур хоҳласаким, иккинчи яна тиг бирла ўлдурса. Мирзо Жаҳонгир кўрдиким, иш қабоҳат бўлур, филҳол, ёсини қўлиго олиб, ўқ бирла Эртавулни кўксига андоғ урдиким, Эртавул жони кетуб, танаси ертавул бўлди. Бунда, филҳол, келуб хонни эгор устига қўйди. Жатта сипоҳларини барчаларини ўлдуруб, хонни олиб қўшунларига келдилар. Анда Амир Соҳибқирон келуб, бу ишларни кўруб ҳайрон бўлуб, ўғлидун кўб хурсанд бўлди. Бу жазолар Бароқхонга Амир сўзини манъ қилғонидин бўлди. Бу хабари ваҳшат иккала аскарга овоза бўлуб кеттиким, Эртавул Бароқхонни ўлдурубдур, деб. Сипоҳилар сафида шўру гавго кўзғолди. Анда Жўжакбек деган киши найман элати била жаттадин чиқуб, Соҳибқирон байроқиға қараб кела бошладилар. Иноқ яёв унга-мунга югурур эрди. Амир Жалойир қатағон элати бирла жангга муқаййид бўлдилар. Ва яна амир Муайяд орлот қавми бирла урушмоқга ҳаракат қилдилар. Чанг ва туфроқ ҳавога ўрлаб, оламини қорангулук бости, биров-бировни кўролмадилар, офтоб кўздин ғойиб бўлди. Соҳибқирон Бароқхон бирла жанг ичра кирдилар. Баъзилари Бароқхонни сог-саломат кўрдилар. Кўрмаганлар хонни саломатлигини бовар қилмадилар. Анда Бароқхонни филга миндурдилар. Андин кейин

барча маъин кўрдилар. Ул кун андор жанг бўлдиким, қонлар жилга-жилгада оқа бошлади, калла ҳандакларни жасад фалакидин узила бошлади, деҳқони йўқким фалокат аравасига солиб бозори адам шаҳристониға элтсай, ё бир гўркови йўқким, бу жасадларни қабристонға беркитгай. Ул кун Иноқни уч ериға ўқ тегиб, яралик бўлди. Соҳибқирон они мирзо Жаҳонгир отиға олиб, юбордилар. Икки жатта Амирни икки тарафидин келуб, ўқ отти, форс Ақим ҳавоға сакраб эрди, бирини ўқи бириға тегуб, Соҳибқирон отдин ағдарилуб тушти. Филҳол, Мирзо Жаҳонгир келуб, Амирни отиға миндурди.

Алқисса, уч кун Қуёш товусини мағриб денгизини наҳангги ютти, кундуз шунқорини тун қарғаси қувлаб, беркитти. Андин иккала подшоҳ икки сари бўлунуб ўринларида қарор олдилар. Ахшомдин кейин Амир хондин фотиҳа олиб кечаси ухламай, аскар атрофидин айланур эрди. Ногоҳ Амир отдин тушуб, нақзузуга ўлтургач, бу от форс Ақимдин ўзга эрди, жилов Амир кўлидин чиқуб, қотти. Соҳибқирон отни кейнидин бора берди. От қочиб жатта қўшунлариға яқин борди. Амир ҳарчанд қилди, тутолмади. Жатта ичра Бўри баҳодур кўрсаким, бир от қочиб келур, они тутуб келдилар, яна бировини кўзи Соҳибқиронға тушти, атрофдин келуб Амирни ҳам ушладилар. Амирдин сўз сўраб эрдилар, Амир лол каби бўлуб, аларға овозини чиқармади. Аммо Соҳибқирон араб башара эрди. Бўри Баҳодур Тўқтемурухон қошиға элтти. Хон беклар бирла кенгаш қилдилар, Бўри тўғри келуб айди, Чигатой қўшунларидин бир кишини ушладук, деди. Хон буюрди, келтур, кўрай, деб. Амирни келтурдилар. Тўқтемурухон сўз сўраб эрди, Амир тилини соқов қилуб, андак тожики сўзлади. Хон тилиға тушунмай, буюрдиким, боғлаб қўйунг, деб. Амирни боғлаб, бир чўғолға тобшурдилар. Андек фурсатда чўғол ухлаб эрди, Амир бойлуқларини бураб, ушотиб, секин чўғолни ханжарини олиб, чодирдин чиқуб кетти. Жатта аскаридин чиққач, йўл узра қора либос кийган бир кимарса турар, анга бориб Амир ҳарчанд сўз сўрди, жавоб бермади. Амир они ханжар бирла пора-пора қилай деб эрди, ул йиғлади. Амир айди, ўлумдин кўрқарсан, нега сўзламайсан, йиғларсан? Ул айди, кўрқуб йиғламайман, балки маъшуқаи матлубимға етолмайин йиғларман. Соҳибқирон айди, матлубинг кимдур? Ул айди.

Назм:

*Бул кеча кўзим ёрутгай меҳри олам тобдек,
Ким танимда ҳар замон титрар кўнглим симобдек.*

Амир анинг заифа эканини билуб, кўб-кўб муболага қила берди. Ул айди, отимни Туман оға дерлар, ўзим Тўқтемурухон подшоҳни қизи бўлурман. Термиз урушинда Амир Темурға кўнглил бериб эрдим, мани ошиқаи бечора ҳайратда қолғонни анга еткурсанг, ҳар қанча хизматинг бўлса, бошим устиға, деб йиғлаб бу ғазални ўқуди:

Ийла бошла, манга раҳбор, ул хонима еткур,
 Ман чўри анга, ул мани султонима еткур.
 Оқғон бу кўзимдин ёшима раҳм гар этсанг,
 Афсурда кўруб бу мани жонима еткур
 Ишқ ўти тегуб жисмима шўрида бўлубмен,
 Гўё жасадим жонсиз ўлуб, жонима еткур
 Термизда они кўрдим, кўнгилни бериб бой,
 Чин бу сўзумни мани ҳақонима еткур.
 Исён тунидин ол мани ислом кунига,
 Кофирлар аро қўйма, мусулмонима еткур,—

деб андоғ фиғон қила бердиким, анинг ишқ-муҳаббатига Амир ҳам
 йиғлаб, ўзини Амир Темур эканини анга билдурди. Анда Туман оға
 хайрон-саросима бўлуб, йиғлаб нима дерини билмай, ошиқ ва
 маъшук бир-бири бирла мулоқот бўлуб, андин кейин Туман оға
 айди, мани чодирим қизил, тонгла Чигатой сипоҳлари бирин-бирин
 бўлуб бизни чодирга келурда чодир ёнидаги туғ, байроқини тавоф
 қилурлар, ман аларни чодир ичра ёшурурман, сиз ҳам келурсиз,
 ярим кеча бўлғоч, карнай чолсалар отам кўшинлари албатта
 саросима бўлуб қочарлар, деб эрди, Соҳибқирон қабул қилди.
 Туман оға отасини аскар ичра келди, Амир ҳам кўшинларига
 борди. Булар Амирни йўқотиб ҳар жонибни ахтариб юрур эрдилар.
 Субҳ бўлгач, барчалари Амирни кўруб хурсанд бўлдилар.
 Ёронларга Амир воқеани баён қилди. Барчалари қабул қилдилар.
 Анда Саротилмиш баҳодур ва Учқора баҳодур ва Ёиёс баҳодур ва
 Усмон баҳодур ва Мирзо Жаҳонгир, умаролардин олтмиш киши
 шул ишга бел боғладилар. Ҳар қайси баҳодур арслон каби бўлуб,
 бошлуклари Соҳибқирон, Мирзо Жаҳонгир бирла хонга арз қилуб,
 маълум қилдилар, маслаҳат бирла ўлтуруб, ул кун кеч бўлғоч, тун
 амири боши узра қора чодир солди, юлдуз аскар кўк майдонини
 олди. Анда Соҳибқирон хондин фотиҳа олиб, Туман оға сариға кела
 бердилар. Аввал Амир келуб, қизил байроқни тавоф қилуб эрди,
 бир чўри келуб Амирни кўлидин ушлаб чодир ичра Туман оға
 қошига келтурдилар. Туман айди, бу ерда ўзга кишидин йўқдур.
 Андин кейин Мирзо Жаҳонгир келди. Амир айди, бу мани
 ўғлумдур. Алқисса, бирин-бирин олтмиш киши чодир ичра
 кирдилар. Туман оға ўзга чодирга борди. Аммо Амир Чигатой
 аскар ичра бирла муқаррар қилуб эрдиким, ҳар вақтики, бизлардин
 карнай шавқуни чиққач, сизлар ҳам карнай қолиб от қўйинглари,
 деб эрди. Ул кеча тун ярми бўлғоч, Олтмиш киши чодир ичра
 карнай тортиб, шавқун сола бошладилар, Тўқтемурхон кўшунлари
 барча бирдан чўчуб уйғонсаларким, аскар ўртасидин шавқун бирла
 карнай овози чиқадур, барчалари жангга муқаййид бўлуб эрдилар.
 атрофдин карнай овози кела берди. Анда жатта кўшунлари
 шошиб ва саросима бўлуб, кўнгилларига қўрқув тушуб, атрофга
 тарқашиб, қоча бошладилар. Чигатой сипоҳлари жатта қипчоқ
 аскарига андоғ қирғин солдиларким, ўлуклари хирмон-хирмон
 бўлуб, таналари тефа-тефа бўлуб уюлуб, бошлари сой тошларидек
 узулуб, баъзини қўли синуб ва баъзини бели синуб, баҳодурлар

муни кўруб, кўнгли тинуб, баъзи оёғи узулуб, баъзини қулоғи узилуб, баъзи жон бермоғда кўзи сузилуб, баҳодурлар ҳажжомдек қон олмоғда бўлдилар. Ғавғо ҳаддин ошуб, қизил денгиз тошиб ҳар тарафга оқа бошлади, гўё алар бошида қиёмати сағир бўлди. Тўқтемурхон ҳайратда бўлуб, ярим кечада Самарқандга қочиб кирди. Бўри баҳодур Амир кўлида ўлди. Соҳибқирон бирла Бароқхон Самарқанд қўрғонини атрофини олиб, тўрт ойгача Тўқтемурхонни қамаб, кўб аскар бирла ёттилар. Ул замонида Хўжа Маҳмуд тошкандлик Хўжа Аҳрор валини оталари эрди, соҳиб давлат ва шавкатлик ғани киши эрдилар. Қирқ қуллари бор эрди, қўрғон остидин хандак кавлаб, андак йўл очиб эрдилар, бир қуллариға нома битуб, ўшул кун Соҳибқиронга беруб юбордилар. Амир Соҳибқирон Бароқхон чодиридин чиқуб, ўз хаймасиға борур эрди, қул китобатни Амирга еткурди, кўруб қайтуб Бароқхон чодирига бориб, қулни Бароқхон қошиға чоқиртуруб, мутолаа қилуб, яна Бароқхон нома ёздуруб, бир мансабни хўжаға ваъда қилуб юборди. Қул номани мўм ичра олиб борур эрди. Тўқтемурхон кўзи тушуб, ани феъл-атворидин билуб, ушлаб олдуруб, ҳарчанд бош-оёғини ахтариб, тополмай турурдилар, ногоҳ акса уруб, оғзидин мўм тушти. Анда хатни кўруб, буюрдиким, хўжанинг молини талон қилинглари, хўжани ўзини зиндонга солинглари деб. Аммо хандак йўлини тополмадилар. Хўжани қийнаб сўрдилар, инкор қилуб, билмайман, деди. Хўжанинг қулларидин бири секин келуб Соҳибқиронга бу воқеаларни баён қилди. Ул қулни Соҳибқирон келтуруб, тадбирини Бароқхондин сўрди. Хон айди, бир бола бўлса, бориб хандак йўлини Хўжадин сўрса, бу сирни билуб келса?! Андан Мирзо кўлини кўксиға қўйуб, таъзим бирла турди, ҳарчанд хон ва Амир манъ қилдилар, бўлмади. Акнун, лоилож, жавоб бердилар. Мирзо филҳол, Самарқандга доҳил бўлдилар, боруб диловарлик бирла Тўқтемурхонга арз қилуб айдиким, ман кичиклигимда отам ўлар вақтида дунёларини хўжа Маҳмудга топшуруб, деган эканким, бола ҳозир ёшдур, баалоғатга етгандин сўнг берарсиз, деб. Ҳоло, ёшим ўн тўртга етибдур, сиз адолатда бўлсангиз анга мани тўғри қилсалар, молимни талаб қилсам. Хон адолат юзасидин буюрдиким, бу болани хўжанинг қошиға элтинглар деб. Они хўжаға келтурдилар, хўжа они танимади, фалоний нақибни ўғлидурман, отамни моли қайдадур деб, яъни отам олтуларини қаерга беркитуб қўйубсиз, деди. Хўжа Маҳмуд билдиким, бу ўғул сўзунда бир сир бор. Хандак йўлини билдурмоқ учун анга Хўжа айди, отангни моли қўрғонни шарқ тарафинда, гўру ошиқон мавзуинда, андин топиб олғил, деди. Мирзо Жаҳонгир билдиким, албатта ўшал ерда хандак йўли бордур. Андин мирзо Жаҳонгир хон қошиға бориб, айди: Сизни адолатингиздин мани омонатим қўлимға тегди, деб хонни дуо қилуб қайтти.

Алқисса, ул кечаси отаси Соҳибқирон олдиға келуб, воқеани бир-бир баён қилди. Амир Соҳибқирон қирқ киши бир улуг йиғоч остиға келдилар. Бу мирзо Жаҳонгир қилғон тадбириға барчалари таҳсин ва офарин ўқудилар. Андин таъйин қилғон ерни топуб, қўрғон тагидин бир одам миқдори бориб, барчалари тун ярмида

карнай чалиб, шовқун қила бошладилар. Ул кечаси Самарқанд ичра андоғ ғавғо бўлдиким, Тўқтемурухон ўрдасида етти киши бирла қамалуб қолди. Тўхтамишхон ўрда буржидин ошуб тушти. Соҳибқирон кўруб, яхшилиқ қилгон жихатидин анга навозишлар қилди. Анда Тўхтамишхон айди, эй Амир Темур, диловар бўлсанг, кишига яхшилиқ қил, ман сени ўлумдин нажот бериб эрдим, сан мани отамга нажот берғил. Амир айди, отангни бағишладук, лекин Саййид Отага нажот йўқ, мунча ишлар бари андин бўлубдур. Тўхтамишхон: кофирларни бағишлаб, нечун мусулмонни бағишламайсан, агар они ўлдурсанг, ўзбек мусулмонлари ичра кўб ғавғо бўлур, Саййид Отани ўлдурма, мани ўлдур, деди. Андин кейин Амир барчасини бағишлади, бош-оёқ либослар берди. Ул етти кишини чиқоруб, мамлакатларга қасд қилмасликга Тўқтемурухон ва Тўхтамишхон аҳд қилдилар. Бу сўзни Бароқхон эшитуб, аччиғи келуб, ғазабда бўлуб, Амир Темурни бу ишиким, мандин бежавоб аларни бағишлар, филҳол, аларни ўлдурунг деб ҳукм қилди. Соҳибқирон шаҳр ичра эрди, эшиттиким, Бароқхон етти кишини ўлдурмоқга амир қилибдур, деб бориб кўрдиким, Тўхтамишхон бўйнидин аргамчи била бойлаб турурлар. Филҳол, Амир Соҳибқирон аргамчини кесуб, ўзи Бароқхон қошига келди. Анда Амирга хон итоб қилуб айди, нечун мани ҳукмимни тағайюр берурсан, ман аларни қонини тўкмоқга қасамёд қилуб эрдим деб. Амир айди, алар учун мани ўлдур. Хон ғазаб бирла буюрдиким, ушланг бу оқсоқни, деди, нечук Соҳибқирон оёғларига захм жанг ичра тегуб, андак оқсоқлиги бор эрди. Беклар гувир қилуб айдилар, Амир Темур санинг учун машаққатлар чекуб, санга кўб яхшилиқ қилди, муни санга асло ёмонлиқи йўқтур, деб. Ҳеч киши Бароқхон сўзини қулоқига олмадилар. Агар Амир Соҳибқирон Бароқхонни ўлдурунглар деса, неча одамлар ўлдурмоқга тайёр эрдилар. Лекин бу ишларни Амир Соҳибқирон асло парво қилмас эрди. Аммо уламолар ҳукми хон тағайюр бўлмасун деб алардин андак ҳажамат қилуб қон оқизилсун дедилар. Андин кейин подшоҳона инъомлар бериб, аларни Дашти Қипчоқга юбордилар. Бароқхон ҳеч нима демади. Лекин Амирдин гинаси кўнглида қолди. Андин кейин хўжа Маҳмудни мусулмонларга раис қилдилар. Тамоми мулки, Мовароуннаҳр Тошканд ва Хўжанд ва Хўқанд ва Марғион ва Андижон ва Қошғар ва Туркистон жатта зулмидин омон топтилар. Чигатой эли ҳар қайсилари ўз мақомларига бордилар. Бароқхон йигирма икки йилдин бери Самарқанд ва Бухорода отасини тахти узра эсдин бегона эрди. Андин кейин мунда турулмай, Балхга бориб, Хиндувон қалъасига, ҳало қалъаи Хиротда Ҳарак дерлар, анда бир шаҳр бино қилуб, анга пойтахт қилди. Амир Темур Шаҳрисабзага бориб, анда салтанатлик маснадида қарор олди. Ушул йил Бароқхон элдин солуқ олурмиз, деди. Соҳибқирон манъ қилдилар, бу йил барча эллар қашшоқдурлар, элни тархон қилурмиз, деди. Хон қабул қилмади. Ахир, Соҳибқирон ўз йилқиларидин қанчасини олуб, қанча олтун билан Хонимча молига ҳисоб қилуб, элни солиғи учун отларга юклаб, хонга юбордилар, Элдин ҳеч нимарса олмадилар. Одамлар Амир бошидин қасамёд қилдилар. Аммо Бароқхон

синглисини асбоби олтун-кумушларини тануб-билуб, юбормай
хазинага солдурди.

**БУ ДОСТОНДА НОСИР ХИСРАВНИ ЎҒЛИ МАНСУР ИСМЛИК
ҚОШҒАР ИЧРА ПАЙҒАМБАРЛИК ДАЪВОСИНИ ҚИЛУБ,
МИРЗО ЖАҲОНГИР ИБН АМИР ТЕМУР ОНИНГ БИРЛА
ЖАНГ ҚИЛҒОНИНИ БАЁНИ**

Андоғ келтурубдурларким, Амир Соҳибқирон Мовароуннахрга
валий бўлуб адолатини овозаси ҳар жонибга мунташир бўлуб,
қофила, карвон, савдочилар кўнгиллари жамъ бўлуб, шаҳрдин
шаҳр, кентдин кентга борур эрдилар. Қошғардин начанд савдо-
гарлар келуб, Амирга хабар бердиларким, бизни юрт ичра бир
киши чиқубдур, пайгамбарлик даъвосини қиладур, жуҳҳолдин
баъзилар анга имон келтурубдур. Ул уч кун аввал хавода туруб,
одамларни ўзига даъват қилуб, яна ғойиб бўлуб, андин кейин бир
тоғ узра чиқуб туруб, элга кўрунди. Ҳар кишининг дилида нима
ният бўлса, филҳол, анга маълум бўлуб айтур эрди. Ҳар киши уни
ўлдурмакга қасд қилса, ўзини урарди. Деюрларким, тарихнинг
етти юз саксон бешида¹ Амир Темур Соҳибқирон Носир Хисравни
барҳам беруб, анинг бир ўғли қочиб, Хиндистонга бориб, Қашмир
браҳманларидин илму сеҳр ўқуб, андин Қошғар мамлакатларига
келуб пайгамбарлик даъвосини қилуб, айтадурким, ман Маҳдий
бўлурман, отим Муҳаммаддур, кунийятим ғобир имомидур, Амир
Темур дажжолдур, деб. Баъзи уламолар анга Маҳдий пайгамбарлик
даъвосини қилмагай, десалар, начанд жуҳудлар шаҳодат бергай,
кўб жуҳудлар анинг ботил динига кирибдур, Қуръонни мансух
қилибдур, кўб кишилар анга итоат қилибдурлар, деб Қошғардин
Соҳибқиронга нома келди. Амир билдиким, албатта соҳирдур,
хаёлида дедиким, агар борсам, муҳолифлар кўзғолур ва агар
бормасам, ул жодугарнинг сеҳри қандай бўлур? Андешада ўйлаб,
андин кейин йигирма минг кишини Мирзо Жаҳонгир тўрага рафиқ
айлаб, кўб насиҳат қилуб, айди: Эй кўзим нури, ўз ишингга омил
бўлуб, билуб иш қилгайсан. Андин Мирзо Жаҳонгир тўра
Қошғарга яқин етгач, Мансурга хабар бердиларким Мирзо
Жаҳонгир тўра келур, деб. Ул айди, ани жангдин манъ қилуб,
даъват қилурман. Хонақосига таклиф қилуб, Мирзога киши
юборди. Мирзо Жаҳонгир келгач, кўнглида кечгон сирни бориши
сўзлаб берди. Анда Мирзо Жаҳонгир тўра ҳайрон бўлди, андоғ
маърифат қила бердики, Мирзо Жаҳонгир йўлдошларини барчалари
анга итоат қилсалар. Мирзо Жаҳонгир тўра манъ қилуб айди, эй
Мансур, санинг мўъжизанг қайсидур? Мансур айди, манга гўр
қилдургил, анда манинг мўъжизаларимни кўргил. Мирзо Жа-
ҳонгир буюрди, гўр кавладилар. Анинг ичра тириклай кириб, кетти.
Анинг устига олов ёқтилар, уч кундин кейин қабрининг уч еридин
губор чиқуб, Маширик тарафига борди. Яна қабрининг атрофидин
губорлар Мағриб сориға борди. Андин кейин гўр ёрилиб Мансур
қабри узра чиқуб турди. Мирзо Жаҳонгир тўра буюрди, занжир била

¹ 1335 йил.

бойладилар, филҳол, занжир пора-пора бўлди, анга қим қилич солса, ўзига тегди. Манга имон келтургил ва агар имон келтурмасанг аскарларинг бирла ўтга қуйиб, адам, яъни йўқ бўлурсан, деди. Мирзо Жаҳонгир тўра ибн Амир Темур Соҳибқирон андин етти кун муҳлат талаб қилдилар. Анда Мирзо Жаҳонгирнинг рафиқлари айдилар, агар пайғамбар бўлмаса, мундоғ мўъжизани кўрсатурму? Қошғар аҳлидин аксар одамлар анга имон келтуруб, ул намозни эллик вақтга таъйин қилуб эрди, ҳар қим тарк қилса, ўлдурди, рўзани олти ой тутинглар, деди, муни буюрди. Тез-тез Мирзо Жаҳонгир тўрага киши юборур эрдиким, манга имон келтурсун деб. Анда Мирзо Жаҳонгир тўра ҳаргиз қабул қилмас эрди.

Алқисса, ишлари жангга оид бўлди. Тонгла иккала тарафдин аскарлар саф туздилар. Мансур айди, манга ғойибдин қўшунлар келур. Мирзо Жаҳонгир тўра сипоҳлариға буюрдиким, барчалари оқ кийум кийдилар, майдон ичра жаҳд бирлан, «олло» дерлар. Жарчи хабар бердиким, эй аҳли ислом, вақти жанг бўлубдур, деб. Анда Мансурни кўрдиларким, тева узра минган. Мирзо Жаҳонгир тўра анинг қошиға келуб, анинг қошида туғ кўтарган кишиға қилич солди. Ул киши туғини қўйуб, томуғ сариға йўл олди. Яна ўзгаси келуб тутти, ани ҳам адам диёриға беркитти. Яна бири келуб, туғни ушлади. Ани ҳам тиг бирла андоғ мушлади. Ул куни Мирзо Жаҳонгир тўра етмиш кишини томуғ казармасиға жўнатти. Лекин яна бир ушлаб, алам ер узра ҳаргиз йиқилмади. Ул куни Мирзо Жаҳонгир тўранинг етти жойиға жароҳат тегди. Мирзо Жаҳонгир тўранинг журъатиға Мансур ҳайрон бўлди. Иккала аскар жудо бўлди. Андин кейин Мансур сеҳриға муқаййид бўлуб, қанча ўт ва ўланг ва арфа ва бугдой ва эмак ва пахмо қувлотларни қўй этиға қўшуб, они қайнатиб, кўб таъомларни қўшуб, нома бирла Мирзо Жаҳонгир тўранинг қошиға юборди. Номада айтубдурки, эй Амир Темур ўғли, биз каримлардин бўлурмиз, агарчанди, сиз бизларни ўлдурмоқға келсангиз ҳам, бизлар сизларни меҳмон, ҳурмат қилуб, зиёфат лозимотларини қилурмиз. Сизлар, албатта рад қилмағайсиз, анда Мирзо Жаҳонгир хоҳладиким, олмайин қайтарса, анда йўлдошлари айдилар бизларни отимизни сипоҳ, дерлар, қайтариб юбормасмиз, деб барчалари тақсим қилуб едилар. Арфа бирла ўтларни отлариға бердилар. Уч таъомни тановул қилгонларға ногоҳ қичитма пайдо бўлуб, кўтур бўлдилар. Аъзоларини қашигон еридин қон жорий бўлар эрди, яна ем еган отларни тезағидин сўнғак каби чибинлар пайдо бўлуб, кимарсани чоқса, ўрнидин, филҳол, қон жорий бўлар эрди. Отлар ҳам аргамчиларини узуб, тоқатсиз бўла бердилар, ҳарчанд қилуб, туролмадилар, тобора зиёда бўлди. Лоиллож, ярим кечада туруб, йўл юрмоқға юзландилар. Соати юруб эрдилар, муқобилларидин олов ҳозир бўлди, барчалари дўрқуб, юрмадилар. Мирзо Жаҳонгир тўра ёлғиз ўзи бораверди. Ўт ҳам Мирзоға қаршу келуб, ғойиб бўлди. Мирзо Жаҳонгир тўра ҳайрон бўлуб орқасиға қайтуб эрди, иккинчи яна олов кўрунди. Яна Мирзо ўт олдиға борди, яна ўт ғойиб бўлди, учинчи бўлгандин кейин Мирзо ҳамроҳлари бирла ўтни олдиға бердилар, ўт йўқ бўлуб, бир қаландар ҳозир бўлди. Мирзо они бирла мулоқот бўлуб

бир-бирини сирри ахволларини сўраштилар. Мирзо аввалдин охиргача воқеани бир-бир баён қилди. Қаландар айди, мани Мавлоно Саъдиддин дерлар, Қошғар элидинман, Соҳиб ҳидоятни шогирдлари бўлурман. Мансур манга даъват қилди, ман инкор қилдим. Кейин мани ўлдурмоққа қасд қилди, қочиб бул ерға келиб эрдим, ҳазрат Ҳизр алайҳис салом келиб айдилар, сабр қилғил, Чигатой элидин келиб санга мадад еткузурлар, бориб ул ҳаромзодани ботил ишларини барҳам ургул. Ман айдим, улар келгунча, манга анинг сеҳридин зарар етмасун, кейин ул зоти боборакат манга исми Аъзамни ўргаттилар. Бир кишидин бошқага айтмағил дедилар. Қачон ўкусам етмиш минг фаришта ҳозир бўлурлар. Ушул кўрунуб ғойиб бўлгон ўт анвори малоикдурлар. Мирзо Жаҳонгир айди, эй тақсир афандим, энди нима қилурмиз? Мавлоно Саъдиддин айдилар, қайтинглар, ман сизларни орқаларингиздин борурман. Мирзо Жаҳонгир айди, аскаримиз бетобдурлар. Мавлоно буюрдиларким, бу ерда бир қудук бор, шунинг сувидин ичинглар. Филҳол, ичтилар, соғайдилар.

Алқисса, Мирзо Жаҳонгир Мавлоно Саъдиддин афандим сўзлари бирла Мансур жангига юз қўйуб боравердилар. Хабар Мансурга Чигатой аскари қайтиб келурлар деб эшитуб, ҳайрон бўлди. Алқисса, икки тарафдин аскарлар келиб, бир-бирига муқобил бўлдилар. Мансур ўзи майдон ичра кириб, баҳодур талаб қилди. Шер Баҳром анинг бирлаи бориб ҳарба қилди. Шер Баҳром мажруҳ бўлди. Ким бориб ул нобакорға ҳарба қилди, филҳол, ҳалок бўлди. Анда Мансури лаъин қичқириб айдиким, эй одамлар, манинг мўъжизамни кўрурсиз, нечук имон келтурмасиз? Шул вақтда бир тарафдин чап-ғубор пайдо бўлди, кўрсалар Мавлоно Саъдиддин келубдурлар. Мирзо Жаҳонгир тўра бориб ул кишини мулозиматида бўлдилар. Мавлоно афандим маркабдин тушмасдин уруш йўлини туттилар. Мансур хоҳласа, аларға ўқ отса, қўлидин ёсини олиб ерға ташладилар. Анинг қавмлари буларни устига тўкила берди. Мирзо Жаҳонгир, филҳол, от узра минуб Мансур шумни ўртага олиб бойладилар, етти мартабагача қилди, пора-пора бўлаверди. Бу ишга барчалари ҳайрат бармоқин тишлаб, ҳеч илож тополмас эрдилар, ногоҳ юзида бурқани бирла бир кимарса келди, от ва аслаҳоси қора турур. Мирзо Жаҳонгир хоҳласаким, ани қилич бирла уруб, ҳалокатга еткурса. Ул кимарса айди, мани ўлдурмағил, санга яхшилиқ қилурман, яна заифадурман. Мирзо билдиким, қиз турур ва оти Қойликдур. Мансур шумни қизи эрди. Мирзо Жаҳонгирни кўруб, ошиқ бўлуб, муҳаббат майидин ичиб, маст эрди. Айди, мани отамни бойласанг, албатта бошини қилидин бир тола олиб боғланглар. Сўнгра Мирзо Мансурни бойлаб асир қилиб, аскарига шикаст бердилар. Андоғ қирғин бўлдиким, гавго ошуб, қизил денгиз тошуб, ул шумлар жони қочиб, томут казармасига бориб қамолур эрди. Қолгонлари қоча бошладилар. Андин кейин ул бадбахт Мансури тоғ узра олиб чиқиб, пастга ташладилар, ўлмади. Ҳарчанд қилдилар ул нобакор шумни ҳалокатга етура олмадилар. Охир, Мавлоно Саъдиддин айдилар, мунинг қатлига сабабни яна қиздин сўранглар. Мирзо Жаҳонгир

қиздин мунинг сирини сўраб эрди, қиз айди: шартим бор. Эй Мирзо афандим тўрам, мани хотунлиқга қабул қилсанг айтурман. Мирзо қизни олмоқга аҳд қилди. Андин кейин Қойлиқ айди, кўк туслиқ бокира қизни ҳайзининг қонидин қилич дамига суркаб, анга солгил, андин кейин ўлур, тадбири шулдур. Илло, мунинг суҳрига иложи йўқ, ҳарчанд кўк туслик қизни ахтариб тополмадилар. Сўнгра мулоҳаза қилсалар Қойлиқни рангги кўк турур. Филҳол, анинг ҳайизидин қиличга суркаб, Мансур қув, фалокатни увъи ҳалокатига еткурдилар. Ўшул вақт ул шум мани қотилим олти ойдин зиёда умр кўрмас, деб эрди. Мансур барча қавмлари била томуғ шахристониға боргандин кейин Мирзо Жаҳонгир аҳдиға етиб, ул қизни никоҳиға олди. Бир кеча хилват қилуб, гул гунчасини узуб эрди, анинг оғзида сассиги бор эрди, анга тоқат қилолмай, эртасига они маҳхуш қилиб, сандуқ ичра солуб, денгизга ташлаб юборди. Қазора бир хилват била анинг қорнида ўғул пайдо бўлгон эрди. Ул сандуқ дарёдин қалмоқлар қўлиға келиб тушти. Ул қиздин шахзадо султон Муҳаммад тўра туғулди. Аммо қалмоқлар они Қўбқинбек атадилар. Ишлолоҳи таоло, анинг хуружи ҳам ушбу китоб ичра сўзланур. Андин кейин, Мирзо Жаҳонгир тўра Мавлоно Саъдиддинни олиб Бухоро сарига келдилар. Мавлоно Саъдиддин Нақшбанд пиримға мурид бўлуб, хизматларида бўлдилар. Мирзо Жаҳонгир отаси олдиға Самарқандға келди. Амир Темур нури айвларини саломатлигин кўруб, қўб хурсанд бўлди.

**БУ ДОСТОНДА МИРЗО ЖАҲОНГИР ТЎРА ИБН АМИР
ТЕМУР БАЛҲ ЮРТИГА БОРИБ, БАРОҚҲОН НОМЕҲРИБОН
ТОҒАСИНИ ҚЎЛИДА ШАҲОДАТ ТОПГАНИ. АМИР ТЕМУР
СОҲИБҚИРОН БОРИБ, БАРОҚҲОННИ ЎЛДУРУБ, АНДИН
КЕЙИН ҲИНДИСТОННИ МУСАХХАРА ҚИЛГОНИНИ БАЁНИ**

Алқисса, ўшул йилларда Самарқанд ичра хўжа Абдуллани қизи илми нужумға қўб маҳорат пайдо қилиб, ҳар кишини кўнглидаги сиррини айтур эрди. Мирзо Жаҳонгир тўра била Мирзо Умар тўра иккала оға-ини ўшул раммола қизни қошиға бордилар. Аммо ул қиз гўзалликда анинг назири йўқ эрди, оти Сокина бону, кўзлари жоду, қиринлари хунрез, қошлари қилич каби тез, юзи мисли қуёш, лаблари ақиқға ўхшаш ва тишлари дурға ўхшаш эрди. Қошлари қилол, бўйлари ниҳол, кўзлари чўлфондек эрди. Анда қиз олдиға парда ташлаб икковларини чақиртуруб айди, муддаоларингизни кўнгилға олиб туринг деб. Андин кейин қиз қуръа солиб, айдик, иккалангиз кўнглингиз ичра муддао бир нимарсаға бўлубдур. Ул нимарса икковларингга баробар ҳосил бўлмагай. Булар айди, бизға маълум қилгил? Қиз филҳол икковинг мани талаб қилуб келибсиз, деб пардани ўртадин кўтариб эрди, иккаласи анинг кўруб, хаёл қилса, парвонадек они сирожни ҳусниға урса. Мирзо Жаҳонгир айди, ман олурман. Мирзо Умар айди, ман олурман. Икковлари низода эрдилар, қиз мирзо Умарни ихтиёр қилди. Мирзо Жаҳонгир Мирзо Умарни аъзосини ярадор қилиб

қизни олиб қочиб қўшинига келди. Мирзо Умар келиб воқеани Амир Соҳибқиронга араз қилди. Мирзо Жаҳонгир тўрани чақириб, Амир итоб қилди. Мирзо Жаҳонгир айди, қиз мани хоҳлабдур. Мирзо Умар айди, мани хоҳлабдур. Андин кейин Сокина бонунин чақирдилар. Қиз келиб Мирзо Умарни ихтиёр қилди. Андин кейин Соҳибқирон Сокина бонунин никоҳ қилиб Мирзо Умарга ақд айладилар. Ул қизни Мирзо Умар тўра гунчаларинин очиб, қизин баргларинин сочиб эрди. Муни кўруб Мирзо Жаҳонгир тўра инисинин ўлдурмоқга қасд қилди. Сокина бону бу ёмон ҳаракатдин хабар топиб, Мирзо Умар тўрага айди, эй тўрам, афандим, бу кеча мани ёнимдин йироғ ётғил, тонгла келиб мани бошим узра бир хат бўлғай, они очиб ўкуғил, деб Мирзо Умар тўрани ўзга ерга юборди. Ул кеча Мирзо Жаҳонгир тўра келиб инисинин ахтариб тополмай. Сокина бону бечорани шаҳид қилиб чиқиб кетти. Эртаси Мирзо Умар тўра келиб кўрсалар хотинин шаҳид бўлубдур, боши узра хат бордур, олиб кўруб мулоҳаза қилса, мани қотилим санинг оғанг бўлди, дебдур. Хатни Амир Соҳибқиронга олиб келди. Андин кейин Соҳибқирон Мирзо Жаҳонгир тўрани ушлаб, неча дарра уруб, зиндонга буюрди. Филҳол Мирзо Жаҳонгир тўрани хотунин бу сўзинин англаб, ўзинин чўри суратида қилиб бориб, Мирзонин зиндондин чиқориб, ҳарамга олиб келди. Мирзо Жаҳонгир тўра хотунин бирла видоълашиб, ярим кеча палла Балх сарига қочиб, Бароқхон қошига кетти. Тонгласи Соҳибқирон эшитиб, гафурмади, лекин ўглинин борганига мағмум бўлуб, Бароқхонни меҳринин йўқлигинин қайғуда эрди. Аммо Мирзо Жаҳонгир тўра Балхга яқин етгач, Бароқхон хабар топиб, жиянинин олдига кўринишга неча беклар била чиқти. Кўб риоятлар қилуб, шаҳр ичра олиб кирди. Ушал вақт хўжам Баҳовуддин муридларидин Хўжа Порсо хўжа Абу Насрин оталари Балхда эрдилар. Ул киши Нақшбандий силсиласига балх элинин даъват қилиб, сулук тебратур эрдилар. Мирзо Жаҳонгир тўра бориб, ул кишинин хизматида бўлди.

Алқисса, неча кун ўтгандин кейин Бароқхон бениҳоят аскар ва қўшун йиғиб, Ғазвин шаҳри узра Султон Маъсудга ёв қилиб юборди. Султон Маъсуд беклари ва сипоҳлари барчасинин аскар бориб ўлдуруб, Ғазвинин кўб хароб қилдилар. Аммо Султон Маъсудни бир қизи бор эрди, кўб туйгун, соҳиб фитрат эрди, гўзалликда юзи қуёшдек, баданлари қумушдек эрди, кўзлари чўлфондек, лаблари хандондек, тишлари дурдек, ўзи бир хурдек қиз эрди. Неча чўриларни ўзига ҳамроҳ қилиб, кажаваларга тушуб, теваларга юклатуб, хўжа Муҳаммад Порсо ҳовлиларига «дорумон», деб келиб тушти. Ушал вақтда ҳудой аззужалнин арслон йигитларни хўжани ва ҳоқонин расул алайҳис саломни қуёвлари тўрт ёр нозанинин бирлари Асадулло ғолиб Али ибн Абу Толиб каримуллоҳ важиҳа афандимиз ҳазратларининг қабри мубораққарига яқин бир беша тўқай бор эрди, андин бир йўлбарс чиқуб келиб ҳазрат Али ризо оллоҳийнанинг қабри шарифларинин зиёрат қилиб, ҳеч нимарсага зарар қилман, яна тўқай ичра кириб кетар эрди. Агар бир кимарса ул йўлбарсга дахл қилса, Балх шаҳрига офати пайдо бўлар эрди. Бу воқеани қиз эшитиб эрди. Аммо Бароқхон

англаб қизга киши юборди, мани ақдимни қилсун, деб. Яна Мирзо Жаҳонгир киши юборди. Маҳмуда мани қабул қилсун, тоғам Ғазвини хароб қилиб балки гумон ғолиб, Балхғача хароб қилгай, анга бормасун, манга келсун, деб эрди. Маҳмуда жавобиға айди, икковлари манга талаб бўлса, Али ал-Муртозони мутаҳарраларини зиёрат қилгувчи арслон бор эмиш, кўб-кўб мунаққаш эмиш, ким они тутуб олса, териси мани маҳрим бўлсун, шул ишни ухдасидин чиққон кишини қабул қилурман, деб.

Хўжа Муҳаммад Порсо бирла маслаҳат қилиб, ул қиз ушбу ғазални номаға ёзиб юборди.

Назм:

*Отим Маҳмуда бинти шоҳ Масъуд,
Бобом оти яна Султон Маҳмуд.
Ота-боболарим ислом шоҳи,
Бошида афсарий заррин кулоҳи.
Мани бул ерға келтирди худойим,
Сабо очган эмас банди қабоим.
Сочимни шоҳа айлар бўлса ҳар кас,
Сочим савдосидин юзимни кўрмас.
Эрон тутган эмас зулфим асосин,
Кўзимга ман чекуб сурма ҳаёсин.
Хино илмат ила гулранг иликим,
Бу ишларға ёзиб таҳрир килким.
Бил эҳир рўзгор сифла берур,
Гуларларда қилуб шарланди музтар.
Сочим бўлди ўзимни бўйнима банд,
Манга зиндон эрур бу шаҳр ила канд.
Истаб келиб бу ерға индим,
Эгам тангри таолоға сизиндим.
Турубман ҳақни манзилларида,
Кўнгишлар ғамини тоғидин дарида.
Манга талаб эса қилуб сўзумни,
Кимарса анга тоғлардан ўзумни.*

Андин кейин Хўжа Муҳаммад Порсо Бароқхон олдиға номани келтурдилар. Мирзо Жаҳонгир хон била шарбат ичиб ўлтуруб эрди, хўжа борғач, шаробларини беркиттилар. Хўжа Порсо хонға воқеани баён қилдилар. Хон эшитиб ўн кўб кишини ўзига ҳамроҳ қилуб, барчаси тўфангчи эрди, бориб арслонга муқобил бўлуб кўрсаларким, кўб нақши нигор ила мунаққаш, бу сифатда арслонни киши кўргон эмас. Бирдан онг милтиқға туттилар. Арслон қочиб тўқай ичра кирди. Тўқайға еткунича йўлбарсени ўн ериға ўқ тегди. Милтиқларни шавқуни Балхни барчасига эшитилди. Арслон тўқай ичра кириб, ғойиб бўлди. Хон арслонни мажруҳ қилуб, ололмай ўрдасига қайтти. Мирзо Жаҳонгир мунг эшитиб, аслаҳа-ёроғларни тоқинуб, тўқайға қараб бораверди. Қўшун бирла бориб, қонига зомин бўлмайин деб, ёлғуз ўзи бориб,

тўқай ичра кирди. Арслонни кўрдиким, ёнида яшил туслик нуроний бир киши йўлбарсни манглайин силаб турурлар. Айдилар, эй йигит, умрингни зоеъ қилмағил, ҳар ким мунини ҳалокатга еткурса, фалокатга дучор бўлур. Эй ўғул, бу мақом улўларини мақомидур, беодоблик қилдинг, ўзингга ҳозир бўл. Мирзо Жаҳонгир тўра, бу сўздин кўнглига кўркув тушуб, қайтти.

Ровий айтурким, Бароқхон билан Мирзо Жаҳонгир тўра иккови беодоблиқидин икки ойга етмайин ҳалок бўлдилар. Мирзо Жаҳонгир тўра айди, ул зоти шарифни салобатидин сиз ким деб отларини сўролмадим.

Алқисса, Маҳмуда айдиким, хон бирла Мирзо икковлари мани назримдин устунлар, қайси бирини ёқурсам, они куёвлиқини хоҳлаюрман. Андин кейин, Бароқхон билан Мирзо Жаҳонгир ўзларига ва отларига зеб бериб, қизини олдидин ўттилар. Қиз Мирзони кўрдиким, гўзаллиқда юзи раънодек, бўйлари сарв ё санубардек, они қад қоматини кўруб, устидин гуллар соча бошлади. Бароқхон мунини кўруб, кўнглига кина олди. Ушул кунини кечқурун хон неча кишини мукамал ва мусаллих қилиб бир ерга беркитиб кейин меҳмонхонага зеб ва зийнат бериб, таъому шароблар тайёр қилуб, Мирзо Жаҳонгирни талаб қилиб, таъомларини еб ўлтурган ҳолда, они баҳор умрига ҳазон самумин еткуруб, барча мулозимлари келиб, Мирзога қилич сола бошладилар. Мирзо Жаҳонгир тўра нечасини ўлдуруб ва нечасини яралиқ қилиб, охирида Мирзони бир қўли узулуб, қонга бўёлуб, аъзоси чўзулуб, оёқ узра йиқилуб қолди. Мирзо айди, эй золим тоға, мани бул кун ўлдуруб, тонгла отамга нима жавоб дерсан? Андин кейин Бароқхон ханжар билан жиёнини ул бевафо тоғаси калласига уруб, танасидин ажратиб шаҳид қилди. Ул кеча Балх ичра кўб шўришлар пайдо бўлди. Эртасига хўжа Порсо эшитиб келдилар. Бароқхон Мирзо Жаҳонгир тўрани бошини лаган ичра еолуб, ҳақорат қилиб ўлтурубдур. Хўжа Порсо айдилар, бу кун сан мунини бошини ҳақорат қилурсан, сани бошинини ҳам ўзгалар ҳақорат қилур. Хўжа Порсонинг сўзига Бароқхонни аччиғи келди, аммо ҳеч нима деёлмади. Хўжа Порсо туруб уйига кетгандин кейин Бароқхонни ҳузуридагилар айди, нечук Хўжа Порсонини қатлга буюрмадинг? Бароқхон айди, Хўжани боши узра аждаҳо кўрдум, сўзлай десам дамига тортғудек.

Андин кейин Хўжа Порсо афандим Балх одамларига ҳар кишида ақл бўлса, ўзини чет-ёқага олсун деб Бухорога келдилар. Бароқхон Мирзо Жаҳонгир тўрани бошини кўрғон остига ташлади. Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Бароқхон хизматида бир ҳинду бор эрди, Бароқхонга муқарраб эрди, қанча харж керак бўлса топуб берур эрди. Аксар вақт Бароқхонни ўрдасида юрур эрди, Мирзо Жаҳонгирни ҳаётлиғида кўб яхши кўрар эрди. Мирзо Жаҳонгирни ўлигини ёшуруб уйига олиб кетти. Хон эшитиб ҳиндуни талаб қилди. Бароқхон айди, ман ўлукни куйдурурман, нечук олиб кеттинг? Ҳинду айди, ман анга раҳм қилдим, гўрға кўмғайман. Хонни дўсти учун ҳеч нима демади. Соатидин кейин амр қилди, бор, ўлукни келтур, деб. Аммо ҳиндуни тўрт ўғли бор

эрди. Бирини ўлдуруб, қалласини олиб, жасадини қон ичра солиб, ул ҳинду бечора «путтур мари яват чиливув» деб, йиглай-йиглай келтуруб хонга берди. Лекин ҳиндуларни расмида олгон нимарсани келтуруб бермоғи номус эрди, анинг учун Мирзони ўликини беркитиб, ўғлини келтурди. Хон буюрдиким, куйдуринглар. Куйгандин кейин хонга маълум қилдилар, Мирзо эмас, ҳиндуни ўғли деб. Яна хон ҳиндуни талаб қилиб, нечук мундай қилдинг деб ғазаб қилди. Яна ҳинду хўб, Мирзони ўлукини келтурай деб уйига келиб, лоилож, яна бир ўғлини сўйуб, қалласини уйга қўйиб, «путтур мари яват чиливув» деб йиглаб, танасини хонга олиб бориб берди, айди: Мана Жаҳонгирни ўлуки. Они ҳам куйдурдилар. Кейин билдиларким, ўзини ўғлидур, Мирзо эмас. Яна хон сиёсат бирла хитоб қилди, аччиг, ғазаб била Мирзони ўликини келтур, кабоб қилай, бўлмаса санга қаттиғ азоб берурман, деди. Яна ҳинду бечора уйига келуб, илож тополмай, яна бир ўғлини бошини қирқиб, чуқурга солиб беркитиб, танасини қоф ичра тиқиб, орқасига кўтариб олиб йиглай-йиглай «путтур мари яват чиливув» деб яна Бароқхонни қошига келтурди. Ани ҳам куйдурдилар, яна хабар топтилар, Мирзо Жаҳонгир тўрани жасади бу эмас. Ҳинду бечорани ура-ура келтур, деб юбордилар. Ҳинду анда ҳайрон ва саросима бўлуб, тўртунчи ўғлини сўйуб, ҳасрат ўтига куйуб, танасини қофга солиб, орқасига қўйуб, қалласини бир ерга ташлаб қайғу била кўзини ёшлаб, ул ҳинду бечора бир ёгда Жаҳонгир тўрани муҳаббати, яна бир тарафда фарзандларини аламинин йиглаб «путтур мари яват чиливув»ни айта-айта хонга ўғлини жасадини Жаҳонгир тўрани тани деб элтуб берди.

Алқисса, ўшул кун ичра тўрт ўғлини бир-бир ўлдуруб, элтуб берди. Барчаси куйуб, адам чўлистониға кетти. Яна Бароқхон билиб, аччиги келиб, ғазаб била ваҳшат қилиб эрди, муҳлат сўради. Эртага келтуруб берайин деб, ўшул кеча Мирзо Жаҳонгир тўрани ўлукини шахрдин ташқари олиб чиқиб, бир ерга дафн айладиким, киши ахтариб тополмас. Келиб бир мусулмон дўстиға айди, мани Бароқхон ўлдурса фалон мавзеъдаги ерга кўмғил, мусулмон бўлдим, деб васият қилди. Эртасига хонни олдиға борди. Хон ҳиндудин Жаҳонгирни жасадини сўради. Ҳинду айтмади, ҳарчанд ахтариб тополмадилар. Андин кейин ҳиндуга бениҳоят кўб азоблар қилдилар, охири қийнай-қийнай азоб ила ул ҳинду бечора ўлди. Дўсти васиятиға амал қилиб, намоз ўқуб, ўликини элтиб таъйин қилгон ериға дафн айлади.

Алқисса, хўжа Порсо Бухороға келиб, андин кейин Соҳибқирон қошлариға бориб, нури айнларини шахид ўлғонини бир-бир баён қилди. Бу сўзни эшитиб, Амирни тоб-тоқатлари қолмади. Бу кунни эртага қўймай, аскар йиғдуруб, анда ҳисобу сони йўқ аскарлар гуж-гуж, тўп-тўп бўлуб, ўзбакдин, тожикдин, қозоқдин, қирғиздин, ҳар элатдин олиб, қизил байроқ, яшил байроқ, оқ байроқларни кўтариб Балхға равона бўлдилар. Бир неча кун йўл юруб, Бароқхонни шахриға бориб, бирдан Бароқхон ўрдасига от қўйдилар. Неча одамларни адам диёриға юбориб, Бароқхонни ҳалок қилиб, тахтдин тобутға олдилар. Балх вилоятларини фатҳ

айлаб, андин кейин Хиндустон мамлакатларига юзландилар. Эрон, Ироқистон ва Хиндустонларга овози гулгула тушти. Ўзбакис-тондин Амир Темур деган соҳибқиронлик даъво айлаб, хуруж қилибдурмиш деб, улар ҳам аскар йиғмоқга машғул бўлдилар. Амир Соҳибқирон сипоҳлари бир неча манзил, марохил тай қилиб, чўл кезиб, кўл кезиб бир баланд тоғ узра тушти. Бир неча қоровулларни тоғ устига чиқордилар, қайтиб тушиб алар Амирга арз қилдилар. Айдилар, эй тақсир афандим, бу тоғни орқасида бир гор кўрдук, анда тўрт мўлтони соҳир ўлтурур, мундин бошқа йўл йўқтур, агар муни олдиндин ўтса гордин ели чиқуб, барчани ҳалок қилур, ҳеч кимда ҳад йўқким, бошқа йўл топиб ўтса. Анда бир неча кун чодир байроқларни тиктилар. Сўзга етук умаро, вузароларни жамъ қилиб, маслахат қилдилар. Андин кейин қирқ чоғлик машхур, баҳодурлар ва паҳлавонлар ўшал горни олдиға бордилар. Ногоҳ ул гордин иссиғ шамол чиқиб, бу йигитларни ҳалок қилди. Ул баҳодурлардин бири юз машаққат била омон қолиб Амир Соҳибқиронга, арз қилди. Андин кейин ҳукамолар айди, ул аждаҳхони нафасидур дедилар. Амир Соҳибқиронга бу сўз маъқул бўлди. Андин кейин ҳувомолар илми ҳикмат била бир неча баҳодур диловарларга сут егизиб, ўшал горга юборавердилар. Кейиндин аскар била Амир Соҳибқирон ҳам йўл олдилар. Аҳли ҳикматлар бир неча ёрғоқ саночларда сут бирла шароб олиб бордилар. Буларни кўруб мўлтонилар сеҳрга муқаййид бўлдилар. Ҳамма исми Аъзамни ўқуб боравердилар. Булар борган замон ул мўлтониларни туттилар, горни оғзига яқин чуқур қовлаб, сутни тўктилар. Андин кейин бирлари чуқур қилиб, захарни тўктилар. Ўшул замон гордин гавриллаб шавқун солиб ит сувратлик, арслон сувратлик аждаҳ-лар сутни кўруб чиқиб ичиб, қайтаруб яна захардин ичиб, масти лоаъқл бўлуб йиқилдилар. Андин кейин бир аждаҳхо чиқдиким, бўйи чинордек, йўғонлиғи минордек, икки кўзи машъалдек ёниб, ранги қора, нафасини захри оламни хароб қилур. Филҳол, сутни ичиб, қайтариб кусти. Андин кейин келиб, захарни ичиб масти лоаъқл бўлди. Анинг бўйни узра бир илонни кўрдилар, бениҳоят чиройлик, боши қизил, қуйруғи яшилға ўхшаш, орқа била қорни оқ, ул барча аждаҳхо ва илонларни султони эрди. Филҳол, Амир Соҳибқиронга келиб салом берди. Андин кейин айди, эй Амир Темур Соҳибқирон афандим, ман илонларни подшоҳи бўлурман, Сулаймон пайғамбар алайҳис саломни замонларидин бери бул гор ичра макон қилиб эрдим. Ҳазрат Сулаймон пайғамбар алайҳис салом манга айтиб эрдиларки, Муҳаммад пайғамбари охир замон умматларидин, анинг авлодидин қизи Сайидадин туғулгон бир соҳибқирон бу ерға келур, бул горда қанча олтун бор, сизнинг насибангиздур озинг, деди. Андин кейин ул илон айди. Ман ҳам Муҳаммад алайҳис салом умматларидин бўлғаймен, деб Қалимаи тоййибани айтиб, имон келтурди. Андин кейин ул илон барча ажда-ҳоларни бошлаб тоғ узра чиқуб кетти. Андин кейин Амир Соҳиброн гор ичра кириб кўрдиларким, етти хум тўла олтун турур, барчасини тошқарига олиб чиқиб тақсим қилдилар. Кўрсалар, барча тил-лосига Жамияддин синкаси урулгон. Андин кейин аскарлар шавқ-завқ

билан тоғдин ўтуб, неча муддатда Жалолоий чўлига келиб чодирларни тикиб қарор олдилар. Аммо Жалолоий отонғони шул эрдиким, Султон Жалолоиддин Хоразмнинг хони, Чингизхоннинг набираси кўшун йиғиб келиб, Ҳиндустон халқи била жанг қилиб қайтиб эрди. Андин кейин бу мавзеъга Жалоли от қолгон эрди. Анда Амир Соҳибқирон юборган қоровуллари келиб Амирга арз қилиб айдилар, эй Амир Соҳибқирон афандим, ҳинду аскарлари човуртқадин зиёда, юз минг лақа яқин келур. Ҳиндуларни шоҳи Маллухон бизларга қаршу чиқиб; фалон мавзеъга тушти, яна Кунакдахат паҳлавон ҳам тўқуз минг баҳодур ва диловарлар била ҳинду аскарларга келуб кўшулди. Муни эшитиб, дарҳол Амир Соҳибқирон сипоҳларни буюрдилар. Сипоҳлар бориб ҳиндуларга муқобил бўлдилар. Ул кун кеч бўлуб, тонг отқунча баҳодур ва паҳлавонлар жангни маслаҳатини қилдилар. Амир Соҳибқирон ул кечани тиловати Қуръон била ўтқуздилар. Субҳ бўлгоч сўфилар азон айтиб, мусулмонлар намоз ўқудилар. Ногоҳ офтоб чиққондин Амир Соҳибқирон жарчиға буюрдиларким, жангга табал, барабан қоқсунлар дедилар.

Алқисса, кофирлардин ҳам нақора, карнай овози келди, соатидин кейин Кунакдахат деган паҳлавон уч филни бир-бирига қўшуб боғлаб, устига темурдин хужра қилиб, ул хужра ичра ул кофири бадбахт мусулмонлар тарафга қараб келаверди. Аскарларга яқин келиб турк тилида айди, бу филни кўрдингизлар, эй турк аскарлари, бул ерға бошларингизни ўлумға бергали келдингизларму, сизларни бу жойларга ким бошлаб олиб келди, йўлдин адашиб келдингларму, эй бечоралар, ҳали ҳам эсларингиз борида этақларингизни ёпуб, уйлариңни топуб, жойларингизга қайтинглар, беҳуда шарманда бўлманглар, уёлиб қолурсизлар, мани паҳлавон Кунакдахат дерлар, ҳар ким манга муқобил бўлса, рахтини елға берурман, бекларингизни тахти-бахтини барбод урурман, бу филимни кўрдингму, беш юз ёшга киргандур, унча-мунча шахру кендларингизни бурундоғи чўқмори била уруб хароб қилгай. Кўзимизга ожиз ва ночиз бўлуб, заиф кўрунурсиз, холо, Маллухон подшоҳимиз айдиларким, меҳмонларга айғил, урушға майллари бўлса, маслаҳат қилсунлар, бўлмаса, байъат қилуб, шахримизга кириб, тамошо қилиб, инъом ва сийлов олиб, биздин рухсат сўраб, вилоятларига қайтсунлар. Бўлмаса, бошлари узра ғавғони орттурлар, ўзлари билгай, деб кўб муболага била сиёсат қилди. Андин кейин ислом аскарларидин Саидбек баҳодур анинг сўзига қаҳрланиб, аччиғи зиёда булуб, ғайратидин дарҳол туруб, Амирдин фотиҳа олиб, бирдан ҳайқируб, шавқун солиб майдонга кирди. Ушул замон Кунакдахат бир ўқ била Саидбек баҳодурни шахид қилди, муни кўруб отаси амир Боязид ёқосини йиртиб, икки юз баҳодурни олиб, наъра тортиб, анча муқобил бўлдилар. Кунакдахат кофир бир дамда барча баҳодурларни ҳалок қилди. Барчалари шахид бўлуб, руҳ тўтилари жасад шахристонидин учмоғ шакарис-тониға тайрон қилдилар. Андин кейин Амир Қора баҳодур юз диловар била анга бирдан ҳамла қилдилар. Ул бадбахт кофир

буларни ҳам шаҳодат даражасига еткурди. Уч кунгача му-
сулмонлардин келуб, ўлмакдин ўзга чора топмадилар. Тўртинчи
Қуни Амир Соҳибқирон ғайрат ва ҳиммати жўшға келиб, муборак
туғ ва байроқларини кўтариб, тўрт юз ғайрати ва ҳиммати баланд
беклар била тўрт минг сипоҳи шижоатлик баҳодур ва паҳла-
вонларни олиб, аскарни куффорга қараб юриш қилдилар. Баҳо-
дурлар Амир Темур Соҳибқирондин фотиҳа олиб боравердилар.
Қунакдаҳат кофир мун кўруб, аччиғланиб туруб эрди, Шохруҳ
тўра бошлиғ аскарлар бирдан от қўйдилар. Бул тарафдин ҳинду
кофирлар жангга ўзини урди. Оламга тарақа-турук, аслаҳа-
ёроғларни овози тўлди. Бул тарафдин турк, ўзбаклар, ул тарафдин
ҳинду бадраклар ул қорасаклар бирла андоғ уруш қилдиларким,
иккала тарафда ўлуклар ханнот қофидек тўб-тўб бўлуб қолаверди.
Қазо дўкончилари бу юкларни адам аробасига солаверди. Тана
фолизидин калла хандалаги узулуб, жасад фалаги чўзулуб қиру
сойда ётаверди. Қонлар жилға-жилға бўлуб оқаверди. Ул кунда
барчаларини ақли шошиб, қирғинлари ҳаддин ошиб, қизил денгиз
тошиб, ҳинду бадбахтларни боши қора тарбуздек юмалануб,
жасадлари даванг қабақдек ёрилиб, қўл-оёғлари тарракдек
тириллаб, бодрингдек дириллаб, аъзолари узв бўлуб, бўлак-бўлак
жузв бўлуб, ҳар ерда ўйнаб ётур эрди. Бу урушларга фалак
хайратда бўлуб, офтоб беркинди. Малаклар таажжуб бармоқини
тишлар эрди. Оламни зулумот бости. Амир Темур Соҳибқирон
саросима бўлуб туруб эрдилар, денгиз жонибидин чанг чиқиб, чанг
ичидин қора кийумлик, қора отға миниб, бир йигит қўлида
исфахоний қилич, бирдан келиб, «оллоҳу акбар» деб, Қунакдаҳат
кофирни бошига андоғ урдуким, анинг овозидин олам ларзага
тўлди. Ул кофирни жони томугни темир хужрасига бориб қамалди.
Мун кўруб мўғ ила ҳиндулар қоча бошлади. Мусулмон ўзбаклар
аларни қонини соча бошлади. Аҳли ислом андоғ зафар топтиким,
ўз тус-тусидин отмоқ, чопмоқ, санчмоқ, қувламоқ, суқмоқ, йиқмоқ,
найзаламоқ, қиличламоқ, шоқирлатиб, тоқирлатиб урур эрдилар.
Ҳинду бадбахтлар бошига андоғ қирғин туштиким, ҳировул, қул,
жаронгор, баронгор, чиндовил бир-бирига аралашиб, сафлари
бузулуб, танлари чўзулуб, отлари қоқилуб, ўзлари йиқилуб,
кўзлари сузилуб, жонлари узилуб, тилларин чайнаб, отлари ўйнаб,
туғ-байроқлари ағнаб йиқилди. Қолгонларин жони оғзига тикилди.
Маллухон подшоҳ кўрдиким, аскарнига тўё офат юзланубдур.
Маллухон кўрқуб қочиб, шаҳрига қамалди. Аскарни ислом андоғ
фатҳи нусрат топтиким, беадад ва беҳисоб ўлжалар олиб бориб,
жойларида қарор олдилар. Амир Соҳибқирон ўз чодирларига
борсалар қора от боғлик турур, чодир ичра кўрдиларким, Ўлжой
Туркон, яъни Камол хоним ўлтурур. Амир Соҳибқиронни кўруб,
дарҳол ўрнидин туруб, таъзим-тавозеъ бирла салом берди. Амирға
айди, ман Хоразмда эрдим, ҳазрат Саййид Ота пиримиз айдиларки,
Ҳиндустонга борғил, Амир Темур Соҳибқирон ҳинду кофирларга
муқобил бўлубдур, анга ёрдам берғил, деб, жавоб бериб юбордилар,
андин кейин Бухорои шарифга бориб, ҳазрат Баҳовуддинни зиёрат
қилдим. Ҳазрат Нақшбанд сизни ҳақингизга кўб дуои хайр

қилдилар, ҳар ерда бизни ёд қилсун, дедилар. Амир Соҳибқирон кўрсаларки, чодир тефасида бир бош осиглик турур. Амир Соҳибқирон «бу нима» деб сўрадилар. Камол хоним айдик, Қунакдахат кофирнинг бошидур, биз чўрингиз хизматингизга тухфа келтурдим, деди. Амир Соҳибқирон андоғ хушвақт бўлдиларким, Камол хонимга етти қалқон инъом бердилар. Бу олтуунларни Самарқанд ичра мадраса таъмирига Камол хоним сарф қилурлар, иншооллоҳи таоло, бу сўз ўттиз биринчи дoston охирида сўзланур.

Алқисса, Камол хоним ўз юртига қайтти. Аммо, Амир Соҳибқирон ҳинду вилоятларини билар эрдилар, ҳиндулар либосини кийуб, бир филга минуб, ўз қўшунларидин чиқиб, шаҳр ичра Маллухонни олдига кирдилар. Маллухон подшоҳга айдилар, эй подшоҳи ҳинду, ман араб баҳодурларидин бўлурман, қанча ўзимга яраша паҳлавон ва баҳодурларим бордур. Кўб турк, ўзбак аскарларни ўлдуруб, сизни хизматингизга келдим. Амир Соҳибқиронни сўзига инонуб, кўб инъом-эхсон бирла Амирни тарбият қилди. Аммо аҳли исломдин йўқ бўлгонларига ғавго кўзғолди. Вузаролар ва умаролар ва беклар маслаҳат қилиб, Шохрух тўрани ҳазрат Амир Соҳибқиронни ўрнига ўтқуздилар. Алқисса, ўзбак, турк аскари карнай, барабон чолдилар. Бул тарафдин яна ҳинду лашкари кўзғолиб, иккала тараф аскари саф ораста қилиб, бирдан жангга муқаййид бўлдилар. Ул кун Амир Соҳибқирон ҳиндулар лашкари ичра эрди, филҳол, майдон ичра бирдан наъра тортиб, ҳайқириб, ҳиндуларни оталгон паҳлавонларини ўлдуруб, ислом аскарига қўшулдилар. Кофирларни лашкари ҳазимат топуб қочарга юз қўйдилар. Ул кун кўб-кўб ҳиндуларни ўзбак баҳодурлари томуг казармасига юбордилар, қолгонлари шаҳр ичра кириб, дарвозаларни маҳкам қилдилар. Амир Соҳибқирон беклар била маслаҳат қилиб айдилар, ўн кунгача аскарлар кўзғолмай, ҳар қайсиси ўз чодирда қарор олсунлар деб. Ўзлари тева кўрдингму, йўқ, деб Маллухонга бориб кўриниш қилдилар. Маллухон аскарларини ҳалок бўлгонига кўб хафа эрди. Амир Соҳибқирондин сўради, эй азиз меҳмон, санинг асли юртинг қайдадур? Амир Темур айдилар, Қобуллик бўлурман. Маллухон айти, эй йигит мани кўзумга сандин баҳодурроқ киши кўрунмайдур. Бу турклардин омон қолиб, давлати тахтимда қарор олсам, сани синоҳсолар қилайин деб ваъда қилди. Шу он юртга ғавго тўлди. Амир Соҳибқирон сўрадилар бу нима ғавго? Одамлар айдиларки, Бурҳоний отлиг Маллухоннинг бир қизи бор эрди, они мўлтоний бекзодасига бериб эрди, куёви урушдин яралиқ бўлуб келиб, ўлубдур. Ҳиндулар расмида ўликни ўтқа ёқарлар. Муни кўруб, Бурҳоний малика ман ҳам ўтга тушарман эримдин кейин қолиб нима қилурман, демиш. Они ғавғосидур. Амир Соҳибқирон Маллухондин руҳсат олиб келдилар. Кўрсалар бир ерга кўб ўт ёқиб, анда куёвни ўлигини иззат-икром бирла оловга ташлаб, зиёрат қилдилар. Ўшул замон қирқ қиз бирла малика келиб ўзини ўтқа ташлади. Анда бир қаландар ҳозир бўлуб, ё хув, ё мин, ло илоҳо илоллоҳу, деб қизни қучоғлаб олиб бир тарафга кетти. Амир Темур Соҳибқирон онинг

орқасидин бир манзил йўл юриб кўрсалар хурмо, ёнғоқ йиғочлари кўбдур, анинг ўртасида малика намоз ўқуб ўлтурур. Амир Соҳибқирон «Субҳаноллоҳ» бу нима сирдур, кофира намоз ўқур», деб ҳайратда эрдилар, ул қаландар ҳозир бўлди. Амир Соҳибқирон қаландарга салом қилдилар. Қаландар сиёсат бирла айдилар, эй оқсоқ Темур, мани танурмисан? Амир Темур Соҳибқирон қарасалар ҳазрат Баҳовуддин пирим эканлар. Дарҳол, Амир Соҳибқирон оёғлариға йиқилди. Андин кейин ҳазрат Нақшбанд қизни Амир Темур Соҳибқиронга топшуруб, ғойиб бўлдилар. Амир Соҳибқирон маликани олиб, ўз қўшунлариға келдилар. Соатидин кейин ғавго бирлан бир гўзал йигит неча филларни ўзига ҳамроҳ қилиб келиб Амир Соҳибқиронга арз қилди. Айдики, ман Султон Маҳмуд подшоҳни ўғлидурман, отамни Маллухон ўлдуруб, мани зиндонга солиб эрди, бу кун бир қаландар келиб мани зиндондин нажот қилуб, Сизни олдингизга юборди. Эй Амир Соҳибқирон, Сизга арзим шулки, мани отамни қасосини Маллухондин олиб берсангиз, сизни хизматиингизда бўлсам деб кўб йиғлади. Дарҳол, анинг бирла Соҳибқирон қучоқлашиб кўрушуб, ўнг ёнларидин ўрун бердилар. Ул кун кеч бўлуб, амир қуёши қизил чодирга ўзини олиб, тун ҳиндулари оламни босиб, кечаси тонг отқунча Амир Соҳибқирон тиловати Қуръон қилдилар. Ногоҳ қуёш субҳ ёқасини чок қилуб, кўк майдониға жилва кўргузғач, тун ҳиндулари қочиб, кўздин ғойиб бўлдилар. Андин кейин бирдан ислом аскарлари ўзбек баҳодурлари Маллухонни шаҳриға от қўйуб, кўрғонларини бузуб, денгиздай ошуб, тошуб кира бошладилар. Ўрамларда оқузуб кофирлар қонини, томуғ казармасиға юбориб жонини. Андин кейин Маллухонни ўрдасиға бордилар. Маллухондин хабар топмадилар. Хазина-дафиналарини талон қилиб олдилар. Хазина ичра бир бут кўрдиларким, бўйи юз қариш олтундин, лаъл, зумрадни анга фарш қилгон.

Амир Темур Соҳибқиронни олдилариға олиб келдилар. Амир Соҳибқирон бутни кўруб, таажжубда қолдилар. Ул бутни бир неча кофило савдогарлар кўруб, бизга сотинг деб арз қилдилар. Муни синдуруб ҳарж қилайлук, деди. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар, тонгла қиёмат куни бўлса, яратган ўзи қози бўлуб, расул акром Саллоллаху алайҳи васаллам шафоат тахтиға ўлтурсалар, олло таоло айтсаким, «озар буттарош бирла Амир Темур бутфурушни келтуринг» деб хитоб қилса, анда нима жавоб айтурман, деб йиғлаб бутни синдуруб, пора-пора қилиб ташладилар. Андин кейин оломонлар талошиб олиб кеттилар. Андин кейин Маллухон подшоҳни топиб, Феруз шоҳ Султон Маҳмуд ўғлиға бердилар. Ферузшоҳ отасини қасосини Маллухондан олди. Ҳиндустон вилоятини олгандин кейин Муборакшоҳ деган юз минг сипоҳи диловарлари бирла Амир Соҳибқиронга келиб байъат қилдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон аҳли Ҳиндустонни машшоқ, нағмасозларини чақируб айдиларки, ман эшитиб эрдим, улуглардин бу вилоятларда яхши машшоқлар бор деб. Андин кейин машшоқлар «хўб, бажонидил, тақсир», деб келиб, мақомини қила бошлади. Машшоқлар ичра кўзи кўр бир нағмачи бор эрди, Амир

Соҳибқиронга кўб манзур бўлди. Ул кўр Амир олдида доим нағма чаладиган бўлди. Бир кун Амир Соҳибқирон нағмачи кўрдин «отинг нима?» — деб сўрадилар. Нағмачи кўр «отим Давлат» деб жавоб берди. Амир Соҳибқирон айдилар: «давлатни кўзи кўр бўлурму?». Нағмачи айди, «давлат кўр бўлмаса, оқсоқ қошига келурму?». Бу сўз Соҳибқиронга маъкул бўлуб, анга кўб инъом ва сийлов бердилар. Неча кун ўтгандин кейин Ферузшоҳни ул юртга хоним қилиб, Бурҳоний малякани Феруз шоҳга бериб, музаффар ва маерур бўлуб, ул вилоятлардин Хоразмга юзландилар. Тамом оламини ўзбак кўшунлари босиб, чўл кезиб, кўл кезиб, бир неча тоғлардин ва неча роғлардин ўтуб, Хоразмга яқин еттилар. Хоразм шаҳрини хони Амир Хусайн сўфи эрди. Эшитиб Амир Соҳибқирон хизматларига шаҳрдин ташқари чиқиб, йўлларига қарши келдилар. Амирни анда кўб эъзоз қилдилар, зиёфатлар қилдилар. Андин кейин Амир Соҳибқиронни Амир Хусайн сўфи таклиф қилиб, шаҳр ичра олиб кириб, неча кун юртга тўй-томошалар кўрсатиб, Ўлжой Туркон, яъни Камол хонимни Соҳибқиронга никоҳи шаръий қилуб бердилар. Ул кун қуёш шафақ чодирига киргач, тун келини қора сочларини тараб, кавкаб кўзларига зийнат сурмасини қўйуб, кеча бўлгач, Камол хонимни янгалари зийнат оралар бирла Амирга топшурдилар. Неча кун ўтгандан кейин, муҳолифдин Амир Хусайн сўфига ёв келди. Амир имдоди бирла ёвга голиб бўлдилар. Амир Соҳибқирон ўзларига Хоразм ва Урганчни тобеъ қилиб, хонимни олиб, андин кейин Самарқандга келиб, ўз тахтларида қарор олдилар, валлоху олам.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР ТУШ КЎРУБ, АНДИН КЕЙИН ТУРКИСТОН МАМЛАКАТЛАРИНИ ФАТХ ҚИЛГОНИНИ БАЁНИ

Ровийлар андог ривоят қилурларким, бир кечаси Амир Соҳибқирон тушида қутб¹ тарафдин бир улкан фил келиб Мовароуннахр шаҳрини сайр қилиб, Амирнинг тахти узра чиқти. Андин кейин йигирма бир адад арслон бачаларни кўрдиким, тахтга келиб, тахтни отиб ташласалар. Андин кейин бир жамоъа одамларни кўрди, чўлдин сувсаб келиб, сувни кўруб қочтилар. Андин сўнг бир жамоъа кўрлар келиб, савдо-сотик қила бошладилар. Андин кейин бир неча бетоб кишиларни кўрдиким, келиб тани соғларни касал деб недат қилурдилар. Андин кейин кўрдиким, кўб қўй ва эчкулар келиб кўб гиёҳларни еб, тезакламади. Андин кейин бир семиз сигир келиб кўб-кўб ўтлар ичра кириб, ўтлаб, тобора озиб, хароб бўлди. Андин кейин бир бозор ичра кирдиким, қўй ўрнига айуқ этини ва чўчка этини сотуб ўлтурурлар. Олгувчи ҳам ҳалол этни олмайду.

Алқисса, Амир уйқудин сапчуб турди, харчанд таъбирчиларни келтуруб сўрадилар, Соҳибқирон таъбиға мувофиқ сўзлаёлмади. Айди, Қаршида бир киши бор, Зовияда ўлтурғувчи, анинг отини

¹ Қутбни олгун қозуқ отарлар. (С. Тошкандий)

Ҳаким Зиёд баҳши дерлар, кўб яхши муъбардур, шайх Умар Насафийнинг шогирдларидиндур. Амир афандимиз таъбиға мувофиқ таъбирни ўшал киши айтур деб хабар бердилар. Амир англаб, они келтурмоқ учун Қаршиға Мироншоҳ тўрани юборди. Ҳакимни олдиға борди. Ҳаким мирзони кўруб, отангни муҳими бўлса, мени олдимға ўзи келсун, деди. Мироншоҳ тўра қайтиб Самарқандға келди. Амирға ҳакимни сўзини айди. Соҳибқирон, филҳол, Қаршиға отландилар. Бориб ҳакимни кўб мулозамат қилиб воқеани баён қилдилар. Ҳаким айди, Шайх Насафий устозим менга бир темир сандуқ берган эрдиларким, ким очса ушбу сандуқни ер юзини ўзиға мусаххара қилгай деб айтиб эрдилар. Амир Соҳибқирон ўшал он буюрди, сандуқни келтурдилар, одамларни ўртасиға қўйиб барчалари бир-бир очмоғиға ҳаракат қилдилар. Ҳеч кимға очилмади. Андин кейин Амир Соҳибқирон қўлиға олиб эрди, филҳол, қуфли очилди. Андин кейин сандуқни ичидин китоби «Тарихи айём» ни топтилар. Ҳаким афандим айди, бу китобни фаҳм қилмоқ кўб мушкул турур, чунки илми жафар ила ёзилғондур. Агар киши илми жафарни билса, қиёматгача ҳар кимса ва ҳар нимарсанинг осори анга маълум бўлур. Андин ҳаким тушни таъбириға муқаййид бўлди, айдилар, ўшал филни кўрдунг-ўзбаклар подшосидур, бу мамлакатларни мусаххара қилиб, сани авлодингдин олғайлар. Андин сўнг ул йигирма бир арслонбачаларни кўрдунг, онинг авлодидур, андин сўнг сувсоғон эронларни кўрдунг, келуб, сувни кўруб қочтилар. Ўшул вақт одамлар аҳли илмдин қочарлар. Андин сўкурларни кўрдунг, савдо-сотуқ қилдилар, ўшул вақт одамлар ким ёв, ким дўст, ким душман билмаслар. Андин кейин ўшул нақисларни кўрдунг, танаси соғларни касал деб сўрағоли келдилар, ул ишлари риё зоҳидлар бойлар эшикиға бориб, «Садақа радди бало» деб таъма қилурлар. Сўнгра қўй-эчкуларни кўрдунг, ҳарчанд ўтлаб тезакламаслар. Ўшал вақт сипоҳлари кўб-кўб фақирларни ерлар, ўзларида зулмдин ўзга нимарса бўлмас, яна ўшал семиз сигирни кўрдинг, тўқай ўтларин еб, еган сари хароб бўлубдур, ўшал вақт умаросиким, ҳарчанд фуқаро молини еган била ўзиға зарари бўлуб, борган сари хароб бўлуб, охирида хорлиғ била ўлур. Яна одамларни кўрдунг, айиқ ва чўчка гўштин сотуб, қўй гўштин емабдур, ул вақт баъзи одамлар ҳаром нимарса бўлса еб, ҳалол нимарса бўлса емаслар. Анда Соҳибқирон бу сўзларни ҳакимдин эшитиб, жамъи қипчоқни ўлдурмоқға аҳд қилди. Андин сўнг Самарқанд келиб, Мирзо Мироншоҳ тўраға буюрдики, Туркистон бориб, Оқ Бўға наймон ва ўзбак бекларини барчасини қатли ом қилғил деб. Анда Мироншоҳ тўрағимиз ўзиға ўн минг йигит ҳамроҳ қилиб, Туркистонға равона бўлдилар. Буларни борганини эшитиб, Оқ Бўға булар мулозиматиға чиқти. Анда уч минг киши наймон элатидин Мироншоҳ тўраға кўб фитналиқларни ихтиёр қилди. Андин бир киши тўраға келиб айди, Оқ Бўганинг икки хотуни бор, иккови бир-бириға қариндошдур. Тўрағимиз Оқ Бўгани чақириб сўради, Оқ Бўға, оре деди. Мироншоҳ тўра бу шаръий эмас, бирин талоқ қилғил деди. Ул айди, кўнглум икковини суяр, деди. Тўра буюрдики, мунг ёланғоч қилинг, таъзир бермоқ лозим,

деди. Оқ Бўга бу ишдин фитна қўзғаб, ўшал кеча элати била келиб, Мироншоҳ тўрани одамларини ўлдурди бошлади. Нечалари ўлуб, нечалари қотти. Тўрани бойлаб қипчоқларни подшоҳи Тўхтамишхонга ўзи олиб борди. Тўхтамишхон Мироншоҳ тўрани кўруб, бойлуқларини ешиб, мулозимат қилди. Сабаби низоъларини сўради. Тўра айди, Оқ Бўга икки қариндошни никоҳига олиб, хотун қилибдур, мунинг иши шаърияти исломда жоиз эмас. Оқ Бўга айди, эй бегим, Амир Темур буюрган амин ўзбаклар барчасини қатли ом қилгил деб, Тўхтамишхон тўра сўзини қабул қилди, яна Соҳибқирон ройин қилди. Оқ Бўгани ўлдурмоққа ҳукм қилди. Тўрага хилъати хос бериб, ёнидин ўрун кўрсатти. Аммо қар вақт тўра хонга салом айлаб, кўрунунга келса, туруб тахтидин ўрун кўрсатур эрди. Бир куни Мироншоҳ хондин қайтмоққа рухсат сўради. Хон, эй тўрабача, сабр қилгил, деди. Аммо Мироншоҳ бир куни сайдга чиқиб, ов қила-қила бир элга келди. Кўрдиким, бир келинчак, юзи ойдек, кирпиги ўқ, қоши ёйдек, гўзаллиқ гулшанида ёлғуз, ишқ гулханида анга нечалар жигарсўз эрди. Ул келинчак Тўхтамишхонни хотунни, Давлатшайхни қизи эрди. Ул маҳбуба келиб, қудуқ ёқасида турди. Тўра андин сув талаб қилди. Ул келин оёғни сувга тўлғузуб уч мартабағача ерга тўкти. Анинг муддаоси тўра овдин иссиглаб келгани совуйди, кейин сув берди. Тўра анга арзи ҳолини баён қилди. Ул келинчак асло сўзламади. Яна айди, эй бекач кимни қизидурсан, яна эринг кимдур? Ҳеч кима демади. Неча-неча тарафдин келтуруб сўзлаб, отинг нимадур деди, лоилж:ўзим бекбача, отим Севиндур деди. Ул маликанинг ишқидин Мироншоҳ тўрада тобу тоқат қолмади, ишқ юкин кўтаролмади, бориб тўшак узра касал бўлуб ётти. Ҳеч кимга уёлиб сўзламади. Хон англаб кўргони келди. Кўрдиким, Мироншоҳ тўранинг нуқислиги зўр, юзи сарғарибдур, ўшул юртда умри икки юзга кирган бир қари одам бор эрди, кўб соҳиб тажриба эрди. Анинг отини Туркон тангри излаган деюр эрдилар, Бир неча касални томурини ушлаб, филҳол, билур эрди. Ул аксар ғор ичра ёзу кишин бўлуб, кўрк кияр эрди. Они хон талаб қилиб, воқеани баён қилди. Ул чол Мироншоҳ томурин ушлаб, анда айди, бу тўра бача бир кимарсага ошиқ бўлуб, юрак-бағрига ишқ ўтини асари урубдур. Тўхтамишхон айди, маъшуқа қиз бўлсун ва ё хотун, муяссар қилгум, деб. Барча заифалар исмини бир-бир зикр қилинди. Туркон чол мунинг маҳбубаси зикр бўлинган йўқ деди. Модомики, аҳли ҳарамдин сўзлаб Севин бекачга келиб эрди, ул чол кўлини кўтариб, ўрнидан туруб келиб, хон қулоғига секин айди, эй хон афандим, бу тўра сизни тааллуқингиз бекач хонимга ошиқ бўлубдур дегач, филҳол, хон ўрнидин туруб, ҳеч кишига маълум қилмай ҳарамига келиб, бекачни талоқ қилди. Севин бону хайрон бўлуб, таажжуб бармоқин тишлаб нечун мендин бир айб содир бўлмай, талоқ қилур, дер эрди. Қуллар бида ўзга элга юборди. Хон тўрага келиб, айди, эй афандим тўрам, сиз ошиқ бўлган хотунни тобтим, они эри талоқ қилди. Сабр қилурсиз, иддаоси ўтгандин кейин сизга олиб берурмиз, яна Севин бекачга айдилар, сизни Амир Темур ўглига берурмишлар. Ул ҳам қабул қилди. Андин сўнг

тўрага ақд айладилар. Мироншоҳ тўра кўрдики, ўшул маъшуқадаур, ёнида ўлтурди, кўл текурмай сўрдики, не хотуни бўлурсиз? Севин бону воқеани баён қилиб, хон Сизга дўстлик жиҳатидин шул ишни қилди дегач, мен ҳам хонни ройи учун сизни талоқ қилдим деб, ўшул кечаси хондин рухсат сўрамай, ўз вилоятига кетти. Самарқанд узра Соҳибқирон қошига борди.

Амир Темур афандим англаб, хон кирдорига, ўғлини кирдорига таҳсин қилди. Аммо тонгласи хон хабар топиб айди, шаръи шарифга мувофиқ иш қилиб эрдим, деб жамъи амвол ва ашёлар била Севин бонунини Самарқандга юборди. Нома бирла алар Соҳибқирон кўлига тегди. Маъмуни бу эрдик, сизларни хурмат қилиб у нимарсаларни юбордим. Аммо Соҳибқирон бекачни бир яхши мақомга муқаррор қилди. Мироншоҳ они қошига бормади. Эмди бу сўзни эшитмак керак. Тўхтамишхонни қилгон ишини Давлатшоҳ ўғлонга хабар бердилар. Ул Тўқтемурахонга қайин ота эрди. Самарқандга юборганини (Севин бонунини) англаб, бу қандоғ беҳамиятлик деб отларига миниб кечаси била келиб, неча-неча одамларни ўлдуруб адам ёстуқига бош қўйдилар, хоннинг юртини олдилар. Тўхтамишхон ёлғуз ўзи қочиб Туркистонга келди. Туркистон эли ихтироз қилдилар. Андин кўнгли бузуллуб Самарқандга юзланди: оти юролмай йўл узра ҳалок бўлди. Андин ўзи яёв неча кунда Самарқанд дарвозасига келди. Ул вақт Амир Темур Соҳибқирон Оқсаройнинг таъмирин қилмоқга Шаҳрисабзга боргон эрди. Хон ҳам андин Шаҳрисабз сарига борди, неча кунлар оч-орук бўлуб юрди. Бир кун хотирига келдики, бир иш овқат учун қилойин деб Оқсарой борди. Анда ишбоши муни кўруб, тош тошимокга мардикор солди. Турфа-турфа тошларни келтурур эрди. Ҳамма эл муни қилгон ишига таажжубда бўлдилар. Хон хоҳласаки ўзини маълум қилса, яна бўйни ёри бермади, ишни қила берди. Аммо ҳар вақт мардикорлар таъом еса, бу ёқога ўзини олиб, чафонини ерга солиб, анинг узрасида ўлтуруб ёлғуз таъом ер эрди. Агар қорни тўймаса ҳам андак саркутин элға берур эрди. Муни авзойига барча ҳайрон эрдилар. Бир кун Амир Соҳибқирон Оқсаройнинг тамошосига келдилар. Анинг шон-шавкати Тўхтамишхон кўруб, бир оҳ торттики, оғзидин ўт каби тутунлар чиқти. Муни Соҳибқирон англаб, кўрсаким, бул йигит бекзодаларга ўхшар, Тўхтамишхон эканини билмади. Лекин Соҳибқирон кўрган вақтида амрад эрди, холо соқоллик бўлубдур. Амир кўзига иссиғ-иссиғ кўрина берди. Ўсар Бўга қоравулдин сўрдики, бу қандай кишидур? Ул айди, билмадим, лекин шунча билдимки, баҳодур диловар кишидур, узра учун иш қилиб юрур. Анда Соҳибқирон они олдиға чорлаб, назар қилдики, Тўхтамишхонга ўхшар, яна иштибоҳ бўлуб, ота-бобосидин ҳасаб-насабидин ҳарчанд сўз сўрди, хон билдурмади. Соҳибқирон кўнглида айди, шул вақт Мироншоҳ бўлса, албатта билар эди.

Алқисса, эртаси Севин бекач оқсаройнинг тамошасига келди, хон англаб, муқобилига бориб турди. Одамлар айдилар, бу заифа Тўхтамишхоннинг хотуни эрмиш. Муъофада, чодир ичра келар эди. Ани Амир пос тутуб, сақлаб, эҳтиёт қилғонига Тўхтамишхон

тахсин қилди. Ногоҳ бекачни кўзи хонга тушти. Ўзини бирдан муъофадин хоннинг оёқига ташлаб юборди. Айди, эй хоним афандим, сизга нима бўлди, бу гурбат ора меҳнатда қолибсиз? Бу хабар Соҳибқиронга эшитилди. Кечаги йигит Тўхтамишхон экан. Амир англаб, филҳол келиб, бош-оёқ подшоҳона либос кийдуруб, сув ёқасига чодир ичра олиб бориб, Амир ёнидин ўрин кўрсатти. Андин воқеани сўрди, хон йиғлаб, бир-бир баён қилди. Амир онинг кўнглин овлаб, кўб олтун инъом берди. Берган инъомини насифин фаррож сақоларга берди. Амирга мулозимлар сизни инъомингизни манзур қилмади, деб хабар бердилар. Амир чорлаб сўради, хон айди: эй Соҳибқирон афандим, ман сизга олтун учун келгоним йўқ, балки ҳамият учун келдим, мани мулкимни Давлатшайх амакимдин олиб берсангиз! Амир Соҳибқирон айди, мен бир туш кўруб эрдим, анда қибчоқ бебокларни қатл қилмоқга аҳд қилиб эрдим, бу сўзга сен ҳам ризо бўлсанг?! Хон қавмидин таъби малул бўлуб, лоилож ризолиқ берди. Анда Севин бекачни Тўхтамишхон ўзига ақд эттилар икки ярим йил бўлгондин сўнг. Юз кишини Амир тайёр қилиб, отга миндуруб Тўхтамишхонни Мироншоҳ тўра қошига Самарқанд ичра қўйиб, Амир ўзлари аскар била Дашти Қипчоқга юзландилар. Хабарини Давлатшайх ўғлонга етқуздиларки, Амир Темур юз минг қўшун била қипчоқларни қатли ом қилмоқга келур эмиш. Барча эл Давлатшайх ўғлон қошига келдилар. Анинг олдида бир қари баҳодур киши ўлтурур, айдики, урушурмиз. Давлатшайх ўғлон айди, Амир Темур тангри таолонинг баргузидасидур. Сизлар ҳар ёнга кета беринг, мен бир фикри қилойин они аскарининг бирорталарингизга зарар етмасун. Алар айди, сиз қари киши, сизни қандай ташлаб кетурмиз? Ул айди, мен бирла ишларинг бўлмасун. Андин сўнг барчалари ҳар тарафга кеттилар. Амир Соҳибқирон Дашти Қипчоқ бориб, ҳеч кимни топмадилар, ҳар тарафга киши юбориб, Давлатшайхдин ўзга кишини тополмай, анинг ўзини тутуб, Соҳибқирон қошига келтурдилар. Амир сўрадиким, сен қандай кишидурсан? Бу сўзламади, сукут қилиб, соатидин сўнг тангри таоло ҳазрат Нух алайҳис саломга итоб қилгон оятни фасоҳат била ўқуди. Они ишига Амир ҳайрон қолди. Айди, эй Турағай баҳодур ўғли, ман Давлатшайх ўғлон, насли Шайбоний хонидин бўлурман, ҳар иш олло таоло тақдири била бўлур, бу қилгон ишинг абасдур деб, Сулаймон алайҳис саломга тақдирни табдил қилурман деб баҳсу жадал қилгон Семурғнинг достонидин сўзлади. Барчалари йиғлай бошладилар. «Сани бу қон тўкмакга қасд қилмоқинг абасдур, қиёматни андешасини қилиб, кейин бўлур ишни ўйламак керак». Соҳибқирон аҳд қилдики, аммо башарти Давлатшайх қипчоқлар била қўзғалмосликга аҳд қилиб, қўл қўйиб, тилидин хат берса дедилар. Алар ҳам қўл қўйди. Соҳибқирон аларга мардлик қилиб бирортасин ўлдурмади. Аҳднома ёздуруб ва муҳр босиб, они Амир ўз хазинасига тобшурди. Вақти келиб Шайбоний элати масаллит бўлгон кезида хазина талон бўлуб, аҳдномани олиб эрдилар.

Алқисса, жатта қипчоқлар била сулҳ қилиб эди, Тўхта-

мишхонни юборурман, ани ўрнига валий қилурсиз деб. Самарқандга ёнди. Энди Мироншоҳ тўра била Тўхтамишхондин сўз эшитмак керак.

**БУ ДОСТОНДА МИРОНШОҲ ТЎРА ИБН АМИР ТЕМУР
ТЎХТАМИШХОНГА УҚУБАТ ИЛА ИТОБ ҚИЛГОНИ,
АНИ АНГЛАБ СОҲИБҚИРОН ТЎРАГА ҚАХР ҚИЛИБ,
МИРОНШОҲ ҚОЧИБ ЭРОН ЖОНИБИГА БОРГОНИНИ БАЁНИ**

Аммо Соҳибқирон, Искандари Соний, бекларни беки ва хонларни хони Дашти Қипчоқга боргондин сўнг, Мироншоҳ тўра Самарқандга ва Мирзо Умаршайх тўра Бухорои шарифга ҳоким эрди. Аммо Тўхтамишхон Мироншоҳ қошида эрди. Бир кун эшиттиларким, Самарқандга яқин тўқай ичра арслон пайдо бўлубтур деб. Муни эшитиб тўра неча кишилар била отга минуб борди. Соатидин кейин хон ҳам борди. Баногоҳ, кўрсаким, борганлар қочиб келур. Тўхтамишхон воқеадин сўрди. Алар айдик, йўлбарс тўқайдин чиқиб, бизларга қараб югурди, гумон қилурмизким, тўра йўлбарсни чангагига гирифтор бўлди. Филҳол, хон эшитуб отин югуртуб борди. Кўрсаким, тўқай ичра Мироншоҳ тўрани йўлбарс йиғоч ичига қамабдур, хон кўрдик, тўра йўлбарсга муқобил бўлубдур, иложи бўлса, Мироншоҳ тўрани ҳалок қилса. Аммо Шароф Яздий айтадурким, мен Мирзо Халил тўрадин эшиттим, ул отаси Мироншоҳ тўрадин нақл қилдик, ўшул кун Тўхтамишхон арслонга тўғри келиб, андоғ ўқ отдик, манглайига тегиб, тешуб қуйруғидин чиқуб, бошоғи йиғочга қадалди. Филҳол, хонга тўра айди, бу қилгонларингни мени шаънимга деб, йўлбарсни тўра ўлдурди деурсан, нечук мени одамларга эътиборим кетмасун. Хон айди, хўб сен ҳам кишига айтмагил деб аҳд қилдилар. Тўқайдин чиқиб, овоза қилдилар, йўлбарсга тўра ўқ отти, деб. Тўра била хон буюрдиларки, бориб мулозимлар келтурдилар, кўрсаларким, бир арслон турур, бўйи тўққуз газ, кўб нақшинлар ила мунаққаш. Бу сифатда йўлбарсни киши кўрган эмас. Ани терисини сўйиб, ичига сомон тиқиб қўйдилар. Аммо мирзо Умаршайх тўра Мироншоҳ тўра била тарафи жангда эрдилар, мулозимларга буюрдик бу таъбияни элтиб Бухорони Самарқанд тарафдаги дарвозасига йўл узра қўйуб келинглар, лекин кечаси йўл юринглар, ҳеч киши кўрмасун, билурманким, Мирзо Умар нима иш қилур. Бир хат била йўлбарсни бўйнига осиб, кечаси келтуруб, йўлбарсни ўз суратида қилиб дарвозани яқин ерига қўйдилар. Тонгласи Бухоро одамлари кўрдик, Бухоро дарвозасига яқин йўлбарс келиб турур. Филҳол, Мирзо Умар тўрага хабар еткурдилар. Анда мирзо отланди, беклар манъ қилди. Ҳеч тарафга қарамай, тўғри кечаси била дарвозадин чиқиб, шавқун солиб, ул йўлбарсга найза урди. Кўрдик, жони йўқ, таъбия учун қўйубдур, бўйнида хат бор, ўқуб боқса, айтубдур, ман Мироншоҳ мирзо ушбу йўлбарсни бир йиғоч била уруб сайд қилдим. Боз, сен мен била талаби жангда эмишсан, билурман, сен ақалли мушукни уҳдасидин чиқолмассан. Мирзо

Умар тўра фикрда қолди. Аммо билдики, бу иш Мироншоҳ тўрани иши эмас. Шу вақт хабар келдики, элчи Маллухон шаҳри Ҳиндудин Соҳибқирон хизматиға Чоржўй йўли билан келур. Аммо элчи Бухороға келиб, Мирзо Умаршайхға кўрунуш қилди. Мирзо сўрадики, нима совғот келтурдунг? Элчи бир ёй кўрсатти, айди: мунини Маллухон, Ҳиндустон хония буюрдики Амир Темурға элтиб бер деб. Билдики, даъво учун келибдур. Мирзо Умар айди, отам кўли маъюбдур, ёйни ушлаёлмас, манга бергил деб. Мирзо кўлиға олиб, уч куллоб чекуб, элчиға берди. Айди, Самарқандға элтгил, алҳол, отам сафарда, Мироншоҳ тўраға, мунини санга Мирзо Умар тўра уч куллоб уруб бериб юборди, дегил. Элчи андин Самарқандға келиб Мироншоҳ тўраға кўрунуш қилди, воқеани баён қилгоч, андин тўра ёйни кўруб, талаб қилди. Элчи Тўхтамишхон кўлиға берди. Хон хоҳласа, куллоб тортса, яна тўрани кўлиға берди. Ул олиб тўртинчи куллоб чекиб, бешинчи чекиб эрди, ёй синди. Бу ишни хондин кўруб, ғазабда бўлуб тўра хонға кина қилди, яна Мирзо Умарни сўзини эшитуб, яна одамлардин кўруб эрди, йўлбарсени Тўхтамишхон ўлдуруб, овозани тўраға қилди деб, яна бу сўзға ўхшаш элға хайф машҳур бўлубдур. Агарчи хон кишиға айтган эмас эрса ҳам бу ишни хондин кўруб, буюрдики, ушланглар деб. Хон эшитуб кўрқмади, яна қочмади, келиб маҳкам боғладилар. Амр қилди, тош боғлаб, денгизға ташланг деб. Мулозимлар, филҳол, тўра айтгандек қилдилар. Хон бечора ўлган каби бўлуб, сув юзасида гоҳи чўмуб, гоҳи чиқуб, юмаланиб кета берди.

Фақих Абу Лайс раҳматуллоҳ ҳазратларининг денгиз ёқосида боғчаси бор эрди. Кўрдилар, бир нимарса сув юзида лош каби кўрунур, ани денгиздин тортиб олдилар, билдиларки, Тўхтамишхон турур, рамакда жони бор. Ани тарбият қилиб эрдилар, андак ўз холиға келди. Шайх Абу Лайс афандим хизматларида бўлди.

Алқисса, Соҳибқирон Дашти Қипчоқни фатҳ айлаб, музаффар ва мансур бўлуб, кела туруб, эшиттики, Тўхтамишхонни Мироншоҳ тўра денгизға ташлабдурлар, кўб қайғуда бўлди, нечун ўз тахтиға жулус айламакға аҳд қилиб эрди. Анда Мирзо Умар тўраға тўн бериб юборди ва Мироншоҳ тўраға ургуч бериб юборди. Мунини кўруб, отасини ғазабини билиб, ярим кеча билан тўра ўзини қаландар суратида қилиб қочти. Амир Соҳибқирон келиб кўрдики, ўғли қочиб кетибдур. Абу Лайс ҳазратлари Тўхтамишхонни Амирға саломат келтуруб тобшурдилар. Соҳибқирон Абу Лайс ҳазратларидин кўб хурсанд бўлуб, Тўхтамишхонни кўб навозишлар қилиб, қул ва қўшун бериб Дашти Қипчоқға юбордилар. Соҳибқирон ўз тахтида қарор олдилар. Аммо Соҳибқирон ҳар ёнға Мироншоҳ тўрани истамакға киши юборди. Булар ахтармокда турсун.

Алқисса, Мироншоҳ тўрадин сўз эшитмак керак. Тўра тун ярмисида қочиб кетиб бориб, қаерда қаландарлар бўлса, алар бирла бўлди. Бир кун қаландарларни каттаси айди, бизлар билан бўлсанг, тиланчи бўл сойиллик қил, деди. Аммо тўра алдин бир нимарса сўрамокға юзи ёрий бермади. Хотираға келди узра учун

иш қилсам деб. Бориб, Тус шаҳрида мардикор бозорига келиб ўлтурди.

Ҳеч киши тўрани ишлатурга олмади, нечун бу девона қаландар бизларни ишимизни қилолмас дедилар. Учунчи куни тўрадин ўзга киши бозорда қолмади. Ўшул куни бир оқсоқоллик киши келди, мундин бўлак одам тополмади. Айди, боғ кўругини билурмусан? Тўра айди, кўб яхши билурман. Ул қари одам боғига элтти, ҳар нима кераклик асбобларни келтуруб, узра тайин қилиб, тўра била аввал боғни сайр қилдилар. Кўрсаким, боғни бир чаккасида бир турфа иморати олий кўрунур, дарвозасига етмиш қуфл урулгон, қуфлларга кўнғироқлар тоқилгон, барчасидин юқори қуфлда Бухт ун насрни оти ёзилгон, яна Хисрав царвез, Нўширвон ва Ол Аббос ва подшоҳ Исмоил ва Султон Маҳмуд ва Султон Санжар ва Хоразм беки ва Чингизхон шунга ўхшаш салтанатлик подшоҳлар ёзилуб, охири қуфлга шоҳ Шужоъ ёзилгондур. Тўра сўрадики, бу қандай қуфл турур, нечук барча улуғларни оти ёзилибдур? Қари киши айди, эй йигит, мунинг илан сани нима ишинг бор! Ўз ишингни бил. Тўра айди, шул нимарсаларни мен ҳам билсам нима бўладур, эй бобо, билдурсанг?! Ул киши айди, бу гунбазларни Қуббаи ҳожат дерлар. Ҳар вақт ёмғур ёгмаса халқ бу ерга келиб, дуо қилурлар, олло таоло аларга ёмғур бергай. Аммо киши билмайдурким, бу гунбаз ичра нима бор бўлса. Ҳар қуфликим, ўтган умаролар бу дарвоза узрасига солгондур. Бу қуфллар алардин ёдгор қолгондур. Аларни ҳеч қайсисига мунини очмоқга амр бўлгон йўқ, мени Ҳасан мунажжим отарлар, бу қуфлларни очқуси мандадур, умаро ҳар бири қуфл урубдур, очқуси манга тобшурилгондур. Бухт ун наср замонидин шул вақтгача икки минг йил бўлубдур, жамъи калидлар манга қолибдур. Яна манга муни очмоқга рухсат йўқ. Тўра айди, муни очмоқига ҳеч кишига рухсат борму? Ул киши айди, оре, борлигини ҳикмат китобларида кўруб эрдимки, ахир замонда ўзбаклар ичра Искандари Соийи туғулур, они бир ўғли келиб, бу эшик қуфлларини очқай. Бу қубба ичра нима бўлса, ул кўргай, муни очгон кишилар ер юзини фатҳ айлағай дебдурлар. Анда бу қуфлларни очмоғини орзу қилди.

Тўра айди, муни дарвозасига йўлини нишони борму? Айди, оре, бу иморат сўл ёнида ядат тоши бор, они сўл қўл била олурсан. Тўра келиб кўрдик, мунажжим айтгондек кўрунур. Яна айди. Мундин ўзга нишони борму? Мунажжим айди, эй йигит, бу миқдор саволларни қилурсан, бу ишни ухдасидин чиқолмассан. Тўра кўб муболага қилди. Айди, мен Амир Темур ўғли, амир Тўрағай набираси, ул Қорачор нўён наслидин деб, асвили кайвонлигин, жулуси айвонлигин билдурди. Андин сўнг айди, эй тўра бача, бу кўргонинг тут йиғочидур, Бухт ун наср муни ўз қўли била қўйгондур. Яна Бухт ун насрдин бизга бир қилич қолибдур, они ҳеч киши ғилофидин чиқаролмас. Агар чиқориб олса, бу йиғочга уруб, муни икки қалам қилса, бу қуббани эшики очилур. Анда тўра илтижо қилиб, ёлбора берди, ўшал ёроғни кўрсам деб. Ул қари киши бориб они келтурди. Тўра ул қилични сўл қўлига олиб, бир зўр қилиб қилични қинидин тортиб олди. Муни кўруб мунажжим

таажжуб бармоқин тишлади. Сўнгра тўра ул тут йиғочини уруб, икки бўлди. Ул йиғоч орасидин бир қути чиқти, анда ибрий тили била ёзилгон хатни кўрди. Айтубдур, эй муни қалам қилгон киши, қуфли Бухт ун насрни очгайсан, ҳозир бўл, бу ерда бир қозуқ бор, они тобғил, бу қуфллар очилур. Анда бир қари киши келиб мунажжимдин сўрдик, бу қандай кишидур, нима иш қилур. Мунажжим айди, бекзодалардин бўлур. Ул қари киши инкор бўлди, яна бениҳоят кўб муболаға қилди, бўлмади. Охирида Амир Темур ўғли бўлурман, деди. Ул ҳам айди, бу эшикни очсанг сани отанг ер юзини ва кун кўзини олиб, барча анга тобеъ бўлур. Мунажжим калидларни барчасини тўра қўлига тобшурди. Очқуларини олиб, бир-бир қуйидин очиб, юқориға Мироншоҳ тўра чиқа бошлади. Қуфли Бухт ун насрга етгач, соати ҳайратда қолди, хоҳласа, они ҳам очса, Ҳасан мунажжим айди, эй йигит, ҳозир бўл, бо ҳозир бўл, ўзингни зоеъ қилмағил, бир фикри қилиб қайтғил, деб ўзи ёнди. Иккинчи келган қари киши келди. Анга айди, эй бобо, бу қуфлни очғил, мунда олтун кўбдур, ул очқуни қўлига берди. Ул очиб эрди, хазинадин тарақа-туруқ товушлари чиқа берди. Кўрдиларки, бир ўқ келиб они кўксига тегиб, чалқанча йиқилуб, қари киши ўлди. Они тўра била мунажжим ҳеч кимга билдурмай, гўр ковлаб дафн эттилар. Ул қубба ичра кириб кўрдилар, тахти турур, сандал йиғочидин. Анинг узрасида бир кимарса ниқоб ичра ётур. Тўра, филҳол, бориб очиб кўрдик, бир гўзал барно киши гўё уйқуда ётқондек ётур, узунлиги йигирма газ, энлиқи уч газ, бошлари ҳам катта, бурни уч қориш келур, бармоқларини ҳар бири беш қоришдин келур. Бош тарафида бир лавҳ турур, тавҳид сатри ёзилгон, ўқуб кўрдилар, мазмунин билдиларким, бу зоти боборакот Урмиё алайҳис салом эканлар. Бухт ун наср бу зоти шарифни Тусга келтуруб, устилариға тилсимот ила иморат қилиб, пойтахтни Тус шахриға қилиб, ер юзини барчасини фатҳ қилиб эрди. Қабри муборакга гунбаз кўтариб, дарвозасига қуфл уруб, бу биноларни қилиб эрди. Ҳар кишини бир ҳожати бўлса, бу қабри шарифга келиб, муножот қилса, мушқули осон бўлур эрди. Қофир бўлса ҳам муножоти қабул бўлур эрди. Ушул гунбаз шох Исмоил шиъа вақтида хароб бўлди. Андин сўнг ул мазор асари қолмади.

Алқисса, тўра ул зоти боборакотни зиёрат қилиб, ташқари чиқиб, эшикга қуфл урди. Ҳасан мунажжим неча кун қўноқ айлаб зиёфат қилди. Сўнгра мунажжим айди: эй тўра бача афандим, отанг қошиға сени элтурман. Мироншоҳ қабул қилмади. Айди, ҳаж борурман.

Мунажжим тўраға аҳд қилдик, агар отанг бу юртлариға келса, бизларни саломат қўйгай, бизларни бу юртларға зарар ва захмат бермағай. Тўра қабул қилди. Анда мунажжим бир мактубни қўлига берди, ҳар ерда бир мушқул ишға қолсанг, бу китобатни мутолаа қилгайсан, ҳар ишинг бўлса, ривожин бўлгай. Андин видоълашиб, Нишопур сариға равона бўлдилар.

БУ ДОСТОНДА МИРОНШОХ ИБН АМИР ТЕМУР МАНСУР
БИЛА МУЛОҚОТ БЎЛГЕНИ, АНДИН МУЛКИ МОЗАНДАРОН-
ГА БОРГОНЕНИ БАЁНИ

Ўшул вақтда Нишопурда шох Шужоъ ўғли шох Яхё отасин тахти узра ўлтурғон эрди. Тўра ул шахр ичра бориб, кўрдик, Нишопур растасида бир узун хода, бўйи саксон газ келур, ани учига бир табақни боғлаб кўйубдур, ҳар киши келиб анга ўқ отса тегмағай эрди. Аммо шох Яхё ўқ отгач, аввал ҳол тегар эрди. Тўра боргонидин кейин уч мартабағача отган ўқи тегмади, ҳайрон бўлди. Тўра қаландар суратида эрди. Бировни ёйи била ўқин тилаб анга отти. Филҳол, табақга тегди. Шох изза тортиб, аччиги келиб айди: эй қаландар, қайдин келдинг? Бу айди: Турондин келдим. Ўшул вақт Эрон Турон бир-бирига мутаъассиб эрдилар, эшитуб, бу қаландар ўз юртига бориб ҳар қанча лоф урса керак деб ҳаёлотда бўлуб, ўрдасига ёнди. Ул кеча тахти узра ётиб, бир туш кўрди. Ўрнидин кўрқуб турди. Кўрқувнинг зиёдалигидин тушин воқеаси эсида қолмади, ўйлаб тополмади. Анда Бадарий отлиг мунажжим бор эрди, ўзини вазири. Ани талаб қилиб айди: мен кўрган тушимни воқеаси ёдимдин чиқибдур, сен мени тушимни тобғил. Бадарий айди.

Назм:

*Илми ғайбни киши билмайин, билур раббул Жалил,
Ҳақдин ўзга ким билурман деса, бовар қилмагил.
Айтмагунча Жаброил, айтмас эдилар ҳақ расул,
Тангри то сўз айтмагунча айтмас эрди Жаброил.*

Анинг аччиги келиб, мани тушимни тобмасанг кўзимга кўринмағил деб ўрдадин Бадарийни бадар қилиб, қувлаб чиқоруб юборди. Ғам ва қайғуда бўлуб, Гурбоги деган мавзёга келиб турди. Анда Мироншох тўра ҳозир эрди. Андин бир-бири била ҳол, сир сўрашти. Ғам ва қайғуда бўлгонини воқеасини айди. Тўра филҳол мунажжим берган мактубни ўқуб кўрса, шох Яхё кўрган тушнинг воқеаси, яна таъбири анга ёзилғондур. Анда Бадарийга айди, бор бекингга айғил, мени шогирдим бор, тушунгни баёни ва таъбирин ул айтғай. Бадарий айди, эй қаландар, илми нужумдин хабаринг борму? Тўра айди, оре. Бадарий айди, мани кўлимдағи не эрур, тобғил деб. Тўра Ҳасан мунажжимни хатин кўруб, илми нужум ила топиб айди: кўлингдағи олтундур. Они билганини кўруб, тўрага эътиқоди пайдо бўлди. Андин кейин, Бадарий шохига таъзим қилиб турди. Шох айди, мени тушумни тондингму? Бадарий айди, мени шогирдим бор, сизга тушунгизни таъбирин ул айтур дегач, шох буюрдик, келтургил. Бориб тўрани яхши либослар била келтурдилар. Шох Яхё қошига келиб, таъзим қилуб турди. Шох сўрдик, эй йигит, Бадарийга шогирд бўлурмусан? Тўра айди, мени отимга ордур Бадарийга шогирд бўлмоққа, мен Ҳасан мунажжимни шогирди турурман, нечун Ҳасан мунажжим

Бадарийға хасм эрди. Анда шох Яхё айди, мени тушумни таъбирин дегил. Тўра айди, мен Бадарий ўрнига ўлтурурман: ул мани жойимға тушсун. Шох буюруб эрди. Бадарий ўрнига тўра ўлтурди. Айди, эй шохим афандим, тушунгиз ора бир узун бўйлуқ, оқсоқол киши кўрдингизму? Шох Яхё, оре кўрдим, деди. Ул айди, сизга сиёсат қилибдур, яна сизга бир нимарса берибдур. Воқеа шулки, мен Бадарий ўрнига ўлтурдим, даври замон, гардиши фалак дерлар. Ҳаргиз хотирингға келмайдур, они жойиға мени ўлтурмогим, ул тубан тушуб, анинг ўрнига мен вазир бўлдум, аммо Ҳасан мунажжим сизга вазир экан, они начанд ёлгон туюқлар билан чиқориб, анинг ўрнига Бадарий ўлтурмиш. Айди, эй шохим афандим, мен сизга вазир бўлдимму? Шох Яхё айди, оре. Энди мени ўрнимға Ҳасан мунажжим ўлтурсун, деди. Анда шох Ҳасан мунажжимни келтуруб, ўрнига вазир қилиб, Бадарийни зиндон ичра солдилар. Яна тўра қаландарлик либосин кийуб, мунажжим била видоёлашиб, ҳажга юзланди. Аммо ўзини ҳеч кимға билдурмай, қаландар суратида бўлуб, Нишопур доштига бориб ариқ ёқасида ўлтуруб эрди, бир йигитни кўрдик, малла ранглиқ кўли орқасиға боғлиқ, от устида қочиб келур. Андин сўнг қирқ киши қувлаб келур. Анинг олдиин тўсдилар, ул йигит тўрани чоқириб айдики, эй қаландар, қалложликдин бойликка етай десанг, гадоликдин шохликға ўтай десанг, булардин мени қутқорғил, булар менга ёв, боғлиқимни ешиб, мени тамоша қилғил, деб кўб таволло қилди. Алар айди, хонимиздин кўрқғил, ешмағил, эй девона, ишинг бўлмасун, деди. Тўра муни кўруб, гайрати келиб ўрнидин туруб, ул йигитни ақдини ешти. Ул йигит арслон каби аларға андоғ югурдики, алар тулки каби қоча бошладилар. Бовужуд, аларни аслаҳа ва яроғи бўлса ҳам бу йигит ўшал ерда йиғочни бутакини синдуруб олиб, ул қирқ кишининг барчасин вужуди шахристондин адам чўлистониға юбори. Қайтуб тўрани олдиға келуб, ўлтурди. Тўра айди, қандай кишисанким, бу ишларни қилдинг? Ул йигит айди, мен шох Мансур бўлурман, шох Шужоъ қариндошин ўглидурман, амаким, менга ёв бўлубдур. Мен Мозандарон мулкани мусаххара қилиб эрдим, алар мени алдаб келтуруб, фириб била кўлимни боғлаб эрди, ўзимни бир навъи қилиб, бу от устиға олиб қочиб келур эрдим, бу қирқ киши орқамдин қувлаб бу ерға келтурдилар. Сен менга нажот бердинг, эй қаландар, бери кел, мен била ҳамроҳ бўлуб Мозандаронға борғил. Тўра айди, мен қаландарман, сен бек бача бўлурсан, иккимиз рафоқимиз мушкулдур. Айди, бу яхшиликни сен қилдинг, мени ҳақимға нима десанг, мен қабул қилурман. Анда тўрани рафиқ қилиб, пойтахтиға шахри Табризға келтурди. Ул ўрунда айш-ишратға муқаййид бўлдилар. Бир кун тўра, шох Мансур сайдға чиқиб, ов қилиб юруб, бир қишлоқ узра келдилар. Кўрсалар, бир жамоъа эл, қўлларида назр, ҳадялар олиб, бир тарафға борурлар. Тўра сўради, бу одамлар қаён борурлар? Шох Мансур айди, булар жухуд эрур, буларни ири бордурким, ёши икки юзга боргон, шул тарафда бир гор ичра эътикоф ўлтурғондур. Ани йўқо парнир Яхудий отарлар, зоҳиддур, ҳар йил бир мартаба гордин чиқғай, уч кунгача булар

бориб, ани зиёрат қилгайлар. Замон ҳоли ва мустақбал ишлардин хабар берур. Уч кун бўлгоч, ғор ичра кириб кетар, то бир йил комил бўлмагунча ғордин чиқмас. Тўра они кўрмоқни орзу қилди. Андин шох Мансур била Яҳудийни қошига бордилар. Кўрсаларким, ул зоҳид қавмига Тавротдин дарс айтиб ўлтурур. Шох Мансур ани начанд бориб кўрган эрди, зоҳид тўрага кўб назар қила берди. Тўра айди, эй яҳудийлар шайхи, нечук дини ҳақга имон келтурмайсан? Зоҳид айди, охир замон пайгамбари Маҳдий эрур, на Абдуллох ўғли, анда икковлари мубоҳаса ва муколамаларни кўб қилдилар. Зоҳид айди, сендин неча масала сўргайман, жавоб берурсан. Тўра айди, хўб масала сўргил. Зоҳид айди, сизлар Туби йиғочини учмоқ ичра Муҳаммад мақоми дерсизлар. Биз айтурмиз, ул Мусо мақомидур, жамъи қусур жаннат туби йиғочи бутуқларини соясида турур, шунга бир далили ақлий кўрсатгил, қандай бир йиғоч сояси саккиз учмоқга етар? Тўра айди, анинг мисоли дунёда қуёшдурким, олам аро дашт ила шаҳр ва иморатларга они шуълаи тушгай. Анда Яҳудий зоҳид филҳол ўрнидин туруб, тавозеъ била ўлтуруб, начанд масала сўради, тўра барчасига ақлий ва нақлий жавоблар берди. Зоҳид айди, эй йигит, қайдин келдинг? Тўра айди, Турондин келдим. Яна, отинг нима, кимни ўғли бўлурсан, деди. Бу отим Мироншоҳ тўра, Амир Темур ўғли бўлурман, деди. Яна айди, маъҳабинг кимдур? Жавоб айди, Маъҳабим Имом Аъзам аҳли суннат ва Ижмоат турурлар. Зоҳид шох Мансурга қараб айди, бу йигит соҳибқирони охир замон ўғли турур, булар ер юзини олгай, бу мамлакатларни олиб, сани авлодинг буларни қўлида ҳалок бўлгай, деди. Аммо шох Мансур Яҳудий сўзига қулоқ солмади, билса ҳам ишонмагондек бўлуб, тўра била ўрдасига қайтти. Андин сўнг. Зоҳид ўз қавмига айди: ман ғорга кирурман, лекин то ман ғордин чиққунча ҳозир бўлурсиз деб, ғор ичра кирди. Кўрсаким, бир қуш мунаққаш, ғорни чаккасида турур, ани тутмоқга ҳаракат қилиб эрди, қуш учуб ташқари чиқти. Бул ҳам анинг орқасидин чиқти. Киргандин сўнг бир йил бўлмай чиқмогон сабабидин, иттифоқо, ул вақт кечаси қоровуллар бу кимдур, бизни пиримизни ўлдурғали келдими деб, билмасдин ани уруб ҳалок қилдилар. Сўнгга эртаси ани кўруб армон қилдилар, фойда бермади.

БУ ДОСТОНДА МИРОНШОХ ТЎРА ИБН АМИР ҲАФТ ҲАВОНИ МОЗАНДАРОНҒА БОРҒОНИНИ БАЁНИ

Алқисса, Мансур билдики, бу йигит Амир Темур ўғлидур, хоҳласа, хийла била йўқ қилса. Тўра ҳам мунӣ ёмон фикрини билди. Андин Мозандаронга сайдга бордилар. Бир тоғни юқорисига чодирларни тикиб ўлтурдилар. Тўрани кўзига узоғдин бир нимарса барқ уруб кўрина берди. Тўра сўрдики, ўшал кўрунган нимадур? Шох Мансур айди, ҳафт ҳавони Мозандарон йўли ушбу турур, кўб таъриф қила берди. Тўра хотирига келдики, шунӣ қўлида асир бўлиб, ҳалок бўлмасдин илгари ҳафт ҳавони Мозандаронга бормоқим яхши деб. Яна сўрадики, ушбу йўлга боргон киши борму? Андин барча турганлар кулдилар. Тўра булардин зехни қойиб,

филҳол, остиға минуб, андоғ суръат била йўлга туштики, начанд кун йўл юргандин кейин оти чўлларда куйуб ўлди. Етти кун пиёда йўл юрди, дерларким, ул жазира отини Хафт ҳавони демаклари етти манзилдин иборатдур дерларким, Зол ўгли Рустам ул манзилда девлардин Кайковусини ҳалос айлаб, аларни Мозандарон қалъасида қайдға олғон, анда етти кун йўл юруб, бир жойда уйқуға боргон ҳолда йўлбарс келиб қасд қилган. Рахш, ани дафъ қилуб ўлтурди. Иккинчи манзилға боргандин сўнг, аждаҳоға учраб ани ҳам ҳалок қилиб, учинчи манзилда Сахро хотун учраб, Рустамға фириб бериб, яна ани ҳалок қилиб, андин тўртинчи манзилға бориб, Улод отлиғ дев қанча қўшун ила жанг қилиб, Рустам аларға ғолиб келиб, аскарини ҳалок бўлуб, Улод қочиб, бешинчи манзилда яна Улодини асир қилиб, андин олтинчи манзилға ўтуб, Аржанг отлиғ деб Рустам ила сўқушуб денгиздин кемада кўб-кўб аскарлар келиб, Рустам девларни қўшунларини ўлдируб, Аржангни қалласини танасидин жўдо қилиб, еттинчи манзилда яна кўб девларни ўлдуруб, Байдо отлиғ аларни подшосини ўзиға мутеъ қилиб, андин сўнг, Оқ девким, кўб девлар анга тобеъ эрдилар, они ханжар била кўксини пора-пора айлаб, Мозандарон шоҳи била кўб жанглар қилиб, Музаффар ва Мансур бўлуб, Кайковусини олиб, Эронға қайтиб келиб эрди. Аммо Мироншоҳ тўра начанд йўл юра-юра бир минораға еттиким, ани устиға жавоҳир нақш қилгон экан, қуёш кўрунғач, ул жавоҳирни равшанлиғи ўн кунлуқ ерға тушар эрди. Тўра яёв юрганлиқидин аёқлари қабариб, ул минора остида қарор олиб ётти. Ул ерда улуг кўл эрдик, атрофига кўз ётмас эрди. Ул кўлни аксар ери чанғалистон эрди. Қайси қуши оламда бордур, ул кўлда бор эрди: Аммо ул мазкур минор узра бир катта қуш уёси бор кўринур. Анда бир кўк арчин қаби қуш турур. Ул кўл ёқасида чангаллар ичра турфа-турфа чечаклар очилгон, ҳаво мўътадил эрди. Тўра анда истироҳатға машғул бўлуб, уйқуға бориб эрди, ярим кеча бўлмай туриб бир садо эшитуб, тўра уйғониб, туруб ўзидин беихтиёр бўлуб йиғлай берди. Билдиким, минорадаги қушни унидур, атрофида кўб-кўб қушлар жамъ бўлуб, барчалари сомеъ бўлуб, маст, лоъақл турурлар. Қуёш найза бўйи кўтарилғоч, ул қуш нағмаи унин тамом қилди. Ани тўра мулоҳаза қилдиким, ранги оқ, кўб гўзал қуш турур. Анда ул қуш сукут қилғоч, қушлар барчаси ҳар тарафға равона бўлди. Яна саҳар бўлғоч, ул оқ қуш нағмаи унин қилур эрди. Ани эшитган нимарса маст, беихтиёр бўлур эрди. Тўртинчи кунда ул қушдин нағмаи унин изҳори бўлмади. Тонг отқоч, тўра турсаким, жонин таслим қилибдур. Ногоҳ кўзи кўлга тушти, мавжига келиб, бир улуг қуш чиқа келди, катталиғи филдек. Тўра кўрқуб дедик, бул қуш мени ҳалок қилур. Кўрдиким, минорадаги уёға бориб кўнди. Ўшул оқ қушни ўлиғин кўксига олиб, уч кунгача ўликни уқалаб, силаб эрди, филҳол қуш тирилиб, нағмаи унин изҳор қила бошлади. Андан сўнг ул катта қуш кўлга чўмуб, ғойиб бўлди. Аммо уч кунгача ул кўл қушлари дон емай, сув ичмай, ўт емай сукутда қолдилар. Бу санъатларига тўра кўб таажжубда қолди. Замони келиб, Мироншоҳ тўра фаранг ҳакимиға мулоқий

бўлуб, савол қилди. Ҳаким айди, ўшал гўзал қушким, муганний эрди, ани хуруси кўллар из этарлар. Ҳар юз йилда жонин таслим қилур. Кўлдин чиқар қуш руҳи қудс турур, қуш суратида бўлуб келиб, ани тирилтурғай, яна юз йил нағма унида бўлғай, қиёматгача бул қуш атвори шул турур. Андин сўнг тўра юруб икки булоқ ёқасига борди. Кўрдиким, бири сучук, бири шўрдур. Иккала булоқ бир кўзлик ердин чиқиб турур. Анда бир балиқ кўрдиким, суғи шўр булоқ ичра тушуб, ранги қизил бўлур, андин кейин чучук сув ичра тушуб, ранги оқ бўлур. Иккала сув бир-бирига асло қўшулмас. Андин ўтуб, йиғочларни кўрдиким, саночлар осилуб турур, бориб, таъйин назар қилсаким, барчаси хурмага ўхшаш эмишдур. Олти ой анда бўлди. Ул саноч каби емишлардин қушлар пайдо бўлуб, ҳар тарафга уча бошладилар. Андин яна бир булоқ ёқасига бориб, кўлида таёқни ул сувга ташлаб, яна ани кўлига олиб кўб таажжубларни кўруб ҳайрон бўлди. Андин қайтиб неча меҳнат ва машаққатларни чекиб, алқисса, тўра неча йил ва неча вақтдин сўнг отасин қошига келиб, хизматида бўлди. Амир Соҳибқирон нури айинин кўруб, кўнгли барқарор бўлди.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ИСКАНДАРИ СОНИЙНИ БЕКЛАР БЕГИ ВА ХОНЛАР ХОНИ ХУРОСОН МУЛКИНИ УЧ ЙИЛДА ФАТҲ ЭТГОНИНИ БАЁНИ

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон кўрдиким, ҳар тарафдин элчилар келар эрдилар. Илло, Эрон вилоятидин келмас эрди. Анда Соҳибқирон аскар жамъ қилмоқга муқаййид бўлуб, ўзбакдин, қозоқдин, неча-неча элатлардин келтуруб, йиғдиларким, икки лак кўшун бўлди. Ҳазина эшикларин очиб, сипоҳларга инъом бердилар. Андин тўрт минг киши Мирзо Шохруҳга қоравул бўлди. Яна Мироншоҳ тўрага ўн минг киши эровул бўлди, яна Умаршайхга ўн тўрт минг киши баковул бўлди. Қоравуллар уқиб, сипоҳлардин туғ-байроқларни барпо қилиб, Самарқанд ичра тарихнинг етти юз саксон бирида, (1379 й) кўкламнинг аввали, яъни балиқ йилида, рабби ул аввал ойида, ҳамалнинг йиғирманчисида барча аскар форе бўлуб, отларга ва рокиб бўлуб теваларга минуб, Шаҳрисабзга бордилар. Андин Қаршига келдилар. Андин амирлар ва беклар била маслаҳат қилдилар. Алар айди, Балхга борурмиз. Соҳибқирон қабул қилмай, Бухорога келдилар, андин Чоржўй йўлига мутаважжих бўлдилар. Ўшал вақт Хуросон мамлакатада малик Муизиддин тахти эрди. Ул юрт барчаси анинг фармонида эрди. Анинг отини амир Хусайн курд дерлар, лақабин Муизиддин дерлар. Ўзи насли Заҳҳокдин эрди. Аммо Соҳибқирон овозаси Марв ҳокимин қулоғига етуб, анинг оти Санжарбек эрди. Амир Соҳибқирон яқин етгач, қочиб Муизиддин қошига борди. Анда одамлари ҳадялар олиб, Амир Соҳибқиронга фоли саодат бўлди. Марвга бировни ҳоким қилиб, Ҳирот сариға юзландилар. Йўл узра Қушних қалъасига еттилар. Сипоҳлар келиб от қўйурмиз деб Амирдин дуо талаб қилдилар. Соҳибқирон манъ қилиб айди,

иншооллох, олло таоло, бежангу жадал олурмиз. Гўёки Соҳибқиронга илҳоми ғойибдин ҳосил бўлди, ўшул кеча Амир Соҳибқирон Чингизхондин қолғон чодирни тиктилар, етти юз саруъ барпо қилиб, чодир ичра ўн икки минг киши жой олгудек бўлди. Соҳибқирон турарга жой таъйин қилиб, атрофидин қанот тортиб, икки тарафи бахмали қизил эрди, қанот ичра кумушдин, анинг ичра олтуғдин панжара, они давлатхона қилиб, беклар анда кўриниш жойи бўлуб, етмиш бир саруъ тутуб, таноб била ўшул ерни ихота қилиб, тўрт юз фаррошни уч кунда пайдо қилдилар. Фаррошлар аксари жухуду ҳиндудин эрди. Вақти келиб, Соҳибқирон буйруқи била амир ва беклар давлатхонага келиб ўлтурдилар. Маҳрамлар, ғуломлар ва қуллар кумуш панжарага ўлтурдилар. Иноқтоз олтуғ панжарадин жой топуб ўлтурди. Хўжасаролар келиб беклар била ўлтурдилар.

Алқисса, Соҳибқирон, Искандари Соний барчадин юқори назарда эрдилар, кўрдик, кўргон буржидин чироғ ёнуб, кўруниб, бора-бора ул чироғ яқин кела борди. Акнун чодир остига келиб тўхтади. Ул Қушних ичра Сангу бобо деган азиз киши бор эрди, ул зот кўргон остидин лаҳм қовлаб, ушбу одамни чироғ била юбориб эрдилар. Ўшул чироғлиқ киши айди, ҳеч ким борму мени арзимни Соҳибқиронга еткурса. Барча уйқуда эрдилар, илло, Соҳибқирон Амир айдилар, сан қандай кишисан? Ул айди, Бобо Сангу муридларидин бўлурман. Сўнгра они мулозимлар Соҳибқирон қошига келтурдилар. Ул киши Амир олдиға ёвлиғ ичра ўралган кўйни пишган тўшин келтуруб кўйди. Айди, мун Сизга Бобо бериб юбордилар. Соҳибқирон ани фол қилиб, айди: бу кўй кўксин, албатта, Хуросон мулки. Бизга насиб бўлгандур. Ул киши айди, сизга йўл очиб, лаҳм қилиб, Бобо кўб маъталдурлар.

Амир, филҳол, амир Муайяд орлотга беш юз кишини кўшуб Бобо қошига юборди. Беш юз киши ярим кечада ўшул одам била лаҳм ичра кириб, бирдан карнай тортиб эрдилар. Қулунж ҳокими қочиб кетти. Икки кун анда бўлдилар. Амир Соҳибқирон Сангу бободин сўради, нечук маликга насиҳат қилмадингиз, фуқорога зулм қилибдур. Бобо айдилар, насиҳат кўб қилдим, бовар қилмади. Тангри таборак ва таоло сизларни анга масаллит қилди. Агар сиз ҳам қишлоқларга зулм қилсангиз, насиҳатни қулоққа олмасангиз, сизларга ҳам ўзга масаллит бўлғай. Амир айди, менга ким масаллит бўлғай? Бобо айди, барчани масаллит қилғувчи ўлумдур. «Албатта, эй бобо, рост айтурсиз. Лекин, мен борман, умид худодин, ҳеч ким менга масаллит бўлолмас». Андин сўнг Ҳиротга юзландилар.

Алқисса, Ҳиротга икки манзил қолиб эрди, Амир оломонларга буюрдиларким, бориб Ҳиротга тобеъ юртларни барчасини ғорат ва талон айладилар. Синоҳлар Ҳирот дарвозасигача торож қилиб, яқин бориб эрдилар. малик Муизиддиннинг ўғли Ғиёсиддин отасига айди, отажоним, ижозат берсангиз, ёв била чиқиб жанг қилсам. Малик айди, сабр қил. Аммо маликнинг ҳузуридагилар Мирзо Шохруҳни кўб таъриф қила берди. Ғиёсиддин эшитуб, ғайратга келуб айди, бориб Шохруҳни бошини олиб келмасам, йигит бўлмасман, ул шижоат бобида биринчи эрса ҳам. Алқисса,

беш юз киши била отлануб чиқиб, Чигатой оломонларини истаб келабердилар. Узоғдин чанг, талотуб кўрунди. Илгари келиб кўрса, оломонлар қанча молларни олиб борур. Алардин бирини асир қилиб ушладилар, андин сўнг, сўрадики, бу аскар бошлиқи кимдур? Асир айди, Шохрух тўра турур. Филҳол, Гиёсиддин Шохрухни талаб қилиб, кўшунга бориб, Шохрух қайси деб шовқин қила берди. Кўшун ичра бир баҳодур йигит бор эрдик, ўзи тошкандлик, оти Соқибек, ул айди, ана, мен Шохрух дега, икковлари жангга муқаййид бўлуб, кўб талотуб қилдилар. Акнун, Гиёсиддин голиб келиб, калласини танасидин жудо қилиб, отасини қошига келтурди. Шохрух боши деб дарвозага осиб қўйдилар, шодиёна чолдилар. Бу сўзни Мироншоҳ тўра эшитуб, қариндошига ичи куйуб, тоб-тоқати қолмай, Гиёсиддин аскарига ўзини уруб, аларга шикаст бериб, Гиёсиддинни топиб, андоғ урдик, яралиқ бўлуб қочти. Ўликни кўрдик, Шохрух тўра эмасдур. Андин қайтиб, отасини қошига келди, кўрсаким, Шохрух тўра Амир қошида даста алиф-лом қилиб, тавозеъ узра турур. Бу воқеани Мироншоҳ тўра мажлисдагиларга сўзлади. Шохрух тўра ўрнидан туруб, бошидин салласини олиб, отасидин фотиҳа талаб қилиб айди, агар Гиёсиддиннинг бошин олиб, Хирот мадрасасин пештоқига осмасам, тўра бача эмасман. Кечаси била отлануб, рухсат олиб, Хирот дарвозасидин кириб, шаҳар ичра маликни ўрдасига яқин етти.

Кўрдик, арк тагида бир йигит турур, барча анинг жиловидурлар, ҳайратда бўлуб бир кишидин сўраб эрди, айди: Гиёсиддин шул турур. Тўғри бориб анинг йўлини олиб, ҳозир бўл, мен Шохрух деб андоғ урдик, Гиёсиддин жасади фалакидин калла хандалаги узулуб, юмалануб кета берди. Одамлар ҳар ён қоча бердилар. Тўра отдин тушуб, бошини олиб, мадраса пештоқига осиб қўйди. Бу воқеани Малик эшитуб ҳуши қуши бошидин учти. Филҳол, тахтидин тушти, айди, ул йигитни менга келтурунг деб. Тафаккурда эрди, Мирза Шохрух тўра ўзи ўшал вақт келиб, Маликга айди, ўғлунгни ўлдурдум, жанг дағдағасин қилур бўлсанг, тургил, отлангил. Малик айди, эй йигит, бери кел, мардонавор иш қилибсан. Ушул вақт Гиёсиддинни онаси эшитиб, бош яланг, оёқ яланг чиқиб, ўғлум қотилини урунлар деб шовқун қила берди. Начанд одамларга ҳамла қилди. Малик, қўйунлар деб манъ қилди, ҳеч киши қабул қилмади. Тўра ёлғиз ўзи сўқиша берди дарвозасига етгунча жанг қила-қила етмиш кишини ўлдурди. Ўзини йигирма ери яралиқ бўлди. Тахмос отлиқ маликни бир кули тўрани бойлаб, оёғ остида ётур эди, хоҳласаким, тўрани йиқитиб ҳалок қилса. Ногоҳ хандақ ёқасида бир киши келиб, ўшул қулни найзау санчқу била уруб ҳалок қилди. Маълум бўлдики, Амир Соҳибқирон ўзлари эрди, ўғлилари сўнггидин келиб эрдилар. Орқаларидин кўшунлари келиб, Хиротни атрофини олдилар. Ушул вақт Иноқтоз кал қиморбоз айёрлиқ хийласин тузуб, ўзини бошдин-оёгини безаб, устига бир чурук чафон кийуб, белига қамиш ила барди боғлаб ўзин шаҳрга олди. Бозор ичра туруб, бир қаландар кишига айди, мени Малик Муизиддин қошига олиб боргил, анга сўзим бордур. Иноқтоз Маликни вазирларига тўғри қилиб эрди, сўзин қабул қилмадилар.

Охир Маликга айдилар. Ул айди, келтурунг, аммо эҳтиёт қилинг, ҳарба қилмасун. Они Малик муқобилига келтурдилар. Ул киши айди, мен сўзимни элдин яшурун Малик афандим қулоқлариға айтурман деб, секин сўзламоқчи бўлуб, енги ичидин фичоқини чиқориб Маликни кўксига андоғ урдик, Малик тахти қизил тобутга айланди. Филҳол, халқдин ғарв чиқиб, қаландарни тутуб бойлаб, жаллодга тобшурдилар. Қаландарни жаллод дорга келтурган ҳолда Иноқ бу Соҳибқиронга жонбозлиқ қилди, деб секин жаллодга бир ишорати берди. Жаллодга айди, ешгил, девона ўлмасун, сенга кўб нимарса берур деб ваъда қилди. Жаллод дор қанобин бўшроқ қилиб қаландарни ости. Кечқурун бўлуб, эл оёғи босилғоч, Иноқ дор остига келиб, дордин тушуруб олди. Кўрдик, қаландар тирикдур, Соҳибқирон қошига келтурди. Амир сўрадики, қайдин келдинг? Қаландар айди, Сейистондин келдим, отим Девонажондур. Бир кеча ётуб тушум ора кўрдум бир зотни, расул алайҳис салом хизматларида турур, шул жиҳатдин Амирга жонбозлиқ қилдим, Оллоға ҳамд, ул зот сизни ўзингиз, эмди ўнгумда кўрдум деди. Андин сўнг ул қаландарга «Жонбозлиқ» лақабин кўйдилар. Ул кеча Амир Соҳибқирон кўргони ичра сипоҳлар билан кириб, тахт узра қарор олдилар. Ул қаландар ҳар ишга етук, кўб усто киши эрди, они ўз қаламравиға миршаб боши қилди.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Ҳиротни фатҳ қилгондин сўнг савдогарлар келиб, Амирга арз қилиб айдилар, дод, Баҳодурхон илгидин, бизларни ғорат қилди, мусулмонлар ани жавридин зиқлиқда қолдилар. Баҳодурхон амири Қандаҳардур, Ҳиндистон бекларидин эрди. Соҳибқирон ўрнига бировни мутасадди қилиб, ўзлари қанча сипоҳларни олиб, савдогарлар суратида бўлуб, беш юз чавкар от олиб, яна ўзга хил отдин бир минг, яна бир минг навжувони жанг кўрганларни ўзлариға рафиқ қилиб, Қандаҳар жонибиға юзландилар. Баҳодурхон эшитдиким, Қандаҳар чанкасиға кўб қофила келиб тушубдур, ясовул юборди, айдики, кўргил, қайдин келибдур. Ясовул келиб кўрсаким, беш юз мешка сув тўлдурибдурлар. Ош-овқат, улоғлар учун яна неча чодирларни тиккан. Амир Соҳибқирон курси узра ўлтурур, ўзгалар таъзимда. Ясовул Амирга кўрунуш қилди, айди: мени Баҳодурхон сизлардин хабар келтур деб юборди, қайдин келибдурлар? Соҳибқирон айди: бизлар Самарқанддин савдогарлик қилиб келдук, мени отим Хўжа Абдулла, бу уч йигит мени ўғлум бўлур, ихтиёримиз Ҳиндустон мамлакатлариға бўлди. Анда ясовулга бир тўн кийгуздики, Баҳодурхон ҳам бу сифатда тўнни асло кўрмаган эрди. Хонга бориб савдогарбошини кўб таъриф қила берди. Ясовул сўнгидин Соҳибқирон Баҳодурхонга бир совғот юбордики, умри ичида кўрган эмас. Тонгласи Амир Соҳибқиронни хон талаб қилиб, зиёфат аебобини ораста қилди. Зиёфатлари бўлгандин сўнг, хон айди: Хўжа, муддао шул тарафга келмак эрдиму ё бўлак ерга ҳам? Амир айди: алҳол, бул тарафга келмагимиз кўнгулда йўқ эрди, моҳинимиз бу ўсулар билан шох Шўжон қошиға борсак, деб ўганиб таъриф қила берди. Баҳодурхон кулуб айди: мани

масофимни кўргил. Филҳол, буюрди фил келтурдилар. Хон бошига дубулға кийди, бир мил текис ер боғи бор эрди, анга келиб, филни кўтариб айлантурди. Барча таҳсин қилдилар. Соҳибқирон айди: мени ўғлум ҳам аҳли шижоатдин бўлур, буюрсангиз, имтиҳон қилсак. Хон рухсат берди. Аввал Умаршайх дубулға кийиб, кўб зўр қилди, кучи етмади. Сўнгра Мироншоҳ тўра ҳам кўб зўр қилди, кўтаролмади. Андин сўнг Мирзо Шоҳруҳ тўра андоғ зўр қилдики, бурнидин ва кўзидин қон кела бошлади, оллоҳи акбар деб йиқилди. Кўрсалар андоғ бўлубдурким, иккала кўзини гўлаги косасидин чиқиб қолибдур. Анда бир ҳаким ҳинду хон хизматида эрди, кўзини ўрнига қўйуб, лунги бирла боғлади, сўнгра иккала оёғини товонин ёриб, иккала томурин топиб, уқалаб-уқалаб тортиб эрди, икки арфа ё уч арфа миқдори чиққондин яна кўзи ўрнига тушуб, қарор олди. Андин сўнг оёғин томурин пахта била ўраб боғлаб қўйди. Қирқ кунгача кўкси била кўкға қараб ётқизиб, тузсиз атала, буламук ичурди. Ўшал қирқ кун ичра Соҳибқирон чанокчиға лойдин филни суратини қилгил деб буюрди. Уч кунда тайёр қилиб берди. Уч кунгача Амир кўтариб, машқ қилдилар, сўнг устиға лой қўшуб анга ўт ёқуб ўртадилар, софол бўлди. Сўнгра устиға одам чиқса кўтариб, ўн киши жой олгудек бўлди. Қирқ кунгача бошларига дубулға кийиб, они кўтаруб машқ қилдилар. Қирқ кунда устиға ўн киши чиқса ҳам кўтардилар. Қирқ кундин сўнг Мирзо Шоҳруҳ тўра сикҳат топиб, ҳокимға бош-оёғ подшоҳона либослар бердилар. Хонбоғ ичра базм ораста қилди. Яна Соҳибқирон илтижо қилдилар ўшал филни келтурсалар, кўрсак нима бўлур?! Хон буюрди, филни келтурдилар. Баҳодурхон филни кўтариб, боғни бир мартоба айлантуруб қўйди. Соҳибқирон айди мен ҳам кўтаргайман. Хон айди, эй хожа, уёлуб қолурсан, қўйгил, деди. Амир қабул қилмади, дубулғани кийиб, филни кўтариб, етти маротаба боғдин айлантурдилар. Халқ ўртасидин гарв чиқти. Хон изза бўлуб, истиҳолада қолди. Андин сўнг Амир мулозимларидин ўн киши ул филға миндилар, яна кўтардилар. Муни кўруб Баҳодурхон Амир била кураш тушмоқға ҳаракат қилди. Эртадин кеч вақтигача талаш қилдилар.

Алқисса, Амир Соҳибқирон пирларидин мадад тилаб кўтариб ерга андоғ урдик, хонни қалла хандалаги жасади фалакидин узулиб бозори ажалға ширёнғ ўйноғали кетти. Амир одамларидин анда минг киши ёқосиз совутларни кийган эрдилар. Филҳол, карнай торттилар. Қандаҳар одамлари кўб таъадди кўрган эрди, буларға ёри бердилар. Минг киши афгонлардин эрди, булар била мухолиф бўлуб, акнун асир бўлдилар. Амир аларни ўлдурмоқға ҳукм қилдилар. Қандаҳарни фатҳ айлаб, неча кун туруб, андин сўнг ҳакимни ўзлари била олиб Сейистонға бордилар. Сейистон одамлари буларни олдиға чиқиб, қалъаларига олиб кирдилар. Сейистонни томошо қилиб, ул шахрни ўз элиға тобигурдилар. Андин етти кунлик, айвони Қиршастким, эски Сейистонға йўл қолиб эрди. Сўнгра ул мақом таомошасига бордилар, кўрсалар айвон бузулгон андақ иморат асари қолибдур. Айвон қуйисинда булоғ кўрунур, одамлар айдилар, ҳар ким бу булоғ ичра қозонда таъом

кўйса, иссиғлигин зўрлиги ул ошни пиширур, ичган кишини ичидин қон келур дедилар. Анда Амир Соҳибқирон кўб тилсимот ила бўлгон нимарсаларни кўрдиларким, айвоннинг қибла сарида ихота қилингон нимарсаларда суратлар тортилгон, бир деворда йиғирма тўрт минг халқа бордур, билган одамлар айдилар: бу ҳикмат била ясолгон ҳаммомдур. Халқаларни тортиб эрдилар, бир эшик очилди, ичкари кирдилар, иссиғ уй турур, яна ўзга халқани торттилар, яна эшик очилиб, кўрсалар оёғ ювадургон жойлар тайёр турур. Анда икки халқа кўрунди, они торттилар, эшик очилиб ўрталикда бир уй турур, анда охурда иссиғ сув, бир тарафда совуқ сув, они остида тўла қора тош била ўт кўрунди. Ҳаммом суйи исигунча ул қоратош ёқилур, ул қоратошни тошкўмир ҳам дерлар. Ул ҳаммом гўлаҳига тилсим ила йиғилиб сув исигоч, тошлар тўхтагай эрди. Ул ҳаммомни хўб тамошо қилдилар, табақалари кўб турфа, ажойибдур. Мулло Тоҳир Охунд Балхий дебдурларким, анда икки минора бор, бирин Минораи Эрон, бирин Минораи Турон дерлар, ҳар вақт Афросиёб келса, эронларга хабарин билдирмоқға Зол ушбу тимсолини қилиб эрди. Занги бача неча келиб Турондин Эрон минорасига тош отар эрди. Андин чиқиб, бу шовқиндин барчалари Афросиёб келгонин билур эдилар. Бу ҳикматни Амир Соҳибқирон тошиб, Занги бача тошини олиб Эрон минорасига отиб эрди, бир садо чиқтики, йиғирма тош ерга борди. Ушбу мавзеъда бир тоғ бор экан, они кўрдилар, тошлари кўзгу каби равшандур, ҳар вақт офтоб чиқгоч, Рустам суратин анда кўрдилар. Офтоб тўлуғида базми кўрунуб, ғарубида разми намоён бўлди. Офтоб ботар вақтига боргондин сўнг, бир киши пайдо бўлди, олтуни курси узра ўлтургон, қўлида жоми, атрофида мингга яқин муганний, чўрилар жилвага кириб, дафу, чангу рубоб била дўнбура кўлларида, офтоб ботгандин сўнг барчалари гойиб бўлдилар. Кечаси била анда бўлдилар. Субҳ бўлгоч, бири кишини кўрдиларки, чавқар отга минган, бошида дубулға қилич-яроғлари белига тоқгон, неча минг-минг одамлар они жиловиди барчалари яёв, этакларини белларига қистургон, офтоб пайза бўйи чиқгондин сўнг, булар ҳам гойиб бўлди. Сўнгга табалу баробон товуши ул тоғдин чиқти. Амир бу тилсимлардин бир улуг йиғоч остига бордилар. Кўрдиларки, анда қақнус отлиғ бир қуш қўнуб ўлтурур. Анда бир лавҳи турур, хатти жалий бирла ёзилгон. Айтибдур, эй бу ерга келган кишилар, бу тинчлик мақомидур, зиёрат қилсанглар тухфа ҳосил бўлур, агар бу йиғочга чиқмоқни қасд қилсанглар, ҳар яфроғи бир ёроғ турур, албатта ҳалок бўлурсиз. Лекин шанбалид деган сариг гулни тошиб, қақнус муқобилига келтургайсиз. Анда қақнус сайрагай дебдурларким, қақнус бир улуг қушдур, тумшугида уч юз олтин тешук бордур, сайрагонда ҳар тешукдин алоҳида ўзга товушлар чиқор эрди. Ҳукамо илми мусиқийни андин ихтироғ қилгон эрдилар. Аммо қақнус сайрай берса, тумшугидин ўт чиқур, ул йиғоч куйгай, андин бир йўл маълум ўлгай. Алқисса, Амир буюруб, имтиҳонго ул йиғочга тош отиб эрдилар, тошлари яфроғларига тегиб, бўлунуб-бўлунуб туша берди. Амир хоҳласа ўша гулни тошиб келтуруб йўлни маълумин билса. Ул йиғоч остида

бир булоғ бор эрди. Булоғ ичра катта балиқ бор эрди. Ул балиқни ташқари олсалар филҳол тош бўлуб, яна сувға ташласалар балиқ бўлур эди. Андин бир жойида юз йигирма бир булоғ бор экан, суйи сариғ кўрунур, анга чўмуб, қўл уруб андин шанбалид гулин олдилар. Ул сувға чўмганлар етти кун ётиб саргайиб ўла бердилар. Соҳибқирон анда ҳайрон бўлди. Хоҳласа, бул жойдин кетса. Ҳаким айди, турғаймиз, башарти ўтгуз қадоқ қаҳрабо топиб кетурсалар. Буюрдилар, то икки ўн қадоқ қаҳрабони топиб келтуруб, ёнчиб тайёр қилдилар. Ҳаким ҳинд ул булоқға чўмуб, бир туб гул олиб чиқти. Ул гул савсан каби, аммо, ранги сариқға мойил эрди. Ул гулға ким яқин келса, ул киши ҳам жаъфарий бўлур эрди, ҳаким они қаҳрабоға кўшуб, анга яна торғил сигир сути кўшуб аралаштуруб, хамир қилиб, навқасларға бердилар. Яна сирка била сабзи кўшуб бердилар, барчалари соғайди. Андин сўнг Соҳибқирон ул гулни келтуруб қакнус, муқобилиға қўйдилар. Ул қуш кўруб, андоғ нола қилдики, нағмалар, товушлар, садолар чиқа бошлади. Вақти бўлуб, нафасидин ўт ҳозир бўлуб, ул йиғочни куйдурди. Соатидин сўнг йиғоч остидин бир эшик очилди. Амир Соҳибқирон ҳукамолар била бир уй ичра кирдилар. Яна бир эшикға қулф урулгон, ани ҳам очиб, бир уйға кирдилар. Анда бир тахти оғ йиғочидин. Тахт узра бир киши ухлаган каби ётур, юзида парда ёнуғлуқ, ани очиб кўрдиким, бир нуроний қари кишидур, узунлиқи йигирма газ, энлиқи уч газ, кўзини қабоқида икки марварид пўр баҳо турур, бурни етти қариш, ҳар бармоқи ўн икки қаришдин, боши узра фўлоддин лавҳ, анда начанд сатр ёзилгон, ҳеч киши ул хатни ўқумоқға қуввати етмади. Ул ҳаким ҳинд бу хатти ибрийдур деб ашқолларин таъйин қилди. Мирзо Умаршайх ўқуб билди. Дебдурларким, бу хатни ёзгувчи Искандар Зулқарнайн бўлурман. Эй Амир Темур, Искандари соний, сен бул ўрунға келсанг, ушбу ётқон киши Зол Зардур, умри минг уч юзга етуб, оламдин интиқол қилибдур. Бул ерни зиёрат этинг. Аммо иноний Зол умрини тўрт мингга борган дебдур, сен ҳам булардин ибрат олиб, андешада бўлғайсен. Мунда бир қора тош бор, остида бир хум тўла олтун бор, они олғил. (Бу тошни малик Искандар Холидот жазирасидин келтуруб эрди. Шул вақтларда ул тош Амир Темур қабри шарифи, узрадур. Яна ул хумдаги олтун бул гунбазда эрди, Амирни вафотидин кейин одамлар мундин хабардор бўлуб, бир кеча кўб ёмғир била қор ёғиб, тарихнинг минг саксонинчисида (1669 й). Жунбилийя элидин ёв келиб, Самарқанддин они олиб, олтун барҳам еб эрди. Олгон киши барас ўлатиға мубтало бўлди. Оре, ҳар киши валилариға қаршилиқ қилса, балоға йўлуқур.)

Алқисса, лавҳаға Золу Зар дунё вафосизлиғидин неча байтларни ёзибдур.

Назм:

*Отим Золу Зардур, лақаб Достон,
Ки мендин бўлуб Рустам паҳлавон.
Мени хайлима анда Афросиёб,*

Икки юз марра топиб кўб хароб.
 Қилиб тарбият менга Семурғ қуш,
 Бу ҳикмат ора мен топиб ақлу ҳуш.
 Кўрубман жаҳоннинг йўқу борини,
 Гаҳи давлат ва гаҳи озорини.
 Жаҳон шотусига қўйубман оёқ,
 Саккиз юз эди зинасига саноқ.
 Ушбу зиналардин баногоҳ тойиб,
 Ётибман бу ерда манам сарғайиб,
 Ажал доми бизни гирифтор этиб,
 Бари навбат ила жаҳондин кетиб.
 Каюмарс қаён кетти, Жамшид қани?
 Чу сен ҳам кетарсен, ўзингни тони.
 Фаридуну Кайхисравий номлиғ,
 Манучеҳр ва Искандарий комлиғ.
 Эрону Туроннинг шоҳи, кайлари,
 Бори кетти бир-бир қора ер сари.
 Баҳодур, диловар ҳамс-у шажия
 Ажалдин бориси ўлибдур, дариғ.
 Жаҳон уйин икки қапуси бўлур,
 Биридин кетибдур, биридин келур.
 Оё, бу жаҳонга келан паҳлавон,
 Эшитгил бу сўзни: бақосиз жаҳон.
 Туғулгон жаҳонда неча эр бўлур,
 Ажал шоҳи келса қора ер бўлур.
 Жаҳон давлати нечани ошурур
 Ер остига охир они ёшурур.

Алқисса, Соҳибқирон эски Сейистон тилсимотларидин чиқиб, аскар била пойтахти султон Маҳмуддинким, Ғазна узра икки шаҳрни қамоб, етти кунгача анда бўлдилар. Малик Хусайнни кулларидин бири анга ҳоким эрди, саккизинчи кунда фатҳ эттилар. Андин султон Мухмуд қабри узра иморат қилдилар. Бир гўзал йигит мардикорлар ичра иш қилиб юрур эрди, қўлтуғидин ерга бир нимарса тушти. Филҳол олди, у ён-бу ён қародиким, мабодо биров кўрмасун, деб. Соҳибқирон они олдиға чорлади, қўлида бир лавҳ бор, форсий тилида ёзилгон. Амир сўрди, эй йигит, ким бўлурсан, отинг нимадур? Ул йигит, отим Маҳмуд Асфардур, малик Масъуд ўғли бўлурман, отам менга бу лавҳни тобшургон эрди, Бароқхон оломонларин қўлида отам ҳалок бўлди. Мени синглим бор, оти Маҳмуда, сизни ўғлингиз Мирзо Жаҳонгир олмоқға қасд қилиб экан. Биз султон Маҳмуд наслидин бўлурмиз.

Анда Мирзо Умаршайх лавҳни ўқуб кўрди, дебдурким, ушбу тефа остида олтун бор, султон Маҳмуд ўз авлоди учун қўйгондур. Амир филҳол они олдуруб, Асфарға бердилар, ул ярмини Соҳибқиронға бағишлади. Амир иморатға сарф қилдилар. Холо султон Маҳмуд қабрининг иморати Амир Темурдин қолгондур Исломбулда.

Алқисса, Соҳибқирон қўшунларини йигиб Хиротға бердилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОХИБҚИРОН ҚИЛИЧ АРСЛОНКИМ,
ЛАҚАБ АНГА ДОНИШМАНД БЕК ЭРДИ, ОНИ МУСАХХАРА
ҚИЛҒОНИНИ БАЁНИ

Назм:

*Бу ердин неча аскар Тусга етти,
Ким фармонга юрмай, боши кетти.*

Келтурубдурларким, Соҳибқирон келиб Боғи зогонда айшу ишратда эрди. Муборизлар жониби Тусга бориб, тоғ узра жой олиб, яна Соҳибқирон буйруғи билан сиқоҳлар Тус этакига алоҳида жой қилиб, анга чодирларни қуруб эрди. Аммо Машҳад ҳокими Алибек, Валибек, икки оға-ини эрдилар. Анда Жаён чашм баҳодур яна соҳиб салоҳларни бири эрки, ўтуб борур эрди. Тоғ узра қўрғонча иморатни кўрди. Анда бир қизил чодир тикилган, атрофида ўн минг улоғ ва қўйлар ўтлаб юрur, қошида киши йўқ. Жаён чашм қирқ киши бирла ҳамроҳ эрди. Анда йигирма кишини мол-амвол жамъ қилмоқга буюрди. Йигирма киши чодир сариға от қўйдилар. Бир хотун ўрта яшар, ул йигитлар орқасидин келиб, оломонларни найзасин қўлиға олиб, андоғ урдик, кўкракидин кириб, орқасидин чиқти. Анинг билан уч кишини ўлдуруб, бир наъра уруб, шавқун қилдики, ваҳм билан ҳеч ким они олдиға келолмадилар. Ногоҳ тоғ бағридин бир навқирон йигит кела бердиким, гўзалликда ёлғуз, кўрғон киши анга жигарсўз, балки барчани офат жони эрди, барча беклар анга қул эрди. Ул бекларни беки ва хонларни хони эрди, минган оти бўз, ўзи қоракўз, сочлари фатила-фатила, от сағрисиға тушган, бошида бўрқ, эғни-да гарк ва арслон терисидин қўлида найза, анга олмос банд қилғон, ёшиндек тоғни мунаввар қилиб келадур. Аммо аслаҳаси йўқ эрди, олдида бир йўлбарс този итға ўхшаб югуруб келур. Жаён чашм ани қиз деб назар қилиб турди. Яқин келғоч, билдики, ўғул боладур. Бир наъра тортиб, овоз қилиб, тоғлар ларзаға келиб, ўшал қирқ киши атрофин олдилар. Ул бола андоғ ҳамла қилдики, бир тарафдин йўлбарс йиртуб, бир тарафдин ўзи найза билан туртиб, лаҳзада ул қирқ кишини ҳалок қилиб, адам шаҳристониға юборди. Аммо Жаён чашм мунн кўруб келиб анга найза солди, ул бола найзани ўтқузуб, даб бериб Жаён чашмни белидин ушлаб, отиға ўнгариб, қамчи уруб, отин югуртуб тоғ сариға юзланди. Агар бетоқатлик қилса Жаён чашмни ерга уруб гирдигирд қилғудек. Лоилонж жим турди. Они олиб чодирға келтурди. Анда Жаён чашмға, қайдин келдингизлар, ўғурлик ва қароқчилик қилиб юурсизму, деди. Жаён чашм айди, Амир Темур мулозимларидин бўлурмиз. Ул айди, Амир Темур ким деди. Бул айди, Соҳибқирондурким, Ҳиротни мусаххара қилиб, эмди Машҳад шаҳриға қасд қилғондур. Ул бола ҳайрон бўлуб айди, бу тоғлардин ўзга жойлар борму? Жаён чашм айди, оламда етти иқлим бор, ҳар иқлимда қанчадин-қанча тоғлар бордур, қанчадин-қанча шаҳарлар, қишлоқлар бордур деб, бир-бир баён қилди. Ул ўғлон таажжуб бармоқин тишлаб онасига айди, нечук менга бу жойларни

айтмадинг, деди. Онаси айди, ёвлар душманлар хавфидин айтмаб эрдим. Жаён чашм айди, сизни отингиз нима? Ул онасига қаради. Онаси айди, баҳодурлар ишини билиб қилур, андин сўнг номнишонин билдурур. Онда Жаён чашмни ўлдурмоққа ишорат қилди. Мабода жомни томдин ташлагандек ўзгалар билмасун деб, ўгли анда қабул қилмади. Ахир Жаён чашмга кишига айтмасликга онт бериб, яна Жаён чашмга бир от бериб, миндуруб юборди. Жаён чашм андин Соҳибқирон хизматига келди. Бас, андоғ-мундоғ деёлмайин, яна кўрганларин ичига сиғдиrolмай, ҳийла била деворга чизиб ишорат қилди. Анда Соҳибқирон билиб, йигит талаб қилиб, ўшул ўғулни тирик тутуб келса, дедилар. Мироншоҳ тўра туруб фотиҳа талаб қилди. Мирзо Шохрух тўра навқасланган эрди. Жаён чашм йўлбошчи бўлуб, беш юз кишини ўзларига ҳамроҳ қилиб, тоғ узра чодирга яқин еттилар. Моллариға қарамасдин чодирга қараб уч киши ўқ оттилар. Муни кўруб, икки хотун бўлуб чодир тешукидин ўқ отти. Анда тўққуз кишиға бир кишини бош қилиб, чодир атрофин олиб кела бердилар. Ногоҳ ўшал йигитча етуб келуб, Мироншоҳ йўлин тўсуб, қўлидин қиличин тортиб олиб, Мироншоҳ тўра бошиға андоғ солдиким, дубулғаси била бошиға тўрт энлик ботди. Тўра ўзидин кетиб қолди. Андин беш юз кишиға қараб югурди. Аввал Жаён чашм орқасидин барча аскар қочиб келдилар. Амир кўруб, филҳол ўрнидин сакраб туруб, хоҳласаким, отга минса. Филҳол, Умаршайх келиб, фотиҳа олди. Минг йигитни ўзига йўлдош қилиб аларни бир сойға қўйуб, ёлгуз ўзи чодирга бориб, сучук сўзлар била ул хотундин сув талаб қилди. Хотун айди, сувни уҳда қилсанг ўзинг топиб ича бер, деди. Тўра айди, сув бор жойни билдургил. Хотун анда сиёсат қилиб, бир наъра тортиб, шавқун қилди, соати бўлмай ўғли отин югуртуб тоғ бағридин чиқа келди. Тўра оти жилови қўлидин чиқиб қочти, пиёда қолди. Онаси ўғлиға тўра хулқин баён қилди. Ул ҳам пиёда бўлуб, толошқа муқаййид бўлдилар. Кеч вақтиғача талош қилдилар. Охир тўрани оёқ-қўлини боғлаб, асир қилди. Мундин қўшунлар хабар топиб, қоча бошладилар.

Алқисса, ул бола тўрани уйиға келтуруб, бойлуқларини бўшатуб, таъом, шароб ҳозир қилиб едурди. Тўра ҳар жонибдин сўзлари ўртаға солди ва айди, мен саффо фароҳман, саффо бошимға чиқиб, кўзим қорайиб, сен мени бойлаб келтурдинг, эмди сен била яна талош қилурман. Айди, ул замонда ёв эрдинг, эмди эл бўлдунг яна меҳмоним бўлдунг, меҳмон била мухораба қилмоқ яхши эмас, деди. Тўра кўб муболаға сўзлар сўзлай берди. Охир, ул бола ўқин қўлиға олиб, неча қуллоб тортиб солиб, тўра қўлиға берди. Анга тўрани кучи ва қуввати етмади. Айди, муни отанг Амир Темурға элтгил, тортиб кўрсун.

Алқисса, тўра ани отасини қошиға келтуруб, ўртаға ўқини ташлади, воқеани баён қилди. Беклардин ҳар бирлари қўлларига олиб, тортиб кўрдилар, кучлари етмади. Шохрух тўра ҳам қўлиға олиб уҳда қилолмади. Андин Соҳибқирон олиб, қўллари чўлоқ бўлса ҳам, ёйни қуллоб тортиб, андоғ зўр қилдиларки, ўқ синди. Амир синган ўқни Иноқға тобинурди, муни элтиб эгасига бергил,

сўрди, сизлар не ерлик бўлурсиз? Амир, Хиротдин келурман, деб анинг асли ва наслини сўради. Йигитча айди, мен билмасман, онам билур. Андин сўнг онасини чакириб, Соҳибқирон мулойимлик била ҳар тарафдин сўз келтуруб, андин асл-насабни сўрдилар. Онаси айди, бизларга душман кўбтур, мабодо сиримиз фош бўлмасун. Амир айди, асло сирни ошкора қилмасмиз, деб кўб сўзларни деб ишонтурди. Андин кейин хотун айди, Абу Саидхон қизидурман, амир Чўпон хотуни бўлурман. Абу Саидхон хизматида эрди, амир Чўпон Таяочор наслидин эрди, ул Қорачорни инисидур, Ҳалоку била йўлдош бўлуб Эрон вилоятига келиб, Абу Саидхон вафотидин сўнг ҳар ким ўз тўғрисиға подшоҳлик даъво қилиб, амир Чўпон авлоди, Ҳалоку жамъ бўлуб, бир-бирлари била урушиб, ахир барчаси шоҳ Шужоъ кўлида ҳалок бўлди. Машиҳад ичра бу ўғул мани қорнимда эрди, қочиб бу мақомга келиб, таваллуд топти. Бу молларики бордур, ҳаммасини ўзингиз кўрдингиз, барчаси бизникидур. Алҳамдулилло, молимиз кўбдур, бу ўғулға Қилич Арслон от қўйдум.

Соҳибқирон анга Донишмандчи ўғлон лақаб қўйдилар. Ул хотун айди, ҳар ерга шоҳ Шужоъ одам қўйубдур, тамоми Ҳалокухон авлодидин тобса, ўлдурур, шул сабабдин изҳор қилмасман, то ким хабар топмасун деб. Илтижо сизға ва йўлдошларингизға бу сирни кишиға айтмасун. Амир мунн эшитиб, кўб суюнуб, хурсанд бўлди. Зероки, бу ўғул Соҳибқирон афандимизға амакбачча экан. Андин сўнг йўлбарсдин сўрди. Хотун айди, қайси, кун бу ўғул туғилди, ўшул кун бу йўлбарс ҳам бизни қўлга тушти. Мунга сут бериб катта қилдук, биздин ўзга ерга бормас.

Алқисса, тун ярмигача сўзлашуб, онаси била ўғул чодирға бордилар, Соҳибқирон ҳам уйқуга кетти. Дерларким, Хожа Ҳасан Ансорий қанча ғазални Қилич Арслон шанига дебдурлар. Мазмуни будур.

Назм:

*Ҳизабр ким, оти Қилич Арслон,
Ани кўрган эл дер чу шери жаён.
Қўлини узатса кўк узра агар,
Кавокиб тўқулур эди саросар.
Кишиға агар зарра аччиғ этар,
Нафсида олиб, аждаҳодек ютар.
Билинг, жанг аро кирса йўлбарс каби,
Кўрунмас эди анга ўнг ва чаби.
Агар наъра тортиб, қилинса масоф,
Эшитса, ҳалокат топар эрди Қоф.
Дей, ҳар кокили бир каманд боло,
Яна тора мўйини бир аждаҳо.
Жиҳод бешасида бўлуб шердек,
Қилиб шерларни қора ердек.
Денгизда наҳанг, даштда қоплон дегил.*

*Кўзини кийик, ўзин арслон дегил.
Қошини қилич де, мижджа чун ҳаданг,
Юзи тўлғон ойдек, ўзи шўху шанг.
Анга эл чу парвона ул сирож,
Ҳалоқу нажоду Темучин натож.
Баҳодурлиқи эрди Рустам мисол,
Топубдур бу ўғулни дунёи Зол.*

Алқисса, ул кеча Соҳибқирон кўрдик, тоғдин тош юмаланиб тушубдур, оғирлиқи путқа яқин келур. Амир секин они кўтариб йўлбарсени қуйруғини устига қўйди. Йўлбарс қуйруғин тортиб ололмай нола қилди. Қилич Арслон туруб тошни бир чаккага олиб ташлади, яна жойига борди. Йўлбарс бу ишга кина қилиб, Амир мулозимларидин бирини пора қилди. Амир, филҳол, ул йўлбарсени икки бўлуб ташлади. Тонг отқондин сўнг, Қилич Арслон кўрсаким, йўлбарс ҳалок бўлубдур. Айди, бу ишни ким қилди? Соҳибқирон «мен қилдим» дедилар. Ул айди, нечук мундай қилдинг? Амир айди, мени йўлдошимни нобуд қилди, мен ани ўлдурдум. Онаси, бу кишини келганини воқеаси бор, деб қасам бердилар. Амир лоилож ўзини билдурди. Филҳол, Қилич Арслон аслаҳа-яроғларини тоқинуб, найзасини қўлига олиб, Амир ҳам мусаллиҳ бўлуб, отлариға минуб, икки тарафдин шавқун солиб, бирдан найзабозлиқ қилиб, Амирга найза солди. Амир чап бериб, найза солиб эрди, орқасидин яна солди, мулозимлар фарёд қилдилар. Ҳозир бўл деб. Амир отин ёлиға ёпушти, найза бориб тошқа тегиб, икки қориш ботти, яна тортиб олиб, найза солди. Амир найзани ўткузуб, қилич солди, ёсиға тегиб, боғидин узилди. Яна Амирга Қилич Арслон қилич солди, Амир саросима бўлуб, шошиб бу ҳам қилич солди. Бир-бириға тегиб, қиличи иккови ҳам синди. Онаси мун кўруб, айди: эй яратган тангрим, сенга сиғиндим, ўғлумни ўзунгга тобшурдум, бу сифатда талошмоқни кўрғоним йўқ, ўзинг обрў бергил деб муножотда эрди, бу икковлари бир-бирини сиқишуб, яқосидин ушлашиб, силтошиб эрдилар. Қилич Арслонни оти тоб келтуролмай, йиқилуб бўйни синди, таноси отни остида қолди (Амир хоҳладики Қилич Арслонни боғласа), бир силкитуб отини жасадини ўн қадам ерга юборди. Амир айди:

Б а й т :

*Ким жаҳонда кўб кўруб неча баҳодур, паҳлавон,
Бу ўғулдек кўрмадим ҳеч паҳлавон то бу замон.*

Сўнгра Амирни белидин тутуб, икковлари яёвлиқ ҳолда толошқа муқаййид бўлдилар. Лекин Амирни бир қўлу бир оёғлари андак нокор эрди. Шундоқ ҳам бўлса, кеч вақтигача талош қилдилар. Амирни ҳоли зиқлиқга қолиб, хожам Баҳовуддинни кўнглуга олиб, илтижода бўлдилар. Бу байтни айдилар:

Назм:

*Қўлум олинг, ё пириш, менда қувват қолмади,
Йўлга солинг, ё пириш, менда ғайрат қолмади.*

Соҳибқирон пирларни йўқлаб, анда дедилар:

Назар айланг, ё пириш менда ҳиммат қолмади.

Филҳол, Нақшбанд пиришга аён бўлуб, икковини бориб қўлтуғидин олиб, ер узра оттилар. Амир йиқилдим деб гумон қилса, Қилич Арслонни кўкси узра ўлтурубдур. Фарёд қилиб онасини чақирди. Онаси боласига қараб югуруб борур эрди, ул тўққуз мулозим йўлини тўсиб, юбормадилар. Шундоқ бўлса ҳам ҳар бирини ҳар ёнга отиб тошлаб борур эрди. Шул вақт узра карнай товуши келиб, Иноқтоз икки минг киши бирла етиб, хизмати Амишга келди. Андин кейин Қилич Арслонни Иноқ қўлини боғладилар, онаси мун кўруб, Соҳибқирон қошига келиб айди. Эй Амир Темур афандим, ўғлумга васиҳат қилинг, сизни хизматингизда бўлсун, зероки, икковингиз бир авлоддин бўлурсиз. Анда Қилич Арслон қабул қилиб, Амишга байъат қилди. Соҳибқирон анга либос кийдуруб, меҳрибонлиқ қилиб, анга баҳодурлиқ ўрнин бериб, мирғазаб қилдилар. Кўрунуш хонада дангал нишин бўлди. Мангу қўлида қиличи яланг эрди. Амир Соҳибқирон ҳар кишига ғазаб қилса, филҳол, ани қалам қилур эрди. Андин сўнг Машҳадга мутаважжих бўлдилар.

**БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНГА
МАШҲАД ФАТҲ БЎЛУБ,
ҚИЛИЧ АРСЛОН БИСТОМГА, ШОҲРУҲ
ТЎРА САБЗАВОРГА БОРГОНЕНИ БАЁНИ**

Аммо дерларким, Машҳади муқаддасани чун имом Али Мусо Ризонинг қабри мутаббаруклари анда эрди. Алқисса, мулки Ҳирот, Қандаҳор ва Ғазна, булар барчаси мусахҳара бўлди. Аммо бир тоифа сарбадорон деган эл чиқиб, шайх Ҳасан Жуворий аларни пири эрди. Машҳад ичра муридлари била хуруж қилиб, Бистом ва Сабзавор ва неча шаҳарларни мусахҳара қилиб эрдилар. Ул шайхнинг икки ўгли бор эрди, бири Алибек ва бири Валибек эрди. Бистомга Алибекни, Сабзаворга Валибекни ҳоким қилди. Шайх ўз отига сикка қилдуруб, пойтахти Машҳад ичра эрди. Ровий айтурким, Абу Саъидхон ўлгандин сўнг, ўттиз йилгача мамлакатлар андоғ безобита бўлдикиш, ҳар кишига андақ қувват бўлса, подшоҳлик даъво қила бошлади. Давлати Темурий куёшдек тулуш қилғоч, барчалари юлдуз каби музамахил бўлдилар. Бу тоифаларни на учун Сарбадорон дерларким, ҳар вақт қайси жойга хуруж қилсалар салла ва жомаларини дорга осиб қўёрдилар, ишорат шул эрдиким, қайси биримиз қўлларингга тушсак, бошимизни жома каби ос, ихтиёринг нима бўлса, қилгил. Анда Соҳибқирон

Донишмандбекни Бистом ва Дамғон ва Астрабодга юборди, Мирзо Шохруҳни Сабзаворга юбордилар. Ўзлари Машҳад сариға юзландилар. Аммо Донишмандбек кечаси бирла юруб, ярим кечада Бистом ёқосига етиб, бир кишини топиб келтурдилар. Ул айди, Алибек боғида ишрат узрадур, деди. Филҳол, келиб мастлик ҳолида тутуб, боғладилар. Бистом ўшал кеча фатҳ бўлди. Андин Дамғонга бордилар. Ул шахр одамлари итоат қилдилар. Астрабодни ҳам олиб, Сарахс йўли бирла Машҳадга қайтиб келдилар. Аммо Мирзо Шохруҳ тўра Сабзаворга бориб, Валибек эшитиб, отлануб чиқиб, жангга муқаййид бўлдилар, акнун, голиб келиб, одамлар қочиб, Сабзаворни фатҳ айлаб, Валибекни қўлга тушуруб, иккала оға-инини Амир хизматиға келтурдилар. Икковин Амир Шохруҳга тобшуруб, бир-бирига қўшулмасун дедилар. Машҳадни қамаб эрдилар, Валибек тўрага илтижо қилди, қардошимни кўрайин, деб. Тўра икковини бир ерга келтурди. Иккиси пинҳон кенгаш қилиб, икки минг асир бўлгон аскар била мирзога арз қилдилар, нима қилди, отамиз қилди, бизларда гуноҳ йўқ, ёзуқимиздин ўтунг, бизлар сизларни жоловингизда бўлуб, қилич урайлук деб қасам ичтилар. Тўра келиб отасидин шафеъ бўлуб, тилади. Амир ҳарчанд манъ қилдилар, тўра буларга кафил бўлуб, чодир бериб, икки минг кишини банддин чиқориб, либослар марҳамат қилиб эрди. Алар отасига ёшурун нома юборди, фалон кеча, фалон мавзёда тайёр бўлуб туруرمىз, деб. Эшитуб, шайх, филҳол, хат қилиб, асонинг ичиға солиб бир кишидин бериб юборди. Ул Иноқ навкарлариға дуч келди, бири бир урди, ул ҳам асони кўтариб урай деса, асо синуб, ичидин хат зоҳир бўлди. Хатни Иноқга келтуруб бердилар. Иноқ Амирға маълум қилди. Амир Шохруҳни чақириб, хатни кўрсатти. Айди, эй ўғлум, хатингиз келибдур, фалон кеча тайёр бўлурсиз?! Тўра изза тортиб, кўб уёлди. Айди, эй отажон, мен қайдин биллойин булар макрини?! Соҳибқирон табассум қилиб айди: Эй ўғлум, албатта, дўст ким, душман ким, эл ким, ёв ким, муни фарқ қилинг. Амир буюрдики, Алибек, Валибекни икки минг кишиси била боғладилар.

Алқисса, Алибек отасига нома юбориб, келинг деб таъйин қилгон кун кечкурун нома келтургон кишиға бош-оёғ хилъат бериб, шайх беадад сарбадорон била шаҳар дарвозасидин чиқа бошладилар. Бул тарафда Амир булардин огоҳ бўлуб аскарларини бир ёқога олиб, беркитуб турдилар. Шайхни қўшунни барчаси тожик эрди, буларни чаккасидин мол-амволларини олиб, отларига юклаб, бир тарафдин карнай тортиб кела берди. Филҳол Амирни қўшунари тўрт бўлунуб, тўрт тарафдин карнай товуши чиқиб эрди, шайх ўз ўғулларим деб ақида қилди, кўрсаким, Амир Темур аскаридур, ўғлидин ном-нишон йўқ. Филҳол, сарбадорон қоча бошладди, шайх ўзи яёв қолиб, Машҳад ичра қочиб кирди, орқасидин Амир Темур аскари била қувлаб кируб, андоқ хангомалар бўлдики, кўб одамлар жасад шахристонидин адам чўлистонига юз кўйиладилар деган била сифати адо бўлмас. Шайх келиб Имом Али Мусо Ризонинг қабри шарифларига беркинди. Ҳар киши ул зоти боборакат равзаи мутаббаруклариға кириб, чиқмасдин илгари мақсудига етар эрди.

Баъзи ўзбак беодобона бориб, филҳол, бўйни узилди. Уч кунгача шайх анда бўлди. Бир кеча тушида юзи узра қизил лунги эрди, қазодин бир уқоб учуб келиб, лунгини гўшт хаёл қилиб, анинг юзини жароҳат қилди. Шайх ушбу алам била вафот тобти, ўшал ерға дафи эттилар. Икки ўғлини отасини орқасидин адам саҳросига юбориб, икки мингга яқин қавмини ҳам қатл айладилар. Алар ҳам адам биёбонига кетти. Ул киш Машҳад ичра туруб, баҳорға Нишопурға юзландилар. Ул вилоятлар шоҳ Шужоъға тааллуқ эрди, ул Ол Музаффардин бўлур.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ЎҒЛИ УМАРШАЙХ ТУРА ШОҲ, ШУЖОЪҒА ЭЛЧИ БУЛУБ БОРҒОНИНИ БАЕНИ

Аммо шул вақт узра хабар келдики, шоҳ Шужоъдин элчи келди, деб. Ул элчи хожа Абдурахмон ибн хожа Абдулқодирким, таърих китобларни тасниф қилгон, яна ҳазрат амир Ҳамзаи соҳибқирон, яъни ум расул акром соллоллоҳу алайҳи васаллам қиссаларин тасниф ила тасҳиҳ қилгон эрдилар. Ул киши кўб фозил эрди. Шоҳ Шужоъ хизматида турур эрдилар. Аммо дерларким, шоҳ Шужоъ қардоши Маҳмуд шоҳ вафоти вақтида бу рубойини шоҳ Шужоъ хизматиға ёзиб юбориб эрди.

Б а й т :

*Эй шоҳ Шужоъ, давлат манику бўлур, дема,
Маҳмуд, ворис ўлмоғим ушбу бўлур, дема.
Келдинг жаҳонға икки кун, уч кун туруб яна
Мулки адамға бормоғим обрў бўлур, дема.*

Жавоби шоҳ Шужоъ.

Р у б о й :

*Маҳмуд биродарим мани шохлиқда шер эрди,
Мулким олиб, яна манга кинлиқда дер эди:
Олсам томоми мулкени етмай муродиға,
Мен ер юзида тахт узра, ул тахти ер эди.*

Алқисса, анда Амир олтмиш шиговулға тобшурди. Келгондин сўнг хожани элчихонаға келтурдилар. Ўн кундин сўнг кўрунуш қилдилар зероки мунда кишваркушолиқни ороста қилиб эрдилар. Анда хожа Абдурахмон номани чиқариб Амир Соҳибқиронға бердилар. Ўқуб кўрсалар ёзибдурки, «ана Жалал ид дини Абул-л-фавориси шаҳи Шужоъу хаза—л мазкуру иншоъа китобати хува-лаҳи улқаййуму ло илаҳа иллаҳа хува-л ҳакимув ва илаҳа тур жаъвуна мамлакат паноҳ маъдалат шиор, макраMAT осор, бузурги комгор, гардун иқтидор, шаҳвори адл, эҳсон жобира замин ва замон, иноят мулки дайён қутб ал ҳақ ва ад-дунё вад-дин саййид Амир Темур кўрагон халлада оллоҳу мулкау ва салтанату нома тамом, вассалом.» Кейниға ушбу қитъани ёзиб дедикки:

Қитъа:

*Абул ғавориси даврон, манам Шужоъи замон.
Ки наъли маркаби ман тожи Қайсар эрди ҳамон.
Оталар ўтти жаҳондин, ки бизни навбатимиз,
Бирин-бирин ўтамыз, қўймағай бу Зол жаҳон.*

Иккинчи қитъа бу эрдик:

*Бўйнуи қўёй нечун жафои замонаға,
Заҳматни тортибон неча бир иш баҳонаға.
Денгиз, тоғини кўрдиму не кўрмадим ва лек,
Семурғдек парим куйуб неча ошёнаға.
Қўйдум мурод учун оёғ гардун узраким,
Домиға кўб илиндилар албатта чу донаға.*

Амир Соҳибқирон мунг англаб, айдилар: кошки шоир бўлсам эрди, буларға жавоб айтур эрдим. Умаршайх тўра ер ўпуб, жавобға мутасадди бўлди. Амир Соҳибқирон элчиға жавоб бериб айдилар, биз ҳам нома юборурмиз, қитъаларига жавоб берурмиз. Яна элчи хўжаға бош-оёғ либос бердилар. Хўжа Абдурахмон шоҳ Шужоъ сарига ёндилар. Умаршайх номани иншо қилиб, ўшул икки қитъаға жавоб айди. Амир Темур айдилар, ўзинг элчи бўлуб борурсан. Онларға дегилким, отам сизға айтадурлар, аларни ота-бобоси бизларни ота-бобомизға мулозим бўлуб ўтганлар, яна сўзим шулки, қачонки ул шахрға бординг, кўриниш қилғайсан, қуфл урулгон бир қутини печотлаб бердилар, мунг олиб бориб шоҳ Шужоъға бергил, деб.

Алқисса, Мирза Умаршайх тўра фотиҳа олиб, Машҳаддин Шероз жонибиға элчилик расми билад бориб, Қалот қалъасига яқин етдилар. Анда одамлар Мирзо Умаршайх тўраға айдилар, бу қалъада Рустам бек Бобул, шоҳ Исмоил Сомонийни авлодидиндур, мунда беш юз уйлук одам бор, ушбугина фуқароға подшоҳлик қилиб, хутба ва сиккани ўз отига қилгондур. Мунга ҳеч кимни кучи етмайдур. Мирзо Умаршайх тўра ҳайрон бўлди. Мунг нима илож қилишини билмади. Андин кейин айдилар, кечаси бўйла борурмиз. Андин кейин Умаршайх тўра кечаси бораверди. Қазора, Рустамбек дарвозанинг кунгираси узра лўли бача бирла чағир ичиб ўлтурур эрди, ногоҳ саҳро тарафдин ёввойи эшак лўли бачани кўзига кўрунди. Филҳол, отға миниб, ўшул эшакни олмоқға ўқёсини қўлиға олиб, даштға юзланди. Ярим кеча эрдиким, Мирзо Умаршайх тўра муқобилиға келиб қолди, ани ушладилар. Отини сўраб эрдилар, отим Рустамбек, деди. Ани ўлдуруб, шахрни дарвозасига келдилар. Дарвозани олдида бир одам турубти, Мирзо Умаршайх тўра «ким бўлурсан» дедилар. Ул айди, «Рустамбек подшоҳ бўлурман», деб ўзини билдурди. Тўра Рустамбекни тутуб ўлдурди ва ҳам саркарда ва дарвозабонларни шахид қилди. Андин кейин қалъани бузуб кириб, фуқароларни кўчуруб Машҳадға юбордилар. Инданкейин Мирзо Умаршайх тўра Нишопур ва

Исфиҳондин ўтуб, Шерозга яқин етилар. Амир Соҳибқирон ўғлини қилгон ишини эшитиб таҳсин ва офарин қилдилар. Анда шох Шужоъ элчиларни келганини эшитиб, олдиға одам юбориб, меҳмонхонага таклиф қилди. Анда Мирзо Умаршайх тўра келгон мулозимга айди, мен маъмурдурман, ушбу замон кўрунуш қилгайман. Мулозим бориб, шох Шужоъга айди, шох қабул қилмади, қайтиб келиб Мирзо Умаршайх тўрага айди, қирқ кундин кейин бекимизга кўрунуш бергайсан. Андин кейин Мирзо Умаршайх тўрани аччиғи келиб, келган мулозимни бир уруб қалам қилди. Кейин номани Чингизхон элчиларини расмиға ўхшатиб, номани бошиға қўйуб, баргоҳға борди. Айди, шох Шужоъ чиққайму ё ўзим ҳарамга кирайму? Бул сўзни шох Шужоъ эшитиб айдик, олдиға чиқарман, мабода ҳарба қилмасун. Мирзо Умаршайх тўра, «ҳарба қилмағайман», деди.

Соатидин кейин шох Шужоъ ҳарамдин чиқиб, тахт узра келиб ўлтурди. Мирзо Умаршайх тўра келиб салом қилди. Андин кейин айди, эй шохим бизни подшоҳимиз сизга нома била кўб-кўб сўзлар деди. Шох Шужоъ надимларидин бири айди, ҳар сўз бўлса, лозимким, билдурсанг. Филҳол таъзим била тўра бошидин олиб шох Шужоъга узотти. Шох Шужоъдин илгари вазири хоҳласаким, қўлиға олиб шохға берса. Мирзо Умаршайх тўра шох Шужоъни ўз қўлиға олиб бориб берди. Айди, эй тақсир, афандим, балким, номани жаҳрийя ўқунг. Андин кейин подшоҳ овозини чиқориб ўқиди. Ҳамд била наътдин кейин айтибдурким, калом ва салом айн Абдулло, яъни яратган қулидин сўзум шулки, ҳукми шарият бирла бу мамлакатлар манга мероси ҳалолдур, сенинг бобонг Муҳаммад Музаффар бизни бобомиз Абу Саъидхонга навкар эрди. Алар ўлгандин кейин сани отанг даъвом подшоҳлиқ қилибдур, холо, бу мулкларни манга берғил. Бу мамлакатларга ман мустаҳикдурман. Иккинчи нома ёзибдурким, салом биздин ўшул шох Шужоъ ва ул Хисрави гардунпаноҳ, ўшул молик мулки фиқоб ва ул шоҳи ноёб ва ул тўти хуш мақол давлат фалакида ҳилол, ўшул молики мулки, жаҳон ва ул анодили бўстон ва ул подшоҳ Абулфаворис Жалолиддин шох Шужоъга сўзимиз шулким, бу қитъани деган эканлар.

Қ и т ъ а :

*Абулфавориси даврон манам, Шужоъи замон,
Ки наъли маркаби ман тожи Қайсар эрди ҳамон.
Оталар ўтти жаҳондин ки бизни навбатимиз.
Бирин-бирин ўтамиз, қўймагай бу Зол жаҳон.*

Анга жавобға муни деди.

Қ и т ъ а :

*Ўзунга мунча сифат қўйма, эй улус шоҳи,
Жаҳондин ўтти Каёнийлар бори, тутуб роҳи.*

*Жаҳон улуғлари, фозиллар ила донолар—
Бори бирин-бирин ўтти, сан ўлғил огоҳи.*

Иккинчи қитъа:

*Бўйним қўёй нечун жафои замонаға,
Заҳматни тортибон неча бир иш баҳонаға.
Денгиз, тоғияи кўрдиму не кўрмадим валеқ,
Семурғдер парим куйуб неча ошёнаға,
Қўйдум мурод учун оёғ гардун узраким,
Домига кўб илиндилар албатта чу донаға.*

Мунинг жавобиға бу газални айди:

Қитъа:

*Кўрсанг жаҳон жафосини фикр ила қўй бўйин,
Тонгла келурни ўйласанг, фикр айла, қўй ўйин.
Денгиз, тоғни кўрмадинг сен, кўрдугунг ўрин.
Семурғдек куйуб қанот, аъзоларинг, қўйин,
Бу куйганингиз демагил тонгла бўлуб иссиғ,
Бош қайкағай, оёғ куйуб, тер оқса ҳар мўйин.*

Яна байт:

*Эрон бирла Туронни демангиз тенг,
Эрондин бир эрур, Турондин минг.*

Мунинг маъниси шулким, Эрондин бир киши ишни жойиға келтургунча, Турондин минг киши ишни юзаға чиқарадур. Шох мунинг фасоҳотиға ҳайрон бўлди. Умаршайх тўра, филҳол, Соҳибқирон берган қутини қўлтуғидин олиб, шохға берди. Шох Шужоъ очиб кўрсаким, бир қабза туфроқ бирла неча тола соқол оқидур. Ишорат шунгаким, оқаргон соқолинг туфроқға қўшулғай, нечукким, шох қари киши эрди. Шох айди, бу юртларни мани оталарим зўр бирла олғондур, ҳар ким олса, зўр бирла олур. Жавоби шул бўлди. Сўнгра бош-оёғ либослар берди. Умаршайх либосни ўшал замон шох назарида ясовулларни бириға берди. Ул кунни Мирзо Умаршайх тўра ражъат қилди, бу каби ишни ҳеч элчи қилгон эмас. Аммо шох Шужоъ мутшоъи эрдиким қирқ йилгача ҳеч киши шароб, чоғирни билмадилар. Ўғуллар оталаридин сўрардиким, шароб қандай нарса деб. Аммо Умаршайх тўра отасини қошиға Машҳад узра келди, ўтган воқеани баён қилди, беклар таҳсин қилуб, Амир Соҳибқиронға айдилар, эй Соҳибқирон афандим, не учун ўзга кишини элчиликға юбормассиз? Амир айдилар, ҳар нима бўлса, ўғлум бўлсун, ўзгаға офат етмасун.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОН САЙИД
УЛ ҲОҚОН ЯЪНИ ИСКАДАРИ
СОНИЙ АМИР ТЕМУР КЎРАГОННИ
ЗАҲАР ИЧГАНЛАРИ ВА
НИШОПУР ЁҚАСИНДА ЧИҒАТОЙ
СИПОҲЛАРИ МАЖРУҲ БЎЛУБ,
МАВР ОТЛИҒ ШАҲРҒА ҚАМАЛҒОНЛАРИНИ
БАЁНИ

Аммо Умаршайх тўра элчилик қилуб, қайтуб келуб эрди. Андин кейин шоҳ Шужоъ Меҳдаб Лўр отлиғ баҳодурга икки юз минг кишини кўшуб, Нишопурга юборди. Ул Меҳдаб Лўр Малук говпора наслиндин эрди. Ангга бир совут ҳазрат Али, карам олло важиҳ¹, афандимиздин ёдгорлик қолиб эрди. Кийганда милтиқ таъсир қилмас эрди. Алқисса, Соҳибқирон Машиҳадга бировни валий қилуб ўзлари аркани давлат бирла Нишопур сарига юзландилар. Шаҳрга яқин етгач, Нишопур ҳокими шаҳрни ташлаб қочти. Анда шайх Саъид Атторким, ҳазрат шайх Аттор валини набиралари эрди. Нишопур одамлари шайхга келуб, шафеъ бўлунг, дедилар. Нечунким, Нишопур элиндин етти лак танга асокир мададиға талаб қилуб эрди. Шайх Амирни кўртали келди. Амир шайхга туруб салом берди. Шайх элга шафеъ бўлди, Амир айдилар, эй шайх афандим, сизга бу ишни нима кераги бор, деб. Шайх сўзини қулоқга олмади. Шул ҳолда хабар келдиким, Меҳдаб Лўр ботир яқин етти, деб. Мирзо Шохрух тўра, қирқ минг киши анинг қошига жанг қилғоли бормоқ бўлди. Амир айди, эй ўғлум, алар жангга муқаййид бўлмагунча гар зафар тобсанг, аларга омон бергил. Андин кейин Мирзо Шохрух тўрани Мозандарон узра ашраф пойтахтиға эллик минг кишини рафиқ қилуб юбормоқ бўлдилар. Айдилар, эй нуридийдам, зинҳор боғ-бўстонларни вайрон қилмағил, ёш бачалар қўлга тушса, асир қилмағил, авратлар қўлга келса, асокирға айтгил, фасод қилмасунлар, шароб ичмағил, кўб ухламағил.

Сўнгра иккала тўра жўнаб кеттилар. Умаршайх отаси қошинда қолди. Андин сўнг, Амир хотириға келдиким, шайх Саъид шафоат учун манга келуб, хафа бўлуб, қайтти, деб шайх Аттор валининг қабри шарифлариға зиёратға бордилар. Шайх кўнглида кинаси бор эрди, Амирни зиёфат қилмоқ бўлуб, сут ичра оғу солиб берди. Амир ичтилар, сўнгра билдиларки, оғу экан. Элға билдурмай, тахаммул бирла ўлтурдилар. Шайх, берган захрим таъсир қилмади, деб иштибоҳда қолди. Аммо шайх кўрққонидин ҳаргиз сўзлаёлмади. Амир ҳарамға қайтуб келуб, ҳеч кишиға маълум қилмай, Иноқ бирла Умаршайх тўрани келтуруб, сирларини баён қилдилар. Икковлари йиғлади. Умаро, бекларни бир-бир талаб қилдилар. Ўз ўрниға оид бўлди. Ногоҳ шуҳрат бўлдиким, Амир Темур оғу ичибдур деб. Ғаламуслар эшитуб, кечи била Нишопур бозорини талон қилдилар. Сўнгра шайх, Амир Темурга мен оғу бердим, деб

¹Одлоҳ ўз висоли ила уни мукааррам қилсин.

маълум қилди. Соҳибқирон сипоҳлари эшитиб, шайхни бориб
горат қилдилар. Ул кеча Нишопурга одамлар бир кишини ҳоким
муқаррар қилдилар. Ул кеча Соҳибқирон қўшунлари ҳар тарафга
тарқалиб кетаверди. Нишопур одамлари қайу ерда бўлса топиб
келтируб ўлдиравердилар. Ул кеча яна таажжуб ёмғурлар ёға
бошлади. Умаршайх тўра кўб эл ва улус бирла Соҳибқиронни
атрофини олиб тўхтадилар. Ёмғур босилгач, бир тарафдин машъал
кўрунди, гумон қилдиларким, ёв келди, деб. Аммо Соҳибқирон
ўзларидин дам-бадам кетиб қолур эрдилар. Умаршайх тўра бориб
кўрунган машъални йўлин тўсди. Кўрдиким, қўнғироқ бирла
қачир келадур. Вақти бўлуб, қарнай торттилар, не аҳволи маълум
бўлмади. Ахир, Умаршайх тўра айди, сиз қандай кишисиз, даъвойи
жанг қилурмусиз? Яқин етгач, кўрдиким, алар бошлуги оқсоқолли
киши. Умаршайх тўрадин сўради, сизлар қандай киши? Бу айди,
Соҳибқирон аскариндин бўлурмиз. Ул киши айди, Соҳибқирон
тирикму ё ўлукму? Умаршайх тўра, Соҳибқиронга нима бўлубдур,
деди. Яна ул киши айди, мен хожа Муҳаммад Порсо-хожам
Баҳовуддин муридларидин бўлурман, ул зот менга деб эрдилар,
Амир Темури қошига борғил, анга муҳолифлар оғу берадур, ушбу
пойтобамни анга берғил, сувга ювуб, ичсун, оғу ондин кўтарилғай
дедилар. Анда Амир қошига келдилар, булар Мовароуннаҳр
қофиласи эрдилар, қарнай чалғонлари сабаби ҳарифни хавфидин
эрди. Сўнгра Нақшбанд берган дўнгиларини бердилар, андин ипор
иси келур, сувга чойуб Амирга ичурдилар. Оғу Соҳибқирон
тирноғларигича таъсир қилгон эрди. Рутубатни ўпка, бағир ва
талог ва аҳиолардин кўтарди. Филҳол, Амирни андак кўзи очилди.
Тошгласи хожа Муҳаммад Порсонини қофила жамоаси била Амир
талаб қилдилар. Аларга айдилар, агар Нишопурга кирсангиз,
одамларга биздин гафурманг, биз ўзимизни тайёр қилуб, иншо-
оллоҳи таола, ёв қошига борурмиз деб. Хожа бирла қофилани
жўнаттилар. Амир аскарларидин бир нечаси биёбонларда адашиб,
чўлдин-чўл кезуб, алъаташ шавқунлари асокирдин чикуб, Марвга
яқин бордилар. Сувсоғонларидин лаблари қуруб, тиллари огзига
сигмай ўлмакка яқин етуб, Амир ҳам тахтиравон бирла ушбу
қўшун орқасидин ахтариб ушбу ерда топуштилар. Анда Амир бир
мавзени кўрдилар, яшнаб ўт кўрунур, неча чумчуқлар чулдираб,
учуб-кўнуб турурлар. Андин ўзга ерда кўкарган дарахт йўқ. Соҳиб-
қирон буюруб, ани кавладилар. Бир тахта тош кўрунди. Тошни
олиб эрдилар, остидин сув чиқти, барчалари ичуб, мамнун
бўлдилар. Мавлоно Шароф Яздий дерларким, Чингизхон вақтинда
ул булогни анинг амри била беркитуб қўйгон эрдилар. Ул ерда
Марв эски шаҳар эрди, Чингизхон хароб қилуб, кўрғонлари баъзи
ери бузулуб, баъзи жойлари бутун эрди. Дерларким, Мирзо
Шохруҳ тўра Соҳибқирон вафотидин кейин салтанат тахтига
ўлтургон вақтида ани обод қилуб эрди. Алқисса, Соҳибқирон
асокир бирла анга кируб, қарор олдилар. Булар мунда турсун, амди
сўзни Мирзо Шохруҳ тўрадин эшитунг. Мирзо Шохруҳ тўра аскар
бирла бир тоғни бағридин келуб, Меҳдаб муқобилига кўрунуб
қолди. Уч кунгача иккала сипоҳ саф боғладилар. Хануз иккала

қўшунлар ҳарба қилғонлари йўқ эрди. Овоза бўлуб эшитилдиким, Амир Темурга оғу берибдулар деб. Ушул вақт сафар ойи, чаҳоршанба кун эрди. Тўра хайрат бармоғин тишлади, аскар мушавваш бўлуб, бир мавзеъни жой қилуб, қарор олдилар. Хабар аrojиф келуб, яъни тайини йўқ сўз эшитилуб, Меҳдаб Лўрни қулоқига, мухалифлардин Амир Темур ўлди, деб хабар етти, аскарини олиб бирдан жангга кирди. Мирзони аскар андоғ қирилдиким, қонлар жилға-жилға бўлуб оқаверди, ажал деҳқони жасад фалакиндин калда хандалақини узуб, фалокат аравосига ортаверди. Бошлар сой тошларидек бўлуб, жасадлар ханнот қофидек тўда-тўда тўфлануб қолаверди. Қазо вагончиси адам релиға бу юкларни солаверди. Андоғ жанг бўлдиким, тўра қўлинда қилич, ярим кечағача ёлғуз ўзи қолди. Охир, кўрдиким, қочмоқдин ўзга илож йўқтур, ёв кўб бўлуб ғолиб бўлса, қочмоғлук баҳодурлиқдин, деб тўра бир тарафга уруб кетти. Тонг отғоч, туркмон элиға еттилар. Аларни улуғи Салимбек эрди, тўрадин сўрди, ким бўлурсан? Тўра айди, Меҳдаб Лўр сипоҳисидин бўлурман, жангдин келурман. Анда тўрани узуқунда отини ёзуклу кўруб, уйқусинда бойлаб, тонгласи отқа ортиб, шох Шужоъ қошиға юбормоқ бўлди.

Аммо тўранинг аскарини барчаси ҳалок бўлуб эрди. Ушул йилда мунажжимлар ҳам айтиб эрдиким, сичқон йили туғилғон бу йил наҳс деб. Соҳибқирон қабул қилмаб эрди. Андин кейин Меҳдоб Лўр Нишопурга келди. Эшиттиким, шайх ва ўзга одамларни молини Амир темур олибдур деб. Ул ҳам Нишопурдин аҳча талаб қилуб айди, Амир Темурга эл бўлуб, мол берурсиз, менга ҳам бергайсиз, бўлмаса барчингизни қатли ом қилурман. Анда баъзилари Соҳибқиронга бериб эрдилар, яна баъзилари Меҳдоб Лўрға бердилар. Ул йил Нишопур элиға кўб таажжуб зулмлар бўлди. Аммо қофила бошини чорлаб, Соҳибқирон воқеасини сўради. Алар айди, хабаримиз йўқ. Буюрди, амволи қофилаларни талон қилуб олдилар. Мамсуклардин бири айди, менга мол берсанг, Амир Темур хабарини айтурман, деди. Марв сариға кетгандур, деди. Ул мамсукни ҳам молини олуб, хожа Муҳаммад Порсонин зиндонга солуб, Амир жонибға, марвға етуб келди. Соҳибқирон хануз шифой комил тобқон йўқ эрди. Меҳдаб Лўр аскар икки юзга яқин эрди, атрофни ўраб олди. Киши кирғузди, айди: Амир Темур мени олдимға чиқсун, мен онинг гуноҳини шох Шужоъдин тилайин, деди. Соҳибқирон қирқ кун муҳлат сўрадилар, ул қабул қилмай, ҳар кун жангга талаб бўлур эрди. Қирқ кундин кейин Амир шифо топти, амир Чоқуни юбордилар сулҳ қилайлук деб. Меҳдаб Лўр қабул қилди. Лекин кўнглида андак макри бор эрди. Амир кечаси сипоҳларға айдилар, кимдур жонини қавм учун фидо қилғувчи? Барчаларидин садо чиқмади. Учунчидин кейин амир Муъид орлот туруб, ер ўпди. Амир юз кишини мунда қўйуб, амир Муъид била жўнаб кеттилар. Анда Амир айди, Эй амир Муъид қардошим, сен уч кунгача таваққуф қилгайсан, иншооллох, мен Нишопур бориб, обрў тобқайман. Агар сен ҳам иложини топсанг, қочиб боргайсан, хизматимизда бўлғунгдур, бўлмаса, оллоға топшур-

дум, фи омон олло таъоло, деб юз кишини қўйуб Соҳибқирон ўн минг кишини олиб ярим кечада қочтилар. Суръат бирла учунчи кечаси Нишопур ёқосига келиб туштилар. Қўшунларни бир ерга қўйуб, юз киши бирла дарвоза остига келуб, қўрғон узра шоту боғлаб, кент ичра тушуб, дарвозабонни ўлдуруб, бирдан қарнай тортиб, аскар келиб, қатли ом қила бошлади. Қонлар кўча ва ўрамларда оқа бошлади. Неча-неча одамлар вужуд шахристонидин адам чўлистонига юзландилар. Ул йил Нишопурга кўб футур етти. Тонгласи Соҳибқирон тахт узра ўлтурдилар. Минг кишига яқин ҳалок бўлубдур. Амир Чоку қолгонларни озод қилуб, таъзири имол қилайлук, деди. Бир куни Соҳибқирон кўрдиким, бир хотун отга сув беруб, етаклаб кетуб борур. Ул хотунни эри темурчи эрди. Ани Соҳибқирон келтуруб сўради, нечун хотунинг отга сув берур? Ул айди, сени зулмунгдур. Амир, нечук деди. Темурчи айди, мўғул йигитлариндин бири мени уйимга қочиб кирибдур, хизмат буюрдиким, мени отимга сув бер, деб, мен лоиллож хотунимни юбордим. Не учун, мўғул элати соҳиб таадди бўлур, агар мен чиқсам, хотунимга хиёнат қилур ва алар хотунимни олиб чиқсам, уйимга хиёнат қилур деб, ўзум уйда бўлуб, хотунимни сувга чиқордим. Анинг сўзи Соҳибқиронга таъсир қилди, сўнгра аҳд қилдиким, мундин кейин қайси вилоят мусаххара бўлса, шахр ичра асокирдин киргузмайлук деб. Нишопур одамларини озод қилди.

Эмди сўзни амир Муъид бирла Мехдаб Лўр ботирдин эшитмак керак. Аммо Мехдаб Лўр ботир ул эски шахр ёқосинда туруб, Соҳибқирон кетганидин хабари йўқ эрди. Ҳар кун киши юборса, амир Муъид, бу кун соати эмас, тонгла кел деб юрди. Ахир, Мехдаб Лўр билдиким, Соҳибқирон йўқтур. Бирдан шавқун солиб, қўрғонга ўзини урди. Амир Муъид қўрғонни Нахрух ериндин уруб қочти. Мехдаб Лўр ботир кувуб, уруб келаверди. Тўқсон уч киши ҳалок бўлуб, адам саҳросига юз қўйдилар. Етти киши била амир Муъид қочиб Хоразм қумаориға бордилар. Мехдаб Лўр қўшун бирла бул ҳам орқасидин борди. Анда бир тарафдин тутун чиқа берди. Ул ерда бир эски қаср бор эрди. Дерларким, ул қаср хожа Сулаймон Кесардин қолгон эрди. Ул тутун анда бир тош уйдин чиқуб турур. Икки киши ул уйда ўлтурубдур. Булар ани овоз қилуб, қичқурдилар. Иккови овозини чиқормади. Қазора, ўрамда бир минораи қора кўрунди. Билдиларким, аждаҳҳо турур. Мехдаб Лўр ботир ани рад қилмоқға муқаййид бўлди. Аждаҳҳо они нафси сулуқиға тортти. Яна бир зўр уруб неча кишиларни оти ва яроғи бирла ютуб юборди. Асокир баъзилари қочиб Нишопурга кеттилар. Андин нечалари чўлларда қолиб, сувсаб ҳалок бўлдилар, бул ҳам Амир Темур иқболидур. Нишопур боргонлар Амир қўлига асир бўлди. Алардин Соҳибқирон амир Муъидни сўрдилар. Асирлар айди, амир Муъидни харчанд ахтариб тополмадук. Аммо Мехдаб Лўр кўб кишилар бирла аждаҳҳога кеттилар. Соҳибқирон айди, амир Муъид менга жонин фидо қилуб эрди, иншооллох, умидим тангри таолодин яна они соғ-саломат кўрсам керак.

Алқисса, амир Муъид етти киши бирла Хоразм дашти узра

қумда юруб, бир маконга келдилар. Эшикнинг бўсағасини кўрдиларким, етти филиззатдин ясагон. Ул бўсағада амир Або Муслимни болтасини зарб таъсири бор эрди. Ул эшикни Або Муслим қалам қилуб, анда етти жойни вайрон қилгон эрди. Андин бир булог ёқосига келдилар. Бир ҳовузни кўрдилар. Узра бир тахта тош ёзилгонким, ушбу парилар маконидур, мунда Або Муслим келиб-кетгандур деб. Ул кеча амир Муъид анда туруб, асокир жинларни кўрдиларким, бўйлари қисқа, барчаси рақе қилурлар. Тонгласи андин бир жойга келдилар. Хар жойи одамларни кўрдилар, бир ерга жамъ бўлуб, ораларинда бир йигит, рангги таъйир топуб, қорайибдур. Анинг қошинда бир қоғоз, Мироншоҳ тўра ушбу киши деб ёзилгон. Сўйгра тонуб чўлдин ҳовуз ёқосига келтурдилар, сув бердилар. Мироншоҳ тўра эси ўзига келди. Андин кейин ҳол сўрашиб, айди: мен Мозандаронга бориб, Ашраф қалъасини фатҳ қилуб эрдим, чоршанба куни овоза бўлдим, Амир Темур ўлди деб. Ёв бирдан келуб, ҳужум қилуб, бизларни ўртага олдилар. Алардин қочиб, бул ерга келдук. Дерларким, ўшал кун Дашти Қишчоқ узра Тўхтамиш хонга хабар етти. Анда хон Мовароуннаҳр томонда асокир йиғдуруб, отланди. Хабари арожиғ яъни беҳуда сўз, таъйини йўқ халқ ичра кўб-кўб эшитилаверди.

Алқисса, амир Муъид Соҳибқирон воқеасини бир-бир баён қилди. Мироншоҳ тўра отасини ҳаётлигини эшитуб кўб суюнуб, хурсанд бўлди. Андин кейин тўра тараддуд қилиб, эллик минг кишидан беш юз кишини тирик топдилар. Кўблари ўлуб ва баъзилари хар жонибга қочиб ва нечалари чўлларда сувсаб ҳалок бўлди. Ушул йилинда Нишопур атрофинда Чигатой аскариндин ҳисобсиз одамлар ўлуб, адам биёбонига юзланди.

Аммо амир Муъид била Мироншоҳ тўра Хоразмга яқин келуб, Нишопурда Соҳибқирон саломатлигини таъйин билдилар. Тўрт ой ўтгандин кейин Соҳибқирон бирла мулоқот бўлдилар. Аммо Мирзо Шохрухдин асло киши бўлмадиким, хабар топиб келтурса.

Эмди Мирзо Шохрух тўра воқеасидин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО ШОХРУХ ТЎРА ИБН АМИР ТЕМУР СУЛТОН ЗАЙНОБИДДИН КИМ, ШОХ ШУЖОЪНИНГ ЎРЛИДУР, ОНИНГ БИЛА МУЛОҚОТ БЎЛГОННИ БАЁНИ

Алқисса, Муслим бек, туркмонлар улуғи хоҳласаким, Шохрух тўрани шох Шужоъ қошига олиб борса. Ул кун ҳаво кўб иссиғ эрди. Борурда йўл узра бир работга кўндилар. Шохрух тўрани офтоб рўёга қўйуб, ўзлари таом пишурмакга муқаййид бўлдилар. Тўра ҳарчапд нола-зори қилуб, қуёш ҳароратига тоқат қилолмай йиғлади, ул зойимлар қулоқ солмади. Қазора ул ерда чанғалистон бор эрди. Ул ердин одам ёввойи бўйи ўн газ, жасади қора, булар қошига келди. Булар нима иш қилса, ул ҳам қила берди. Салимбек қўлига ўқ ёсин тайёр қилуб, анга ўқ отмоқга ҳаракат қилди. Ҳамроҳлари манъ қилдилар, қабул қилмади. Ўқ отти, ўқ келиб

одам ёввойисиға тегиб эрди, ул бирдан хайқируб шавқун солуб, ирғиб бориб, Салимбекни икки бўлуб, андин йўлдошларини барчасини ҳалок этуб, ул одам ёввойиси ўз макониға ёнди. Тўра ани кўруб тангри иззу Жалға шукр ва сано юборди. Андин ўзини ишқил узра бир ҳила била олиб, ярим кечағача йўл юрди. Бир гўристонға келди. Кўрдиким, соғанада чирог ёниб турур. Андин бир қизни ўлиқини бир йигит олиб қошиға қўйуб, ўзи орқасей бирла деворға суяниб, ўлтуруб, зор-зор йиғлаб айтур, эй жону жаҳоним, сен ўлик, мен тирик, сенсиз менга тириклик керак эмас. Тўра билдиким, ошиқдур. Аммо, йигит ҳам кўб чиройлик эрди, йиғлаб бу назмни дерким:

*Йўлдошим эдинг, бу йўлда, эй моҳ,
Йўлдошни қўйуб, кетарму ҳамроҳ?!
Бедорлиққа кетурмадинг тоб,
Шахло кўзинг ўлди майли хоб.
Тун сан эдинг мани чирогим,
Раҳм эт, мани кўб юракда доғим.
Сен мурда бўлуб ер остидасан,
Ер узра нечук тирик юрай мен?
Ишқ ўтиға ўртаб, куйубман,
Сенсиз ушбу жондин тўйубман,
Ўлмак манга яхшидур бу дамдин,
Тоқат манга қолмади бу ғамдин.
Кокиллари жонимни тузоғи,
Бўлдим асир зулфи боғи.*

Алқисса, Шохрух тўра назар қилиб туруб эрди, ул йигит ўлтурган вақтида қиз бурнидин неча қатра қон томуб, қимирлаб сўзға келди. Ул йигит кўрқуб қочти. Тўра айди, эй йигит қочмағил, маъшукангдин кўрқмағил. Йигит хайратда тўхтади. Тўра айди, келғил, мани бойлуқларимни ешғил, бу қиз ракик сакта дардиға гирифтор бўлгон экан, тангри таоло шифо ато қилди, нечук ошиқ киши маъшукдин кўрқар? Йигит келиб, Шохрухни ешуб, бўшотуб қўйди. Тўра андин сўрдиким, қайдин бўлурсан, деб. Йигит айди, Оҳангарон қариясиндин, ўзум насли Кова оҳангардин бўлурман. Кованинг ўрни Исфиҳондин эрди. Йигит айди, бу қария улугини қизидур, мани мунга шавқу завқим бўлур эрди, қазора муни ўлди деб эшитиб, тоб-тоқат қилолмай, қабриға келдим, оллоҳ ал ҳамд,¹ эмди муни ҳаёт тобтим. Андин кейин йигит Шохрух тўра ном-нишонини сўради. Тўра анга қасам берди, кишиға айтмағил деб. Ул йигит анда қасам ичти. Тўра воқеани анга бир-бир баён қилди. Андин кейин ул йигит тўрани ўз юртиға олиб борди. Арбобға қизини ракик сактадин тирилуб келгани маълум бўлуб, югуруб хурсандлиғдин ул йигитға қизини никоҳ қилуб берди. Шохрух тўра неча кунлар анда бўлди. Иттифоқо, бир кеча тўра Исфиҳон сариға сайрга чиқуб, саҳарғача йўл юруб, бир жойға келуб эрди,

¹ Худоба шукр.

икки гуломжўши бир йигитни ариқ ёқосинда йигочга боғлаб, бошига арра қўйуб, арраламакда эрди. Ул айди, эй қуллар, берган тузимиз андешасини қилуб, манга жафо қилманг, деб нола била йиглар эрди. Ул йигит хушрўйлиқига : «Темурномаи форси»ни соҳиби хожа Абдуллох Хотифий неча байт айтиб эрдилар. Мазмуни булдур:

*Оё, сомиъ эрсанг сўзумни эшит,
Оёғ-қўли боғлу гўзал бир йигит.
Қуёшдек юзи, кўзи чўлфон каби,
Оқиб ёшлари юзга маржон каби.
Қошинда икки қул қора ранги бил,
Қўлга арра олиб икки занги бил.
Йигочга боғлаб у эрни икков,
Боши узра арра қўйуб икки ёв
Анга арра солса чунон Зикриё,
Йигит йиғлаб айтур эди, ё худо,
Нажотимни берғил мани бу замон,
Сизиндим санга, эй худои жаҳон.*

Алқисса, Шохрух тўра анинг ҳолини кўруб, ғайрати келуб, югуруб бориб, бирини яроғи била икки бўлуб эрди, андин кейин бири қотти. Ани ҳам тош била уруб, ҳалок қилди. Аммо йигит ўзинин кетуб, эрди, соатидин кейин эси ўзига келди. Тўра кўрдиким, арра анинг бошини бир нардасига таъсир қилибдур. Шохрух тўра бойлуқларини ешуб, бошини жароҳатини боғлаб қўйди. Андин сўрдиким, эй нозанин йигит, ким бўлурсан? Йигит айди, аввал ўзингни айғил, кимдурсан, мани бу ишдин нажот бердинг, тангри таоло санга жазон касир берсун. Тўра қўрқуб жомни томдин ташлағандек бўлмасун деб айтмади. Сан аввал айғил, деди. Ахир, икковлари ҳам айтмади. Аввали шулки, бир-биримизни ҳақиқатимиздин хабардор бўлмайлуқ, бир-биримизни отимизни билмаганимиз хўб. Аммо айди: бир чаккага борайлук, тонг яқиндур. Тўра айди, ман мусофирман, маконим йўқдур. Ул йигит айди: шул ердаги соғанани эси ичра ухлаюрман, сан бу кун Исфиҳон ичра бозорга бориб, тошчилар растасига кирғил. Анда ибн Имод отлиғ бир шоир киши бор. Ўзи кўп бой, ғанидур, тош тарашлаб ўлтурур, анда туруб анинг орқасидин кечқурун ҳовлисиға борғил. Анинг эшикиға тош била урғил, чиқуб сани ҳар нима ҳақорат қилса, қабул қилғил.

Алқисса, Шохрух тўра йигитни форға қўйуб, ўзи Исфиҳон шаҳриға келуб, ани сўроғлаб, бозордин топмай, ҳовлисиға келуб, эшикини топти. Йигит деганидек, тош била андоғ урдиким, ногоҳ бир киши, соқоли оқ, келуб шиддат била сиёсат қилуб, таёк била тўрани икки-уч уруб сўнгаклари сингудек бўлди, хоҳладики, бул ҳам урса. Лекин йигитни сўзи хотириға келуб, таваккуф қилди. Яна ул қари киши не сабабдин мани эшикимни тош била урурсан деб, қулиға буюруб, ҳовлисиға олиб кирди. Халқ келуб тўраға шафёъ бўлдилар, қабул қилмади. Тўра ичкариға кирса қимматбаҳо

нимарсалардин полослар солибдур. Ул қари киши тўрага айди, эй нозанин йигит, маъзур тутгил ҳарна санга дедим. Эмди манга келтурган хабарингни айгил. Тўра анга воқеани бир-бир баён қилди. Қари киши тўранинг отини сўради. Ул йигит била ман иккимиз отимизни бир-биримизга айтмасликга аҳд қилдук. Анда қари киши айди, борғил кечи бирла ани келтурғил, анинг сабабидин иншооллоҳ сен ҳам соҳиби жоҳ бўлғайсан. Андин кейин тўра бориб, ул йигит била ибн Имод уйига келдилар. Анда дафъи ғам учун «Шоҳнома»и Фирдавсийни мутолаа қилдилар. Андин кейин Шоҳруҳ тўра йигитга айди, марҳам бўлса эрди, жароҳатингга қўёр эрдим. Анда тўрага буюрди, бозорга бориб, сабзавор дўкони қайси деб сўрагил, анда бир кўзи кўр, сувар киши бордур. Анинг бирла мусофиҳа қилуб, қўлини сиққил. Ул кишини отлари Мавлоно Табибдур, санга марҳам бергайлар. Андин кейин тўра бозорга бориб, ул сувар кишини топти. Анинг била мусофиҳа қилди, ул ичкарига олиб кириб, ҳол ва аҳволдин сўрадилар. Тўра воқеани баён қилди. Мунн эшитуб, филҳол, йиглаб, тўрадин марҳам беруб юборди. Андин кейин яна йигит тўрага чўнтакидин бир лаълни олиб берди, айди: жавоҳир бозорига борғил, Мавлоно Қутбиддин Розий кимдурлар, деб сўргил. Агар топсанг, ул кишига ушбу лаълни бергил. Ул зоти боборакот бу лаълни танусалар, санга кўб олтун берсалар керак. Андин кейин лаълни ул зоти боборакотнинг қошларига олиб борди. Ул киши тўрани уйларига олиб келуб айдилар, эй гўзал йигит, бу лаълни кимдин келтурган бўлсанг, они танидум. Алҳамдулилло, хануза ул тирик экан, деб кўб-кўб олтулар бериб юбордилар. Тўра олтуларни келтуруб топшурдилар, яна ул йигит айди, эмди Мавлоно Музаффар Варзийнинг қошларига борғил, ул киши варзийлар карвонсаро-йиндадур, аммо шоирлигда Ҳоконий Сонийдур дерлар, ҳеч шуаро бирортаси ул кишининг назарида писанд эмас. Ул зотнинг шеърларини киши фаҳм қилмаганидин девонларини сувга ташлаб эрдилар. Ушбу байти форсий ул кишининг асариндайдур.

Назм:

*То ман дийну зулфи парози чин ту дидам,
Ҳар як зики ҳариф назирфат надидам.*

Эмди ул зот ёнида ўлтуруб, тизларини босғил. Андин кейин тўра ул саройга келди. Мавлоно Музаффар била мулоқот бўлиб, тизларини бости. Ул зот кўб шуҳи чолок табъ эрдилар, филҳол, туруб, тўрани уйларига келтуруб, бош-оёғ либос бериб, зиёфат қилдилар. Шоҳруҳ тўра яна андин ёнуб келди. Анинг бошини кўрдиким, соғайибдур, андин кейин бир хат ёзиб тўрадин Саййид Неъматуллони хонақоҳларига юборди. Тўра келуб хонақоҳ ичра кирдиким, бир қари киши соқоллари оқ, нуроний киши хонақоҳда ўлтурубдурлар. Хатни келтуруб ул зоти боборакотга бериб таъзим ила қўлини алиф-лом қилуб турди. Ул киши хатни ўқуб, тангри таолога шукру сано айдилар, тўра бирла уйларига келуб, етти

эшикдин ичкарига кирдилар. Айдилар, эй қутлуг меҳмон, сабр қилурсан, сани зиёфат қилурман. Келтирган хатингни жавобини ёзиб берурман, деб. Полос солинган. Саййид ош ва таом келтурмоқга муқаййид бўдилар. Тўра ўлтуруб эрди, Мавлоно Имом ва Мовлоно Табиб ва Мавлоно Варзий Саййид Неъматулло қонларига келавердилар. Барчалари Саййидни зиёрат қилдилар. Ул уйни тўрт эшики бор эрди. Неча-неча азизлар келуб, ул уй ичра тўрт юз киши бўдилар, тўра ҳайрон бўлуб, таажжуб бармоқин тишлаб, айди: эй Саййид афандим, мунда нима маъни бор? Саййид айдилар, келтурган хатингни жавоби шул турур. Тўра, филҳол, туруб йигит қошига келуб, кўрган воқеасини анга айди. Ул айди, турғил, иккаламиз ул ерга борурмиз, деди. Иккаласи қўшулуб Саййид Неъматулло ҳовлиларига келдилар. Ул кишилар барчаси бул йигитни ўртага олиб, тавоф қилдилар, кўб олтунларни нисор қилдилар. Шохрух тўрага айди, бу тиллоларни олгил, нечукким, мани сабабимдин кўб ранжу меҳнатлар тортдинг. Баракалло, сани баҳодурлигингга. Тўра айди, эй қардош жоним, ман бу ишларни тангри иззу жал йўлига қилдим, сизлардин мани таъмаим йўқтур, деди. Анда ул турган халойиқ барчалари тўранинг ҳимматига таҳсин ва офаринлар қилдилар. Анда ул айди, нозанин йигит, неча вақтдин бери иккаламиз тануш бўлуб, қардош бўлдук, нима бўладур отингни маълум қилсанг? Тўра айди, аввал сан айгил. Ул йигит айди, мани билсанг отим Султон Зайнобиддин шох Шужоъ ўғлидурман, булар мани хуруж қилмоғимга рафоқат қилгон кишилардур, отамиз қариб қолгон кишидурлар, оғам бор, онинг оти Султон Маҳмуддур. Отам мани оғам бирла Исфиҳон саклусига, яъни чегарасига юбориб эрди, Амир Темур бул тарафга келурмин деб. Ман хаёл қилдим оғамни ўлдуруб отам ўрнига султон бўлсам деб. Мундин оғам хабар топуб, мани ушлаб, қийноқ қилдилар. Мани Исфиҳон акобирларига мурувватим бор эрди. Андин кейин мани икки қулга буюруб, бир чаккага олиб бориб, мани бойлаб, бошимга арра қўйуб, арралаб ўлдурмоқда эрди, сан келуб ул балодин мани нажот бердинг. Эмди яна хуруж қилмоқга ҳаракат қилурман, келгил, манга қандай кишидурсан, маълум қилгил, на ишда юурсан, айгил. Тўра анга сипогорлиқ қилуб айди, ман Соҳиб ҳидоят ўғли бўлурман, отам Амир Темурга шайх ул исломдур. Ман отам била андак ҳодисадин араз қилуб, ҳаж қилмоқ орзусида борурман. Мани отим Ҳалолиддиндур. Султон Зайнобиддин мунини эшитуб, кўб навозишлар қилуб, ҳурмат қилди. Андин кейин Амир Темур воқеасиндин, анинг ўғилларин кайфиятидин ва сипоҳларини аҳволидин сўрди. Тўра айди, Амир Темур адолатлигини ўзига дарбар алғондур. Анинг ўғилларининг ҳар бирини сўрсанг хислат ва фазилати андоғдурки, улуг ўғли Мирзо Ҳаҳонгир тўра кўб соҳиб эҳсон эрди. Ул вафот топти. Андин кейин Мирзо Умаршайх тўра ўз замонини олим ва фозилидур. Андин кейин Мироншоҳ тўра соҳиб ишратдур, андин кейин кенжаси Мирзо Шохрух тўра соҳиб шижоат, баҳодур турур. Ман Самарқандда Шохрух тўра бирла кураш олур эдим. Шаҳзода тўранинг сўзига кулуб юборди. Навкарларига қараб дедиким, сизларда ҳам куч ва қувват борму?

Ҳар қайсилари ўз кучларини зўрлиқларини таъриф қила бошлаб ардилар, яна тўрага сан нима деюрсан, деди. Тўра айди, мани назаримга булар чумолича кўрунмас. Шаҳзода муни сўзига ғайрати келуб, ман била кураш олурмусан, деди. Тўра айди, хайю ҳай, эй афандим, сиз бу вилоятларни шаҳзодаси бўлурсиз, ман бир бечора ғурбатда қолгон кишидурман. Агар сиз мани йиқитсангиз ҳеч айб йўқтур, ва илло, йиқилсангиз мани ҳалокатга етқузурсиз. Ман хавф қилурман. Шаҳзода аҳд қилдиким, ҳаргиз мундоғ ишни қилмагайман, чунки мани ҳақимга кўб яхшилиқ қилдинг, ман сани хизматингни адо қилолмасман деб.

Алқисса, шаҳзода қўймайин икковлари курашга муқаййид бўлдилар. Соатидин кейин шаҳзодани Мирзо Шохруҳ тўра кўтариб, андоғ урдиким, барча кўрганлар ҳайрат бармоқин тишладилар. Шаҳзода камоли қаҳридин аччиги келуб, буюрдиким, бу мусофирни ўлдуринг деб. Саййид Неъматулло филҳол туруб манъ қилдилар, айдилар, эй шаҳзода, аҳдингни синдурмагилки, бу санга айби куллийдур, олам барчасига пазидинг ёмонлиқга йиртилур, эронлар иши бу эмас, бу йигитни қилгон яхшилигини асло хотирингдин юбормагил. дедилар. Ўртада неча кунлар ўтгандин кейин, бир кеча айди: одам борму, айёрлиқ била мани оғамнинг бошини келтурса? Ҳеч кимдин овоз чиқмади, тўра иргиб туруб, таъзим қилуб, фотиҳа талаб қилди. Ул кеча тўра ўрда сариға келуб, ухлаб ётган ерига девордин тушуб бориб, ҳарамига келуб, султон Маҳмуд кўксига минуб, уйғотиб, бошин талаб қилуб, кесуб, султон Зайнобиддин қошига келтурди. Шаҳзода бошни кўруб, ўрнидин бир сакраб ўлтурди. Тонгла халқ хабар топиб, хайрон бўлдилар, кимни тўра кўтариб ва кимни салтанат тахтига ўтқузсалар?! Анда султон Зайнобиддин карнай торттуруб, умаро, бекларни йиғуб, тахт узра қарор олди. Шохруҳ тўрага юқори мақомдин ўрун кўрсатти. Печа кун ўтгандин кейин хабар эшитилдиким, Амир Темурни Марвда Меҳдаб Лўр ўлдурубдур деб. Муни англаб тўра йиғлайверди. Султон анинг сабабини сўрди, айтмади. Тўра хафа бўлуб, доим ғам ва қайғуда бўлди. Мунинг сирини билмакга Саййид Неъматулло айдилар, киши бўлса, бойқушни юракини келтурса, анда хосияти бордур. Филҳол, ани топуб келтурдилар. Тўра ухлаб ётган вақтида ул юракни кўксига қўйдилар. Анда уйқусираб ўзини Амир Темур ўғли Шохруҳ тўра эканлигини сўзлайверди. Барча билдиларким, бу мусофир йигит, жулуси айвонлиғда, асволи кайвонлиқда Амир Темурни ўғлидур. Тўрани барҳам бермоқнинг пойига туштилар. Тўра буларни феъл-атворини англаб, бир кечаси била қочиб, отасини хизматиға, Амир Соҳибқирон қошига келди.

Бу, мунда турсун, эмди сўзни Тўхтамишхон подшоҳдин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА ДАШТИ ҚИПЧОҚ УЗРА ТЎХТАМИШХОН
АМИР ТЕМУР ЎЛДИ ДЕБ ЭШИТИБ, МОВАРОУННАХР
ШАҲРЛАРИНИ УМИДИДА КЕЛУБ, САМАРҚАНДНИ
ҚАМОҒОНИНИ БАЕНИ

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон форс мамлакатларини барчасини мусаххара қилмоқ учун умаро ва беклар бирла Кенгаш қилуб, уч йилгача тахти ҳар қаерда бўлуб, қарор топмади.

Аммо Тўхтамишхон воқеаси бу эрдиким, Амир Темур Нишопурда оғу ичиб ўлубдур деб англади, аскарини жамъ қилуб, Мовароуннахр шаҳрларига от қўймоқ учун Давлатшайх амакиси ўғлон мартабасида эрди, анга Машваратга киши юборди. Ул Давлатшайх кўб ишга етук киши эрди, сабр қилсун деб манъ қилди. Яна ўзи қошига келуб, ул сўзнинг ҳақиқатини билғил, баъд отланғил, деди. Хон қабул қилмади. Аскар жамъ қилуб, отландилар, аҳдларики, Амир Темур бирла қилуб, эрди, исён тоқига ёшурди. Хоразм этак тарафидин келуб, Бухорони талон қилди. Ул вақт Амир Темур ўлди деб, шоеъ бўлуб, Мовароуннахр шаҳрларини кўби қамалда эрди. Амир Чокуни Соҳибқирон Самарқандга ҳоким қилуб қўйуб кетган эрди. Амир Чоку Хонимчага тоға эрди. Хонимча аввал Тўхтамишга айттурилган эрди, баъзилар дерларким, қипчоқ аскарлари ўшул йили кўб жойларни тароғ қилғон эрди. Хон Самарқанд даласига келуб, филҳол, амир Чокуга нома юбориб, дедиким, тэнгри иззу жал тақдири бирла Амир Темур олами фонийдин саройи боқийга интиқол қилубдур, хонимча(ни) кўб билурким, аввал манга айттурилғон эрди, манга беруб юборсун. Яна сўзум, қавми ҳукамода бу юртларни ўзбак олур деган. Бу мамлакатларга ман мустаҳиқ бўлурман, деб.

Анда амир Чоку бу сўзни эшитуб, элчини таёқлаб уруб, ўлгудек қилуб, Тўхтамишхон номаъқул дебдур, агар Соҳибқирон ўлган бўлса ҳам, ҳар бир ўғли арслон ва қоғлон кабидур, деб ура-ура шаҳардин чиқориб юбордилар. Аммо Хонимча англадиким, Тўхтамишхон ани талаб қилубдур, деб. Амир Чоку тоғасини чорлаб айди, тоғажоним, ман заифанинг сизга андак машваратим бор. Кенгашим шулки, манга хон талаб бўлмиш, ман ҳам анга талаб бўлуб, бир чўридан нома юбориб, ани уйимга таклиф қилиб келтуруб, душманни барҳам урайлук дерман. Соҳибқирон албатта келур, ҳамиятлик кишидур, деди. Бу сўз амир Чокуга кўб маъқул ўлди. Филҳол, бир чўридин нома ёзди, Тўхтамишхонга дедиким, эй хон афандим, ман ҳам сизга толиба ва ошиқадурман. Нима бўладурким, ман заифаи мастуранининг ҳовлимга қадами муборакни тегурсангиз, изингиз тўтиёсини кўзларимга даво қилсангиз, яна сўзум шулки, бул ерға келсангиз, амир Чокуни ҳийла бирла барҳам берсак, бўлмаса, асираларини олиб кетсалар, нома тамом, вассалом, деб бир чўри чобукдин юборди. Ул чўри тезлик бирла кўргон тешукидин чиқуб, бир ўзбак оломонга айди, мани, хон қошига олуб борғил, маъшуқа тарафидин келғон элчидурман. Андин оломон била Тўхтамишхон қошига келди. Кўрсаким, хон

курси узра ўлтурубдур, олдида хофизлар савт ва садолар бирлан ўқуб ўлтурурлар. Хон кўруб оломонга айди, мунини ўлжадин тушурдунгму? Оломон айди, оре, тақсир афандим, бу чўри хоннинг маъшуқаси Хонимча қошидин келган элчиман дейдур. Чўри, филҳол, хатни чиқориб берди. Хон мутолаа қилуб, Хонимчани олдида бормоқни қасдида бўлки. Беклар манъ қилдилар. Ахир амакиси Давлатшайхни келтуруб, хатни анинг кўлига берди. Ул мунини мазмунини билуб, айди, мабодо талбис бўлмасун, аввал маҳрамлардин бир кишини юборғил, аммо чўри мунда турсун, кўргил воқеа нима бўладур?!

Хонга бу сўз маъқул бўлди. Қулларидин бирини ўз суратида қилуб юборди. Кечаси бирла гулом Хонимча эшикига келуб, ўзини маълум қилди, ана, ман Тўхтамишхон бўлурман, деди. Даричани очтилар, қадам қўйиши бирла ҳалокатга етқуздилар. Чироғ ёқиб кўрсалар, Тўхтамишхон эмас, бу қилгон хийла фойда бермади. Эртаси хон билдиким, талбис экан. Амакисини зийраклигига таҳсин қилди. Чўрини ўлдурдилар. Андин кейин Давлатшайх тўрт юз кишига буюрдиким, ўт-ўтин кўтариб, яроғларни беркитуб Самарқанд ичра Низом ул мулк мадрасасига бирин-бирин боринглар, анда киши йўқтур, бизлар ярим кеча била шаҳар дарвозасига борурмиз, сизлар ичкаридин, биз ташқаридин бўлуб, иншооллоҳ, дарвозани очиб кирурмиз деди. Филҳол, тўрт юз киши ўтунчи суратида бўлуб, аслаҳа-яроғларни ўтун ичра беркитуб, ўшул эски мадрасага келуб жамъ бўлдилар. Ярим кеча била Тўхтамишхон бул тарафдин Самарқанд дарвозасига от қўйуб, шавқун қилуб боравердилар. Амир Чоку буларни дафъига муқаййид бўлуб эрди, ногоҳ карнай овози шаҳар ичидаги ўтунчилардин чиқаверди. Ул кеча Самарқанд ичра шўришлар бўлуб, қиёмати сағир бўлди. Одамлар том узра чиқуб, «оллоҳи акбар» деб фарёд қилурдилар. Қипчоқлардин ҳам «оллоҳу акбар» овози чиқар эрди. Амир Чоку кўрдиким, иш қўлдин кетти, қул, чўриларини олуб, Хонимча билан игначилар дарвозасидин Ургут йўли била қочиб, Шахрисабз ичра Оқсаройга келуб тушти. Аҳли Самарқанд кўрсаларким, шаҳар хароб бўлгудек. Замон-замон Тўхтамишхон замони, омон, деб шавқун қилаверди. Ул кун Хон Соҳибқирон тахти узра чиқуб, Соҳибқирон жамъи хазиналарини олиб, Дашти Қипчоқга юборди. Ўзбек ёмонлари ҳар уйга, кируб фасод қилар эди. Одамлар бориб хонга арз қилдилар. Ул Давлатшайх амакисига айди. Ул, қўявер, сипоҳлар санга кўнгул боғласун, деб фуқаро арзини тингламади.

Андин келуб Шахрисабзни қамадилар. Шахрисабз одамлари амир Чокуга кўрунуш қилдилар. Шаҳар халқи кўб сиқилди. Хонимча яна тадбирнома қилуб юборди. Айдиким, аввалги нома элтгон чўридин асло хабар келмади. Сиз юборган одамни амир Чоку хабар топуб ўлдурубдур, манга талаб бўлсалар, нима сабабдин манга хабар юбормайлар, Амир Темур албатта ўлганлиги маълум. Эмди, иложи бўлса ўзум ул кишининг хизматлариға борурман. Агар бу шаҳар қамоғда бўлса, мани чиқмоғим кўб қийиндур. Лекин бу сўзни кишига изҳор қилмасунлар, нечунким, бу иш халқга шухрат тобмасун.

Хон бу сўзни англаб ўшул кун Самарқандга қайтмоқ бўлди. Сипоҳлар айди, тақсир хоним, нечун бу шаҳар сиқилган вақтда ёндингиз? Хон асло гапурмади, айтган сўзи шул бўлдиким, Шаҳрисабзга ҳеч ким қолмасун деб. Самарқандга келди. Амир Чоку хоннинг кетганини билуб, Шаҳрисабздин Хонимчани олиб Қаршига келди. Кейин хон билдиким, бул ҳам тадбир экан. Хон филҳол қўшун олуб, Қаршига етуб келди. Қаршини қамаб, ҳолини танг қилдилар. Анда Қаршини ҳокими, амир Чоку қардошин ўғли Саидбек эрди. Ул айди, эй амаки жоним, то сиз ва биз саломат бормиз, Бухорои шарифга бораилук, шоядки, Амир Соҳибқирон Бухорога келсалар. Анда Хонимча эркак либосини кийуб, амир Чоку била Бухорога кеттилар. Саидбек Келиф йўли била бул ҳам кетти. Қарши халқи хонга кўриниш бердилар. Хон сўрди, бекларинг қаён кетти? Булар айди, хабаримиз йўқ, лекин гумон қилурмиз Келиф йўли бирла Бухорога кетгандур.

Хон отлануб Саидбекни Қаллаҳон мавзеида топти. Саидбек кўб зойур йигит эрди. Хон қирқ киши била они йўлини олди. Билдиким, Хонимча Бухорога кетубдур. Саидбек бир тарафга чиқуб ўқ отаверди. Ҳар ўқ отганда неча киши ўлди. Андин кейин ўқи тамом бўлди. Кейин қилич бирла жанг қилди, охир, қилич ҳам синди. Анда бир кеча ва кундуз ўзи жанг ва жадал қилди, жанг қилиб андин кейин ўзи шаҳид бўлди. Ҳаргиз мундоғ баҳодур йигитни киши кўрмаган эрди. Хон келуб, Қаршини ўзига тобеъ қилуб, андин кейин Бухорога юзланди. Амир Чоку Бухорога дохил бўлгондин кейин йигирма кунда қипчоқ сипоҳлари етиб келиб, Бухоро қирқ кун қамалда бўлди. Амир Чоку Самарқанд ва Шаҳрисабз ва Қарши ва Бухорогача келиб, олти ой қипчоқ аскарлари бирла жанг қилди.

Алқисса, бир кун Хонимча яна бир тадбирни ўйлаб топти. Амир Чокуни чақириб айди, эй тоғажоним, албатта Амир Темур Соҳибқирон келурлар. Тўхтамиш хонга ҳам Амир Соҳибқиронни ҳаётлиқи маълум бўлсун эмиш. Эмди бир кишини топқайсизки, Хуросон тилида сўзлагай. Анга бир хат қилиб берсак, мирзо Сайфиддинни хатидек бўлса, аммо, анга бир ҳоригон ва чарчагон от топуб берсангиз. Ул бир қишлоқдин чиқиб Бухорога қараб келаверса, албатта хонни қўлига тушуб хатни очиб кўргай.

Бу сўз амир Чокуга кўб маъқул бўлди. Филҳол, Хонимча андин кейин ўлтуруб, Амир Соҳибқирон тилидин амир Чокуга нома ёзди. Амир Соҳибқиронни муҳрини хонимча қути ичра сақлаб қўйган эрди. Номани охирига босиб, печатлаб, ул мазкур кишини қўлига берди. Андин кейин ул одам йўлга равона бўлди. Неча манзил йўл юруб, кечи бирла Қорақўл мавзеига бориб, андин Бухорога қайтиб, адошқон кишидек, Бухорони дарвозасини сўраб келаверди. Иттифоқо, қипчоқ қоровуллари кўруб, ани маҳкам тутуб, ёнларини ва қўйниларини ва чўнтақларини кавлаб, хатни топуб, хонни қошига келтурдилар. Номани мазмун бул эрдиким: «Алҳамдулилло таолога, дуруд расул алайҳиссаломга. Андин кейин айтибдурким, эй амир Чоку, эшиттимким, Тўхтамиш хон келиб, Самарқанд — пойтахти олиб, Бухоро шаҳри қамалда эмиш.

Эмди они тадбир била ўзга ерга юбормай сақлангиз, иншооллох, бизлар бу кун ё эртагача етиб борурмиз.

Номани ўқуб тамом қилур-қилмас, Амир Соҳибқиронни дабдабасидин қўрқуб, Бухорои саҳросидин беадад ва беҳисоб қўшун била қипчоқлар қочиб кеттилар. Хонкимчани қилгон тадбиридин Бухоро халқини жонлари тинчиб, хузурда бўлдилар.

Эмди сўзни Амир Темур Соҳибқирондин эшитмак керак.

Амир Соҳибқирон Марвга келиб, Тўхтамишхон Мовароуннаҳр шаҳарларини олиб, Бухорои шариф камалда бўлғонини эшиттилар. Аскарлардин минг йигит баҳодур ва паҳлавонларни ажратиб олиб, қолган аскарларни Мирзо Умаршайх тўра фарзандига топшуруб, айдилар: Эй ўғлум, сан тўғри йўлдин боравер, ман ўзга тарафдин бориб, қипчоқларни йўлини тўсгайман деб, дашт саҳрога қараб юзландилар. Неча манзил йўл юруб, андин кейин Соҳибқирон Хоразм шаҳрини этакидин келиб, денгиздин ўтуб, бир тоғни устига чиқиб, ул ерга Мирзо Шохрух тўра ўғулларини қоровул қилдилар. Анда Шохрух тўрани мулозимлари икки кишини топуб келтурдилар. Икковидин тўра сўз сўради, иккови айдик, биз Тўхтамишхон подшоҳни сипоҳларидин бўлурмиз деб. Мовароуннаҳр воқеасини аввалдин охиригача Шохрух тўрага бир-бир баён қилди. Шу ҳолда тоғ устида туруб қипчоқ аскарини кўрдиларким, бир жомъа оқ чодир ичра ўлтурубдурлар. Тўра сўрадики, улар кимдур? Иккала сипоҳ айдик, алар асира хотунлардур, ҳар манзилга бориб ухласалар асирларни атрофга қўйуб, уйқуга борурлар. Аммо Тўхтамишхонни ўзи денгиз ёқасида ўлтурубдур. Мирзо Шохрух тўра, филҳол, бориб Амир Соҳибқиронни бу сирдин огоҳ қилди. Амир Соҳибқирон дарҳол кечаси бирла отлануб аскарлар била қипчоқ аскарини тефасига етиб келдилар. Сипоҳлар айди, ҳоло, шабихун урайлук. Амир Соҳибқирон айдилар, йўқ, чунки асиралар бор, алар оёқ остида қолурлар. Амир айдилар, бир киши бўлса, яёвлиқ ҳолда ёв ичра бориб келса. Анда ҳеч ким қўрқуб бормади. Лоилж, Амирни ўзлари яёв бўлуб бордилар. Бориб кўрсаларким, барчалари уйқуда ётур. Асирлардин бир эр, бир хотунни уйғотиб, бойлуқларини ешиб, айдиларки, мен Амир Темур бўлурман. Ул кеча секин-секин тўрт минг кишини қайдини ешиб, бирдан қоча бошладилар. Қипчоқни сипоҳлари уйғониб, бирдан асирлар қочти деб, шавқун қила бошлади. Асирлар билдиким, Амир Темур Соҳибқирон келубдур. Андин кейин давлат — давлат, Амир Темур деб гавго қилдилар. Андин кейин Тўхтамишхонга хабар бердилар, асирлар хуруж қилди деб. Хон манзур қилмай, кулди. Бул тарафдин чигатой сипоҳлари гавғони эшитиб, Амирга нима бўлди деб қайғуда эрдилар.

Ушул вақт Амир Соҳибқирон етиб келдилар. Айдилар, карнай тортинглар, деб амр қилдилар. Андин кейин ҳар ким ўз-ўзидин давлат-давлат Амир Темур деб шавқун қилавердилар. Кейин Тўхтамишхон бетаҳқиқ билдиким, Амир Темур келибдур. Филҳол, ўзини денгизга ташлади. Андин кейин Тўхтамишхонни бу ҳолда қўшуқлари кўруб, отни ёлига ёпушуб булар ҳам ташлади.

Кўшунлардин кўб-кўб денгизда ҳалок бўлдилар. Тўхтамишхон денгиздин чиқиб қилиб Дашти Қинчоқга кетти. Орқасидин Шохрух тўра беадад, беҳисоб кўшун бирла қувлаб, Дашти Қинчоқга юз қўйдилар. Амир Соҳибқирон Хонимча тадбир билан Тўхтамишхонга неча мартаба нома ёзганини асирлардин эшитти. Бу қилгон ишлари Амирга писанд бўлмай балки ҳамиятдин хафа бўлуб, ҳокимлигини амир Боязид жалойирга бериб, амир Чоқуни ҳажга юборди. Чоқуни Хонимчани сиррини билар эрди. Жамъи қул, чўриларини Ўлжой Туркон, яъни Камол хонимга тоншурди. Хонимчага ҳеч нимарса бермади. Ўлжой Туркон ҳар кун Хонимчага бир вақт таъом берур эрди. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон Мирзо Умаршайх тўра фарзандига нома юборди, айдикки, аскарларини тез келтурганимиз, Дашти Қинчоқга борурмиз.

Ровийлар айдуривоят қилурларким, Амир Темур Соҳибқирон уч йил Оронга юрди, ул мамлакатларни мусаххара қилиб қайтиб келиб, нафас олурди. Балки Ватанига кирмай, аҳли аёлини кўрмай, отланиб денгизнинг ортида келди. Ҳар жонибга аскар жамъ қилмоқга киши юборди. Ўшунинг келганлиги шунчаким, ҳеч ким сўзини рад қилолмас эрди. Андин кейин Мирзо Умаршайх тўра беадад аскар бирла етти. Андин кейин ором ва қарор олмай, Дашти Қинчоқга равон бўлдилар. Икки ярим йилда ўрус вилоятигача бордилар. Ҳар бир кишида икки саноч, икки киши бир тевага миниб, арра, теша, кетмон, бел, чопқу, болталар олиб Сирдарёсини ёқосига бораверсун, амди сўзни Ўлжой Туркон, яъни Камол хонимдин эшитмак керак.

Амир Темур Соҳибқирон жамъи қул, чўри, аркони давлатни Хонимчадин олиб, Камол хонимга бергандин кейин Амир Темур Соҳибқирон шахри зулумот бориб, олгандин кейин ўрус мамлакатларини фатҳ айлаб келгунча Самарқанд шахрига Ҳиндустондин олиб келган олтуларни харажат қилиб, бир мадрасаи олий бино қилдурдилар. Физзамопа Мадрасаи Хоним дерлар.

Алқисса, бу икки минг одамга яқин анинг иморатига ишладилар. Машриқ тарафига кўрунуш хона тортиб бердилар ва неча усталар ва неча тош тарошлар, яъни, қизил, кўк, сариғ, оқ, қора, ҳар хил рангда гулбаз ва куббаларни бўёб, неча йил ва неча замонларда андое тартибни эъйнат бердиларким, они васфи газал бирла айтилур.

Назм:

*Қачон шарофат ила мадраса чу бўлди зухур,
Ёр ила тенг бўлубон тоқи Кисро, барча қасур.
Шикваи рифъати андоғким, манзури Баҳром,
Фалакни рутбаси олдида ерға сифла турур,
Камолу ҳусн ила айван, тоқ, гар шипти,
Бу манзара олдидаким тобти ул қабиз хутур.
Жағол қалъасидек кунгира ила пештоқи,
Айтуб нечукки, Сулаймонни тахтидек машхур.
Чу ерни бошига тож эрди тош, ҳар диловор,
Нечукки, ерни баландида бўлди бул маъмур.*

Чиқордилар они тадриж ила ҳавоға баланд,
 Етар бўсағасига зиналарни қилса убур.
 Қурилди анга эшик бирла гунбази олий,
 Сафо ва сайқалидин ким, қўнолмас анда туюр.
 Неча тафаккур ила анга ақли меъмори,
 Етолмади они кунжиға ақл ўлуб маъзур.
 Топуб ҳужралари рангу зеб, оройиш,
 Қуёш анваридин равшан ўлди, ўйла духур.
 Чу сақф узра чекилгон тош матласин,
 Чеколмас эрди алар бўлса Мониу мағрур.
 Йиғоч ясорида нажжор чунон сайқалини,
 Сафода ўткариб кўзгудинким, эрди биллур
 Демангким, кўзгу они ким, тилсими рангиндур,
 Либос акси ила оламни рангиға кийкизур.
 Дарича ҳужралари бўлди сунъ меъморий,
 Қурулмоғида у манзилга бўлдилар маъмур.

Аммо, тарих сақкиз юз ўн иккисида (1409 й.) таъмири тамом бўлуб, илм толиблари тавҳид илмини ўқимоқға мадрасаи олийга кируб таҳсил айладилар. Хоним аларға кўб-кўб авқофни таъйин қилиб, муҳайё айладилар. Толиби илмлар моҳазға мустағний бўлуб, илми мушкilot ва илми фикқийёт ва неча илмларға машғул бўлдилар. Ва бооллоҳ-ал тавфиқ.

Эмди сўзни Қошғарни саҳросидаги қалмоқлардин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО СУЛТОН МУҲАММАД ТўРА ИБН МИРЗО ЖАҲОНГИР ТўРА ИБН АМИР ТЕМУРНИНГ ХУРУЖИ, АВВАЛ ХИТОЙНИНГ ЮРТИҒА БОРИБ, АНДИН KEYИН ЯЪЖУЖ-МАЪЖУЖ САДДИНИ ВА ДАЖЖОЛНИ, АЖОЙИБ-ҒАРОЙИБЛАРНИ КўРУБ КЕЛГОНИНИ БАЁНИ

Эй ўқуғувчилар ва эшитгувчилар, илгари арз қилгон эрдимким, Мирзо Жаҳонгир тўра сафарға бориб, Мансур ибн Носир Хисрав малъун била жанг қилиб, ўлдуруб анинг Қойлиқ отлиғ қизини олиб, бир кеча хилват қилиб, сандуқ ичра солиб, денгизга ташлаган эрди. Иттифоқо, ул денгиздин қалмоқлар бирини қўлиға тушти. Ул қиз ҳомиладор эрди, бир кеча хилват била туғуши яқин бўлуб, вақтисоати етиб, бир чиройлик ўғул туғди. Андин кейин пир қалмоқ асли зотини сўраб, Қўбканбек қўйди, Қойлиқ отини Султон Муҳаммад тўра қўйди. Ул пир қалмоқ тароқчи эрди, мунини ўзига фарзанд қилиб, кўб тарбият қилди. Амир Темур Соҳибқирон келса, бу болани олдиға олиб борурман, албатта иззат топарман, дер эрди. Ушул вақтда Амир Темур Соҳибқирон андоғ шуҳрат топуб эрдиким, ҳар кун ҳар иқлимға овозаси борур эрдиким, онаси бешикдаги болаларига Амир Темур келди деса, қўрқуб йиғламай тўхтар эрди. Аммо Мирзо Жаҳонгир тўра Қойлиқни олғонини Амир

Соҳибқиронга айтган эрди. Ўшанг Султон Муҳаммад тўра етти ёшга борғонда Қойлиқ бир кун ўглини олдиға чақириб, ақлини имтиҳон қилмоқ учун сўз сўради. Айди, эй нури айиним, сани ким яратган? Ўғли айди, еру кўкни, ой ва кун ва юлдузларни ким яратган бўлса, мани яратган ўшул зот турур. Билдиким, ақли расодур. Андин кейин мусулмончилиқни ўргатти, ҳасаб ва насабини билдурди. Бир кун пир қалмоқ айди, ман қалмоқларни қаъбасиға борурман, деди. Султон Муҳаммад тўра айди, мен ҳам ҳамроҳ бўлуб борурман, деди. Ўшул вақт ўи беш ёшқа кирган эрди. Пир қалмоқ бида шайх Лўлу, яъни ҳинду қалмоқни пири қабриға бордилар. Чингизхонни қабри ҳам ўшул ерда эрди. Қўрдиларким, иморатлари темурдин, ул иморат ичра қанча бутларни қўйубдур, барчаси Чингизхонни ота-бобосини суратидур. Қалмоқлар динида кўкни худойим деб, ота-онамиз халқимиз, дер эрдилар. Шундай силсила билан батнан баъда батнин¹ Одам Атоға еткузур эрдилар, бизларни яратқувчи оталаримиз, оналаримиздур, агар булар бўлмаса, бизлар қайдин халқ бўлурмиз, дегайлар. Агар киши кўкни халқим, деб бу сўзларни айтса ул мазҳаби фило сифла ва даҳрийя ал-аёз било.

Алқисса, ул бутларни қалмоқлар қаъба деб назрларини келтуруб зиёрат қилур эрдилар. Аммо ул иморат ичра аслаҳа ва яроғларни келтурмас эрди, нечунким, барча иморатлари темурдин эрди, анга ким яроғ бирла борса ўлдурур эрдилар. Султон Муҳаммад тўра бутхонани шайхига айди, мен бу кеча қаъбаларини ичида тонг отқунча истиқомат қилурман, қанча муддаоларим бордур, деб. У шайхларга бир нима берди. Андин кейин шайх бутхонани калидини берди. Султон Муҳаммад тўра очиб кирди. Ярим кеча бўлмай тўра ўрнидин туруб ҳар ердан нажосатлар топуб келтуруб деворлариға суркаб, бутларни барчасини синдурди. Ногоҳ эртасиға қалмоқлар бу хангомани кўруб, Султон Муҳаммад тўрани ўлдурмоқға қасд қилдилар, кўб жанг талотуб бўлди. Султон Муҳаммад тўра кўб қалмоқларни уруб, ҳалокатға еткуруб тамуғ казармасиға юборди. Пир қалмоқ Султон Муҳаммад тўраға шафеъ бўлуб, кўб-кўб узр айтти, қабул қилмадилар. Ахир пир қалмоқларни расмида бу эрдиким, бир элдин бир кишини ўлдирсалар, иккинчи ўлдурмас эрдилар. Андин кейин Султон Муҳаммад тўрани қудуқға тошладилар, албатта мунда ҳалок бўлур деб. Кўнгилларини хотиржамъ қилуб, маконлариға ёндилар. Қазора чўлдин бир жамоъа қофила юртиға кетаётган вақтларида бул қудуқ тефасиға тушуб, сув олиб ичмоқ учун қудуқни ичиға қовға солдилар. Султон Муҳаммад тўра ўзини бир навъ қилуб қовғага олди. Андин кейин ер юзиға чиқти. Карвонлар кўрдиким, гўзаллиқда биринчи йигитчаи навқирондур. Булар сўрдиларким, кимдурсан, мундоғ азобларға гирифтор бўлубсан? Ул айди, отим Султон Муҳаммад, Мирзо Жаҳонгир тўрани ўғлидурман, Амир Темур Соҳибқиронни набирасидурман, деди. Андин бошчиси Муҳаммад Ҳабиб эрди, бу сўзни эшитиб, филҳол Амир Соҳибқиронни андешасини қилуб, Султон Муҳаммадға от бериб ва ҳам бош-оёғ либоси малуконо бериб, ўзиға

¹ Кетма-кет, силсила.

хамроҳ қилуболиб юрди. Қофила бошини бир неча чўрилари бор эрди. Чодир ичра қофилаларга ош ва таъом пишируб берар эрди. Тўрт юз тевага фақат таъом юклагон эрдилар. Султон Муҳаммад ўзига бир чодир таъйин қилди. Муҳаммад Ҳабибни чўриларидин бири Султон Муҳаммадни кўруб, анга илқни ўти тегиб, кеча бирла Султон Муҳаммадни қониға келуб кўрсаким, уйқуда ётибдур. Андин кейин чўри секин уйғотиб, айди, эй жонимни роҳати, вой кўнглумни фарогати, нима бўладурки, мен чўрингни муҳаббат қучоғига олиб, куйган юраклар доғига марҳам этиб, висолинг боғига йўл берсанг?! Султон Муҳаммад тўра туз ҳақини рию қилиб, ул чўридин кўл тортти. Чўри ёлбориб, илтижо қилаверди. Тўрани аччиғи келиб, бир уриб эрди, тиши синуб, оғзи тўла қон бўлди. Чўри хайрон бўлуб, нима қилурини билмай, доилж, хожасини олдиға бориб айди, бу ўғул мани фасад қилмоқға ҳаракат қилди, мен қабул қилмадим, ахир, уруб типимни синдурди. Андин кейин хожа қайғуда бўлуб, иккинчи манзилға келгонда тўраға чодир бермади, туфроғ узра бош қўйуб, уйқуға кетти. Бир қулға буюрдиким, ани уруб, қувлаб юборгил, садқаи тўразодалиқ кетсун, деди. Андин кейин қул қувлаб юбормоқ бўлуб келди, кўрсаким, тўрани бошиға ҳумоюн соя солиб ўлтурур. Қул келиб хожасига айди. Андин кейин ҳаммалари кўруб таъйин билдиларки, бу ўғлонни икболи баланддур. Анда тўра уйқудин туруб, қофила-бошиға айдикки, эй қофилани бошчиси, сен чўриларингдин бири келуб, мени гайри машруъ ишға таклиф қилди, мен қабул қилмай, уруб эрдим, тиши синди. Андин кейин сени олдингға арз қилғоли борди. Эй ота, эмди маъзур тутгил. Хожа, филҳол, чўрини тўраға никоҳ қилуб берди. Андин кейин тўра ул чўрини тилсимотларини очти, маржонларини сочти. Андин кейин неча кун йўл юруб эрдилар, қора қалмоқларни юртига еттилар. Андин кейин қалмоқлар келуб қофилаларни талон қилди. Ҳарчанд Муҳаммад Ҳабиб бизлар Амир Темур Соҳибқиронни элчиси бўлурмиз, деса ҳам қабул қилмадилар. Тўра айди: Мени қалмоқларни подшоҳини олдиға олиб боринглар, мен қалмоқлар тилини яхши билурман, ўз тилида арз қилайин, ажаб эмас, қабул қилса. Андин кейин тўрани хонни олдиға олиб бордилар. Кўрсаларки, хонни юзи сомондек сарғайибдур. Тўра қалмоқ тилида айди, «надимиййу ху васан намусини ва ганикийун, яъни айдикки эй хоним, қандай бетоб бўлдингиз, деди. Хон айди, юрак оғриқиға гирифтор бўлубман, ҳеч нимарсани билурмусан? Тўра яна айди, «надимиййу бу ху васан шанисун ва ганикийун», яъни айдикки, мен табиб бўлурман. Хон айди, табиб бўлсанг менга муолижа қилгил. Тўра табиблиқни билмаса ҳам, анга ҳақорат учун кучукни этини буюрди. Андин кейин итни келтуруб кабоб қилуб бердилар. Ани еб қусуб, қайт қилди. Кўрсаларким, итни этниға ёпишуб теваши сүти тушти, юрак оғриғидин хон яхши бўлди. Воқеъ бу эрдиким, хон теваши сүтини кўб ичар эрди, қаттиг била сүт ичига кетуб, касаллиқи андин эрди. Дарларким, теваши сүти итни этниға ошиқдур. Тўра зугум билан айта ҳам қусуб, касаллиқдин нажот топти. Бу тадбир мувофиқи тақдир бўлуб, муҳолмоқларни нажотига сабаб бўлди. Хон тўрани бу шундин хурсанд бўлуб, андин кейин ҳар нимани

талаб қилсалар, негиз берурман, деди. Тўра хикмат вожиб таъолиға таажжуб қилуб, айди: Эй хоним, карвонлар молни талаб қилурлар. Хон, филхол, карвонларни молларини топуб берди. Яна Султон Муҳаммад тўраға қанча инъом ва эҳсонлар берди. Андин кейин Хитой жонибиға юзландилар.

Алқисса, тўрт ойғача йўл кезиб, чўл кезиб кун юруб, тун юруб, неча тоғдин ва неча роғдин ўтуб, Хитой шахрини қалъасига еттилар. Андин кейин қалъани дарвозасига бордилар. Дарвозабонлар ўз тилида сўрди, айди: нани лийли нису нини чани яъни, қайдин келурсизлар, қаерға борурсизлар, деди. Булар айди, Амир Темур Соҳибқиронни олдин келурмиз, деди. Қиргандин кейин яна дарвозани беркитти. Дерларким, андин кейин, Ҳоқон қошиға Чинға борғунча яна тўрт ой йўл юрдилар, барчаси маъмур, ободлиғ эрди, лекин қалъа йўқ эрди. Сўнгра Ҳоқонни пойтахтига еттиларким, кўрсалар атрофида панжаралари муддур етти филиззотдин ясалғон, бир тош ерни олур. Буларни келганини подшоҳ эшитиб, элчихонаға таклиф қилди. Бениҳоят эъзоз ва икромлар бирла зиёфати ранго ранг қилди. Булар бениҳоят хурсанд бўлуб ўлтурдилар. Хитой халқи буларни келганини эшитиб тўб-тўб бўлуб келиб тамошо қилар эрди. Кечалари ҳам чироғлар ёқиб бозор қилар эрдилар. Аммо масжид ҳам бор эрди. Мусулмонлар намоз ўқир эрди. Мусулмонларни улуғини отлари мулло Абдулғаффор эрди. Кўб мулло, кўб-кўб илмларға етук киши эрдилар, ўзлари ҳисорлиқ эрди. Қирқ кундин кейин Ҳоқони Чинни кўрмоқға кўрунуш хонаға келдилар. Олдиларида Султон Муҳаммад тўра эрди. Кўрсалар, қанча умаро, беклар ўлтурубдурлар. Соатидин кейин шон-шавкат ва дабдаба бирлан Ҳоқони Чин келди. Барчалари туруб саждаи таҳийёт қилдилар. Аммо мусулмонлар таъзим қилдилар. Хитой одамлари барчаси кўса эрди, илло, Ҳоқони Чиннинг соқоли бор эрди, чунки тотор бекларини насабидин, авлоди Ёфас бин Нух алайҳи саломдин бўлур эрди. Андин кейин тилмоч ҳам бор эрди, қалмоқларни бегиким, оти Қулхон эрди, андин кейин Султон Муҳаммад тўра қанча савғотлар била Амир Темур Соҳибқиронни номасини чиқориб берди. Ҳоқони Чин ўз тилида айди: «нани лийли нису чуни?» деб сўзлади. Анда тўра Ҳоқони Чинни сўзига бебок жавоб айта берди. Ҳоқони Чин билдиким, Амир Темурни набирасидур. Кейин турлу-турлу таъомлар келтурдилар. Таъом еб ўлтургон вақтида ногоҳ бир оқсоқол киши келди, мажнун сифат, сочлари атрофиға тарқалғон. Ани кўрган замон Ҳоқони Чин ул қари, оқсоқол кишидин зори ва тазоруъ била сўз сўрди. Ҳеч гапурмади, соати ўлтуруб қайтти. Жамъи улуғ ва беклар анинг аҳволига йиғладилар. Аммо ул мажнунсифат киши ҳеч сўзламади. Султон Муҳаммад тўра бу ишни кўруб, ҳайрат денгизига ерқ бўлуб, бу сирни Мавлоно Абдулғаффордин сўради. Султон Муҳаммад тўрани сўзини рад қилди. Неча мартаба сўради, Мавлоно айдилар, эй тўра, мани ҳалокимға қасд қилурсан, бу сирдин сўрамағил. Тўра ўз кўнглида айди: «Мавлоноға шароб бериб, маст қилуб, сўз сўрасам, ажаб эмас, бу сирдин мани огоҳ қилса». Андин кейин ул зотни шаробға таклиф қилди. Ул киши

айдилар: шариатда шароб ичмоқ жонз эмасдур, яна бул ердаги барчаси мусулмондур, шароб ичмасмиз. Бу Хитой одамлари неча нимарса тўғрисидин бизларни динимизни хуш кўргай: аввало, шароб ичмаслигимизни, яна бири хотунларимиз нарда бирла юрмакларини. Охир, тўра айди, тақсир афандим, нима сабабдин мени бу сирдин огоҳ қилмассиз? Мавлоно айдилар, мени қатлимга яна жамъи мусулмонларни қатлига сабаб бўлурсан. Султон Муҳаммад тўра кишига айтмасликга аҳд қилди. Охир, тўрага қасам берди. Андин кейин, лоилож, мавлоно айдилар: ул мажнунсифат киши Хоқонга ота бўлур, мундин бошқа бир ўғли бор эрди, жахон гўзаллари анинг муқобилида гўё тўлган ой олдида юлдузлар каби эрди. Иттифоқо, бир кун отасини китобхонасига кируб, тарихнома-ларни мутолаа қилуб, андин кейин, Яъжуж-Маъжужга ҳазрат Искандар Зулқарнайини сад боғлағонларини таърихда кўруб, ул ўғул садди Искандарни тамошосини ҳавас қилиб, бормоқга майл қилди. Ҳарчанд манъ қилдилар, бўлмади. Охир, бир йилга муҳлат олиб кетган эрди, холо, ўн икки йил бўлди, келгани йўқтур. Шул сабабдин хоқонлигини бул ўғлига бериб, яна тахтини тошшуруб, ўзи мажнунвор бўлуб, доим ул ўғлини ғамда йиғлаб юрур. Хоқон ҳам қардоши учун қора либос кийуб юрубдур. Бу сўзларни Мавлонодин эшитиб, Султон Муҳаммад тўра сад Яъжуж-Маъжужга бормоқ савдоси бошига тушти. Тўра айди, мен бориб Хоқони Чинни ўғлидин хабар келтурурман. Мавлоно кўрқуб, айдилар: хай-хай, жомни томдин мени бошимга тапшамагил. Тўра айди, кўнгилни жамъ тутунг, эй афандим, тоғла Хоқони Чин хизматиға борурман, чунки бизларни Амир Темури Соҳибқирон, сад Яъжуж-Маъжужгача бориб хабар келтургил, деб юборгондур, дегайман.

Алқисса, эртасига Султон Муҳаммад тўра Хоқони Чин қошига бориб, бу сўздин арз қилди. Хоқони Чинни эсиға қардоши тушуб, ғами зиёда бўлуб йиғлади. Тўрани манъ қилди, тўра қабул қилмади. Хоқони Чин вазириға ишорат қилди. Вазир бир кишиға айдикки, сен бориб Хоқони Чинни оталарига бу воқеаъни баён қилғил. Дарҳол ул киши ер ўнуб хўб деб кетти. Бориб воқеаъни Хоқони Чинни отасига баён қилди. Бу сўзни эшитгач, дарҳол, Хоқони Чинни отаси етиб келди. Андин кейин бу сўзни тўрадин яна эшитиб, ҳарчанд йиғлаб, манъ қилдилар. Тўра қабул қилмади. Лоилож жавоб бердилар. Хоқони Чинни вазири илми ҳикматга кўб етук киши эрди, тўрага айди, эй тўра бача, сенга сўзим шулки, Машрик тарафиға борғил, ўн кундин кейин шаҳр дарвозасидин чиқиб, бир тоғ узра боргайсан. Анда бир хивдуни макони бордур. Албатта анинг қошиға боргайсан. Агар сенга ул хинду йўл кўрсатса, ишинг жўн бўлур. Андин кейин султон Муҳаммад тўра карвон ҳамроҳлариға келиб айдикки, ҳар кишини томошоға завқи бўлса мен била ҳамроҳ бўлуб, садди ҳазрат Искандарга боргайлар. Андин кейин Муҳаммад Ҳабиб қофила босиб била ўн киши бормоқга ихтиёр қилиб, бел боғладилар. Таъдид таъдиди иззу жаҳан қилиб, йўлга туштиллар. Ўн кундин кейин шаҳр дарвозасига етиб эрдилар, дарвозабонлар сўради, қаёв келдингилар, қайга бора-

сизлар?! Анда булар Ҳоқони Чиндин олгон ҳукм хатни кўрсаттилар. Андин кейин дарвозабонлар, филҳол, дарвозани очти. Андин кейин булар шахрдин чиқиб, неча манзил йўл юруб, бир тоғга еттилар. Андин кейин тоғни устига чиқиб, бир горға келдилар. Анда қарағай йиғочлари кўб эрди. Андин кейин гор ичра кирдилар. Кўрсалар бир ҳинду оёғидин горни шифига осиб қўйубдур. Султон Муҳаммад тўра айди, сенга муҳиммимиз бордур. Ул ишорат қилди, ўлтурғил, деб. Ул кеча анда бўлдилар, ҳамроҳлари бетоқат бўлди. Кўрсалар ҳинду саноч каби елға тўлуб, шишуб андин кейин ичига сомон солгон қанордек бўлуб, юзи ва боши маълум бўлмади. Булар ани аҳволини кўруб таажжуб бармоқин тишлар эрдилар. Уч кундин кейин ўзига келиб, сўзга лаб очти. Айди, сизларда бу каби юрак бўлмаса, уч кунга сабр қилмоқга тоқатингиз йўқ, қандай садди Яъжуж-Маъжужга боргайсизлар?! Андин кейин ул ҳинду ҳориқ кўб сўзларни деди. Андин кейин қўлларига бир хат берди. Айди, мундин кейин етти шахр келур, барчаси зада бўлуб, вайронадур. Андин ўтуб саккизинчи шахарга боргонда анда сарноси бордур, яъни мени пирим ўшал турур. Анга ушбу хатни бергайсиз, деди. Ул сатд йўлини сизларга кўрсатгай, деб кўб нимарсаларни уларга ўргатти.

Алқисса, тўра хатни ҳиндудин олиб, йўлга тушуб ул етти шахри вайронадин ўттилар. Ҳар шахрни катталиғи Самарқанд ва Тошқанд баробаринда келур эди. Андин кейин саккизинчи шахрга бордилар. Ўзга шахрлар барчасидин катталиғи икки ҳисса эрди. Аммо барчаси бузилгон харобдур. Сарносидин хабар топмадилар. Анда ҳар бир иморатлари олий бордур, ҳеч ким йўқ, харобдур. Ул шахр ичра сарносини кўб ахтардилар тополмадилар. Андин кейин бир баланд ерға чиқуб, кўрдиларким, бир чаккадин, тутун чиқаду, яна тараддуд била қидириб топтилар, кўрсаларким, сарноси ҳам оёғидин осилиб ётур. Тўра, филҳол, қошига борди. Сарноси ишорат қилди, ўлтурғил, деб. Анда барчалари ўлтурдилар. Сарноси ичига нафас тортиб, бордон каби шишуб қирқ кун турди. Ани кўруб, булар ҳайрат бармоқин тишлаб таажжуб денгизида қолдилар. Кейин-кейин сурати аслига келди. Айди, эй тўра бача, мен уч юз йил умр кўрдим, сени хўб билурман, албатта, Амир Темурни набирасидурсан. Ҳар нимарсани тўрани кўнглида эрди, барчасини бир-бир баён қилди. Андин кейин тўра ҳинду берган хатни чиқориб берди. Сарноси айди, эй тўра бача, бу йўлда ниҳоят кўб хатарлар бордур, бул ихтиёрингдин қайтғил, деди. Тўра қабул қилмади. Сарносидин бузулгон шахрларни воқеасидин сўрди. Ул айди, Искандар Зулқарнайндин илгари бу шахрлар кўб обод эрди. Буларни барчасини Яъжуж-Маъжуж хуруж қилиб келиб хароб қилгондур. Яна сарноси айди, энди сизларга лозим шулки, сирка била сўгон ўзларинг билан олиб юурсизлар. Тўра айди, сиркани қайдан толуرمىз? Сарноси айди, сизлар учун сиркани тайёр қилиб эрдим, деб бир идишда тўла сиркани берди. Яна айди, сизларга етти қитъа хатим бор деб, они ҳам берди. Андин кейин Сарноси айди: ҳар жойига бориб ташвишда бўлсангизлар ушбу қитъаларни бирин-бирин мутолаа қилурсизлар деб. Тўрага аввал-охир барча ерларни

қайфиятини айди. Андин кейин булар Сарносининг олдидин чиқиб, чўлистонга юрдилар. Ўн кундан кейин бир ерға келдилар, барчаси қора балчиқ, гоҳ-гоҳ ерида андак қуруқлиғи бордур. Лекин андоғ сассиғ лой эрдиким, агар сирка била сўғон бўлмаса, барчалари ҳалокатга етгудек бўлдилар. Шундоғ бўлса ҳам уч киши оламдин интиқол қилиб, адам ёсдугиға бош қўйдилар. Учовини жаноза ўқуб ерға дафн қилдилар.

Алқисса, балчиқлардин ҳам ўтуб, кейин бир улут тўқайға келдилар, анда одам ёввойилари кўб эрди, бўйлари узун, туслари қора. Буларни кўруб, йиғилуб келавердилар. Ани кўруб, булар кўрқуб, қайфлари учуб, ақллари кетуб, филҳол, Сарноси берган хатни очиб кўрдилар. Айтибдурким, бу халқда ақл бўлмас, сизлар нима иш қилсангиз, булар ҳам қилур, агар оловни таналарингизга суркасангиз, ул ҳам суркағай. Андин кейин булар қўлларини узотиб эрдилар, одам ёввойи ҳам қўлини узотти. Булар аъзоларини қошидилар, ул ҳам қошиди. Булар кийумларға оловдин чўғ олиб қўйдилар, одам ёввойиси ҳам танасиға оловдин чўғ қўйуб, андин кейин жунлари куйиб фарёд ила шовқун қилиб қоча бошладилар. Андин кейин булар отлариға рокиб бўлуб бир жойиға келдилар, кўб-кўб чибинлар бордур. Олов ёқиб тутун қилдилар. Улардин омонда бўлуб ўттилар. Андин кейин яна бир жойиға келдилар. Кўрсалар, ер юзини барчаси олмос турур, тўра ҳайрон бўлуб, иккинчи хатни ўқуб кўруб, отларини туёғиға кигиз қофлаб, андин ҳам ўттилар. Яна бир ерға келдилар, кўрсалар бениҳоят ва беҳисоб қашқире бўрилар бордур. Буларни кўруб емакға қасд қилди. Тўра учунчи хатни ўқиб кўруб, ўт ёқиб олиб юрдилар. Ўтти кўруб бўрилар ҳар тарафға қочти. Андин ўтгандин кейин, билониҳоя, қоплонларға дучор келдилар. Тўра тўртунчи қитъани ўқуб кўрсалар, милтиқ отғил, лекин ўлдирмағил, дебдурлар. Милтиқни холи ерға оттилар, лоилож қоплонлар ҳар тарафға қочиб кетти. Андин кейин беҳисоб, беадад арслонларға муқобил бўлдилар. Яна бешинчи қитъани кўрдилар, дебдур: яланғоч бўлғил деб, бир неча ҳийлаларни айтибдур. Филҳол, кийумларини ешуб, яланғоч бўлдилар. Арслон ва йўлбарслар дахл қилмадилар. Андин кейин филлар ва эгри шохлиқ карклар келуб, булар анга бир неча тадбир-ҳийлаларни қилуб эрди, аларни барчаси қоча бошлади. Андин кейин бир жамоъа маҳлуқлар пайдо бўлди, ит суратида боши узра қарқараға ўхшаш ёлғуз шохи бор, қуйруғида косаси бор. Филҳол косасиға сийуб, ҳар нимарсаға отса, ўшал замон анинг сийдуги куйдурғай эрди. Яна олтинчи қитъани кўрсалар, айтибдурким, бу мақомда нағма чалинғлар. Андин кейин булар нағма чалдилар. Аларға нағмани овози таъсир қилуб дахл қилмади. Андин омон топиб ўттилар. Аммо ул ерларда кўб меҳнат ва машаққатлар чекуб ухламайин йўл юрдилар. Андин кейин бир жойиға бориб, бир ҳайбатлиқ нимарса келуб тоғдин минг ботмон миқдори тошни кўтариб олиб, отиб эрди, ўзини зарби била бели синуб ўлди. Андин ҳам омон ўттилар. Етти кун йўл юргондин сўнг бир баланд қизил тоғ кўрунди. Ул тоғни Ованд тоғи атарлар, бағриға борсалар, қуйи тарафида бир шахрни кўргони кўрунуб турур. Анда бир жамоъа

одамлар бордур. Лекин тоғдин шахрни узоқлиғи бир тош келур. Булар ул шахрни дарвозасига бордилар. Қўрғонларини атрофида қудуқ кўб эрди. Ул шахр халқи буларни кўруб, тўф-тўф бўлуб чиқиб томошо қилар эрдилар. Барчаларини қулоқларида булоқилари бор эрди, барчалари бугдой ранглюк, хуш сурат эрди. Улар келиб буларни подшоҳини қошига олиб борди. Булар кўрсалар, барчалари кўрк кийган, емиш-таомлари вухушдин ўзга нимарса эмас эрди, яъни, қўй ва эчку, шунга ўхшаш нимарсаларни ер эрдилар. Аммо ул мавзени мўътабар китобларда жопон атарлар, холо, ул одамларни жопон ва япун ҳам дерлар. Ул шахарни атрофи улуг денгиздур.

Алқисса, подшоҳи сўрдиким, сизлар қайдин келдингизлар. Тўра айди, Самарқанддин, Амир Соҳибқиронни олдиларидин келдук. Подшоҳ айди, Амир Соҳибқирон кимдур. Самарқанд шахри қайдадур? Султон Муҳаммад тўра подшоҳга етти иқлимни шахрларини барчасини бир-бир баён қилди. Подшоҳ таажжубда бўлуб, хайрат бармоқин тишлаб, бул ерлардин бошқа жойлар, ўзларидин бўлак одамлар бориға хайрон қолур эрдилар. Андин кейин тўрани бир қари одамни қошига олиб бордилар. Кўрдиким, бир оқ соқол, ёши юз йигирмага борғон кишидур. Ул қари одам тўрага айди, эй Амир Темурни набираси, бизларни ота-бобомизга дуо кетгандур, ҳар қайсилари бир юз элликга бориб, оламдин интиқол қилурлар. Мен отамдин, отам ота-боболаридин эшитган-ким, бул ерға бир тўф одам томошаға келур, Яъжуж-Маъжужни кўруб қайтгайлар деб. Андин кейин тўра қари одамдин яна сўрдики, бу жопон халқи қайдин бўлурлар, кимни авлодидин бўлурлар? Ул киши айди: Яъжуж-Маъжуж бу шахрларни хароб қилгон вақтида Искандар Зулқарнайн ҳазратлари келуб булардин боадад ва беҳисоб ўлдуруб, қолғонларини қувлаб, тоғни орқасига ўтқузуб, олти ойлик ерға садд боғлаб Яъжуж-Маъжужни қамаб қўйуб, яна садд ўртасига дарвозани нишонини қилиб, анга етти филиззотдин ишлаб мийли қилиб осиб қўйубдурлар. Мийл деб катта қўнғироғ ва жомни айтурлар. Андин кейин ҳазрат Искандар неча аҳли ҳикматдин ва неча қуллардин бул ерға қоровул қўйғондурлар. Бу жойни Дахман малик Искандар ҳам дерлар, ҳар вақт Яъжуж-Маъжуж ғувур қилуб келуб бул ердин чиқмоқга ҳаракат қилсалар, қоровуллар келуб мийлни урарлар, тарақа-туруқ овозини эшитиб кўрқуб қочгайлар. Гумон қилурлар-ким малик Искандар ҳануз бор, деб. Эй тўра бача, билғилким ва огоҳ бўлғилким, бу шахрни одамларини барчаси ҳазрат Искандарни қоровулларини авлодидиндур. Ҳар кун бало тарк (учун) тўрт юз киши садга бориб, мийлни қоқарлар.

Алқисса, неча кун ул ерда бўлуб, мирзо Султон Муҳаммад тўра бир кун ул тўрт юз киши била садни томошасига кўргали бордилар. Кўрсаларким, садни юқорилиғи етти юз газ, тоғлари қизил турур. Дарвозасини кўрдилар, бўйи олтмиш газ, икки табақалик, ҳар табақасини эни ўн беш газдин. Остонасини ердин юқорилиғи етти газ, анга етти қуфл урулгон, ҳар қуфлнинг оғирлиғи Тошканд вазнига бир ярим пут келур. Ҳар қуфлда Искандар Зулқарнайнини муборақ отлари ёзулғондур. Аммо садд била тоғ девор каби текис эрди, чиқмоқни имкони йўқдур. Тўра

айди, агар киши ушбу тоғни устига чиқса Яъжуж-Маъжужни кўрса бўлурму? Улар айди, оре. Андин кейин ҳарчанд анга чиқмоқни тадбир-ҳийласини тополмай, ожиз бўлдилар. Лоилож, тўра Сарноси берган еттинчи қитъани очиб кўрди. Илми уфқни билган киши мунн йўлини топқай дебдур. Тўрани ҳамроҳларини бири илми уфқга моҳир эрди, чунки тоғларда кўб юруб, кўб-кўб нимарсаларни билар эрди. Ул киши икки темур қозуқни қўлига олиб, тадбир била тоғни устига чиқти, ўзгаларни арқон била бирин-бирин тортиб олди. Андин кейин қўлларига дурбин олиб атрофга қараб имтиҳон қилдилар. Кўрсаларким, етти иқлимни уч тарафини шўр денгизи айлантуруб олиб, садд остиғача борибдур. Андак бир тарафда қуруқлик бор, етти иқлимда мўмин ва кофир бир ҳисса бўлса, Яъжуж-Маъжуж етти ҳисса келур, човурткадин ҳам зиёда кўрунур. Алар уч жамоъа экан. Бир фирқасини Яъжуж-Маъжуж дерлар, бўйлари узун, киймуш кийумларини барчаси кигиз ва гилам эрди. Иккинчи фирқасини Яъжужни аҳв дерлар, бўйлари ўн икки газ, ўзи одамга ўхшашдур. Учунчи фирқасини Яъжужни Муқамас дер эрдилар, соқоли ҳам етти қариш, бўйи ҳам етти қариш, икки қулоғи узун, кечаси ётурда бирини остига тўшак ва бирини устига ёпар эрди. Онаси минг бола туғмагунча ўлмас эрди. Лекин ўлса бир-бирин ер эрдилар. Аммо қудрати борий таолони кўргил, булутга амр қилуб денгизлардин ҳар нимарса махлуқотни олиб, уларни макониға ёғур эрди. Уларни емиш таъмоми ушбу эрди.

Алқисса, Султон Муҳаммад тўра аларға назар қилдиким ҳисобини тангри иззу жалдин бошқа киши билмағай. Соатидин кейин Яъжуж-Маъжужлардин бир нечаси гувур қилуб, садни остига келдилар. Қоровуллар дарвозани равақиндағи мийлни чалиб эрди, барчаси қоча бошлади. Тўра аларни шавқун солиб қичқирди, алар яна қайтуб келуб, сизлар ким бўлурсизлар деди? Булар айди: Одам авлодидин бўлурмиз, сизларни томоша қилғоли келдук. Андин кейин алар аҳли ҳикматларини келтуруб, буларни сўзларига жавоб берди: Эй одам боласи, аввалғи замонда бизлар Увж ибн Увуқ (Ож ибн Ёнуқ)дин вужудга келуб эрдук. Увж ибн Увуқ ҳазрат Одам Ато замонларида туғулуб, уч минг беш юз йил умр кўруб, ҳазрат Мусо калим ар раҳмон замонларида адам сарига юз қўйгон эрди. Андин саккиз юз йилдин кейин Малик Искандар Зулқарнайн хуруж қилуб, бизларни садга олғондур. Яна саккиз юз йил ўтгандин кейин охират замон расули Муҳаммад алайҳис салом олдиларидин саҳобалар келуб кўргандурлар. Андин яна саккиз юз йилдин кейин сизларни кўрдук. Бизлар эшитуб эрдук, уч бор киши келуб кўргай. Андин кейин бизларни хуружимиз бўлғай. Эмди сизлар иккинчи бўлдингизлар. Яна тўра сўрдиким, сизлар қай замонда хуруж қилурсизлар? Алар айди, бизларни хуружимиз Дажжол алайҳ ал лаиндин кейин бўлур.

Ахборда келтурмишларким, вақти келуб охир замон бўлса, аввал узун бўйлуқлари чиқиб одамларни егайлар, кейин, иккинчи ўрта бўйлуқлари чиқиб вухуш ила туюрни егайлар. Андин кейин учунчи факаналари чиқиб оламда жамъи денгизларни, тўқайларни,

кўллари тоғларни, тоғларни барчасини еб-ялаб қуруттайлар, жаҳонда ҳеч нимарса қолмағай, валлаҳи олам биссаваб.

Алқисса, Султон Муҳаммад тўра саддин қайтиб туштиллар. Жопонни подшоҳини олдиға бордилар. Подшоҳ буларни кўб эъзоз-икром билан зиёфат қилдилар. Уч кунгача анда бўлуб, кўрганларини қоғозға ёзув олдилар. Андин кейин подшоҳ билан видолашиб йўлга туштиллар. Кела туруб йўлдин аданиб бўлак тарафға қараб кетиб, йўлни тополмай кўб манзил йўл юруб, чулистон ичра бир горға келдилар. Гордин овози бадхайбат келур: эй Амир Темурни набираси садға келуб, Ўлжук-Малжукни кўрдинг, бери келгил, мени ҳам кўргил, деб қичқирур. Тўра таажжубда бўлуб бул гор ичра қандай кимарсадур, деб келуб кўрдилар. Бир киши турур, соялари ўсув, атрофига ўралгон, оёнда кинан, бўйида занжир, юзини ерга қаратуб тортув кўйибдур. Хар нима буларни кўрганларини тўраға бир-бир баён қилди. Тўра таажжубда қолиб, айдди: қандай одамсан. Ул маълум айдди: ер юзини худоси бўлурман. Тўра ҳайрат бarmoқни тиниб айдди: нечук муздоғ дерсан? Ул айдди: агар худо бўлмасам, нечук сени кўрган ишларингни билурман. Эмди мени қудратимни кўргил деб кўкенга бошини кўйуб, амчакидни пуфлаб андог семиз бўлдиким, гор тўлди, гор ҳам кенг бўлди. Яна андак замонда сурати аслига келди. Яна тўрадин сўрди: халойиқ намоз укўрму? Тўра айдди: оре, андог заиф бўлуб, сиқилдиким, ҳадди йўс-ку бир нимарса қилмоқға. Яна сўрди, халойиқ рибо ерму? Тўра айдди: оре; Яна семурди, гор тўлди. Яна сўрди: халойиқ рўзи тутарларму? Тўра айдди: оре, яна заиф бўлдиким, ўмакға яқин етти. Яна сўрди: халойиқ хамр ичарларму? Тўра айдди: оре. Яна семурди. Яна сўрди: закот берурларму? Тўра айдди: оре, яна оғди. Али ҳазо ал-қиёс, неча мартаба сўрди, тўра жавоб берди. Ушбу кайфиятда бўлди. Тўра айдди: чин сўзингни айта, ким бўлурсан. Ул маълум айдди: сизларни худойингиз бўлурман, менга сайда қилгил, деди. Паузибйалоҳ мени заавка. Тўра айдди: худо бўласанг, ўзингни на учун бу қайдаардин нажот қилмадинг? Кўрсатарким, анинг ёлғуз бир кўзи бор. Тўра айдди: илао, сен расул акром саломаллоҳу алайҳи васаллам замонларидоги жуҳудинг ўғли Дажжол турурсан. Тўрани ҳамроҳларидин бири анга қиланч солди, қайтиб ўзига тегди. Тўра урмангаар деб манъ қилди.

Дермишларким, расул алайҳис салом замонларида жуҳудни хотунга тутуб эрди. Муҳаммад алайҳис салом, саҳобалар бирла келуб кўрдилар, кейин имонга таклиф қилдилар. Ул шум қабул қилмай, ер юзини худосидурман, деди. Ҳазрат Умар афандимизни газаблари келуб, қилич солдилар. Анга такбир қилмай, ўзларини манглай муборақларига тегди. Муҳаммад алайҳис салом: Ё Умар, тайғри таоло тақдирини ўзга бўлмас, дедилар. Андин кейин бир фарингга қуш суратида бўлуб келиб, Дажжолни кўтариб бу чўлга келтируб, гор ичра оёғ кўлини бозлаб қўйган эрди. Бу шум дев шайтонларни ўзига мусаххара қилуб, доим шун жонду эрди. Андин кейин Дажжол малъундин Тўра сўрди: эй Дажжолни лаъин, қай вақтда бул гордин чиқайсан? Ул шум айдди: ҳар вақт ўзбаклар

қўшун йиғиб Мовароуннаҳр билан Жайхундин ўтуб, Хуросонга боргайлар, андин кейин Хитой хуруж қилгай, сўнгра чўрчут хуруж қилгай, алардин сўнг мен чиқарман, деди. Ва мотуфийқи, пилло-билло.

Аяқисса, мирзо Султон Муҳаммад тўра ул малъун қониндин чиқиб, йўлга тушуб уч ойдин кейин Хитой шаҳрига келуб, Ҳоқони Чинни қошига бордилар. Ҳоқони Чин буларга бениҳоят кўб инъом берди ҳар ажносдин тўрт мингдин, хизматлариға тўрт минг от берди. Тўрт қул берди, кўб-кўб инъом-эҳсонларни олиб Самарқанд келмоғига юз қўйдилар. Неча кун ва неча ой йўл юруб, Самарқандга, Амир Соҳибқиронни хизматлариға келдилар. Амир Соҳибқирон набираларини кўруб, хурсанд бўлдилар. Булар мунда турсун, эмди сўзни Мирзо Шохрух тўрадин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО ШОХРУХ ТўРА ИБН АМИР ТЕМУР ДАШТИ ҚИПЧОҚГА БОРИБ, ТўХТАМИШХОННИ ОРҚАСИДИН ҚУВЛАБ, ТўХТАМИШХОННИ ҚАТЛ ҚИЛГОННИ БАЁНИ

Аммо, ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Мирзо Шохрух тўра Тўхтамишхонни орқасидин етиб келиб эрди. Тўхтамишхон қўлга ёсини олиб, тўрага қараб ўқ отти. Ўқ келиб тўрани отиға тегиб йиқилди. Тўра отини ўлаукини остида қолди. Хон кўруб, хоҳласаким, тўрани бошини кесиб олса. Шул онда бир тарафдин чап-тўзон пайдо бўлди. Кўрсаларким, Амир Темур Соҳибқирон эрди, лоялож қочиб, ўз элатини Сарой деган элига борди. Одамлар Тўхтамишхонни кўруб ҳол-аҳвол сўрдиларким, хабар нимадур? Хон айди: Мирзо Шохрух тўрани ўлдурмоғим яқин эрди, ногоҳ Амир Темур етиб келди. Ўзбаклар бу сўзни хондин эшитиб ҳайрон бўлуб, хонга ҳимоят қилурмиз, деди. Андин кейин Амир Соҳибқирондин кўрқуб, баъзилари Тўхтамишхонни боғлаб Амирга келтуруб бермоқ бўлдилар ва баъзилари туз ҳақини андеша қилдилар. Андин кейин маслаҳат бирла хонга от тошиб бериб, элдин узоғ ерга қочируб юбордилар. Хон бир тарафга қочиб кетти. Аммо Шохрух тўра отни остидин бир навъи қилуб, қазо етмаб эрди, ўзини олди. Яна яёвлик ҳолда хонни орқасидин ахтариб бир тефани устига чиқти. Кўрдиким, бир тарафга қанча чодир тикилгон, албатта отам Амир Соҳибқирондурлар деб. Тўхтамишхонни қочиб келгон Сарой элига тўра келди. Элга ўзини маълум қилди, мен Шохрух тўра Амир Темурни ўғлидурман, деб хонни сўрди. Элатийи айдилар: хон бул ердин Дўрман элига қочиб кетти. Тўра айди: нечук ушламадинглар? Улар айдилар: туз хотирини қилдук. Тўра айди: отам бул ерга келсалар мендин салом денгизлар, то мен Тўхтамишхонни ўлдурмоғунча бир ерда таваккуф қилмағайман, деб аҳд қилуб, орқасидин яна кетти. Дўрман элини улуғлари йиғилуб, маслаҳат қилуб айдилар: хонни ушлаб берайлук. Тўхтамишхон, бу сўзларга навоҳ, тилаб ситғиниб келсам, мени нечук хотиримни қилмай, ушлаб берурсизлар, қўяверинглар, мен

Қатагон элига боргайман. Андин кейин Дўрман эли хонга раҳми келуб, қўйуб юбордилар. Аммо ҳеч нимарса бермадилар. Хон қочиб Қатагон элига борди. Ул элни улугини оти Бердибек эрди, анга хон йиғлаб айди: Сарой эли била Дўрман эли манга ёрдам қилмадилар. Бердибек қўб гаюр киши эрди, жамъи элатларини чақириб йиғдурди. Ул вақт тўра таваққуф қилмай Қатагон элига етти. Анда Бердибек элига айди: Қимдур хонга жонбозлиқ қиладурғон киши? Анда Турдибек Бердибек ўғли ўрнидин туруб, отасига таъзим қилди. Эй болам, бориб тўрани бошини кесиб келтур, деди, хонни кўнгли жамъ бўлсун. Андин кейин Турдибек бориб тўрани йўлини олиб, андоғ урдиким, отни кўкрагига тегуб ҳалок бўлди. Тўрани бир оёғи отни остида қолди. Ўрнидин туруб қочқали ҳаракат қилуб эрди, Қатагон эли тўрани келуб ушлаб берди. Бек қошига келтурдилар. Бердибек ўлдурмоққа буюрди. Бекни бир қизи бор эрди, оти Ойчигил эрди, кўрган кишиларни кўнгли анинг ишқида чигил эрди. Тўрани кўруб, жаллодни қўлидин ул мужуба ажратиб олди. Отасига айди: эй жоним ота, бу йигитни ўлдуруб, отасига нима жавоб берурсиз? Аввал мунинг отасига жавоб топуб, сўнгра ўлдургайсиз, деди. Бердибек қизини сўзига ҳайрон бўлуб, нима дерини билмай, тўрани боғлаб қўйдилар. Амир Темур Соҳибқирон Султон Муҳаммад тўра набираларини бирга олиб Сарой элига келуб, андин хабар эшитиб, Дўрман элига келдилар. Андин тезлик била Қатагон элига етиб келиб эрдилар, Қатагон эли Амирдин кўркуб, Бердибекни олдига келуб, айдилар: хонни боғлаб Амир Соҳибқиронга юборғил. Бердибек қабул қилмай мунга бош-оёғ либос бериб, от бериб, юз элатига юборди. Анда Ойчигил келуб, тўрани қайдин нажот бериб, айди: сабр қилғил, отанг Соҳибқирон келсунлар. Тўра қабул қилмай, ўшал кеча отига миниб, хонни орқасидин яна кетти. Аммо Амир Соҳибқирон эшиттиким, Қатагон эли хонга ёрдамлик қилуб, тўрага уқубат берибдур деб. Келиб ул элни қатли ом қила бошладилар. Тўрт минг киши, катта-кичик эру хотундин жасад шаҳристонидин жонлари адам чўлистониға кеттилар. Ойчигилга, тўра бир хат берган эрди, ани келтуруб Амир Соҳибқиронга берди. Мазмуни бу эрди: «Эй надари бузург, бу қизи оқилани яхши риоят қилурсиз, муни ҳақи менда қўбдур». Андин кейин Амир Соҳибқирон ўлдурмоқдин қўл тортти. Андин кейин бу қизни Фўладхонга бердилар. Анда Фўладхон Ойчигил тилсим хўққасини ҳикмат найзаси бирла тешти, чигилларини ешти, гунчалари очилди, қизил маржон сочилди. Ул Фўладхон ҳам Чингизхонни наслидин эрди.

Алқисса, Амир Соҳибқирон ўғилларини орқасидин жўнадилар.

ЭМДИ СЎЗНИ МИРЗО ШОҲРУҲ ТЎРА БИЛА ТЎХТАМИШ- ХОНДИН ЭШИТМАҚ КЕРАК

Аммо хон юзийя элатига бордилар. Алар улуги Тўхтамишхонни боғлаб қўйди. Бизлар сени учун Амир Темурга асир бўлурмизму деб, тўрани олдиға чиқиб, иззат-икром била ичкариға олиб кириб,

меҳмон қилдилар. Андин кейин тўра хонни кўруб, кўнгли тиичиб, завқ била таъомлардин тановул қилуб ўлтуруб эрди. Тўхтамишхон бирдан кишан-занжирни сиңдуруб қочти. Тўра кўруб, яроғларинин тақинуб, орқасидин югуруб кетти. Аммо тўрани оти ниҳоятда чарчаб, юролмади. Лоилож отдин тушуб, яёв қувлади. Хон билдиким, қирға борсам, орқамдин борур, деб. Анда бир қўйчинини ўлдуруб, ани кийумларинини кийуб, найман элига келди, уларни қўйлари бор эрди, Тўхтамишхонни танумадилар. Олдиға би келтуруб қўйдилар. Хануз хон бечора бир лўқма ошогон йўқ эрди, тўра етиб келди. Хон отига миниб яна қочти. Аммо тўраға найман улуғлари ошу таъом келтуруб, риоя қилдилар, воқеадин сўрадилар. Андин кейин тўраға от бердилар. Яна хонни кетидин ахтариб кетти. Неча-неча элатлардин ўтуб, Қорақурум даштига етти, анга яқин бир шаҳр кўргони кўрунди. Ул шаҳрни отини Узоқ қалъаси дер эрдилар. Ул шаҳрға Золотоус ҳоким эрди. Ул тарафни барчаси ўрус мамлакатлари эрди, Москов пойтахт бўлуб, подшоеси қиз, оти Маликаи Оқшайх эрди. Аммо Золотоус ул ерда ов қилуб юрур эрди. Ногоҳ бир тарафдин чанг-тўзон пайдо бўлуб, кўрсаким, бир одам келадур. Хануз сўзга лаб очмай, орқасидин аслаҳа-яроғ бирла яна бир йигит келур. Ҳеч кини буларини танумади. Тўра кўрдиким, ўрус сипоҳлари ва саллотлари ов-овлаб юрурлар. Хон анда тўрани кўруб, отини қамчилаб, ҳарчанд ҳаракат қилуб урди, от бечора кўб чарчаб, югурарға мадори қолмади. Тўрани иккила кўзи ўтдек ёниб, филҳол, югуруб бориб, Тўхтамишхонни беанига қилич бирла андоғ урдиким, Тўхтамишхон икки бўлунуб, ерға тушуб, шаҳид бўлди. Золотоус мунини кўруб ҳайрат денгизига гарқ бўлуб, ўз тилида сўрди: қандай йигитсан, кимни ўғлидурсан, деб. Тўра анинг тилига тушунмади. Андин кейин бир тилмочини тоңуб келтуруб сўзга солдилар. Тўра воқеани аввалдин охир аларға бир-бир баён қилди. Тўрани ишиға алар офаринлар қилди. Золотоус тилмочдин тўраға бу йигит кўб чарчабдур, бизни жойимизга меҳмон бўлсун, деди.

Алқисса, Золотоус Мирзо Шохруҳ тўрани шаҳрни ичиға олиб кирди. Анда мусулмонлар кўб эрди. Аларни йигиб, Тўхтамишхонга жаноза ўқуб, ул ерға дафи қилдилар. «Сен қочиб Қорақурумга борсанг ҳам, қора қонингни тўкарман, узоқға етолмай қолурсан» деган масал Тўхтамишхон била Мирзо Шохруҳ тўрадин қолди. Аммо Золотоус зиёфатлар қилуб, ҳамр келтуруб ичди, тўраға таклиф қилди. Тўра, бизни шариатимизда харомдур, деди. Анда бир неча нозик адо, чиройлик қизлар шаробни қуйиб бериб, хизмат қилар эрди. Тўраларға завқ қилуб ўлтуруб эрди, алар ичра бир чиройлик чўри барчаға май бериб, масти лоақл қилуб, тўрани уйғотиб айди: эй афандим тўражон, нима бўладурки, мен чўринини висолинг боғиға йўл бериб, қучоғинг ўтасига, яъни ҳужрасига олсанг? Тўра туз ҳақидин кўрқуб сира қабул қилмади. Чўри айди: барчани кўрдинг — маст, лоақл, ҳеч ким бизлардин воқиф эмас, деб ҳаракати бежо қилуб, тўрадинг тумриқига ёнушуб эрди, тўра қўлини кўтариб, юмруқи била андоғ урдиким, ақикдек дудоғи ёрилиб, кўзи яшнаб, қабоғи очилиб, оғзидин маржондек қонлари сочилиб, дурдек тишлари сиңди. Аммо ҳайратда қолиб, нима

дерни билмай, тонгласи жароҳатини Золотоусга кўрсатиб айди: менга бу йигит қасд қилди, мен андин ихтироз қилуб, тап бермадим, уруб лабимни ёрди. Золотоусни аччиғи келуб, ғазаб ўтига ёниб, қаҳр қилуб, қўл-оёғини боғлаб, тўрани Москов сарига, Оқшайх қошига юборди.

ЭМДИ СЎЗНИ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Мирзо Шохрух тўрани орқасидин қайси элатга келсалар, тобеъ бўлуб, тортуқлар бериб, тўрани қаерга боргонидин хабар берур эрдилар, баъзи бўйун товлаганларини, «оқ уйли» қилуб юбордилар. Уч-тўрт элатдин аскар йиғиб, Узоқ шаҳрига мутаважжих бўлдилар. Узоқга етгач, Золотоус эшитиб, қўрғонларини маҳкам қилиб, дарвозаларини беркитти. Амир Соҳибқирон ўғилларини асир бўлуб, малика Оқшайх қошига борганини эшитиб, қайғуда бўлдилар. Золотоус Амирга нома юбориб айди: Узоқга яқин бир эски шаҳр бордур, ҳар киши ўшал шаҳр ичра кириб, бизга андин хабар келтурса, анинг динини ҳақлиғини билурмиз, анинг динига кирурмиз. Чунки анда туман-туман, милён-милён болари ватан қилгон эрди. Амир Соҳибқирон юз кишини хабар келтургил деб юбордилар. Алар бориб, келмади. Амир ҳайрат бармоқин тишлаб, анга ўзлари бормоқга ҳаракат қилдилар. Беклар манъ қилуб, айди: Эй Амир Соҳибқирон афандим, нима ишингиз бор, ариларни ўз холига қўйунг, дедилар. Амир қабул қилмай, саҳар туруб, таҳажжад намозини ўқуб, мароқбада эрдилар, овозе келдиким, эй Амир Темур, ғаввос шишасини бошинга кийгил, барча аъзоларингни беркитуб, анга боргил, деб эрди. Андин кейин Амир етти кишини ўзларига йўлдош қилуб, бошларига шиша кийуб, барча аъзоларини беркитуб, ўшал эски шаҳрга бориб кўрсаларким, илгари борган кишиларни барчасини аъзоси шишуб ўлуб ётурлар, бошлари, кўзлари асло маълум эмас. Кўрдиларким, ўшал шаҳр ичра иморати олий кўбдур, ҳар тешукдин минг сон ари кириб-чиқиб турур. Билдиларким, ул юз киши арининг захридин ҳалок бўлгондур. Яна буларга ҳам арилар келуб ёлушти, барча аъзолари беркутулгондир, илож тополмади. Андин кейин тошдин ясалгон бир иморатни кўрдилар. Ул уйдин бировни ўқуб тургон овози келур. Уй ичра кирдилар. Кўрсалар бир оқсоқол киши дарх-дарх титраб ётур, бир қулогидин қатра-қатра қон томур. Андин кейин Амир Соҳибқирон ул кишидин сўз сўрдилар, ул киши асло гапурмади. Амир жидду жаҳд била ҳар тилда сўзладилар, сира сўзга оғизни очмади. Анга кўб-кўб арилар ёлушқон эрди, лекин бирортаси чақмас эрди. Амир ул қари кишини қўлтуғига олиб кўтариб келаверди. Қаралиқдин кўб мулойим, юмшоқ эрди, анинг орқасидин арилар қувлаб келдиким, анинг касратиға қуёш кўздин ғойиб бўлди. Бу ариларни Амир Соҳибқиронни қўшунлари кўруб, ҳар қайсиси ҳар тарафга қоча бошладилар. Амир кўрсаларким, иш қабоҳат бўлгудек. Лоилж, ул қари кишини маконига олиб бориб қўйдилар, арилар

яна қайтти. Амир кечи била чироғ ёқиб бориб, ул қари кишини яна олиб келдилар. Оёғ-қўлини боғлаб сўз сўрдилар, ул киши занжирни пора-пора қилуб қочти, яна тутуб келиб ўзини сочларидин қил олиб, боғладилар. Ҳарчанд зўр қилди, кучи етмади, қайдини узолмади. Қуёш чиққандин кейин Йаъсуб деган ариларни подшоҳи турур. Йаъсубни буйруқи бирла ари аскари чиқиб, қари кишини искаб, исини олиб келавердилар. Амирни аскари муни кўруб, яна ҳар тарафга қоча бошлади. Яна ул кунда тева ва отлар ҳар тарафга қочиб, баъзилари йўқолиб ва баъзилари ҳалок бўлди. Кечаси била синоҳлар йиғилуб, ўзга ерға кўчтилар. Амир ул қари кишига айтиди: Эй бобо, агар сўзламасанг, ариларга қўшуб куйдуруб юборурман, деди. Андин кейин куйдурмоқ бўлуб кўб ўтунлар йиғдуруб, бир ерға жамъ қилдилар. Андин кейин ўтун узра ул кишини чиқариб қўйдилар. Анда ҳам ул қари киши сўзламади. Кун чиққандин кейин арилар жамъ бўлди. Андин кейин ўтунга олов қўйдилар. Қари киши арилар бирла ўт ичра қолди. Тонгласи қуёш ўти кўк сафҳаси узра чиққоч, кўрсаларки ул қари киши қизил чўғлар устида тирик ўлтурур, ўз қилига бойлалиғи ақалли бир туки ҳам куймабдур. Амир буюрдиким, ўтга сув уриятлар. Филҳол ўтни ўчуруб ул кишини келтуруб Амир Темур Соҳибқирон ул қари кишини оёғига йиқилуб, узр айттилар. Уч кундин кейин бир тарафдин овоз келур «ху-ху, ё минху ло илоҳа иллоҳу» деб, кўрсаларким Бухоронинг пири, ошиқларнинг шери, мардонларнинг далири, басир ханд пайғамбар аҳли муҳибга сарвар пирим Баҳовуддин ҳазратлари етиб келдилар, айдилар: Бу кеча Бухородин чиқиб келдим, бу кишини сўзга солойин деб. Ул қари киши хожам Нақшбандга кўб назар қилди. Хожам айдилар: Эй насроний, мандурман сенга ҳазрат Али, карамулло важиҳа, таъйин қилгон эрдилар. Филҳол, қари киши туруб Хожамни оёғларига ўзини ташлади. Айтиди: мени отим Кашфутатдур, вақтики Али иби Абу Толиб бу шаҳрни келиб олдилар, ҳазрат Алига арилар ёрдам қилиб, душманларни қулоқ-бурнига кириб чақа бошлади. Андин кейин бу шаҳрни ҳазрат Али Йаъсуб деган ариларни бегига бердилар. Бу шаҳр халқи ўзга ерға шаҳр бино қилиб кетгандурлар. Мен ҳазрат Алини жангига келиб эрдим, мени бир қулоғимдин оққан қон ҳазрат Алининг зулфиқорини асаридур. Андин кейин ҳазрат Алининг олдиларида мен мусулмон бўлдим. Менга Баҳовуддинни кўб тавсиф қилдилар, кўрмоғ орзусида бўлдим. Андин кейин мени дуо қилдилар, Баҳовуддин кўрмагунча ўлмагайсан, деб. Бу нишона ул кишидиндур, алҳамдулилло, жамолинғизани кўрдум, мурадимга еттим, эмди дуо қилинг, қулоғим соғайсун. Хожам дуо қилдилар, сиҳат топти. Ул қари киши айтиди: мени таъомим мангу бол турур, мени ҳазрат Али ушбу ариларга топшурғоядурлар, манга бол берурлар, мени ўтга солдинглар, куймадим. Доим Инжил ўқурман, анинг шарофатидур. Андин кейин Кашфутат муножот қилиб айтиди: Эй парвардигорим, вой яратган тағтрим, ушбу Баҳовуддин бандангни даргоҳингга қаруби манзилоти ҳақ бўлса, мени ушбу дўстиянгни олдида жоним ол, деб муножот ичра «ҳақ» деди, жон берди. Барча кўруб анинг ҳолига

йигладилар. Андин кейин тобутга олиб, хожам Баҳовуддин имом бўлуб, жаноза ўқуб, қабр туфроқига тошшурдилар. Андин кейин хожам айдилар: Эй Амир Темур, ҳар вақт бир ишга ожиз келсанг, ё пирим Нақшбанд дегил, биз саяинг ҳолинигдин воқифдурмиз. Амир Темур Соҳибқирон Наифутатга ўлмасдин илгари айтиб эрдилар: Эй бобо, манга насихат қилгил. Бобо айди: Эй Амир Темур, бу сўзимни ибрат кўзини очиб, ақл қулоғи билан эшитгил, мунга амал қилгил, мундин санга фойда кўбтур, деб. Бу насихатин қилиб, ушбу назмни ўқуди. Насихат бу турур.

Назм:

Мен сўз дедим, англа, эй Темур шоҳ,
Олам ишидин сен ўлағил огоҳ.
Кўргилки, жаҳон мадори йўқтур,
Барча ишин эътибори йўқтур.
Дунё арусига бўлма мағрур,
Бул бонудин ўзни айлағил дур,
Одам отамиз, Ҳаво онамиз,
Нух, бинни ўтти, барчаси гез.
Кўр, кетти қаён Ефасу Шом,
Нухни болаеси ҳам эрди ул Хом.
Жамшид Заҳҳок ҳам Каюмарс—
Ким бўлди жаҳонда анга ворис,
Чун Афросиёб Золу Рустам,
Дунёни талашуб ўлди барҳам.
Кўр, кетти бу Чингизу Ҳалоку,
Ким кайф ила нос деб тамаку.
Дунё бамисоли бир келинчак,
Ҳар кимсага жилава қилса андак.
Ақлини олур ўшанг замони.
Ул дам унутур, ки илон макони.
Бул бону кечурди кўб кувёни,
Ёвидурким, эл айламас бировни.
Барча ишида жафоси чўқтур,
Шева қиладур, вафоси йўқтур.
Ҳар кунда ўзин келинчак олиб,
Кўб эрни ўзига қилди толиб.
Ҳар соғни топса жилава қилди.
Ақлини йитурди, телба қилди.
Гоҳ ақлига келса ул яғона,
Чун айлади гардишии замона.
Дунё ҳавосига алданур ул,
Меҳр ила қўёрким анга кўнғил.
Бир кун ани кўтига тепарлар,
Оғу сувин узвина сепарлар.
Чиққилки дегай бу уйдин ул он,
Йўқ сўзлағудек ким анга дармон.
Безор бўлар амингдек эрдин.

Тепгайки кўтига — чиқ бу ердин.
Бу уйда анинг қарори бўлмас,
Чиқмай деса ҳеч мадори бўлмас.
Мундин кетадур, низор ҳам зор,
Йўлдош йўқ анга, ҳам яна ёр.
Дунё бошинг узра чун тегирмон,
Бугдой каби ун бўлур бори тан.
Ҳеч кимса жаҳонда ўлмади шод,
Кўк тўнли фалакдин этти фарёд.
Нечун бу фалакни кўк либоси,
Жавр ва ситамин йўқ интиҳоси.
Дунё етти бошлу аждаҳодур,
Мангу уйи жавр ила жафодур.

Алқисса, насиҳатдин кейин Кашфутат дорулфанодин дорулбақага иштиқол қилди. Амир Соҳибқирон ул ердин кўруб Узоқ кўрғониға келуб туштилар. Аммо тарсолар эшиттиким, Инжил Кашфутатдин Амир Темурға қолибдур, деб. Чунки Исо пайғамбар алайҳи саломдин анга қолгон эрди. Барча ўрус муллолари йигилуб, Амир Соҳибқиронға нома ёздиларки, бизларға рухсат берсалар, бизлар бориб Инжилни зиёрат қилсак. Андин кейин Амир Соҳибқирон қабул қилдилар, тўрт минг ўрус муллолари барчаларини мўйлаблари ўсган, баъзилари наъма чалиб ўз тилида ўқуб келавердилар. Кўрсалар Амир қизил чодир ичра тахт узра Инжилни қўйубдурлар. Алар айди: бизлар кунимизда қизил чодир, қизил либосни ёмон дермиз. Амир Соҳибқирон анда буюруб, қора чодир тиктилар. Андин кейин ўрус муллолари келуб Инжилға сажда қилдилар. Анда Амир Темур Соҳибқирон етти юз саруғлиқ Чингизхон чодирини тикти. Андин кейин келуб Амир Соҳибқиронға сажда қилдилар, нечукким, аларни динида саждаи тахийёт фарз эрди. Амир Соҳибқирон манъ қилмади. Бузаролар ва умаролар айди: Эй Амир афандим, нечук манъ қилмадингиз? Амир Соҳибқирон айдилар: мен амр қилмадим, зарар йўқтур. Анда ўрус муллолари Инжилни олиб кетмоқни талаб қилдилар. Амир айди: эй Амир Темур, бизлар сизнинг динингизға кирмаймиз. Амир айдилар: жузя қабул қилинглар, алар қабул қилуб, Золотоусға айдилар: шаҳрингни Амирға тухфаға бергил, бизлар Инжилни олайлук. Золотоус қабул қилмади. Айди: агар мақсудингиз Инжилни олмоқ бўлса, мен Инжилни сизларға олиб берай деб, эғниға совут, бошиға дубулға кийуб, қўлиға қалқон олиб, ўзига ўқ қилич таъсир қилмайдурган бўлуб, ёлғуз ўзи шаҳрни дарвозасидин чиқиб, Амирни аскарини бир нечасини ўлдуруб келаверди. Аскарлар то Амирдин буйруқсиз анга ҳарба қилмадилар. Амир Соҳибқирон буюрдиким: уринглар. Аскарлар бирдан қилич бирла урдилар. Анга қилич билә яроғ таъсир қилмади. Андин кейин Амир Соҳибқирон олдиға яқин келуб, арз қилдиким ўрус тилида: «Я Златоус нежолик узоқ от Кашфутат мибрал фосолтир вот этого я бирошу», деди. Амир тилиға тушунмадилар. Андин кейин Мирзо Умаршайх тўра қўлиға икки ўқлуқ ёсини олиб, иккала кўзига ўқ

била андоғ урдиким, юзи била ерға йиқилди. Филҳол бошини кестилар. Андин кейин Узоқ шахрини Амир Соҳибқиронға ўруслар бердилар. Амир ҳам Инжилни ўрусларға бердилар. Яна ўруслар Амир Соҳибқиронға минг ҳамён олтун бердилар. Неча кун ул ерда бўлуб, андин кейин Қороқурумға юзландилар.

Алқисса, Қорақурумни қалъасини мусаххара қилуб, қирқ кунгача анда бўлдилар. Бир кечаси Амири қулоғига бир тарафдин нола ва зори била йиғи овози келур. Амир ул тарафға бориб, бир йигитни кўрдилар. Олдиға бут қўйуб, йиғлаб ўлтурур. Андин хожатини талаб қилур. Аммо амир билмадилар, нима дейдур. Тилмоч келтуруб, андин сўз сўрдилар. Ул йигит айтиди: Мани отим Шамарвахт, аввал замонда мани ота-боболарим бу шахрларға беку хон эрди, холо, бу вақтларда малика хуруж қилуб, биздин бу шахрларни олибдур. Ман бул ерда бутдин талаб қилурман яна салтанат тахтига минсам деб. Амир анга аҳд қилдилар, бу юртларни олсам санга берай деб. Ул ҳам айтиди: қўлимдин келган яхшилиқни қилайин деб. Ул йигит айтиди: бу кўргон остида мийл бордур хандақ ёнида. Хандақнинг бир чаккаси денгизға муттасилдур. Агар бу мийлни ўнг тарафға бурсалар, сув юқори чиқиб, шахр ичра кирадур. Ва илло, сўл тарафға бурсалар, денгизға сув тушуб, хандақ ичра ҳеч нимарса қолмайдур. Амир Соҳибқирон, филҳол, қўшун била келуб, мийлни ўнг тарафға бурайвердилар. Ул кеча шахр ичра сув тушуб, одамлар қочарға жой тополмай, барчаси тўфонда қолгондек, адам диёрига кеттилар. Шаҳар ичра сув тўлди. Кейин мийлни сўл тарафға бурадилар. Барча сув денгизға кетти. Андин кейин шахр ичра жамъи молларини олмоқ учун кирдилар. Кўрсаларким, тўқуз юз мингга яқин киши адам шахристониға юз қўйубдурлар. Бул сўз мунда турсун.

ЭМДИ СЎЗНИ МИРЗО ШОҲРУҲ ТЎРАДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Қирқ киши Золотоусни амри бирла тўрани боғлаб бир тўқай ёқосига келдилар. Анда барчаси шароб ичиб ўлтурдилар, маст, лоақл бўлгондин кейин бир-бирларини мазах қилуб, эрокишуб, йигирмаси бир тараф, яна йигирмаси бир тараф бўлуб жанг қила бошладилар. Бир тараф ғолиб келуб, бир тараф мағлуб бўлди. Тўра мағлуб бўлгонларға секин айтиди: мени қайддин ешиб қўйсангиз, сизларға ёрдам қилурман. Филҳол, ешиб тўраға от-яроғ бердилар. Андин кейин тўра андоғ жанг қилдиким, бир соатда ул йигирма кишини жасад фалакидин калла хандалакин узуб, ҳалок қилди. Қолгонлари хоҳласаким яна тўрани боғласа, тўра айтиди: мани қўйунг, бул йигирма кишини хотун-боласи, албатта, Москов шахрида бордур. Буларни сўраса аларға нима жавоб берурсиз, дегаҳ тўрани қўёвериб, ҳар қайсиси ҳар тарафға қочиб кетти. Тўра яёв юриб Москов сариға бораверди. Йўл узра ёмғурда қолуб бир ғорини топиб кирди. Кўрсаким, бир киши ухлаб ётур, ани бир қул бача ходими қилиб ўлтурур. Тўрани кўруб, ўрнидин туруб, қўлига

созин олиб, ул соз Қақнус тумшуги каби эрди, арғанун дерлар, ани навозишга келтуруб, андоғ нағма қилдиким, тўра эси кетуб йиқилди. Соатидин кейин эси ўзига келуб, кўрсаким, оёғ-қўлини боғлаб қўйубдур. Тўра айди: менинг ёзуқим надур боғлаб қўйубсиз? Ул киши айди: отинг нимадур, қайдин келдинг, нима ишда юурсан? Тўра айди: Самарқанддин келурман. Московни томоша қилайин деб борур эрдим, йўлда ёмғурдин қочиб, бул ерга келдим. Ул киши айди: Эй йигит, сани Московдин келгон деб хавотирда эрдук, сани самарқандлик эканингни эмди билдук, деб қўлини ешди. Яна айди: мани ҳаким Яғфур атарлар. Бу шахрнинг маликаси бирла вазири манга ёвдурлар. Агар мани топти ўлдурур. Бу арғанунни кўрдинг, муни фаранг элидин келтуруб эрдим, ҳар ким эшитса ҳуши қолмағай; Кўб-кўб одамлар муни эшитиб, ҳалок бўлдилар. Эшитмагон кишилар келуб, муни эшитсалар, филҳол, эслари кетиб йиқилур. Тўра айди: албатта, бу ҳикмат била ясалғондур, муни ҳақиқатини маълум қилсанг, ҳаким айди: оре, бу арғанунни сониғи ҳазрат Исо пайғамбар алайҳи салом турурлар, мунга ул зоти боборакотни дуолари кетгандур, агар киши мени қасдимга келса, мен бу арғанунни чалгайман, ул кишини эси ва ақли кетиб йиқилур, мен ани боғлаб ўлдурурман. Тўра айди: Эй ҳакими Афлотун, сизни ҳам ўлдурмакни тадбири борму, қандай қилурлар? Ҳаким айди: «Эй ўғул, илло, мени ўлдурмакга қасд қилурсан?» Тўра қасамёд қилиб, онд ичти. Андин кейин ҳаким айди: мени ҳеч киши ўлдуролмас, илло санкару (яъни кар одамлар) чўқроқ киши бўлсалар, киши овозини эшитмасалар ва нағма унин эшитмасалар ўшандоғ киши ўлдурса, эҳтимоли бор.

Тўра неча кун ҳаким Яғфур хизматида бўлуб, андин кейин ҳакимдин рухсат олиб, Москов сарига юзландилар. Ҳаким тўрани қўлига бир хат бериб, айди: фалон мавзеъда бир қаландар бор, сочлари белига тушган, ушбу хатни эҳтиёт қилиб анга бергил, киши кўрмасун, деди. Тўра йўлга тушуб, Московни дарвозасига етиб келди. Аммо кўрғонларини тошдин ясогон эрди. Ҳар бурчида байроқ қўйгон, ҳар кунгирасида занбурак, милтиқ, ҳар занбурак бошида икки қоровул кеча-кундуз била турур. Шахрни қирқ дарвозаси бор эрди, бир дарвозасидин тўра кириб, йўл узра ухлаб, тонглади. Маликаи Оқшайхни аркига борди. Кўрсаким, аркни деворлари етмиш икки турлик тошдин ясалғондур. Маликаи Оқшайхни пойтахти ушбу эрди. Андин кейин раста бозорларни кўрса, ҳаддин ташқари зеб берган эрди, баъзи лапка ва дўконларда кўп хумда ароқ, фиваларни хотунлар сотиб ўлтурур. Аларда юзни беркитмоқ йўқ эрди. Тўра андин кейин яна бир ерга келса, сочлари белига тушган киши кўл узра ўлтурур, одамлар ани тавоф қилурлар, ҳаким айтгон нишони анда маълум эрди. Тўра ҳам тавоф қилмоқ бўлуб, хатни анга берди, ул хатни кўруб, тожик тилида айди: «ман шогирди Яғфурам, дарун хат маро фармудаст, ки кори вазирро тамом кун, ман аз хавфи вазир девона шудам», яъни мани вазир неча мартаба ўлдурмоқга қасд қилди, ҳалойиқ мени бу аҳволда кўруб телва ва жинни деб ўлдурмоқни манъ қилдилар. Эй йигит, менда бир қути бор, ани вазирни қошига олиб бергил, ажаб

эмас, вазир бу қутини очиб ҳалок бўлса. Тўра ул қутини кўрдик, печотлангандур. Ани олиб, вазирни ҳовлисини ахтариб, эшикига келди, кўрдиким, вазирни аркони давлати зўр, ўшал вақт жамъи вилоятни беклари вазирни олдида эрди. Тўра қутичани келтуруб вазирни олдига қўйди. Вазир турк тилини билар эрди, айди: «Эй турк бача, қайдин келдинг, нима ишда юурсан?». Тўра айди: «Амир Темур Соҳибқиронни ўғлидурман, отам кўб мол била бизни элчи қилиб бул тарафга юбориб эрди, фалон мавзееда барча молларни қароқчилар талон қилиб олдилар. Мен ушбу қутини олиб қочтим, отам бу қутичани вазирга бергил деб эрдилар, энди шул қутичани ўз қўлингиз бирла очғайсиз». Вазир бир соат тааммул қилди, дамо-дам тўра очмоғини муболага қилар эрди. Вазир сўрдик, бу қутича ичра нима бордур? Тўра айди: «билолмадим, отам менга айтгавлари йўқ».

Қазора вазирни етти яшар ўғли ўйнаб келур эрди, бу қутича ани кўзига таажжуб кўрунуб, мунинг очқусига қўлини тегузди. Ногоҳ қутичани ичидин милтиқ отилиб, ул болани кўксига тегиб, ўлди. Буюрдиким, тўрани оёқ-қўлини боғланглар. Андин кейин тўрани оёқ-қўлини боғладилар. Вазир айди: «Эй йигит, ростингни айгил, бу қутини сенга қям берди?» Тўра айди: «отам бердилар»: Вазир айди: «Ёлғон айтурсан, бу ҳунарни ўзбек турклари билмаслар, албатта, сен Яғфур ҳакимга мулоқот бўлғондурсан», деб тўрага уқубат қилуб, қийноғ бердилар. Тўра лоилож воқеани баён қилди. Андин кейин ул қаландарни ахтариб тополмадилар. Яна тўрани Яғфур ҳаким қайда, деб қийнади. Лоилож ўшал горни таъйин қилди. Вазир юз кишини мукаммал ва масаллаҳ қилиб юборди. Неча кундин кейин йигирма киши қулоқ-бурни кесилуб, қочиб келдилар. Айдиларки, ул гор ичра кирдук, ҳаким Яғфур қулига буюрди арғанун чал, деб. Ани овозига барча маст, лоилож бўлушуб қолди, кўпимизни ўлдуруб қолғонларни қулоқ-бурнини кесиб юборди. Яна тўрани қийнадилар, албатта ҳакимни ҳийласини билурсан. Нима амал қилур, қандай қилса, ҳаким ҳалок бўлур?. Ҳарчанд тўра инкор қилди, бўлмади. Аларни уқубатидин ҳалокатга етгудек бўлди. Охир, ночор ва лоилож айди: «Санкару (яъни қулоқи кар одамдур) чўқроқ одам бўлса, ажаб эмаским, ҳакимни ҳалокатга еткурсалар». Андин кейин вазир жарчи қўйдуруб, санкару чўқроқ (яъни кар одам) кишилар бўлса, топиб келтурди. Анда санкарулар йиғилуб, беш юзга еттилар. Андоғ қулоқлари оғир эрдиким, имо ва ишорат бирла сўзлар эрдилар. Вазир айди: «Бориб, фалон ерда ҳаким Яғфурни топиб ўлдурсангизлар, сизларга кўб инъом ва сийлов берурман», деб. Аларни ҳаким турган горга юборди. Алар горга боргач, аларга ул гулом бача ҳарчанд арғанун чалди, нағма таъсир қилмади.

Алқисса, ҳаким Яғфурни ўлдуруб бошини олиб, вазирни қошига олиб келдилар. Тўра айтгон сўзига афсус еди, фойда бермади. Вазир тўрага бош-оёғ хилъат бериб, доим ўзига рафиқ тутар эрди. Неча кун ва неча замон ўтгандин кейин, шаҳр ичра нақора-барабан уч кунгача чолдилар. Тўра сўрдик, бу нимадур? Айдилар, бу кунлар байрам кунидур, ҳар йилда бир мартаба

Маликаи Оқшайх одамларга ўзини кўринуш берур. Бу иш саратонни аввалида эрди. Ўшул вақт ҳазрат Исо алайҳис саломга дор қилгон эрди. Вазир бормоқ бўлди. Тўра айди: «Мени ҳам бирга олиб боринг». Вазир қабул қилди. Эртасига Маликаи Оқшайхни ўрдасига келдилар. Барча кўринуш қонага келиб турурлар. Анда булоглардин сув чиқиб, ариқларда оқиб борур. Вазир тўрани қўйуб, илгари борди, соатидин кейин, ҳарам саридин неча гўзал, яъни неча чиройлик чўрилар чиқиб, кийган либослари оқ, қулоқларида булок ани орқасидин яна неча нозик адо қизлар, қўлларида тароғ, сочларини тараб, кўзлари чироғ каби ёниб, ҳар тарафга қараб келурлар. Андин кейин яна неча қизлар, кийганлари кимхоф била қирмиз, жилва қилуб, кўрганларни Мажнун каби телва қилуб келар эрдилар. Бир замондин кейин овози келаверди, «кўтар, кўтар», деб. Кўрсаким, юз қул, олтуи фўта белларида муъофа қўлларида кўтариб келур. Муъофа узра Маликаи Оқшайх келурким, ҳайҳат юз узра икки кокили муросаъ, бошида жига узра тож, белинда олтуи камар била яроғи, юзи лаъл каби, кўзлари чўлфондек, тишлари дурдек, лаблари маржондек, ҳилод каби қоши барча кўзини хира қилур эрди. Юзини қуёшини барча кўрганлар ҳайрат бармоқин тишлаб, муҳаббат денгизига фарқ бўлдилар. Андин кейин уч юз қул, қўлларида қилич кўтаргон, яна юз қул, қўлларида тўфангча, яна юз қулбача қўлларида тос, келурлар. Барча бирдан маликага сажда қилдилар. Илло, тўра сажда қилмади. Малика тахт узра ўлатуруб, вазирдин сўрдик, бу йигит қайдин келгондур, менга сажда қилмади. Вазир анга тўрани наслини маълум қилди. Андин кейин малика тўрани қошига чорлади. Тўра тавозеъ бида маликани олдиға борди. Малика тўрадин ҳар тарафдин сўз сўрди, бир-бир анга жавоб берди. Андин кейин айди: «Эй йигит, бизга нечук сажда қилмадинг». Тўра айди: бизни шаъриятимизда худонин бошқага сажда мамнуъдур. Шу сўз узра бир киши келуб, маликага саждан ибодат келтуруб, бир нимарса деди. Фалҳол, малика ўрнидин туруб эрди, барча умаро, вузаро бида беклар ўрниларидин турдилар. Лекин ҳеч ким гафурмади, соатидин кейин эшикдин бир жамоъа қора кийганлар келуб, маликага сажда қилдилар. Андин кейин тўрт киши бир сандукни кўтариб келдилар. Малика барчалари анга қараб етти мартаба сажда қилдилар. Ул қора кийган жамоъа барчадин юқори чиқиб ўлтурдилар, ўзгалар ўлтурмай, қараб турдилар. Тўра тилмочдин сўрди: булар кимдур, бу сандук нчра илма бордур? Тилмоч айди: «Булар ўрус муллоларидур, бу сандук нчра Исо пайгамбар алайҳис саломни маркабларини туёқи бордур, булар ҳазрат Исони худони ўғли дерлар. Наузибиллоҳ мин залика, ўрус муллолари айди: «Нечук бу йигит сандукга сажда қилмайдур, ҳоло, сажда қилсун, бўлмаса ўлдурурмиз». Тўра айди: бизни динимиз ҳақдур, алар бирла мунозара ва муноқаша қилурман, агар менга голиб келса, қабул қилай. Ўрусларни улуғларини кўби араб тилини билур эрди, тўра ҳам толиби илм эрди. Ўрус муллолари айди: «Исо ибн Оллодур». Тўра айди: Абдуллодур. Охир ўрус муллоси айди: «Икковимиз ибодатхонаи азим мақомиким тобўти Исо андадур,

анга борурмиз, қоида шулким, икки киши даъво қилуб ул жойга борса, ҳар кимни сўзи ботил бўлса, голиб бўлур». Тўра таваккални тангрига қилуб, қабул қилди. Вазир айди: «Эй меҳмон келгил, замонасозлиқ учун бу туёқга сажда қилуб, омон топгил». Тўра қабул қилмади, икковлари чиқиб, ўшал мазкур ибодатхонага келдилар. Тўра бир чаккага бориб, намоз ўқуди. Ўрус мулласи иккала оёғини занжирга осиб, бошини паст қилуб, Инжил ўқуди. Одамлар эшикни беркитиб кеттилар. Ярим кеча эрдиким, ибодатхонани шифидин яшиндек яшнаб чиқуб бир яроғ келуб, ўрус мулласини уруб, калласини танасидин жудо қилди. Тўра кўрқуб, кейин билдиким, албатта дини Мухаммад ҳақдур. Эртасига барча ўруслар келуб, ўликни олиб Маликаи Оқшайхни қошига келтурдилар. Баъзилар айдилар, ибодатхонани қондаси гуноҳкор голиб бўлар эрди, мун бу Мухаммадий йигит ўлдурғон, деб тўрани ҳам ўлдурмоқга буюрдилар. Шул вақт узра гало-гулу пайдо бўлуб, бир жамоъа кўрк кийган одамлар келдилар. Алар куна сувига қоровул эрдилар. Ул куна суйи шундоғ эрдиким, мақоми ҳаво совуқ бўлгонда бир қиз билан бир ўғулни топиб, ани ора бериб, ясоғиб, кўрук отларга миниб, зибақ конига бориб, қудуқ ёқасида туруб, «Зибақ» деб қичқирурлар. Ул зибақ ўғул ё қиз бўлса, анга ошиқдур, нечук анинг асли ҳазрат Одам Ато алайҳис саломин нутфаларидин эрди, ўшал қоровуллар борғунча йўлларини қазиб, ҳар ерга чуқур қилуб, борур эрдилар. Кон тефасига бориб, ким қичқирса қиз ё ўғул зибақ юмалануб, ўшул қичқирган кишини олиб кетар эрди. Агар одамни олиб кетолмаса, анинг қути йўқ деб, зибақни олмас эрди. Қоровуллар ҳар ерда чуқурда қолгон куна сувини йигиб олур эрдилар. Ул вақт қишни ўртаси бўлур эрди.

Алқисса, тўрани зибақ конига олиб бордилар. Тўра айди: «Иншооллоҳ, умидим бор, куна суйи мани фарқ қилолмас». Андин кейин, тўра бориб, «Зибақ» деб қичқируб қочти. Куна суйи мавж уруб чиқиб, тўрага етиб, тортиб олиб кетаверди. Тўра ҳайрон бўлуб, яратганга муножот қилди.

Н а з м:

*Муножотим қабул этгил, илоҳим,
Яратганим, эгамсан, подшоҳим.
Манга бул дам ўзунг раҳм айла, ё раб,
Кечургил ёзуқим, бўлса гуноҳим.*

Ногоҳ ўшал қаландари, сочлари белига тушган киши келуб, қўлида шиша ичра бир нимарсани тўрани устига тўкти. Зибақлар бўлунуб, қути кетиб, олиб кетолмади. Тўра чиқиб қочти. Қоровуллар ҳарчанд қувлаб етолмадилар. Лоилож воқеани келиб Маликаи Оқшайхга айдилар.

Аммо ўшул қаландар тўрани олиб, бир тоғни бағрига келди. Кўрсаким, ҳаким Яғфурни шогирди турур. Тўра сўрди: «Шиша ичра нима бор эрди?». Қаландар айди: «Ул сирка эрди, қотил зибақ бўлур, чунки зибақ асли шахватдур. Ҳукамо назарида сирка ичмоқ

эркак кишиларга манъдур». Андин кейин, тўрани олдида ул киши имон келтуруб, мусулмон бўлди. Андин кейин бир тарафга равона бўлдилар. Уч кун йўл юргандин кейин бир тўф қора кийган одамлар хотунлар била, ўғул, қиз болаларини олиб, барча ашёларни маркабларга ва таворларга ортиб, йиглаб келурлар. Тўра билдиким, булар ўз юртидин кўчуб, ўзга ерга борурлар. Алар турк тилини билар эрди. Тўра сўрди: «Сизларга нима бўлди?» Алар айди: «Эй йигит, нима ишинг бор?!» Анинг кейнидин яна қўб одамлар келур, аксари деҳқон, экунчи эрди. Аларни беклари ҳам бор эрди, хотун болаларини олиб келурлар. Алардин ҳам тўра сўз сўрди. Алар айди: Шохимиздин қочиб келурмиз, ушбу денгиз ёқосига бегимиз шахр бино қилмоқга борурлар. Тўра подшоҳини жиловин ушлаб, айди: «Эй бегим афандим, қайга борурсиз, булар нечук йигларлар?» Ул айди: «Эй йигит, мени отим Машғотносийдур, шахри Булғорни беги бўлурман, булар булғор халқидурлар, холо, неча вақтдин бери кеча бўлса, тўп-тўп, жамоъа-жамоъа ҳаво юзасида либослари қора халқ келурлар, остиларида от, қўлларида қилич, саф боғлаб, бир-бири била жанг қилурлар, олам ғавғога тўлур, ҳар кеча неча-неча минг ўқу яроғ тегиб, ер узра йиқилиб ўлурлар. Анинг ўликини қошига борсак, ғойиб бўлур».

Тўра айди: «Эй бегим, алар асокири жиндур. Сизларни шахрингизни жанггоҳ қилубдурлар. Алар аскар ора жайфи жанг қилурлар, яна йўқ бўлуб кетурлар». Яна тўра айди: «Мен Амир Темурни ўғлидурман, агар сизлар мусулмон бўлсангиз, ўшул балони сизларни бошингиздин дафъ қилурман». Алар айди: «Сен бир кеча ул жойга бориб ухлагил, қайтуб келгил, сўзингни қабул қилурмиз». Тўра андин кейин дев-париларни ривоятини қилуб, бир ерга осиб, ўзи ул кеча Булғорда бўлди. Кўрдиким, икки жамоъа халқ анда пайдо бўлдилар. Бир сафни Машрик тарафда ораста қилдилар ва бири Мағриб тарафда саф тузиб, барчаларини бўйлари қисқа, қўлларида яроғ, олам шавқунга тўлуб, урушмоқга муқайяд бўлдилар. Тонг отқунча тўра тамошода бўлди. Тонгласи ҳаким қаландар била яна ривоят айтиб айди: «Эй жинлар, билинг Булғор эли мусулмон бўлдилар, дини ҳақни топдилар, сизлардин аларга зарар тегса, лаънати оллога гирифтор бўлурсизлар». Ўшул кеча келуб андин кейин сира келмадилар. Тўра аларга севунчи деб яхши хабар берди.

Алқисса, булғор эли маконларини топуб қарор олдилар. Барчалари аҳли мусулмондин бўлуб, шаҳар ичра масжидлар бино қилдилар. Ровий дерким, ул ривоят хануз ғилоф ичрадур. Тўра неча кун ул ерда бўлди, кўрсаким, оқшом бўлғоч, шафақ ғойиб бўлмай, субҳ зоҳир ўлур. Тўра анинг кайфиятини сўрди. Алар айди: саратон бўлғоч, бизларга кечаси бир соатдин анёда бўлмас. Тўра ўз кўнглида айди, ушбу шафақ била қуёш кайфиятини билмоқ орзусида бўлуб, аларга сиррини айди. Анда бир олим, етук киши айди: «Бу шафақни малик Искандар Зулқарнайн хазратлари кўргандурлар, анинг рисоласи мендадур», деб тўрага берди. Ҳар ерда ташвишда бўлсанг, бу рисолага назар қилгил, барча ишинг фатҳ ўлунур. Тўра от узра рокиб бўлуб, неча кўндин кейин бир улуг

тўқайга келдилар, етти киши булгордин тўрага йўлдош бўлуб эрди. тўсатдин тўқайдин илонлар чиқиб, ул етти кишини ўлдуруб еди. Тўра қочиб бир йиғоч узра чиқди. Андин кейин, ёввойи такалар келуб, илонларни тутуб еди. Тўра у такани бирини милтиқ билан уруб, кабоб қилуб еди, кейин рисолага назар қилди. Дебдурким, бу тўқайни фалон еридин ўтсанг, муқобилида тоғ кўринур, ул тоғни манглайингга олиб юргил, тоғдин ўтсанг, анда бениҳоят қўй ва йилқилар бордур. Андин кейин тўра ул тоғдин ўтти, кўрсаким, беадад ва бениҳоят қўйлар ва йилқилар бор. Аммо ул ерда ҳеч одам кўрунмади. Қуёш даражаси ҳамални йағирманчисига етиб эрди, гўё совуқни зиёдалиқи далв даражасидин ҳам зиёда эрди, кўрсаким, ҳар ердин тутун ҳавога ўролуб чиқаду. Тўра айди: «албатта бул ерда одам бор», деб. Ахтариб бир жарга тушти. Совуқни зўрлиқидин ўлмакга яқин етиб эрди, жар ичра бор эшикни кўруб, тўра келуб ўшул эшикни урди. Биров келуб эшикни очти, тўра киргоч, яна беркитти. Кўрсаким, ерни остига қават-қават уйларни тартиб бергондур, гўё бир шахр қилубдур, уйларини ҳар қаеридин ҳавога тешук қўйгон эрди. Аларни таъмасы тева ва йилқи, қўй ва сигарни сути эрди, кийумлари жундин чакмон эрди. Тўрани подшоҳларини олдига олиб бордилар. Подшоҳини эғни ҳам чакмон эрди, тўра сўрди: «Сизлар қандай одамсиэлар?» Алар айди: «Бизлар ҳам ўруста тобеъдурмиз». Алар айди: «Бизни юртимиз барча юртдин яхшироқдур, мундин илгари шахр йўқтур, бизлар қуёшга қарармиз, жавза даражасига келгонда ер юзига чиқармиз, уч ойдин кейин қуёш сунбула даражасига келгонда яна бу ер ичра кўрурмиз. Тўқуз ой мунда бўлурмиз. Ушбу равишда тириклик қилуб, умр ўтказурмиз. Ҳар киши қиш фаслида бул ердин ер юзига чиқса совуқни касридин ҳалокатга етгай, қачон кўклам фасли бўлуб, ёз бўлса, бул ердин, чиққаймиз. Аввалги замонда бизлар Булгорга борур эдук. Йўлларимизга илонлар пайдо бўлуб, анга бормоқ муңқатиъ бўлди». Яна тўрага айдилар: «Эй йигит, сен ул макондин печук ўттунг?». Тўра аларга воқеани баён қилди. Тўра айди: «Сизлар қайси диндадурсизлар?». Алар айди: «Бизларни тириклигимиз ўт бирлан, анинг учун ўтга тошинурмиз». Тўра таажжуб бармоқини тишлади. Тўра аларга айди: «Мени орзум шафақ голиб бўлгон маконга томоша қилмоқ учун борурман». Алар айди: ул ерга бормоқни имкони йўқтур, бул ердин анга бир ой йўл юргондин кейин зулматга борур. Йўлларини тамоми хатардур, ул мақомда олти ой қуёш кўрунмайин, зулмот бўлур, яна олти ой қуёш заҳир бўлуб, равшанлиқда бўлур. Ҳар вақт қуёш буржи ҳамалга келса, ул жазирама кундузига мубаддал бўлур. Қачон буржи мезонга борса, қуёш паст тушуб, кечаси бўлур, нечукким, йўлда бир улуг тоғ бор, андин ўтмак кўб мушкулдур. Ул тоғни соясида ул жазира олти ойгача зулмотда қолур.

Алқисса, тўра аларга, мусулмон бўлунглар, деди. Алар айди: агар бизлар кофир бўлсак ҳам, бир гина қилсак балога мубтало бўлурмиз. Ҳар вақт бизлардин бир киши гина қилса, барчамизга ани касофати уруб, бизларга офат тегуб, сариг бўлурмиз, яна қизил бўлуб андин кейин қорайуб ҳалок бўлурмиз. Лекин ушук

болаларимиз ўлмаслар, камолотга етуб, биз каби бўлурлар. Тўра хайрат бармоқин тишлади. Тўра хотун олмоқ учун алардин қиз талаб қилди. Аларни улуғи айтиди: мени қизим бор, сенга бергайман ва, илло, туноҳ қилмағайсан. Тўра қабул қилди. Қизни ақдига олиб, мусулмон қилди. Неча кун анда бўлди. Аларни таъоми тувор ва улоғ этидин ўзга нимарса йўқ эрди. Тўра анга бул тараф шаҳрларини турлу-турлу лазиз таъомларидин сўзлаб, таъриф қилди. Бу сўз анга манзур бўлмай, тўрани олдиға бир табакда тезак келтуруб қўйди, ишорат шунга бўлдики, яъни ҳар нимарсани охири нажосатдур. Муни кўруб, тўрани аччиғи зиёда бўлуб, ғазаб ўтиға ёниб, қилич бирла уруб қизни ҳалок қилди. Ул замон ул одамлар барчаси қора кийуб, тўраға келуб айтилар: «Эй йигит, воқиф ва огоҳ бўлғил, ҳозир бизларни бошимизға бало келурға сабаб бўлдинг». Тўра қилгон ишиға армон қилиб йиғлади. Айтиди: «Мени ўлдуринг, чунки сизлардин бало дафъ бўлсун». Алар айтилар: «Сени ўлдурсак, ўғлонларимизғача қолмай ўлур». Аларға бало келурда нишонаси бул эрдиким, аввал, ёққан оловлари ўчуб қолди, андин кейин туслари сарғайиб, сўнгра қизариб, андин кейин қорайуб барчалари бирдан ўлдилар. Болалар ёш қолиб, барчаси йиғлаб, фиғон қила бошлади. Тўра аларни йиғилариға тоқат қилолмай, хайрат денгизига ғарқ бўлуб, ўзини олиб саҳроға чиқти. Бир йиғоч остиға бориб эрди, бир тарафдин чанг-тўзон пайдо бўлди, кўрсаким, бир жамоъа ҳайбатлиқ маҳлуқ келур, сурати одамға ўхшаш, қоринлари ниҳоятда катта. Алардин кўрқуб, тўра йиғоч узра чиқти. Алар келиб, ўлган ўлуқларни еб, бир дамда тамом қилди. Тўра аларни кўруб, дарақ-дарақ титраб, ҳайрон бўлуб қолди. Андин кейин ушоқ болаларға қасд қилди. Анда тўра тангри таолоға муножот қилуб, айтиди: «Эй яратган парвардигорим, ушбу болаларни ўз папоҳингда сақлагил, буларни авлоди манқатиъ бўлмасун». Андин кейин яна чанг-тўзон кўрунди. Бир элат одам келур, барчалари оқ кийумлук, минганлари бўз от, бир турфа зотларким, бошларида саллафешлари қўйулгон, мисвоклар осилгон. От бағрида қумғонларда тўла сув, мусалло, яъни жойнамозларини бўйнилариға ташлагон. Келуб ул маҳлуқларни ўлдурма бошладилар, қанчаси ҳалок бўлуб, қолғонлари қочиб кеттилар. Андин кейин тўра олдиға келуб, кишини ноҳақ ўлдургон сенму деб боғлаб олиб кеттилар. Ўз шаҳрлариға олиб бордилар. Анда одамлар ниҳоятда кўб. Шаҳрларини минг дарвозаси бор эрди, кўрсаким, ўрамларда олтун тўда-тўда ётур. Бозорларини кўрдиким, кеча-кундуз дўкон, лапкалари очуқ турур. Кимсаға нимарса керак бўлса, баҳосиға яраша пул бериб олғай эрди. Лекин дўконлар ичра эгаси йўқ эрди. Аларни хотунлари тутса йиғлаб, агар бирлари ўлса, кулар эрди. Ҳовли ва уйларини эшики йўқ эрди. Мозористонлари яқин, масжидлари узок эрди. Тўрани тутуб, подшоҳларини олдиға олиб бордилар. Кўрсаким, икки киши подшоҳия боши узра қилич яланг қилуб турурлар, айтирлар: «Эй султон афандим, адолат ила сўргил, бўлмаса ҳалок бўлурсан», дерлар. Анда султон тўраға айтиди: «сен кишини ноҳақ ўлдурдингму?» Тўра айтиди: «оре». Андин кейин тўрани ўлдурмоқға ҳукм қилди. Жаллод келуб тўрани

ўлдурмоқга ҳаракат қилгон вақтида, тўра айдики, «ла илоҳа илоси лоҳу, Муҳаммадур росувлуллоҳ»¹. Муҳаммадни муборак отларини эшитгач, филҳол, барчалари бирдан ўрииларидин туруб, таъзим билан саловат юбордилар. Айдилар: «Эй йигит, сен Муҳаммад умматларидинму?» Тўра айди: «оре». Андин кейин тўрани бойлуқларини ешиб, айдилар, шаърияти Муҳаммадга шерикдин ўзгага тавба лозимдур, деб. Тўрага тавба бердилар. Тўра чин эътиқод била тавба қилди. Тўра аларни кирдорини сўраб билдиким, Мусо пайғамбар алайҳи салом замонларида буларни дуойи хайр қилгон эрдилар. Анинг учун алар халқни кўзидин ғойиб бўлуб, бир соатда Мағрибдин Машрикга борур эрдилар. Хотунлари тугса, ул болани кўруб йиглаб айтур эрдилар, эй бола, дунёи ғаддорга нега келдинг, яна бировлари ўлса кулуб айтур эрдилар, бу дунёи пўр жафодин қутулдинг. Масжидга узоқга борур эрдилар, нечук, масжид узоқ бўлса, анга боргунча кўб савоб ҳосил бўлғай, деб. Мозористонлари яқинлиғи, нечук анга ибрат деб назар қилар эрдилар. Уйларини эшики йўқлиғи, нечук, ул элда хиёнатчи ўғри киши йўқ эрди.

Ахборда келтурурларким, ушбу каби икки шахр бордур. Бирини Жобулқо ва бирини Жобулсо атарлар. Андин кейин тўрага айттилар, сен қайдин келдинг? Тўра айди: «Туркистон вилоятларидин ва Самарқанддин келдим». Алар айди: «Бизлар сайр қилуб, ул юртларга бориб эрдуқ, рижол ул ғойиб имдоди била бизларни Амир Темур кўруб эрди». Андин кейин тўра Амир Темурни ўғли бўлурмен деб, шафакни ғойиб бўлмоғини, ани томошасига келмоғини воқеасини айтиб, анинг сиррини сўрди. Алар айди: бизлар ул жазирага кўб борурмиз, анинг сабаби булким, фалак оғир шифи тегирмон тоши каби доим айланур, шимол тарафи баланд ва жануб тарафи паст турур. Шимол тарафидаги Қоф тоғи фалакга муттазил бўлур. Қуёш паст тушгач, тоғни орқаси қоронгуга мубаддил бўлур. Ёз фаслида қуёш тоғни орқасига ўтса ҳам равшанлиғини асари кетмағай. Шул сабабдин, Булғор шахрида кечаси бир соат бўлур.

Алқисса, тўра аларни имдоди бирла жазираларни кўрди. Андин қайтиб, Булғорга келди, энди мун Булғорга қўйуб, Амир Темур Соҳибқирондин сўз эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО САЙФУДДИН ИБН АМИР ЧОКУ МАЛИКАИ ОҚШАЙХНИ ПУДИЙ ДЕГАН ВАЗИРИ БИРЛА ЖАНГ ҚИЛГОННИ БАЕНИ

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон Қорақурум шахридин ўтуб, ўрусни кўб шахрларини олиб, Московга яқин келғонда Маликаи Оқшайх Пудий вазирига юз минг кишини қўшуб Амир Соҳибқиронни жангига юборди. Бул тарафдин Мирзо Сайфуддин тўра Амир

¹ Оллоҳдан, бошқа маъбуд йўқ ва Муҳаммад унинг пайгамбаридир.

Соҳибқирондин, фотиҳа олиб, қирқ минг аскар бирла етти кун йўл юруб, андин кейин бир тоғни устига чиқтилар. Ул тоғни Мирим тоғи атар эрдилар. Қоровуллар хабар бердиким, тоғни бағрида Пудий юз минг аскар бирла келуб, ётибдур. Бул тарафдин Пудий ҳам хабар топиб, аскарларини сойни ичиға қўйуб, атрофини қўрғондек қилиб ўзи чодирини тоғни устига тикиб ўлтурди. Андин кейин Амир Соҳибқиронни қўшунларини кўрди. Кўрсаким, ўн бир байроқ тикувлиқ кўринур. Пудий билдиким, бу қўшунларни бошлиғи ўн бир кишидур.

Мирзо Сайфуддин тўра ҳам аскарига буюрдиким, атрофға хандақ яъни чуқур ковланглар. Андин кейин аскарлар хандақ кавладилар. Мирзо Сайфиддин сипоҳларға айдиким, мендин ижозатсиз жангға бормағайсизлар. Аммо Пудий қуръа ташлаб кўрдиким, уч кунгача буржи саратонда толеъи кўб қуйидур. Мирзо Сайфуддин ҳам қуръа солиб кўрсаким, толеъини қавс даражасида топти, заифдур. Пудий, филҳол, қўшунлари бирла жанг қилмоқға отланди. Мирзо Сайфуддин тўра аскарини, жанг қилманглар, деб қайтарди. Андин кейин ўрусни тўралари соллотларини олиб, урушмоқ учун майдонға кирдилар, кўб таваккуф қилдилар, ҳеч киши Мирзо Сайфуддин тўра тарафидин майдонға кирмадилар. Чунки, Мирзо Сайфуддин айтиб эрдиким, жанг қилғоли борманглар, деб. Андин кейин уч кунгача ўрус аскарлари мубориз талаб қилди. Мирзо Сайфуддин тўра ҳар кун, бугун сабр қилинг, дер эрдилар.

Алқисса, Мирзо Сайфуддин кавокибни кўрдиким, саъдға келибдур. Андин кейин Мирзо Сайфуддин сипоҳларға буюрдиким, отлансун. Филҳол, аскарлар отлануб яшил байроқларни кўтардилар. Пудий ҳам қуръа ташлаб, толеъини кўрдиким, етти кун нахсдур. Жарчи қўйдиким, соллотлар қўзғолмасун, деб. Чигатой сипоҳлари майдонға кириб, ўрус аскарларидин мубориз талаб қилдилар. Етти кунгача ҳеч киши келмади. Андин кейин Пудий қуръа ташлаб кўрдиким, толеъи буржи мезонға келиб, қуёш даражаси саъди акбарға келибдур. Яна мирзо Сайфуддин қуръа солиб, буржи қавсда зуҳал даражасида ўзини кўрди. «Қавс уйи сувдур», деб мирзо Сайфуддин тўра таваккуфда бўлуб эрди, андин кейин Пудий отланди. Олти тарафдин бирдан от қўйдилар. Ўрусни соллотлари беш кунгача ғавво ва талотўи қилиб, хандақ ёқасида бўлдилар. Беш кундин кейин Мирзо Сайфуддин тўра ҳикматда кўрдиким, толеъи саъди акбарға келибдур. Чигатой сипоҳлари аҳд қилдиким, бу кун Пудийни баргоҳиға бостурурмиз. Андин кейин кўрдиларким, ўрус сипоҳлари барчаси қуш борму ё қўй борму қорамол борму Пудийни амри бирла сўйиб турдилар. Анда билдиларким, ўрус аскарини қони тўкулур. Пудий хоҳласаким, соллотларни қайтарса. Чигатой аскарлари Мирзо Сайфуддин тўрани амри бирла яёв бўлдилар. Ул кун ўруслар аскарни бирла Чигатой аскарлари аралаш бўлуб қолдилар.

Алқисса, урушмай, яна қайттилар. Бу сифатда қирқ кун ўтти. Ул кун сафар ойини йигирманчиси балиғ йили эрди, Мирзо Сайфуддин толеъини кўрдиким, қамар буржи асадға келиб, қирон бўлубдур, умид қилиб, ўз кўнглида дедиким, агар жирми қамар

куйса, хавф ўрус жамоъасига бўлса керак, нечукким, ул қамар аларга муқорин эрди, агар жирми захира куйса, ул Туркистонга муқориндур. Ўшол кун кечаси иккала юлдуз қирон бўлур деб, иккала ҳаким ул кун таваққуф қилдилар. Аммо иккала қўшунни ўртасида бир булоғ бор эрди, андин бошқа ерда сув йўқ эрди. Ул булоқ ёқасида бир ўзбак бирла бир ўрус бир-бирини мазақ қилди. Ўрус муни сўкти, бу ўрусни урди. Ўрус ўз тилида шавқун солиб, аскарларини чақирди, ўрусдин бир нечаси келиб, ўзбакни урдилар. Бул ҳам дод деб, чигатой аскарларини чақирди. Аскарлар бориб икки-уч ўрусни ўлдурдилар. Андин кейин ўруслар қочиб яна қайтиб келиб бир-бирларини ўлдурла бошладилар. Ул вақт мирзо Сайфуддин тўра чодир ичра ёлғуз ўзи устурлобни олдиға қўйиб, юлдузларни қиронини мушоҳада қилиб ўлтуруб эрди. Аммо Пудий ҳам толеъига қараб эрди, кўрдиким, ўшул замон жирми зоҳира куйди. Филҳол, Пудийни аскарлари шавқ-завқ бирла яроғ-аслаҳасиз шавқун солиб чиқти. Ғавво кўзғолди, Андин кейин Чигатой аскарлари ва сипоҳлари тобу тоқат қилолмай, мирзо Сайфуддинни олдиға кирдилар. Кўрсаларким, устурлобға қараб ўлтурубдур. Сипоҳларға айдиким, филҳол, ўрус бирла жанг қилманглар. Мирзо Сайфуддин тўрани сўзига беклар ва сипоҳларни аччиғи келиб, қўлидин устурлобни олиб, ерға урдилар. Бирдан сипоҳлар отларига миниб, қўллариди қиличларини яланғоч қилиб, ўзларини ўрус аскарига андоғ урдиларким, жанг-туфроқ фалакға ўрнаб, қуёш кўздин ғойиб бўлуб, биров-бировларини кўролмай, ўзбаклар югуруб, ўруслар бўридек бўкуруб, андоғ уруш бўлдиким, икки тарафдин ўлуклар ханнотлар қофидек тўп-тўп бўлуб қолаверди. Қазо вагончилари ул юкларни адам реълиға юбораверди, жасад қафасидин руҳ тўтисини малик ул мавт ўз элиға юбораверди, тана фолизидин калла хандалағи узилиб, тан фалағи чўзилиб, ҳар сойда ётаверди, қонлари жилға-жилға бўлуб оқаверди. Ул кунда барчаларини ақли шошиб қирғинлари ҳаддин ошиб, қизил денгиз тошиб, бул тарафдин мусулмонлар ул тарафдин ўруслар икки тараф бир-бири бирла андоғ уруш қилдиларким, тил ани сўзлаёлмай дол, қалам ани битолмай нол, мундоғ ишларни кўб кўрди бу фалаки Зол, йўқ киши деса бу ишинг увол, қўй бу ишдин уёт ҳам уёл, бу қандай ҳол, нечук аҳвол?!

Алқисса, мирзо Сайфуддин тўра ҳам мажруҳ бўлуб қочмоқға юз қўйди, мусулмонлар аскаринин қирқ минг кишинин беш минг киши қолдилар. Ўруслардин ҳам бениҳоят ўлди. Андин кейин мирзо Сайфуддин тўра келиб, воқеани Амир Соҳибқиронға баён қилди. Аммо Пудий бирла Амир Соҳибқиронни олислиғи етти кунлиқ йўл эрди. Амир Соҳибқирон ҳеч гапурмадилар. Анда мулло Чингизий деган бор эрдиким, мулло Саккокийни шогирди эрди, асли оти Абдулла эрди, Бадахшондин чиққон эрди, илми жафарға кўб етук эрди. Дарҳол ўрнидин туруб, ер ўпуф, таъзим бирла Амир Соҳибқиронға арз қилиб, айдиким, эй Амир Соҳибқирон афандим, менга ижозат берсангиз, бориб Пудий бирла жанг қилсам. Амир қабул қилуб, ўтуз минг аскарини ва қанча аҳли ҳикмат доноларни анга ҳамроҳ қилиб юбордилар, буларға аскарбоши Атламин

баҳодур эрди. Аскарлар нақора, барабанларни чолиб, Пудийни тарафига қараб юруш қилдилар. Тезлик бирла Мирим тоғига етиб келдилар. Мулло Чингиз бир тоғ ичра кириб илми жафарга муқайяд бўлди, тузсиз таъом еб ҳайвонотни этини емай, неча кун ул ҳолда бўлди. Атламиш баҳодур қўшун бирла мирзо Сайфуддин қилгон хандақга келиб, ёвга муқобил бўлуб, эътимодни аввал худо таолога, иккинчи мулло Чингизга қилиб, саф ораста қилиб, нақора, барабанларни тартиб бериб, андин кейин яшил байроқ, кўтос байроқларни тикиб Пудий бирла жанг қилдилар. Неча кеча ва неча кун жанг қилиб, охир ғолиб келдилар. Бир кун Пудийни ўғли хандақ ёқосига келуб, Атламиш баҳодурга қараб ўқ отти. Баҳодурга ўқ келиб тегиб, андак жароҳатлануб, андин кейин Пудийни ўғлини қилич бирла уруб, ҳалок қилди. Пудий ўғлини ўлганини кўруб, кўб йиғлади. Андин кейин ўн минг аскар бирла ўғлини ўлигини олиб кетти. Андин кейин Пудий ғайрат ўтига ёниб, ҳарчанд соллот, аскарларини мусулмонлар бирла жанг қилмоқга юборур эрди, мағлуб бўлуб қайтар эрди. Пудий таажжубда бўлуб, бир кечаси тоғ узра чикти. Кўрсаким, бир ерда ўтти шуъласи кўрунур; анга ёлғуз ўзи келуб қарадиким, бир киши тор ичра ўлтуруб, етти хатти давра қилиб, тортиб қўйубдур, ўқуб-ўқуб, нафас урса, нуқталар тебранур, андин кейин тоғқа ишорат қилса, тоҳ-тоҳ тоғ қўзғолур. Пудий илми ҳикмат бирла билдиким, эрта туш вақтигача ўрусларни устига тоғни ташлағай. Андин кейин Пудий, филҳол, келиб, тамоми молларини ташлаб, қўшуларини қочурди. Пудийни бу қилгон ишини кўруб, оломонлар молларни олмоқга бордилар. Ҳарчанд Атламиш баҳодур борманглар деб қайтарди, бўлмади. Хануз молларни олиб тугатганлари йўқ эрди; ўруслар узокдин қараб туруб эрди, тўсатдин тарақа-туруқ овози чиқиб, ул тоғ ажралиб, Чигатой аскарини устига тушти, бирдан йиғирма минг киши ҳалокат тоғини остида қолиб, адам саҳросига юз қўйдилар. Бу аҳволни Пудийни аскарни кўруб, бирдан от қўйди. Яна беш минг кишига яқин ҳалок бўлдилар. Андин кейин Мулло Чингиз гордин чиқиб ҳайрон, саросима бўлуб, Атламиш баҳодур бирла қочиб Амир Соҳибқиронни олдиға келдилар. Воқеани бир-бир баён қилдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар: «Эй ҳакимлар, илми ҳикматларинг синопгарчиликни бир тадбирини олдида ҳеч нимарсаға арзимайдур», деб. Амир Темур Соҳибқирон газаб ўтига ёниб, жарчиларга буюрдиларки, ҳар ерда карнайчи, сурнайчи, нақорачи бўлса, келтурунглар.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, ўшал кўни йиғирма минг нақорачи, ўн минг найчи, тўрт минг сурнайчи йиғилдилар. Андин кейин амирни буйруқи бирла тўрт минг қорамолини сўйуб, терисини саноч қилуб, офтобга қўйдилар. Қурутуб, ичига майда тошни тўлғиздилар. Ўнг минг аскарни қўлига ани топшурдилар. Алар қўшун олдида териларни сургаб боравердилар. Андин кейин яна ҳар киши отига икки боғдин шох, ўтинни сургаттилар. Анинг орқасидин сурнайчилар, карнайчилар ва нақорачилар машоқларини келтуруб, созларини чолиб боравердилар. Амир Соҳибқирон ҳам масаллаҳ ва мукаммаб бўлуб, умаро вўзаролар бирла буларни

кейнидин юрдилар. Тўзонлар ҳавога ўриаб, биров-бировларини кўролмайд қолдилар. Беклар айди: «Бу созчилар жангга уддасидин чиқолмаслар, мабодо, бу ишга қабоҳат юзланмасун?» Амир Соҳибқирон айдилар: таваккал яратгани ўзига: Лекин андоғ гуло-гули пайдо бўлдимиз, бу овозаларни тоғу саҳродаги жонуворлар эшитиб, ҳар тарафга қочар эрди, ҳаводаги қушлар гангираб ерга тушар эрди, бир-бирларини сўзларини асло эшитмас эрдилар. Овозлари фалакга етиб, малонклар қулоғини беркитиб, таажжуб бармоқин тишлар эрдилар, оламда юрган дев-парилар муни кўруб, кўрқуб, ўзларини ҳайрат денгизига урар эрдилар.

Ул минг аскар хўкузларни терисини ерларга сургаб, Пудийни аскарига яқин еттилар. Пудийни аскарларига ваҳима туштиким, кўрқувдин жонлари халқумларига етушти, бирдан барчалари қоча бошладилар. Ун минг аскар неча минг ўрусларни ўлдираверди. Андин кейин Пудий тоқат қилолмай, ул ҳам қочти. Чигатой ўроқчилари ўрус бўғдойларини андоғ ўрдиким, бир дамда хирмонга йиғиб, хўкизларни териси бирла пинҳон қилдилар. Ул бўғдойларни фалокат дехқони ун қилмоқга адам тегирмониға юборди. Ушбу тадбир бурла Соҳибқирон ўрус қўшунларига шикаст берганларига беклар офарин қилдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон Мирим тоғини остиға келиб, тамоми сипоҳларини жамъ қилдилар. Аммо Пудий қочиб бориб, воқеани Маликаи Оқшайхға баён қилди. Аммо Пудий маликаға ошиқ эрди. Бир кун пинҳоний маликаға хат қилиб юборди, айдики, мен сенга ошиқдурман, мени қабул қилгил, бўлмаса сени Амир Темур келиб олғай. Андин кейин малика бу сўзни эшитиб ғазабда бўлуб, аччиғи келиб, ва лекин, ул ҳам пинҳоний хат қилиб юборди, келсун деб. Пудий маликани макрини билмай, шаҳватға мубтало бўлуб, кўзи қонға тўлиб, ақли қочиб, маликани олдиға келди. Филҳол, қулларига буюриб, барча аъзосига жароҳат солиб, сандуқни ичиға олиб, беркитиб, кечаси бирла саҳроға олиб чиқиб, бир ерга кўмдилар. Малика бу ишни кишиға изҳор қилдурмади. Ани ўруснинг мужикларидин бири кўруб, ул сандуқни кўмган еридин, дунё хаёл қилиб, қовлаб олиб уйига келтурди. Андин кейин ичини очиб кўрсаким, одам ётибдур, мужик хайрон бўлди. Лекин Пудий тирик эрди, ул мужикга Пудий айдики, агар сенга дунё керак бўлса, мени тарбият қилгил, сенга кўб-кўб олтун бергайман. Андин кейин ул мужик Пудийни тарбият қилаверди. Неча кун ва неча замондин кейин Пудий соғайиб, салим ало аъзо бўлди.

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон ўрусни кўб шаҳарларини олиб, Москов шаҳриға яқин еттилар. Аммо Пудий ўрнидин туруб, Чигатой қўшунига келиб, мулло Чингизийни ахтариб топти, ани олдида мирзо Сайфуддин ҳам бор эрди. Иккови илми нўжум мунозарасида эрди. Пудий ҳам форсий ва туркий, неча тилларни билар эрди. Андин кейин ўзи эшикда туруб, бир қулға айди: мулло Чингизийға бориб, Пудий келди, дегил. Андин кейин қул кириб, воқеани мулло Чингизийға баён қилди. Мулло Чингизий имтиҳон қилмоқ учун қулға айдики, «чиқиб йўқ дегил». Андин кейин қул чиқиб, мулло Чингизий йўқ деди. Андин кейин Пудий хайрон

бўлуб, қуръасини ташлаб, айди: «Мирзо Сайфуддин бирла мулла Чингизий иккови ушбу уйда муқобил ўлтурур, бирини орқаси Машириқга ва бирини орқаси Мағрибга қилиб, қарши ўлтурур», деди. Андин кейин қул кириб, бу сўзни баён қилди. Андин кейин Мирзо Сайфуддин бирла мулло Чингизий икковлари бир кўйлақ ичра кирдилар. Қулга айдилар, «чиқиб йўқ дегил». Андин кейин қул Пудийни олдиға чиқиб, йўқ деди. Пудий қуръа солиб, айди: иккови бир кўйлақ ичра ёшинибдур. Ала ҳазал-қийс, ¹ бу сифатда ўларини етмиш мартаба табдил қилдилар, Пудий ҳамма ишларини топаверди. Мирзо Сайфуддин бирла мулло Чингизий икковлари Пудийни илми нужумға етуклиғиға офарин қилдилар. Андин кейин Пудийни чақиртириб олиб кирдилар. Пудийни кўрсаларким, кийуми йўқдур, яъни яланғочдур. Андин кейин Пудийға бош-оёғ либос бердилар. Андин кейин, севга нима бўлди, ярадор бўлубсан, деб сўз сўрдилар. Пудий айди: «майли шахват бўлуб, бу балоға мубтало бўлдум», деб бошдин ўтган воқеани бир-бир баён қилди. Андин кейин Пудийни Амир Соҳибқиронни хизматиға олиб келдилар. Мирзо Сайфуддин бирла мулло Чингизий иккови кумуш панжарада қолиб, Пудийни олтуз панжараға ўтқуздилар. Ул вақт Амир Темур Соҳибқирон таҳорат қилмоқға туриб эрдилар. Анда маҳрамлардин амир Мусо Жалойир ўғли Аҳмадбек ҳозир эрди, Амир Аҳмадбекдин мисвокни талаб қилдилар. Ул, филҳол, мисвокни келтуруб берди. Амир хоҳласаларким, оғзиларига мисвокни урса. Пудий муни кўруб, Амирга тиз букиб, таъзим қилиб айди: «Эй Амир афандим, мисвокни маҳрамни қўлиға беринг, аввал ўзи оғзиға солиб, андин кейин сизға берсун». Анда Амир Соҳибқирон, бу қандай сўз?!, — деб мисвокни Аҳмадбекни қўлиға бердилар. Аҳмадбек мисвокни қўлиға олиб дарақ-дарақ титраб, лоилож мисвокни оғзиға урди. Ўшал замон туси қорайиб, соатидин кейин аъзоси тарса-тарса ёрилиб ҳалок бўлди. Бу ишға Амир Соҳибқирон таажжуб бармоқин тишлади. Андин кейин Пудий айди: «Мен ҳикмат бирла билдим, мисвокни учиға захар суркаган эрди».

Дерларким, бу шум отасиға ҳам захар бериб, ҳалок қилгон эрди, қилмиш-қидирмиш. Бу фалокатни қилиб, ўзи ҳалокатға етти. Андин кейин Амир Соҳибқирон ҳар ажнос моллардин харуфи мисвокни адодиға юз йигирма етти қулни, яна юз йигирма етти қорамол ва яна юз йигирма етти тўн, ҳар қайси асбобдин юз йигирма еттини санаб бердилар. Пудий айди: «Эй тақсир афандим, мени жанобингиздин икки талабим бордур. Аввал шулким, мен ғайри диндурман, исломни хоҳлаюрман, мўминлар диниға кирсам, иккинчи талабим шулки, агар сиз Московни олсангиз, Маликаи Оқшайхни менга бергайсиз». Амир Соҳибқирон қабул қилдилар. Ўшул он қоровуллар келиб, хабар бердилар ёв келянти деб. Дарҳол чиқиб қарасалар, Пировун деган ўрус юз йигирма минг аскарға аскарбоши бўлуб, турфа хангомалар билан келур эрди. Амир Соҳибқиронға Пудий айди, эй тақсир афандим, агар Пировунга зафар топсангиз, мундин ўзга ўрусларни сиз бирла жанг қилмоқға

¹ Бунга қийслаб.

тоқати бўлмас. Амир Соҳибқирон уччала ҳақимдин сўрдиларким, зафар кимга бўлаур, деб. Андин кейин уччала ҳақим қуръа солиб, айдилар: Зафар сизгадур. Пировун қуръада ҳалок бўлауб кўринур. Амир яна сўрадиким, Пировун қандай ҳалок бўлаур? Мирзо Сайфуддин олдин айди, юқоридин йиқилиб ўлаур. Мулло Чингизий айди: Сулға тушиб ўлғай. Пудий айди. Ўқ тегиб ҳалок бўлғай. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар, қайси бирларинини сўзинг тўғри келгай?! Алар айдилар: қайси биримизни сўзимиз тўғри келмаса, бошимиз сизга гарон, деб жавоб бердилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон ғазаб ўтига ёниб, аскарларга буюрди-ларким, саф ораста қиласунлар. Аскарлар ҳайрат отига миниб, саф ораста қилиб, андин кейин табал, жанг берабаанларини тартибга келтурдилар. Андин кейин ҳайрат Амирини буйруклари бирла бирдан Пировун тарафига сараб юрини қилдилар. Аммо ўрус қўшунлари деворни орқасиди эрди. Пировун ҳийла қилиб, буюрдиким, олтуи кумушларини келтуруб тошқарига, ёвин келур жойига тўқитилар. Андин кейин Пировунни аскарлари олтуи-кумушларни олиб чиқиб, тўқитилар. Муни Амир Соҳибқиронни аскарлари кўриб, ақчаларини омонини ҳаракатга тутидилар. Ул кун беш минг аскарга ўрусларни ўқиб олиб, насрда саначиларидин қизил олтушлари сочилди. Тошқарин Амир Соҳибқирон отланмадилар. Яна Пировун тадбир, ҳийла қилиб, нуа соттурди, мўғул аскарлари они кўруб, яна ақчани териб олмоққа бердилар. Амир Соҳибқирон ғазабда бўлиб, аскарларини уриб-сўкиб қайғареллар ҳам ўзга тарафдин борур эрдилар. Ҳарчаид олтуи деб қизил қонлар сочилгон била аларга ибрат бўлмади. Аскарлар айтур эрдиким, агар қазомиз етса, бу пулларни олсак ҳам ўлурмиш, олмадик ҳам ўлурмиш деб ўзларини қизил чўқга ургондек олтуинга ўзларини урдилар.

Алқисса, йиғирма кунгача олтуи учун қизил олтушлари тўкулуб, жасад ҳамёнлари сўкулуб юз минг аскар адам бозорига кеттилар. Аскарларга насиҳат қор қилмади. Пировунни бу қилгон ишига барча ўруслар офарин дедилар. Аммо Амир Соҳибқирон ҳайрат денгизиди қолиб, Пудийни чорлаб олиб, нима тадбир қилурмиш, дедилар. Пудий айди, менга бир минг сандуқ бергайсиз, икки сандуқ тўла олтуи бергайсиз, яна икки минг жанг кўрган йигитни масалаҳ қилиб бергайсиз. Бу сандуқларини бир сандуқни ичига иккисини солиб, тевазарга ортиб, қизил қонга тўрт йигит жо бўлуб, андин кейин мени кўларига тошқариди. Амир Соҳибқирон хўб деб қабул қилдилар. Ул кунни кечгача ул ишларини тайёр қилдилар. Андин кейин сандуқларини тевазарга ортиб, Пудийни кўлига бердилар. Тевазар йиғиронларини жингиллатиб, Пудий тевазарни етаклаб, сахро тарафига йўртиб, ярим кечада бориб Пировунни аскари ичра кирди. Аскарлар муни кўруб, ҳайрат бармоқин тишладилар. Андин кейин аскарлар Пудийни Пировунни олдиға олиб келдилар. Пировун Пудийга сараб айди, сенга нима бўлдиким, Амир Темурни аскарига қўшуларини? Пудий айди: мени мақсадим Амир Темурни бир иш қилиб ўлдурсам, деб. Иложини тополмадим. Аммо Темур хазиналарини тевазарга ортиб менга берди, ўз мамлакатим Самарқандға элтти деб. Агар дунё керак

бўлса, ушбу олтувларни олғил деб сента келтурдим, деди. Пировун мулозимларига буюрди, келтургил, деб. Филҳол, тевааларни юки бирла келтурдилар. Пудий айди, Эй Пировун, мен қашшоқ бўлсам ҳам сенга яхшилик қилиб, бу дунёларни келтурдим, деди. Пировун ҳимматлик ва мурувватлик киши эрди, олдиндаги бир тева юкини олиб, минг теваани Пудийни ҳовлисига олиб бориб беринглар, деб мулозимларига буюрди. Пудий ўзи бошлиқ кўрган остига келсалар, минг тўфангчи ухлаб ётур. Филҳол, икки минг йигит бирдан сандуклардин чиқиб, аларни милтиқларини олиб, кўрганни деворини бузиб, шаҳрни ичига кириб, шавқун солиб, карнай, барабанларни чолиб эрдилар, Иноқтоз калу қиморбоз булардин хабар топиб, сипоҳлар бирдан от қўйдилар. Мусулмон аскарлари «Оллоҳ акбар» деб овоз қилур эрдилар. Ул куни Чигатой лашкарлари андоғ жанг қилдиларким, ўрусни аскарларини қони кўча ва ўрамларда ариг-ариг бўлуб оқа бошлади. Қалалари чинни тарбуздек юмаланиб, жасадлари дўнг қабақдек ёрилиб, қолгонлари қоча бошлади. Андин кейин Пировун ҳам қочиб, кўб барглик бир дарахтни устига чиқиб беркинди. Тонг отқондин кейин Пировунни харчанд ахтариб тополмадилар. Амир Соҳибқирон уччала ҳакимни чорлаб, анда уччовини ёлгончи қилдилар. Яна уччови бирдан қуръа ташлаб, Пировун тирик деб хабар бердилар. Яна уччовлари аввалги сўзни дедилар. Аммо Чигатой аскаринин бири келуб ул мазкур дарахтнинг соясида аригдин сув ичиб туриб эрди, дарахт узра Пировунни қабуғига сийдук тўлуб, кўб ҳолатини заифликка солди. Харчанд кўли бирла закарини қисти, бўлмади, сийдук отилиб чиқиб, ул шўрликни сирри изҳор бўлди. Остиндаги одам кўрдиким, ҳаводин қатра-қатра сув томадур, осмонга назар қилса, ҳавода булут йўқ, мусаффо, очукдур. Ул дарахтни кўрдиким, барглариини ичида бир одам беркиниб ўлтурур. Ул кўрган одам Мирзо Умаршайх тўрага вазир бўлуб, мансабдин қолгон эрди. Пировун дарахтни устида туриб бул одамга кўб нимарсаларини ваъда қилди. Қўлида бир қиматбаҳо узуги бор эрдилар, лоилож, ави берди. Ул фалокат босқонга шул сўз узра тўра бирла Пудий кўрунуб қолди. Пировун бирла сўзлашиб турган одам шавқун солиб, тўрани қичқириб, мунда бир ўрус беркиниб ётибдур, деди. Мирзо Умаршайх тўра қулоқ солмай кетаверди. Пудий айди, бир кўруб ўтмоқ яхши, деб келиб дарахтга назар қилса, Пировун турур. Андин кейин тўрани қичқирди. Тўра, «нима воқеа?» — деб дарҳол етиб келуб, кўрсалар, Пировундур. Харчанд зўр қилишиб, Пировунни тушуролмадилар. Андин кейин тўра қўлига ёсини олиб, ўқ билан андоғ урдиким, шажардин қонлари самар олчасидек тўкулуб, жон тўтиси дарахт узра қўнолмайин, учти. Тапаси юмаланиб, йиқилиб сувга тушти. Уччала ҳакимни сўзи анда тўғри келди. Пировун ўқ тегиб ҳалок бўлур дегани тўғри келгониға барча офарин қилдилар. Андин кейин, Амир Темур Соҳибқирон Москов шаҳрига мутаважжих бўлдилар.

БУ ДОСТОНДА ХАЗРАТ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН
МОСКОВ ОДАМЛАРИНИ ЎЗЛАРИГА ТОБЕЪ
ҚИЛГОНЛАРИНИ, АНДИН KEYИН ЗУЛМОТ ШАҲРИГА
БОРГОНЛАРИНИ БАЁНИ

Алқисса, Амир Соҳибқирон Москов шаҳрига яқин етиб, Султон Муҳаммад тўрани эллик минг аскар била эровул қилдилар. Москов қўрғонини кўрсалар, барчаси мармар тошдин ишланган эрди, қирқ дарвозаси бор эрди, қўрғонини ҳар кунгирасида бир йигит, қўлида тўфангча, қараб ўлтурур эрди. Тўра келгоч барчасидин ўт чиқиб, бирдан тарақа-туруқ овози жаҳонга тўлди, милтиқлариға ўқ бойлагон эрдилар. Тўра тилмочдин сўрди, аларни ўқ отмоқға қуввати етмайдур, нечук, нимарсадур? Тилмоч айди, алар барчаси суратдур, ўруслардин бўлгон санъатдур, ҳар қайсисини тобга келтурадургон муруввати бордур. Юз суратга бир ўрус муваккилдур. Андин кейин дурбин кўрсалар қўрғон атрофида аробалар қўйилгон, ҳар ароба ичра занбурак қўйилгон, ҳар занбуракни олдида икки муваккил фаранги бордур. Шаҳрни ўртасида бир минора кўринур, ул минора узра Маликаи Оқшайх чодирини тикибдур. Ўшул замон Амир Соҳибқиронни лашкар ва қўшунлари тўб-тўб бўлуб, бир рангда, бир тусда либослар кийиб, шон-шавкатлар бирла келабердилар. Андин кейин асъаса ва дабаба бирла ҳазрат Амир Темур Соҳибқирон келабердилар.

Мавлоно алломаи Тафтазоний бирла начанд уламолар ўнг тарафларида зулсаҳоб каби алам бошларида, қаландарлар жиловларида талқин айтиб келурлар. Уч кундин кейин аскарлар ғайрат ўтига ёниб, Московга от қўймоқ учун Амир Соҳибқирондин фотиҳа талаб қилдилар. Московни атрофида икки минг-уч мингга яқин занбурак бор эрди. Аларни занбураги келига ўхшаш эрди. Анда икки минг ўрус аскарни шаҳр ичра, қўрғон остига келиб, қўлларида узун ходаларни учиға филталарни боғлаб, ҳар қайси ўзиға лойиқ ерни кавлаб, филталарни учиға ўт қўйиб, ул занбураклар ичра ходаларни кўтариб доруға текуздилар. Бирдан тутаб, Амир Соҳибқиронни сипоҳлари яқин етгач, тарақа-туруқ овозлар чиқиб, қанча аскарлар бирла, қанча от, қанча қорамолларни гирдигирд қилиб, чангларини тўзутуб, вужуд шаҳристонидин адам чўлистониға юборди. Занбуракларни тутуни фалакга етиб, ерни зилзиласи самоға етиб, оламни қоронғу босиб, зулмотга айланди. Муни кўруб, барча ҳайрат денгизига ғарқ бўлуб, Амир Соҳибқирон таажжуб бармоқин тишлаб, айдилар: буларни яқиниға борманглар, қайтинглар, деб қайтардилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар: «ҳар киши шул ўрусларни тадбирини қилса, мандин нима талаб қилса, олсун», дедилар. Анда Давлатшайх ўғлон туриб, Амир Соҳибқиронга таъзим қилиб, айди: «бу хангомаларни мен фикрини қилайин,— деди,— лекин қипчоқ аскарларини Туркистонга юборинг, борсулар, ҳар қайси ўз ерларида қарор олсунлар», Амир Соҳибқирон қабул қилдилар. Ул куни ўтуб эртасига Давлатшайх оғзига ида тошини солиб, бир булог ёқасига келиб, ул сувга минг мартаба гута урди. Андин чиқиб, ҳавога қараб

дам урди. Соатидин кейин хавога булут чиқиб, бирдан ёмғур ёға бошлади. Андин кейин ўрусни аскарлари харчанд қилдилар, ул занбураклар сира ўт олмади. Андин кейин Амирни аскарлари бирдан от қўйиб, занбуракга яқин турган ўрусларни адам казармасига юбордилар, андин кейин шаҳарни кўрғонини олти тарафдин бузиб, от қўйиб, Московни ичига кирдилар. Ўзбек аскарлари андоғ уруш қилдиларким, ўрусларни бугдой боғидек ўриб, фалокат хирмониға йигиб, ҳалокат ҳўкизи бирла ҳайдаб, янчиб, адам елиға совуриб юбордилар. Андин кейин кўрсаларким, Маликаи Оқшайхдин хабар йўқ. Ахтариб тополмадилар. Андин кейин бир чўри айди: янги ушбу уйға кириб, ғойиб бўлубдур. Филҳол, кирсалар начанд хумлар турур, анда малика Амир Соҳибқирон Пудийға қилгон ваъдасини эшитиб эрди, ўзини ариқ тезобиға ташлаб, Пудийға хотун бўлғонимдин ўлғоним яхшидур, деб ўзини ҳалок қилди. Андин кейин Пудий Москов элиға шафеъ бўлуб, Амир Соҳибқирондин тилади, ҳазрат Амир омон бердилар. Андин кейин алар Амирға тобеъ бўлуб, бож бермоқни бўйунларига олдилар. Ўруслар божни Мирзо Шохрух тўрани замонларигача берур эрди. Қачон Пудий ўлуб, Мирзо Шохрух тўра оламдин ўтгач, бож келмай қолди. Аммо Москов фатҳ бўлғондин кейин, бир кун Амир Соҳибқиронға хабар келдиким, Мирзо Шохрух тўра Булғордин келур, деб. Андин кейин Амир Соҳибқирон жамиъ умаро, бекларни тўрани олдиға чиқордилар. Андин кейин тўра шон-шавкат бирла қиблагоҳларига таъзим бажо келтуруб зиёрат қилиб ўлтурдилар. Ҳазрат Амир фарзандларидан ҳол-аҳвол сўрдилар. Мирзо Шохрух тўра барча кўрган ажойиб ва ғаройибларни бир-бир баён қилдилар. Бу сўзни юқорида зикр қилиб эрдук. Андин кейин ҳазрат Амир Темур Соҳибқирон бу сўзни ўғлидин эшитиб, зулмотни кўрмоғ ораусига туштилар. Ул шундоғ эрдиким, қачон қуёш мезон даражасига келса, қоронғу бўлуб, олти ойғача кечаси бўлур эрди. Андин кейин ҳамал даражасига етгач, кундузи бўлуб, олти ойғача офтоб ғойиб бўлмай, доим айланмакда эрди. Бу сифатда олти ой кеча, олти ой кундуз бўлмоғи шул сабабдин эрди. Андин кейин Амир Соҳибқирон аскар ва қўшунларини Московға қўйиб, ўзлари Булғор шаҳриға юзландилар. Неча манзил ва марохил тай қилиб, неча кундин кейин Булғор шаҳриға бориб, кўб юртларни мусаххара айлаб, ўзларига тобеъ қилиб, андин кейин Булғор шаҳридин ўтуб, кўб меҳнат ва машаққатларни чекиб, ажойибот ва ғаройиботларни кўриб, неча кун ва неча замондин кейин зулмотға яқин еттилар. Андин кейин Амир бир кишини бул қоронғуликға киргил, деб буюрдилар. Ул одам Амирни буйруқи бирла қоронғуликға кирди. Замондин кейин юзи, боши қизил қонға булғониб, қочиб чиқти. Амир нима бор экан, деб сўрдилар. Ул одам айди: бир нимарсаларни кўрдим, икки кўзи ўтдек ёниб, менга ўзини урдилар. Андин кейин Амир яна бир тўп одамни киргил, деб буюрдилар. Улар ҳам кириб, ушбу каби бўлуб чиқиб, аввали кирган одамни сўзини булар ҳам дедилар. Анда Давлатшайх ўғлон айди: «ғумон қилурман, бу қоронғуликни ичидаги укки бўйса деб, ул қушни расми одамни кўрса ўзини

одамни юзига урғай». Андин кейин барча одамлар қўлларига йиғоч олиб, йиғочларни учига тузоғ боғлаб, яна уч юзга яқин одамлар қўлларига машъала олиб, Амир Соҳибқирон бирла зулмотга боравердилар. Кўб-кўб уккилар ўзларини келиб йиғочга уриб, айланиб қолдилар. Андин кейин бир жойига келсалар, бир нимарса юлдузга ўхшаб кўринур, анга яқин борсалар бир иморати олийдур, атрофи уч юз газ келур, ердин балаандлиғи юз газ келур, ўртасида бир гунбаз бордур, ул гунбазни ҳар атрофи юз эллик газ келур, барчасини шамшод йиғочидин тартиб бергандур. Ул гунбазни устига жавоҳиротлардин ёпуштургондур, юлдузга ўхшагон ул гавҳарни шуъласи эрди. Ул иморатни атрофида машъала ва чироғлар олиб юрдилар. Ул иморатни деворларига кўб-кўб уккилар уя солгон эрди, буларни кўруб уккилар машъала ва чироғлардин кўркүб, ҳар ёнга учтилар. Андин кейин ул иморатни эшигини нишонасини тополмадилар, кўб ахтардилар, Мағриб тарафига ўтүб, офтобни ва ойни ва юлдузни шаклини кўрдилар, яна ёй суратини кўрдилар, халқа кабидур, яна чиллак суратини кўрдилар, яна чирмошгон илон суратини кўрдилар. Барчалари таажжуб бармоқин тишлаб, ҳайрон эрдилар. Ул шаклларни остида чиғирикчи ва пахтачилардек тандасига сабоғувчилар чўби осилгон. Чиғирик чиқарғувчига ўхшаш устал турибдур. Ҳазрат Амир Темур Соҳибқирон жамий сўзга етук уламолардин сўрдилар, бу тилсимотни сирри нима бўлса керак? Барча баҳри ҳайратга ғарқ эрдилар. Яна Амир Соҳибқирон айдилар: ҳар ким ушбу тилсимотни фикрини қилса, мендин ҳар нима талаб қилса олсун. Анда бир мулло бор эрди, отлари Абдулло, алломани шогирдларидин эрди, лақаблари мулло Кистали эрди. Ул мулло Кистали Амир Соҳибқиронга айдилар: эй Амир Соҳибқирон афандим, бу иморатни деворларида ёй сурати бордур, ул ёй юнон тилида хо ҳарфидур ва андин кейин яна чиллак сурати бордур, ул фо ҳарфи турур, андин кейин илон сурати бордур, ул дол ҳарфи турур, абжад ҳисобиға олти юз саксон тўрт (1279 й.) бўлур. Ҳазрат Искандар Зулқарнайини қабри муборақларини лугати ҳам олти юз саксон тўртдур, ҳуруфин жамъ қилса, ҳафду бўлур, ҳафду лугатда тез кетмоқдур мунинг маънис: жаҳонга ким келибдур, тезлик билан кетгай. Яна мулло Кистали айдилар: гумон қилурман, ушбу иморат малик Искандар афандимиз мақбараларидур, яна ой суратини кўрдук, ул ҳуруфи хомдур, хом деб юнон тилида қуфлни айтурлар, яна юлдуз суратини кўрдук, ул ҳуруфи шабозадур, шабоза деб юнон тилида калидни айтурлар. Мундин маълум бўларким, бу иморатни қуфл билан калиди ушбу турур, андин кейин, гумон қилурманким, ўшал устални бир тарафга сурса, эшики кўринса керак. Ушбу иморатдин от кишнаб овози келур эрди. Андин кейин мулло Кистали келиб, устални чаб тарафга сурди, ҳеч нимарса маълум бўлмади. Андин кейин ўнг тарафга сурди, кучи етмади. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон келуб, бир зўр қилиб сурдилар, секин-секин девордин ажралди. Андин кейин иморатни эшики пайдо бўлди. Ҳалиги шабоза деган калидни хом деган қуфлга урдилар, филҳол, эшик очилди, мақбарани кириб

кўрсаларким, кундуздек равшандур. Таажжуб бармоқин тишлаб, назар қилсалар, эшикни юқорисида бир лавҳ турур, келиб анга қарасалар ер юзидаги нимарсаларни барчаси ул лавҳ ичра муайян кўришур. Маълум бўлдиким, Жаҳоннома кўзгуси ушбу турур. Ани ҳарчанд қилдилар ул ердин ажратиб олиб бўлмади, нечукким, ул ерга мустаҳкам қилгон эрди. Амир Темур Соҳибқирон жаҳонномага қараб, Самарқандни кўрдиларким, Хонимчани эшикида кўб одамлар йиғилгон эрди. Амир Соҳибқирон бу қандай воқеа деб хайрон бўлуб, нима эканини билмай қолдилар.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон Хонимчани қўлидин аркони давлатни олгондин кейин, Хонимча бир уйни холи қилиб, анда тоат-ибодатда бўлуб вирди ва зоифи кўб бўлуб, кўб дуоларни тасхир қилди. Андин кейин барчага машҳур бўлуб, мариш ва бетоблар келса, аларни ўқуса, филҳол, шифо топар эрди, издиҳоми халқ шул жиҳатдин эрди. Аммо ул Жаҳонномани юқорисиға ёзилибдурким, эй ибн одам, гардиши рўзгордин ва ходиси лайлу наҳордин бўлуб, бул ерга қадам тегурсангиз, зинҳор-зинҳор қадамни билиб қўйғайсиз, бу мақомким, тождор салотинлар жойидур. Бу жаҳоннома кўзгуси кўрдинг, ибратдур, бул дунё кўб-кўб яхши зотларни барҳам берибдур, бу дунё андоғ эски роботдурким, неча-неча қофилаларни, губорини елга бергондур. Эй азизим, кўпчилини буз, ул гаддор дунёға қўйма, сочини муаттар қилиб, кундузи юзини зеб бергонига мағрур бўлма, юзини кўриб сочларини тўзоқиға илинма, бу жаҳон боғлари ранж ила доғдур, бу олам гулистонларига боқмагил, гўристонларига боқгил, алардин ибрат олгил, эй нури айиним, ниҳол қаддинг олам ходисотидин букулгай, вужудинг шажари марг шамолидин ёфроғлари тўкилгай, бу жаҳон давлати ўлумни олдида ҳеч нимаға арзимас. Эй гўзал йигит, бу ғазал сенга насихатдур:

Б а й т:

*Бу давлати жаҳонинг дирҳамға арзимайдур,
Умринг борица минг шод, бир ғамға арзимайдур.
Давлат менга фаровон
Деб ўлама шоду хандон,
Кўрдинг жаҳонни чиндан хуррамға арзимайдур.
Дунёни бору йўқи, чин бўлса очу тўқу,
Тегса ажални ўқи, бир дамға арзимайдур.
Оламни жашну тўйу, нақши нигор уйи,
Келганда марг бўйи, бир шамға арзимайдур.
Дунёни боғу мулки, бўйинунгға боғ, силки,
Тутса ажални илки, бил, зумға арзимайдур.
Фарзанду дўсту ёринг, чун хеш ила таборинг,
Кетганда мадоринг ҳамдамға арзимайдур.
Олам ботур, далири, эрликда ҳам чу шерн,
Ё хожн, шайху пири ансамға арзимайдур.*

Андин сўнг, лебдурларким, азизим кўрдунг, мендурман, рабъи маскун барчасига музаффар ва мансур бўлуб, салтанат суруб, отим Малики Искандар Зулқарнайндур, эй нури айн азизим, олам

тамомин илкимға олиб, тахти тасарруфға келтуруб, аммо бир лахза ажал илкиға тоқат келтуролмадим. Олам борини ихтиёри жиловини иқтидор тутмоқига келтурай деб, олам тамошосига кўзим тўймай, эмди кўзим косасига туфрок тўлди. Охир ер остига жасадим бир юмрук туфрок бўлди. Эй азизим, тилим доим фасохат била, «Қаломулло»нинг тиловатида эрди, эмди анга мухри сукут қўйулгондур. Кўзларим тирикликда май била саросар эди, эмди анга туфрок тўкулгондур. Кўнглум кудурат зангидин, юзим нифок рангидин соф эрди, ажал шаробидин бир қатра нўш айлаб, абадул абад, қиёматгача лаҳад ичра кирпич ёсдуқига бош қўйуб, туфрок тўшаки узра ётурман. Эй нури айиним, насихат будур, жоним қариндон, бардош қилиб, дунё меҳрига кўнгул боғламагил, юрак-бағрингни беҳуда ишга доғламагил, дунё макрига илинмай, қочгил, ибрат кўзин очгил. Агар Сулаймони замон бўлсанг, ўлимдин санга омон йўқтур, дармонда бўлуб, армонда қолмагил.

Яна бу газални дебдурлар.

Н а з м:

Бу ҳикмата боқгил ва назар сол,
Аҳволи замонадин хабар ол.
Кўрдунг бу фалакни, бевафодур,
Доим иши жаер ила жафодур.
Билсанг, бу жаҳон мадори йўқтур,
Шоду гамин эътибори йўқтур.
Давлат ила молу жоҳи дунё,
Ҳеч фойда йўқ, чу нақши бурё.
Эй ақл эгаси, покиза дин.
Тут ақл этакини, бўлма чиркин.
Жуз зикри худо бори абасдур,
Тортгил қадаминг, ҳар иш ҳавасдур.
Солма ўзинг оташи жафога,
Қолма ғаму меҳнату балоға.
Нечун ўзингга зиён этарсан,
Яхши отингни ёмон этарсан?
Албатта залилу хор ўлурсан,
Бу феъл ила шармисор ўлурсан.
Сен олам ичинда нек ном ўл,
Маърифу тамом ҳосу ом ўл.
Сармояларингдин айлағунг суд,
Ул суд надур, рухсори маъбуд.
Қайтсанг яна келдугинг мақома,
Қобалму тўшарсан эҳтирома?!
Мен олам аро Искандар эрдим,
Мансурки баҳр ила бар эрдим.
Тадбир ила олиб жаҳонни,
Кўрдим неча яхши ва ёмонни.
Тасхир қилиб неча тилсимот,
Оламни заррин жамъ қилмоқа бот.

Сўд йламади менга хосча андин,
 Йиғдим бу жаҳонда кўб хазойин.
 Бошим узра эрди тожи давлат,
 Охир бори бўлди хоки ҳасрат.
 Тасхир этарда чўл ила кўл,
 Ҳам бўлмади чинча бормоғим ҳўл.
 Тобмамки, бу олами газанддин,
 Йўқ ўзга уч аршунни кафандин.
 Йўқ дунё иши хатодин ўзга,
 Беҳуда эрур саҳодин ўзга.
 Ҳар нарса қўлингга келса, эҳсон
 Қилғилки, эрур ризойи раҳмон.

Алқисса, Амир бу воқеаларни кўруб, кўб йиғладилар. Андин сўнг ул кўзгуни ул ердин кўчуруб олмоқ бўлуб ҳарчанд зўр қилдилар, бўлмади. Охир, бир зилзила пайдо бўлди, гўё ер ўпурулуб, яқинким, барчалари ер остига кетсалар. Анда даҳл қилмай, ўзга уйга кирдилар. Анда бир отни кўрдиларким, охурига боғлуқ, қошига қанбар била сўт келиб турур, ҳеч кишида юрак бўлмадики, от ёнига борса.

Дерларким, ул ҳазрат Искандар Зулқарнайн отлари эрди. Ани охир замонда ҳазрат имом Маҳдий олиб чиқайлар. Лоилож андин Соҳибқирон рухсат қилдилар. Аммо ҳаво ниҳоятда совуқ эрди. Тошқари чиқиб, қўшхонага келдилар, анда икки юз кишини қўйуб кетган эрдилар, кўрсалар, барчасини қорни ёрилгон, қони тўкилгон, баъзи ёнича, баъзи чолқасича йиқилгон, ўлуб ётур. Анда бир одамни чалажон топдилар, анга муолижа қилдилар. Ул айди: Сизлар кетгандин кейин, ўн кундин сўнг, бир хайл маҳлуқлар бу мағорадин чиқиб, бу ерга келдилар, андин бизларга қасд қилдилар. Аларни тирноғлари ханжардин тез эрди, уч кун алар бирла жанг қилдук, охир, илож тополмадук, бизларни ҳалок қилиб, мағорага кетти. Барчалари эшитуб, тафаккур бошин солиб, таажжуб бармоқин тишладилар. Пудий туруб айди: «анинг йўлига кўб таъом била оғуни қўшуб қўйунг». Анда қўйуб эрдилар, алар келиб таъомларни кўруб, еб барчаси шишуб ёрилуб ўлди. Андин кейин Амир Соҳибқирон йўлга тушуб, неча кунда шўр дарё ёғосига келдилар. Андин Москов жонибиға келур эрдилар, анда бир тоғ кўрунди. Анда Амир бир неча кишини сучук сув истамакга юбордилар. Алар кетуб, асло келмади. Охир Соҳибқирон ўзлари ул тоғ узра чиқтилар. Кўрсалар, бир йиғоч узра бир қуш ўлтурур, ўқ отиб эрдилар, ул бир тарафга учуб бориб тушти. Ўшул қушни бориб кўрсалар, анда миқнотис кўб экан. Анга ўқ била қуш ёнушуб ётур. Аммо миқнотис шундай тошдурким, темур жинсиға ошиқдур. Темур анга ёвуқ келса, ўзиға тортгай. Амир кўрдики, сув ахтариб борғонлар барчаси аслаҳа-яроғлари бирла миқнотис тошиға илиниб қолибдурлар. Амир аларни нажот қилиб, ул тоғни сайр қилдилар. Кўб ажойиб ва ғаройибни кўрдилар. Бир ерга келса, тоғ ичра бир тор йўл кўрунди. Ул йўл ичра кириб бора бердилар. Бир жойига келсалар, бир киши қўлида ёй била ўқи тез-тез ўқ отиб турубдур.

Агар киши анга ёвуқ борса, ўқ теккай. Одамлардин ҳеч киши кўркуб бормадилар. Амир Соҳибқирон қўшунларини ичида бир кишида миқнотис тоши бор эрди. Ул киши дарҳол миқнотисни қўйнидин олиб, кўрсатиб ул ўқ отган кимарсага бора берди. Анга ёвуқ боргондин сўнг, анинг ўқи хатога кетти, ўнг ва сўлга қарамай югурди, ўқ келиб ул кишига тегди, ўлмади. Кўрсалар, анинг кўксидаги миқнотис тошига келиб илинибдур. Ул кимарсани кўрсалар, сурат турур. Амир айдилар, ҳукамо бу суратни бу ерга бежо қўйғон эмасдур, албатта, мунда бир воқеа бор, деб. Кўб тараддуд қилиб, ахтариб дарё ёқосига чиқиб қолдилар. Ҳикматдин ҳеч нимарса тобмадилар. Анда пешин вақти эрди. Пешин намозин ўқумоқга азон айтти. Муаззин «оллоҳ акбар» деса, ул тоғдин, «оллоҳ акбар» товуши келур. Амир айдилар: «тоғ ичра биров бордур?!» Одамлар айдилар, тоғлар расми, нима деса шундай садо чиқаду. Амир бовар қилмай, одам товуши дедилар. Анда муаззин: «ашҳаду анна Мухаммад ар росулу-ллоҳ»га отган, тоғдин товуш келдики: «қаррата айна бика ё расула олло»¹ сўнгидин яна ушбу каби товуш келди. Барчалари Амир донолигига офарин қилдилар. Анда барчалари азон жавобин тамом эшиттилар. Барчалари ҳайрат дарёсига гарқ бўлуб, йигмадилар, гўё кичик қиёмат бўлди. Лекин ҳеч киши кўрмадилар. Баъзилари бу шайтондин бўлғондур дедилар. Амир қабул қилмадилар ва айдилар: бу шайтон товуши эмас, зероки, шайтон азон жавобин бермас, дедилар. Анда Соҳибқирон, ушбу кимарсани ҳақиқатин билмасам бу ердин кетмасман, деб анда таваккуф қилдилар. Андин сўнг, ярим кеча бўлмай, дарё юзида машъала била чироғ кўринди. Анда кема ичидан бир отлиғ, бир пиёда чиқтилар. Иккови тоғ узра чиқиб, қичқируб айдик: «Туроб, бери келгил». Тоғдин товуш келдики, «золим, мени қўйгил». Ул отлиғ киши яроғлиқ эрди. Анда тоғдин бир горни эшикин толиб, ўша пиёда мулозимига буюрдики, «келтур» деб. Ул мулозим гор ичра кириб, бир шайхи фоний кишини соқолидин ушлаб, олиб чиқти. Ул киши ҳарчанд мулозимлиқ қилса ҳам, ман маъмурдурман, деб анга асло жавоб бермай, ул киши даҳшат қилиб айди, сани ўлдурурман. Қари киши айди: «хануз ўлмасман». Ул отлиқ қиличини қишидин чиқориб, ўлдурмоқ ҳаракатин қилғонда, Амир айдилар: «мен бориб шафъ бўлурман». Йўлдошлари Амири юбормадилар. Ул киши қари кишини қилич била урди. Ул қари одамни калласи хандалак каби юмаланиб ерга тушти. Амир кўб қайғуда бўлуб, йўлдошлариға айдилар: «мен анга бориб ҳимоят бўлур эрдим», деб ўпка қилди. Ногоҳ кўрсаларким, ғойибдин қўл келиб қари одамни бошини танасига ўлаб эрди, дарҳол ул оқсоқол киши ўрнидин тирилуб турди. Амир бу ишга таажжубда эрдилар, ул сипо қари одамдин сўрди: нечук тирилурсан, ул кимни қўлидур, деди. Қари одам асло гапурмади. Яна қилич солди, иккинчи ғойибдин қўл келиб, ҳаёт қилди. Бу сифатда тонг отқунча ул сипо шайхни етмин мартаба ўлдурди, ғойибдин қўл келиб, калласини танасига қўйса,

¹ Сен қўйилмиз қорачигисан, эй, оллонинг пайгамбари.

дарҳол тирилур эрди. Муни кўруб барчалари тафаккур бармоқин тишлаб, тахайюр дарёсига гарқ бўлдилар. Амирни тоқати тоқ бўлуб, айдилар: мен бориб, онинг йўлини олурман. Анда Умаршайх тўра мен борурман деб туруб, отасидин ижозат олиб, апта борди. Қари ўзини бир тарафга олди. Ул сипо келиб, тўрага айтиди: сизларни мен била нима ишингиз бор? Тўра ҳайрон бўлди. Соҳибқирон машғални ёруғин зиёда қилдурдилар. Ул отлиқ сипо неча одамни ярадор қилди. Қари айтиди: эй қавм, Амирларингизни мени тарафимга юборинг, деди. Анда Қилич Арслон келиб, Амир Соҳибқиронни ул қари одамни қошига олиб борди. Ул шайхи фоний Амирдин сўрди: отинг нимадур? Соҳибқирон айтиди: «отим Темур». Қари одам айтиди: кимни наслидурсан? Амир айтиди: Ёфас бин Нух алайҳис салом наслидурман. Қари одам айтиди: кифтингда холинг борму? Амир айтиди, оре. Қари айтиди: бу моғора ичра киргил, ярим пайза бордур, олиб чиқиб бу кишини ўлдургил. Амир дарҳол гор ичра кириб кўрдик, яримта найза фўлоддин, моғора шифида турур. Амир уч маротаба анга зўр қилди, ололмади. Чиқиб, кучим етмади, дедилар. Қари айтиди: азон айтиб олсанг бўлур. Амир азон айттилар. «Алҳаду анна Муҳаммадар расувлу-ллоҳ» га етгач, найза еридин кўзғолди. Амир найзани олиб чиқти. Ул сипо, бу яримта найзани менга бергил, тамошо қилиб кўрай, деди. Ул қари айтиди: бермай, ўзини ургил. Дарҳол Амир ани кўксига андоғ урдик, тешиб орқасидин чиқиб, адам сариға юз қўйди. Амир айтиди: эй бобо, сен қандай кишисан, менга баён қилсанг? Ул оқсоқол киши айтиди: «Эй Амир Темур, мени отим Зоъиб. Ҳазрат алайҳа пайғамбар замонларидин бу вақтгача тирикдурман. Исо алайҳис салом кўкдин нозил бўлгонларича тирик бўлурман. Исо пайғамбар бу найза била Дажжолни ўлдургайлар. Амир Темур, сен ул кишини ўлдурдунг, ани оти Хон Оталиқ Ҳаким фаранги эрди. Мени Инжилда ўқуб кўруб, яна мени бу ердин ахтариб топти. Неча мартаба менга келиб, омонатларингни бергил, деди. Қабул қилмадим. Яна қиёмат осоридин хабар бергил, деди. Мен сўзламадим. Сўнгра қаҳру ҳашам бирла мени ўлдурди. Ғойибдин қўл келиб, мени тиргузди, Исо пайғамбар қўлларибур. Тўртинчи осмондин келиб, мени тиргузгайлар. Ҳарчанд мени ҳар ким ўлдурса ҳам тирилгумдур. Амир Соҳибқирон шайхи Зоъиб фонийдин сўрди: эй бобо, қиёмат осоридин менга хабар бергил. Анда қари неча калималарни қиёмат осоридин ва охир замон бўлуридин сўзлади. Айтиди: «Эй Амир Темур, эшитгил, ҳазрат Исо алайҳис салом нозулидин илгари неча шахрлар хароб бўлгай, аммо Бухори шарифни хўтук хароб қилгай, Бухоро халқи хожа Ўбондин ўтуб, Мағрибга боргайлар. Алар Мағрибга боргунча кўб шахрларни хароб қилгай. Яна Самарқандни сув хароб қилгай Бадахшонни зилзила хароб қилгай, Балхни шамол хароб қилгай, Исфахонни илон хароб қилгай. Зероки отамиз Одам алайҳис саломни тутамларидин илон Исфахонга тушуб эрди. Ҳиндустонни борсот хароб қилгай, тоғларни яшин хароб қилгай, русни совуқ хароб қилгай, ҳабаш эли келиб Маккани олгайлар. Араблар Румга келурлар, Ул вақтларда Каъба ҳам хароб бўлур. Ул вақтда олимлар илмига амал қилмаслар, эру хотун бир мажлисда

ўлтуруб, шароб ва чағир ичарлар. Майда болаларни ота-онаси ўқуголи қўймас, дунё ишига солурлар. Аксар савдо-сотуқни хотунлар қилурлар. Рибо ва ижара кўб бўлур, юртни ёмон халқи бой бўлур, ота ўғулдин, она қиздин рози бўлмас. Юртни султон ва қози ва муфтилари риё бирла арз сўрар. Мадраса ва масжидни зулм бирла қилгайлар. Уруғ ва қариндош ва қўшниларини ҳақиқа жавр қилурлар. Шайхлар муридига дунёдин сўзлар, ёлгончи кўб бўлур. Зоти бузуқлар хожа ва сандлиқ даъвосини қилур, ўлумни ёд қилмаслар. Бу аломатлар бўлгондин сўнг, Маккада имом Махдий ўн тўрт ёшда бўлгайлар. Андин сўнг, ўн йил Шом ва Рўм ва арабда салтанат сургайлар, барча халқ баъйат қилурлар. Андин сўнг, Дажжол лаъин Машрик тарафдин эшак минуб, юзи қора, кўзи кўр, манглайида ёзилгон, «Ал кофиру биоллоҳ»¹, деб. Девларни ўзига тасхир қилиб, қарпай, сурпай, дўнбира чолиб келгай. Оламда ёмонлар барчаси анга тобё бўлгай. Ўнг тарафида ўчмоқ, сўл ёнида томук, ашқолини кўрсатиб, ул шум худолик даъво қилгай. Кўб шахрларни олгай. Анда имом Махдий ҳазратлари эшитуб, Дажжол шўридин омон қилгай, деб тангри иззи жалға сиғинуб, муножот қилгайлар. Ўшал замон жумоъ кунин Исо алайҳис салом кўкдин ерга тушгайлар. Андин, тоңгласи Махдий билад Исо ҳазратлари Хайбарга келиб Дажжол лаъинни топуб, ушбу найза бирла ҳазрат Исо ургаайлар. Махдий қилич билад чобқайлар. Андин кейин Дажжолни лашкарларини ўлдургайлар. Андин кейин мусулмонлар тинчликда бўлуб, шаърият обод бўлур вассалом».

Алқисса, Амир Соҳибқирон ул шайхи фоний билад видолашиб, андин Москов сариға юзландилар. Бир неча кундин сўнг, Москвага келиб, анда тахтга Пудийни қарор бериб, барча ўзбак қўшуиларни олиб, Самарқандга келдилар. Анда баъзи жатталарга буюрдики, Гилон мавзеи қумда қолибдур, они обод қилинглар, деб. Иноқ манъ қилиб, айди: булар анга лозим эмас. Амир қабул қилмади, юбордилар. Кунлардан бир кун Амир Соҳибқирон Мироншоҳ тўрани закот олмоқ учун элатларга юбордилар. Тўра элатга чиқиб, икки-уч элдин закот олдилар. Андин кейин қатагон элига келдилар. Аларни беги Фўладхон эрди, оти Ағалбек эрди. Ул ҳам тўразодадин эрди. Мироншоҳ тўрани кўб иззат қилди, ҳар қанча зақоти бўлса, шариат ҳукми билад берди. Қатагон ичра бир йигитни яхши оти бор эрди, анга тўрани кўзи тушуб, бу отни менга зақотга ҳисоб қилиб бергил, деди. Ул йигит айди: мунини ўрнига бўлак берайин, деди. Тўра қабул қилмади. Бора-бора ишлари жангга муқаййид бўлди. Тўра мулозимларини барчасини қатагон эли ўлдурдилар. Тўрани тутуб, неча кун бир хужра ичра сақладилар. Ағалбек анда мен ҳам хонзода бўлурман деб Гилон ҳам даъвойи подпоҳлик қилди. Мунини элати билад ёбу элати ани итоатин қабул қилдилар. Ёбу элатининг улуғини оти Қутулмишбек эрди. Анга Ағалбекни Севаркўз деган қизини бермакга муқаррар қилди. Ул Соҳибқирон билад жанг қилмоқга мутасадди бўлди, зероки, ани элатлари кўб эрди. Иттифоқо, бир кун Севаркўз олтун билад мурассаъ қилгон

¹ Оллоҳга кофир бўлган.

дўнбурани қўлига олиб, чертуб, тўрани турган хужрасига келиб қолди. Бу ғазални ўқиди.

Ғ а з а л:

*Дўнбура чертар мани тирноғим,
Борди-келди мақомин келиштурсон бармоғим,
Тилим зикринг сўзлаюб, кўнглум фикринг ўйлаюб,
Сўзлағанда тебранур, кўргилки, оқ тамоғим.*

Тўра анга назар қилсаким, Севаркўздур. Кўрган кишилар анга жонсўздур, кўзлари мисоли кийик жавлон қилур, бўйи ниҳоли буюк ва ларзондур, юзи қуёшқа, баданлари кумушқа ўхшар эрди. Тиши дурдек, ўзи хурдек эрди. Лаб очиб, тилидин шакар сочиб, тўрадин сурди: «сени гуноҳинг нимадур?» Тўра айди: мен Амир Темур ўгли бўлурман, бу ерға закот учун чиқиб эрдим, мени бу ерға боғлаб қўйдилар. Севаркўз айди: мен отамға насихат қилиб эрдим, бовар қилмади, эмди бир хат ёзиб, Амир Темур отамға юборсам Тўра айди: қасидинг борму? Ул айди: «Эй тўра, менда бир кийик бор, ани бўйнига хат боғлаб қайға амр қилсам, борғай», деди.

Алқисса, ўшул кийикни келтуруб, бўйнига хатни осиб, Табриз жонибиға юбордилар. Андин кейин бир кун Севаркўзни Қутулмишбекға никоҳ қилиб бердилар. Ул замонда аларни расми қуёв бирла келинни элдин узоғроқ кўёр эрдилар. Анда Севаркўз гулгунчани беркитти. Қутулмишбек кўб ҳаракат қилди, бўлмади. Аммо қиз кўнгли Тийўғбекда эрди. Зероки, мунини Тийўғбекға айтқузилгон эрди. Андин кейин хийла қилиб, Қутулмишбекға айди: Ҳар қачон Амир Темур бошини келтурсанг, бу тилсимот очилур, деди.

ЭМДИ СОҲИБҚИРОНДИН СЎЗ ЭШИТМАК КЕРАК

Бир кун Амир Соҳибқирон ов овлаб юрур эрдилар. Севаркўзни кийиги Амирға дуч келди. Соҳибқирон набираси Султон Муҳаммад тўраға буюрдилар, ушбу кийикни тирик келтур, деб. Тўра форсий Ақимға минуб, кийикға қараб югурди, анга эллик йигит ҳамроҳ эрдилар, барчалари етолмай қолиб, тўра қувлаб етти. Тўра ўқ ва ёсини қўлига олиб, нишонаға келтуруб хоҳласаким, кийикға захмат берса. Ўшул ҳолда бир тарафдин чанг ва тўзон чиқа келди. Кўрса, Қутулмишбек қўшун била келур. Қутулмишбек анда Севаркўзни кийикин тануди. Дарҳол тўрани йўлини олди. Тўра икки кишини ўқ била урди. Қутулмиш тўрани қўлга тушурмоқни ҳаракатини қилди. Тўра кўрдикки, иш қўлдин кетти. Анда бир хат қилиб, бир йиғоч узра осиб қўйди. Келиб тўрани қўлини боғладилар. Қутулмишбек айди: «мен Амир Темурға муддаий бўлурман, Амир Темур қайдадур?» Султон Муҳаммад тўра: «мен Амир Темур бўлурман», деди. Анда Қутулмишбек тўрани Севаркўз қошиға, мана Амир Темур, деб келтурди. Қиз айди: «бул эмас, борғил, Амир Темур қари кишидур?»

Қутулмиш яна қўшунларини олиб, Амир Темурни йўлини олурман, деб кетти. Севаркўз тўрадин сўрди: «эй йигит рост айғил, ким бўлурсан?» Тўра анга воқеани бир-бир баён қилди. Андин кейин Мироншоҳ амакисини қошига келтурди. Иккови мунда бир хужра ичра боғлиқ турсун. Эмди сўзини Амир Соҳибқирондин ашитмак керак.

Амир хануз ҳам сайд узра юрур эрдилар. Қиз ул кийикни дахнат қилиб яна юборди. Амир кийикни кўруб, етти мартаба шунқор солдилар, кийик етти шунқорни ҳалок қилди, зероки кийикка кўб таълим берилган эрди. Амир муни кўруб ғазабда бўлуб, бир аргумоқ отга минуб, кийикга қараб югурдилар. Бир ерга келса, жангин асари бор, баъзи ерларга қон тўкилгон. Анда бир йигоч узра хатни кўрдилар. Хатни ўқуб кўрсалар, набиралари: «мендин хабар олинг», дебдур. Андин кейин, кийик келиб Севаркўз чодирига етти. Амир ҳам кийикни қорасини олиб, бир булог ёқосига туштилар. Ул қиз қўлида таъом, чодирдин чиқуб, Амирга келтуруб берди, айди: «қандог кишидурсиз?» Амир айдилар: қатагон синопларидин Юртол бўлурман, Хўжандга борурман. Шул вақт узра Қутулмишбек бида ёбу эли келдилар. Соҳибқирон синоплари сайд узра юрур эрди. Аларга Қутулмиш муқобил бўлуб, бир нечасини ўлдуруб, бирини Амир Темур деб, калласини лўнгига ўраб, байроқга осиб келур. Қутулмиш Соҳибқиронга: «Ким бўлурсан?», деди. Амир: «ўзинг ким бўлурсан?», деди. Анда ул отим Қутулмиш, ёбу элини беки бўлурман, деди, бориб, Амир Темурни бошини келтурдим, зероки ағлин бегини қизини қалини Амир Темурни боши эрди, деди. Соҳибқирон айдилар: кўрсатғил мен Амир Темур бошини тонурман, деб ул лўнгидин олди. Амир Темур боши эмас, дедилар. Бу сўзини қиз англади. Сўнгра бошини Севаркўзни қошига келтурди. Қиз қабул қилмади, айди: ул сув ёқосидаги қари киши қатагон элидин эмиш, андин бу бошни ҳақиқатин сўрағил, деди. Қутулмишбек Соҳибқирон қошига келди, сўзлагунча бўлмай, анинг қўлини ушлаб, андак қойирдилар. Андин кейин рангги бўзариб, кўзи қизариб, қайғуда бўлуб, Севаркўз чодирига ёниб келди. Зероки, куёвлик жихатидин ҳеч нима демади, қиз бу ишга завқ қялди. Ярим кечага яқин бир киши нола ва зори қилиб йиғлар, Амир кўрсалар, бир йигит, чўл тарафдин тевага минуб келиб, ул булог ёқосига тушти. Соҳибқирон ул йигитдин сўрдилар: нима сабабдин йиғларсан? Ул йигит айди: «Мени отам Тийуғ бекдур, Амир Темур бошини келтурсам деб бориб, тоёноммай келурман, зероки амаким Ағалбек қизига ошиқ эрдим, менга айтқузилгон қизни амаким ёбу эли Қутулмишбекга берибдур, мен анга чидоёлмай Амир Темур бошини келтуруб, қизни ўз ахдимга олсам, деб эрдим. Бу ишни мавжуд қилолмай, йиғламоқимга сабаб бу эрур». Анда Амир Соҳибқирон анга раҳм қилиб, айдилар, эртага Амир Темур фалон жойда қумзор ичра ухлаб ётқай, бориб андин Амир Темурни бошини келтурғил. Сўнгра андин бурун Амир ўзлари ул ерга бордилар. Андин Амир куёши кўк майдонида жилва кўргузди. Ул йигит қумзорга борди. Кўрса бир киши юзига парда тортиб, ухлаб ётур. Йигит секин-секин бориб, пардани кўтариб

кўрдик, мушга хабар берган бўлоқ ёқосидаги кишидур. Ул йигит таажуб бормоқди тиниб, ҳайрат дарёсига сарқ бўлди. Амирни уйқудин уйғотиб эрд, ўшул замон Чигатой, лашкари етиб келдилар. Бу тарафдин ёбу эли кўзгоядилар. Анда Чигатой йигитлари андог қирғин солдики, буларнинг қилган урушларини газал билан адо қилур.

Назм:

*Бир йўла барча қўйдиларким от,
Икки ёндин солиштилар, ҳайҳот!
Эр йигитларини райрати қайнаб,
Турмади даги отлари йўнаб,
Бўлди андог урушлари қаттиг,
Найзалар сунди кўб шиолиб тиг,
Кўк узи чиқти кўб тўзонун гард,
Қўлга олиб қилнчларини ҳар фард,
Марг даладан бўлди Чобуқ чуст,
Аҳд байғини анда айлаб суст,
Қизик ўлди ўламни бозори,
Малик ул мавт ўлаб харибори,
Сув қоби эл қони тўқузмаклинги,
Тилларидин бошлари сўкнамаклинги,
Ушлашиб, тинлашиб олишмоқдур,
Қарши келса кими солишмоқдур,
Барчаси бир-бирин суруб ҳарён,
Батъи жон ваҳмидин бўлаб ҳайрон,
Ким қочиб, ким қарорин билмаслар,
Жанг ила бир-бирин кўромаслар,
Қирғи сойда тўзон олиб кўзни,
Ким тоғур анда ёв билла ўзни,
Ушлашиб бир-бирин қучоқлашиб,
Ҳар қонин билмасе интиқ қилиб,
Сон соғинаде солти қорди қилин,
Анда фарқ ойилми қаро ёнини,
Ослар ўл ҳолига юрур йўнаб,
Кимсалар жон берур тилин чайнаб,
Кимсалар заҳмидин оқиб қони,
Қўйилдиб чиқмайини печа жони.*

Алқисса, Чигатой эли толиб келиб, барчасини адам қазармасига юбордилар. Юз кишидин зиёда ёбу элидин қолмади. Анда Қутулмишбекни ҳам жон тўтиси жон қафасидин учти. Қолган юз киши аҳд-раймон қилиб, олт ичтилар. Сўнгра Севаркўзни Тийуг бевга пивохди шарт-ей қилиб бердилар. Тийугбек анда Севаркўзни олиб ўртага солиб, ҳўқасин олиб, маржонларини сочиб, муродига етти.

Андин кейин, Амир Журжонга йўл солдилар. Печа кунда Журжонга етизлар. Амир Соҳибқиронини Журжон эли кўб

мулозамат қилдилар. Андин сўнг, алар Амирға арз қилиб, айдилар: бир йигит пайдо бўлубдур, начанд масала ижтиҳод қилибдур, отини Мирсаййид Шариф дерлар. Масаласи шулки одам жони сувдур, ҳамма мавжудот сув, дегай, бу оятға қиёс қилур, зероки, қувла таоло: ва мина олмани кулл шайн хаййи», иккинчи масала: олло таоло подшоҳдур, салтанати тахтиға ўлтуртандур, арш анинг тахти, фаришталар авони дерлар, алъёз билло, зероки, қувла таоло: ар-рахмону ала ал арши истиво, учунчи масаласи Муҳаммаднинг набилиғиға Алини шерик дер. Мунга ҳам неча оятни далил қилгондур.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Мирсаййид Шарифни чорлаб, Сиз масала ижтиҳод қилдингизму, дедилар. Мирсаййид Шариф инкор қилди. Айди: «бу масалани айғон кишиға барча анмма лаънатнома битсеунлар, мен ҳам лаънатнома битгайман», деди. Билдиларки, бу сўз аҳли хусуматдин бўлгон экан. Анда барча уламо лаънатнома ёздилар: мундин бўён ҳеч киши мундай ижтиҳод қилмасун, деб. Яна бир неча мунофиқлар кўзголиб аллома қошларида Мирсаййид сўзи деб шаҳодат бердилар. Аллома Тафтозоний ҳам мундай кишини ўлғони яхши деб, аллома бошлиқ анммалар ривоят қилдилар, бу кишини сандуқ ичра солиб, шўр дарёға ташламоқ лозим, деб. Охир, алар қанча таъомлар била сандуқ ичра солиб, шўр дарёға ташладилар. Дарё ичра сув сандуқни олиб бориб, бир тоғқа уруб, бўлак-бўлак қилди. Мирсаййид бир тахта узра қолиб, машаққати тамом била ўзини қуруқликқа олди. Тоғ этакидин бориб, қирқ кунда фаранг мамлакатига етти. Анда дарё ёқосида бир йигитни кўрди, яланғоч, атрофида кийиклар ўтлаб юрур. Мирсаййид Шариф таажжуб бармоқин тишлаб туруб эрди, бир тарафдин чап ва тўзон чиқа келди. Анда икки мингга яқин фаранг йигитлари барча бўйниларида чалинолари бу йигитдин айлана бердилар. Ўз тилларида сўзлаб, ул йигитға сажда қилиб, барчаси йиғлаб, ёндилар. Андин сўнг, ўн мингга яқин киши келдилар. Барчаси қора соқол, аслаҳа-яроғлар тоқинуб, қўлларида шароб либос била келиб, бу йигитға саждан таҳийят келтурдилар. Бу аларни ҳеч қайсисига илтифот қилмади. Яна бир жамоъа келдилар, олдиларида този, қўлларида бози, арғумоқ отларга минуб. Алар ичида бир оқсоқол киши, бошида тож, шон-шавкат била келиб, тўбдин чиқиб, бу йигитни қучоғига олиб, йиғлай берди. Мирсаййид Шариф буларни тилин билмай, ҳайратда эрди. Алар ичра Ажамдин боргон бир тожик бор эрди. Мирсаййид андин бу воқеани сўрди. Тожик айди: «бу йигит бослиқни ўғлидур. Алар тилида бослиқ деб амир ва подшоҳни айтурлар. Бу йигит Румға бориб эрди, анда Елдириим Боязид Қайсар қўлиға асир бўлубдур, Елдириим ҳукамоға буюруб, закарини ахлилиға ётқузуб куна суйи қўйубдур. Андин бу йигит навқасланиб телба бўлуб, қолибдур». Анда Мирсаййид Шариф изҳори фазл қилиб, айди: «мен анга даво қилурман». Сўнгра тожик ани бослиқ қошига келтуруб, таржимон бўлуб, арз қилди. Бослиқ ўғлини гамида кўб қайғуда эрди, булар воқеани баён қилди. Бослиқ қабул қилди. Андин сўнг Мирсаййид даво қилмоқға муқаййид бўлди. Шахзодани келтуруб, закарин ахлилиға олтун била

кумушни эритуб, майда қилиб, анга қўйдилар. Олтун била кумуш куна суйини ўзиға жазб қилиб, тортиб эрди, шахзода сағолди. Фаранг бослиқи анга кўп инъомлар берди. Андин сўнг Мирсайид Шариф фарангдин чиқиб, неча кунда Истанбулга келди. Бир кун кўрсаларким, муъофа узра бир киши ўлтурғон, турфа шавкат била келур. Мирсайид: — Бу ким? — деб сўрди. Одамлар айдилар: бу кишини отлари Султон Валад, Мавлавий Рўмийни ўғлиларидур, Елдириш Боязидни боғиға борур. Қайсар ҳам андадур. Аҳли фузало барчалари анда бўлурлар, деб жавоб бердилар. Аммо ул боғ денгиз ёқосида эрди. Ҳар кун Қайсар шуъраоға анда кўрунуш қилур эрди. Андин сўнг, Мирсайид Шариф бир назм битиб, бир қамиш ичра солиб, икки тарафини мум ила беркитиб, андин кейин денгизға ташлади. Қамиш сув юзида оқиб, боғ ёқиниға борди. Анга Қайсарни кўзи тушти, кўрсаким, бир қамиш, иккала оғзини мум бирла беркитулғон, оқиб борур. Махрамлариға буюруб, ани олиб кўрсалар, бу байт ёзилғонким.

Н а з м:

*Эй қамиш, арзимни еткур беклара,
Бўлмади жо ҳеч сўзум бир дафтара.*

Қайсар буюрдикки, бу қамиш эгасини топуб келинглар, деб. Анда махрамлар Мирсайид Шарифни олиб бордилар. Мирсайид барчаларидин юқори чиқиб ўлтурди. Султон Валад аччиги келиб айди: эй мусофир, нега бизлардин илгари ўлтурдинг?! Мирсайид Шариф аларға жавоб берди: «Сайид бўлурман, яна шоирдурман». Султон Валад айди: шоир бўлсанг Муллои Румни бу байтиға ҳеч ким маъно беролмабдур.

Б а й т:

*Илми ҳақ дар илми сўфи гум шуд,
Ин суханки, бовари мардум шуд.*

Сен маъно айгил. Мирсайид бадиҳа била айди: «ал-сўфи хоолло таоло муназзах¹ ва муқаддас турур». Қайсар, Мирсайид муллолиғиға аҳсан деди. Анда Қайсар шоирларға буюрдикки, ҳар қайси шоир икки мисраъидин байт айтсунлар, деб. Анда соқийға қараб, Султон Валад айди.

Н а з м:

*Ҳар субҳ кетур шароб менга,
Уйғот, отчо не хоб менга.*

Яна шоир Низомий муни айди.

¹ Оллоҳ учун сўфий бўлаган.

Н а з м:

*Тиз букуб ўлтур, манга тутгил суроҳингни бу дам,
Журға нўш айлай, кўтарилсун бошимдин дарду ғам.*

Яна шоир Мисрий бу байтни айди.

Н а з м:

*Оёғчи, оёғинг дам ўтмай қуябер,
Симурсам неча мен, ким айтмай, тўёбер.*

Мирсайид Шариф айдилар.

Р у б о и й:

*Юз узра бу кун сочларини ёр тарабдур,
Чун бўлди тараб шод кима бахт қарабдур.
Ул сочларини тебратури субҳ шамоли,
Иси келадур ҳар қилидин турку арабдур.*

Шоирлар бу сўз узра таажжубда эрдилар. Қайсар ҳарамига ёнди. Қайсарни хотуни Азизи Мисрийни қизи эрди. Ногоҳ қуёш қайсари шафақ тўшакига жой олди, тун келини бошига зулмот чодирини солди.

Алқисса, Қайсар ул кеча хотуни била маишатда эрдилар, бир сўз сабаб бўлуб, Қайсар хотунига қаҳр қилиб, сочларини кести. Сўнгра қайғуда бўлуб, тонгласи ташқари чиқти. Хануз шоирлар суҳбат узра эрдилар. Анда Қайсар аларға «мендин ўтган воқеани рубоий била тамом қилинглар», деди. Дарҳол, Низомий тавозеъ била туруб, айди.

Н а з м:

*Боғ аро чун боғбонким, гулни узди бу кеча,
Субҳидамдин рашк этуб, сунбулни узди бу кеча.
Қайғу бирла ғунчадек бағрида қон ё ушбу ким,
Тушти савдо бошига, кокилни узди бу кеча.*

Яна Шоир Мисрий туруб айди.

Н а з м:

*Боғбон ногоҳ кўрубдур боғини,
Гуллар атрофида турғон зоғини.
Зоғлара қирғин солиб чун қарчиғай,
Боғ аро ҳам кўб солибдур доғини.*

Яна Мирсайид Шариф туруб, бу рубоийни айдилар:

*Сочина илкин узатмай тароқ,
Тилма-тилма айласун жисмин яроқ.
Хиндларни мунча тароже айладинг,
Румдин андиша қилмай, эй қароқ.*

Бу сўз Қайсарга андоғ таъсир қилдики, гўё ўқдек бу тарафдин ўтуб ул тарафидин чиқиб кетти. Қайсар аччиғи келиб, ғазабда бўлуб, Мирсаййидин қатлга буюрди. Султон Валад шафеъ бўлуб, манъ қилди. Андин кейин Мирсаййидни зиндонга солдилар. Олти ойгача Саййид бечора зиндонда қолди. Бир кун вазир Қайсардин «Мирсаййид гуноҳини ўтунг», деб тилаб олди. Мирсаййидни зиндондин чиқордилар, анда ўз ҳаёти ҳолига бу назмни айди.

Р у б о и й:

*Бахт ёвар айласа, хашхош сандон синдурур,
Бахтсиз бўлса атала ичса, дандон синдурур.
Кимса мендек толеъи наст ўлса аҳволи анинг,
Ер тубида бикрин ким ранжу зиндон синдурур.*

Бу сўз мунда турсун, эмди сўзни Соҳибқирондин эшитмак керак.

**БУ ДОСТОНДА ҲАКИМ НИЗОРИЙ, КЎҲИСТОНДА ДАЪВАТИ
ТАНОСУХИЙ ҚИЛҒОНИ,
АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН АНИ
ЭШИТУБ БОРҒОНЛАРИНИ БАЕНИ**

Аммо Соҳибқирон Мозандарон вилоятларин аксарин фатҳ айлаб эрдилар. Эшиттиларким, ҳаким Низорий таносухий диниға ривож берибдур. Андин кейин Кўҳистонға мутаважжих бўлдилар.

Ровий дерким, асли ҳаким Низорий Носир Хисрав шогирдидин эрди, бўл анинг била рафиқ эрди. Амир Соҳибқирон аларни бархам берган вақтида бул шум қочиб, Кўҳистонға боргон эрди. Ул вақтда Қора Усмон бекни шоҳ Шужоъ Кўҳистонға ҳоким қилгон эрди. Анинг қариноши Қора Юсуфбек Озарбайжонға ҳоким эрди. Булар асли туркман бегидин эрди. Ўғузхон вақтида оқ уйли бўлуб эрди. Ўғузхон Фаридунға замондош эрди. Табаристон, Озарбайжон ва неча вилоятлар анинг ҳукуматида эрди. Анинг авлодин шоҳ Шужоъ амирлик маснадиға ўлтургон эрди. Шоҳ Шужоъ Қора Усмонбекни ва Қора Юсуфни аҳли ҳукуматдин қилғониға пушаймонда эрди. Дерларким, Амир Соҳибқирондин сўнг, Қора Юсуфбек даъвойи подшоҳлик қилиб, Озарбайжонға, Форс ва Мозандаронға ҳукуматда эрди. Эллик икки йилдин сўнг, анинг авлодидин шоҳ Исмоил мамлакатларни олди.

Алқисса, мазкур сўзға келайлук. Эмди ҳаким Низор шуҳрат топиб, Қора Усмоннинг бир ўғли бор эрди, ўн саккиз ёшар, оти Ҳасанбек эрди. Ул иллоти жавъиға гирифтор бўлуб, ҳар кеча-

кундуз неча пут урни атала қилиб, оғзига қуёв эрдилар. Асло қутилмас эрди. Атибболар анинг муолижасига чора тобмадилар, қорни қонардек бўлуб, шишган эрди. Ҳаким Низорни чорлаб, анинг қошига келтурдилар. Ҳаким анинг сабабин сўрди. Ул ўғул айди: «бир кун сахроға чиқиб, бир қирда ухлаб ўшбу касалға мубтало бўлдум», деди. Лекин, доим қорни ҳаракатда эрди. Гумон қилдики, илон қорни ичра жой олғондур. Ҳар нима еса ул илон ютиб, яна таъом талаб бўлуб тургай. Бу ўғулни меъдасига ҳеч нимарса юбормас. Буюрдики, лаъл мунчоқин келтурунглар, деб. Лаълни илға боғлаб, анга ютқиздилар. Яна илғи тортиб кўрдилар, лаъл йўқтур. Иккинчи зумрад мунчоқини илға ўтқузуб, ютқуздилар. Яна тортиб кўрдилар, зумрад қайтиб чиқмади. Билдиларким, афъи бу ўғулни ичида жой олибдур.

Дерларким, ҳазрат Али каромуллоҳ важиҳа замонларида бир йигит ухлаб ётган вақтида оғзига илон кирди. Ҳазрат Али афандимиз кўруб, уйғотиб, у ён-бу ён югуртуб, ҳаракатға солдилар. Ниҳоятда чарчагондин сўнг анга сув бериб, қайд қилдурдилар, илон ерга тушти. Анда Қора Усмон бекға ҳаким айди: бу илон улғойибдур, муни қорнин уя қилибдур, муни илғи машаққатдур, деб буюрдики, сут келтурунглар, деб. Анда неча челақда сут олиб келдилар. Барчасини ичти, соатидин сўнг қусти, сутни бори тушти, илон тушмади. Охир, ҳаким Қора Усмонга айди: эй бегим афандим, бу ўғул тавонидин ўтунг, мен муолижасини фикрини қилгайман. Бек «ўттим» деди. Ҳаким буюрди, шароб келтурдилар, анга ичурдилар. Дарҳол қорни ҳаракат қилди. Ҳаким анда айди: сутни афъи қайд қилиб, холи бўлди, шароб ичиб, маст бўлди. Эмди лозимким, биқинидин ёриб, илонни олурман. Агар илон маст бўлмаса, мунга зарар еткурув эрди.

Алқисса, биқиндин аждарҳони олиб, қизил илғи янги била чоқини тикиб, ўғулни тарбият қилдилар. Афъини кўрсаларким, саночдек бўлубдур, неча кундин сўнгра бек бача шифо топти. Қора Усмон бек ҳакимға муътақид бўлди. Ҳаким кундин-кунға таносўхий диниға ривож бера берди. Бир кун ҳаким Низор дарё ичра кемада сайр қилиб юрив эрди, кемачи овоз қилдики, ана катта балиғ кемаға қасд қилур, деди. Ҳаким айди: кўркманглар, сизларға зиён-заҳмат йўқтур. Анда дарё мавжда келиб, яқин келди. Ҳаким балиқға қараб айди: Намуди эй дарё балиғи! Бу сўзни балиқ эшитуб ёнди. Кема била одамлар омон топтилар. Алар сўрди, нимани айдинг, ҳаким айди: худоға сажда қилурсан, дедим. Бу сўзни юнон тилида намуди дерлар. Бу балиқ мундин бурун одами зоҳид эрди, муни тасбеҳи намуди эрди. Ҳоло, тасбеҳи эсига тушуб, ёнди. Қора Усмон айди: муни воқеасин менга баён қилғил. Анда ҳаким мазҳаби танасўхийдин баён қилди. Қора Усмонбек фуқароси била Кўхистон эли ушбу мазҳабға тобеъ бўлдилар. Мулла Абдул Раҳмон Ўтрут дерларким, аксар китоби таворихда кўрдум, етти киши Муҳаммад алайҳис саломдин илғари мазҳаби таносўхийға даъвойи пайғамбарлиқ қилиб эрди.

Аммо Ҳаким Низорий ҳам даъвойи пайғамбарлиқни ихфо қилди, лекин ошқора қилмади, ўз қавмиға сўфтой от қўйди. Айтур

эрди, «ажзойи» олам қайта-қайта тараққий қилиб, истикмол топарлар, нафас ва мижоз ҳам унсуридур, камолот тамом мўъассар бўлғай. Бу суратдин у суратга унсури муфорақот қилур, гўё жон бу жасад ўлса, ўзга жасад топиб, тирилғай, она қорнида жой олиб, туғулуб, яна камолот ҳосил қилғай. Аввалги суратда фавт бўлгон нимарсани иккинчида тобғай, учинчиға ўтгандин сўнг тараққий қилғай. Хар қолибда тараққий қилса, андин малоика қолибиға дохил бўлуб, етти кўкни чиқиб кезғай. Бу қавли танасўхий дерлар. Агар одам ақлсиз ва илмсиз бўлса, ани жони қолибидин чиқгондин сўнг, анъом суратиға кирғай, гўё айукдин ва хўкуздин шунга ўхшаш нимарсалардин таваллуд тобқай. Лекин тўрт оёғлиқ хайвон асли жони одамдин муфорақат қилғай. Яна одам одам суратиға ўтса ақли оз, ўзи носоз, бўлур. Лекин жиёми инсонийға дохил бўлаберса, камолот ҳосил қилғай, андоғким, юқорида мазкур бўлди, наузибиллоҳ, мин залика. Бу сўзни қавли танасўхий дерлар. Агар бу даражотни тобмасалар, анъомға муфорақат қилур. Агар аларни ҳам тобмаса, набатотға кирғай, гўё дарахт ва ўтлар бўлуб кўкарғай. Ани ҳам тобмаса жамототда қолғай, гўё тош ва темур ва туфрорларда қолғай, ала ҳазал-қийс. Агар нафас нотиқа даражасиға етса, булар барҳам егай. Аҳли танасўхий дерким, мисоқ кунда олло таоло Одам Ато била бир минг етти юз йигирма арвоҳни яратган, андин зиёда эмас. Бу руҳларни Одам била авлодларига дохил қилди. Неча замондин сўнг, Руҳи Одамни Нух жасадиға дохил қилди. Андин сўнг ул руҳни Иброҳим жасадиға берди. Ушбу дастур била Мухаммад алайҳис саломға ётиб, камолот ҳосил қилиб, андин фаришта бўлуб, осмонға чиқиб, келмади дегай, наузибиллоҳ мин заликул мазкур. Зероки, алардин сўнг соҳиб шарият ва соҳиб тариқат келмағай.

Аммо бу шум ҳаким дедиким, мен етмиш икки мартаба дунёға келдим, аввал келгонимда савдочи эрдим, сўнгра келиб, қассоб бўлдим. Қўй қонини кўб тўкконим учун, андин сўнг, жоним бўри суратиға дохил бўлди. Бу кун далада Қора Усмон бек била юруб, бир эски қашқирни сўнгакини топиб, ани бекиға кўрсатиб эрди: Мен бўри эрдим, мени сўнгакимдур, мени бўрилиқ вақтимда ҳазрат Яъқуб пайғамбар замонлари эрди. Анда мени Юсуфни единг деб қариндошлари тухмат қилдилар. Яна қашқирлиқдин одам суратиға дохил бўлдим. Неча маротаба оламға келиб, амди соҳиб иршод бўлдим, мундин сўнг малоика суратиға киргайман. Ул бадбахт айди: амди оламға келмағайман, сизлар туш кўргайсиз, гоҳ Туркистонда, гоҳ Ҳиндустонда, гоҳ Арабистонда юргайсиз. Гоҳ Тошканд, гоҳ Самарқандда бўлғайсиз, гоҳ сойда, гоҳ қирда тургайсиз. Аввалги замонда оламға келганларингизни руҳингиз кўргай ва сайр қилғай. Ул шум яна айди: «Ҳеч дин бизни мазҳабмиздин илғари эмас». Ул вилоят одамлари уни сўзини қабул қилдилар. Яна айди: Одамдин бурун инсон яратгандур, аларға олов тўфонини юбориб, барчаси куйуб, Одам била Ҳаво қолгондур. Абул Баширнинг оталари ва оналари бордур. Оталарини оти Салмон ва оналарини оти Мохёрдур, деди. Андин сўнг Нух алайҳис саломға сув тўфонини юбориб, қавмлари ҳалок бўлди. Ўзлари қолди. Тўфондин кейинги одам Нух пайғамбар наслидиндур. Оламға

тўфон келиб, барчани ҳалок қилса, бир киши-икки киши ҳийла била қолгай. Зурёд кўб бўлуб, олам тўлгай, дунё меники боқий деб инкор қилди. Наузибиллох, бир кун ил ҳақими шум мадраса ичра шогирдлариға таносўхийдин дарс айтиб ўзтуруб эрди, бир эшак анинг дарсхонасини эшикиға келиб турди. Шогирдлариға бу ҳайвонни қувланглар, деб буюрди. Ура-ура ҳайдаб юбордилар. Соатидин сўнг яна ул эшак қайтиб келди. Ҳақими маълун айди: бу эшак мендин илгари бу мадрасаға мударрис эрди. Ўлганидин сўнг, руҳи бориб ҳўтук бўлиб туғулди, деб ўрнидин туруб, дарҳол эшакға қараб бу газални хитоб бирла айди:

Р у б о и й:

*Мударрис эрдинг, илминг йўқ бўлубдур,
Соқол, сочинг ёлу қуйруқ бўлубдур,
Ҳамма тирноғларинг дўнди туёға,
Сен эшак бўлмоқа буйруқ бўлубдур.*

Яна айди: ҳар ким кишини ҳақини еса, ўлгандин сўнг руҳи девға муфорақат қилгайким, золим бўлса, ани руҳи илон-чаён суратиға киргай. Ҳар кишини ўз амёолиға яраша бир ҳайвонға табдил бўлгай.

Алқисса, ҳамма одамларни ул шум ўз диниға таклиф қилди. Кўб жамоға анга итоат қилдилар, баъзи эл мун и кайфиятини Соҳибқиронға келиб арз қилдилар. Амир ани тарафига юриш қилдилар. Ул вақтда Қора Усмон бек Табаристонға кетиб эрди. Ҳақими маълун Кўхистонда эрди Амир келиб шахрни қамалға олдилар. Мирзо Сайфуддинға насихатнома ёздуруб, Қилич Арслонни элчи қилиб, дарҳол номани Қиличбек қўлиға олиб, йўлбарсға минуб, шаҳар ичра кирди. Ҳақимни уйға келиб, арслонни эшикиға қўйиб, ўзи ҳақим қошиға борди. Кўрса, савсардин нўстин кийиб ўлтурубдур. Номани қўлиға берди. Ҳамд ва наътдин сўнг, дебдур: «Эй ҳақим Низорий, шарияти расул акром саллолоху алайҳи васалламға амал қил, бу ботил мазҳабингдин қайтғил, Носир Хисравни кўрдунг, они ўғли Мансурни эшитдинг, нима бўлдилар. Алардин ибрат ол», деб нома тамом бўлубдур. Ҳақими шум жавоб берди: «Бизни мазҳабимиз ножийдур, бу мазҳаб ҳам Расул мазҳабидиндур». Қилич Арслонга айди: «Борғил, Амир Темурға айғил, биз тонгла майдонға бориб, чодир тикармиз, Амир Темур сўзға етук муллолардин бизға юборсуни, анинг била мубоҳаса қилурмиз, кимни сўзин ҳақиқати маълум бўлур».

Андин Қиличбек ташқари чиқти. Ҳақим Низорий сўфтойлари айди: «Бу йўлбарсни бир чаккаға олғил, бизлар ўтуб кетайлук. Қилич Арслон айди: «Сизлар била мун иши йўқтур». Бир и анда ҳожатға ўлтурубдур эрди, йўлбарс ани ғарча тишлади. Мун кўруб, ҳақим айди: бу йўлбарс мундин бурун Ҳалокухон эрди, эмди йўлбарс бўлубдур, зеро Ҳалоку кўб золим эрди. Бул ҳам кишини ва

махлукларни қонин тўқувчидур». Қиличбекга айди: «Сени бобонгдур, ани учун сени устига миндуруб келибдур». Яна ул шум айди: «Агар қабул қилмасанг, бул ерда бобонгни қабри бор, етти филиззотдин ясалгон, ани қапуси ҳам етти филиззотдин қилингондур. Ҳеч киши ани очмоқга кучи етмабдур. Бу йўлбарсени минуб, сен анга яқин боргил, қапуси сенга очилса, билгилки, бу йўлбарсда анинг руҳи бурдур. Зероки, ўз руҳига қапуси очилур». Анда ёзилгон хат бор эрдики, авлоди Ҳалоку келса, эшик очилгай, деб. Бўлмаса, минг киши бориб ҳам ани очолмас эрди. Қиличбек бу сўзни эшитуб, анга бориб, ишорат қилиб эрди, дарҳол қапуси очилди. Қиличбек бобосин қабрига кирди. Хожа Абу Наср анга тилсим била ишлагон эрди, Зероки, одамлар Ҳалоку кофир деб қабрига ўт қўймасун. Анда қабр узра бир қути била лавҳа хат эрди: бу ерга ким келса, қадамин ужраси ушбу қутидур, деб. Ул қутини уч мартаба зўр қилди, очилмади. Остида очқуси бор эрди, очқуни олиб, қуфлга уруб уч мартаба зўр қилди, яна кучи етмади, нима қилурини билмай ҳайрон эрди. Ушул замон ҳаким етиб борди. Қиличбекга айди: Хожа Абу наср ҳақи ва ҳурмати очилсун, дегил. Қилич Арслон айтиб эрди, дарҳол очилди, ичидин бир қитоб чиқти. Ул «Ахлоқи Носирий» эрди.

Алқисса, ани олиб Амир Соҳибқирон қошига келтурди. Амир айдилар, «киши бўлса, ҳаким Низорий била мубоҳаса қилса». Одамлар айдилар: Бир йигит бор, кўб илм ва қиссаларни билгай, неча йилдин бери ҳажга кетиб эрди, ушбу йил келибдур. Мағора ичра ватан тутмиш, оти Ҳамза. Анинг ҳажга борғонини сабаби бу эрдики, Мавлоно Али шоир анинг била мунақаша қилиб эрди. Анга бу ғазални айтиб эрди.

Р у б о и й:

*Арбоби ҳунар дафтариға хожа Алидур,
Недин сиза бу лутф, табиат азалидур,
Бу сўзни писанд айлангу, хоҳ айламангиз,
Билсун ҳаммаким, Ҳамза ҳам устод, валидур.*

Мавлоно Али анинг жавобиға деб эрди:

Н а з м:

*Эй Ҳамза, билиб сўзлаки, ҳақ жои Алидур,
Юз Ҳамза фазилат ила ло лои Алидур.*

Ҳамза бу сўзни эшитуб, қисса ўқумакни ва шеър айтмакни тарк айлаб, ҳажга кетуб эрди.

Амир билдиларки, кўб сўзга етук, фозил кишидур. Дарҳол Инокни анга юбордилар. Иноктоз келиб кўрди, шайх Ҳамза пўстун кийуб ўлтурубдурлар. Айди: «Эй Мавлоно афандим, сизни Амир чорлар». Шайх келмади. Амир бир ҳамён олтун бериб юбордилар, сўнгра шайх келди. Амир айдилар: «Мен халифайи муслимин

бўлсам, киши юборсам келмадингиз, ахчага келдингиз». Шайх айди: «Ушбу хадисга амал қилиб келдим: «қала аллайҳа ислому ал инсону ибайду ал ихсони»¹, амирға бу сўз маъқул бўлди. Соҳибқирон мазҳаби таносўхийнинг воқеасин анга айдилар, шайх Ҳамза мунозара қилмоқни қабул қилдилар.

Алқисса, тонгла бўлсун деб, мубоҳаса ва мунозарани бир ерға муқаррар қилдилар. Ул кун ўтуб эртаси ҳаким Низорий улоғ узра минуб, аҳли таносўхий ва сўфтойлари билан келиб, саф туздилар. Шайх ҳам икки шогирдин олиб, муқобилига бориб ўлтурдилар. Шайх ҳам ҳаким Низорийға айди: «Эй ҳаким, қайси мазҳабда турурсан?» Ҳаким айди: «Мазҳаби таносўхийядандурман. Ҳар одам яхши амал қилса, жони малоика суратиға борғай, агар ёмон амал қилса, ҳайвон суратиға кирғай. Андоғким кўрмак, билмак барчаси руҳдин турур». Ул ҳаким маълун яна айди: мен етмиш икки мартаба дунёга келдим, кўб қолубда сайр қилдим, эмди ушбу қолибга ушбу суратга дохил бўлдум.

Шайх Ҳамза айди: «Лозим шулким, барча нимарсани илгари кўрдук, эмди, шу замонда ушбу жойға келдук. Ўтган нимарсалардан ҳеч нима кўнглимизда йўқтур. Бу воқеанинг сирри на эрур? Яна шайх айди: «Шундоғ бўлурким, келадурғон нимарсаларни туш кўрғаймиз, учмоқ, томуғ ё қиёмат ё Дажжол ё қатъи мумкин нимарсалар кўрунғай, бу нима бўлғай, нимага қолаб ё руҳ бу воқеани илгари кўрмабдур, холо уйқуда кўрганлари нимадур? Ҳаким Низорий жавоб тополмай, музтар бўлуб, ул шумни юзидин мурдор терлари оқа бошлади. Анда ҳаким маълун айди: «Тонгла иккимиз таваккал қилиб ёнғон ўтға кирғаймиз, ҳақиқатимиз анда маълум бўлғай». Шайх қабул қилиб, иккови икки тарафға ёндилар. Амир Соҳибқирон таваккални олло таолоға қилиб, ўтун йиғмоқға буюрдилар. Ул кун кеч бўлуб, қуёш Юнусин шафақ денгизин балиғи ютти. Кундуз шунқорин тун қарғалари қувлаб беркитти. Амир кеча била туруб, шаҳидлар қабриға келдилар, зиёрат қилур эрдилар. Соғана орқасидин йиғи товуши келди. Ногоҳ кўрсалар, икки киши келибдур, қўлларида тобут, гўр ковлаб, тобут била ерға кўмуб, ёндилар. Ўшал замон Амир келиб, гўрдан олиб тобутни ташқари олдилар. Кўрсалар, бир қиз, ўз қониға бўёлғон, андак жони бордур. Қўлин узотуб, айди: «Эй хожа, мени нима ёзуқим бор, менга тухмат қилдинглар». Эси ўзиға келғондин сўнг, Амир айдилар: «Сен қандай кишисан?» Ул айди: «Ҳаким Низорий чўрисидурман, бир қул менга тухмати зино қилиб, бу ҳолатға еткузди». Амир ани ўз чодирига келтурдилар. Айдилар: билурмусан, ҳаким қандай журъат била ўтға ўзини урғайлар? Чўри айди: «Ҳаким Низорийда бир шиша самандар ёғи бордур, менга айдикки, бу ёғни мен баданимға суркаб, ўтға ўзимни урғайман. Амир айдилар: «Ул шиша турғон ерни билурмусан, қайдадур?» Чўри қайда эканин билолмасман, деб жавоб берди.

Аммо, деларким, Самандар жонивордур, ватани ўт ичра бўлур, анга ўт таъсир қилмас. Алқисса, тонгласи Амир Соҳибқирон

¹ Инсон эҳсон қилиш бандасидур.

шайх била Иноқға сўзладилар. Ул куни Амир шайх била ҳакимни ўтқа кирмоқин манъ қилдилар. Амир Иноқға, борғил ҳаким уч кун сабр қилсун, зероки ўт тоза аланга олсун, дедилар. Учунчи кун бўлғондин сўнг, атрофу жавонибдин элу одамлар эшитуб кела-вердилар. Учунчи куни ўтуб, тўртунчи кечаси тун ярмида Иноқтоз қиморбоз айёрлиқ асбобини тоқунуб, Амирни ўзиға йўлдош қилиб, ҳаким ўрдасиға келдилар. Атрофидин айлануб, кирарға жой тополмай, юрур эрдилар, тўсундин бир қора кийумлу йигит ўрда деворидин тушти. Кўрсалар, Иноқтоз ўғли Хуморийдур. Буларға айди: таваккални тангриға қилиб, сизлардин бурун бу ўрдаға келиб эрдим, неча-неча уйлар қуфлини бузуб ва неча сандуқларни бузуб очиб, ушбу қути ичра самандар ёғини тобдим. Анда Хуморий самандар ёғини олиб, ўрниға ламфа ёғини қўйди. Дарҳол, Хуморий ани жойиға элтуб, тева кўрдингму, йўқ деб учовлари чодирлариға келдилар. Амир шайхни талаб қилиб, ёғни бериб, айдилар: «Эй мавлоно афандим, муни баданингизға сурунг». Шайх айдилар: «Мен тангриға таваккал қилурман». Ҳарчанд қилдилар, қабул бўлмади. Ул куни жумаъ эрди. Намози жумаъ ўқулғон сўнг, қоровуллар келиб Амирға таъзим қилиб, арз қилдилар ва айдилар: «Қора Усмонбек Табаристондин юз мингға яқин қўшун келтурур ҳаким кўмакиға». Анда одамлар анинг баҳодурлигин таъриф қилдилар, сиполяр анинг била жанг қилмоқни орзу қилдилар. Анда Амир айдилар: баҳодурлардин борму, анинг била жанг қилса?! Ул куни неча ўзбак баҳодурлари бошларин яланғоч қилиб, Амирдин фотиҳа олдилар. Ўшал вақтда бир киши келиб Иноқға айди: «Амирға кўрсатмоқға хатим бор», деб. Иноқ Соҳибқирон хизматиға келтурди. Амирға тиз букуб, таъзим қилиб Соҳибқирон қўллариға хатни берди. Ани мутолаа қилуб кўруб ул кишиға бош-оёғ шоҳона либос бердилар. Баҳодурларни сабр қилинг, деб жангга юбормадилар. Айдилар, бу кун кўрайлук, ҳаким била шайх ўтға нечук кирғай. Ул кун бир-бирларидин хатни нима деб сўрар эрдилар. Амир Соҳибқирон салобатидин ҳеч қайсилари сўраёлмай, анда барчалари Шохруҳ тўраға сиз сўранг, дедилар. Тўра, мени сўзимни албатта отам рад қилмаслар, деб амирдин сўрдилар. Соҳибқирон «сўрамағил» деб сиёсат қилдилар. Бу сўздин тўрани зеҳни койиб, ўз чодирига кириб уйқуға борди. Анда ҳаким била шайх ўтға кирмоқға тайёр бўлуб, ҳаким ҳикматға эътимод қилиб, шайх Ҳамза олло таолоға таваккал қилиб, ул куни неча уламо, шайх, атрофида эрдилар, Шайх оқ тўн кийуб, барчалари зикр этиб, йиглаб келабердилар. Ул тарафдин ҳаким намоз ўқуб, андин сўнг кўб шароб ичти, мастлиқ ҳолида ламфа ёғини билмай самандар ёғи деб аъзосиға суркаб, қора тўн кийуб, аҳли таносўхийлар била дўнбура, ноқус, рубоблар чолиб келабердилар. Ҳаким шум нағма эшитмакни савоб деб, бу байтни дер эрди.

Н а з м :

*Ҳар кишиким, нағма овозин суяр,
Ушбу товуш ила яратгани топар.*

Алқисса, шайх икки рақаат намоз ўқудилар. Амир барча одамлар билан шайхга мутобаат қилиб намоз ўқудилар. Андин сўнг, Амир бошлиғ бирдан шайхга фотиҳа бердилар. Ул тарафдин ҳаким келди. Икковлари бир-бири бирла қўл ушлашиб, шайх оят ўқуб, ўзига дам уруб, ўт ичра югуруб кириб кеттилар. Шайхга ўт совуқ-луқга айланди. Етти қадам борғондин сўнг, нидо келдики, ё шайх, ҳаким қўлин тутма, анда қўлин қўйиб юбордилар. Ҳаким Низорий: «вой куйдум», деб шавқун қилди. Барча анинг товушин эшитиб, билдиларки, малъун ҳаким жасади ўтга ўртанди, жони тоб келтуролмай, қочиб томуғ ўтига ёнди. Соатидин сўнг, шайх Ҳамза ўтдин саломат чиқиб эрдилар, барча кўруб, хурсанд бўлуб, суюнуб, олло таолоға ҳамду сано айтиб, келиб шайхни тавоф қилдилар. Андин сўнг шайх Озарий лақаб қўйдилар. Андин сўнг, ҳакимнинг қавми сўфтойларни ўлдурди бошладилар. Бир нечалари қочиб, шаҳр қўрғонига қамалдилар. Қапуларин бузуб кириб ўзбек баҳодурлари ул бадракларга андоғ қирғин солдиким, сўфтойлари қони кўча ва ўрамларда оқа бошлади, қалалари узулуб, таналари чўзулуб, баъзилари ер қучиб, баъзилари чалқасича йиқилиб, тирикларин жони оғзига тикилуб, баъзилари қобун-тарбуздек ёрилиб, баъзи оёғи, баъзи қўли узулуб, жасадлари таррадек тириллаб, бодрингдек дириллаб, жонлари томуғ сари гириллаб кета бердилар. Ўзбек сиполари фириллаб, қиличлари шириллаб сўфтой бошларига ета берди. Ул кўни бу сифатида жанг қилиб, йигирма минг кишини томуғ казармасига юбордилар. Баъдахл бидъат тамом бўлгондин сўнг, шайх Озарий Амирдин рухсат олиб, бир тарафга кеттилар саёҳат қилмоқ учун.

Алқисса, Соҳибқирон қўлидаги хат ҳеч кимга маълум бўлмадики, нима бўлса. Амир Шохруҳ тўрадин қийиб, анинг амалини Мироншоҳ тўрага олиб бердилар. Шохруҳ тўрага буюрдиларки, бориб элатиялардин бож олғил деб. Бу ишга бўйун товлаб, ўз олдиға тўрт минг кишини қўшундин олиб, Амирдин рухсатсиз Қора Усмон бекга қараб юруш қилди. Бир ерға келсалар, лашкари азим дуч келди. Анга қоровул юбориб эрдилар, ул келиб айди: «Қора Усмон таносўхий жанг қилғоли келур».

Дерларким, ўшул хатики Қора Усмонбекдин Амирға келгон эрди. Айтиб эрдиким, мен расул охир ул замондин назар топуб, таносўхий динидин қайтиб, ҳидоят йўлиға кирдим, иншооллоҳ, Амир қошларига бориб, хизматларида бўлғайман, лекин кишиға изҳор қилмасунлар, зероки, элатларимни кўби таносўхий диниға киргондур, фасод чиқормасунлар. Шу сабабдин Амир ҳеч кимга айтмаб эрдилар. Мундин тўра беҳабар, Қора Усмон муқобилиға чиқиб, қарнай чолдурди. Мундин илгари Қора Усмонга Амир Соҳибқирондин хилъат ва салоҳит номаси келиб эрди. Қора Усмон бек ҳам ва қайғуда эрди ва айди: «Афсуски, Амир Темур мени алдамишдур», деб. Сиполарин жангдин манъ қилди. Бир кишини Амирға юборди: «Бу иш қандай иш мени фириб берурсиз, мусулмон эр киши бу ишни асло қилмас».

Қосид келиб, номани Амирға берди. Амир ғазабда бўлуб дарҳол сўзни ҳақиқатин айтиб юбордилар. Бул ерда икки аскар жангга

ҳаракат қилиб туруб эрдилар. Қора Усмон бек номани кўруб, жангдин қўл йиғди. Ушул вақт тўра қўлига ёсини олиб, ўқ отиб эрди, Қора Усмонбек кўксига тегиб, шаҳид бўлди. Анда тўрага сўзни ҳақиқатин маълум қилдилар. Тўра афсус еб, қилгон ишига пушаймон бўлди, фойда бермади.

Алқисса, тўра билдики, иш қўлдин кетти. Отасига маъзуринома юборди. Соҳибқирон Қора Усмон қатлини эшитуб, узрини қабул қилмадилар. Жарчи қўйдиларким, ҳеч киши Шохрух тўра кўмакига бормасун, деб. Ул кун Қора Усмон бек сипоҳлари Озарбайжонга йўл солдилар. Анинг қариндоши Қора Юсуф бек қошига бордилар. Амир сиёсатин эшитуб, тўрани аскарар тарқалуб кеттилар. Тўра бечора уруш ичра етти ери яра бўлгон эрди, ёлғуз ўзи тўқай ичра қолди. Аммо Амир ғалат эшиттиларким, тўрани туркмонлар ўлдурдилар, деб Соҳибқирон ўғлини фироқида бўлуб, ҳеч кимга гапурмади.

ЭМДИ ШОХРУХ ТЎРАДИН СЎЗ ЭШИТИНГ

Тўра тўқай ичра яраларин боғлаб, от узра зўрға минуб, тўқайдин чиқиб эрди, икки киши келиб тўра жиловидин ушлаб чанғалистонга қараб юра берди. Қуввати йўқлиғидин аларға ҳеч нима демади, алар ҳам сўзламадилар. Тўра ўз кўнглида «мени бу чанғалистон ичра бир ерға элтуб ўлдурғай», дер эрди. Иттифоқо, Шохрух тўрани бир қўргон дарвозасига келтурдилар. Қўргон ичра бир кишини кўрди, барчадин юқори ўлтурубдур. Тўрадин, «ким эурсан», деб сўради. Тўра айдик: «Мен табризлик бўлурман, шох Мансурға хазиначи эрдим, ул барҳам тобғач, қочиб келиб, Қора Усмон бекға навкар бўлдум, ул ҳам ўлди, мен жанг ичра ярадор бўлуб, қолиб эрдим бу иккови тутуб, бул ерға келтурдилар».

Ул йигит: «Эмди менга навкар бўлғил, — деди, — мен Зафарбек бўлурман, султон Санжарбек авлодидин эурман. Ширвон шохи хизматида эрдим, ани қизига ошиқ бўлуб, ўзимни Мажнун сифат қилиб эски пўстун кийиб, тиламчилик қилиб ани эшикига бориб, қиз бирла сўзлашиб ани олиб қочиб келтурдум, ани ишқида бу газални ўқир эрди.

Р у б о й:

*Ҳами зулфи арози даврида магар ул қамарға
бу холадур,*

*Юрагимда шиддат фурқати, ишим оҳ ила дард ила
ноладир.*

*Души узра сунбили тараф ҳам-у печ бирла
кулоладур,*

*Юзи гулшанида икки кўзи рам ваҳшийлиқда
ғизоладур.*

Анинг учун мени лақабимни халойиқ Зафарбек Мажнун дерлар. Эмди неча муддатдин бери Ширвон шохига ёв бўлуб юрурман. Анин қавмидин икки минг киши менга тобеъ бўлдилар. Аксар вақт

бориб анинг қавмини тарож қилурман, деб тўра тарбиятига муқайяд бўлди. Аммо тўра соғалиб, тандуруст бўлгондин сўнг, бир кун Зафарбекни қоровуллари келиб айдилар: «Мозандоронга карвонлар борурлар, аларга қофилабоши Ширвон шоҳи гуломи турур». Дарҳол Зафарбек беш юз кишини аларга талон қилинг, деб юборди. Яна орқасидин хат ёздуруб, тўрадин бериб юборди. Хатни тўра йўлда очиб, мутолаа қилса, айтибдурким, молларин талосун, яна ўзларин ўлдурсун. Тўранинг чўнгакида қалам-довоти бор эрди, дарҳол олиб, иккала «син» ҳарфини боши узра «мим» ҳарфини қўйди: «таламасун ва ўлдурмасун» бўлди. Ул беш юз киши қофила барчасини асир қилиб, боғлаб эрди, тўра хатни аларга ва понсадбошига кўрсатти. Зафарбекдин кўрқуб, аларни ешуб, молларини ўзига тобшурдилар. Қофилабоши айди: Эй йигит, мен Ширвон шоҳини муқаррабларидин бўлурман, шоҳимиз элчи қилиб, Амир Темур қошига юбориб эрди. Биз Амир Темур қотидин келурмиз. Тўра Соҳибқирон аҳволидин сўради. Элчи айди: «Амир Темур Шохруҳ ўғлини мотамида кўб хафадур». Тўра анга секин айди: «Шоҳинг қошига боргонда мени бу қилгон яхшилигимни айғил, яна сўзим шулки, Зафарбек бу чангалистон ичра кўргон солиб, фалон мавзеъда, дегил». Кечи била уйқусида келиб, чангалистонга ўт қўйуб юборгайсиз, деб қофилабошин жўнатти. Ўзи беш юз киши била Зафарбек қошига келди. Ул айди: «Қофила молин нима қилдингиз?» Тўра айди: «Эй бегим афандим, ўзингиз хат ичра, таломасун ва ўлдурмасун, дебсиз, хатни понсадбошига бериб эрдим, понсадбоши хатни кўруб, сиздин кўрқуб аларни ўлдурмади ва молларин ўзларига қайтуб берди». Зафарбекни аччиги келиб, ғазабда бўлуб, дарҳол мирзони чорлаб, нега мундай қилдинг, деди. Мирзо, мен сизни амрингиз бўйинча ёзиб эрдим, деса ҳам қабул қилмай, мирзони ўлдурди. Аммо бул тарафда қофилалар Ширвон шоҳи қошига келиб бу воқеадин сўзлади. Шох дарҳол отлануб қўшун била тўқай ичра келиб чангалистонга ўт қўйуб юборди, атрофини аскар олди. Булардин ким қочиб чиқса, асир қилдилар. Шохруҳ тўрани ҳам ушладилар. Тўра айди, эй шоҳим афандим, қофилаларингизга нажот берган йигит мен камина бўлурман, деди. Ширвон шоҳи тўрага қасам берди, айди, эй йигит чин сўзлагил: ким бўлурсан?

Тўра тўғри сўзламакдин бўлак иложи тобмади, воқеани бир-бир баён қилди. Андин сўнг, Шохруҳ тўрани Соҳибқирон хизматиға юборди. Амир Соҳибқирон нури айинларин кўруб, хурсанд бўлуб, севиндилар.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Мозандарон, Табаристон ва Ӯзарбайжон, барча мамлакатларни мусаххара қилиб, андин Самарқандга музаффар ва мансур бўлуб, шанба кuni, сафар ойини биринчисида, баҳор аввалида пойтайхтлариға келиб ўлтурдилар. Тошканддин ва Хўжанддин, атроф вилоятлардин хонзода ва бекзодалар келиб, алар: Тоғайбўғабек, Шамсиддин Аббосбек ва Ғиёсиддин Бектурхон яна шайх Темур Баҳодур, Учқора баҳодур мубошар ва Арғун шох, яна амир Шох барлос, шайх Али Исмоил барчалари Амир хизматиға жамъ бўлдилар. Яна аҳли фузалодин Гулом Жўржоний,

Алламои Тафтозоний ва мулло Котибий ва хожам Баҳовуддин ва Хожа Ҳофиз Шерозий ва неча валилар зикр айтиб ва хатми Каломуллоға машғул эрдилар. Барча Амир Соҳибқирон давлат ва нусратин тангри иззи жалдин тилар эрдилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН БАҒДОД
ШАРИФҒА МУТАВАЖЖИҲ БЎЛУБ,
ФАТҲ АЙЛАБ, ШОМ ШАРИФҒАЧА БОРҒОНЛАРИН БАЁНИ

Аммо Ровий дерким, бир кун Амир Соҳибқирон Искандари соний шон ва шавкат била тахт узра ўлтуруб эрдилар, Мозандарон хони била Ҳиндустон беги Ферузшоҳдин элчи келди деб эшиттилар. Етти элчи Ҳиндустондин, етти элчи Мозандарондин элчихонаға келиб туштилар. Тонгласи кўрунуш хонаға келиб, Амирға таъзим ва тавозеъ била арз қилиб айдилар: «Шом вилоятида Язид авлодидин Муовияи соний деган киши салтанат тахтиға ўлтурмиш ва дермишким, вилояти Исфаҳон била Ҳиндустонни фатҳ айлаб, андин сўнг хуруж айлаб, Туркистон тарафиға борурмиз деб. Бениҳоят қўшунлар жамъ қилгон эмиш. Алар хуруж қилмасдин илгари, Амир Соҳибқирон афандим саъй ва тараддуд қилсунлар деб, бекларимиз хизматингизға бизларни юборди», дедилар.

Амир Соҳибқиронға ғайрат пайдо бўлуб, атрофға от чоптуруб, қирқ кунгача Туркистон мамлакатларидин турк ва тожик, сарт ва қозоқ элатдин аскар жамъ қилиб, аларға олтун-кумушлардин инъом ва эҳсон бериб, асоси салтанат, дабдаба била тўрт юз хон, етти юз етмиш бек, тўрт юз уламо ва имом, тўрт валиолло анда ҳозир эрдилар. Тўрт сон аскар бир тарафдин, беш сон аскар бир тарафдин, бир лак аскар бир тарафдир. Мунажжимлар қуръа ташлаб, барча бирдан отландилар. Оқ, қора, қизил, ёшил, қўтос туғ ва яловлар санжоқ-санжоқ, тўб-тўб, дарё-дарё бўлуб, даладашларни олиб, тоғ-тошларни босиб, йўлга туштилар. Ул кун аскар қурт-қумурсқа ва чугурткадин ҳам зиёда эрди. Неча манзил ва марохил тай қилиб, йўл кезиб, чўл кезиб, тоғ-роғдин ошуб, бир неча кун ўтуб, навоҳи Бағдодға бордилар. Анда бир тоғ узра чиқтилар. Анда бир майдони васеъ бор эрди, ул мавзеъ Бағдодға етти тошлиғ йўл эрди. Қўшунлар ул ерға тушуб, фароғатда бўлдилар. Аммо Бағдод шарифни амири Султон Аҳмад деган кўб баҳодур, кучлик ва шижоатлик киши эрди. Бағдодға данг ва овоза туштиким, Амир Темур вилоятларни фатҳ айлаб, Бағдод устиға хуруж айлаб келурмиш деб. Султон Аҳмад дарҳол етмиш сон қўшун йиғиб, ўшул тоғни остиға келуб туштилар. Ул ерда аскарни сафин тузуб, ҳировул, ғул, жаранғор, баранғор, чандовулларни жой-жойиға келтурдилар. Анда Бағдодни барча умаро ва фузалоси бирла ул ерда кенгаш қилдилар. Алар айдилар: Эй Султон афандим, иттифоқ шулким, Амир Темур Соҳибқирон била уруш қилмоқ маъқул эмас, анга баъйат қилмоқ вожибдур, зероки, расул акром саллоллоҳу алайҳи васалламни шаръи шарифларин юрутса, ҳазрат Имом Аъзам раҳматулло алайҳанинг мазҳабларида бўлса, бизларға

андин зарар бўлмаган. Анинг етти пири комил тарбиятида эрмиш. Анда Султон Аҳмад аччиғи келиб, ғазабда бўлуб айди: «Мени кучу қувватим Рустам дostonча бордур, мени зўрлиғимдин Қоф тоғи девлари ларзададурлар, шунча ҳукуматим била Амир Темур оқсоқға баъйат қилурманму?», деб манъ қилғовлардин етмиш кишини бошини кести. Уламолар сўзламоқға хавф қилдилар. Ул кун қуёш амири шафақ чодирига кирғоч, мухалиф юлдузлари кўк майдонида жилва кўргузди. Аммо Султон Аҳмад ярим кеча била қўлига вазни икки пунт чўқморин олиб, ёлғуз ўзи Соҳибқирон қўшўнларига бораберди. Йўлда бир оқсоқол қари киши учради, анга бир йўмруқ олтун берди. Яна қўлига бир хат берди, айди: «Эй бобо, мени ушбу хатимни Амир Темур чўлоқға бергил», деб юборди. Ул қари киши саҳар вақтида Амир Соҳибқирон чодирларига кириб келди. Аҳли ҳарамлар барчаси уйқуда эрди. Амирға қўлини алиф-лом қилиб, салом берди. Амир алик олиб, эй бобои қишлоқий, қайдин келурсан, дедилар. Бобо: «Султон Аҳмад ушбу хатни сизга бериб юборди», деб чиқориб берди. Амир хатни мутолаа қилсалар, дебдурларким, эй Амир Темур оқсоқ, билғил ва хабардор бўлғилким, мени султон Аҳмад Рустами соний атарлар, етти юз минг қўшўн бирла бу ерға келиб туштум, эмди икки аскарға жароҳат солмайлуқ, сен ва биздин мусулмонларни ҳалок қилмоқ муносиб эмас, яхшиеси шулки, иккимиз бир ерда курашайлуқ, деб. Дарҳол Амир отға минуб, бир ерға келиб, тонг номозин ўтаб, кўрсалар бир ерда қўмўш қозиқға от боғлиқ турур. Секин келиб кўрсалар, Султон Аҳмад ухлаб ётур. Соҳибқирон хаёл қилдики бошин олса, яна ўйлаб дедиларким, бу эрлиқдин эмас деб, бир соат ўлтурдилар, сўнгра уйғониб, сўрди: «Қандай кишисан, қайдин келдинг?» Амир айдилар: мендурман Амир Темур Соҳибқирон, отам амир Турағай баҳодур, онам Тегина бинти Садр аш шарифатдурлар дегач, икковлари дарҳол кураш ола бошладилар. Субҳдин то кечгача бир-бирларин йиқитолмадилар.

Алқисса, ғойибдин бир қўл келиб, шавқин солиб, иковин ҳавоға кўтариб айди: «Эй густохлар, икки мусулмон на учун низови қилурсиз» деб. Султон Аҳмадни Амирға асир қилиб, ғойиб бўлди. Амир анга сиёсат қилиб, қилич кўтардилар, ул айди: «Аввал менга бир коса сув бергил, сўнгра ўлдурғил». Соҳибқирон бир оёгда сув келтуруб бердилар. Ул сувни ичмай, ерға тўкди. Амир кулуб, айдилар: «Қўнғлунгда кудурат бор экан», деб боғлаб оти била олиб келдилар. Муни Бағдод эли эшитуб, барча уламо ва фузалолар Соҳибқирон олдиларига чиқуб, арз айдилар: эмди, Имом Аъзам ҳақи ва ҳурмати учун Бағдод шаҳрини Султон Аҳмад ўзига беринг, дедилар. Соҳибқирон муллоларни ҳурмат қилиб, Султон Аҳмадни қўл-оёғин ешуб, қучоғлашиб кўрушуб яна Бағдод шарифға амир қилдилар. Бағдод шаҳрига кириб, етти кун юртға олн бериб, тўй қилдилар. Андин Имом Аъзам биримни қабри муборақларини зиёрат қилдилар. Андин сўнг, мўғул, ўзбакларини олиб Шомға юруш қилдилар. Соҳибқирон қўшўн била Шомға борабереунлар.

Эмди, сўзни Муовияни сонийдин эшитунг. Бир кун Муовияни

соний бир юртга бориб урушуб ёралик бўлуб эрди. Ул яраси носурга улонуб, асло яхши бўлмади. Кўб табиблар анга муолижа қилолмадилар. Бир кеча мазористонга бориб тунади. Мазорлардин истиёнат тилади. Ярим кеча эрди, кўкдин ани қошига бир киши тушти. Айди: «Эй Муовияи соний, сени бу ярангга Исо набининг марҳами керак. Андин шифо тобқайсан». Ани эшитуб Муовияи соний йиғлаб айди: Исо пайғамбарни қайдин топарман? Ул малъун: «Исо пайғамбар мен бўлурман», деб ярасига марҳам қўйди. Дарҳол шифо топти. Андин сўнг шаҳар ичра таклиф қилди. Ул айди: «Холо, сен борғил, кеч вақтига кўкдин тушгаймен. Сен Шом муллоларига бу сўзни айтғил, фалон минора остига борсунлар», деб ғойиб бўлди.

Алқисса, Муовияи соний соғалуб бориб, тахтига ўлтуруб, ул куни барча уламони чорлаб, бу сўзни изҳор қилди. Уламо қабул қилмадилар. Барча одамлар мазкур минора остига йиғилдилар, вақт завол эрдики, иттифоқо, қўлида найза ва санчқу, бир эшакга минуб, кўк соридин тушти. Муни кўруб, барча хайрат дарёсига гарқ бўлуб, таажжуб бармоқин тишладилар.

Дерларким, бу малъунни оти Салосий каззоб эрди, илми жафар ўрганиб, андин Қоф тоғи орқасига бориб, дев ва парилар бирла юруб, кўб сеҳр ва жодуларни билиб эрди. Муллолар қошига келиб, мен Исо руҳолло бўлурман, осмондин олло таоло мени бу ерга индурди, Амир Темурни Дажжол деди, ул ҳуруж қилиб, Бағдодни олиб, бу ерга келур, мен ани ушбу найза бирла ўлдурурман, деди. Баъзи муллолар айдилар: ҳануз Исо алайҳис саломни нозул бўлур вақти бўлгон йўқ, муни сўзига ишонмағил, деб Муовияи сонийни даражасига еткүзди. Муовияи соний Салосий каззоб била Адан, Яман, Фархор, Мағриб мамлакатларидин қўшун жамъ қилиб, Амир Соҳибқирон аскарларига қарши келди.

Алқилсса, Амир Соҳибқирон эшитуб, Макканинг шайхи Аҳмад деган кишини анга элчи қилиб юбордилар. Муни кўруб, Амир Темур дажжол бизга элчи юборибдур, деб каззоб Салосий Муовияи соний била машварат қилиб, номани ўқуб, элчини шахид қилдилар. Соҳибқирон шайх Аҳмадни шахид бўлгонин эшитуб, йиғладилар. Андин сўнг, Амир ғайратга минуб, анбиё ва авлиёлар руҳидин мадад тилаб, етмиш қорабош қўтослик туғ ва яловлар била такбир айтиб, бирдан барча отга минуб, санжоқ-санжоқ қўшулар карнай, сурнай, барабан чолиб, дарё ва денгиз каби мавж уруб, неча бек бачалар била икки минг баҳодур, етти минг мубориз, етмиш сон аскар, кўби оқ салла, оқ чафон, баъзи қўлида қилич, баъзида чўқмор, баъзида милтиқ, баъзида занбурак, тоғу дашт тўзонлари ўйнаб, синоҳларни юраклари қайнаб, кўкда нужум, ерда қум каби човурткадек сой ва қирни босиб борабердилар. Бу аскарни Муовияи соний кўруб, кўнглига қўрқув тушуб қочмоқга майл қилди. Ўзбек аскари муқобил бўлғоч, шомийлар қоча бошлади. Ўзбек аскарлари алар қонин тариқ каби соча бошладилар, чўқморин кўтариб, аларни жасади келисига уруб, сўнгаklarин талқон қилар эрдилар. Шом элини орқасидин қувлаб, андоғ қирғин солдиларким, лошлар

чошлар бўлуб, от йўли боғланди. Таналари дўнг қабақдек ёрилуб, каллалари хандалакдек юмалануб, оёғлари тарракдек тириллаб, қўллари бодрингдек дириллаб, бўлак-бўлак қолаберди. Қолғонлари, ал-омон-ал-омон Соҳибқирон, деб йиғладилар. Андин сўнг мўғул, ўзбек баҳодурлари жангдин қўл йиғдилар. Муовияи соний била Салосий каззоб қочиб бир ерға бориб, иккови кенгаш қилди. Ул кунни Амир Соҳибқирон қўшунлари хориждин бениҳоят ўлдурдилар. Анда Муовияи соний Салосий каззобга айди, Эй Исо пайғамбар, менга нима бўлди, аскарим қирилди, салтанатим бузулди, эмди не кенгаш кўрсатурсан, деб йиғлади. Ул шум айди, тонгла Амир Темурга элчи юборайлук, ани муллолари била сўзлашуб, пайғамбарлигимни билдуруб, мулзам қилурман, андин сўнг, Амир Темур Дажжолни ўлдурурман, деб ул шум муболага сўзларни деди. Тонгласи қуёш амири жилва кўргузғоч, хориж юлдузи қочиб тун каззоби ўзин беркитти. Анда Салосий каззобдин элчи нома келтурди. Номани кўрғоч, Иноқ вазирни ўрунларига қўйуб, қирқ уламо бирла Салосий каззоб қошига бордилар. Ул дам Салосий каззоб қўлида яримта найза, бир оқ эшак минуб, булар муқобилига келди. Кўрсалар, кўзи кўк, бурни катта, қўш кўкраклик, ул шум башараси ёмон суратда эрди. Уламолар айдилар: «Эй каззоб, бу кун не даъвойи қилурсан?» Ул айди: «Исо ибн Марям бўлурман». Булар айдилар: «Исо бўлсанг имом Махдий қайдадур?» Ул айди: «Имом Махдий эмди келур». Уламолар айдилар: «Имом Махдий Исо пайғамбар нозулидин ўтуз йил илгари вужудга келурлар. Имом Махдий ҳазрат Исони бошлаб Дажжолга келурлар, эмди сен каззоб, кофир бўлдунг, дедилар. Ул малъун жавоб тополмай ҳайрон бўлди. Яна айдилар: «Эй каззоб, сен нимага амал қилурсан?» Ул шум айди: «Инжилга амал қилурман». Уламолар айдилар: «Расул акром саллоллоҳу алайҳи васаллам оламга келдилар. Ўзга китоблар мансух бўлди». Яна айдилар: «Эътиқодинг нечукдур?» Ул шум айди: «Одам Атони олло таоло яратқондур, бизни худойимиз Одам сафиоллодур». Уламолар айдилар: «Эй каззоб, мушрук бўлдунг, барчани худои таоло яратгандур. Холиқу кулли шайъин ва розиқу кулли хайъин»¹ ул турур». Яна айдилар: «Эмди Исо бўлсанг ўлукни тиргузурмусан? Исо алайҳис салом мўъжизалари ушбу эрди, барча халойиқ кўрсунлар». Ул шум айди: «Бу кун сабр қилинг, тонгла ўлукни тиргузурман, зероки, кеч бўлди, мўъжиза тобиш бермайдур», деди. Анда қуёш амири Мағриб тахтига борғоч, хориж юлдузлари тун майдонида жилвага кирдилар. Анда Салосий каззоб илми жафар ўқуб, ярим кеча бўлмай учуб қочиб кетти. Эртаси субҳи исломий зоҳир бўлғоч, билдиларки Салосий каззоб қочиб кетибдур. Ул кунни мусулмон ўзбек сипоҳлари хорижларга андоғ қирғин солдиким, лош устига лош бўлуб, лошлар йиғилиб, чош бўлуб, хорижлар сири фош бўлуб, Муовияи соний яна қочиб беркинди. Қолғонлари «ал-омон, ал-

¹ Ҳамма нарсанинг яратувчиси ва барча тирик жоннинг ризқ берувчиси оллоҳдир.

омон» деб Соҳибқиронга тобеъ бўлуб, Шом шарифга кириб, тахт узра Амир жулус айладилар. Андин сўнг, Муовияи сонийни дараклаб, топиб келдилар, ани ҳам ҳалок қилдилар. Анда мунофиқлар қайғуда бўлуб, мўминлар суюнуб, шодлиқда бўлдилар. Анда Шом ва Халаб ва Уқлонгача кўб вилоятларни мусаххара қилиб, ул вилоятларни ўзларига тобеъ қилиб, ҳар ерда хазина ва дафина бўлса олиб, мусулмонларга инъом ва эҳсон қилиб, андин ҳаж зиёратига келдилар. Тамом беклар ва аркони давлатлар била хуррами шарифга яқин етиб, мақоми Зулхалифада аҳром боғладилар. Бир неча бек ва хонлар мақоми Елмламдин аҳром боғладилар. Бир неча бек ва хонлар мақоми Зот ғурфдин аҳром боғладилар. Анда Амир Соҳибқирон Каъбани ўргулуб, Ҳажар ал асводга юаларин суртуб, Байт ул аллони зиёрат қилиб, андин сўнг, Мадинаи мунавварага бориб, расул акром саллоллоҳу алайҳи васаллам қабри муборақларин зиёрат қилиб, яратгонга кўб шукру сано айтуб, кўб инъом ва эҳсонлар қилдилар. Андин кейин, Соҳибқирон уламо ва фузалолар била Мовароуннаҳрға юзландилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚИЗ ШАҲРИГА БОРИБ, АНДИН ҲАЗРАТ ОДАМ ОТАНИ ҚАБРЛАРИН ЗИЁРАТ ҚИЛГОНЛАРИН БАЁНИ

Аммо Соҳибқирон афандим ўзбак синоҳларин Мовароуннаҳрға юбориб, ўзлари ҳазрат Одам сафиолло қабрларин зиёрат қилмоқ ишқи кўнгулларига тушуб, вузаро ва аҳли фузалоларни йиғуб, аларга кенгаш қилдилар. Аҳли ҳикматлар Соҳибқиронга арз қилиб, айдилар: «Эй Соҳибқирон Искандари соний, бу Сарандибни йўли кўб йироқ, кўб хатарлиқ ерлари бордур, ажаб эмас, пири комил дуоси била ул ерға борсангиз». Анда Амир соати сукутга кетуб, бошларин кўтариб, Хисрав Дехлавийни чорлаб, қошларига келтуруб, бул сўзни ул кишига айдилар. Хожа Хисрав айдилар: бу йўл кўб хатарлиқ йўлдур, эмди, сиз шайх Шукрнинг хонақоҳларига бориб, тарки ҳайвонот қилиб, қирқ кун риёзат чекинг, қирқ биринчи кун бир маст қаландар қошингизга келур, ул кун гусл қилиб, намози шукр ўқуб ўлтурунг. Андин ул қаландар олдиға бориб, салом бериб, таъзим ва тавозеъ била турғайсиз, ул «нима ҳожатинг бор» деса, бу сирни анга баён қилғайсиз. Анда ул қаландар кўб ваҳшат била сиёсат қилғай. Ҳарчанд сиёсат қилгон бирла ихлосни ёндурманг. Ул кун кетиб, тонгласи яна келур. Ани этакини маҳкам ушлағайсиз. Етти кунгача ул қаландар қотидин ажралмағайсиз, албатта, бу ишни ухдасидин ул киши чиқор. Андин ўзга ухда қилолмас. Хожа Хисрав сўзларин англаб, андин Амир Соҳибқирон шайх Фарид Шукр Ганжнинг хонақоҳларига бориб, қирқ кун Иноқ била чилла ўлтуруб эрдилар. Қирқ кундин сўнг бир қаландари жандаиўш, масту беҳуш хонақоҳға келди. Анда Амир бирла Иноқ иковлари ул мазкур ховузға гусл қилиб, андин қаландар қошиға келуб, мароқбада бўлдилар. Андин сўнг, Амир Соҳибқирон салом айлаб, арз қилдилар. Анда ул

қаландар кўб сиёсатларни қилиб, уйига ёнди. Эртаси келгач, яна Соҳибқирон арз қилдилар. Яна қаландар бурунғидин қаттиғроқ ваҳшат қилиб, чиқиб кетти. Учунчи куни яна келди. Соҳибқирон арз қилиб, айдики: «Эй қаландар афандим, нима бўлодур, биз камини кулларингизни ҳожатиға етурсангиз». Анда қаландарни аччиғи келиб, ғазаб ўтиға ёниб, Амирни юзлариға бир шафалоқ била андоғ урдиларки, Амирни эслари кетуб йиқилдилар.

Ровий дерким, ул зарбни асари неча вақтгача Амирни муборак юзларидан кетмади. Алқисса, Амир Соҳибқирон етти кунгача ушбу тартибда, ҳарчанд сўкса ва урса ҳам анинг ихлосий этакидин эътиқоди қўлин олмадилар. Қаландарни этикин маҳкам туттилар. Етти кундин сўнг қаландар андак мулойим бўлуб, сўзга келуб, Амир бирла Иноқ иковингиз икала оёғимға минуб, кўзларингизни юмуб, зинҳор-зинҳор «кўзларингизни оч» демагунча очмагайсиз, деди. Анда икови кўзларини юмуб, қаландарни оёғиға миндилар. Соатидин сўнг «оч» дегач, очтилар. Кўрсаларким, хайҳот, бир шахри азим эрурким, барча одамлари қиздур. Анда эркак кишидин асар йўқтур. Ул шахар ўртасида шажари азим бордур, кўб-кўб булоқ-яфроғлари ичра емишлари кўбдур. Амир Соҳибқирон била Иноқтоз ул саз емишлардин еб, аларни тамошо қилдилар.

Аммо ахборларда келтурубдурларким, ул вилоятни Қиз шахри дерлар. Аларни хон ва беклари ҳам қиздан бўлур. Ул улуг йиғочни Шажарани Мурод дерлар. Анинг олдида бир булоғ бордур. Ул қизлар барчаси эр хоҳласалар, ул шажарани қучоғлаб, ул сувга чўмулсалар дарҳол хомила пайдо бўлуб, юклу бўлур эдилар. Ўғул туғсалар, дард тегиб, ўлар эди. Қиз туғсалар парвариш қилур эрдилар. Ўлмасдин, улғайиб балоғатға етар эрди. Аммо аларни таъмаси мазкур йиғочни емиши эрди. Ул шахрға эркак киши борса, уч кундин сўнг ўлар эрди. Ул қиз шахрини Сарандиб навоҳисида дерлар.

Алқисса, ул куни қаландар Амир била Иноқни олиб, Сарандиб тоғиға еткурди. Кўрдиларким, атрофи бир кунлик йўл, баландлиғи минг газ келур, хайбатлик ва салобатлик ажойиб тоғ эрур. Анинг ёнида бир булоғ қайнаб чиқиб, оқиб борур. Қаландардин сўрдилар, бу қандай булоғ турур? Қаландар айди: «Эй оқсоқ Амир Темур, вой Иноқтоз қиморбоз бу тоғ Сарандибдур. Одам Ато алайҳис саломни қабришарифлари мунини устидадур. Мунга чиқиб, тангри таоло қудратини ажойиб ва ғаройибини тамошо қилингиз. Андин Одам сафиоллони қабри муборакларин зиёрат қилурсиз», деб, қаландар қиблага мароқбада бўлуб ўлтурди. Аммо Амир Соҳибқирон била Иноқ иковлари меҳнат ва машаққат била ул тоғ узрасига чиқтилар. Кўрсаларким, олтун гунбазлар, иморатлари кумушдин. Ул иморати олийнинг эшикиға ёшил ранг қуфллар солингон. Соҳибқирон эшикни очмоқ учун ул қуфлға қўлларин узоттилар. Ушай замон сиёсат била бир киши ҳозир бўлди. Айди: «Эй беодоблар, бу не густохликдур, қўлингизни тортғил». Кўрсалар бир киши ёшил пўстун кийган, Амирға салом берди. Амир алик олдилар. Андин сўнг ул киши айди: мунда нима иш қилиб юрубсиз? Амир Соҳибқирон айдилар: «Отамиз Одам сафиоллони қабри шарифла-

рин зиёрат қилсак». Ул киши олти тарафга назар қилиб, бир тарафдин бир нимани кўргил деб ишорат қилди. Анга Амир Соҳибқирон қарасалар, етти киши тош бўлуб ётурлар. Ул киши айтиди: «Булар ҳам зиёратга келиб, бу қуфлга кўл уруб, тош бўлдилар. Агар сени ҳам қўлинг ул қуфлга тегса, тош бўлур эрдинг. Бу сўз узра бир неча лўстун кийган кишилар, ҳозир бўлдилар. Амир сўрдилар, сизлар қандай кишидурсиз? Алар айдилар: «Ҳазрат Искандар қулларидин бўлурмиз, вақтики Зулқарнайн афандимиз Ҳиндустон вилоятларини фатҳ айлаб, ҳазрат Одам Атонинг зиёратларига келиб, Ҳиндустондин етти хазинани келтуруб бу қабри шарифнинг атрофига аҳли ҳикматларга буюруб, тилсимот бирла бу иморатни қилдурдилар, токи муҳолифлардин зарар бўлмасун деб. Неча-неча ҳикмат ва тилсимот бирла бу қуфлни қапуға солгонлар. Шул сабабдин ушлагон киши дарҳол тош бўлур. Амир айдилар: бу қабри муборакни ичиға кирмакни асло иложи борму? Алар айдилар: «Искандар ҳазратларидин бизларга бир мактуб қолгондур, ҳар ким ул мактубга амал қилса, Одам алайҳис саломни қабрларига киргай». Амир алардин ул мактубни талаб қилдилар. Алар ул мактубни Соҳибқирон қўлларига келтуруб бердилар. Амир мактубни очиб кўрсалар, айтибдур: «Эй Амир Темур Соҳибқирон мен ким, Искандар Зулқарнайн. Мендин сенга кўбдин-кўб салом. Эй Соҳибқирон, бу иморати ҳикмат тилсимоғи бирла ясандур. Одам Атомиз муборак қабрларини зиёрат қилай десанг, бу тоғни жануб тарафида бир тошлиқ ерда бир кўл бор. Анга бориб, ахшом вақти бўлгонда ул сувға боқиб мутаважжих бўлуб, тонг отқунча қоим бўлуб тургил. Субҳ бўлғоч, кўлдин бир хўкиз чиқор, ани оғзида тасвир бордур, ани олгил. Хўкуз сенга ҳамла қилса, кўркмай, ани яроғ била ўлдургил. Ани оғзидин ашқолини олиб, қуфлга ургил. Қапу очилиб, андин сўнг Абул Башар ҳазратларини қабри шарифларини зиёрат қилурсан». Бу сўзларни ўқигоч, Амир Соҳибқирон ул кўлга бордилар. Намози шукр ўқуб, ахшом бўлгондин сўнг, кўлга, мутаважжих бўлуб, пирлардин иноят тилаб, субҳ вақтигача мунтазир бўлуб турдилар. Субҳ бўлғоч кўлдин бир хўкуз, оғзида ашқоли, чиқиб келди. Амир ани оғзидаги шаклин олайини деб эрдилар, сакраб, хайқуруб, Амирга ҳамла қилди, гўё олам ларзага тўлди. Дарҳол Амир қилич бирла чонтилар. Хўкиз ҳалок бўлди. Оғзидин шаклин олиб келиб, мазкур қуфлга урдулар. Анда эшик очилди. Кўрдилар, ҳазрат Одам Атомизни муборак бўйларини узунлиқи саксон газ келур, муборак бошларида ёшил тошдин лавҳ турур. Анга араб лафзида бу хат ёзилибдурким:

هَذَا ثَرَّةُ أَبِو الْبَشَرِ أَدَمَ صَلَّى اللَّهُ
صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ

Яна айтубдурким, эй ақл эгалари, бул ерга келсанглар, хушёр бўлғил, ибрат кўзин очиб, одоб қадрин еткуруб, билғил, Одам сафий аслимиздурлар. Мисли инбуъ авлодлари нахр эрур. Аммо, отадин ўғул ва қизга нима мерос бўлса, олур. Бизларга мерос ўлум турур. Яна ўзга лавҳда ёзилмишким:

أَنَا أَبُو الْبَشَرِ خَلِيفَةُ اللَّهِ نَزَلَ فِي ثَنَاءٍ فِي

қавли таоло:

إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً

яна олло таоло каломида дебдур:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ

тожин бошимга қўйди, яна ҳукм қилдики, қавли таоло:

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ

فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ

андин сўнг, саккиз учмоқдин ўрун бериб, малукона хилъат бериб, турлу-турлу неъмат бериб айдиким:

فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةٌ نَعِيمٌ

яна барча илмни муяссар айлаб, дедиким, қавли таоло:

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا

яна Одамга Хавони завжа айлаб, айдиким, қавли таоло:

قُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ

الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا

وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ
الظَّالِمِينَ

Оқибати Олам одам бирла Ҳонанаҳй этилғон нимарсадин еб,
учмоғдин қувлануб, йиглаб, дедиларким:

رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا
لَنَكُونَنَّ مِنَ الظَّالِمِينَ

Ахир, бу амрга маъмур бўлуб:

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ

шарбатидин ичтук. Эй ўғлум, агар олами жаҳонга султон бўлсанг,
охир туфроқ ора яксон бўлурсан, билгилки, барчага бу ўлум
хақдур:

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ

Бир кун бўлур мўмин ва кофирга ҳукм андоғ бўлғайким:

يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُحْكُمُ مَا يَرِيدُ

Яна бир лавҳда ёзибдурким:

أَبْجَدَ أَيُّ أَبِي وَجَدَنِي الْمَعْصِيَةِ

яъни, Эй падар, мен Одам буд ёфта шуд, дар гуноҳ, яъни гуноҳи оз
бу вуҷуд омад. Таржима: Одами Атомиздин маъсият пайдо бўлди:

هَوَزَائِ أَتَّبَعَ هَوَاهُ

яъни, пайрави кард Ҳавои нафсоний ҳудро. Таржима: тобеъ
бўлдилар Одам била Ҳаво нафсга жаннатдин чиқтилар:

حُطِّيْ اَيُّ حُطَّا ذَنْبُهُ بِالتَّوْبَةِ وَالْاِسْتِغْفَارِ

яъни, гум карда шуд гуноҳи ӯ тавба кардан ва истиғфор.
Таржимаси: йўқ бўлди Одамни ёзуқлари тавба қилмоқ билла.

كَلِمَ اَيُّ تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ فَتَابَ عَلَيْهِ بِالْقَبُولِ وَالرَّحْمَةِ

яъни, муножот кард бакалима, пас, қабул шуд тавбаи ӯ.
Таржимаси: Одам истиғфор айтиб, нола қилди, тангри қабул қилди.

سَعَفَسَ اَيُّ ضَاقَ عَلَيْهِ الدُّنْيَا
فَافِيضٌ عَلَيْهِ

яъни, танг шуд бар ӯ, пасрихта шуд бар ӯ. Таржимаси: дунё Одам
Атоға тор бўлди, тангри таоло, кенг қилди.

قَرَشْتُ اَيُّ اَقْرَبَ ذَنْبُهُ فَشَرَفَ بِالْكَرَامَةِ

яъни, иқрор кард бегуноҳи хеш, пас бакорамат ёфт. Таржимаси:
Одам ёзуқларига иқрор бўлдилар, Оллоҳ таоло беркитди.

تَخَذَ اَيُّ اَخَذَ مِنَ اللّٰهِ قُوَّةً

яъни гирифт Одам аз ҳақ таоло қуваатро. Таржимаси: Одамга
тангри таолодин қувват келди.

ضَطَّغَ اَيُّ سَدَّ عَنْهُ نَزْعُ الشَّيْطَانِ بِالْعَزِيْمَةِ

яъни, банд шуд аз винзигъ шайтон бағримат калом, яъни ба калом
ҳақ ва тавҳид. Таржимаси: Одам алайҳис салом шайтон алайҳа ал-
лаҳинга бехбодарлиқ қилдилар, яъни, зўр бўлдилар, яъни
маъниси: Абжад бошлади, ҳаввоз қўшулди, хуттий воқиф бўлди,
каламаи сўзлади, сауфаст синолди, қарашат тартиб қилди. Саххоз
сақлади. Зазағ тамом қилди, валлоҳи олам:

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ قَرَأَ الْآيَةَ
 عَصَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى مِنْ تِسْعَةِ آفَاتٍ
 الْوَبَاءِ وَالْبَرَصِ وَالْجُنُونِ وَاحِرَاقِ الدَّارِ
 وَالْحَيِّ وَالْعَتِيقِ وَالْجَدِيدِ وَالْجِنِّ وَ
 الشَّيَاطِينِ

Яна ўзга лавҳда ёзилибдур, эй бу манзилга келгон азизим, Одам Атомиз қиссаларин эшитуб, ибрат олғил, деб, бу мазмунни ёзибдур.

Н а з м:

Бу қиссани англа, Эй келан ким,
 Одамни яратмоқ ўлди танғрим,
 Ҳақ амрила келди қабза руҳ,
 Ер бағрини ёриб, этти мажруҳ.
 Бир қабза туроб олиб, ўшал он
 Одамни яратти, берди ҳақ жон.
 Одам ёвуқиға боран замони,
 Сўл ёнидин айлади Ҳавони.
 Учмоға кириб, бўлуб халифа,
 Неъматларидин бериб, вазифа.
 Бугдой емишни айлади манъ,
 Ҳақ амриға бўлдилар иков қанъ.
 Иблис чақируб товус, илонни,
 Алдаб иковун, бўлуб ниҳони.
 Иблисни кетурдилар жинона,
 Бу ишға бўлуб алар баҳона.
 Одамға келиб у макр қилди,
 Ҳаво ани макриға йиқилди.
 Одамни иков ҳам алдадилар,
 Бугдойни Абул Башар едилар.
 Одам таънидин тушурди хилъат,
 Тушти бошиға кўр анча зиллат.
 Одам бўлубон у дам яланғоч,
 Жаннатни эли дер эрдилар, «қоч».
 Йиғлаб югурди ҳар тарафға,
 Жо(й) бермадилар ўшал шарифға.

Одам борур эрди ҳар шажарға,
 Яфроғ талаб қилиб аларға.
 Бугдой йиғочина борди Одам,
 Яфроғингни менга бер ушбу дам.
 Луч ўлмоғима бўлуб сабаб сан,
 Исён денгизи ора қолиб ман.
 Бугдой деди: кошки менда яфроғ,
 Бўлса берушим сиза ушбу чоғ.
 Андин борибон анор йиғочи,
 Холимға қилурму деб иложи.
 Кўрдик нафис оғоч эрмиш,
 Таъзим ила бошини эвирмиш.
 Гўёки келиндек ўлдурубдур,
 Зийнат берибон ўзиға чун ҳур.
 Йиғлаб деди Одам анга, яфроғ
 Бермади жавоб анга ўшал чоғ.
 Одамға хитоб келди ҳақдан,
 Борма ани қошиға, эрур зак.
 Одамға дам урмоқа уётти,
 Олма йиғочина анда етти.
 Олмани кўрар, юзи қизармиш,
 Кўз қони била юзи бўёлмиш.
 Мажруҳ кишидин давони сўрмай,
 Нокни йиғочина борди ул хай.
 Кўрди, бу йиғоч ўзила машғул,
 Яфроғини анда сўрмади бул.
 Шафтолуға борди андин ул бас,
 Яфроғи ани ўзиға етмас.
 Ғам юкиға қадду ҳам эгиб бош,
 Ўз ҳолиға йиғлабон тўкар ёш.
 Мундин на дебон кийум сўрарман,
 Деб борди узум йиғоча ул тан.
 Кўрди ани — турфа шевалиғдур,
 Яфроғлу, бутроғлу мевалиғдур.
 Яфроғлар ила кўб безанмиш,
 Янгоқлар узра сочин таранмиш.
 Айш узра бўлуб ўзиға мағрур,
 Одам яна андин ўлдилар дур.
 Жийда йиғочина бордилар зор,
 Топмади мурувват ул дилафгор.
 Бодом сори борди андин ул то,
 Мутриб каби ўлтурур бу барно.
 Танбурини қўлларина олмиш,
 Бармоқлари тирноқида чалмиш,
 Яфроғ сўрамоқни кўрмади айб,
 Бу мутриб эрур, нечук бўлур деб.
 Анжир йиғочина борди йиғлаб,
 Қаршу келиб Одамда деди габ.
 Одам Атомизни билди ҳолин,
 Раҳм айлаюб, берди мевасидин.

Одамни қилиб зиёрат анда,
Хизматлар этиб тисоми банда.
Ҳаво била Одама икки барг,
Келтурди одоб ила бўлуб арг.
Анжирдин ўлуб Абул Башар шод.
Ҳақ қилди ани каломида ёд.

яъни, анжирни қилгон саховати ҳақ таолога хуш келди.

К а л о м д а:

وَالَّتَيْنِ وَالْجُؤْنِ

деб, анинг била анда ёд этти. Анда Амир Соҳибқирон Одам Атомиз алайҳис саловат ва ас-салом бу кайфиятда бўлуб, ер юзига тушганларин ва ажойиб-ғаройиб сўзларни ўқуб кўруб, андоғ йиғладиларки, кўз ёшлари қизил қонга угрулди. Одам Атони қабри муборакларига юз-кўзларин суруб, хатми каломулло айлаб, зиёратни тамом қилиб, ҳазрат Одам руҳи шарифларидин мадад ва истинод тилаб, андин чиқиб, ул шакл била эшикга қуфл уруб, мазкур кўлга бориб, шаклни анга солиб, Иноқ била Сарандиб тоғидин тушуб, ул қаландарни олдиға келиб, салом бериб, таъзим ила турдилар. Қаландар айди: «Эй Амир Темур, зиёратинг қабул бўлсун, эмди иқовинг иккала оёғимға минуб кўзларингни юмунглар» деб. Анда яна иқовлари кўзларин юмуб, қаландарни оёғи ухра ўлтурдилар. Лаҳзада ўз жойларига келдилар. Амир Соҳибқирон қаландар отин харчанг сўрдилар, айтмадилар. «Хожа Хисрав Деҳлавийға мендин дуо еткурғил», деб ғойиб бўлдилар. Амир неча уламо ва беклар била ўз шаҳарлари Самарқандға келиб, шой ва шавкат била тахт узра қарор олдилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚУДДУС
ШАРИФГА БОРИБ, ШАЙХ ОЗОРИЙ ҚАРОМАТИ БИЛА
ДАХМАИ АНБИЁН АЛАЙҲИС САЛОМНИ ЗИЁРАТ ҚИЛИБ,
АЛАРНИНГ РУҲИ ПЎРФУТУҲЛАРИДИН НАЗАР
ТОБҚОНЛАРИН БАЕНИ

Аммо кунлардан бир кун Амир Соҳибқирон аркони давлат била сайдгоҳға чиқиб, чўлга тушуб, кечи била хайма ва чодирларни тикиб, тонгласи кўб қулон ва нахчирларни ов қилдилар. Анда Мирзо Шохруҳ тўранинг элчиси Амирға дуч келди. Амир элчидин номани кўруб, ўзбак баҳодурларин олиб, Шохруҳ тўрани ахтариб келабердилар.

Аммо дерларким, Амир ўшул вақтда Чигатой ўзбакларин ҳар тарафға муҳолифлар-дафига юборгон эрдилар. Рустам Туға ва Шамсиддин Аббосбек ва Ғиёсиддин Бектурхон денгиздин ўтган эрдилар. Шайх Темур баҳодур, Учқора баҳодур, Арғуншоҳ

Ҳиндустонда эрдилар. Амир Ёдгор Шох, шайх Али Исмоил барлос, буларни бошлиғи Мироншоҳ тўра эрди. Шом шарифни мусаххара қилиб, Мағриб диёрига боргон эрди. Шохрух тўра Ироқни мусаххара қилиб, йўл узра ўттуз араби бадавийя қароқчилик қилур эрдилар. Бадавийларни улугини тутуб, келтуруб, ўзларига мутеъ қилиб, аларни бўйнига хирож қўйдилар. Андин неча шахрни мусаххара қилиб, Байтул муқаддасни қамалга олдилар. Қуддусга Ёлдирым султон Боязид куёви Халил ота ҳоким эрди. Анда Халил ота бир нома битуб, ёйиға қўйуб, ўқ била тўра аскарига қараб отти. Ани келтуруб, тўраға бердилар. Очиб кўрсалар, дебдур: «Эй мўғул беклари, эртаға мени майдонимға ёлғуз-ёлғуз келинг, мен ҳам ёлғуз борурман». Ани жавобига тўра: «Эй жоним, мени кўнглимдаги сўзни дебсиз», деб нома битуб, ўқ бирла Халил отани аркиға қараб оттилар.

Алқисса, номани кўруб, теваға минуб, келаберди. Ўшул замон Амир Соҳибқирон ўзбак беклари била Қуддусга яқин Шохрух тўра қўшуни узра етуб бордилар. Кўрсаларким, Халил ота майдон ичра ёлғуз турур. Амир нури айналари била мулоқий бўғондин сўнг, форс Ақимни минуб Халил отани келиб, йўлин олдилар. Халил отанинг туғи майдон ичра турғузулгон эрди, келиб яловға юзин сургаб, айди: «бу ялов расулилло яловлариридур». Амир айди: «бу нечук расулилло яловлари бўлур?» Халил ота айди: «мени ота-боболарим аламбардори расулиллодурлар». Амир Соҳибқирон, менга баъйат қилғил, дедилар. Халил ота қабул қилмади ва менга ушбу ялов нусрат бўлур, деди.

Алқисса, иковлари ҳарба солишуб, Амир қилич била ани бошиға яра солди. Ул тевагани бошин қайтаруб шаҳр ичра кетти. Амир ўз кўнглида ушбу нусрат ялови менга қолди, деб вақти хуш бўлди. Дарҳол Қуддусдин ўшул тевагани минуб бир араб чиқа келди. Кўрсалар, Халил ота сикҳат топиб келибдур. Амир сўради: «қандай соғалдинг?» Ул «ишинг нима» деб айтмади. Яна ҳамла қилиштилар. Амир бошиға яра солди, форс Ақим ўйун солиб, майдондин чиқти. Ўзбаклардин ғуриб чиқиб, Шохрух тўра майдонға келиб халил ота қўлидин қиличини тортиб олиб, бошиға солиб эрди, дубулғадин ўтуб бўйнин кести, лекин бўғзи омон эрди. Яна тевасига даб бериб, Қуддусга қараб кетти. Аммо бир қўли била бошин тута жўнади.

Аммо бу тарафда ҳам Амирни яраларига марҳам қўйуб, фақирларға садақа бериб, олло таолоға такъя қилиб турдилар. Ўзбаклар муқаррар қилдиларки, Халил ота ўлди, деб. Соатидин сўнг, Қуддус қапуси очилди, яна Халил ота саломат, қилич қўлида келур. Барча кўруб, таажжуб бармоқин тишлаб, қандай шифо топадур, деб ҳайрон эрдилар. Келиб, Шохрух бошиға бир солди. Дубулға тўра бошидин учуб кетти, яна уруб мажрух қилди. Ўзбакдин бир-бир баҳодур чиқиб, ҳарба қилишти. Буларни ўлдурди, баҳодурлардин ўн бир кишини ўлдуруб, етти кишини ярадор қилди. Ўзи етти мартаба мажрух бўлуб, шаҳр ичра кириб, соғолиб чиқти. Кеч вақти бўлғоч, иккала тараф туғни олдилар. Халил ота Қуддус ичра кириб, қапуни маҳкам қилди. Амир

ўз кўнглида ўйлаб, айтар эрди: «сабаб недурки, бу киши шахр ичра бориб, соғалиб келур?» Замонидин сўнг, кўрсалар яна икки қўлида икки ялов, майдонга келиб, яловларни ерга тикиб, мубориз талаб қилди. Амир бовужуд мажруҳлиги билан қўшунларни ўнг ва сўлини тартиб бериб туруб эрди, Султон Муҳаммад тўра келиб, йўлни олиб, қилич билан солиб, Қуддус ҳокимин қўли кесилиб шахрга қараб қочти. Яна соғалиб чиқиб, тўрага яна солди. Сўнгга Бойқаро баҳодур борди. Халил ота айди: «Эй мўғул халқи, сизлар барчаларингизни қилич дамидин ўтказурман, мени мажруҳ қилиб, ўхда қилолмассиз». Бойқаро айди: «сиз соҳирмусан?» Ул айди: «ғалат дерсан, соҳир душмани худодур». Бойқаро баҳодур ҳоким оёғига яна солди. Яна шахрга бориб, соғалиб келди.

Алқисса, бу кайфиятда бўлуб қирқ кунгача Амир неча-неча жосусларни шахр ичра киргузуб, хабар олдурдилар, бу сирдин воқиф бўлолмадилар. Амир Иноқ вазирин чорлаб, айди: «мен Қуддус ичра киргайман, Қуддус ҳокими келса, Амир зафар талаб қилиб, уч кун аъткофга кирди, дегайсан, уч кундин сўнг чиқмасам, Султон Муҳаммад набирам ўрнимга ўлтурсун», деб вайдоқ қилиб кеттилар. Иноқ бу хабарни ҳеч кимга айтмади. Аммо, Амир соқолин бўяб, қора қилиб, қаландарона кийимлар кийиб, шахар ичра кириб, кўча ва ўрамларда сайр қилиб юруб, бир ерга келсалар, бир қари киши йиғлаб юруб. Амир сўрди: нега йиғларсан? Анда ул айди: ўғлимни илон чақиб эрди, табибга борсам, тарёк буюрди. Халил отага бориб эрдим, тарёк бермади, деб. Амир чўнтагидан тарёк олиб берди. Ул киши хурсанд бўлуб уйига ёнди. Амир Халил ота ўрдасига келиб андин Масжиди Ақсо зиёратига келдилар, кўрсаларким, эшиклари маҳкам. Амир одамлардин сўрди, айди: ҳеч ким Қуддус ҳокимидин қўрқиб бу қапуни очмас. Амир тахайюр бармоқин тишлаб, бу сирга таажжубда эрдилар. Бу тарафда Қуддус ҳокими чиқиб, ўзбек аскарига муқобил бўлди. Иноқ сафдин чиқиб Амир аъткофга ўлтурдилар, деб ўзи келди. Анда Халил ота анинг билан ҳамла қилишти. Мажруҳ бўлуб, тевасин югуртуб, Масжиди Ақсога борди. Амир мунтазир эрдилар, Халил ота чўнтагининг очқунин олиб, қапуни очиб, масжид ичра кириб, дарҳол шифо топиб чиқти. Амир хоҳладики, бу сирдин сўргай. Икки киши бир-бири билан сўзлашиб айтур: ҳар ким бу воқеани сўрса, албатта мўғул жосусидин бўлур. Амир завқ қилиб, сўрмади. Ўз кўнглида айди, «албатта, бу мени иқболимдур». Вақтики, Халил ота ўзбек аскарига муқобил бўлғоч, Амир орқасидин келиб, шавқун солиб, айдик, эй мўғул ўзбеклари, қочингиз Қуддус ҳокимидин. Иноқ Амир товушин билиб, яловларни йиғиштуруб олди. Халил ота ҳарчанд мубориз талаб қилди, ҳеч киши майдонга келмади.

Саотидин сўнг Амир кўрсалар, барча қочиб келур, орқасидин Халил ота ҳам қочиб келур. Амир бир кишидин сўрди, бу нима тўфоланг? Ул айди: Қайсардин куёвига бир йўлбарс юборилган эрди, ул қафасдин чиқиб, барчани қувлаб келур. Амир дарҳол қассобни фиҳогин олиб, йўлбарсни икки бўлуб ташлади. Халил ота мунин кўруб, Амирни чорлаб, ўрдасига олиб борди. Амир андин юқори чиқиб ўлтурдилар. Ҳоким айди: «печук менин юқори

ўлтурдунг?» Амир айди: «авлоди саййид бўлурман». Халил ота Амир салобатидин ҳеч нима демади. Соатидин сўнг «пўш — пўш» деган шавқун келаберди. Сўрсалар, Амир Темурдин элчи келур, дедилар. Амир Иноқға деб эрди: «ҳар вақт мен шаҳр ичра кирсам, ўғлининг элчи қилиб юборгил». Кўрсалар, Иноқни ўғли Хуморий келур, кўлида қилич, боши яланг, бўйнида кафан, икки кўли боғлиқ, белида тошдин камар, бир парча темур кўйнида, лекин мактубномаси йўқ, Халил ота қошига келди. Ҳоким айди: «номанг бўлса, кўрсатгил». Элчи айди: бегимиз ҳар нимани буюрубдур, анинг амри била келибдурман, ўзга иложим йўқ». Халил ота арқони давлат била бу ишорат фаҳмига ожиз бўлдилар. Амир айдилар: агар ижозат бўлса, Амир Темурни бу муаммосин мен десам бўлурму? Ҳоким айди: дегил. Амир айди: яъни Амир Темур бу ишни сизларға андоза қилиб юборибдур: мени сипоҳларим ва баҳодурларимға тирикликдин ўлмак ортуқ кўрунур, бу тариқа ўзларин ўлумға тайёр қилибдурлар.

Сен ақида қилмагилки, Амир Темур сипоҳларин ўлдурурман деб аларни қочмоғида ҳам бир сирри бор. Ҳоким буюрдикки, элчини кўлин ештилар. Дарҳол Хуморий кўйнидин темурни олиб, соати қуёшға қўйди, андин тошни темурға урди, жонгиллаб товуши чиқти. Ҳоким айди: мунда нима маъни бор? Амир айдилар: яъни, Амир Темур айтурким, агар сен қуёш бўлсанг, мен темур, қуёш таъсири темурға бўлурму? Тошни темурға урди, яъни, темурға ўзининг урма, ани амрига бўйун қўй.

Андин сўнг, Халил ота элчига малукона кийумлар берди. Хуморий Амирға қараб, бу сирдин воқиф бўлолмай, шаҳрдин чиқиб, отасин қошига келди. Бу муаммони ҳеч киши очолмади, лекин бир қаландар, сурати Амир Соҳибқиронға ўхшаш, ул очти дегаҳ, Иноқ айди: «одам одамға кўб ерда ўхшай берур».

Аммо Халил ота Амирға айди: мендин нима талаб қилурсан, дегил. Амир бир оҳ тортти айди: «Эй бегим мени талабимға етқузурсизму, йўқ?» Яна ҳоким айди: «нима талабинг бўлса, айгил, иншооллоҳ; муродингға етгайсан». Соҳибқирон айди: мен каминани бир кўл бирла бир оёғим чўлоқдур, нима бўладурки, сиз била Масжиди Ақсоға бориб, сиз каби мен ҳам шифо тобсам. Ҳоким хайрон бўлди, соати тафаккурға кетуб, бошин кўтариб, кўб таъкид била сўзлаб, айди: «агар ул ерға борсанг, ҳар нима кўрсанг, зинҳор кишига айтмагил» деб очқуни чўнтакидин олиб, Амир кўлига берди. Амир ҳарна деса қабул қилиб Масжиди Ақсоға бориб, қапусин очиб кирдилар. Кўрсалар, санг муаллақ, ёнида бир киши сочлари фатила-фатйла тоат қилиб, риёзат чекиб ўлтурубдур, асари каромат ани манглайидин хувайдодур. Амир билдики, Халил отани яраси бу кишини нафаси мубораки била соғолур. Амир Соҳибқирон ул зоҳидға мутаважжих бўлуб, бу байтни ўқудилар:

Р у б о и й:

*Эй азизим, менга айлангиз назар,
Осийман, оламда юргон дарбадар.*

*Беодоб, густоҳлиқдин ушбу кун
Ўз-ўзимга айтадурман: алҳазар.*

Зоҳид Амирни жавобиға айди.

Р у б о и й:

*Муътакаф бўлдим Масжиди Ақсоға,
Маҳрам ўлдум мен жойи аълоға.
Зарра-зарра эътибор топиб.
Мис вужудим уланди тиллоға.*

Амир келиб, рўбарў бўлдилар. Кўрсаларким, шайх Озарий эрур. Воқеаси андоғ эрдик, Соҳибқирон баргоҳида бир шоир шайхга мухалиф бўлуб эрди. Ани иши шайхга ёмон тегуб, андин ҳажга бориб, неча замон анда риёзат чекиб, валоят ҳосил қилиб, андин Масжиди Ақсоға бориб, муътакаф бўлуб, «Жавоҳир ал-асрор» китобин анда тасниф қилиб эрдилар. Хабар бўлдики, Амир Темур аскарлари келди, деб. Ул замонда Халил ота шайхга мурид муътақид бўлуб эрди. Шайх валоятларин Амир Темурга билдурмоқ учун айдилар: «Боргил, Амир Темур оқсоқға ани сипоҳларин шикаст бергил, агар мажруҳ бўлсанг, мени қошимға кел, мени кароматимни кўргил», деб эрдилар. Ҳар ери яраланса дарҳол келиб, бу кишини дуолари бирла шифо топар эрди.

Амир туруб, шайх оёғиға йиқилуб, кўб узрлар айтиб йиғладилар, ҳарна беодоблиғ бўлса, кечурғайсиз, деб. Андин сўнг, Шайх Халил отани чақиртиб айдилар: бу кишини олло таоло азиз қилибдур, тез бўл, мунга итоат қилгил. Ул шайхни насиҳати била Соҳибқиронга тобеъ бўлди. Сўнгра шайх Амирга айдилар: агар хоҳласанг, дуо қилурман, оёғ ва кўлунг сикҳат тобғай. Амир айди: «Ушбу оқсоқлиғим кўнгли шикасталиғимға далолат қилур, яна ҳеч ким мени манзур қилмас, ушбу ҳол била олло таоло мени аламға мансур ва музаффар қилибдур», деб қабул қилмадилар.

Алқисса, Қуддус шариф тобеъ бўлуб, Амир ўзбек сипоҳларин барқарор қилиб қайтиб шайх Озарий хизматиға келиб, даҳмаи анбиёи саловатулло алайҳиммонинг зиёратин орзу қилдилар. Дерларким, тонгла маҳшар куни қиёмат ул ердин қўзғолур. Аммо ҳазрат Амир Темур Соҳибқирон Искандари соний авлиёи оллонинг қабри шарифларин тавоф қилиб, шайх Озарий каромати била анбиёлар қабри муборакларин зиёрат қилмоқ бўлдилар. Анда Амир қошиға бир оқсоқол, нуроний киши ҳозир бўлуб, айдилар. «Бу қавмни улуғи кимдур?» Барчалари Соҳибқиронни ишорат қилдилар. Ул кишиға ота-бобосидан даҳмаи анбиённинг калидлари қолғон эрди. Ул киши айди: тонгла бир одам бу ерға келур деб, руъё ичра расул акром саллоллоҳу алайҳи васаллам менга башорат бердилар. Яна менга айдилар, тонгла даҳмани қапусин очгил, ул умматим анбиё жамолларин кўруб, мушарраф бўлсун.

Алқисса, Соҳибқирон аввал равзаи мутахҳарай ҳазрат Нух алайҳис саломға кирдилар. Сағонаға доҳил бўлуб, қибла

тарафдин бел била андак туфроқ олдилар. Анда бир қуфллик эшик маълум бўлди. Ани очқуси Абдулло отлиқ кишида эрди. Андин сўнг, мушк ила ифор иси келди. Анга уч киши кирдилар. Шайх Озарий ва Амир Соҳибқирон ва Иноқ вазир кўрсалар тошдин тахт узра бир киши ухлаб ётгандек, узун ётур, ёшил шолдин узра тутуқлук. Очиб қарасалар, бир киши юзлари очуроқ, қош ва соқоллари қора, икки қўллари кўксиларида, бир лавҳ бошларида турур. Анга хати арабий ёзилгон. Ани шайх Озарий ўқуб, тафсир қиладилар, шул мазмундаким:

Эй Муҳаммад уммати, бу сўзни жонимиз била қабул қилдуқким:

إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ
مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Хуш қулоғи била эшиттук, бу ҳидоёт маъмур бўлуб, калимаи «Ло илоҳа иллагаллоҳу»ни халқға айтдук. Ул қавми бебоқлар бизларға кўб иззаларни берди:

إِنَّهُمْ كَانُوا أَظْلَمَ وَأَطْعَى

Бу жолимға шаҳиддур. Андин қўлимни дуоға кўтариб, юзимни меҳробға ўгуруб, муножот айладим:

اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

Алар тош била мени мажруҳ қилсалар ҳазрат Жалол ул ҳидоят қарам баҳридин менга шифо бағишлар эрди: Жаноб парвардигоримға арзимни еткурдим:

رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا فَلَمْ
يَزِدْهُمْ إِلَّا فِرَارًا

Ваҳий раббоний ва фармони субҳоний бўлдики, Эй Нух, мен қалами тақдир билан лавҳи тасвирда рақами имонни бу кўнгли қораларни отиға ёзғоним йўқ. Андин сўнг бу хабар содиқға фоида бўлуб, дуо тийиғия кўнгулдин чиқариб айдим:

رَبِّ لَا تَذَرْنِي عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا

Дуо ўқи нишонага етиб, амалға ғазаб ворд бўлиб, бизларга кема сабаб бўлди, хитоб бўлдики, кема ясоғил деб. Қавли таоло:

андин сўнг, олам ғарқаби гирдоб бўлуб, ҳалок бўлдилар. Ҳазрат воҳид ул қахҳордин хитоб келдики:

وَأَصْنَعْ الْفُلَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحِينَا
لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ

Андин хитоб-итоб омизни эшитуб, навҳа қилуб, йиғладимким, Нух деб лақаб қўйулдум. Ва ушбуни дедим.

Назм:

Кўзинг ибрат ила очиб, бизни кўр,
Ҳамма иллагинга шифои берур.
Оё, оқил эгаси ва покиза дин,
Назар айла ибрат ила ушбу ҳин.
Топар жону кўнглунг бу ердин ҳузур,
Кўрарсан, бу даҳма бори нур эрур.
Ки мен Нух эрурман, расули халил,
Бу ерға келиб сен мунг англағил.
Назар қил мени сийнаи ришима,
Яна йиғлагон бу кўзи ёшима.
Ғарибона ҳар су, назар қил бу чоғ,
Жаҳони ишидин бўлуб барча доғ.
Ўлим шарбатидин ичиб бўлди маст,
Ажал илки етказ, буюк бўлди наст.
Бори маст, мийнои базм, шахвад,
Бори Маҳфилорои боғи вужуд.
Бори андалиби риёз обод,
Бори гулбини гулистони аҳад.
Бори ҳамдам Жаброил ойин,
Бори ҳам суҳангўй руҳи илойин.
Бори руҳи Қуддус эди, ҳамнафас,
Лаҳад ичра бўлди чу мурғи қафас.
Ажал илкидиндур бўлуб тўда хок,
Ётибмиз бу ерда бўлуб сийна чок.
Қаерда ғариблар эса, қил ризо,
Ки сандин ризодур бори анбиё.

Аммо, Амир Соҳибқирон кўб нола қилиб, йиглаб, ўзга дахмага кирдилар. Кўрсалар, бир зоти боборакот ёнларин туфроқ узра қўйгон, кафан белларида ўролгон, араб шакл, бошларида ёзилмиш-ким:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
هَذَا تَرْبَتُ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Яна дебдурлар: Эй дахмага келгон Муҳаммад умматлари, олло таоло менга саккиз шамол ато қилгон эрди, тўрти раҳмат ели ва тўрти азоб ели эрди. Оё, бу равзога келгон азизим, ибрат кўзин очиб, билгилки, охир бу дунёи ниҳол умрингни елга берур. Кўргил, оламда на анбиё ва на авлиё қолсун, деб бу мазмунни дебдурлар.

Н а з м:

Ки мен Худ эрурман, худога расул,
Эшит, ақл эгаси, сўзум, қил қабул.
Бафармони ул қолдир зул-жалол,
Очиб даъвата мен лисони мақол.
Тилим олмади ҳеч у гумроҳлар,
Сўзим кўнгли тошларга қилмай асар.
Қилиб халқа даъватки тўқсон йил,
Залолат ора қилди яксон йил.
Очилди чу дарҳи нори жаҳонним.
Чиқорилди оламга боди ақил.
Жаҳонни хароб этти тўфон сени.
Ўшал қавми Нухдек тўфон сели.
Оё, ушбу ерға келан одами,
Вафосиз жаҳонни тўладур ғами.
Кўруб, ибрат олғил бу равзат ора,
Ўлум илкидин барча бағри яра.
Самуми ажалдин жаҳондур хароб,
Ўлум ўтидин барча бағри кабоб.
Йўқ эрмиш омонлиғ, бўлурсан фано,
Будур пандим, англа, сенга ва-д дуо.

Яна андин Соҳибқирон тазарруъ била йиглаб, ўзга дахмага кирдилар, Анда айтибдур:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
هَذَا تَرْبَتُ خَلِيلِ الرَّحْمَنِ

яъни, дўсти субҳондур. Ул ерға қарасалар, Сож йиғочидин тобут, очиб кўрдилар, ул зоти боборакот соқоллари оқ, қабрлари узра лавомий нур барқ уруб турур. Ҳазрат жалол хидоят дебдурким, бу нурни асло норға оғишта қилмағайман. Ул зотнинг икки қўллари кўкси узра қўйилгон, икки муборак лаблари табассумда эрди, юзларин гулзори гулдек очилгон, бошларида тошдин лавҳ ёзилгонким.

Н а з м:

Мени билгил, Халилулло эрурман,
Худони сунъидин огоҳ эрурман.
Эшитгил, эй азизим, қилмагил ҳазм,
Расул айлаб мени қилди ул ва-л аъзим.
Мени вақтимда машҳур эрди Намруд,
Менга душман эди ул габри мардуд.
Мениким анда солмоқға оловға,
Уруб йўлдин, кириб шайтон жиловға.
Чу қилди мунҳаййиқни анда тайёр,
Мени ташладилар кўб аҳли фуҷжор.
Мен ўтқа отибон аҳли Намруд,
Ушул ўтни гулистон этти Маъбуд.
Ерим пеша чиқиб дўзахдин ул он,
Анингдек душманни қилди яксон.
Яна менга худойим қилди фармон,
Бу ўғлинг Исмоилни айла қурбон.
Дедим, ўғлумға мен: «Эй нуридида,
Менга фармон эрур ҳақдин расида.
Керак қилсам сени тангрымға қурбон,
Нима дерсан, чиқар сендин азиз жон?»
Деди ўғлум: «Агар амр этса субҳон,
Фидо бўлсун йўлида минг азиз жон».
Бўйи қўйдум тутуб мен амри ҳақни,
Чу ўғлум ҳалқумиға қўйдум фичоқни.
Мени бу ҳимматимға анда жаббор
Юборди Жаброилдин ҳадя қўчқор.

Андин Соҳибқирон кўб ибратномаларни кўруб, ўзга дахмаға кирдилар. Кўрсалар, анда дебдур:

بَشَرَتِ اسْمَاعِيلَ عَلَيْهِ السَّلَام

Тобут ичра кўрсалар, кулоқлари катта, кўзлари юмиқ, тишлари бир-бирига ёпушган, яна қиррабурун эрдилар. Хануз ул қофила солорнинг юзлари гулзорида соқолларин сунбули муаттар эрди, гўё соч ва соқолларин иси мушки анбар эди. Икки қўллари қовуштурулгон, гунча каби лаблари табассумда эрди. Лавҳ узра хатни

кўрдиларки, мендурман Исмоил ибн Иброҳим алайҳис салом, эй бу ерға келгон. Муҳаммад охир замон уммати, билгил, мени волиди бузургворим ҳақ амрига бўйун қўйуб, мени забҳ қилмоқға келтурдилар, мен ҳам баҳодурлиқ била жонимни жононимга нисор қилмоқ бўлуб, кўзимни юмдим. Падари бузургворим бўғзимга пичоқ қўйдилар. Тангри иззу жалдин хитоби пўритоб келдики, эй пичоқ, бу севуклу дўстума ҳаддинг борму, бўғзин кесарсан? Анда пичоқ яратганининг қаҳри итобидин кўрқуб, дами қайрилуб қолаберди, ўтмади. Отам яратганим амрига тоъжил ва тўхтамоқлик бўлдим, деб сиёсат била пичоқни тошқа урдилар — тош икки бўлунди. Андин сўнг Жаброил амин парвардигор амри била қўчқорни мени забҳим ўрнига келтурди. Яна бу мазмун айтилубдур.

Н а з м:

*Мени билгил, Забиҳулло эрурман,
Худойим амрига огоҳ эрурман.
Мен эрурман, бил, Иброҳим боласи,
Халилулло кўзин оқу қораси.
Мени забҳимга ҳақдин келди фармон,
Отам ҳақ йўлига қилмоқға қурбон
Мени боғлаб, олиб қўлга пичоқни,
Тилида зикр этибон ёди ҳақни,
Яратган амрига бўйнуمنى солдим,
Кўзим юмдим, очарга мен уёлдим.
Бўйун сўндим ҳақ амрига мен зор,
Мени ўрнимга келди анда қўчқор.
Оё, бу ерға келгон ибн Одам,
Улуғ тутма ўзингким, тут ўзинг кам.*

Андин Амир Соҳибқирон йиғлаб, ўзга дахмага кирдилар. Қўрсалар, бир зоти шариф хурмо йиғочидин тобут ичра ётурлар. Юзлари оқ, бўйлари ўрта, муборақ манглайлари кенг, сунбул соқол. Анда бошлари узра бу лавҳда ёзилмишким:

بَدَأَتْ رَبِّتِ اسْحَاقُ ابْنِ خَلِيلِ الرَّحْمَنِ

Эй ақл эгаси, бу ерға келиб, жасади анбиёга назар қилсанг, томуғ ўтидин холос бўлурсан, деб бу мазмун айтилубдур:

Н а з м:

*Бил, Исҳоқ машҳур отим бўлур,
Иброҳим Халилики, зотим бўлур.
Ки мендин бўлубон неча анбиё,
Яна бўлди андин неча авлиё.
Дей Ёқубу Юсуфким, Айюб наби,
Сулаймону Довуд Мусо бори.
Йўшъи Зикриё бирла Яхёё расул,*

*Мисхоким эрди отасиз ўғул.
Шайб, Жаржис ва Дониёлу азиз,
Ҳаким эрди луқмон, ўшал Ботмиз.
Алар барчаси зурриётим эрур,
Алар то қиёмат саботим эрур.
Бу ерға келанким, одоб бирла бўл,
Тоғиб яхшидин не тоғиб яхши йўл.*

Андин Амир Соҳибқирон ўзга даҳмаға кирдилар. Кўрсалар бир зоти шариф кирпич узра така қилгон. Ул кишининг муборак манглайларидин ғам ва қайғуни асари ҳувайдо бўлуб турур. Бошларида тошдин бу лавҳда ёзилмишким:

ندارت يعقوب ابن اسحاق عليه السلام

Эй, бу жойға келгон азизим, мени билсанг, ўшал Ёқуб пайғамбардурманким, Юсуф назониним ҳажру фироқида во Юсуфо, во фурқато, деб нола ва фарёд қилиб, йиғлай-йиғлай кўрар кўзим кўрмас бўлди. Мени навҳаларимга малоиклар зори ва тазорруъ қилар эрдилар, деб бу мазмунни дебдурлар:

Н а з м:

*Юсуфо рўзу солинг кеттиму шоми фироқ,
Кўргузур бу кетмокиндин таъсир айёми фироқ.
Олам ҳуснунг губоридин хаёлим бийм этар,
Гуийё бўлди бу дам умму аъломи фироқ.
Қайси ерлар ичра бўлдунг, зор этиб мен хастани,
Қайси ўтдурким, менга сенсиз бўлон номи фироқ.
Йиғласам фурқат туни кўкда кавокиб рашк этар,
Бўлмағай оҳ ар десам, хуршид айёми фироқ.
Тингласанг кўблар фироқ ўтиға куймиш даҳрда,
Бу фалак авлоди Одамға сўнар жоми фироқ.*

Эй, нури айиним, шул кайфиятда Юсуфим ғамида қирқ йил йиғладим, дебдурлар.

Андин Амир ҳам йиғлаб, ўзга даҳмаға кирдилар. Кўрсаларким, ҳайҳот бу даҳмани турфа зийнат берибдурким, тамом тоқчаларида лаълу инжу ва жавоҳирлар терилгон, тахти ож узра тобут пардан истбарқ ёпулгон бир зот юзлари узра тутуқлуқ ухлаган каби ётурлар. Амир Соҳибқирон кўб одоб била келиб, бу зоти шарифни кўрдиларким, гўзалликда олам нозанинлари ул кишини кўрса ўзидин кетар эрди, жаннатни ҳуру ғилмонлари бу зотни гулзор жамолиға рашк этар эрди. Қадду қоматларидин сарву шамшод шарманда ва зулфу сунбуллариға жаҳон хўблари банда эрди. Кўзларин Хўтан кийиклари кўрсалар, ўзларин парвона каби урар эрди. Юзларин нурин ой ва қуёш кўрса, Мағриб сариға қочиб,

беркинар эрди. Қошларидин ҳилол бели эгилар эрди. Оғизларидин гунчалар қонға тўлар эрди. Юзларин холидин лолалар бағри куяр эрди ва неча Зулайҳо сифатлар ани ишқида жондин тўёр эрди.

Соҳибқирон кўруб ва тахайюр дарёсига ғарқ бўлуб, таажжуб бармоқини тишлади ажабо бу олам султони қандай зоти шариф деб. Бошларида биллурдин лавҳ кўрдилар, анга ёзилибдур:

نَدَاتُ رَبِّتِ يَوْسُفَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

Эй азизим, мендурман, Ёқуб пайғамбар сулби саҳобидин Роҳилани садафи раҳмига қатраи томуб андин бозори жаҳонга келиб, дурри нурбаҳо бўлуб, бу хусну жамолга кўзгуда назар қилиб, юзинин ой ва гунашдин нуқтаи холларимни кавокиби сайёрадин бўландроқ кўруб, ўзимга фаҳр қилиб эрдим, бу ишим тангри иззи жалли даргоҳига хуш келмай, ул сабабдин оғаларим мени етти пулга тажжорга соттилар. Эй ақл эгалари, бу сўзни англагилким.

Н а з м:

Эшитгил, эй азизим, айлай оғоз,
Манам кўргон жафолардин дейин боз.
Оғаларим мени элтиб, солиб чоҳ,
Келубон карвони анда ногоҳ.
Чиқориб олдилар ул дам қудуқдан,
Мени кўрдилар анда бир неча тан.
Оғаларим бўлуб ул ерда ҳозир,
Сотиб Маликга ул жамъи ақобир.
Мени келтурди Мисрига ул Молик.
Манам қул бўлмоққа бердим ризолик,
Яна Молик Азизи Мисра сотти,
Зулайҳо кўрдиким, ақлин йўқотти.
Қилуб кайд ул мени зиндонга солди,
Зулайҳо бу иша охир уёлди.
Чиқиб зиндони меҳнатдин қутулдим,
Бил охир, тахт узра султон бўлдим.

Алқисса, Амир йиғлай-йиғлай бу даҳмадин яна ўзга даҳмага кирдилар. Кўрсаларким, шамшод тобут ичра бир киши ухлаган каби ётур. Лавҳ узра ёзилмишким:

نَدَاتُ رَبِّتِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Эй Муҳаммад уммати, билгилким, бу рубъи маъмурни қасри, мени отимга ёзилгондур, мени шаънимга келибдурким:

قولى تەلىي يا داود انا جعناك خليفة في الارض

Бўстон тийнатишни файзи баҳори нубувватдин мунаввар қилибдур ва райҳон чаманини анфоси номуси акбар бирла муаттар қилғондур. Ашжори мамлакатим ваҳийи раббоний бирла илҳоми субҳоний бирла чечаклар очилиб, емишлар бўлғондур. Қўнғлум сандуқи ҳикмати инжу ва лўълўлар ила тўлғондур, эй аржумандим мени нағмамни садосини қушлар эшитса ҳаводин тушар эрди, денгизлар эшитса тошар эрди. Ҳар нима ва ҳар кима таъсир этиб, жон қулоғига етар эрди. Масти лоақл бўлуб ўздин кетар эрди. Аҳли ишқга шавқу завқ ҳосил бўлуб, файзи футух топар эрди. Яна бу ғазал ёзилмиш.

Назм:

Манам нағмапардоз қонуни завқ,
Манам махфилорои ноқуси шавқ.
Менга берди олло тўла ишқини,
Яна кўнғлим ичра тўла шавқини.
Бериб нашаъ майидинки рўз аласт,
Тоғуб зарра завқи бўлиб мен чу маст.
Мени тушима тоғу тош барчаси,
Қулуб нолау зор гирён баче.
Малаклар филакда эшитса агар.
Ўзин ерга ташлаб қилиб гирёлар,
Денгизда эшитса наҳанглар товуш,
Чиқиб суе юзига кетиб ақлу ҳуш.
Вухушу туюрлар эшитиб бари,
Юролмас, учмоқга бўлмас пари.
Эшитса унимни замину замон,
Бари маст ўлурлар макину макон.
«Забури»ни ато қилди тангрим манга,
Азизим эшит, сўзни дедим санга.
Ажал нағмаи маркабини соз этиб,
Танамдин руҳим кетти парвоз этиб,
Қани нағма бирла садоу наво,
Будур кори дунё ва-д дуо.

Амир бу сўзларга масту мустағриқ бўлуб йиғлаб, яна ўзга даҳмага кирдилар. Бир зоти шарифии кўрдиларким, кийумлари гиламдин, муборак қўлларида асо, бошлари узра таъя, асари шиддат, салобат манглайи муборакларидин хувайдо бўлубдур. Олдинда лавҳ узра ёзилмишким:

بذا تريت موسى اكليم الله عليه السلام

«Эй Мухаммад алайҳи саловат вассаломни умматлари, мендурман ҳарими жаборутда ва бисоти мулукотда Тури Сино узра таманнои калом, саодат фаржом ўлуб, Калимуллоҳ отим бирла сарафроз бўлдим. Андин кейин:

رَبِّ اَزِي اَنْظُرَالِيك

деб орзу қилиб, Жалол хидоятга арзимни еткурдим: зажр била хо-ю хавасни гарданига андоғ урдиким, губори ҳижоб кўнглимдин кўтарилди. Минг-минг Тури Синоу Мусо назаримга келдиким, ваҳдат хуми олинда соқийи боқий кўлиндин таманнои ривоят қилурлар. Хитоби мустатоб рабб ул арбоб менга тўкулдиким, эй Мусо, жамоли бокамолимни ўшул матлубга кўрсатурманким, барчанинг хеши улдур. Бу ишорат бирла нақди жонимни жононимга бағишладим. Қабз ул арвоҳ илқини жонимга урди. Тойири руҳ жасад қафасидин тайрон қилди.

Н а з м:

Манам Мусо, эрур ҳақнинг калими,
Тур узра топуб раҳмат шамими.
Тажаллини кўруб эмин шажарда,
Тегиб ишқ ўти таъсири жигарда.
Таманно ҳақга қилдим рабби арни,
Эшиттим лан таронидин хабарни.
У дам Тур узра тушти ламъаи нур,
Бўлубон пора-пора анда ул Тур,
Уланди тошларким тўтиёга,
Тутундек учтилар суйи самоға.
Яди байзо менга берди асоийи,
Гоҳи кўпрук бўлуб, гоҳ аждаҳои.
Мени голиб қилиб фиръавниларга,
Ўшул динсиз, ўшул беавниларга.
Биза йўл бердиким, онларни ваҳҳоб,
Ишорат Нилига қилди, бўлди ғарқоб.
Эшит, эй ақл эгаси, аржумандим,
Будур ибрат сенга, олғил бу пандим.

Яна Амир шавқ-завқ била ўзга даҳмага кирдилар. Бир зотни кўрдиларким бўйлари узун, соқоллари сийрак, қошларини учида ҳоллари бор, бошлари тарафда лавҳ ёзилмишким:

Эй азизим, мендурман, балиқ қорнида қирқ кун «ло илоҳа анута субҳонака инна кунту минал залимина»¹ зикрини ёд қилгон, тангри таоло зикри била балиғ кўксини обод қилгон.

¹ Оллоҳ сен бирсан ва поксан, мен ўзимга золимман.

Н а з м:

Эй ақл эгаси, покиза дин,
Мен Юнус эрурман англа бу тин.
Ютти мениким нахангги доре,
Қирқ кунча сун ичра айладим жо.
Сажда узра бош қўйдим анда,
Зикрини дедимки, жон баданда.
Балиқ қилолмади мени ҳазм,
Боз ушбу жаҳонга айладим азм.
Андин яна бу наханг туфроқ
Ютти, ҳаракада йўқ менга чоқ.
Эй ақл эгаси, ботамизим,
Алданма жаҳонга, эй азийим.
Одоб ила бўл жаҳонда, эй ким.
Одоблу кишини сўйди тангрим.

Андин яна ўзга даҳмага кирдилар. Анда бир йигитни кўрдиларким, соқолу мўйи лаблари эмди майса бўлуб, юзлари гул-зорияда хатти райҳон каби муаттардур. Кўзларининг ишбуъидин ёп дурри маржон каби юзларини сафҳасига тизилишмин. Бошлари узра ёзилмишким:

بذاتریت یحییٰ ابن ذکریا علیہ السلام

Эй ақл эгалари, мендурман, тангри иззу жалдин кўрқиб, доимо кўзларим ёши жорий эрди, кеча-кундуз тиимай тоғларга чиқиб, тошларга бошим қўйуб, йиглар эрдим.

خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ

Тоғла маҳшари акбарда бўлгон хитоблар ёдимга тушса, мени тоб-тоқатим қолмасай. Вой, бир мушт туфроқни ҳоли на бўлғай, деб йиғлаюрман. Эй азийим, бу ғазални эшитгил.

Н а з м:

Оё ақл эгаси, сўзим эшит,
Тавозеъда Яхъё эрурман йигит.
Қиёматни хавфида тарсандаман,
Нечук хавфин айтмай, баса, бандаман.
Жазо кун ишгилса ҳамме ҳашр аро,
Бори ўз гуноҳи-ле мотамсаро.
Неча саф бўлуб турсалар ҳар сари,
Келуб нома анда саросар бари.
Биров ўнг тарафдин, биров сўл тараф,

*Сўнғидур ғазабдин ўнғидур шараф.
Биров жаннатидур, биров дўзахий,
Каломида берди хабар, эй оҳий,
Илоҳо, ўзинг сақла ислом элин,
Баҳаққи набилар ҳамма мурсалин.*

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон барча анбиёларни раъзан мутахҳараларини зиёрат қилгондин кейин, аларни руҳи пўрфутуҳларига ош ва таъом қилиб, хатм Калом шариф қилдуруб, савобини оналарига бағишладилар, валлоҳи олам, биссавоб.

**БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНГА РУМ
ПОДШОҲИДИН ТОВУТИ САКИНА БИРЛА НОМА
КЕЛГОНИ, АНИ ОЧИБ, КЎБ ҲИКМАТНИ КЎРГОНЛАРИНИ
БАЁНИ**

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Миср шаҳрини ўзларига тобеъ қилиб, айшу камронлиғда эрдилар. Ўшал вақт Олатоғ йўлинда қанча Амирни аскарларидин қоровул бор эрди. Аларни кўзига узордин аскар муъайяна бўлди. Қоровуллардин бири келиб, Иноқ вазирга хабар бердилар. Иноқ сўрди: тахминан қўшунни адади қанча келур? Қоровуллар айди: беш юзга яқин келур. Андин кейин Иноқ айди: сабр қилинглар, мабодо, элчи бўлмасун деб. Ўзи Амир Соҳибқиронни қошларига борди. Ўшул вақтда Амир Соҳибқиронни тахтлари Нил денгизини ёқасида эрди. Минг таноб ерни ўраб, чодир хаймаларни қуруб, яшил ва сариг чодирлар барчаси атлас, кимхофдин эрди. Тахтни атрофида олтун панжара, анинг атрофида кумуш панжара, кумуш панжара ичра Мироншоҳ тўра ва Мирзо Шохрух тўра ва Мирзо Умаршайх тўра ва Султон Муҳаммад тўра барча тўразодаalar турар эрди. Анинг атрофида етти юз хўжасаролар бор эрди. Аларни улуғи Ҳинд хожа эрди. Иноқтоз айёр келиб, Ҳинд хожага айди, андин кейин Ҳинд хожа олтун панжарага келиб, Амирга айди: Иноқтоз хизмат бўсағангизга келибдур, жанобингизга арзи бор эмиш. Амир буюрдилар: келсун деб. Андин кейин Иноқтоз Амирни қошига келди. Иноқтоз тиз букиб, арз қилиб, айди: «Эй Амир афандим, Олатоғ узра қоровулларингизга чўлистон тарафдин андак ёвдин асар бўлубдур». Бу сўзни Амир Иноқтоз кал, қиморбоз айёрдин эшитиб, дарҳол мирзо Шохрух тўрага буюрдилар. Филҳол, тўра ғайрат ўтига ёниб, барлос бекларини олиб, отга миниб, икки минг аскарни жамъ қилиб, эллик баҳодур йигитни ўзига йўлдош қилиб, қўшундин илгари бордилар. Тўра ёвга яқин бориб, қўшунларини жамъ қилиб, карнай, барабан чолдурди. Аскарлар денгиз каби мавж урар эрдилар. Ногоҳ, кўрсалар, бир йигитчаи нозанинким, қошлари мисоли ҳилол, тобон, бўйлари мисоли ниҳоли ларзон, кўзлари чўлфондек, лаблари ақиқ маржондек, тишлари дур, баданлари кумуш каби барқ урар эрди. Остида бўз оти, қора кўз, бошида тож, бўйнида ридои Қуръон, хамойил қилич белинда,

тасбеҳ қўлида, табассум бирла оғзини очиб, гўё оғзинин шакар сочиб, тўрага турк тилида сўзладиким, мен сизларга Қайсардин элчи бўлуб келдим, мубориз эмасманким, жангу жадалга келгон.

Тўра билдиким, асари асоят ва нажобат ани юзи ва назаридин хувайдо бўлуб турур. Тўра сўрди: «отинг нима, ким эрурсан?» — деб. Ул йигит айди: Эй мўғулларни бекбачаси, мени сўрсанг, Елдириш султон Боязидни ўғли бўлурман, отим султон Шабли, отам мени неча савғот ва тухфалар бирла Амир Темурга элчи қилиб юборди. Султон Боязид айтадурларким, ўзгани элчи қилиб юбормадим, бориб билгилким, мўғул хонини мақсуди нима эрур?

Мирзо Шохруҳ тўра элчининг жулус айвонлигин, асвол кайвонлигин билиб, филҳол, отдин тушуб, қайсарзода бирла қучоғлашиб кўруштилар ва навозишлар қилдилар. Тўра айди: «мен сизларни ёв ҳаёл қилдум», деб узр айтти. Шул замон Амирга, қайсарзода келубдур, деб хабар бердилар. Андин кейин умаролар қайсарзодани элчихонага келтурдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон ҳар кун турлик-турлик таъомлар бирла элчиларни зиёфат қилдилар. Андин кейин султон Шабли Амир Соҳибқиронга кўринишни ҳаракатини қилди. Амир кўринишни бир йилга қўйдилар. Охир, Шохруҳ тўрани воситаси бирла олти ойга келтурдилар. Аммо, кўклам вақтида рабби ул аввалнинг ўн бешинчисида саврнинг саккизинчисида чаҳоршанба куни эрдиким, давлати Чингизхондин қолгон тўқуз юз сируғни келтуруб, зебзийнатлар бериб, либос палослар солиб, жамъи ўзбак беклари, ҳар қайсилари ўз ўрунларида қарор олдилар. Икки тарафда ясовул, баковуллар ва нақиблар ва амалдор, уламо ва фузуло ва ҳукамо-лардин эрди. Юқори-қуйи барчалари тартиб бирла ўлтурдилар. Андин кейин султон Шабли яшил тўн кийиб, бўйнида ридо, қўйнида каломуллоҳ, қўлида тасбеҳ, неча-неча совғалар ва қанча тўфичоқ отлар ва қанча шунқор бирла ва қанча тева-ларда матоъи нафос бирла келтуруб Амирга кўриниш қилмоқ учун яна бир сандуқ келтурубдурким, тобутга ўхшаш, узунлиги беш газ, энлиги бир газ. Ани умаро ва беклар ўртасига давлатхонага қўйди. Ул мавзеъида йигирма танобга яқин жойни икки тарафига яшил зумурад чодирдин қанот қуруб қўйдилар. Соати(дин) кейин, «пўшт-пўшт» овози келаберди. Кўрсалар, гуломбачалар хўжа саролар тўп-тўп, қилич белларида, тафонгча қўлларида барчалари таъзим ила келиб турдилар.

Андин кейин асъаса, дабдаба ва шон-шавкат бирла Амир Соҳибқирон келиб, давлати тахт узра қарор олдилар. Андин кейин ясовуллар султон Шаблига қараб ишорат қилдилар. Султон Шабли, филҳол, тортуқларни ва тухфаларни Амир Соҳибқиронни қошларидин ўтқузди. Андин кейин овози баланд бирла айди: «Эй ўзбакларни хони, вэй мўғулларни ҳоқони, хизмати шарифингизга бу тухфаларни Қайсари Рум юборди». Андин кейин барчалари сандуқни кўруб, айдилар, бу сандуқни ичида жавахир ва гавҳар бордур, деб гумон қилдилар. Андин кейин султон Шабли номани келтуруб, тиз букиб, Амирни қўлларига одоб тариқи бирла берди. Яна туруб, ўз жойига ўлтурди. Амир сўрди: «Эй Қайсар бача, бизни

қардошимиз Ёлдириш султон Боязид қандай ва нечукдур?» Яна ўриниди туруб султон Шабли қўлини алиф-лом қилиб айди: «Қайсари Рум сизни субҳи шом, балки ал-ад-давом давлати дуоларингизга муқаййидур», деб одоб бирла ўз жойига ўлтурди. Андоғ(ки) Шараф Яздий устозимиз анинг гўзаллигига ва одобиға бу мазмунда ғазал айдиларким.

Н а з м:

*Базм аро гулранг қадах даврида лаълу ноби вор,
Зулфини ҳар ҳалқасида неча печу тоби вор.
Ишқ ҳижрида кўнгул моҳиятин сайд' этгали,
Юзда мушқин сунбулини неча юз қуллоби вор.
Қоши ё сочлари каманди бирла қирпиқ ўқидин,
Бенаво ошиқларин ўлдургали асбоби вор.
Чангдек ошиқлари афғон қилурму кечалар,
Риштаи жон бирла то бу созни мизроби вор.
Эйки кўрсатмиш мунажжимдек кавокиб ҳайъатин,
Тирдин енгоқ узра мирот устурлоби вор.
Доғлар кўнгул ора кўрганда заҳм этма гумон,
Бул ҳавасдур, чўнтагида дарҳами қаллоби вор.
Тиз буқуб, таъзим этиб, илқин алиф-лом айлади,
Мунча зеболиғда ҳам онча анинг одоби вор.*

Алқисса, номани Иноқ вазирга берди. Ул вазири аъзамға, яъни Мирзо Сайфиддинға берди. Мирзо Сайфиддин номани печатларини очиб, курси узра овозини чиқориб ўқуди. Номада ёзилибдурким:

Н а з м:

*Ҳамдо сонсиз худойи оламға,
Фаҳму идрок берди одамға.*

Бидъату дуруд номасуд Муҳаммад Мустафо саллалоҳу алайҳи вассаломға ва яна дуойи дуруд анинг асҳоблариға ул тўрт вазири аъзим афандимизким — Абу Бакр Сиддиқ ва Умарул Фарруқ ва Усмон Зулнурин ва Муртазо Али равзануллоҳи таоло алайҳи ажмаъин, алар тўрт аркон айвони нубуввийдурлар. Ул тўрт ёр муставфийдурлар ва ало олий ва асҳоба ажмаъин парвардигорға ситойиш ва кирдикорға пурситойиш айтурмизким, гули гилда ва меҳри дилда қарор бериб, гул ила оройиши бўстон ва меҳр ила осойиши дўстон ўлур ва ҳадди қиёсдин фузун худованд нечун ва қадр кун-фаякунни ҳамду саносидин кейин сўзимиз мўғуллар хониға ва Турон хоқониға. Эшиттимким, худуди Хитой ва Хўтандин ва Тотор ва Ҳиндустон иқлими ва шаҳри била Шом шариф Мисри азизгача тахти фармониға келтурубдур. Эмди инони азиматни бул жонибға қилгон эмиш. Бу васвасаю гурурлиқ димоғдин кўтарилсунким, мени аскарларим фарангдур ва Мағрибдин отланиб келсалар, ул мўғул ила тоторни туфроқ ичра аралаш қилиб чап-тўзонларини ҳавоға ўрнатгайлар.

Сўз ушбу ерга келгонда Амир Соҳибқирон алҳамдулилло, оллога шукр дедилар. Султон Шабли: мунинг боиси нимадур деди. Амир айдилар: Қайсари Рум аскарига эътимод қилибдур, мен олло таолони ўзига эътимод қилиб, шукр айттим, нечукким, мен тангри иззи жални ўзига сиғинган қулидурман.

Яна номада ёзилмишким: ўшул сандуқни сизларни хизматингизга юбордим, ани Тобути Сакина атарлар, ул Одам сафиолло отамиздин мерос қолиб Искандар Зулқарнайн замониди очилиб, андин кейин ҳазрат Умар разоллоҳи унаҳға Қайсари Румким. Хар қул замондош эрди, анинг баргоҳида бу сандуқ очилгондур. Эмди анга саккиз юз йил бўлубдур, харчанд муну умуд ва қилич бирла уруб очолмоқни имконини тополмадук. Андин кейин сизга юбордук, очиб кўргайсиз, мунинг ичиди нима бор, билгайсиз, бидға нома тамом, вассалом.

Андин кейин ҳаммалари тобутни келтуруб тавоф қилдилар. Андин кейин тобуту сакинани очмоқға неча-неча хийла-тадбирлар қилдилар, бўлмади. Амир Соҳибқирон айдилар: хар ким ушбу тобуту сакинани очолса, хар нима талаб қилса, мандин олсун. Анди мавлоно Шараф Яздий ўрниларидин туруб, мадҳи санодин кейин, иншооллоҳи таоло, муну мен фақир очгайман, дедилар. Мавлоно Шараф Яздий афандимиз кўрдиларким, сандуқни тўрт оёғи бор, иккиси забаржад ва иккиси ёқутдин эрди, ёнида қуёш шакли, анинг қутисиди шакли ҳилол ва шакли ситора қилингон эрди. Анга миқнотис тошини фариш қилгон эрди. Ани кўтариб эрдилар, андин секин-секин мили зоҳир бўлди. Ани бураб эрдилар, эшики очилди. Андин кейин бир ғуломбача сурати қўлиди китоби била пайдо бўлди. Муну илмини Шараф Яздийдин одамлар сўрдилар. Ул киши сандуқни ёнидаги олтундин ёзилгон хатни кўрсатти. Аммо сандуқ ичиди китобат кийик терисиди эрди. Мавлоно Шараф Яздий китобатни олиб, Амир Соҳибқиронга бердилар. Ани ўқумоқға барчалари ожиз бўлдилар. Шараф Яздийга таслим қилдилар. Мавлоно Шараф Яздий муталаа қилиб, мазмунини тафсир қилдилар: мен ким малик Искандар Зулқарнайн бўлурман ҳукамо, менга хабар берибдурларким, бир минг олти юз йилдин кейин Ёфас ибн Нух алайҳи салом авлодидин мўғул жамоъасидин бир киши хуруж қилур, ул Искандари соний бўлур, дедилар. Эй Амир Соҳибқирон, ушбу тобуту сакинани очсанг, ҳазрат Одам Атони ридолари ва ҳазрат Мусони асолари ва ҳазрат Юсуфни жомлари ва ҳазрат Иброҳимни кўйлаклари, Шиша алайҳис саломни саллалари, Идрис алайҳис саломни кафшлари, Нух алайҳис саломни тешалари муну ичиди нишона қўйубдурмиз, сенга учун. Билғилким, хар наби замониди бир султон ўтубдур. Ул салотин ва ҳоқонлар Араб, Ажамди ўтубдурлар. Аларни сурати барчаси мундадур, бу воқеаларни кўргил, эшитгил, офаринлар қилгил, барча илму ҳунар ва ҳикматларни мундин ўргангил.

Р у б о и й:

*Ўтубдур барча мурсол ҳам салотин,
Аларни вақти мактуб ичра таъйин.*

*Яна бир-бирига бўлгон замондош,
Эшит, эй ақл эгаси, сўзни бу ҳин.*

Эмди, бу суратларни кўрмак хоҳласанг, милни ўнг тарафга бурагил, бу гуломбача сурати ўзга суратни кўтариб чиққай, ани қўйиб бўлакни кўтариб чиққай, ала ҳазал қиёс мунда кўб санъатлар бордур.

Алқисса, милни ўнгга бурадилар, гулом бача сурати ичкари кириб, бир яшил ҳарир порани кўтариб чиқти. Очиб кўрдилар, анга бир кишини суратини нақш қилибдур, бўйи узун, юзи оқ, қошлари очик, соқоллари сийрак, чаккасида холи бор. Анга ёзилмишким, бу султон Жамшиддур, ҳазрат Солиҳ пайғамбар алайҳис саломни умматларидин бўлур. Андин кейин дунё вафосизлигинин хат ёзилибдурким, «мендурман Жамшид, илми ҳикмат бирла жом ясотиб аруси дунёга зеб-зийнат бериб, ҳар йил кўкламни аввалида жашни Жамшид ороста қилдим. Уч минг олти ёз таснифни ҳикмат ва фитрат махзанидин чиқордим», деб бу ғазални айтибдур.

Н а з м:

*Манам шоҳ Жамшид вола мақом,
Топуб фитрату ҳикматин субҳи шом.
Чиқиб салтанат узра Жамшид ўлуб,
Фалак сафҳасида чу хуршид ўлуб.
Менга тобеъ эрди ҳамма Шарқу Ғарб,
Хусумат эли қилдилар менга зарб.
Қазо аррасини қўйиб бошима,
Тарахҳумлар этмай кўзи ёшима.
Қани салтанатлар, ҳою ҳавас?
Бил, охир, жаҳонни ишидур абас.*

Андин кейин яна мурватни чаб тарафга бураб эрдилар, мазкур гуломбача сурати кириб, бир қора ҳарирни олиб чиқти. Анда бир кишини сурати бор, қора юзлик, араб шакл, яғринида икки илон, оғзини очиб турур. Ани Заҳҳок золим дебдурлар. Минг йил умр кўрган эрди. Одамларни мяснин олиб, илонларга таъма қилар эрди. Охир умрида ул ҳам қурт-қумурсқага таъма бўлди. Ул золим Худ алайҳис саломга замондош эрди. Андин кейин ул гуломбача сурати кириб, қизил ҳарир олиб чиқти. Ани очиб кўрдилар, анга бир кишини тасвири ёзилгон, оқ юзлик, ўрта бўйлик, муни Фаридун Фаррух дерлар. Қазо энагаси туфроқ бешикига андоғ боғладиким, қимирламоқга ҳаракати қолмади. Андин кейин яна бир ҳарир дебойи рўмини олиб чиқти. Ани ҳам кўрдилар, узун бўйлуқ, кўкси узра соқоли оқ, қўй ҳайкал, қирра бурун, анда ёзилмушким, бу зоти покиза суврат, яхши сийратни Кайқубод атарлар, неча йиллар тахти салтанат узра мутамаккин бўлуб, охир туфроқ тўшокига ясонибдур. Бу кимарса ҳазрат Иброҳим алайҳис саломни умматларидиндур.

Андин кейин қулбача кириб, ўзга суратни олиб чиқти, кўрсаларким, яшил туслиқ, пақмоқ соқоллиқ, манглайи тор, яғрини кенг, кўзи айланиб тушган. Хат ёзилмишким, бу кишини Кайковус атарлар. Доим такаббурликда мутамаккин бўлуб, етти иқлимни илкимга олайин деб, охир ўзи бир қисм туффроқ бўлди. Андин кейин яна гуломбача сурати бир ҳарирни олиб чиқти. Очиб кўрсалар, узун бўйлуқ, юзи гулдек очилгон, ўрта соқол, бармоқлари узун, бўйни интичка, иккала қоши бир-бирига туташ, бу зот Кайхисрав валидурким, доим худони ибодатиға машғул эрди. Охир умрида тахти давлатдин, салтанати мамлакатдин кечиб, бурён қаноатни ўзиға лозим кўрди. Ҳазрат Исҳоқ алайҳис саломни умматларидин эрди. Андин кейин яна гуломбача сурати кириб, бир шаклини олиб чиқти. Кўрсаларким, тамом аъзоси оқ, ани башарасидин фитрат туйғунлиқ пайдо бўлуб турур, қарилиғни асари ани юзидин ҳувайдо бўлуб турур. Анга хат ёзилмишким, бу киши Зол ибн Сомким, ақл-тадбир бирла душманларни жонини ҳийла тузоқиға илинтуруб, охирда ажал илкиға андоғ асир бўлдимки, ҳийла-тадбирини бирортасини амалға келтуролмади.

Дерларким, Зол Халил ар-Раҳмон замонларида вужудға келиб, Исҳоқ, Ёқуб, Юсуф Довуд, Сулаймон, Айюб, Мусо алайҳис саломға замондош бўлуб, Искандар Зулқарнайини мулозаматини топиб, Исо руҳилло замонларида оламдин интиқол қилди. «Сиҷжат ул ахбар» китобида Золни умрини уч минг икки юзға яқин борган дебдурлар. Андин кейин мурватни бураб эрди, гуломбача кийик терисиға ёзилгон шаклини олиб чиқти. Бир кишини сурати тортилмишким, манглайи очуқ, қирра бурун, қуралай кўз, юзлари кенг, қулоқлари катта, айру соқол, яғрини кенг, қўллари узун, тирноқлари айланиб тушган, бели қаттиқ, қошлари қиличдек тортилган, олтун қафтонин кийиб, курси узра марбуъ ўлтурур. Салобатидин олам ларзаға келур. Ёзилмишким, бу киши Рустам ибн Достон баҳодур, паҳлавон. Дунё тўқайинда душманларга шерчаён, муҳолиф тулкисига мисли арслон ё қоплон денгизда наҳанг ва ё аждар, пойгарон. Яна дебдур: Эй ақл эгалари, бу суратни мушоҳада қилсанг, мендур таҳамтан сийрат, баҳодур сурат, менга иқбол андоғ юзланиб эрдиким, мени дағдағамдин Қоф тоғлари ларзаға келур эрди. Мени довушимни эшитса деғу Аҳраманлар қочар эрди. Мозандарон девлари тиг-яроғимни алангидин жигарбағри кабоб, кўзлари пўроб аҳволлари хароб эрди. Афросиёбдек подшоғи аъзим ул шон, шоҳ Туроннинг айвон-кайвонлари мени илкимда вайрон бўлди. Шунча куч ва қуввату зўрлик бирла охирымда ажал илкимдин кўтариб, шафалоқ бирла мени андоғ урдиким, ер бирла яксон қилди. Дермишким, ул Ёқуб алайҳис салом замонларида туғулуб, умри бир минг уч юз ўн учга бориб, Мусо калимуллоҳ замонларида вафо бўлубдур. Дунё вафосизлиғидин бу ғазалин дебдур.

Менманки таҳамтан диловар,
 Қил, ақл эгаси, сўзимни бовар.
 Мен Рустам паҳлавон эрурдим,
 Бу бешага арслон эрурдим.
 Денгизда наҳанг, аждаҳодек,
 Ёвларга мисоли бир балодек.
 Номим эшитиб Афросиёби,
 Кўздин тўкулурди доим оби.
 Илкимда бўлуб имуд, чўқмор,
 Тиклаб келолмадилар ағёр.
 Тоб айламайин кўранда жангим,
 Чиқай эдилар эшитиб донгим.
 Дерлар лақабимни эл Таҳамтан,
 Тоғ ларза қилурди дағдағамдан.
 Девлар қочар эрди ҳар қаёна,
 Хайли била йиғлаюб фиғона.
 Қорамни агар кўранда ҳар ёв,
 Қочқай эдилар йўруб, манам тав.
 Олсам қўла ханжару яроғи,
 Душман элина тушарди доғи.
 Рахшим минибон, қўлумда ўқ ё,
 Қофтану совут, кийиб дўбулга.
 Токи кебон қазо баҳодур,
 Бир урди мени, қилиб қора ер.
 Йўқтур ҳаракат, маҳол менда,
 Қувват қани менда, мажол менда?
 Қалқону совуту қани дўбулга.
 Қафтану камару қиличларим ҳам,
 Рахшим қани, ёй қани, чўқмор?
 Ер ичра бўлуб манам сазовор.
 Дунё иши барчаси адамдур,
 Суҳбат ушбурдики, дам — бу дамдур.
 Эй ақл эгаси, будурким ибрат,
 Бу сўзлар эрур сиза насиҳат.

Алқисса, мурватни бураб эрдилар, яна бир сураат чиқти.
 Кўрсалар, манглайи қаттиғ, яшил тусли. Ёзилмишким, бу кимарса
 Афросиёбдур. Турон мамлакатларин ўзиға мусаллам қилиб,
 иқлимға шуҳрат-данқи кетиб, бир кун ажални ўқи тегиб андоғ
 урдиким, қимирламоқға мажоли қолмади. Андин сўнгра яна бир
 сураат чиқти, юзи оқ, аъзоси очук, кўзгуси мусаффо, юзин сафқаси
 узра кўзи чўлфондек барқ урар эрди. Ёзилмишким, бу йигит
 Исфандиёр Рўйинтандур, ҳазрат Сулаймон алайҳис саломға
 замондош эрди, юз йигирма ўқни жасади Рустамға юборган эрди.
 Охир, бу йигитни ажал паҳлавони савмаъаи адамға юборибдур.
 Қулбача сурати яна бир нимарса келтурди. Кўрсалар, аъзоси оқ,
 икки юзи қора. Ёзилмишким, бу киши Баҳман дебдур. Бармоғлари

узун, доим тириклигини айш-ишратда ўткарур эрди. Охир ажал тоши маъишат шишасин синдуруб, адам ёстуқига бош қўйди. Ул ҳазрат Лукмонга муътақид эрди. Сўнгра мажусий динига ривож бериб, икки юзи қорайиб, кофир ўлди.

Аммо ул мазкур сурат гуломбача ишқални бир-бир олиб, кўрсатиб, яна бир-бир ҳарир дебои истибарқни келтурдиким, маҳобат бир зоти шариф, ўрта бўйлик, қора кийумлик, қирра бурун, либослари нафис, манглайи муборақлари очик, бошлари жимжимасинда кумушдек икки шоҳи, юзлари қуёшдек барқ урар бу киши етти иқлим хони ва ҳоқони, Мағриб Маширикни султони, ер юзин ва кун кўзин жабулқо-жобулсоғача илми ҳикмат ва илми фитрат била ўзига мусахҳара қилгон эрди.

Р у б о и й:

*Скандар олди олам хулқ хушдин,
Муяссар этмайин олтун кумушдин.
Кириб Мағриб-ла Машрик барчани ул,
Олиб таълимким ойу гунаш дин.*

Охир, қуёш каби оламдин этак чекиб, бу эски работдин хою ҳавасни бас қилиб, юз ҳасрат, қайғу бирла жаҳондин ўтти. Гўё онадин туғулмагандек бўлди. Вақти рихлат айдиким, мени қўлимни тобутдин чиқориб қўйинглар, барча халойиқ кўрсунлар, ушбу қўлумни узотиб оламни тасарруфимга келтуруб, эмдилиқда қўлумда ҳеч нимарса йўқтур. Эй Амир Соҳибқирон Искандари соний охир дунё ушбу турур. Беку қуллар, шоҳу гадо барча қулли нафас зоиқат ул мавт оёғидин шароби ноб ичмайин қолмас, барча ер бағрига кириб, туфроқ қариндошин қучмайин қолмас, бу ғазални дебдур.

Н а з м:

*Эй азизим, англа барча ўтти,
Қани Одам, қани Ҳаво, қани Худ?
Қани Шиша, Идрису Солиҳ, қани Нух.
Қани Жамшид бирла Заҳҳоки Фузуҳ,
Ҳам Каюмарсу Фаридун Кайқубод,
Қани Исфандиёрким, Хисрав нажод?
Қани Хому Шому, Ефас барчаси,
Қани Золу Сому Наримонлар бас-э?
Қани Бахман, қани ул Афросиёб,
Қани Рустам бирла ул Суҳроб тоб?
Қани Иброҳим, Халил қани Исҳоқ.
Қани Исмоил била Еқуби бебоқ?
Қани Юсуфдек гўзал, Айюб қани,
Яна Довуд, Сулаймон, бил ани?
Қани Зикриё ва Яҳъё ҳам Шаъйиб,
Қани Мусо бирла Ҳорун, барча ғойиб?*

Қани Фиръавн, қани Хамон палид,
 Утти Қорун бу жаҳондин ноумид?
 Қани Хотам Той била Нўширвон,
 Қани Искандари азиз ҳам Луқмон?
 Қани Аҳмаддур, Аҳаднинг дўстиким,
 Қани, бир-бира бўлди яқин ўртада мим?
 Қани Абу Бакр, Умар, Усмон, Али,
 Тўрт ёри ҳам вазири ул наби?
 Қани Зухро, қани ул икки имом,
 Қани асҳоби расул, барча тамом?
 Қани Хамза бирла Аббос покдин,
 Қани ўн икки имом ул муслимин?
 Қани Чингизхон, Халокун ҳам Тулой.
 Қани Чигатойбеку хон Ярлуда бой?
 Қани тўрт мазҳаб эгаси тўрт имом?
 Англа бу сўз: барча ўтгай, вассалом.
 Тамом калом.

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон тобути сакинани кўрдилар, тамом улуғлардин башорат топиб, ани беркитиб эмди киши кўрмасун деб Нил денгизи ичра ташладилар. Андин сўнг султон Шабли турк тилида ёзилгон нома келтурди. Кўрсалар, номада Қайсарнинг тамоми ота-боболарин оти ёзилмишдур. Елдиirim султон Боязид ибн Муродхон ибн Урхон ибн султон Усмон ибн хон Эртўгул баҳодурхон Туркхон ибн Ефас ибн Нух алайҳис саломгача борур. Барчаси Сижжат ул ахборда ёзилмиш, истаган киши ани кўрсун.

Бир замонида салтанати Чингизхон Аштархон йўлидин Румга бориб эрди. Анда бир мавзеъ бор эрди. Ҳар Ҳижоз қофиласига ошу таъом берар эрдилар. Мўғулдин бири сўрди: «Бу аҳсан кимдиндур?» Алар айди: «Қайсардиндур». Ул вақт Қайсар хур қул наслидин эрди ул фаранг қўлида ҳалок бўлуб, анда фаранг Румни талон қилиб, Рум фарангга мусаллат бўлуб эрди. Аҳли Румга фаранг кўб жабру жафолар қилиб эрди. Андин сўнг Усмонхон хуруж қилиб, фарангни талон айлаб, чўқ-чўқ ўлдурди. Одамлар ани Румга султон айладилар, доим фаранг била жиҳод қилур эрди. Анга Усмон Ғозий лақаб бўлди. Аммо Елдиirim ҳам ўз замонида ҳаддин зиёда иш кўрсатти. Тарих бир минг икки юз еттида (1792 й.) халифа султон Салимхон ибн Мустафоҳон ибн Аҳмадхон ибн Муҳаммадхон ибн Иброҳимхон ибн Аҳмадхон ибн Маҳмудхон ибн Муродхон ибн Салимхон ибн Сулаймон ибн Боязидхон ибн Муҳаммадхон ибн Муродхон ибн Муҳаммадхон ибн Елдиirimхон султон Боязид эрди. Физзамонина ҳам халифа бу мазкурлар авлоди эрур.

Эмди келдук сўз бошига. Аммо Амир Соҳибқирон нома мазмунидин мутолаа бўлуб, кўринишлари тугалди. Ҳар кун Султон Шаблини Амир меҳмон айлаб, нома жавоби ёзилгунча зиёфат қилар эрдилар. Аммо султон Шаблини туруш ери Мироншоҳ қўшида эрди. Аммо Амир элатдин нома юбормоқга элчи талаб

қилдилар. Номани Иноқ вазирга бериб, кенгаш қилдилар, беклар Мироншоҳни талаб қилдилар. Амирдин жавоб бўлмади. Андин сўнг, Шохрух тўрани, Амир «бу доим жанг талаб» дедилар. Сўнгра Умаршайхни арз қилдилар. Амир айди: мунга китоб ўқимокдин ўзга иш бўлмас. Сўнгра Султон Муҳаммад тўрани айдилар. Амир: «бу шаробни яхши кўрар», деди. Барчалари айдилар: бу хизматни уҳдасидин Мирзо Улуғбекдин ўзга киши чиқолмас, чораки кичик бўлса ҳам, улкансифатдур, фитратлик, ҳар ишга етук, кўб туйғундур, бу ҳар ишга лойиқ, барча нимарсага боб, дедилар. Анда Мирзо Улуғбек, Мағриб вилоятига ҳоким эрди, анга тезлик бирла келсун, деб хат ёзиб юбордилар. Андин сўнг Амир Соҳибқирон Миср узра ҳоким қўйиб, Олатоғ сарига келиб, Шохрух тўра отасин мулозаматида бўлди. Амир андин кўб хурсанд бўлдилар. Бу сўз мунда турсун, эмди икки калима сўзни Қайсардин эшитмак керак.

Қайсар то ўғли боргунча бўлмай, бир юз етмиш кишини бошлиқ қилиб, аларга вазири аъзам Темуртоғни амири аскар қилиб юбордилар. Тўрт сон киши денгиз каби ошиб-тошиб йигирма кунда Олатоғ бағрига етдилар. Бу ғавғоларни даиғқини Миср аҳли эшитдилар, филҳол, Миср ҳокимидин Амирга хабар келди. Амир Соҳибқирон тахту салтанат узра бекларга кўринишда эрдилар. Мисрдин бир киши келиб айди: «Эй ўзбак беклари, эй Самарқанд сипоҳлари, иш қилингларики, обрў қўлдин кетмасун. Бало ҳисоб ёв келибдур, бу вилоятни хароб қилмасун, ўз юртларинг қайда қолди, ўз маконларингга, уйлариингга тобмоқга кўб гаплар бордур».

Амир Соҳибқирон анда айдилар: кимдур Темуртоғга қўшун олиб бориб, муқобил бўлғай? Анда беклардин етти киши ўрнидин туруб, Амирдин фотиҳа талаб қилдилар. Аввал Суюрғамиш бекким, Чингизхон насли эрди, иккинчи Ҳинд Хожа қушбеги, учунчи мирзо Саъдиддин Ваққос, тўртунчи мирзо Муҳиддин, бешинчи Мирзо Инжил, олтинчи Олтмиш бек, еттинчи амир Баён Сулдуз, анда Амир Соҳибқирон айдилар: илғор боши Суюрғамиш бўлсун, агар бу ҳалок бўлса, Мирзо Саъид Ваққос бўлсун, бу ҳалок бўлса, мирзо Муҳиддин, бу ҳалок бўлса Мирзо Инжил, бу ҳалок бўлса Олтмиш баҳодур, бу ҳалок бўлса Баён Сулдуз бўлсун, бу ҳалок бўлса Ҳинд Хожа илғор боши бўлсун.

Анда Суюрғамиш бек айди: Эй қариндошлар, мен камина Соҳибқирон ҳазратларин кўб синағанман, бу киши валидур, илҳоми ғойибий бўлгондур. Бу мазкур кишилар бу урушда ўлғай, эмди мен маснадимни Муҳаммадхон ўғлумга бердим, хотунимни талоқ қилдим, молларимни муллоларга вақф қилдим, эй мусулмонлар, гувоҳ бўлуңлар, деди. Амир мунинг қилган ишларин англаб, айдилар: «Нима учун мундоғ қилурсан?» Айди: «Кўнглини дунёдин узуб, баҳузур жангга бораёй», дедим. Анда ўғлин ўрнига ўтқузди. Андин сўнг, йўлдошларига қараб айди: сизлар ҳам дунёдин кечиб, жанг ичра кирсангизлар, нечукким, азизлар, дебдурлар жондин кечмай иш битмас. Анда барчалари ушбу кайфиятда дунёдин кечиб, мосуво бўлдилар. Анда яна барча иттифок бўлуб, ҳар қайсилари ўзларига лойиқ аскар олдилар.

Ўзбак баҳодурлари, отларига рокиб бўлуб, Темуртош аскарига қараб йўл соддилар.

Алқисса, Суюргамиш, етти киши қанча қўшунларни олиб боргонларини Темуртош англадиким, мўғул бекларидин етти киши кўб-кўб аскар олиб келурмиш деб. Бирдан карнай, сурнай табали жанг қоқтилар. Темуртош аскарини андоғ кўб эрдиким, етти юз туғ, байроқлари бор эрди. Бул тарафдин чангу тўзон кўрунуб, Амир Соҳибқирондин етти аскар бориб, саф тузаттилар. Нақора, барабанларини иккала аскар жойларига тортиб бериб, жангга муқаййид бўлдилар. Суюргамиш бек Амир Соҳибқиронни сўзига амал қилиб, бири ўлса, бирини ўрнига ўлтурмоқ бўлуб, ул кун байроқларини кўтардилар.

Аммо ул тарафда тўрт минг тўфангчи Темуртош жиловинда эрдилар. Бирдан юз етмиш карнай, барабан чолдилар. Филҳол, иккала қўшун аралаш бўлуб, андоғ қирғин бўлдиким, бу хангомаларни Амир лашкарлари кўруб, ўзга ўрунга қоча бошлади. Қазо мешкоблари сув ўрнига қизил қон соча бошлади. Биров қўлинда чопқу, биров қўлинда санчқу, биров қўлинда болта, биров қўлинда пайза, биров қўлинда қиличи обдор; бировни бели узилган, бировни аъзоси чўзилган, бировни қорни ёрилган, бировни қизил қонга қорилган, бировни сўяги синган, бировни оёғи синган, бировни бағри тешилган, бировни кўзи тешилган, биров жон бермоқда, биров қон тўкмақда, биров от чопар гириллаб, биров отдин йиқилур дириллаб, биров қилич силтар шириллаб, биров айланур гириллаб, биров қочқай фириллаб, биров йиқилур чолқайиб, биров аганар қолқайиб, биров қолур шалфайиб, биров ётур ёлфайиб, биров юрур оти ўйнаб, биров ётур тилин чайнаб, бировни юрағи қайнаб, бировни кўнгли айнаб. Ўзбак бирла Рум қони денгиздек тошиб, ғавға ҳаддидин ошиб, бир кеча-кундуз уруш бўлуб, Суюргамиш бек майдонда ёлғуз қолибдур. Румийлар келиб, бекни қўлин қалам қилдилар. Андин сўнг байроқни бу қўлига олди. Яна бу қўлин ҳам қалам қилдилар. Байроқ ерга тушти. Барча билдилар. Бекбача ўлди деб майдондин бошин олиб кеттилар. Анинг ўрнига Мирзо Саъиддин келди. Ани ҳам шахид қилдилар. Андин сўнг мирзо Мухиддин келди, ул ҳам шаходатга етти. Яна Баён Сулдуз келди, ул ҳам ҳалок бўлуб, ўрнига Инжил келди. Ул ўлуб, ўрнига Олтмиш баҳодур келди. Анинг ўрнига Хўжа қушбеги келди. Ул кун икки тарафдин баҳодур йититлар ҳалок бўлдилар. Аммо Темуртошнинг бир ўғли бор эрди, оти Жаъфарбек эрди. Темуртошдин жангга рухсат талаб қилди. Отаси рухсат бермади, берухсат бориб, мирзо Мухиддин қўлида ҳалок бўлуб эрди. Ани эшитиб, Темуртош вазир ўғлин фироқиға чидаёлмай, бул ҳам бориб ярадор бўлуб, йиқилиб эрди. Ани румийлар келтуруб, етти юз қалқон олтуғини Темуртош учун тасаддуқот қилдилар. Мўғул бекларини бошини румийлар найзаларга сончиб олди. Анда Ҳинд Хожа қушбегидин ўзга киши қолмаб эрди. Амир Соҳибқироннинг бир неча қул ва ғуломлари келиб, анинг атрофида бўлдилар. Аларни баъзиси «қочайлик» дедилар. Қушбеги айди: қариндошлар барчаси ўлубдур, бизларни қочмағларимиз яхши эмас, Амир Соҳибқиронга нима жавоб берурмиз??

Алқисса, румийлар бирдан «оллоҳ акбар» деб от қўйдилар. Ўзбакларга хатар, румийларга зафар бўлуб, ўзбаклардин бир нечалари ўлуб, кўблари қочиб, майдонда қушбеги ёлғиз ўзи қолди. Муни кўруб, Темуртош мулозимларига бу баҳодурни тирик тутуб келтурунглар, андин сўз сўрайлук, деди. Ани румийлар тутуб олмоқға ҳаракат қилиб эрдилар, ёлғуз ўзи майдонда жавлон кўргузиб, кўб-кўб румийларни ҳалокат рутбасига солди, ала ҳазал-қиёс, уруш тамоми ўн бир кун бўлди. Охирги кун отини милтиқ била уруб йиқиттилар, яёвлик ҳолида неча-неча кишиларни вужуд шаҳристонидин адам чўлистониға юборди. Охир, бўлмади. Боғлаб олиб, вазири аъзам Темуртош қошиға келтурдилар. Вазир айтиди: «сен кандоғ кишисан?» Қушбеги айтиди: «Соҳибқироним кули бўлурман». Яна вазир айтиди: нечук мўнча ўзунгни ҳалокатға солурсан? Қушбеги айтиди: Амир Соҳибқирон хизматида тирикликдин ўлмакни афзал билурмиз. Вазир айтиди: Амир Темурни сендин ўзга хизматчилари борму? Ҳинд Хожа айтиди: қулларин ичида ярамас, ақли пасти мендурман. Вазир аъзам ҳайрат бармоқин тишлаб айтиди: «бу аъфол сизларда бор, албатта. Рум халқи сизларга тобеъ бўлса керак. Қушбеги айтиди: «тез бўлгил, мени ҳам ўлдургил, қардошлар фироқида юрак-бағрим қабоб бўлубдур. Вазир ҳарчанд насиҳатлар қилдики, сенга шоҳона хилъатлар бериб, Амир Темур олдиға юборайин, деди, қабул қилмади. Айтиди: Эй вазири акбар, мени қўйуб юборсанг, бир кунда билгил, мен сени ҳалок қилурман. Анда Темуртош ноилож Ҳинд Хожани қатлга буюрди. Андин сўнг Рум сипоҳлари Сувайш мавзеъини ёқасига бордилар.

Эмди икки калима сўзни Амир Соҳибқирондин эшитмак керак. Олатоғ бағрида эрдилар. Қанча киши ўзбаклар қочиб, Амир Соҳибқирон кўшунлари ичра кириб кўшулди. Кўрган-кечурганларин Амир Соҳибқиронға баён қилдилар. Анда ўзбак бекларин барчаси ҳозир эрди. Амир айтидилар: иншооллоҳ таоло, тонгла Темуртош қошиға аскар юборурман. Сипоҳларим ичра яхшиси бордур, анинг ёътиқоди ҳам барчадин яхшидур. Мен ҳам ани барчадин яхши кўрарман, албатта. Темуртошға зафар тобса керак деб ҳарамға дохил бўлдилар. Ул кун кечкурун жамъи тўралар келиб, Иноқ вазирға ҳар қайсилари айтидилар: Темуртош қошиға менга рухсат бўлса, борсам деб. Иноқтоз ул мард жонбозларға айтиди: мен билмадим, Амир Соҳибқирон ўз кўнглиға келгон ишини қилгай, тонгла кимға фотиҳа берса, ўзи билгай, деди. Эртаси чодир ва хаймаларни тикиб, кўринуш хонани тартиб бердилар. Анда Амир тахт узра чиқуб ўлтуруб, уч кунгача ҳосу ом саломға келдилар. Беклар саллаларин бўйнилариға солиб, Амирдин фотиҳа талаб қилдилар. Амир сукутда бўлуб, қўл кўтармадилар. Ноилож, саллаларин ўраб, қайттилар. Андин сўнг, тўралар бир-бир келиб, фотиҳа талаб қилиб турдилар. Алар Шохрух тўра, Мироншоҳ, набираларидин ҳам бор эрди. Амир индамадилар, ноилож, алар ҳам саллаларин ўраб, ўз ўринларида қарор олдилар. Соатидин сўнг, Амир бошларин кўтариб Шохрух тўраға қарадилар. Тўра бул хизмат менга бўлди, деб ўрнидин туруб, таъзим қилди. Андин сўрдилар: Мирзо Улуғбек тўра қайдадур. Шохрух тўра айтиди:

тумовдур. Келсун деб буюрдилар. Соатидин сўнг келиб, салом қилиб, қўлин алиф-лом қилиб, таъзим била турди. Амир айдилар: Эй Улугбек болам, Темуртош бошига бормоқга қувватинг етарму? Улугбек тўра айди: Амри ҳумоюннингиз бўлса, сипоҳларимни назарингиздин ўткурсам.

Соҳибқирон буюрдилар, келтур деб. Андин кейин, Амир қошлариндин тартиб бирла кўб-кўб жомаъа кўрук кўрсатмоқ учун жамъ бўлди. Аммо ўзин аҳли ҳукуматларни ким, умаро ва вузаро ила кенгаш қилиб, ҳукамолари иш кўрсатиб, аскаринин тўрт сон кишини ажратиб, ҳар сон ўн мингдин бўлур, андин сўнг, қирқ минг карнай, нақора, барабан келтурдилар. Сайёдларга буюрдиким, тўрт сон абобил келтуринглар деб. Ани турк тилида ёввойи қалдирғоч дерлар. Сайёдлар айдилар: қалдирғочни нима қилурсиз? Ул айди: керакдур. Андак фурсатда топиб келтурдилар. Анга яраша сандуқлар тортиб бериб, сув била таъомни қорлуғочларга муҳайё қилиб қўйдурурлар. Амир Соҳибқирон, эй болам, аскаринг ичра баҳодурларни менга кўрсатгил, (деди). Анда Улугбек аскарларга Соҳибқирон назаринин ўтунглар, деди. Андин сўнг, тўрт сон киши синоҳгарликга ораета ва пироста бўлуб ўттилар. Аксарини огизлари катта ва кўзлари кичик ва баъзиси ўрта бўйлик ва баъзиси узун бўйлик, қизил юзлик ва баъзилари узун соқол баъзилари кўса, кулоқлари катта, тўғри сўз эрдилар. Барча баҳодурларни икки кўзи отларин ёлида эрди. Булар ичра ҳар тоифадин бор эрди. Олдидаги хировуллари ўзбаклардин эрди. Яна алар ичра санди Қурайшийким, тўрт ёри нозанини авлодлариндин ҳам бор эрди. Андин сўнг, тўрт минг хофизини хуш илҳомларини келтурдилар. Уруш кунинда ғазал ўқумоқга тайёр эрдилар. Аларга тунукадин уй қилиб тевааларга ортган эрди, вақти келиб, жанг ичра кирган вақтларинда нағмаи қилиб, танбурларин чолиб, имом Ҳасан ва имом Ҳусайн марсияларинин ўқур эрдилар. Аларни овозига аскарлар масту мустағриқ бўлуб, ўзларин жангга урар эрдилар. Яна тўрт минг кишини қўлида бели била келтурдилар. Ул кун барчасин жамъ қилиб турфа шавкат ва ҳашамат бирла отландилар. Амир ҳам бирга чиқиб, видеоълашиб, сени яратганга тобшурдим, деб қайттилар. Бир неча кундин сўнг, Рум сипоҳларига еттилар, андин кейин бир кишини жосус қилиб, аларга юбориб, хабар олдилар. Аммо кечаси бирла қанча аскарга оқ кийумларини кийгузуб, бошларида оқ салла, пешларин узун қўйуб, аларни Темуртош қошига илгари юбордилар. Анда тўрт минг киши келиб хандақ қоздилар. Ул вақт Темуртош қўшунлари ёв келганидин хабарлари йўқ, атрофга тарқалгон эрдилар. Ул кеча бирдан карнайчилар, нағорачилар навозишга келтурдилар. Рум сипоҳлари шошиб қолиб, бирин бири ўлтура бошладилар. Оқ кийумли кишилар аларга деди: Эй Рум сипоҳлари, огоҳ ва доно бўлунглар, бизлар рижол ул ғойибдурмиз, Амир Темур мададига келиб эрдук. Вазир бу сўзга таажжубда эрди. Қуёш амири кўк майдонинда жилва кўргузди, вазир ёвни кўрсаким, тўрт сонга яқин келур, атрофида хандақ пайдо бўлубдур, бир кечада нечук тайёр, бўлубдур, деб барча ҳайратда эрди. Анда тўрт минг хофизини хуш илҳомларини келтурдилар.

Алар таажжуб бармоғин тишлаб, бири келиб сўрди: «сизлар қандог кишидурсизлар?» Булар айтиди: Рижол ул ғойибдурмиз! Вазир айтиди: бизлардин нима иш содир бўлди, рижол ул ғойиб мўғул мададиға келур?! Булар айтиди: «Сиз халқи золим бўлурсиз, анинг учун биз ўзбаклар мададиға келдук. Вазир буюрдиким, ўқ отинглар, деб. Рум сипоҳлари бирдан ҳамлага турдилар. Улугбек ҳам карнай чолдириб, урушмакға муқайяд бўлдилар. Яна ҳофизлар марсия ўқимакға бошладилар. Аларни тунука уйи кирпитиконға ўхшаш сирти тикон эрди, уч кеча кундуз жанг бўлди, тўртунчи кун кўб танг бўлдилар. Рум аскарлари халқа каби атрофини олгон эрди. Филҳол, нома ёздириб, бир баҳодур кишини топиб, кўб ваъда қилди, агар тирик келсанг, ҳар на мақсудингға еткузурман ва агар ўлсанг, авлодингни дунёдин мамнун қилурман, деб номани бериб юборди. Ул киши элчи бўлуб, хандақдин ўтуб, номани Темиртошни вазирига келтуруб берди. Вазир очиб кўрса, дебдурким: «Эй вазир, огоҳ бўлгил, бизлар рижол ул ғойибдурмиз, Амир Темир ёрдамиға келгандурмиз, анга байъат қилмасанг, тонгла бошингға кўрарсан, абобил аскарин юборурмиз, гўё асҳоб ул фил қиссасин эшитгандурсан». Вазир кулуб, элчини тўғри сўзла ростингни айгил, деб қийнамоқға бошлади. Элчи асло гапурмади, охир қийнай-қийнай ўлдурдилар.

Ул кеча Улугбек сипоҳлари зикри Жаҳриани бошладилар. Аларни қилгон зикриға еру кўк зилзилага келди. Бу сўзни Румни халқиға данқи кетиб, кўнгилларига ваҳму кўркўнчи тушуб эрди. Кеч бўлуб, юлдуз қорлуғочлари кўк саҳфасида тайрон қилиб, Рум кундузин юз минг найранг бирла мунҳазм қилдилар. Ул кеча минг минг машъаллар ёқилди, тўрт тарафдин байроқларини жилваға келтуруб, такбир айтиб, ҳофизлар марсия ўқуб, румийларға қаршу бора бошлади. Улугбек қорлуғоч муваккилларига айтиб эрди, жанг қизигон вақтида қорлуғочларни майдон ичра қўйуб юборгил, деб эрди. Бирдан кечи бирла жангға муқайяд бўлдилар, соатидин сўнг, кеча кундузға мубаддал бўлди. Темиртошни аскарлари бирла Улугбек аскарин мобайни қирқ қадам қолиб эрди, вазир кўрдиким, рижол ул ғойиб даъво қилганлар барчаси жангға муқайид бўлубдурлар. Анда туруб, Темиртош сипоҳларин чақириб, айтиди: Эй қавм, кўркманглар, булар барча ёлғончидурлар. Бу сўздин сўнг, бирдан икки тарафдин от қўйуб, жанг-талотуб бўлуб, гавго кўзголиб ярок ва аслаҳалардин ўтлар чақилди, гўё жанг олови ёқилиб турган ҳолатда муваккиллар сандуқларини очиб, қорлуғочларни қўйуб юбордилар. Рум халқи кўрдиларки аскарлари абобил осмон юзин ва қуёш кўзин чигуртка каби олибдур. Аммо ул замон қиш фасли эрди. Ани кўрмаганларига кўрсатиб, барчалари қоча бошладилар. Улугбек сипоҳлари алар қонин соча бошладилар. Муни кўруб вазир аъзам тоқат қилолмай, бул ҳам қочиб, оти балчиқға ботиб қолди. Улугбек мулозимлари ани тутуб, асир қилдилар. Одамлар кўркўб, Сивос шаҳри ичра бориб бир нечалари уйлари ичра кириб ёшуриндилар. Улугбек сипоҳлари бирла алар орқасидин қувлаб, шаҳр ичра кириб, кўб-кўб одамларни ўлдуруб, ўрдаға яқин бордилар. Ул кун румийларни ақли шошиб, бир-биридин адашиб, гавго хаддин

ошиб, қизил денгиз тошиб, андоғ қирғин бўлдим, ўлуклари ханнот қофидек тўб-тўб бўлуб қолабердилар. Қазо вагончилари бу юкларни адам реълига солабердилар, бошлари чинни тарбуздек юмадануб, жасадлари дўнг қабақдек ёрилиб ётаберди. Ажал савдочиси бу молларни нақд-нася қарамай сота берди.

Аммо ровийлар андоғ дебдурларким, Темуртош қўшунлари қони-ла ва ёғина ерлар қорайиб, суяклари етти юз жойга хирмон бўлубдур. Аммо ул кун Улуғбек ўрдага кириб, тахт узра қарор (олди). Барча билдимки, булар бошлиғи Улуғбек экан, қошига Темуртош вазирни боғлаб келтурдилар. Филҳол, вазирни бойлуқларини ешуб, кўб иззат ва хурматлар қилиб, фатҳнома ёздуруб, анга вазирни йўлдош қилиб, Олатоғ сариға, Соҳибқирон хизматларига юборди. Вазир келгандин сўнг, Амир айдилар: Эй Темуртош, билмадимким, Қайсар кўнглига нима ишларни йўл берур, аммо мени аскарларимни кўрмабдур, деб. Амир буюрдилар, тахтни тоғни устига олиб чиқтилар. Мулозимлар чодир-чанбатларни тикиб, фаррошлар ерларни суңуруб, ораста ва пироста қилдилар. Соҳибқирон вазир била ул ерга чиқиб, атрофга хабар юбордилар. Эрон, Турон, Туркистон, Ҳиндустон, ўзбек, қипчоқ қирғиз, қозоқ ўрус, қалмоқ барчасига хабар еткуруб, неча кеча ва неча кундуз барчалари Соҳибқирон хизматларига етиб келабердилар. Амир Соҳибқирон қанча беклар бирла мунтазир эрдилар, ногоҳ, бир бўлак зоҳир бўлди йигирма минг кишига яқин, аскарлари ўқ-ёларини ёнларига бойлагон, аларни бошлиғи бир йигит, чавқар отга минган, қизил либос кийган, ани тўрт ўғли атрофида, етмиш муғанний созларини чалиб елурлар. Бу ғазални айтурларким,

Б а й т:

*Илоҳо, давлатингни ҳақ муяссар айласун, жоним,
Мадад ҳолингга доим аълиёлар айласун, жоним.
Кўзим кўзгусига келтурдимки чун акси зебосин,
Тамошон гулистон бу манзар, айласун, жоним.*

Аммо ул йигит отдин тушуб, Амирга салом қилиб, таъзимлар ила қўлин алиф-лом қилиб, ҳазрат Соҳибқирон мадҳига бу ғазални ўқуди.

Р у б о и й:

*Султони жаҳон паноҳи иқлими жаҳон,
Искандари соний, вэй ҳоқони замон.
Хизмат намарин белга тугуб боғлабмиз,
Не ишни қилур, айсангиз фармон.*

Анга Амир инъом ва эҳсонларни кўб қилдилар. Темуртош вазир Иноқтоздин: «бу мард жонбоз қаби йигит ким?» — деб сўрди. Иноқ асвули кайвонлиғин, жулуси айвонлиғин айтиди: Бу Мироншоҳким, Соҳибқиронга ўғул бўлур, Ироқ шаҳрига хон ўлмиш, Макка Мадинадин араблар анга тобеъ эрди. Икки сон араб саф-саф бўлуб,

теваларга минуб ўттилар. Яна бир жамоъа ҳозир бўлди. Қора байроқлар била бир сон, икки минг йигит барчаси қафтанин эгниларига кийган, қулоқларинда булоқилари, қўлларинда қиличлари яланг, алар олдинда бир йигит қизил созлик, соқоли узун. Йигит баҳодурлари саф-саф бўлуб, турфа-турфа ўйунлар била келур. Филҳол, отдин тушуб, Амирга салом қилиб, таъзим била қўлин алиф-лом қилиб, Амирга қараб бу байтни ўқуди.

Б а й т:

*Эй валиди азизим, бошим узра тож,
Арзирму сиза жонимни қилсам-да хирож?!
Қул даргоҳингга Миср азизи Чин ҳоқони,
Давлат сенгаким, давлатингга бўлди ривож.*

Амир яна анга қўб инъомлар бериб, хурсанд қилдилар. Вазир сўрди: «бу йигит кимдур?» Иноқтоз: «Бу мард жонбоз Шохрух тўра», деб асвули кайвонлигин, жулуси айвонлигин билдурди. Ногоҳ яна бир йигит навқирон пайдо бўлди. Филни устида тахт узра мураббъа ўлтурган, атрофида бир минг етти юз баҳодур халқа олиб, филларга сувара бўлуб келурлар, уч юз занбуракни аробага ортиб, уч ҳўкузни анга қўшуб, уч минг ҳинд аларни жиловин ушлаб келур эрдилар. Турфа шон-шавкат ила йигит фил устида ўрнидин Амирга таъзим-тавозеълар била салом қилиб, қўлин алиф-лом қилиб, дуода бўлуб, бу ғазални ўқудилар.

Р у б о и й:

*Эй бобо, давлат сиза бўлсун давом,
Шоҳлар хизматда бўлсун чун ғулом.
Ҳеч ким йўқтур муҳолиф бўлмоқа
Сизгадур дўстлар дуода субҳи шом.*

Мунга таажжуб бармоғин тишлаб, вазир: бу кимдур?, — деди. Иноқ вазир айти: «Бу йигит мард жонбоз Ҳиндустонга валий оти Султон Маҳмуд тўра, Соҳибқирон набираси», деб асвули кайвонлигин, жулуси айвонлигин анга таъйин қилди. Андин сўнг, яна бир йигит ҳозир бўлди. Либоси оқ, тўрт минг ғулому фузало атрофида мисли Хожа Абў Лайс Самарқандий ва Мавлоно Али Қушчи ва Мир Саййид Жўржоний ва Мавлоно Шараф Яздий. Ул йигит салом қилиб, отдин тушуб қўлин алиф-лом қилиб Амир мадҳига бу ғазални ўқуди.

Р у б о и й:

*Сийнанг ичра баҳровар аҳли улум,
Толеъингга тарбият айлар нўжум.
Хизматингда қул эрур беклар бори,
Ким бўлди сенга, бўлди ким.*

Амир анга ҳам кўб инъомлар бериб хурсандлар қилди. Иноқ сўзлагунча бўлмай, вазир мунн хўб билурман, Улугбек тўрадур, деди. Яна сўнгра бир жамоъа пайдо бўлдилар. Аларда қилич била санчқу, андин ўзга яроғ йўқ эрди. Аларга бошлиқ икки гўзал: бирлари Рустамбек, бирлари Искандарбек, иковлари Умаршайх ўғли эрди. Таъзим бирла булар ҳам ўттилар. Яна бир бўлук пайдо бўлди, алар олдинда қора тўруқ бир йигит Амирга дуо қилиб ўтти. Иноқ айди: «бу йигитни оти Бойқаро тўра Умаршайх ўғлидур. Мозандаронга ҳоким эрмиш». Яна қавми зоҳир бўлди, булар бошлиғи амир Мутраб ибн амир Чоку барлос. Булар доим қилични яланг қилиб олиб юрарлар, барлос маънисн қилични қинга солмаганин айтурлар. Яна бир тўб пайдо бўлди, отларин ўйнатиб келур эрдилар. Буларни бошлиғи амир Боязид Жалойир эрди. Яна ўзга қавм зоҳир бўлдилар, бошлиғи амир Ёдгоршоҳ орлот эрди. Булар ҳам турфа тажаммул бирла ўттилар. Андин кейин яна бир жомаъа етиб келдилар, барчаларини милтиқлари қўлларида, тўрт сон юки ортган тевалари бор. Яна бир сон, икки минг қизил юнглик тева, яна уч юз сандуқни филларга ортган. Иноқ кал вазир айди: булар Амир Темур Соҳибқирон элати кўрагонийлардиндур, булар Амирга хазиначидурлар. Ул вақтда яна бир тоифа зоҳир бўлди, барчаларини бошларида сочлари бор, қўй сурат, кийумлари қора, милтиқлари яғринларинда, Амирни дуо қилиб ўтабердилар. Иноқ айёр айди: булар сиёхпуш кофирлар, Ҳиндистондин Соҳибқиронни ийнатиға келгандур. Буларни орқаларидин яна бир жомаъа эл пайдо бўлдилар. Аларни туслари сариғ, бошларида сочлари сариғ, кийумлари қисқа, бошларинда шафка, бўйниларида чалипо, ёнларинда пўталариға милтиқ оққон, мўйлаблари оғзин ёбқон, байроқларинда сурат нақш қилинғон. Анда Иноқ айёр айди: «булар ўрус бўлур», деди.

Ала ҳазал-қиёс сарту қозоқ, турку тожик барчалари Соҳибқирон хизматиға жамъ бўлдилар. Ер юзин ва кун кўзин балоҳисоб қўшун олди.

Алқисса, Амир Соҳибқирон айдилар: кўрунг баҳодурларимизни, сипоҳ ва аскарларимизни. Эмди кўрган-кечурганларингни Қайсарга бориб айғил, деб малукона хилъатлар бериб, Румга юбордилар. Бу кийумларни вазир умрида кўргони йўқ эрди. Аммо Темуртош вазир неча кундин сўнг Қайсар қошиға келиб, Соҳибқиронни андоғ таъриф қилдиким, Қайсарни сўзламакга асло мажоли қилиб бўлмади. Охир Қайсарни аччиғи келиб, ғазаб ўтиға ёниб, вазири аъзамни зиндонға солдурди. Андин кейин неча ишни ўйлаб, урушмакга ҳаракат қилиб, аскар йиғмакга буюрди.

Эмди икки калима сўзни Амир Соҳибқирондин эшитмак керак. Алқисса, Амир Соҳибқирон Сивос фатҳ ўлғондин сўнг, шаҳри Ангурийяга қараб юзланди.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚАЙСАРКИМ, ЕЛДИРИМ СУЛТОН БОЯЗИД БИЛА ЖАНГ ҚИЛҒОНИНИ БАЕНИ

Аммо таворих арбоблари андоғ ривоят қилурларким, Елдириим Боязид бир кун Рум аҳлини тамом бекларин чорлади. Аларга машварат қилиб, кенгаш эттилар. Фузалодин бир киши Қайсарга айтиди: Эй султон афандим, Амир Темур ҳам Сиз каби халифани муслимин эрминч, «ас-сулҳ хайрун»¹ деган ҳадиси шарифга амал қилсанг, деб насиҳатлар қилиб, бу ғазални ўқуғонлари.

Б а й т:

*Дўст изларсан, ғами ағёрни сен ўйлагил,
Қўл узатсанг, вурда захми хорни сен ўйлагил.
Нолаи мазлумлар золимни кўнсан чок этар,
Қўй ситамни, ҳар дили афгорни сен ўйлагил.
Кимга бордур жабр иши, зулми ситам қилмоқ анга,
Элга кўб аччиғни қўй, қаҳқорни сен ўйлагил.
Эй бегим, якбора ҳар иш сори сен майл айлама,
Ким жафожў ул кўнсил озорни сен ўйлагил.
Зол дунёдин кўб кишин қилди расвои жаҳон,
Билки маҳликдур бари, бу корни сен ўйлагил.*

Аммо бу сўз Қайсарни қулогига кирмай, балки аччиғи зиёда бўлуб, ғазаби келиб, жангги аъзим қилмоққа муқаййид бўлди. Хизматида умаро ва вузаро ҳозир эрди. Елдириим султон фарангдин кўб шаҳарларни тобеъ қилгон эрди, мисли Қунийя ва Қустонтания ва Қуқот ва Истанбул ва Мадмалия ва Оқсарой ва Арзал. Булардин ҳам хуруш майдонида яксар, ўзбакда кўб баҳодур майдонда эрди ҳозир. Ким кўрди, ақл қочар бўлғайки, яна титрар. Рум эрди кўб ҳунармад бир-биридин неча чанд, ўзбакни қилмоққа банд, эрди синоҳи жарожар. Иковда турк боласи, иковни можароси, гўё ини-оғаси ворислиғин талашар.

Андин кейин Амир Соҳибқирон оқ кийуб ва оқ саллалар ўраб, фешларин мобин кифтлариға ташлаб, мисвокларин саллалари узра санчиб, Каломуллоҳни ҳумойил қилиб, фўталариға исфаҳоний қилич осиб, гул сафига қарор эрдилар. Олдиларида султон Маҳмуд била Шохруҳ тўра иковлари мустаиди жанг бўлуб туруб эрдилар. Ул тарафдин Қайсар балобехисоб аскар била муқобил келаберди. Кўрсалар Қайсар либоси қора фил узра мураббаъ ўлтурубдур, атрофида беклар ва синоҳларини кийумлари қорадур. Арқони давлат била келиб, Амирга қаршу турди. Андоғким анинг шон-шавкатиға Хожа Абдулла Хотифий бу ғазални ўқудилар.

Б а й т:

*Ушал Қайсарким, оти Елдириим,
Ани шавкати чун Каюмарс жим.*

¹ Сулҳ хайрлидир.

*Яна аскари мисли дарёи Нил,
Ошарди, тошарди чунон эрди сел.*

*Фалакка етарди талоғуллари,
Юрмакда, турмакда бирдек бари.*

*Чолиб карнайу барабон нағмалар,
Вухушу таюр эрди довушига кар.*

*Кўрунг икки аскар муқобил бўлуб,
Руму ўзбака ушбу майдон, тўлуб.*

*Икки наслида Ёфасийдин ўғул.
Икков бир-бирини талашлар қилур,*

*Икков бир-бирини талашлар қилур,
Талошмоқни ҳар кунда бошлар қилур.*

Алқисса, Қайсар фил узра устида ўлтурур тахт ичига байроқ бор, қўлида санчқу била майдон ўртасига кириб, мубориз талаб қилди. Амир Иноқ айёрга ишорат қилди. Иноқ, филҳол, отларин эгарлаб, Амирга келтуруб тутти. Амир бориб Қайсарни йўлин олди. Қайсар айди: Эй барлос, қандоғ кишисан? Амир анга ўзларин аён ва баён қилдилар. Қайсар найза ҳавола қилди. Амир отга қамчин уруб анга қараб югурди. От ҳуркиб бормади. Амир сакраб отдин тушуб, филни остига кириб, Қайсар била филни кўтариб, беш юз қадам бостилар.

Румийлар (бошқа бир неча шаҳарлар анга тобё эрди) Амир Темурга нома ёзгил деб мирзога буюрди. Филҳол, мирзо Қартос майдониға мадад Хиндистондин аскар келиб яъни аскар олдуруб, тартиб бериб Амирга юборди. Соҳибқиронға хабар келдиким, Қайсардин Элчи келур, деб Амир тахт узра ўлтуруб эрдилар, номани келтуруб берди. Айтибдурки, эй Амир Темур ҳануз ўзунгни Соҳибқирон олурсан, одамларни ўзингга тобё қилибсан, тонгла кўргил, бизларни майдонда масоф қилайлик ва мардоналикни бир-биримизга кўрсатайлик, ўзгаларни ташвишга солмағаймиз. Амир бу сўзни эшитиб, суюнуб, хурсанд бўлуб, элчига айдилар: Қайсар қай дастурға масоф қилғай? Элчи айдилар: Оқ фили бордур, Ҳабаш хонидин келгандур, жанг куни ани миниб, масоф қилғай. Андин сўнг элчиларга жавоб бериб, Боязид Жалойирни анга йўлдош қилиб, нома жавобин қайтардилар. Нома бу эрдиким, «Эй Қайсар, бизни мунажжимлар қирқ кун муҳлат тилайдур; андин сўнг, иншооллох, майдонға кириб, масоф қилурмиз?» деб номасини тамом қилибдур. Қайсар кулуб айди: Амир Темур энди кўркубдур. Аммо бул тарафда Амир Соҳибқирон, филҳол, чаноқчиларга балчикдин фил суратин қилдуруб, қирқ кунгача бошлариға кўтариб, машқ қилиб, андак лой қўшуб фили аъзим бўлди. Ани кўтариб, минг газлик ерни уч мартаба айлантуруб кўёр эрдилар. Қирқинчи кунда жанг учув нақора чалинди. Карнай ва нақорачиларнинг адади бир минг етти юз

эрдилар. Елдирим султон Боязид айди: бу қандоғ садо ва гавғо турур? Анга: «Амир Темур аскарни келмишдур», дедилар. Аммо, ул кун ўтуб амир қуёши кўк саҳфаси узра намоён бўлғоч, муҳолиф юлдузлари фаришон бўлди. Алда, иккала сипоҳ ўз ишларини фикрида бўлуб майдонга зийнатлар бериб, сафларни тартибга келтуруб, табал, жанг барабанларини жойига қарор бердилар. Иккала аскарни таъриф қилиб, Хожа Абдулла Хотифий бу ғазални ўқудилар.

Б а й т:

*Ул саф фарангу румий,
Бу сафда ўзбакийлар.
Тартиб ила яроғин айлаб ўзалга,
Денгиздек урса жўш, кетгайким ақли хуший.*

Бирдан олам тўлуб гирув кўтарилди. Қайсар кўрқуб ўзини филни устидин ташлаб, сафига қараб қочти. Амир филни ерга андоғ урдиким, суяклари майда-майда бўлди. Анда иккала аскар тўсиндин бир-бирларига от қўйдилар. Амир отларига миниб жангга қарамай Халаж денгизига қараб йўл солдилар. Майдон ичра икки аскар бир-бирига андоғ жанг қилиштиларким, Хожа Абдулла анинг шаънига бу ғазални ўқудилар:

Б а й т:

*Урушлар бўлди ул кун ҳаддидин ошиб,
Урарди бир-бирин янчиб, талошиб.
Бузарди бир-бирини сафларини,
Лағв айлаб неча ажуфларини.
Урарди бир-бирин дунболасига,
Кетар эрди «она» деб холасига.
Қилиб бир-бирларини пора-пора,
Йиқилиб калладин неча минора.
Келиб бир-бирига анда ёношиб,
Урарди бир-бирини ақли шошиб.
Қилиб бир-бирларига анда қўшун,
Оқарди қон бўлуб монанди Жайхун.
Ўлуклар бўлди анда даста-даста.
Чу хирмон бўлдилар юқори, пастда*

Алқисса, Қайсар баланд ерга чиқиб кўрдиким, сипоҳлари тарқалибдур, ғайратига чидолмай, отин миниб, байроқларини жилвага келтуруб, ўзбакларга яқин келди. Аммо бул тарафда Амир Соҳибқирон байроқларинини жилва кўрсатиб, андоғ жанг бўлди-ким, сўзлаган била шарҳини баёнга келтуруб бўлмас. Ул кун охшомғача жангу талотуб бўлди. Ўзбаклар голиб келиб, румийлар қочмоққа юз қўйдилар.

*Ўзбаклар қирғони ҳаддидин ошиб,
Тоб беролмай румийлар ақли шошиб.
Қочмоққа юз қўйдилар ул турклар,
Барчасидин кетти обрў, кўрклар.
Кўрди Қайсар чўқ баҳодур ўзбакин,
Тулкига арслон ўрнини урмакин.
Ёки қоплон бўрига ургай ўзин,
Анда Қайсар қочмоқа қўйди юзин.
Бу жаҳон расми: бировга гар зафар,
Берса бергай ул бировга ҳам хатар.*

Аммо Қайсар шикаст топиб, Ангурийядин қочиб, Истанбулга борди, байроқи, била тожи тушуб, қолиб эрди. Байроқин Шохрух тўра, тожини Бойқаро тўра олдилар. Ул кечи била шахрга от қўйуб, Ангурийяни фатҳ айладилар.

ЭМДИ СЎЗНИ СОҲИБҚИРОНДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Қазора оқшом вақтида Ҳалаж денгизин ёқосига бир маҳрам бирла келиб эрдилар.

Маҳрамдин ўзга киши йўқ эрди. Амир андин сув талаб қилдилар. Маҳрам бир оёгда сув тўлгузуб келур эрди. Амирни отлари ҳуркиб, тислапиб, денгизга тойиб, Амир от устидин юмаланиб сувга туштилар. Маҳрам харчанд қилди, Амирни сувдин ололмади. Аммо бу ишдин ҳеч кимни хабари йўқ эрди. Маҳрам келиб бу сўзни Иноқ қулоғига секин айди. Иноқ вазирни ҳуши бошидин учти, бу сўзни синоҳларга билдурмай, тахт узра Султон Муҳаммад тўра ибн Мирзо Жаҳонгир тўрани қарор бердилар. Ушул вақт бир қаландари жонбоз Иноқтоз вазир қайдадур, деб келди. Иноқтоз вазирга қаландарини кўрсаттилар. Ул қаландар бир китобатин берди. Ул китобат Хожам Баҳовуддинини хатлари эрди: «Иноқтоз, қўрқмағил, Амир Темур соғ-саломат, иншооллоҳ, келур» дебдурлар. Маълум бўлдики, Нақшбанд пиримини кароматлари бирла Амир Темур тирикдур. Андин кейин қаландарга кўб олтун назр бердилар. Андин кейин Ангурийяни фатҳ бўлғонини атроф-жавонибга хабар бердилар. Мунинг шукронасига Амир Соҳибқиронни чилла ўлтурдилар, деб халқга изҳор қилдилар.

ЭМДИ СЎЗНИ АМИР СОҲИБҚИРОННИ ВОҚЕАСИДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Алқисса, Амир Соҳибқирон денгиз юзида гута уруб, соатидин кейин минг машаққат бирла ер юзига чиқтилар. Атрофга харчанд қулоқ солиб, ҳеч қаердин одамни овози келмади, чарчаб ҳориб эрдилар. Соати истироҳат қилиб, денгиз ёқосида ухлаб ёттилар.

Истанбулдин уч киши (Қайсар сипоҳларидин) келиб кўрса, бир киши ухлаб ётур. Алар сўрди: Кимсан, қандай кишисан? Амир айдилар: Рум сипоҳларидин бўлурман, ҳамроҳларимдин ажралиб қолибдурман, энди Истанбулга борарман. Улар қабул қилмай Амирни боғлаб, Истанбулга олиб келдилар. Ул кун кечаси бирла Соҳибқирон нола-у зори қилиб, йиғлаб шоҳ Нақшбанд пирларидин мадад тилаб, бу газални айдилар.

Назм:

*Ё Баҳовуддин, мадад бергил бу тун.
Йўл адошқонларга бўлгил раҳнамун.
Ё пирим, бу йўл оро бўлдим ғариб,
Қўл-оёғ боғлу, ётибман сарғариб.
Ё пирим, ҳолим мени бўлди қийин,
Бир назар айланг менга сиз ушбу ҳин.
Ҳар хатойим бўлса кечгил, ё илоҳ,
Мен ғарибни ҳолин этма табоҳ.
Ё илоҳо, дўстларингни ҳурмати,
Зарра бергил менга сен ҳиммати.*

Ул кеча тушида Хожам Баҳовуддин келиб, айдилар: Эй Амир Темур оқсоқ, ҳушёр бўлуб яратганга боқгил, бошинг узра андак машаққат бор, сабр қил. Ул замон уйғониб, кўрсаларким, оёғ-қўллари ешилибдур. Уч киши яна боғламоққа ҳаракат қилдилар. Амир лоилож учовини ўлдуруб, шаҳр ичра бориб кирдилар. Кўрсалар турфа шаҳрким, кўча ва ўрамларини мармар тоши бирла ишлағон, ҳар бир иморати олийлар бино қилғон, тамошо қилиб юрсалар девор ва эшиклариға Амирни суратини нақш қилғондур. Андин кейин Аёзни масжидиға келдилар. Анинг таърифини деган бирла адо қилиб бўлмас. Эшикини тефасиға ёзилмишдур: «Ҳар ким мунда келмамиш, гўё жаҳон кўрмамиш». Истанбулни бир тарафи денгиз, ўзга тарафида етти тоғ бор эрди. Бир одам Амир Соҳибқиронга айди: Эй бобо, сени суратинг Амир Темурға ўхшар экан. Бу сўзни Амир эшитиб, саройға бориб, саройбондин хужра талаб қилдилар. Саройбон хўб деб Амирға хужра берди. Амирни хужра ичра солмоққа бу соатида ҳеч нимарсаси йўқ эрди. Ташқори чиқсалар, баъзилар Амир Темурға ўхшарсан, дер эрдилар. Лоилож, хужра ичра кириб кечи бирла истихорада эрдилар. Тушларида Хожам Баҳовуддин келиб айдилар: эй Темур, тингла, Хожам Муҳаммад Порсо ҳаждин келгайлар, сени танумаслар, ушбу асони анга бергил, Хожам сенга албатта бир нимарса бергайлар, лекин бир неча кунлар меҳнат чекарсан, олло таолони ўзиға эътимод қилиб, танингни тақдири ҳаққа бергил. Нечукки бошингдин қазои муаллақ кўтарилгай, ўзингға ҳозир бўлгил, деб ғойиб бўлдилар. Тонгласи саройни эшикиға бир киши соқоли мош биринч бўлғон, келиб турур. Амирни кўруб танумади, нечукким, Амир мажҳул киши эрди. Амир Соҳибқирон Хожам берган асони кўрсатиб бошлариға тегуруб эрдилар, филҳол.

отдин тушуб, Амирға узр айтиб, бир ҳамён олтун бердилар. Амирға айдилар: бу кеча ҳазрат Баҳовуддин пирингизни тушумда кўрдим, келинг, мен сизни олиб кетай. Амир айдилар: мен ҳам кўрдим, менга сенинг бошингда меҳнат кўб дедилар. Сиз бу ерда турманг, мени зиёним сизга ҳам тегмасун. Хожа лоилож қайттилар. Амирни асосини саройбон кўруб, айди: бу таёқда хосият бор экан, савдогар бошига урса, олтун берар экан, деб асони ўғурлаб олди. Ул кун савдогарларни чорлаб, уйига зиёрат қилди. Андин кейин аларни бошларига таёқ бирла урди. Савдогарлар саройбондин ранжиб, Қайсарға бориб арз қилдилар. Қайсар саройбонни келтуруб хитоб қилди. Саройбон Қайсарға воқеани баён қилди. Андин кейин Қайсар бир неча чўғолни саройга юборди. Алар келсаки, Амир намоз ўқуб турур. Намоз ўқуб бўлгондин кейин айдилар: сени Қайсар талаб қилур, дедилар. Амир лоилож бордилар. Қайсар кўрган замон тануб, айди: сен Амир Темур эмасмусан? Амир инкор қилдилар, охир ондга келтурди. Лоилож, ўтган ишларни барчасини баён қилдилар. Қайсар, филҳол, Амирни боғлатуб қўйди. Қайсар айди: «Эй Амир Темур оқсоқ, ул кун мени фил бирла олиб қочиб эрдинг, бул кун нечук талош қилмадинг?» Амир айдилар: бу меҳнатларни менга пирлар маълум қилиб эрдилар. Анинг учун худони тақдирига бўйун қўйубдурман. Қайсар ўлдурмоққа ҳукм қилди. Яна айди: сабр қилай, аввал мунинг сипоҳларини бир навъи қилиб, шикаст берай, албатта алар бошлиқларидин айрилиб, саросима бўлгондур, деб Амирни муборақ баданларига беш юз қамчин урди, яна ҳўкиз терисига солди. Амир Соҳибқирон андоғ мажруҳ бўлдиларким, қимирламоққа мажоллари қолмади, лекин Айюб пайғамбар сифат сабр қилиб шукрни тилдин қўймадилар. Қайсар қанча аскарлар бирла Амирни мухофазотда сақлади. Ўзини бу ишдин кўнгли тинч бўлуб, хурсандлиқ бирла ўлтурди. Андин сўнг Қайсарға хабар келдиким, Армани хонидин саккиз минг қўшун бирла Қайсарни ёрдами учун борурман деб.

Таворихда дерларким, Арман асли Худ қавмидин эрди. Булар ичра Арман отлиг киши пайғамбарлиқ даъвосини қилгон эрди. Шул жиҳатдин ул халқни армани дерлар.

Алқисеа, ул кун арманлар Қайсарни баргоҳига етиб келдилар. Қайсар алар бирла Ангурийяга отландилар. Жосуслар Қайсарни қилгон ишларини Амир Соҳибқиронни қўлга тушириб, ҳўкиз терисига солгонини Амир Соҳибқиронни сипоҳларига келиб хабар еткуздилар. Иноқтоз, ул мард жонбоз эшитиб, айди: «бу ишни тадбирига мен борсам». Мени Султон Муҳаммад тўра ҳалок қилмасун, деб қўрқар эрди, чунки Иноқтозни айёрлигини тўра ёмон кўрар эрди. Иноқтоз айёр, ўзбакни бекларини барчасига арз қилиб айди: Мен ўғлум Хуморий бирла бу ишни фикрида бўлғумиздур, фотиҳа беринглар, деди. Барча беклар қабул қилдилар, илло Султон Муҳаммад тўра қабул қилмай, айди: юборманглар, бу иккала айёр ҳийла бирла ўзи бир тарафга қочиб кетгай. Ул бечора Иноқтоз мард жонбозга мол-амволдин ҳеч нимарса бермадилар. Лоилож ота-бола йиғлай-йиғлай яёвлиқ ҳолда Истанбулга йўл солдилар, иншооллоҳ таоло, Амирға нажот

берғумиздур, деб Истанбулга келиб, кўб кун оч қолдилар. Иноқтоз кўрдиким, арманилар бозордин қул сотиб олурлар. Хуморийга айди: Эй ўғлум мени бу бозорга сотғил, бир ишни фикрида бўлай, яна сен овқат қилғил. Ўғли айди: эй ота, мени сиз сотиб овқат қилинг, Отаси қабул қилмади. Лоилож, Хуморий отасини арманиларга сотти. Армани қулларини олиб подшоҳларини қошига олиб келди. Подшоҳини оти Куёнус эрди. Аларни расми қул олгонда қирқ қул олиб, бирини озод қилур эрди. Подшоҳ қулларини ҳар бирини хунарини сўрди. Иноқга навбат келгонда айёрлик бирла тилин дол қилиб, сўзламади. Куёнус мунн нега келтурдинг, деди. Вазир айди, мунн пули оздур ва яна мунн озод қилмоқ учун олдим, деди. Подшоҳ Иноқни озод қилдилар. Иноқ ишорат бирла Куёнусга айди: «Мен қариб қолгон одамман, ўзга ерга бориб қандай овқат қилурман, сизни хизматингизда бўлсам», деди. Куёнус айди: «бу қариб қолгон киши экан, ўзга ерга юборманлар», деди.

Аммо Қайсар Ангурийяга юзланиб, отга сувора бўлуб, Амирни жиловиди олиб юрур эрди. Амирни ҳолини Иноқ жонбоз кўруб, секин-секин йиғлаб эрди. Гоҳ-гоҳ Хуморий отасидин хабар олиб турар эрди. Иноқтоз арманиларни сипоҳларига юруб, сув берар эрди. Қайсар кечаси бўлса Амирни эҳтиёт қилиб, икки минг кишини посбонликда кўёр эрди. Шул кайфиятда Ангурийя дарвозасига етиб келиб, қамалга олдилар. Ўзбакларни сипоҳлари урушмоқга кўрқуб, шаҳардин чиқмадилар, нечунким, бошлиқ киши йўқ эрди. Шул жихатдин ҳазрат Сўфи Оллоёрдин табаррук сўз борким.

Б а й т:

*Ушал хунборики ҳарб олотин осор,
Агар босар йўруса ёвуни босар.*

Аммо Қайсар Ангурийяни халқа каби ўраб олган эрди. Бир кеча Иноқ айёрлик бирла уйқудин туруб, тилга келиб айди: одамлар, вой халойиқлар, мен қари қул пайғамбари худони тушумда кўрдим, тилсиз эрдим, мусулмон бўлуб, гўё бўлдим. Лекин Иноқтоз арманиларга андоғ хизмат қилур эрдиким, барчаси ани хизмати тўғрисидин яхши кўрар эрди. Куёнус хайрон бўлуб, Иноқни Қайсарни қошига келтурди. Иноқ ўзини суратини армани суратида қилгон эрди. Қайсарни қошида имон арзи қилди. Яна аввалги сўзни айди. Андин кейин Куёнус агар бу қулни сўзи чин бўлса, мен ҳам имон арзи қилиб, мусулмон бўлурман, деди. Румни уламолари йиғилиб, барчалари мунинг сўзи чин дедилар, нечунким, шайтон алайҳил лаина пайғамбар суратида бўлолмас, андин кейин, кўб-кўб арманилар мусулмон бўлуб, Иноқтоз кал қиморбозга малукона хилъатлар бердилар. Қайсар Иноқга кўб эътиқод қилиб, ўзидин жудо қилмас бўлди. Бир кун Иноқтоз айёрлик ишини соз айлаб, Қайсарга айди: мен бир сир билдим, жанобингизга малол келмаса, айтайин, деди. Қайсар «айғил», деди. Андин кейин Иноқтоз айди: «мен эшиттимки, Куёнусга Амир Темурнинг сипоҳлари сўз

берибдур, сизни қатлингизга қасд қилмиш, тонгла ёқасиз совут кийиб келур армиш, сиз ҳам ишингизга ҳозир бўлинг, сизнинг феъл-атворингизни билдим, барча ишингиз адл ила бўлуб, шариъати нубуввий бирла амал қилурсиз. Куёнус холо мусулмон бўлса ҳам асли кофирдур, Амир Темур бўлса золимдур, сизга дўстлигимдин бу сўзни айтурман», деди. Қайсар айёрни сўзини чин билиб, хуши бошидин учти. Соатидин кейин Иноқтоз фурсат топиб, Куёнусни қошига келиб, айди: ҳозир бўлғил, Қайсар сендин бадгумондур, тонгла ёқасиз совут кийиб, албатта сени ўлдургайлар. Бу сўзни кишига айтмағил, нечукким, мен сени тузунгни кўб едим, мени кўб тарбият қилдинг, бу сўзни дўстлиқдин айтурман. Яна дини ҳақга дохил бўлуб, мусулмон бўлдинг.

Куёнусни мунга кўб ихлоси бор эрди, Иноқ айёрни сўзини чин билиб урушмоқга ҳаракат қилиб, баҳодурлар аслаҳа ва яроғларни тоқунуб, бирдан Қайсарга юзландилар. Қайсар ҳам булардин хавотирда бўлуб, сипоҳларини тайёр қилиб туруб эрди, буларни кўрдиким, жанг қилмоқга келурлар. Филҳол, Қайсари рум аскарларга «от қўй» деб буюрди. Қайсарни аскарлари бирдан от қўйиб келиб, Куёнусни калласини танасидин жудо қилдилар. Ероғларни тарақа-туруқ овози оламга тўлуб бир-бирини ўлдирди бошладилар. Иноқтоз айёрлиқни саз айлаб, арманларга бориб, овоз қилиб айди: Эй арманилар, хонларингизни румийлар ўлдурди, сипоҳларингизни ўлдурурлар, сизлар қандай ором қилурсиз?!

Куёнусни ўғлини оти Қалмус эрди, отасини ўлганини эшитиб, карнай тортиб, аскарини жамъ қилиб, бирдан жангга ўзларини урдилар. Румийлар бирла арманилар андоғ жанг қилдиларким, чангу тўзон ҳавога ўрнади, Амирга қўйғон посбонларгача урушга кирдилар. Иноқтоз айёр вақтни саз топтиким, фурсат ғаниматдур, ул ерда ўғли Хуморий ҳам ҳозир бўлуб, айёрлиқ бирла Қайсарни уч отини оғулдин келтуруб, филҳол, Амир Соҳибқиронни бойлуқларини ешиб, отга миндуруб учовлари отқа сувора бўлуб, ўртага Амирни олиб, шаҳарни дарвозасига қараб боравердилар. Иноқ бирла ўғли ёвни ичида юрганидин ўзбак бекларини асло хабари йўқ эрди. Дарвозага келиб, дарвозабонга айдилар: Мен Иноқ бўлурман, мана Амир Соҳибқиронни олиб келдук, деб чақирди. Андин кейин дарвозабон билиб, дарвозани очтилар. Беклар ва тўралар келиб, қадами Амир Соҳибқиронга ўзларини ташладилар. Беадад ва беҳисоб тасаддуққот қилдилар. Ўзбак баҳодурлари тўхтовсиз Қайсарга қараб от қўйдилар. Ул тарафдин арманилар, бу тарафдин ўзбаклар бўлуб румийларни ўлдурди бошладилар. Қайсарга хабари еттиким, Амир Темур нажот топибдур, деб. Қайсар бу сўзни эшитиб, саросима бўлуб, қочмоқга юз қўйди. Румийлар фароканда бўлгондин кейин Қалмус аскарини олиб ўз манзилига ёнди. Ул кун Амир Соҳибқиронни ҳаммомга келтуруб, муборак баданларини ювуб, хўкиз терисидин олиб, нафоес энгилларни кийгуздилар. Андин кейин, Ангурийяни ўз аҳлига бериб, уч кундин кейин келиб Истанбулни фатҳ айладилар. Андин кейин Румни олмоқни ҳаракатиға туштилар.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО ХАЛИЛ ТЎРА ҚАЛМОҚ БИРЛА
ЖАНГ ҚИЛИБ, КЎБ МУСУЛМОНЛАР ШАҲИД БЎЛГЕНИ,
АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚАЛМОҚ КЕЛГОННИ
ЭШИТИБ КЕЛИБ, ШОҲИЗИНДАНИ УСТИҒА ГУНБАЗ
ҚИЛГОННИ БАЁНИ

Эмди, Амир Темур Соҳибқиронни Истанбулга қўйиб, Мироншоҳ тўрани ўғли Мирзо Халил тўрадин сўз эшитмак керак. Вақти келиб, Амир Соҳибқирон набираларини Самарқандга тахт узра қўйиб кетиб эрдилар. Бир кун Самарқандга хабар келдиким, қалмоқдин ёв келиб, Тошкандни талон қилибдур, деб. Мирзо Халил тўра эшитиб, аскарларни жамъ қилди. Андин кейин мирзо Халил тўра қўшунларини олиб, Сир денгизига етиб келдилар. Аскарларни баъзилари денгиздин ўтмайлуқ, деди. Аммо аксар қабул қилмай, ўттилар. Вақти келиб, қалмоқлар бирдан етиб қолди, барчаси отларини жоловини елкаларига солиб, ҳийла қилиб, яёв келур эрди. Мусулмон сипоҳлар ҳам яёв бўлуб, отларини мирохурларга бердилар. Муни кўруб қалмоқлар, филҳол, отларига миниб, бирдан мусулмонларга қараб югурдилар. Мусулмонлар ҳам отларини минмоқга ҳаракат қилса, мирохурлар бу гавғони кўруб, «эби-эби» деб қочиб кетаверди. Андин кейин ул кофирлар аксар мусулмонларни устидин от чошиб, ўтуб, барча мусулмонларни шаҳодат даражасига еткурдилар. Тўра бирла Хожа Исматулло денгиздин ўтуб, минг машақат бирла пиёда қочиб келиб, Самарқанд ичра кириб қамалдилар. Қалмоқлар беадад ва беҳисоб аскар бирла Самарқандни атрофини халқа каби олди, ҳеч киши Самарқанддин ташқари чиқолмади.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, қалмоқлар ичра бир қари киши бор эрди, кўб сўзга етук эрди. Шаҳр ичра элчи киргузуб, бу шаҳр ичра масалага етук мулло бўлса чиқиб, мени бир неча сўзим бордур, келиб жавоб берсун, деб юборди. Барчалари Хожа Исматуллони муқаррар қилиб, қалмоқни олдиға чиқордилар. Ул қари киши Хожага айди: «чўнтакингда оғу борму?» Хожа айди: «бордур», Қари одам айди: «нега олиб юурсан?» Хожа айди: «мен шайхи фоний, яъни қариб қолгон кишидурман, мабодо қалмоқлар озор берса, оғу еб ўлайин дерман». Анда қари киши бирла Хожани ўрталарида кўб раддубадал сўзлар ўтти. Қари киши айди: Эй-Хожа, билғил ва огоҳ бўлғил, шул вақт Амир ул муслимин, яъни мусулмонларни хони барча мамлакатларни олиб, ўзига мусахҳара қилубдур. Анинг ўлимига не хабар берурман? Анга уч аломат бордур. Аввалги аломат шулким, бу вилоятларда оққуш зоҳир бўлуб, архайл деб уч мартаба сайрағай. Иккинчи аломат: бир ўғул онадин туғулуб уч мартаба «олло» дегай, барча ани билуб, эшитгай. Учунчи аломат: қуёш тутулғай, юлдузлар отилғай. Бу сўзларни сенга айдим, албатта, хотирингда сақлагил.

Андин кейин Хожа шаҳрни ичига кирдилар. Аммо Самарқанд одамларини қалмоқ кўб зикликға олди. Ул вақт ҳазрат Шохизиндани устилари ва Чўпон отани муборақ қабрларини қалмоқлар олиб, Шохизиндани қудуқларини ичига кўб нажосатларини ташлаб

эрдилар. Бир кеча қалмоқларға тўсиндин ғавто тушиб, тоқат қилолмай, ул ердин қочтилар. Самарқандликлар кўрдиким, қалмоқлар ул ердин кўчубдур. Бир нечалари шишиб ўлуб ётурлар, кўрсаларким, юз минг-минг илон ул мавзеъдаги тефада юрурлар. Аммо мусулмонларға дохил қилмас эрди. Бир қалмоқни топиб, бу ишни сирридин сўрдилар. Ул айди: «Бу қудуқ ичра насожат ташлаб эрдуқ, бу илонлар мундин чиқиб бизларға қасд қилди». Аммо ҳеч киши ул қудуқни сиррини билмадилар. Яна қалмоқлар Самарқандға қасд қилдилар. Мусулмонлар кўрқувда эрдилар. Ногоҳ, субҳ вақтида бир оққуш келиб, овоз қилиб, «архайл, архайл архайл» деб фарёд қилиб эрдиким, ул кун қалмоқларға кўрқув пайдо бўлуб, бирорта қолмай қочиб кеттилар. Хожанинг кўнглига қари киши айғон сўзи келди. Ул қушни кейнидин бир лак қуш келиб, барчаси сукутда бўлуб, андин кейин ул қушлар илонларни тумшуғлари бирла териб олиб, қудуқни ичига ташладилар. Ўзлари ҳам қудуқни ичига кириб ғойиб бўлдилар. Ул тонг вақтидаги қуш яна «архайл, архайл, архайл» деб кўздин ғойиб бўлди. Аммо Амир Темур Соҳибқирон Румни ҳам ўзларига табеъ қилиб, қалмоқлар Самарқандға келиб, қамалга олғонини эшитиб, тезлик бирла Мовароуннаҳр ва Туркистонға келиб эрдилар. Самарқандликлар эшитиб истиқболига чиқтилар. Амир Соҳибқирон асъасаю дабдабаю шон-шавкат бирла Самарқанд ичра кириб, ўз тахтларига жулус айладилар. Ҳазрат Амир Темур Соҳибқиронни олдиларида қудуқни воқеасини билган кўрганларини баён қилдилар. Андин кейин Амир: «Қудуқни сиррини ҳеч ким билғайму?» деб сўрдилар. Мунинг воқеасини хабар бергувчи киши топилмади. Атрофга жарчи қўйдилар. Ул замонда оти Ҳидо дегая бир йигит бор эрдиким, ҳар илмдин хабардор эрди, ўзи ҳам паҳлавон, ҳар ишга баҳодур эрди. Ул Амир Соҳибқиронни хизматларига келиб, салом қилиб қўлни алиф-лом қилиб, айди: «Эй Амир Соҳибқирон, вэй Искандари Соний, мен фақирингиз, «Тарихи Таборий»да кўруб эрдим, саҳобалардин Қусам ибн Аббос отлиғ киши кофирлар бирла жанг қила-қила, бул ғорға кириб ғойиб бўлғондур, ҳали ҳам тирик эрмиш дерлар». Амир Соҳибқирон анга айдилар: Эй йигит, бу ғор ичра ўзунг кириб, бизларға бору йўқини маълум қилғил. Ул йигит қабул қилмади. Амир анга кўб олтунлар ваъда қилиб, илтижо қилдилар. Яна айдилар, бу мавзеъни зиёратгоҳ қилсак, мундай оёғости бўлмас. Сўнгра Ҳидо лоилож қабул қилди, ани қудуқни бошига келтуруб, белини арқон бирла боғлаб тушурдилар. Етмиш гаалиқ ерға борғонда арқон бўшолди. Билдиларки, Ҳидо қудуқни остига етти. Ҳидо кўзини юмуб, соатидин кейин очиб қараса, бир тарафдин ғордин андак йўл бордур, андин кейин баҳодурлик бирла юруб бир ерға равшан ва ёруғлиққа келди. Анда эшик очуқ турур, кўрсаким, хайҳот боғи аъзим жилва берди. Турлу-турлу емишлар пишган, андин кейин тамошо қилиб, гўё Боғи Эрамға ўхшар, бир ерға келса, икки арслон бир йиғочга бойлуқ турур. Андин кейин боғ ичра яшил кийумлик икки кишини кўрди, табакда таъом келтуруб, иккала арслонни олдиға қўйдилар. Арслонлар таъомға машғул бўлдилар. Алардин баҳодурлик бирла ўтуб, бир ерда ховузи

кўрдиким, тўла сут турур. Аммо ҳовузни атрофидаги дарахтларнинг узвида минг-минг илонлар ўролиб ётур. Илонлар келиб, сутдин ичиб турурлар. Ул мавзёдин ўтуб, бир ерға келса, одамни овози келур. Анинг қошиға келиб сўз сўрди. Ул айди: «Кечаси қоронғуда юруб, билмай қудуқни ичиға йиқилиб тушиб қолдим, андин кейин бул ерға келдим, бул йиғоч белимдин ушлаб қолди». Кўрсаки, дарвоқеъ йиғоч белидин қисиб қолибдур. Хоҳласаки, бу сирни анга сўзласа. Ногоҳ ҳаводин яшин келиб, ани куйдуруб юборди. Ҳидо муни кўруб, кўнглиға кўрқув тушиб, секин-секин ўзга тарафға юрди. Бир ерға келса, гулбаз кўрунди. Анга борса Қуръон тиловат қилиб овози келур. Ул ерда Ҳидо баҳри ҳайратда бўлуб турур эрди. Соатидин кейин юз-юз етмиш киши, барчалари оқ кийумлиқ, етиб келдилар. Гулбаз ичидин бир йигит чиқти, қора соқол, ёнида яна бир киши полос келтуруб солди. Фузалолари полосни устиға ўлтүрдилар. Андин кейин яна етти киши келдилар, барчалари яшил кийумлиқ, соати ўтуб, пўш-пўш овози келаверди. Ҳидо кўрсаки, қирқ бир киши ҳозир бўлдилар. Аларни ичида бир йигит қора отға сувора ўлуб келур. Олдида нуроний кишилар зикр айтиб келурлар. Барчалари ул йигитни жиловивадаурлар. Отдин тушуриб, барчадин юқори ўткүздилар. Ҳар тарафдин сўзлашиб ўлтүрдилар. Ул йигит айди: «Дунёдин ҳеч хабарларингиз бўлдиму?» Айдилар: «Бул ерға бир йигит келубдур». «Бери олиб келинглар». Бориб олиб келдилар. Ҳидо ул зоти боборакотга салом қилиб, таъзим бирла кўлини алиф-лом қилиб турди. Ул зот айдилар: қандай одамсан, бул ерға нима учун келдинг? Ҳидо тавозеъ бирла айди: «Эй тақсир афандим, Амир Темур Соҳибқирон султонимиз амри бирла бул ерға туштим». Ул азиз айдилар: дунёдин нима сўз келтурдинг? Бул айди: Ер юзида Амир Темур Соҳибқирон барча мамлакатларни ўзиға мусаххара қилубдур. Эмди сизни маълумингизни билмоқға ул мени бул ерға тушурубдур. Ул зот айдилар: «Эй йигит, билғил, мени Шоҳижавон дерлар, отим Қусам ибн Аббосдур, ҳазрат Исо пайғамбарни нозуллариғача тирик бўлурман. Буларни кўрдинг: барчалари риҷол ул ғойиб, яъни ғойиб эронлардурлар. Ҳар жамоъа охшом бизни зиёрат қилмоқ учун келурлар. Буларни бошлиқлари Қатабдурлар. Эмди сендин бир неча сўзларни дунё ваҳҳидин сўргайман: «Халойиқ намоз ўқурму?»

Ҳидо айди: «ўқурлар». Яна айди: «Масжид ичра жамоат бўлурму?» Ҳидо айди: «оре». Яна айди: «Рўза тутарму?» Ҳидо айди: «бир ой рамазон шарифда рўза тутарлар». Ул зоти шариф яна айдилар: «алҳол, нозулу Исо хуружи Дажжол йироқдур». Яна айдилар: «Эй Ҳидо, бул ерға нимага келдинг, бу билган сиррингни сақламасанг, куйуб кул бўлғайсан, эмди мундин чиқсанг, бу сирни ҳеч кишиға айтмағил». Ҳидо туруб анда фарёд қилиб айди: «Эй тақсир афандим, агар бу сўзни айтмасам, Амир Темур мени пора-пора қилғай, нима илож қилурман», деб зори қилиб йиғлайверди. Анда Шоҳижавон айдилар: «Эй Ҳидо, Амир Темурдин кўб ҳусуллик» ер талаб қилғил авлод-авлодингға қолгудек, лекин бу сирни айдинг, аъзонгға нуқсон бўлғай, яъни кўр бўлурсан, яна

сендин туғулгон авлодларинггача кўр бўлурлар, қиёматгача бу иш боқий қолур, бул ишинг, Амир Темурдин дунё таъма қилдинг, холисонлилло қилмадинг, нуқсонлиқинг андиндур. Яна Ҳидо йиғлайберди, яна айдилар: «Ҳашр кунда барчадин илгари олло таолони жамоли бокамолини кўргайсан». Ҳидо бу ишоратни эшитиб, йиғламоқдин андак таскин топти. Ҳидони қўлига бир қути бердилар, «муни Амир Темурга бергил», деб. Бу йигитни олиб бориб қўй, деб бир сўфига буюрдилар. Ул қудуқни остига бир дамда келтуруб қўйди. Арқонни белига боғлаб эрди, арқон ҳаракатга келгандин кейин қудуқни бошида турган кишилар тортиб олдилар. Андин кейин Ҳидони Амир Соҳибқиронни олдилариға олиб келдилар, барча одамлар тамошоға келдилар. Амир Ҳидодин савол қилдилар: «нима сир кўрдинг?» Ҳидо айди: «қудуқни ичиға кируб, ушбу қутини топтим, ўзга ҳеч нимарсани билмадим», деди. Амир Соҳибқирон яна ўз ихтиёриға қўймай, яна сўрдилар, лоилож айди: «менга кўб-кўб дунё керак, нечукким, мен сўқур бўлғаймен, яна авлод-авлодларим инқироzi оламгача сўқур бўлғайлар». Амир Соҳибқирон айдилар: «мендин нима талабинг бор, тилагил». Ҳидо айди: «кўб ер бўлса, барчаси хусуллик бўлса». Амир буюрдилар, бир яхши югурук от келтуруб бердилар. Амир айдилар: бу отға мингил, қай ерни хоҳласанг, кўргил, чарчаб ҳорғунча қанча бўлса, анинг барини сенга бердим, деб марҳамат қилдилар. Ҳидо дәрҳол отға миниб, хоҳлаганича ерни кўруб келди. Амир Соҳибқирон анинг авлодиға вақф қилиб, хат муҳрлаб бердилар. Андин кейин Ҳидо кўрган-кечурганларини, ҳазрат Шоҳижавонни айғон сўзларини Амирға бошдин баён қилди. Ушул замон кўзидин дурра ёш тўкулуб кўрмас бўлди. Сўнгра Амир қутини келтуруб очиб кўрсалар, бир қитъа қоғоз ичиға бир алиф, бир зол, бир жим ҳарфи ёзилмиш. Андин ўзга нимарса йўқтур. Барчалари тахаййир бармоқин тишлаб, ҳар ким ўз хаёллариға келган сўзини айдилар: аларни сўзи Амир Соҳибқиронға маъқул бўлмади.

Умарою физзамонаға маъқул бўлса, фақир муаллиф ҳам бир сўз айтиб ўтгай. Маълум бўлсунким, алиф ҳарфи бирдур, зол ҳарфи етти юздур, жим ҳарфи уч турур. Амир Темур оламдин ўтгандин кейин, етти юз уч ё тўрт йилдин кейин бир аломат зоҳир бўлса керак. Яна алиф маъниси ҳар ким бу дунёға келди, зол маъниси шитоб ила кетмак, жим маъниси ҳар мўмин-мусулмон киши мустаъидул мавт бўлмоқ керак. Алқисса, андин кейин ул қудуқни беркитиб иморати олий қилиб, гунбаз кўтариб, айвони кайвон қилдуруб, қирқ зина бирла кўтариб, зиёратгоҳ қилиб, анга мунаққаш гиламларни тўшаб қўйдилар. Хожатмандлар бориб зиёрат қилурлар. Ушул вақт Амир Соҳибқиронға хабар келдиким, Хитойдин элчи келур, деб. Ул Хитойдин келган элчининг оти Мавлоно Бурундуқ эрди, ул киши мусулмон эрдилар. Амир Соҳибқирон они Шаҳрисабзға таъйин қилдилар. Қўрунушни анда қилурман, деб. Ул кун Амир Хитой юртиға бормоқни кенгаш қилдилар. Бекларға маъқул бўлмади. Кеч бўлғоч Иноқ вазир ва неча маҳрамлар бирла ариғ ёқосиға бордилар. Андин кейин сувга тушиб ғусл қилиб чиқиб эрдилар, бир маҳрам пиша ичра гулоб

келтуруб Амирни бошлариға қўймоғда эрди, шиша қўлидин тошни устиға тушти, синмади. Иноқ вазир айди: «Эй Амир афандим, Хитой юртиға бормоқни кўнгилдин кўтаринг, иқболингизни баландлиғини кўринг, шиша тошға тушса ҳам синмади. Бу Иқболни идборға келтурманг. Амир айдилар: ҳар нима худони хоҳлаши бирла бўлур.

**БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ЮРТНИ
УЛУҒЛАРИҒА ТҶҲ ҚИЛИБ БЕРИБ, АНДИН КЕЙИН
ЎТРОР МАВЗЕЪИҒА БОРИБ, АМРИ ПАРВАРДИГОР
БИРЛА ВАФОТ ТОБҚОНЛАРИНИ БАЁНИ**

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон юртларни улуғларини жамъ қилмоқға минг-минг тўй асбоб ва олотларини омада ва тайёр қилиб, хайма ва чодирларни кўруқ Қонигил мавзеъиға келтурдилар. Шаҳр халқи уламо ва фузало, ёшу қари барчасини ул ерға таклиф қилиб, чорладилар. Тўб-тўб, гуж-гуж, гуруҳ-гуруҳ бўлуб келавердилар. Ҳар қайсилариға алоҳида, ўз жинслари бирла ўлтурмоқ учун жой ораста қилдилар. Қирқ кеча ва кундуз тўй-томоша қилдиларким, бу тўйни Ҳамшид кўрса тахайюр бармоқин тишлаб, рашк ўтиға ўзини урар эрди. Қирқ кунгача барча турлук-турлук таъомдин мамнун бўлдилар. Ҳеч киши бирор нимарсаға муҳтож бўлмадилар, барча нимарса муҳайё эрди. Ғарибу ғурабо, мусофир ва мусокиндлар кўб-кўб ош ва таъомға тўлдилар. Аммо етти иқлимни амирзодаларидин етти юз тўқсон олти кишиға малукано хилъатлар бердилар. Хитойдин келган элчини олдида тўйни тамом қилдилар. Элчиға хануз кўриниш, қилгонлари йўқ эрди. Қонигилни бир тарафи Чўпон отаға яқин тефа эрди, они машриқ тарафи катта йўл эрди. Анга чодирларни тикиб, элчини анга туширдилар. Анда элчини турлу-турлу таъомлар бирла зиёфат қилдилар. Аммо элчи Хитой ҳокони Чиндин келтурган совғот тухфаларни Амирға берди. Амир ҳар мақулаи ахбор ва атвори Хитой мочиндин сўрдилар. Андин кейин Хитой элчисига молукона хилъатлар бериб жўнаттилар. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон Самарқанддин аркони давлат бирла Ўтрор мавзеъиға бордилар. Ул вақт Ўтрор мавзеъи кўб катта шаҳар эрди. Шаҳри Сайруомнинг ўнг ёнидаги Арас суи анга бориб тасарруф бўлур эрди. Амир Соҳибқирон пойтахтни ул мавзеъға бино қилдилар. Анда тарихнинг саккиз юз еттисенда (1405 й) эрди. Ул вақтда Мирзо Шоҳруҳ тўра Ҳиротға ҳоким эрди. Мироншоҳ тўра Бағдодға султон эрди. Султон Муҳаммад набиралари Қандаҳорға валиаҳд эрди. Ўзга авлодлари бирла Сарой Мулк хоним Самарқандда эрдилар. Амир Соҳибқирон Искандари соний Чигатой ўзбек беклари бирла Ўтрорда тахти салтанат узра эрдилар. Ул вақт етти иқлимдин Амир Соҳибқиронни хизматида етти юз тўқсон олти мўътабар бекзодалар бор эрди. Истанбулдин Мир-Сайид Шариф ҳам бирға келган эрдилар. Мавлоно аллома Тафтозоний ва Хожам Баҳовуддин начанд уламо ва фузалолар

Амир Соҳибқиронни олдида эрдилар. Самарқанд ва Тошқанд ва Туркистон вилоятлари аиндоқ обод эрдиким, етти иқлим барчаси Амир Соҳибқиронга тобеъ эрди. Хаттоки, Машриқдин Мағрибгача ҳукмлари юрар эрди. Аҳли ҳикмату ҳунармандлар Ҳиндистону Фарағистон, Рум (дин) келган эрди. Ўттиз йилдин бери Салотин ва хавоқинлардин келтурган олтуш-кумушларни хазинага жамъ қилдилар. Амир Соҳибқирон ҳазрат Султон орифин Туркистон ичра қабри шарифларига марқад кўтариб, иморат олий қилиб, қанча ерларни вақф қилиб, андин кейин яна ҳазрат шайх Зайниддин кўйи орифониға Найковус суйидин наҳри азим чиқориб, қул, чўри бирла назр этиб, қабрлари узра гунбаз кўтариб, андин кейин Занги отани муборак қабрларини бино қилиб, демишларким, ҳазрат Султон ул орифин ҳазрат Занги отага холовачча эрдилар, ваъда қилиб эрдиларким, бир олий ҳиммат киши чиқиб, бизни қабримиз узра таъмир бино қилса, аввал сизга таъмир қилгай деб эрдилар. Вақти келиб, ҳазрат Султон ул орифини қабри шарифларини биносига урнадилар. Андин кейин, бир жонувор кечаеи бўлғоч бузуб, кетаверди, Амир Соҳибқирон хайрон бўлуб, бу сирдин воқиф бўлди. Андин кейин, Тошқандга келдилар, ахтариб муборак жасадларини қайда эканини билмадилар. Тошқанддин узоқ бир тош ерда Амир Соҳибқиронни отлари юрмай, тўхтаб қолди. Кўрсаларким, ул ердин бир қўл чиқиб, отларини оёғини ушлаб турур. Дарҳол ул ерга таъмири олий бино қилдилар. Андин кейин ҳазрат Султон у орифини қабри шарифларига гунбаз кўтардилар, ҳар қайсилари таворихда маълумдур. Кўб авлиёларни қабри шарифларини ҳазрат Амир Темур бино қилгон эрдилар. Яна кўб-кўб жойларга масжид ва мадрасалар бино қилгон эрдилар, барчаси таворихда маълумдур.

Кунлардин бир кун Кошғар шаҳридин элчи келиб, дедиким: «Эй Амир Соҳибқирон афандим, қалмоқлар хуруж қилиб бизни шаҳримизга келур», деди. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон уч ойгача аскарларга кўрук кўрсаттилар. Сипоҳларга амр қилдилар, қалмоқлар жангига отланинлар, деб. Бу сўзни беклар манъ қилдилар. Нечукким, ул вақт киши тўқсони эрди, кун кўб қаттиг совуқ эрди. Амир ғайратларига чидолмай ўрдадин ташқарига чиқтилар. Вақтиким, шаъбон ойини еттиси сешанба куни ўрдани равоқида ўлтуруб, сочларини олдуруб ўлтуруб эрдилар, ўшул замон Амирга бир боди муҳолиф келуб тегди. Аҳволлари ўзларига маълум бўлуб, Мирзони чақириб ушбу рубоийни ёздурдилар:

Н а з м:

*Чу бир соат, чу бир лаҳза, чу бир дам,
Бўлак ҳол ўзгарур аҳвали олам.
Бугун Соҳибқирон жони амири
Жасаднинг кишеваридин тобса барҳам.*

Алқисса, соати ўтмай ранг ва туслари тағайюр топиб, андак вақтдин кейин руҳ тўтиси тан қафасидин учмоқ боғчаларига

тайрон қилди, Муборак жасадларини Сарой Мулк ойим булғор ичра олдуруб, Самарқандга олиб келиб, жаноза ўқуб дахмага дафн айладилар. Мотамларида барча уламоу фузалолар йиглаб уч кунгача умаро, беклар ёш ўрнига қон йиғладилар. Хожа Исматулло бу марсияни айтиб, тўралар бирла аҳийлар йиғлар эрди.

Ғ а з а л:

*Буз чодиринг фалакким, султон ўлди ғойиб,
Тун ичра эрди чун моҳи тобон бўлди ғойиб.
Еруқ жаҳон қуёши, ислом элини боши,
Дин эрди кўб талоши, дайван ўлди ғойиб.
Оламни қилди дарбар, Соҳибқирон Скандар
Соний демийш эронлар, ёрон ўлди ғойиб.
Дин эрди жустиужўси, шартъи эрди гуфтугўси,
Миллатни обрўси, бурҳон ўлди ғойиб.
Нўширвондек одил, ҳам олим эрди, фозил,
Ҳар ишга ақли комил, фарзон ўлди ғойиб.
Давлатда ким Сулаймон, фитратда чун Фалотун,
Ҳикматда эрди гўё Луқмон ўлди ғойиб.
Эҳсонда, мисли Хотам, шавкатда эрди чун Жам,
Зўрлиқда ҳам чу Рустам, паҳлавон ўлди ғойиб.
Райратда мисли арслон, дашт ичра ёки қоплон,
Баҳра наҳонг-у сатҳон, шужоғбон ўлди ғойиб.
Фарзанди аҳли нўён, Турағай баҳодур ўғли,
Саййид Амир Темурхон Кўрагон ўлди ғойиб.*

Аммо Хоним бу газални айтиб йиғлар эрдилар.

Р у б о и й:

*Илоҳи, қорайсун фалакни юзи,
Тўкулсун кўзум ёшидек юлдузи.
Куйуб Ой, тугулсун қуёши анинг.
Бу мотамга зулмот ўлуб кундузи.*

Алқисса, қорилар начанд кун хатми Каломуллоҳ қилиб, фақир мискинларга ошу таъом бериб, савобини руҳи пурфутуғ Амир Соҳибқиронга бағишладилар. Андин кейин умаро ва беклар машварат қилиб, кенгаши бирла мирзо Халил тўрани ҳазрат Амир Темур Соҳибқирошни ўрниларига тахт узра қарор бердилар. Амир Соҳибқирондин кейин барча фароқанда бўлуб ҳар шаҳрда ўз олдида подшоҳ кўтариб, ўзларини отларига сикка уруб, хутба ўқутдилар, валлоҳу олам, биссаваб фақир.

Эмди, эй ақл эгалари, азиз қардошлар, бу ўткунчи дунёга фақир муаллифдин бу «Темурнома» китоби ёдгорлик қолиб, мунини ўқусангиз мен фақирни ота-онасини дуои хайр бирла ёд

қилғайсиз, яна сизларни ота-она, ўтганларингизни раҳмат қилиб, тирикларингизни имон бирла саломат сақлағай.

Фақир муаллиф ҳазрат Амир Темур раҳматуллоҳ алайҳа дostonларини кўб мўътабар нусхалардин неча меҳнат ва машаққатлар чекиб, форсий тилидин турк тилиға таржима қилдим. Илоҳи, ҳаммаға маҳбуб ва марғуб қилғил, омин.

Бу ўзга жанг китобларидек эмас, чунки мунда ақлға далолат қиладиган ҳикмат сўзлар кўбдур. Мурғ йилини аввалидин бошлаб, бир йили комилдин кейин, тарихнинг 1328 (1908 й) санасида, рабби ул охирни еттинчисида итмолиға етти, алҳамд ул лиллоҳи раббил оламин.

Андин кейин ушбу китобни фатонат маоб маҳорат ул китоб Мирзо Аҳмад, қориға тобшурдим.

Т а р и х:

*Баҳри мидода чумди боғлаб белин бу хома,
Кўб қилди жустужўлар айлаб «Темурнома».
Тангримға шукр беҳад бу сўз топубдур анжом,
Минг уч юзу йигирма саккизда¹ ҳам тамома.*

¹ 1908 йил.

«ТЕМУРНОМА»ДА УЧРАЙДИГАН НОТАНИШ СЎЗЛАР УЧУН ЛУҒАТ

А

Абас — беҳуда, фойдасиз

Аббосиён — Аббосийлар. Беш аср (750—1258) ҳукм сурган араб халифалари сулоласи

Абёт — байтлар

Абжад — араб алифбосида сонларни ифодаловчи саккиз сўз

Аврат — шарм аъзолар; аёл, хотин

Авсан — бут, санам

Авқоф — вақф мулки (масжид, хайрия даромади)

Адад — сон, ҳисоб

Адам — йўқлик

Адувия — душманлар, ёвлар

Ажам — Эрон мамлакати ва халқи

Аждод — ота-боболар

Ажзо — бўлақлар, қисмлар

Ажр — мукофот, эваз

Азрақ — кўк тусли, яшил

Ашма — имомлар, дин пешволари, олимлар, мазҳаб бошлиқлари

Аймоқиййа — аймоқлар, мўғул жамоаси

Акобир — энг улуғлар, энг катталар

Акнун — ҳозир, энди, шу дам

Алайҳи — унга

Алайҳис-салом — унга салом

Алам — байроқ, туғ, белги, аломат

Алҳол — энди, ҳозир, шу пайт

Амир-ун-нос — эл амири

Амрад — ўспирин, соқоли чиқмаган йигитча

Анбиё — набилар, пайғамбарлар

Анвар — энг нурли, энг равшан

Анвоъ — навълар, ҳар хил, рангба-ранг

Ангиз — қасд, қўзғатиш, тезлаш, бошлаш

Андоз — ташловчи, отувчи, улоқтириш

Андоза — ўлчов, қолип, нусха

Анодил — булбуллар

Аном — кишилар, халқ

Ансоб — насл-насаб, насллар

Анқариб — яқин кунда, тез орада, яқинда
Арбоби таърих — тарих эгалари, тарих билимдонлари
Арг — ҳожат чиқармоқ
Арожиф — беҳуда сўзлар, миш-мишлар
Арса — майдон, сахн
Арус — келин, келинчак
Арш — осмоннинг энг юқориси, энг юқори жой
Арганун — орган, чолгу асбоби
Арғин — уруғ номи
Асас — миршаб, тунги соқчи
Асвол — саводлар, сўроқлар
Асном — кишилар, халқ
Асолат — асил зотлилик, аслзода
Асолит — исмлар, номлар
Асотир — афсоналар
Асрор — сирлар, яширин нарсалар
Асрори ғойиб — ғойиб сирлари
Асфар — сариқ, сап-сариқ
Асфийё — пок, тоза, танланган
Асфал — энг паст, энг қуйи, тубан
Асофил — пастлик, тубанлар
Асъаса — дабдаба
Асҳобулфил — суҳбатдошлар
Атбоъ — тобе қилиш
Атвор — юриш-туриш, хулқ, феъл, қилиқ, одат
Атиббо — табиблар, ҳакамлар
Атрок — турклар
Афлак — фалак, осмон
Афрод — зотлар, кимсалар
Афроз — баланд жой, юксалтириш, кўтариш
Афсар — тож жиғаси, бирор нарсанинг учи
Афсор — нўхта, жилов, тизгин
Афсарий — жиғали
Афсурда — руҳсиз, музлаган, сўлғин
Афтода — заиф, тушкун
Афъол — қилиқлар, хатти-ҳаракатлар
Афъи — катта заҳарли илон
Ахбор — хабарлар
Ашқаён — ашканийлар
Ашриф — энг шарафли, эътиборли кишилар
Ашқол, ашғол — машғулот, ишлар
Аъзам — энг буюк, энг катта
Ақвол — сўзлар
Ақд — боғлаш, никоҳлаш
Ақолим — иқлимлар
Ақрабо — энг яқин кишилар, қариндошлар
Аққим (Ақим) — елдек учувчи
Аҳли суннат — сунний мазҳабидаги кишилар
Аҳлоллоҳ — диндорлар

Аҳшо — ички аъзолар (юрак, буйрак сингари)

Аҳқар — ҳақир, камтарин

Аҳқарулабад — абадий ҳақир, камтарин кимса

Б

Барс — йўлбарс

Бадал — эваз, айрибош

Байн — оралик, ўрта, ора

Бадв — бошланиш, ибтидо

Байъ — олди-сотти, баҳолашув

Байъат — аҳду паймон, қарор, ваъда, эътироф этмоқ

Баковул — хон дастурхончиси, ошпазлар бошлиғи

Барас — нес, тери оқариш касаллиғи

Баразна — яланғоч, ҳамма ёғи очик

Барбат — чолгу асбоби, ўрдак шакали

Баргузида — танланган, мумтоз

Баргуствои — бостирик, ўқ ўтмас ёпқи

Барканда — қўпорилган, суғирилган

Барлос — ўзбек уруғларидан бири

Барқ — чақмоқ, яшин, ўт, олов

Барқут — уруг номи

Батнан баъда батнин — насл кетидан янги насл келиши

Баҳр — денгиз, уммон

Бекас — кимсасиз, ҳеч кими йўқ

Беҳбуд — ахшилик, нажот

Борсот — қоплонлар

Ботин — ички томон, ич, кўнгил

Бузург — улуг, ҳурматли

Буламук — овқат (ун, тухум, ёғ, асал аралашмасидан тайёрланади)

Булҳавас — ҳавас қилувчи, беҳуда нарсаларни истовчи, беқарор

Бурж — илми нужумда қуёшнинг йиллик ҳаракат доирасидаги ўн икки нуқтанинг ҳар бири (мас., буржи ҳамал, буржи савр)

Бурё — бўйра, кигиз остидаги тўшаладиган қамиш тўқимаси

Бўрк — эркаклар бош кийими

Буронгор — лашкарнинг ўнг қаноти

Бухл — бахил, хасис

Бухтуннаср — золим подшоҳнинг номи

В

Важҳи тасмий — от қўйиш, аташ сабаби

Вазъ — тузилиш, яратилиш

Вазит — паст, қуйи, оддий киши

Вазн — ўлчов

Валиаҳд — тожу тахт вориси, ўринбосар

Валий — авлиё, азиз, эга, соҳиб

Валлоҳу аълам — худо билувчандир

Вара — зироат

Ваҳий — илоҳий хабар
Вилоят — катта маъмурий қисм, область, ўлка
Вирд — дуо
Вожиб — бажарилиши муқаддас бўлган ишлар
Восил — эришувчи, етишувчи
Воқиф — билувчи, огоҳ, хабардор
Вужуд — мавжудлик, борлик, гавда
Вузиро — вазирлар
Вуқуф — билишлик, хабардорлик
Вуқуъ — воқеъ бўлиш, юз бериш, пайдо бўлиш
Вухуш — ваҳший ҳайвонлар, ваҳшийлик

Г

Газ — узунлик ўлчови (70 см)
Гардун — фалак, осмон
Гирих — тугун, чигал
Гузин — сайланган, танланган
Гуногуни — ранг-баранг, хилма-хил
Густох — адабсиз, андешасиз
Гуҳар — гавҳар
Гўша — бурчак, хилват, чет жой
Гўянда — бахши, ҳикоя қилувчи

Д

Дажжол — энг ярамас, энг ваҳший, инсоният душмани
Дайн — қарз, бурч
Далл — илмий нужумда кўкдаги ўн икки бурждан бири
Далир — юракли, дадил, жасур, шижоатли
Даргоҳбор — эшик, остона, улуг кишилар турар жойи
Дарж — киритиш, қайд этиш, ўралган хат
Даст — қўл, қарра, марта
Дистовиз — кичик, арзимас тухфа
Дашти қипчоқ — қипчоқ дашти
Дафъ — қайтарини, рад этиш
Даҳма — сағана
Даҳр — дунё, олам, замон, давр
Даҳриё — дунёвий
Диловар — юракли, ботир, қаҳрамон
Додхоҳ — адолат талаб қилувчи, ҳақсўй, адолатпаравар
Дорулбақо — абадийлик уйи, у дунё
Дорулфано — бу дунё, ўтқинчи олам
Дурбин — узоқни яқин этиб кўрсатувчи асбоб
Дуруд — мақтов, дуо, салом, яхшилик тилаш, ибодат
Ду сипар — икки қат қалқон
Дубулга — зирҳли бош кийим

Ё

Ёбон — ёвон, чўл, дашт, дала
 Ёвуқ — яқин
 Ёзуқ — гуноҳ, айб
 Ёй(Е) — камон, ҳарф номи
 Ёнмоқ — қайтмоқ, ёпиш, куйиш
 Ёрмоқ — тапга, ақча
 Ёргоғ — теридан тикилган халтача
 Ётуғон — чолгу асбоби
 Ёғлиғ — рўмон, дурра

Ж

Жабобир — зулм, жабр-ситамда бўлиш
 Жадй — илми нужумда кўкдаги ўн икки бурждан бири (кийик шаклида тасаввур этилган)
 Жаён — ғазабли, қаҳрли, кўрқинчли, даҳшатли
 Жазаба — сўфийликда зикр чоғи ўзини билмаслик даражасига етиш, экстаз
 Жайхун — Амударёнинг қадимий номи
 Жалис — ҳамсухбат, мажлисдош
 Жангжўй — урушқоқ, жанговор
 Жарида — дафтар, явка, танҳо
 Жароғар — жар устига жар солиш
 Жаҳонгир — дунёни оловчи, жаҳонни бўйсундирувчи
 Жаҳоннома — ойнаи жаҳон (тасвирнинг ойнада акс этиши)
 Жидди жаҳд — зўр бериб инкор этиш, тиришиш
 Жиход — дин йўлидаги уруш, ғазовот
 Жола — ёш
 Жониб — тараф, томон
 Жувоғор — лашкарининг чап қаноти
 Жуд — инъом, эҳсон, сахийлик, кўли очиклик
 Жузъа — гайридишлик солиғи
 Жулус — ўлтириш, мажлис
 Жусту жў — қидириш, ахтариш
 Жуҳдол — жоҳиллар, нодонлар

З

Забун — онкиз, бечора, мағлуб
 Завжа — хотин
 Зажр — қийнаш, азоблаш, зўрлаш
 Завлонн — бўғов, кишан
 Закот — диний солиқ, даромаднинг қирқдан бар қисми
 Зан — аёл
 Занах — бақбақа, сақоқ, беҳуда гаплар
 Занах задан — лоф урмоқ
 Зақб — гуноҳ айб

Занбурак — замбарак, тўн
Зер — ост, бирор нарсанинг таги, наст
Зибақ — сэмоб
Зикр — ёдга олиш, хотирлаш, сўзлаш
Зовия — чекиниш жойи
Зойур — зиёрат
Зомин — кафилилик, бировга кафил бўлиш
Зоҳир — ошкора, юздаги, кўриниб турган
Зулумот — зулматлар, қоронғиликлар
Зулқарнайн — Искандарнинг лақаби, икки шохли маъносида
Зухал — Сатурн сайёраси
Зухд — дунёдан воз кечган тақводор
Зўрхона — харбий машқ биноси

И

Ибтидо — бошлаш
Идбор — бахтеизлик
Ижмол — хулоса қилиш
Ижлос — мажлис, ўтириш
Истиҳод — гайрат
Издихом — тўпланиш
Излол — хор қилиш, тўғри йўлдан адаштириш
Ийд — ҳайит, байрам
Илоф — худо, оллоҳ
Имдод — мадад, кўмак, ёрдам
Инжила — христианларнинг илоҳий китоби
Интиқод — кўчиш, ўтиш, ўлим
Интиҳоб — сайлаш, танлаш
Ниқисд — бўйсуниш, берилаш
Ирфон — билиш
Иршод — тўғри йўл кўрсатиш
Илатисом — фармонга итоат қилиш
Ислом — мусулмонлар дини
Истиво — бараварлик, тун пайти, тенглик
Истикмол — комил бўлган, ниҳоясига етган
Истифо — ҳақини олмоқ, сайлаб қўймоқ
Истифода — фойдаланиш, илм олиш, ўқиш-ўрганиш
Истиъомот — мадад сўрамоқ
Иътиффор — гуноҳни сўрамоқ, тавба қилмоқ
Итлоф — йўқ қилиш
Ифтило — ҳийлагар, сохтакор, бўхтон қилиш
Ишқол — мушкул, банд
Иштибоқ — шубҳа гумон
Ихрож — ҳайдан, сургун қилиш
Ихтилоф — келишмовчилик
Ихтироа — сақланиш, эҳтиёт бўлмоқ
Иқтидор — қодир бўлиш, бирор ишни қила олиш қудрати

И

Йиғоч — дарахт, ёғоч, узунлик ўлчови
Йитмак — йўқолмоқ
Йиқуғ — бузуғ, вайрон
Йўрун — амок, парча

К

Кабир — катта, улуг, зўр
Кавкаб — юлдуз
Кавн — борлик, дунё, мавжудлик, тириклик
Кавнайн — икки олам, у дунёю бу дунё
Каёнийён — Эрон шоҳлари сулоласи
Кажави — ёпиқ арава
Казарма — ҳарбийлар турар жойи
Калима — сўз, нутқ
Каломуллоҳ — оллонинг сўзи, Қуръон
Камоҳий — айнан, худди ўшандай, ўз ҳолида, тўлиқ моҳияти, тағ-туғи билан
Каноб — ўсимлик, каноп, бангдона
Карк — каркидон
Каркас — узок умр кўрувчи ўлимтихўр қуш
Кели — ичи ўйилган ёғоч асбоб
Кент — катта қишлоқ
Киля — қамиш қалам
Кирдор — қилиқ, иш
Кисват — кийим, уст-бош
Китобат — мактублар, хатлар
Кишвар — мамлакат, юрт
Комгар — бахтли, қудратли
Кубаро — катталар, улуглар
Кунят — «Абу, ибн, умм, бинт» каби сўзлар билан бошланган исмлар: Абулмуҳсин,
 Ибн Сино, Умми Зарифа
Куфр — исломни танимаслик, кофирлик, ғайри динлик
Куффор — кофирлар
Кушод — очик, очилган, бўшатишган
Кушиш — ҳаракат, саъй, интилиш
Комил, комила — етук, мукаммал, камчиликсиз

Л

Лавҳ — ёзув тахтаси
Лайлу наҳор — туну тонг
Лак — юз минг
Ламҳа — лаҳза, дам
Ламҳот — дамлар, лаҳзалар
Ланка — дўкон
Лаъин — лаънати, лаънатланган
Лаъл — қимматбаҳо қизил рангли тош

Лаъли ноб — тоза, соф лаъл
Лаън — лаънат
Лаҳим — ер ости йўлаги
Лисон — тил
Лоаъл — ақлсиз
Лоилож — иложсиз
Лоҳиқ — қўшимча, кейин қўшилган
Лўълў — марварид, савҳар

М

Мабдаъ — бошланиш жойи, ибтидоси
Мавзиз — жой, ўриш, ер
Мавлуд — туғилган, туғилиш замони
Мад — чўзилиш, узайиш
Мадид — чўзилган, узокқа тортилган
Мадоро — келишув, юзаки муомала
Мадҳ — мақташ, улуглаш
Мадҳуш — хушдан кетиш, хайратга тушиш
Мажмуъ — йиғинди, тўплаш, ҳамма, жамъ
Мазалаат — хўрлик, хорлик
Мазаммат — ёмонлик, тубанлик, хўрлаш
Мазҳаб — таълимот, маслак, диний оқим
Майгун — май рангли, қизил рангли
Маййит — ўлик, ўлган киши
Майлон — майл-хоҳиш, ҳавас, рағбат
Макнун — яширилган, махфий
Макруҳ — жирканч, ҳаром, нафрат қўзғовчи
Мало — тўлалик, хилватнинг зидди, очиқ ер, тўда, тўпланиш
Малойик — фаришталар
Малоҳида (мулҳид) — даҳрий, бедин
Мамнуъ — манъ этилган, қатоғон
Мамнуъат — манъ этилган нарсалар, қатағонлар
Мансук — бекор қилingan, рад этилган, истеъмолдан чиққан
Манжур — ёйилган, тарқалган, ёрлик, фармон
Манқул — нақл этилган, биров айтгани асосида
Манҳус — иши олдинга юрмаган, наҳса қолган
Маоб — ҳикмат эгаси, файласуф
Маоний — маънолар
Марз — ажал, йўқ бўлиш, ўлим
Мардум — одамлар, қорачи
Маркаб — ўлов, (от, туя, эшак, каби)
Мароҳил — манзиллар, дунё
Марқад — гўр, қабр
Маснад — суянчиқ, тахт, юксак ўрин, ҳукмдорлик мақоми
Масожид — масжидлар
Масоил — масалалар
Масоний — бир неча марта, неча каррала
Масоф — аянг майдони, уруш, жанг

Масъуд — бахтли
Махзан — хазина
Машварат — кенгаш, маслаҳат
Майраъ — йўл
Машрик — Шарқ, кунчиқар
Машшоқ — чолғучи
Маъбар — ўтиладиган жой
Маъбуд — оллоҳ
Маъжун — кайф берувчи аралашма дори
Маъин — равон
Мақрун — яқин, ёндош
Маъмур — ғамли, ғамлик
Мағора — гор, тоғдаги гор
Мағриб — Ғарб, кунботар
Мағфур — кечирилган, гуноҳи авф этилган
Маҳв — йўқолиш, тугаш, орадан кўтарилиш
Маҳз — холис, соф, нуқул, фақат, ёлғиз
Маҳзал — кулги, масҳара бўлиш
Маҳфил — дўстлар жамъ бўлиши, дўстлар базми
Меҳроб — Масжидда имом саждага бош қўядиган маҳсуе жой
Меш — чармдан тикилган сув идиш
Меърож — кўкка кўтарилиш
Мидод — снёҳ, қоралик
Мазроб — нохун, зарб, чертиш
Мийл — бонг
Милён — миллион
Мисвок — тиш тозалагич
Мисоқ — аҳду паймон
Мисқол — оғирлик ўлчови — (4,1 гр.)
Миқнотис — магнит, оҳанрабо
Моҳазар — бирор нарсанинг ҳозир бўлиши, тайёр туришлик
Муаллақ — ораликда қолган, осилган
Муалло — юксак, аъло
Муаллиф — ёзувчи, асар соҳиби
Мубориз — яккама-якка олишувчи, паҳлавон, жангчи
Мубоҳаса — баҳс қилмоқ, фикрлар изҳори
Мубоҳот — фахрланиш, мақтаниш
Муваккил — вакил, бирор ишга тайин этилган
Мударрис — дарс берувчи
Муддаий — рақиб, даъвогар
Мужиб — сабабчи, боис, туфайли
Музмаҳил — маҳв бўлиб, йўқ бўлиш
Музояқа — танглик зулм
Музоҳир — ёрдамчи, қўлловчи
Мукно (Мукнат) — қувват, қудрат
Мулозимат — бирга бўлишлик, хизмат қилишлик
Мулоқий — учрашувчи, кўришувчи, сўзлашувчи
Мулҳам — илҳомланган
Мулҳим — илҳом берувчи, кўнгилга солувчи

Мумсик — хасис, бахил
Мунажжим — юлдузшунос
Муназзаҳ — пок, соф, равшан
Мундариж — бир нарса таркибига, ичига кирган
Муножот — ялиниш, ёлвориш
Мунозаът — низоланув, жанжал, тортишув
Мунташир — ёйилган, ҳаммага маълум бўлган
Муноқаша — жанжал, тортишув
Мунқатъи — ажралган, кесилган, бир қисм
Мунҳазим — бузилган, тум-тарақай бўлган, тарқалган
Муолажа — даволаш, дори-дармон қилиш
Мурид — талаб этувчи, эргашувчи, қўл берувчи
*Муроқаб*а — муноҳада, худо ва дунё ҳақида фикр юритиш
Муртасим — сурат солувчи, нақш боғловчи, расмга киритувчи
Мусаллам — инкор ва қаршиликсиз маъқулланган, таслам бўлишлик
Мусаллат — зўравонлик, голиб келишлик
Мусаллаҳ — яроқли, аслаҳадор
Мусаннаф — китоб қилинган, ёзилган
Мусанниф — китоб тузувчи, ёзувчи, муаллиф
Мусаххар — забт этиш, бўйсундириш
Мустажоб *уд даъва* — дуоени қабул бўлган
Муставфий — етарли бўлиш, ҳисобдор
Мустатоб — ёқимли, юқори даражали
Мустағний — тортинувчи, аҳтиёжсиз
Мустақим — тўғри, рост, бир жойда турувчи
Мутабаррук — қутлуг, муқаддас, шарафли
Мутаббақ — қаватма-қават, қисмларга бўлинган
Мутаваотир — оғиздан-оғизга кўчган хабар, ёйилиш
Мутаоқид — аҳдлашган, аҳд боғлашган
Мутағаййир — ўзгарган, ўзгарувчи
Мутроф — юз нарда, ҳижоб
Муфаттин — фитначи, фитна солувчи
Мутобаат — тобъалик, итоат қилиш
Муфорақат — айрилиш, ажралиш
Мухайяр — ихтиёрли, эркин ўзида бўлиш
Мухолиф — тескари, қарама-қарши, душман
Мушавваш — ташвишли, наришон, бесаранжом
Мушк — қора рангли хуш бўй модда
Муъофа — ёпиқ арава
Муътақид — эътиқод қилувчи, ихлосли
Муқаддима — олдинда борувчи, асарда кириш сўз, сўзбоши
Муқайяд — боғланган, уланган, банд этилган
Муқобил — қарши турувчи, зид
Муғанний — ашулачи, созанда
Муҳлик — ҳалок қилувчи, ўлдирувчи, йўқ этувчи
Муҳрақ — куйдирувчи, ёндирувчи, қуритувчи
Муҳтади — тўғри йўлга тушган, тўғри йўл кўрсатувчи
Муҳтариқ — куйган, ёнган
Муҳтасиб — ихтисоб қилувчи, шариат ишларини, тош-тарозини назорат этувчи

Н

- Набий* — пайғамбар, худонинг элчиси
Наботот — ўсимликлар
Навозиш — яхшилиқ қилиш, сийлаш, меҳрибончилик, эркалаш
Нажжод — насл, насаб, келиб чиқиш
Нажжор — дурадгор
Назм — тузум, тартиб, тузиш, шеър
Насиб — олий нажот, нажот берувчи
Насоро — Исо динидаги одам, христиан
Натож — натижалар
Наузибиллоҳ — худо сақласин
Нафсонийят — ўз шахсига берилиш, ўзини кўриш
Налчир — оҳуга ўхшаш ов ҳайвони, ов, нажир
Нафос — нафислик
Нафс — шахс, вужуд, майл
Наъл — нағал
Наът — пайғамбар мақтови, мадҳ
Нақиз — қарши, зид, тескари
Нақиб — бирор жамоанинг етакчиси, эътиборли киши
Нағий (нағу) — нечун, нега, қандай
Наҳанг — акула, катта балиқ
Нисён — унутиш
Нозил — тушган, осмондан инган
Нотик — нутқ сўзловчи
Ноқис — нуқсонли, камчилиги бор
Нубувват — пайғамбарлик, элчилик
Нужум — юлдузлар
Нурулийн (нури айн) — кўз нуридай суюкли, азиз фарзанд
Нусрат — ёрдам, мадад, зафар, гадаба
Нутфа — маний, шахват

О

- Обо* — оталар
Овон — вақтлар, замонлар
Ойин — расм, одат, тартиб, ўхшашлик
Ол — оила, хонадон, қариндош-уруғ
Олот — асбоблар, яроқлар
Олуд — аралаш маъносида
Омода — тайёр, тайёрланган
Оре, орий — тўғри, рост, шубҳасиз
Орлот — уруғ номи
Осий — гуноҳкор
Осор — нишонлар, асарлар
Оталиқ — хомий, бек
Офият — соғлиқ, тинчлик, покизалик
Ошуб — ғавго, тўполоқ, қўрқув
Оғоз — бошланғич, ибтидо
Оҳан — темир
Оҳангар — темирчи

Паём — хабар, дарак
Пайрав — эргашувчи, изидан борувчи
Пайкон — қамон ўқининг учи
Партав — ёруғлиқ, нур, шуъла, порлоқлик
Пешдодиён — пешдодийлар, қадимий Эрон шоҳлари сулоласи
Пироста — безалган, зийнатланган
Пироя — безак, зийнат
Полон — теридан тикиладиган буюм
Порсо — сақланувчи, ёмон ишлардан ўзини тийувчи
Пўта (фўта) — ишак ўрама белбоғ
Пурпур — порлоқ, нурли
Пурфугуҳ — тўла очилиш

Рабиул-аввал — ҳижрий йилнинг учинчи оёи
Рабиул-охир — ҳижрий йилнинг тўртинчи оёи
Работ — йўловчилар манзилгоҳи
Равза — боғ, жаннат
Ражо — умид, орзу
Ражъат — қайтиш
Разм — уриш, гавго
Ракаат (ракъат) — номоз ракаатлардан иборат бўлади
Ракки — сует, заиф
Рам — сажда, чўчин, қўрқиш
Рима — гала, сурув, тўда
Раммола — фол очувчи (қум, нукта, чизиклар орқали каромат қилиш)
Расул — элчи, пайғамбар
Расулаллоҳ — оллоҳнинг элчиси, Муҳаммад пайғамбар
Раста — қатор
Рафиқ — дўст, ҳамдам, ҳамроҳ
Рафоқат — дўстлар, ҳамсуҳбатлар
Риат — кийим-кечак, сафар юки
Регистон — қум тўшалган майдон, саҳн
Рибо — судхўрляк, таъмагирлик
Рижол — эрлар, эркаклар
Рижол ул ғойиб — назардан ғойиб муқаддас, улуг одамлар (рух)
Ризвон — розилик, мамнунлик, жаннат
Ризлат — кўчиш, ўлиш
Ровий — ҳикоячи, қисса айтувчи, маълумот берувчи
Рокиб — сувора, отлиқ, миниб юривчи
Рофизий — шиъа мазҳабидаги киши
Рубъи маскун — Ернинг қуруқлик қисми
Рухи ҳуде — муқаддас, воқ рух

- Сабад* — сават
Сабий — ёш бола
Сабъ — етти
Сабъ ул масоний — етти қарра
Сабҳа (субҳа) — тасбеҳ
Савқ — табиат, хилқат, қудрат
Сад — тўсиқ, баланд девор
Садр — уруғ, мансаб
Садр аш шариад — исломда улуғ мартаба
Садрнишин — улуғлар билан ўлтирувчи, мартабали
Сажда — номоз расуми, эгилиш
Сайд — ов, шикор, илинтирмоқ
Сайқал — жило бериш, пардозлаш
Сайҳа — ҳайқирик, қичқирик
Сакбон — итбоқар
Сакина — ором, осудалик
Сакта — турғунлик
Салжуқийён — салжуқийлар
Салоҳ — яхшилик
Самадийят — абадият, навқиронлик
Самар — мева, ҳосил, фойда
Сандувоч — қалдирғоч
Сано — мақтов, мадҳия
Саноч — чарм тўрва, меш
Сарбадор — Хуросонда XIV аср ўрталарида вужудга келган халқ ҳаракати иштирокчиси (дорга осилишдан қўрқмайдиган, боши дорга тикилган, деган маъноларда)
Сариъ — тез, суръатли
Сариҳ — очик, равшан, аниқ, ойдин
Сарафроз — улугвор, юксак
Саффо — сариг, ўт, заҳра
Сафҳа — саҳифа, варақ, бет
Саъй — ҳаракат, интилиш
Сақлу (сақлов) — чегара, юрт чегараси
Сақо — сув берувчи, сув сепувчи, мешкоб
Саҳбо — қизил май
Саҳиҳ — хатосиз, тўғри
Саҳоб — булут
Саҳойиш — варақлар, бетлар, саҳифалар
Сел — шапалоқ
Сиёдат — сайиҳлик, улуглик, пайгамбар авлодига мансублик
Сикка — пул зарб қилиш, тамға урилган ақча
Сила — инъом, бахшиш, мукофот
Силсила — занжир, тизма, тартиб
Синар — қалқон
Синоҳ — аскар, қўшин
Сирот — кўприк, йўл, дўзах устидан жаннатга ўтиладиган қилқўприк
Ситойиш — мақтов, мақташ

Сифла — паст, тубан, хасис
Содот — сайидлар,
Совғат — совғалар, тухфалар
Соил — савол қилувчи, истовчи, гадо, тиланчи
Соим — рўза тутувчи
Сойир — сайр этувчи, сайёҳ
Сол — йил
Солотин — султонлар
Сомеъ — эшитувчи, тингловчи
Сомониён — сомонийлар, IX асрда Бухорода ҳокимиятни араблардан олган сулола
Софий — софлик, тозалик, тиниқлик
Соҳиб — эга, тасарруф этувчи
Соҳибқирон — яқинлашиш, бирлашиш соҳиби, икки сайёранинг бир буржда яқин келиши пайтида туғилган киши
Соҳир — сеҳргар, ажойиб санъаткор
Сувар — сурат
Сулук — йўл тутиш, яхши йўлга кириш, худога яқинлашиш йўли
Сухан — сўз, нутқ, ифода
Сўқиш — жанг, уруш

Т

Тааммул — чуқур ўйлаш, мулоҳаза қилиш
Табал(таба) — катта ноғора, довул
Табақа — гуруҳ, қатлам, даража
Табдил — ўзгартириб юбориш, бошқача қилиш
Таборақ — худонинг исмларидан бири
Табоҳ — хароб, бузуқ, вайрон
Таббоҳ — ошпаз, овқат пиширувчи
Таважжуъ — юзланиш, хайрихоҳлик, бир сарига азм этмоқ
Таваллуд — туғилиш
Таваҳҳум — ваҳимага тушиш, қўрқинч
Тавозуъ — адаблилик, ўзини паст олиш, ўта камтарлик
Таворих — тарихлар
Таваҳҳуф — тўхташ, тек туриш
Таврот — яҳудийларнинг диний китоби
Тавҳид — худонинг бирлигига ишониш, худога етишув
Тадриж — аста-секинлик
Тазарруъ — ялиниш, ёлвориш
Тазеир — алдаш, хийла, фириб
Тайрон — учиш, парвоз
Такбир — худони улуғлаб «оллоҳу акбар» иборасини айтиш
Такрим — ҳурмат, иззат, эҳтиром
Такя — суяниқ, ястик, дарвешхона
Талбис — хийла, макр
Тамасхур — масхара қилиш
Тановул — зинмага олиш, емоқ, ичмоқ

Тараххум — раҳм қилиш, марҳамат
Тарёқ — қора дори
Тарсо — христиан
Тарсидан — хавф қилмоқ, журъат этолмаслик
Тасилсул — ҳалқа-ҳалқа, кетма-кет уланиш, тизма
Тасхир — ром қилиш, забт этиш, қўлга олиш
Таъбия — тузиш, тартибга солиш, сафлан
Таъмир — қуриш, обод этиш, созлаш, умрни узайтиш
Тақаддум — илгарилаш, олдинда бўлиш
Тақвият — ёрдам бериш, қувватлаш
Тағайюр — ўзгариш, бошқа тусга кириш
Тағйир — ўзгартиш
Таҳаммуд — тоқат, сабр, чидам
Тийнат — ҳуқ, равиш, феъл, табиат, яратилиш
Тиловат — «Қуръон»ни қироат билан ўқиш
Тоат — ибодат, сийғиниш, оллоҳдан кўмак сўраш
Тоифа — қабила, қавм, гуруҳ, эркаслар гўдаси
Тойиб — тавба қилувчи
Тулуъ — чиқиш, кўриниш, болқиш
Туманот — ўн мингликлар
Тугбардор — байроқ кўтарувчи яловбардор
Турро — давлат рамзи, нишони, фармон, ёрликлар тепасидаги махсус безакли белги
Тўфанг — жанг қуроли
Тўша — озиқ-овқат, йўл озиғи

У

Убур — ўтиш, юриб ўтиш
Уд — чолғу асбоби
Узе — аъзо, гавда қисмлари
Узма — аъзам, катта
Уламо — олим
Улус — эл, халқ
Умаро — амирлар
Умда — асос, дастак, таянч
Умё — кўрлик
Уммат — бир тилда сўзлашувчи инсонлар, бир пайгамбарга тобеъ кишилар
Унсур — асос, таркиб
Усмониён — усмонийлар
Учмоқ — жаннат
Ухувват — биродарлик, қардошлик, ака-укалик
Уқоб — бургут

Ф

Фаёт — йўқолиш, ўлим
Фазиҳат — расволик, разолат

Фалак — осмон, кўн
Фано — йўқ бўлиш, ўлиш
Франг — Франция, француз
Фард — якка, ёлғиз
Франгистон — Европа
Фарра — шукух, шавкат
Фаррон — равон, тез, сидирга
Фаройиз — исломдаги беш мажбурият (рўза, намоз, ҳаж сингари)
Фасоҳат — сўзнинг равон, ёқимли, қондага мувофиқлиги, гўзал услуб
Фасҳ — бузиш, бекор қилиш
Фатонат — ўткир зехн, зийраклик, хушфаҳмлик
Фитрат — яратилиш, табиат, туғма табиат
Фатҳ — очиш, ечилиш, забт этиш, ғалаба
Фақиҳ — диний ҳуқуқ билимдони
Филиззот — маъданлар қоришмаси (темир, пўлат, олтин каби етти маъдан)
Фива — пиво
Филҳол — шу ҳолда, шу лайтда, дарҳол
Фихраст — мундарижа
Фирот — денгиз номи
Фирқа — инсон гуруҳи, жамоат, тўда, мазҳаб
Фиҳр — диний ҳуқуқ илми
Фосид — бузуқ
Фузуҳ — расволик, разиллик
Футуҳ — очилиш, ечилиш
Фўта (пўта) — ипак ўрама белбоғ
Фўш — от ёли

X

Хабари арожиғ — беҳуда, ёлғон хабар, атай тарқатилган миш-миш
Хабир — билувчи, хабар берувчи
Хабис — ёмон, ярамас, бадбўй
Хавотин — аёллар
Хавоқин — ҳоқонлар
Хаданг — ўқ, камон ўқи
Хазз — ипакли мато
Хайд — гуруҳ, тўда, от-улов тўдаси
Хайма — чодир
Хайрот — яхшиликлар, хайр-саховат
Халаф — ўринбосар
Халлоқ — яратувчи
Хамр — май, шароб, бода
Харвор — оғирлик ўлчови, бир эшак юки
Хасм — душман, рақиб
Хашм — аччиқ, ғазаб
Хилоф — қарши, тескари, зид
Хилъат — ҳашаматли кийим, сарпо
Хиргоҳ — чодир
Хирқа — жанда, рухонийлар уст кийими

Хожа — эга, бошлик, уй эгаси, оила бошлиғи
Хойиғ — қўрқувчи, қўрқоқ
Холиқ — халқ қилувчи, яратувчи (худонинг сифати)
Хонақоғ — масжид
Хома — қалам
Хориқ — фавқулодда, одатдан ташқари
Хотам ус салтанат — салтанат муҳри, подшоҳ унвони
Хубс — бадният, палид
Хутба — жума кунлари ва ҳайитларда ўқиладиган намоз (унга давлат бошлиғи исми қўшиб ўқилган)

Ч

Чалипо — бут, қўшув аломатига ўхшаш нишон
Чаноқчи — ҳайкалтарош
Чарх — айланиш, осмон, фалак, тақдир, толеъ
Чашн — тантанали йнғилиш, базм
Черик — қўшин, аскар
Чивиртка — чигиртка
Чин — Хитой
Чингизовул — қўшинининг орқасидан юрадиган соқчилар тўдаси
Чобук — чаққон, тез, илдам, савандоз
Чокар — хизматкор
Чогир — май, ичкилик, шароб
Чуга — бойқуш, бойўғли
Чўғул(чўғол) — чақимчи, ғийбатчи, иғвогар

Ш

Шабихун — тунги хужум
Шайх ул аълам — доно устоз, муридлар етакчиси, исломдаги олий мартаба
Шамим — хўш ис, хўш бўй
Шамс — қуёш
Шамсия — қуёш йили ҳисоби
Шамбалид — гул
Шариъ — ёмон, ярамас, бузуқи
Шарҳи вуқайи — воқеа-ходисаларни изоҳловчи, шарҳловчи
Шафиъ — воситачи, ҳимоячи
Шаъбон — ҳижрий йилнинг саккизинчи ойи
Шаҳристон — мустаҳкам қалъаси бўлган катта шаҳар
Шиква — шикоят, гиналаш
Шикоф — ёриқ, дарё, тешик
Шигъа (шиа) — гуруҳ, тарафдор, исломдаги асосий йўналишлардан бири
Шотир — жиловдор, подшоҳ жиловдори
Шужоъ — шижоатли, ботир
Шуққа — байроқнинг учига боғланадиган мато
Шухид — кўз билан кўриш, мушоҳада

Э

Элчил — кўчманчи ўзбеклар, дашт қавмлари
Эрд — баён, сўзлаш, нақл, зикр қилиш
Эътидол — мўътадил, ўрта даражада
Эътилол — ҳасталаниш, касалликка чалиниш
Эътимод — эътиқод, эътибор
Эътино — ғамхўрлик, диққат
Эътисом — ўз гуноҳларидан қайтиш, гуноҳ қилмаслик
Эҳдос — бино қилиш, кашфиёт, ижод этин

Ю

Юмкин — мумкин, ҳатимол, шояд
Юсуф — марҳум, одоб

Я

Ябоб — хароб
Ям — қундуз, вақт
Яд — қўл
Ялғуж: жалғуж: жалғуж — афсонага кўра хунук тоифа, бахайбат, ҳамма нарсани
 об тугатувчи, одамхўр махлуқлар
Ялдон — худо, оллоҳ
Яйлоқ — яйлов, ўтлоқ жой
Яксир — таңқо, яқса
Ялов — байроқ
Ялавчи — хабар етказувчи, хабар берувчи
Ям — дарё, денгиз
Яранг — подшоҳ фармони
Яроғ — қурол, асдаҳа, ҳазирлик
Ясауя — иттиҳом сакловчи кичик амалдор
Ямо — талон-тарош, горат қилиш

У

Укта — беҳуда, кераксиз
Уланг — ўлан, ўт, гиёҳ
Учин — совуқ, зирх
Ур — баландлик, қил жой
Уру — қарин, рўпара

Қ

Қабел — ёмон, ярамас, ноқисанд
Қабо — эркакларнинг узун уст кийими
Қавий — кучли, қувватли
Қавий жўша — қуя қувватга тўлган, қучи қайнаган
Қавд — сўз, гап

Қавм — бир маҳалла, қишлоқ кишилари, бир уруғ вакиллари
Қазои қадр — худо юборган ўлим, ажал
Қайсар — подшоҳ, Рум ва Юнон подшоҳларининг қадимий лақаби
Қалам қилмоқ — қирмоқ, бошини кесмоқ
Қаловуз — раҳбар, лашкар йўл бошловчиси
Қалада — итнинг бўйин тасмаси
Қамария ҳисоби — ҳижрий ой йили ҳисоби
Қанора — қассоб кундаси, гўшт осиладиган чангаклар
Қангара — кўприк
Қарқара — тожга тақиладиган товус пати
Қатли ом — қирғин, ёппасига ўлдириш
Қаҳад (қазт) — очарчилик, йўқчилик, қаҳатчилик
Қирон — икки сайёранинг бир буржга яқин келиши
Қовға — қудуқдан сув олишда ишлатиладиган чарм идиш
Қозиолҳожат — ҳожатбарор, худога ишора
Қорий — Қуръонни ёд билувчи, оҳанг билан ўқувчи киши
Қофила — карвон, сафарга чиққан йўлчилар тўдаси
Қубба — гумбаз
Қудс — муқаддаслик, поклик, тозалик
Қулzum — Қизил денгиз, умуман денгиз
Қўллоб — чангак, қармоқ
Қусур — камчилик, нуқсон, қасрлар, саройлар
Қутб — замона пешвоси, йўл кўрсатувчи авлиё
Қуқу — хуш бўй
Қўқур — кўр, сўқур

Ғ

Ғабил — зарар ва зиён
Ғабро — замин, ер, туфроқ
Ғаввос — сув тагига шўнғувчи
Ғаёр — бирор нарсанинг туби, ҳақиқат, моҳият
Ғасий — гумроҳ
Ғаданг — жоҳил, нодон, аблах
Ғаддор — хиёнатчи, бевафо, алдамчи
Ғадр — аҳдни бузган, хиёнатчи
Ғазовот (Ғазв) — жанг, ҳарб, юриш
Ғазо — юриш, жанг
Ғайб — кўзага кўринмаслик, сир, яширинлик
Ғани — бой, бадавлат
Ғаним — душман, қарши томон
Ғарв — най, қалам ясалади
Ғариқ — ботган, чўмган, ғарқ бўлган
Ғарча (ғалча) — аблах, аҳмоқ, нодон, калтафаҳм
Ғизо — овқат, таом
Ғизола — оҳу
Ғино — нағма, оҳанг, куй
Ғирев — дод-фарёд, шўриш, бақирик
Ғоб — ўрмонлар

Ғурфа — болохона

Ғусла — чўмилиш

Ғўта — сувга шўнгиб чиқиш, шўнгиш

Х

Ҳабаш — қора тусли

Ҳабба (ҳабобат) — дон, дона, ғалла

Ҳадл — қўрқинч, қудрат

Ҳаволи — теваран-атроф

Ҳавон — хорлик, тубанлик

Ҳавр — ғазабга миниш, қизишиш

Ҳадаф — нишон, йўналиш нуқтаси

Ҳадид — темир

Ҳадис — пайгамбар сўзлари, ибратли сўзлар

Ҳажар ул асвад — Назбадаги табаррук қора тош

Ҳажжом — табиб, томирдан қон олувчи, жарроҳ

Ҳаз — баҳра, насиба, шодлик, наzzат

Ҳазм — ҳушёрлик, эҳтиёткорлик

Ҳазан — ғусса, ғам, андух

Ҳазор — минг

Ҳайвон суйи — тириклик суви (афсонавий сув)

Ҳамоил — шамшар богичи

Ҳамул — ўша, ул, ҳам

Ҳаннот — ғаллафуруш, деҳқон

Ҳарба — жанг асбоби, қалта найза

Ҳарис — куювчи, ёндирувчи

Ҳарос — қўрқув, даҳшат

Ҳасаб — қадр, андоза, миқдор, шараф, шухрат

Ҳашам — хизматкорлар, навкарлар, подшоҳ чокарлари

Ҳашар — гуруҳ, тўда, анжуман

Ҳашр — жамлаш, мажлис, қиёмат

Ҳақир — тубан, паст, хор, қадрсиз

Ҳақиқ — сазовор, лойиқ

Ҳибр (Ҳабр) — ақлли, донишманд, олим, доно

Ҳиддат — тезлик, шиддат, ғазаб

Ҳидоят — тўғри йўл кўрсатиш, тўғри йўлга кириш

Ҳижоб — парда

Ҳижрий — мусулмон йил ҳисоби, Муҳаммад пайгамбарнинг ҳижрати — 622

16 июлдаги кўчишидан бошланади

Ҳизб — гуруҳ, фирқа

Ҳимом — пият, бирор ишта киришиш

Ҳин — вақт, вайт, огоҳ бўл, эҳтиёт қил

Ҳиросат — зироат, деҳқончилик

Ҳисн — қўрғон, паноҳгоҳ, қалъа, истехком

Ҳисор — истехком, қўрғон, қалъа

Ҳоди — тўғри йўл кўрсатувчи, йўл бошловчи

Ҳомил — кўтарувчи, тасарруф этувчи

Ҳомун — кенг, текис дала, сахро

Ҳорис — экинчи, посбон

Ҳорун — посбон, қузатувчи, Мусо пайғамбар акасининг исми

Ҳорут — ерга ҳайдалган икки фариштанинг (Морут) бири

Ҳотиф — сойбдан овоз берувчи, нидо қилувчи

Ҳафи — ёмонликдан сақланувчи, камбағал, оёқяланг

Ҳубобот — донлар, ғаллаалар

Ҳудо — тўғри йўл, рост йўл, ҳидоят, ҳаққа бонловчи дин, яъни ислом

Ҳузи — ғам, гусса, қайғу, ҳасрат

Ҳуле — ширин, лазиз, тотли

Ҳулла — безакли, ипак мато

Ҳумоюн — қутлуг, муборақ, қувватли, хуш

Ҳусом — қилич, шамшир, шоп

Ҳут — баллиқ, ўн икки бурждан бирининг номи

Ҳуққа — жавоҳир қутичаси

Ҳуққабоз — фирибгар, қаллоб

МУНДАРИЖА

«Темурнома» ҳақида сўз.....	5
Темурнома.....	31
«Темурнома»да учрайдиган нотаниш сўзлар учун луғат.....	329

Литературно-художественное издание

САЛОҲИДДИН ТОШКАНИЙ

ТЕМУРНАМЕ

На узбекском языке

Мусаввир П. Иброҳимов

Расмлар муҳаррири О. Мўйинов

Техник муҳаррир Е. Толочко

Мусаҳҳид Равшан Файз

ИГ № 0409

Босмаҳонага берилди 16.07.90. Босилга 20.11.90. руҳсат олинди. Ўлчам 60×90¹/₁₆. Оффсет қоғози. Янги оддий гарнитура. Оффсет босма усулида босилди. 22,0. Шартли босма тобоқ. Шартли бўёқли босмада напир ҳисоби 22,25. Напирёт тобоқ ҳисоби 24,21. 200000 минг нусxada 37 000. Шартнома 4413-буюртма. Баҳоси 8 сўм.

«Чўлпон» напирёти. 700083. Тошкент шаҳри. ГСБ. «Правда» газетаси кўчаси. 41.

Ўзбекистон ҚСР Давлат матбуот қўмитеси Тошкент матбаа ишлаб чиқариш бирлашмаси. Тошкент шаҳри. Павлов кўчаси. 30.

Т 39

«Темурнома»: Амир Темур Кўрагон жангномаси: /Адабий-бадий нашр/Сўзбоши муаллифи ва лугатлар асосида нашр. тайёрловчи П. Равшанов.— Т.: «Чўлпон» 1991—352 б.

«Темурнома» — улуғ саркарда ва давлат арбоби Амир Темур Соҳибқирон нби Турағай Баҳодирнинг ҳаёти ва жангу жадаллари ҳақида. Бу китоб на фақат тарихий, балки қизиқ-қизик воқеалар ва ривоятларга, афсоналар ва хизматларга бой бадий асар сифатида ҳам гоյта қадридон. Китобда боболаримизнинг санъат, маданият ва меъморчиликка онд қарашлари ҳам мужассам этилган.

«Темурнаме»: (Литературно-художественное издание)

Сб 63.3(2У)